

THE MAHABHARATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†

(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR

(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†, R. N. DANDEKAR; S. K. DE; F. EDGERTON;

A. B. GAJENDRAGADKAR†; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR; V. G. PARANJPE;

RAGHU VIRA; V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA†;

H. D. VELANKAR; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN†

AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI

RAJA OF AUNDH

Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Union Government of the Republic of India; Governments of the States of Bombay, West Bengal, Madras, Bihar, Uttar Pradesh, Gwalior, Hyderabad, Mysore, Orissa and Assam; the Universities of Bombay, Calcutta, Travancore, Poona and Delhi; the Governments of Burma and Nepal; Several Commercial Firms and Charitable Trusts; and other Distinguished Donors

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1958

Reviews and Opinions

His Excellency Sir LESLIE WILSON, Late Governor of Bombay: "I heartily congratulate you and all those who have been working with you on this production. The first critical examination of the Mahābhārata is undoubtedly a national work, and I sincerely trust that you will receive wholehearted support in this publication."

The late Professor HERMANN JACOBI: "Your edition furnishes us with just what we want. I consider your text as reliable as can be expected under the circumstances. . . . Your plan of editing the Great Epic is the best that could be devised."

The late Professor HEINRICH LÜDERS: "I was greatly impressed by the arrangements that have been made at the Institute for the collation of the Mahābhārata MSS. The arrangements are such as will ensure great accuracy and perfect clearness in the registration of the various readings. . . . Your work seems to me to merit the highest possible praise both as regards the constituting of the text, and the clarity and succinctness with which the MSS. evidence has been recorded."

The late Professor E. WASHBURN HOPKINS: "Every library or individual possessed of Sanskrit texts will find this new edition of the great Sanskrit epic indispensable."

Indian Culture, Calcutta: "It is appropriate that it should have fallen to Indian scholarship to produce the first critical edition of the *Mahābhārata*. . . . Indians, who have assimilated Western scholarship and adapted it to the special conditions of the task, are fully capable of carrying even so formidable an undertaking to its destined close. . . . In

is the richness of the apparatus criticus. . . . The new edition would be invaluable for this merit alone. . . . The methods of constituting the text adopted by the editor are unquestionably sound."

— The late Professor A. BERESDALE KEITH.

Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute: "The *Ādi-purvaṇ*, in Dr. Sukthankar's Critical Edition of the Mahābhārata, is now complete, and I have no hesitation in saying that this is the most important event in the history of Sanskrit philology since the publication of Max Müller's edition of the *Rgveda*. . . . His collaborators will be greatly helped not only by the example set by the first editor in the edition itself, but also by the scholarly way in which he has treated, in the Prolegomena, the complicated manuscript tradition, and mastered the whole

problem of Mahābhārata text criticism."—The late Professor M. WINTERNITZ.

CARL G. LOHMANN, Secretary, Yale University, New Haven: "The University wishes to take this opportunity of tendering its cordial felicitations to your Institute on its remarkably useful career of scholarship. The great critical edition of the Mahābhārata alone, though only one of your worthy undertakings, is enough to establish your permanent reputation in the world of learning."

The Times of India, Bombay: "The publication of this volume is a literary event of the first magnitude; for it marks the successful accomplishment of the first and most difficult stage of what is probably the greatest undertaking in the field of Oriental Research. . . . There is no doubt that, when completed, this first critical edition of the great epic will be an achievement of international importance reflecting no little credit on the Sanskrit scholarship of India. We have no hesitation in appealing to the Indian public and all lovers of learning to extend their generous help to a work of such monumental importance."

Journal Asiatique, Paris: "Quoi qu'il en soit de cette controverse et quelle que doive être la solution du problème posé, il reste que nous possédons désormais, grâce au zèle et à la science, à la conscience de M. Sukthankar, une édition modèle de l'*Ādi-purvaṇ*, que les recherches ultérieures ne pourront ni modifier, ni améliorer sensiblement, une édition telle que des générations d'indianistes l'avaient souhaitée sans oser l'espérer."—The late Professor SYLVAIN LÉVI.

Acta Orientalia: "It would therefore seem to be proper that the first critical edition [of the Mahābhārata] should be made in India, where so much important material is to be found. And the new edition shows that Indian scholars, who have always been our teachers in Indian traditional lore, now have become our equals in critical acumen and methods. The critical edition of the Mahābhārata may be said to inaugurate a new epoch in the history of Indian lore and Indian philology. . . . The beautiful illustrations are highly interesting as specimens of modern Indian art and are a very welcome feature of this great national undertaking."

Professor Dr. STAN KOWEN (Oslo).
Journal of the American Oriental Society, New Haven (Conn.): "Dr. Sukthankar deserves to be heartily congratulated on the brilliant success of his work. More than that, he deserves the active

THE MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†

(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR

(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; F. EDGERTON;
A. B. GAJENDRAGADKAR†; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR; V. G. PARANJPE,
RAGHU VIRA; V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA†;
H. D. VELANKAR; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN†

AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI

RAJA OF AUNDH

*Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Union
Government of the Republic of India; Governments of the States of Bombay,
West Bengal, Madras, Bihar, Uttara Pradesh, Gwalior, Hyderabad, Mysore,
Orissa and Assam; the Universities of Bombay, Calcutta, Travancore
Poona and Delhi; the Governments of Burma and Nepal; Several
Commercial Firms and Charitable Trusts; and
other Distinguished Donors*

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1958

THE DRONAPARVAN

BEING THE SEVENTH BOOK OF THE MAHABHARATA
THE GREAT EPIC OF INDIA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

SUSHIL KUMAR DE

Professor, Jubbulpore University, Calcutta, and Honorary Fellow

Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland

POONA.

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1958

 The Dronaparvan is issued in two Volumes: VIII and IX.

The present Volume VIII, the Dronaparvan Part I, was published as under :

Pages 1-264, included in Fascicule 25, on 13th Sept. 1953; Pages 265-688 included in Fascicule 28, on 21st Sept. 1955; and the rest : Pages I-XXXII (Introduction etc.) was issued on 17th Sept. 1958, as a part of Fascicule 29B of this Edition.

All rights reserved

Printed by Dr. R. N. Dandekar, Hon. Secretary B. O. R. Institute,
at the Institute Press, Poona-4; and
Published by Dr. R. N. Dandekar, Hon. Secretary of the Institute.

CONTENTS OF VOLUME VIII

	PAGES
ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS	VIII
INTRODUCTION	I-XXXII
TEXT AND CRITICAL APPARATUS OF THE DRONAPARVAN ...	1-688

ILLUSTRATIONS

1 ABHIMANYUVADHA	Facing Page	255
2 JAYADRATHAVADHA	" "	684

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
 addl. = additional.
 adhy. = adhyāya(s).
 App. = Appendix.
 Arj. = Arjunamīśra.
 B. = Bombay edition of the Mbh.
 (Śaka 1799).
 BG. = Bhagavadgītā.
 C. = Calcutta ed. of the Mbh.
 chap. = chapter(s).
 comm. = commentary(taries).
 cont. = continue(s).
 corr. = corrected, correction.
 Crit. App. = Critical Apparatus.
 Dev. = Devabodha.
 ed. = edition.
 fig. = figure(s).
 fol. = folio(s).
 foll. = following.
 fragm. = fragment(ary).
 hapl. = haplographic(ally).
 illeg. = illegible.
inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
 ins. = insert(s).
int. lin. = *inter lineas* (between the lines).
 interp. = interpolate(s).
 introd. = introduction, introductory.
 K. = Kumbhakonam ed. of the Mbh.
 L. = Line.
 M. = Madras edition of the Mbh. (by
 P. P. S. Sastri, 1931-1936).
 m or marg. = marginal(ly).
 Mañj. = Bhāratamañjarī (Kāvya-mālā 64).
 Manu. = Manusmṛti (ed. N. S. P.).
 Mbh. = Mahābhārata.
 Nil. = Nīlakaṇṭha.
 O-J. = Old-Javanese.
 om. = omit(s), omitting.
 orig. = original(ly).
 post. = posterior.

pr. m. = *propria manu* (by own hand).
 prob. = probably.
 r. = repeat(s), repeated.
 Rām. = Rāmāyaṇa (ed. N. S. P.).
 ref. = refer(ence).
 resp. = respective(ly).
sec. m. = *secunda manu* (by another hand).
 st. = stanza(s).
 supp. = supplementary.
sup. lin. = *supra lineam* (above the line).
 transp. = transpose(s), transposition.
 v. = verse.
 (var.) = with variation(s).
 v. l. = varia(e) lectio(nes).

☞ ☞ (in the critical footnotes) enclose
 citations from commentators.
 [-] besides their normal uses, enclose
additions to MS. readings.
 () besides their normal uses, enclose
 superfluous letters, which should
 be *omitted* from MS. readings.
 * (superior star) in the text indicates
 an *emendation*.
 * * (in the MS. readings) indicate
 syllables lost through injury to MS.
 ~~~~~ printed below (or along the side-
 margin of) any part of the con-
 stituted text indicates that the
 reading of it is less than certain.
 C denotes a "Commentary", prefixed
 to the abbreviation of the name of a
 commentator ; thus, Cd = Comm. of
 Devabodha ; Ca. n. p. s. v = Comm.
 of Arjunamīśra, Nīlakaṇṭha, Para-
 mānanda, Vidyāsāgara and Vādi-
 rāja. A "p" is added on to denote
 a "pāṭha" or variant ; thus, Cnp =
 a pāṭha mentioned in the Comm.
 of Nīlakaṇṭha.

THE MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†

(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR

(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; F. EDGERTON;
A. B. GAJENDRAGADKAR†; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR; V. G. PARANJPE;
RAGHU VIRA; V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA†;
H. D. VELANKAR; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN†

AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI

RAJA OF AUNDH

Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Union Government of the Republic of India; Governments of the States of Bombay, West Bengal, Madras, Bihar, Uttara Pradesh, Gwalior, Hyderabad, Mysore, Orissa and Assam; the Universities of Bombay, Calcutta, Travancore, Poona and Delhi; the Governments of Burma and Nepal; Several Commercial Firms and Charitable Trusts; and other Distinguished Donors

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1958

THE DRONAPARVAN

BEING THE SEVENTH BOOK OF THE MAHĀBHĀRATA
THE GREAT EPIC OF INDIA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

SUSHIL KUMAR DE

Professor, Jadavpur University, Calcutta, and Honorary Fellow,

Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1958

✎ The Dronaparvan is issued in two Volumes : VIII and IX.

The present Volume IX, the Dronaparvan Part II, was published as under :

Pages 689-944, included in Fascicule 29A, on 29th Aug. 1957 ; and Pages 945-1159, from
Fascicule 29B, Printed : 30th Aug. 1957 to 17th Sept. 1958.

१९५८

All rights reserved

Printed by Dr. R. N. Dandekar, Hon. Secretary B. O. R. Institute,
at the Institute Press, Poona-4 ; and
Published by Dr. R. N. Dandekar, Hon. Secretary of the Institute.

CONTENTS OF VOLUME IX

	PAGES
ERRATA TO VOLUMES VIII AND IX	VII
ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS	VIII
TEXT AND CRITICAL APPARATUS OF THE DROṆAPARVAN ...	689-1064
APPENDIX (ADDITIONAL PASSAGES 1-25; 20A)	1065-1142; 1159
CRITICAL NOTES AND CORRECTIONS	1143-1158

E R R A T A

(i) Text

Page	Adhy.	Stanza					
29	5	34 ^c	<i>read</i>	त्रैयम्बक	<i>for</i>	त्रैयम्बक	
465	86	14 ⁱ	,,	निग्रहीतुं	,,	निग्रहीतुं	
1001	169	6 ^c	,,	तूष्णीं बभूवू	,,	तूष्णीं बभूवू	
1028	172	20 ^a	,,	-तेजोभि-	,,	-तेजोऽभि	
1055	173	91 ^b	,,	सर्वतोऽक्षिमयो	,,	सर्वतोऽक्षिमयो	

(ii) Critical Apparatus

Page	Adhy.	Stanza	Line				
24	4	14	8	<i>read</i>	D1-s. s. 6	<i>for</i>	D1-s. s. 1. 6
264	49	Foot-note col. 1, ll. 1-2		,,	twenty	,,	nineteen
309	57	26	10	,,	Dr. 3	,,	Dr. 3
311	57	43	4	,,	Ca.d	,,	Ca
338	63	17	2	,,	68. 54	,,	78. 25
809	141	13	6	<i>delete</i>	the hyphen preceding		13 ^{cd} .
1053	173	75	17	<i>read</i>	1468*	<i>for</i>	1464*

(iii) Appendix

Page	App.	Line					
1070	7	1	<i>read</i>	मूर्छा	<i>for</i>	मूर्च्छा	
1070	7	22	,,	तथास्तं गत	,,	तथास्तंगत	
1077	8	4	,,	सान्त्वयित्वा	,,	सांत्वयित्वा	
1102	8	24	,,	चाप्याह्वा	,,	चाप्याह्वा	

(iv) Introduction

Page	Lines	
VIII	4-5	<i>Read</i> — after dated — in the Kingdom of Maharaja Ranjit Singhji

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
 addl. = additional.
 adhy. = adhyāya(s).
 App. = Appendix.
 Arj. = Arjunamīśra.
 B. = Bombay edition of the Mbh.
 (Śāka 1799).
 BG. = Bhagavadgītā.
 C. = Calcutta ed. of the Mbh.
 chap. = chapter(s).
 comm. = commentary(taries).
 cont. = continue(s).
 corr. = corrected, correction.
 Crit. App. = Critical Apparatus.
 Dev. = Devabodha.
 ed. = edition.
 fig. = figure(s).
 fol. = folio(s).
 foll. = following.
 fragm. = fragment(ary).
 hapl. = haplographic(ally).
 illeg. = illegible.
 inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
 ins. = insert(s).
 int. lin. = *inter lineas* (between the lines).
 interp. = interpolate(s).
 introd. = introduction, introductory.
 K. = Kumbhakonam ed. of the Mbh.
 L. = Line.
 M. = Madras edition of the Mbh. (by
 P. P. S. Sastri, 1931-1936).
 m or marg. = marginal(ly).
 Mañj. = Bhāratamañjarī (Kāvya-mālā 64).
 Manu. = Manusmṛti (ed. N. S. P.).
 Mbh. = Mahābhārata.
 Nīl. = Nīlakaṇṭha.
 O-J. = Old-Javanese.
 om. = omit(s), omitting.
 orig. = original(ly).
 post. = posterior.

pr. m. = *propria manu* (by own hand).
 prob. = probably.
 r. = repeat(s), repeated.
 Rām. = Rāmāyaṇa (ed. N. S. P.).
 ref. = refer(ence).
 resp. = respective(ly).
 sec. m. = *secunda manu* (by another hand).
 st. = stanza(s).
 supp. = supplementary.
 sup. lin. = *supra lineam* (above the line).
 transp. = transpose(s), transposition.
 v. = verse.
 (var.) = with variation(s).
 v. l. = *varia(e) lectio(nes)*.

⊗ ⊗ (in the critical footnotes) enclose
 citations from commentators.
 [ ] besides their normal uses, enclose
 additions to MS. readings.
 ( ) besides their normal uses, enclose
 superfluous letters, which should
 be omitted from MS. readings.
 * (superior star) in the text indicates
 an emendation.
 * * (in the MS. readings) indicate
 syllables lost through injury to MS.
 printed below (or along the side-
 margin of) any part of the con-
 stituted text indicates that the
 reading of it is less than certain.
 denotes a "Commentary", prefixed
 to the abbreviation of the name of a
 commentator ; thus, Cd = Comm. of
 Devabodha ; Ca. n. p. s. v = Comm.
 of Arjunamīśra, Nīlakaṇṭha, Para-
 mānanda, Vidyāsāgara and Vādi-
 rāja. A "p" is added on to denote
 a "pāṭha" or variant ; thus, Cnp =
 a pāṭha mentioned in the Comm.
 of Nīlakaṇṭha.

INTRODUCTION

The following thirty-five MSS. of the *Dronaparvan* out of a total of sixty-one collated MSS. are selected to constitute

THE CRITICAL APPARATUS

I. NORTH-ERN RECENSION (23 MSS.)

(a) *North-western Group*

Śāradā (or Kāśmīrī) Version (Ś)

Ś₁ = London, India Office Library, No. 6483b/3307. Dated A. D. 1709.

Ś₂ = London, India Office Library, No. 6481/3334. Fragmentary and incomplete.

Kāśmīrī Version [K], being Devanāgarī transcripts from Ś

K₁ = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 40.

K₂ = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 65. Dated Samvat 1697 (= ca. A. D. 1641).

K₃ = Poona, Mirikar Collection of the Bhārat Itihās Sanshodhaka Mandal, No. 207.

K₄ = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 1121.

K₅ = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 4751. Incomplete.

(b) *Central Group*

Bengali Version (B)

B₁ = Dacca, University Library, No. 981. Dated B. S. 1177 (= ca. A. D. 1770).

B₂ = Dacca, University Library, No. 4796.

B₃ = Dacca, University Library, No. 586. Dated Śāka 1663 (= ca. A. D. 1741).

B₄ = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No. 11B. Dated Śāka 1734 (= ca. A. D. 1812).

B₅ = Dacca, University Library, No. 480. Dated Śāka 1631 (= ca. A. D. 1709).

Devanāgarī Version (D), other than K

(i) Devanāgarī Version of Caturbhujā (De)

Dc₁ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 495 of Viśrāmbāg (i).

(ii) Devanāgarī Version of Nilakaṇṭha (Dn), the "Vulgate".

Dn₁ = Poona, Limaye Collection of the BORI, No. 377.

Dn₂ = Bhor State Library MS., without number. Dated Saṃvat 1846 (= ca. A. D. 1790).

(iii) Devanāgarī Composite Version (D)

D₁ = Poona, Sardesai Collection of Mahābhārata MSS. at the BORI, No. 15 (now numbered 246). Dated Saṃvat 1828, Śāka 1693 (= ca. A. D. 1771).

D₂ = Madras, Adyar Library, No. xxxvi/4109. Dated Saṃvat 1740 (= ca. A. D. 1684).

D₃ = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 4545. Dated Saṃvat 1850, Śāka 1715 (= ca. A. D. 1794).

D₄ = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 6767.

D₅ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 566 of 1882-83. Dated (at the end of Parvan 15) Śāka 1616 (= ca. A. D. 1694).

D₆ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 29A of 1879-80.

D₇ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 493 of Viśrāmbāg (i).

D₈ = Poona, Parakhi Collection of the BORI, without number. Dated Saṃvat 1792 (= ca. A. D. 1736).

II. S(OUTHERN) RECENSION (12 MSS.)

Telugu Version (T)

T₁ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11810.

T₂ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11827.

Grantha Version (G)

G₁ = Calicut, MS. (without number), belonging to the Paḍimare Kovilakam Collection.

G₂ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11843.

G₃ = Pudukotah, State Library, No. 346.

G₄ = Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No. 260.

G₅ = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library, without number. Incomplete.

Malayālam Version (M)

M₁ = Malabar, Nareri Mana Library, No. 659.

M₂ = Malabar, Poomulli Mana Library, No. 303. Dated Kollam year 1021 (= ca. A. D. 1846).

M₃ = Cochin, Vadakanchari Avanapparambu Mana Library, No. 34. Dated Kollam year 1016 (= ca. A. D. 1841).

M₄ = Cochin, Paliyam Estate Library, No. 7.

M₅ = Cochin, State Library, No. 29.

TESTIMONIA

Ca = Commentary of Arjunamīśra, Banaras Skt. College, MS. No. 2278, incomplete.

Cc = Commentary of Caturbhuja Mīśra (as in Dc₁).

Cd = Commentary of Devabodha, as found in MS. No. 482/5757, belonging to the Scindia Oriental Institute, Ujjain.

Cn = Commentary of Nīlakaṇṭha (as in Dn₁, Dn₂).

Cv = Commentary of Vādirāja, as found in a transcript procured from Madras (now acquired by the BORI).

DETAILED ACCOUNT OF MANUSCRIPTS¹Ś₁

London, India Office Library, No. 6483b 3307. Brown Indian Paper, bound in book-form. Size $7\frac{3}{8}'' \times 11\frac{1}{2}''$. Fairly well written in Śāradā characters, with about 21 to 22 lines to a page.

The MS. is briefly described in the *Catalogue of Sanskrit and Prakrit Manuscripts in the India Office Library*, vol. ii, by Keith and Thomas (1935), pt. i, pp. 63-64. Besides the Dronaparvan, which covers fol. 1-301^b (fol. 2 missing), the codex contains in successive foliations (i) Karna, Śalya, Gadā and Sautpika (2nd foliation 2-289^b), (ii) Viśoka (3rd foliation 1-8^b), and (iii) Strī (4th foliation 1^b-20). At the end of the Karna-parvan the name of the scribe is given as Dāmodara Kaula, and the date as Saptarṣi era [47]35 (=ca. A. D. 1709). The codex has been utilised in the Critical Editions of Karna, Śalya, Sautpika and Strī respectively as Ś₁, the introductions to which may be seen for further particulars. For the Droṇa it is a fairly reliable exemplar, even though its date is late.

Ś₂

London, India Office Library, No. 6481.3334. Brown Indian Paper. Size $7\frac{1}{4}'' \times 10\frac{1}{2}''$ (for the first part, bound in book-form); $9\frac{1}{4}'' \times 6\frac{1}{2}''$ (for the second and third parts). Written in Śāradā characters of perhaps the 18th century A. D., with 15 to 20 lines to a page. Incomplete and fragmentary.

This MS. is also described in the India Office Catalogue mentioned above, at pp. 862-63. The first part of the codex contains most of the Sabhā and Āranyaka Parvans. The second part, containing the Udyoga, is in a defective condition, but it has been utilised for the Critical Edition of that Parvan and described therein. The third part contains the Dronaparvan in a still more defective and damaged condition. The remaining folios (as given by Keith) are : 22-24, 26, 27, 29, 30, 32-34, 36-39, 50, 53-56, 59, 61-63, 65, 67, 69, 70, 73-75, 82, 83, 85, 87, 94-96, 99, 100, 102, 107, 111-117, 119, 122-127, 127 (bis), 128, 129, 133-137, 147, 149-155, 157, 169-174, one unnumbered folio, 180, 182-185, 191, 192, 201, 202, 206-215, and eight more numberless and fragmentary leaves. The MS. in the Droṇa begins at 7. 15. 38^d and breaks off at 7. 173. 93 without completing the Parvan.

It will be seen that very considerable portion of the text is lost in this MS. on missing folios. The losses have been duly noted in our Critical Apparatus. Although

¹ As most of the borrowed MSS. were returned long ago, the Editor is unable to furnish, by personal examination, further details about their individual characteristics.

hopelessly fragmentary, the MS. is not discarded on account of the comparative rarity of Śaradā MSS. of the Mahābhārata.

K₁

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 40. Fol. 84. Paper. Devanāgarī characters.

No information is available of the characteristics of this MS., as well as of the MSS. K₂, K₄ and K₅ from the same library, mentioned below.

K₂

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 65. Fol. 276. Indian Paper. Devanāgarī characters. Dated Saurat 1697 (= ca. A. D. 1641). The name of the scribe is given as Kalyāṇadāsa, who appears to have belonged to Kashmir.

This is the oldest dated MS. collated for the Droṇa. It is written in Devanāgarī, and contains a large number of marginal additions.

K₃

Poona, Mirikar Collection of the Bhārat Itihās Sanshodhaka Mandal, No. 207. Fol. 331. Glazed Indian Paper. Size 14" × 7½", with 12 to 14 lines to a page. Devanāgarī characters of the Kashmiri type.

Generally correct and legible. Side-margins are ruled with double lines of red, with a thick yellow line between them. Up to fol. 23*, half-lines, references and Adhy. colophons are marked by double Daṇḍas. The first few adhyāyas are numbered, but there is no numbering of stanzas. Occasional blanks are indicated by dotted lines.

The codex contains almost all the Parvans of the Epic, written by the same scribe, except the Virāṭa, Anuśāsana, and the first eight Adhys. of the Strī Parvans. The MS. of the Droṇa bears no date; but at the end of the Āraṇyaka there is a date which has been taken as probably A. D. 1768 (Introd. Crit. Ed. Bhīṣma, p. xxi). The codex has been utilised for the Critical Editions of the Bhīṣma (as K₀), Karna (as K₂), Śalya (as K₁), Sauptika (as K₁), Strī (as K₄) and Mokṣadharmā (as K₅), the introductions to which may be seen for further information.

K₄

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 1121. Fol. 167. Paper. Devanāgarī characters.

Some folios are missing, and the text is consequently lost, e. g., from the beginning to 7. 1. 16⁺; from 7. 9. 55 to the end of 7. 10; etc.

K₅

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 4751. Paper. Devanāgarī characters.

The MS. is incomplete. It breaks off at 7. 125. 14⁴ without completing the Parvan, causing a loss of about 49 adhys. There are also other small omissions.

B₁

Dacca, University Library, No. 981. Dated B. S. 1177 (= ca. A. D. 1770). Paper. Bengali characters. The scribe is Kālicaraṇa. — *Collated at Santiniketan.*

Of the Bengali MSS. mentioned here, four of which belong to Dacca University Library, no information is now available.

B₂

Dacca, University Library, No. 4796. Paper. Bengali characters. — *Collated at Santiniketan.*

B₃

Dacca, University Library, No. 586. Paper. Bengali characters. Dated Śāka 1663 (= cir. A. D. 1741). — *Collated at Santiniketan.*

B₄

Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No. 11B. Fol. 237. Yellow Indian Paper. Size 18" × 4". Bengali characters, with 10 lines to a page. Dated Śāka 1734 (= ca. A. D. 1812). The scribe's name appears as Gaṅgāprasāda Śārman of Senahaṭṭa. — *Collated at Santiniketan.*

Besides the Droṇa, the codex contains the Virāṭa, Kārṇa, Śānti and Anuśāsana Parvans. It has been utilised in the Crit. Ed. of the Virāṭa (as B₁) and of the Kārṇa (as B₂).

B₅

Dacca University Library, No. 480, Dated Śāka 1631 (= ca. A. D. 1709). — *Collated at Santiniketan.*

Dc₁

Poona, Bombay Govt. Collection (now deposited at BORI), No. 495 of Viśrāmbāg(i). Fol. 339. Indian Paper. Size 16" × 6½". Devanāgarī characters, with 11 lines to a page.

Bold legible writing. The side-margins are in red. The Ślokas and Adhys. are numbered. The MS., which is in good condition, contains the commentary of Caturbhūja Miśra. The text is in the middle, and the commentary runs above and below the text.

Dn₁

Poona, Limaye Collection of the BORI, No. 377. Fol. 305. Indian Paper. Devanāgarī characters, with 11–13 lines to a page.

There is numbering of stanzas and chapters. Black Daṇḍas appear after lines, Ślokas, references and colophons, but references and colophons, as well as number of Ślokas are marked by red pigment. Good legible writing. The MS. contains the commentary of Nīlakaṇṭha and extends from the Droṇa to Rājadharmasub-parvan of the Śānti only. It has been used for Crit. Ed. of the Śālya as Dn₃.

Dn₂

Bhor State Library, Bundle No. 1, unnumbered. Fol. 188. Paper. Size 14½" × 7". Devanāgarī characters, with 16 lines to a page. Dated Samvat 1846 (= ca. A. D. 1790).

Good and clear writing. Margins, Adhys., colophons and references are in red ink. The MS. gives the commentary of Nīlakaṇṭha written above and below the text. It was used in the Crit. Ed. of the Karna as Dn₁.

D₁

Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No. 15 (now numbered 246). Fol. 230. Grey Indian Paper. Size 13½" × 6½". Devanāgarī characters, bold and legible, with 14 lines to a page. Dated Samvat 1828, Śaka 1693 (= ca. A. D. 1771–72).

The margins are ruled in black and red separated by a yellow line, and references and colophons are marked with red pigment. There is no numbering of Ślokas and Adhyāyas.

The MS. forms part of an entire Mahābhārata codex (only the Āśvamedhika missing), which was prepared by a Kashmirian Pandit, Sadānanda Miśra, with the help of five scribes. The name of the copyist for the Droṇa is Haranārāyaṇa Miśra. The codex has been utilised in the Crit. Ed. of the Āraṇyaka (as K₁), of Udyoga (as D₁), of Bhīṣma (as K₂), of Karna (as K₄), of Śālya (as K₃) and of Sauptika (as K₅), q. v. It was copied apparently from a Śāradā exemplar, and its classification as K is not unwarranted.

D₂

Madras, Adyar Library, No. xxxvi/4109. Fol. 318. Paper. Devanāgarī charac-

ters. The copyist's name is Sundarapanta Daśaputra, son of Gaṇeśa. Dated Śaṃvat 1740 (= ca. A. D. 1684).

D₃

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur in the Kingdom of Maharaja Ranjit Singhji, East Punjab), No. 4545. Paper. Devanāgarī characters. Dated Śaṃvat 1850, Śaka 1715 (= ca. A. D. 1794).

D₄

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 6767. Fol. 311. Paper. Devanāgarī characters.

Some portions of the text are lost on missing folios ; e. g. from 7. 44. 16 to 47. 14^a ; from 7. 87. 50 to 96. 7^c ; from 7. 141. 35^e to 146. 2^d, etc.

D₅

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 566 of 1882-83, Fol. 227. Old Indian Paper. Size 15" × 6". Devanāgarī characters, with 15-16 lines to a page. Dated (at the end of Parvan 15) Śaka 1616 (= ca. A. D. 1694).

The writing is neither neat nor careful. The references and colophons are marked by red pigment.

The codex, along with No. 565 of the same collection (packed in two bundles) contains the whole of the Epic, with the exception of the Śānti. It is uniformly written by the same scribe, whose name appears to be Gaṇeśa Bhaṭṭa Purāṇika, son of Tryambaka and grandson of Raghunātha ; but the folios in each Parvan are separately numbered. The codex has been utilised for the Crit. Ed. of the Ādi (as K₄, Proleg. p. xii), of the Udyoga (as D₅, Introd. p. viii-ix), of the Sauptika (as K₁, p. xiii) and of the Stri (as K₁, p. xiii).

D₆

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 29A of 1879-80. Fol. 261. Indian Paper. Size 14" × 5". Devanāgarī characters with 9-10 lines to a page.

The marginal lines are in black. The MS. is without any mark of punctuation. There is no numbering of Ślokas and Adhyāyas.

D₇

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 493 of Viśrāmbhāg (i). Fol. 244. Paper. Size 14" × 6½". Devanāgarī characters, with 13 lines to a page.

There is punctuation by black dashes after Ślokas, references and colophons, but no numbering of Ślokas and Adhyāyas.

D₃

Poona, Parakhi Collection of the BORI, without number. Fol. 348. Old Indian Paper. Size $11\frac{1}{2}'' \times 6\frac{3}{4}''$. Devanāgarī characters, bold and clear, with 13 lines to a page. Dated Saṃvat 1792 (= ca. A. D. 1736).

The margins, as well as all dashes, are in red. The Adhyāyas are numbered; but not the Ślokas.

The MS. contains the Droṇa and Karna Parvans, apparently written in the same year by the same scribe, whose name appears as Kevalarāma. It has been utilized for the Crit. Ed. of the Karna Parvan (as D₁, Introd. pp. xv-xvi).

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11810. Palm-leaf. Size $20\frac{1}{2}'' \times 2\frac{1}{4}''$. Small clear Telugu characters of good style, with about 12 lines to a page. — *Collated at Tanjore.*

The codex contains Parvans 6-11, but it is in continuation of No. 11809 of the same library, which is a similar palm-leaf MS. in Telugu characters giving Parvans 1-5. It has been utilized and described for the Crit. Ed. of the Ādi (as T₃, Prol. p. xx), of the Āraṇyaka and Virāṭa (as T₃, Introd. pp. viii in each), of the Bhīṣma (as T₁, p. xlv). Undated, but Dr. Belvalkar suggests A. D. 1710 as the latest date of the writing of the MS.

T₃

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11827. Palm-leaf. Telugu characters. — *Collated at Tanjore.*

The MS. also contains the Bhīṣmaparvan.

G₁

Calicut, Paḍiñṇare Kovilakam Collection, MS. without number. Fol. 173. Palm-leaf. Size $17\frac{1}{4}'' \times 2\frac{1}{2}''$. Grantha characters, with 15 lines to a page.

G₂

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11843. Fol. 200. Palm-leaf. Size $16'' \times 1\frac{1}{2}''$. Grantha characters, with 8-10 lines to a page. Considerably damaged. — *Collated at Tanjore.*

G₃

Pudukotah, State Library, No. 346. Fol. 365. Palm-leaf. Size $15\frac{1}{2}'' \times 1\frac{1}{8}''$. Grantha characters, with 8 lines to a page.

G₄

Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No. 260. Fol. 298. Palm-leaf. Size $17\frac{3}{4}'' \times 1\frac{1}{8}''$. Grantha characters, with 7-8 lines to a page.

G₅

Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library; MS. without number. Fol. 253. Palm-leaf. Size $17\frac{1}{2}'' \times 1\frac{3}{4}''$. Grantha characters, with 7-9 lines to a page. Incomplete.

The MS. breaks off at 7. 137. 9^a without completing the Parvan, causing a loss of 37 Adhyāyas. There are also small omissions like that of 7. 62.

M₁

Malabar, Nareri Mana Library, No. 659. Fol. 219. Palm-leaf. Size $18\frac{1}{2}'' \times 1\frac{3}{4}''$. Malayālam characters, with 10 lines to a page.

M₂

Malabar, Poomulli Mana Library, No. 303. Fol. 221. Palm-leaf. Size $21'' \times 2''$. Malayālam characters, with 10 lines to a page. Dated Kollam year 1021 (= ca. A. D. 1846).

M₃

Cochin, Vadakanchari Avanapparambu Mana Library, No. 34. Fol. 207. Palm-leaf. Size $18\frac{3}{4}'' \times 2\frac{1}{2}''$. Malayālam characters, with 10 lines to a page. Dated Kollam year 1016 (= ca. A. D. 1841).

M₄

Cochin, Paliyam Estate Library, No. 7. Fol. 117. Palm-leaf. Malayālam characters, with 11 lines to a page.

The MS. also contains a part of the Karna Parvan.

M₅

Cochin, State Library, No. 79. Fol. 236. Palm-leaf. Size $14'' \times 2''$. Malayālam characters, with 13 lines to a page.

Besides the 35 MSS. mentioned above, the following 26 were fully examined :

1. Poona, Mbh. Collection of the BORI, No. 4, dated Śaka 1666 (= ca. A. D. 1744). Incomplete; a large number of folios missing. In Devanāgarī characters.

2-5. Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI). Four MSS., as follow : No. 494 of Viśrāmbag (i), dated Saṃvat 1824 (= ca. A. D. 1768), incomplete, some folios missing; No. 231 of 1895-1902, dated Saṃvat 1795 (= ca. A. D. 1739); No. 492 of Viśrāmbag (1); No. 189 of 1891-95, dated Śaka 1606 (= ca. A. D. 1684). All in Devanāgarī characters.

6. Benares Sanskrit College, unnumbered, dated Saṃvat 1827 (= ca. A. D. 1771). In Devanāgarī characters.

7-9. Baroda Oriental Library. Three MSS., as follow : No. 6543, dated Śaka 1698 (= ca. A. D. 1776); No. 8862, dated Saṃvat 1666 (= ca. A. D. 1610); No. 11467. All in Devanāgarī characters.

10-12. Lahore, D. A. V. College. The following three MSS. : No. 2827, dated Śaka 1787 (= ca. A. D. 1865); No. 4767, dated Saṃvat 1840 (= ca. A. D. 1784); and No. 5290, dated Saṃvat 1853 (= ca. A. D. 1797). All in Devanāgarī characters.

13-15. Madras, Adyar Library. Three MSS. in Devanāgarī characters : No. xi B 1; No. xxxv D 1, dated Śaka 1711 (= ca. A. D. 1789); No. xxxvi G 9, dated Saṃvat 1678 (= ca. A. D. 1622).

16. Bhor State Library, Bundle No. 2. In Devanāgarī characters.

17-22. Tanjore, Saraswathi Mahal Library. The following six MSS., all in Devanāgarī characters : Coll. No. 1131; Coll. No. 1158, dated Saṃvat 1712 (= ca. A. D. 1656); Coll. No. 1187, dated Saṃvat 1669 (= ca. A. D. 1613); Coll. No. 1205, dated Śaka 1621 (= ca. A. D. 1699); Coll. No. 1229; Coll. No. 1276, dated Śaka 1615 (= ca. A. D. 1693).

23. Santiniketan, Viśvabhāratī Library. No. 688, dated Śaka 1682 (= ca. A. D. 1760). In Bengali characters.

24. Dacca University Library, No. 288^t. In Bengali characters.

25. Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11856. In Telugu characters.

26. Lahore, D. A. V. College Library, No. 3945. In Telugu characters.

The variants of these 26 additional MSS. had been fully recorded on the collation sheets; but the MSS. were not utilized at the final stage and the collated readings were not given in our Critical Apparatus. The setting aside of so many MSS. would

appear rather strange, but they were discarded only after careful examination, either as redundant or as not useful for critical reasons. Thus, the sixteen MSS. No. 1, 2, 5-9, 13-15, 17-22 were found to be more or less copies of the Vulgate; the two Bengali (Nos. 23-24) and the two Telugu (Nos. 25-26) MSS. were superfluous as independent specimens; while the remaining MSS. were generally of the same type as those we have included. It should be noted that for a wider study of the varied MS. material and final judicious selection, the original collations were done on a generous scale. But mere overloading of the critical apparatus is not helpful, but often confusing. It would have meant a complete lack of balance in the Apparatus.

The present text, therefore, is finally constituted on the basis of 35 MSS. of different recensions and versions, which were carefully selected out of the completely collated and fully examined 61 MSS. For the Devanāgarī, which is the central version and of which MSS. are plentiful, a variety of 11 D and 5 K MSS. has been included; but for the other versions, excepting Ś and T, we have selected only 5 MSS. for each. As Ś MSS. are comparatively rare, the only two MSS. available of this version have been retained. As in the other Parvans so also here, T MSS., because of their intermediate location between N and S recensions, are found to be of a mixed type; and therefore only two MSS. of this version are included.

A conspectus of the number of MSS. collated and utilized may be given thus :

<i>No. Collated</i>		<i>No. Retained</i>	
Śāradā	2	2	} N 23
Bengali	7	5	
Devanāgarī	38	16	
Telugu	4	2	} S 12
Grantha	5	5	
Malayālam	5	5	
	61	35	

It will be seen that the highest casualty occurs in the rank of the Devanāgarī MSS.

TESTIMONIA

For the Droṇaparvan, unfortunately, no Javanese adaptation is reported. Our Testimonia, therefore, consist of some old commentaries and the epitome of Kṣemendra, entitled the Bhārata-mañjarī (Kāvya-mālā 64, Bombay 1898).

Commentaries

Commentaries available for the Droṇaparvan are those of Devabodha (Cd), Arjunamiśra (Ca), Caturbhujamiśra (Cc), Nilakaṇṭha (Cn) and Vādirāja (Cv). For the

commentary Arjunami-ra, MS. No. 2278 of the Benares Sanskrit College, was used, but it is incomplete. The commentary of Devabodha was available in a transcript from MS. No. 482/5797, belonging to the Scindhia Oriental Institute, Ujjain. The colophon states that it was written at Kāsi in Śaka 1571 (= ca. A. D. 1649). It appears to be the same MS. as was used for the Sautika and Striparvans (q. v. *Introd.* p. xxiii and xxi). The commentary is unaccompanied by epic text. The commentaries of Caturbhuja and Nilakanṭha were utilized as found, respectively, in MSS. Del and Dn of the BORI (the latter also in the printed editions). For the commentary of Vādirāja a transcript from Madras (now with the BORI) was used.

The commentaries are not extensive, and their use in the constitution of our text has been very limited; but variants and citations from them are given in the Critical Notes wherever necessary.

The commentary of Devabodha, being the earliest known, has naturally received its due importance. In the already published Parvans, wherever it is available, the editors have made it clear that Devabodha generally follows the Ś K version, which is so far our best Northern version. This is generally true in this Parvan also. Apart from concordant readings, Devabodha agrees, for instance, in marking with Ś K B (as against the Vulgate) the end of the Abhimanyu-vadha sub-parvan at 7. 51. He rightly comments on the lack of genuineness of the Vulgate passage on the illusion of darkness created by Kṛṣṇa on the battle-field (after 7. 121. 15, given in App. I, No. 16), although he comments on them. His remarks in this connection are illuminating : तत्र तमःमृष्टिः क्वचिद्भवेत् । सा च न प्रमाणिकी । बहुपुस्तकादरेण पठन्तीति ॥ Accordingly, in the Droṇa Parvan at least, Devabodha appears to be fully aware of other versions, and sometimes goes directly against Ś K. The most remarkable instance is that Devabodha comments on the long episodes of Mṛtyu, Sṛjaya and Śoḍaśa-rājakiya, to which Kṣemendra (following Ś K) makes no reference. This indication is supported by a number of smaller instances. Devabodha, for instance, comments on 79*, 162*, 601*, 616*, 952*, 991*, App. I, No. 15, which are B D passages, lacking in Ś K; he reads, as against Ś K, विनीता in 7. 31. 36^b, अमकं in 50. 20^d, स्तुषा श्वरा यथायस्ते in 54. 10*, मन्यते in 62. 11^a, चोद्वन् in 65. 24^b (agreeing with S), ससंग्रहं in 78. 19^d, and आलम्बिक in 102. 47^d. It is remarkable that Devabodha accepts the S reading मन्ये in 7. 8. 35* and कितवो in 7. 20. 46^b, as against Ś K D. All this appears to show that he knew the B D versions and possibly the S recension; or perhaps he had a conflated K version before him. Devabodha has some peculiar and individual readings, e. g., तमेषां in 7. 1. 31^d, नागकन्ये वा in 14. 21^c, आत्मविदा (for अन्नविदा) in 127. 12^d; but they are sporadic and not of much consequence.

From the rather meagre and incomplete copy of the commentary of Arjunamiśra available to us, no detailed study is possible, as it was possible in the case of the

Udyoga (Intro. pp. xiv-xvi). It cannot be established that he strictly follows the peculiar features of the Bengali version. His agreement with Devabodha, at least in readings, is quite frequent, e. g. अनर्हमानः in 7. 8. 30^c, महाकर्का in 22. 27^c, विसीता in 31. 36^d, चङ्ग in 36. 40^d, शल्लेः in 40. 20^d; but there are also notable differences (though not in agreement with B!), e. g. स्वाधर्मा (Dev. आधर्मा) in 7. 1. 27^c, विसृजते (Dev. विशृजते) in 21. 18^d, प्रपानादिव (Dev. प्रवणादिव) in 41. 7^d, अपाद्यान्ते (Dev. यद्यायस्ते) in 54. 10^a.

Caturbhuja's commentary (Dc) follows mostly the B version and the Vulgate text, which last is represented by Nilakanṭha's commentary (Dn). We shall deal with Dc and Dn MSS. later in their proper place. Vādirāja's commentary, which does not represent the best Southern tradition but comments generally on the T G versions, need not call for any special remarks. These commentaries have not been of much use, except negatively, in the constitution of our text.

The Bhārata-mañjarī of Kṣemendra

Of the early epitomes of the Mahābhārata, the *Bhārata-mañjarī* (ca. 1050 A. D.) of Kṣemendra, who was a Kashmirian, furnishes an important testimonium. Kṣemendra summarises more than 8000 stanzas of the Dronaparvan in 804 stanzas, which are divided into the following 28 sections covering the 8 sub-parvans of the Epic¹:

- (1) Droṇābhiṣeka (2) Saṁśapta-ka-yuddha (3) Satyajit-vadha (4) Bhagadatta-vadha (5) Vṛṣabhakācala-vadha (6) Nila-vadha (7) Karṇānuja-vadha (8) Dvitiya Yuddha-divasa (9) Abhimanyu-vadha (10) Arjuna-pratijñā (11) Śrutāyudha-vadha (12) Sudakṣiṇa-vadha (13) Śrutāyur-vadha (14) Vindānuvinda-vadha (15) Alambusa-vadha (16) Jalasandha-vadha (17) Kekaya-Dhr̥ṣṭaketu-vadha (18) Sātyaki-praveśa (19) Bhīmasena-praveśa (20) Bhūriśravas-vadha (21) Jayadratha-vadha (22) Alambusa-vadha (again!) (23) Alāyudha-vadha (24) Ghaṭotkaca-vadha (25) Rātri-yuddha (26) Virāṭa-Drupada-vadha (27) Droṇa-vadha (28) Concluding section.

It will be seen that the entire narrative of the Parvan, not only in its general outline but also in its specific sequence and content, has been condensed by Kṣemendra without omitting any main incident. But more significant is the fact that all important episodes or events which are lacking in the Ś K version are likewise missing in Kṣemendra. Of course in a condensed metrical summary of an extensive work like the Droṇa, the compiler is perfectly within his rights to omit whatever he likes; and no definite inference is possible from his omissions. But at the same time it is a remarkable fact

¹ The post-colophon summary of Ś₁ (and K₃) gives 13 sections of incidents and episodes, while those of the Vulgate Dn₁ and Dc₁ mention, respectively, 35 and 26 sections, both including Śoḍaśa-rājanyopākhyāna, which is omitted by Ś₁ and K₃.

that Kṣemendra does not omit anything important which is not omitted by the Ś K. When we take this into consideration, it is not unlikely that Kṣemendra's abstract of the Parvan, made in Kashmir, draws upon a version which is nearly identical in content with our Śāradā-Kāshmiri version. In other words, Kṣemendra's testimony establishes for the Ś K version an antiquity higher than that afforded by the age of our MSS. In this connection, attention may be drawn to the significant omission of the lengthy episode of the legends of Mṛtyu, Sṛījaya and Śoḷaśa-rājakiya (920 lines), which is found in B D S, but which is lacking Ś K. The incident of the illusion of darkness created by Kṛṣṇa (App. I, No. 16; Bom. 7. 146. 62-103; 85 lines), which is not documented by Ś K and which is found only in the conflated K₁ and in B and a few D MSS., is not referred to by Kṣemendra: and Devabodha rightly remarks that the passage is not genuine.

Some small points, chiefly concerning difference of readings of proper names, have been noticed in our critical notes at the end of this volume; they are not of much significance. Stray borrowings or echoes of epic passages are occasionally found; e. g., st. 72 practically reproduces lines 7-8 of the N passage in App. I, No. 5. Kṣemendra (st. 70), in common with Devabodha, apparently knows 162*, an undoubtedly B D passage, which is found only in the conflated K₁. It is not Dhṛṣṭadyumna (Kṣemendra st. 733) but Bhīma (7. 165. 27') who instigates Droṇa by cruel words to discard his bow and arrow and desist from fight. It is curious that Kṣemendra mentions a king of Vaṅga, named Samātaṅga, who was killed by Bhīma (st. 76) —

वङ्गराजे समानङ्गे भीमसेनेन पातिते ।

but the name is not found in any of our MSS., as also the name of one of the brothers of Karṇa given as Ghanagarjita, who is said to have been killed by Abhimanyu (st. 165). These are small discrepancies, the source of which is not known.

A CRITICAL SURVEY OF THE TWO RECENSIONS

To the incident of the actual fight in the Mahābhārata, which consists of a series of 18 battles fought on 18 consecutive days, four Books (namely, the Bhīṣma, Droṇa, Karṇa and Śalya Parvans) are devoted. Of these the Droṇa is the most extensive. It is almost exclusively a battle-book, which covers the transactions of the war from the eleventh to the fifteenth day. The battles are described with inconceivable prolixity, which is hardly relieved by the occurrence of interesting legends or episodes; and there is no didactic or erotic digression. Apart from the actual fight, we have indeed descriptions of the horses of the heroes (7. 22), of their distinctive flags (7. 80), of the sorrows of the Pāṇḍavas (7. 50ff.) and jubilation of the Kauravas (7. 61) on the death of Abhimanyu, of Arjuna's journey with Kṛṣṇa in a dream for receiving the Pāśupata weapons (7. 57), of Yudhiṣṭhira's morning bath and toilet (7. 58), of the curious

fight with lighted torches (7. 138), and of the sleep of the tired soldiers on the battle-field on the night of the 14th day (7. 159): but all these descriptions are more or less incidental and relevant. The only extensive digression (920 lines), which was probably interpolated for the purpose of relief, consists of twenty chapters in the Vulgate and Southern recension (App. I, No. 8), which relate the legends of Mṛtyu (Bom. adhy. 52-54), of Śrījaya and his son Savarnaśhivin (Bom. adhy. 55) and of the Śoḍaśa-rājakiya (Bom. adhy. 56-71). These are really secondary elaborations of the same legends in the Śāntiparvan (12. 29-31; 248-50) and are, therefore, omitted from our constituted text on the evidence of Ś K version, in which they are absent in the Droṇa but present in the Śānti (see footnote at p. 264).

The divergence between the two recensions is amply demonstrated by marked differences of a large mass of readings throughout the text, which most of the wavy lines in the constituted text would sufficiently illustrate. But the two recensions diverge also in the matter of addition and omission of passages. Apart from the 20 chapters mentioned above, there is a fairly large number of additions in both recensions, which have to be relegated to the Appendix or treated as star-passages in the critical footnotes. The total number of such passages is 1479 (in the critical notes) + 25 (in the Appendix) = 1504. Of the longer Appendix passages, only two (54 lines) are inserted by the entire Northern, and six (179 lines) by the entire Southern recension. These are :

Northern : App. I, Nos. 5, 25.

Southern : App. I, Nos. 3, 4, 9, 10, 14, 19.

Of the comparatively small excluded passages, given in the critical notes, the entire Southern recension inserts the following :

6*, 20*, 23*, 24*, 26*, 37*, 41*, 45*, 52*, 55*, 58*, 62*, 65*, 70*-71*, 84*, 87*-91*, 93*-94*, 98*, 100*, 108*, 112*, 115*-117*, 119*, 121*, 125*-129*, 131*-137*, 139*-142*, 144*, 157*, 159*, 176*, 180*-181*, 193*, 198*-199*, 201*, 203*, 205*, 215*-216*, 230*, 241*-242*, 247*, 251*, 254*, 264*-269*, 272*-273*, 282*, 293*-294*, 297*, 299*-300*, 306*-307*, 312*, 314*, 317*, 329*, 331*, 333*, 338*-343*, 345*, 354*, 356*, 359*, 361*, 363*, 373*, 377*, 379*, 392*, 395*, 399*, 406*-407*, 409*, 420*, 422*, 426*, 429*, 434*, 436*, 447*-448*, 458*, 460*, 465*-468*, 471*-476*, 478*, 483*-484*, 487*, 491*, 496*, 498*-500*, 502*-504*, 507*, 511*-512*, 514*, 516*, 518*, 520*, 523*, 525*, 529*, 531*-533*, 540*-542*, 544*, 547*-548*, 553*, 556*, 560*, 566*, 574*-575*, 577*-578*, 580*-581*, 583*, 588*-589*, 591*, 594*-595*, 598*-600*, 608*, 605*, 607*-609*, 611*, 614*-615*, 628*, 629*, 639*, 641*, 643*-644*, 647*, 649*, 651*-652*, 654*-655*, 660*-661*, 665*, 668*, 672*, 675*, 678*, 680*, 687*, 690*, 692*, 696*, 698*-700*, 704*, 708*, 712*, 722*,

729*, 730*, 735*, 746*, 766*, 767*, 764*, 776*, 776*, 778*, 779*, 810*, 815*,
 819*, 822*, 835*, 852*, 873*, 889*, 898*, 899*, 901*, 923*-924*, 926*, 940*,
 944*-946*, 954*-957*, 959*, 961*-962*, 964*, 969*, 972*-973*, 977*, 982*,
 993*, 1001*, 1009*, 1012*-1013*, 1019*-1020*, 1022*, 1026*, 1029*, 1035*,
 1037*, 1042*, 1085*, 1097*, 1101*-1102*, 1115*, 1117*-1118*, 1122*, 1147*,
 1164*, 1183*, 1189*, 1193*, 1206*, 1224*-1225*, 1227*-1228*, 1236*, 1243*,
 1259*, 1266*, 1269*, 1291*-1294*, 1296*, 1305*, 1325*, 1326*, 1330*, 1333*,
 1335*, 1340*, 1350*, 1353*, 1353*, 1370*, 1372*, 1376*, 1389*, 1394*,
 1397*-1399*, 1404*, 1410*, 1433*-1439*, 1441*, 1457*.

These passages give a total of more than 700 lines. As against this, the corresponding additions made by the entire Northern recension are much fewer:

27*, 40*, 44*, 57*, 60*-61*, 63*, 72*, 101*, 105*, 110*, 122*, 146*,
 150*-153*, 160*-161*, 166*-168*, 170*, 172*, 183*, 207*, 229*, 231*, 236*,
 239*, 240*, 250*, 252*-253*, 256*-258*, 270*, 287*-290*, 292*, 296*, 298*,
 328*, 346*-347*, 373*, 390*, 400*-401*, 403*-404*, 412*, 418*, 424*-425*,
 433*, 435*, 437*, 440*, 443*, 445*, 489*, 567*, 569*-571*, 818*, 1086*, 1156*,
 1171*, 1175*, 1237*, 1299*, 1301*, 1307*, 1314*, 1317*, 1320*, 1334*, 1338*,
 1343*, 1356*, 1381*, 1386*-1387*, 1390*, 1415*, 1419*, 1425*, 1454*-1456*,
 1461*-1462*, 1465*-1466*, 1470*.

These passages give a total of about 290 lines.

This computation leaves aside a large number of additions made by different versions, individual MSS. or groups of MSS. of both recensions, especially by D or BD MSS. of the N. Generally speaking, these scattered additional passages (except a few) are short and textually unimportant, and seldom exceed twenty lines. But even taking them into account, the two recensions are not evenly balanced, the Southern being somewhat longer than the Northern. The Northern Vulgate, as printed in the Calcutta edition of 1834-39, contains 9645 stanzas (corrected figures), although the number, according to Jacobi's calculation¹, is 9652. The Parvasamgraha figure, given by the majority of MSS. of the Southern recension, is 10,909 "ślokas"; the Kumbhakonam edition gives 10,008; while P. P. Sastri's so-called Southern text contains, according to his own statement, 9555 stanzas. Our Parvasamgraha figure is 8909 "ślokas"; our constituted text, without any deliberate attempt to confirm, contains 8,112 stanzas.

¹ *Mahābhārata, Inhaltsangabe etc.*, Bonn 1903, p. 257. The difficulty in correctly computing the number of stanzas in this edition lies in the fact that 133 half-verses, consisting of one line, are numbered as stanzas. There is a mistake of 5 in the counting, as nos. 3501-3505 are missing; and no. 8650, consisting of one line, is counted over again.

If we leave aside the additional passages mentioned above, the two recensions in this big Parvan do not appreciably recede from each other. There are, of course, discrepancies; but, relatively speaking, they are normal and are not of such exceptional, extensive or baffling character as to affect the entire aspect of the text. The divergences are mostly confined to inevitable and ubiquitous differences of readings, variations of words and phrases, and some small "substituted" passages. There are some cases of transposition, but none of any consequence, as they are made only by some versions or groups of MSS., and not by the entire recension.

With regard to the substituted passages, which consist of baffling variations of wording without variations of the general sense, there are just a few in the N, but a fairly large number in the S recension, scattered throughout the text. Some interesting S substitutions, for instance, are :

82* (Kṛṣṇa's previous history), 118* (names of musical instruments; in different metre), 165* (in different metre), 301* (Rudra's boon to Jayadratha).

But there are also small substitutions :

68*, 75*, 80*, 99*, 102*, 107*, 124*, 130*, 138*, 145*, 164*, 204*, 219*, 221*, 237*, 245*, 263*, 278*, 280*, 286*, 348*, 352*-353*, 355*, 360*, 362*, 364*-365*, 382*, 385*, 387*-389*, 393*-394*, 405*, 408*, 423*, 438*, 441*, 444*, 446*-447*, 449*-451*, 457*, 459*, 464*, 479*-480*, 492*, 495*, 508*, 519*, 524*, 528*, 565*, 576*, 590*, 593*, 612*, 640*, 658*-659*, 662*, 669*, 688*, 723*, 728*, 731*, 745*, 780*, 788*, 791*, 798*, 821*, 857*, 876*, 937*, 939*, 965*, 967*, 985*, 1005*, 1011*, 1015*, 1023*, 1031*, 1038*, 1044*-1045*, 1104*, 1263*, 1304*, 1362*, 1431*, 1436*.

These parallel passages, no doubt, clearly indicate strange textual disturbance; but they are not, in the Drona, such lengthy and disconcerting passages as we find them in the Virāṭa or Karna Parvans. They are, happily enough, short passages, generally of one or two lines and seldom going beyond four.

Divisions of Sub-parvans and Adhyāyas

The eight sub-parvan divisions mentioned by the Parvasaṅgraha will be found in the same sequence in our constituted text. They are : (1) Dronābhiṣeka, adhy. 1-15, (2) Saṁśaptaka-vadha 16-31, (3) Abhimanyu-vadha 32-51, (4) Pratijñā 52-60, (5) Jayadratha-vadha 61-121, (6) Ghaṭotkaca-vadha 122-154, (7) Drona-vadha 155-165, and (8) Nārāyaṇāstra-mokṣa 166-173. But in the Vulgate there is some derangement in the matter of commencement and conclusion of certain sub-parvans. Our manuscript evidence (see footnote at p. 282) authorizes the ending of the Abhimanyu-vadha at

7. 51, and not at 7. 49; Devabodha agrees with this. This should naturally begin the next Pratijñā with 7. 52. But since our MSS. fail to locate its beginning and ending definitely, we have to begin it with 7. 52 and end it with 7. 60. The other discrepancies to be noted are : (1) the Jayadratha-vadha is concluded at 7. 121, and not at 7. 126 or 127 (see footnote at p. 689). (2) The Ghaṭotkaca-vadha is ended with 7. 154 and not with 7. 158, on the evidence of Ś K₁₋₃ B₄ M (see footnotes pp. 895 and 916).

The question of Adhyāya-division is more complicated. It is not uniform in our MSS., but the discrepancies occur chiefly by the insertion of additional colophons, marking ends of Adhyāyas, mostly by B D MSS. and the conlated K₄. Additional colophons, for instance, are inserted :

After 7. 5. 20 by B₁ Dn₂.

After 7. 5. 33 by K₄ B₄. s Dn₂.

After 7. 48. 38 (335*) by Dn₂ D₄.

After 7. 57. 59 by K₂. s B Dc₁ Dn D₁₋₂. s-s.

After 7. 100. 22 by D₁.

After 7. 102. 42 by K₄. s D (except Dc₁ D₃. s).

After 7. 114. 65 by K₅ (marg. sec. m.).

After 7. 154. 17 by Dn₁ D₂.

After 7. 157. 29 (1254*) by B D₅. s.

But the following cases show B S agreements in the insertions :

After 7. 53. 30 by K₅ B Dc₁ Dn₁ D₂. s-r S.

After 7. 64. 28 by K₅ B Dc₁ Dn₁ D₃ (marg.). 4. s-s S.

After 7. 157. 10 by K₄ B₅ Dn₂ D₁. 2. 4. s. s T G₂₋₄ M_{3-s}.

After 7. 164. 57 by B Dc₁ Dn₁ D_{2-s} G₁. 4 M.

After 7. 164. 110 by B Dc₁ Dn₁ D_{2-s} S (G₅ missing).

After 7. 165. 67 by K₄ B D (except Dn₃) S (G₅ missing).

After 7. 166. 15 by K₄ B Dc₁ Dn D_{1-s}. 7. s S (G₅ missing).

But since these B S agreements are also shared by D MSS. through which they appear to have come into B, they do not appear to be original, but only secondary; as such they do not possess the same evidential value as that afforded by Ś K. They are, therefore, not accepted in our constituted text.

The Vulgate text of the Droṇaparvan, as printed in the Bombay edition, gives 202 Adhyāyas, while the Kumbhakonam edition shows 203. The Adhyāya-figure 173 of our constituted text approaches much nearer to the Parvasaṅgraha figure of 170.

Emendations

With regard to emendations we have avoided them as far as possible. There are only *sic* in our constituted text, of which five (7. 5. 8^a; 13. 35^a; 43. 10^a; 47. 27^a; 137. 23^a) are concerned with restoration of hiatus in Sañdhī. Only one deals with an obviously corrupt line (7. 45. 32^a), but the emendation is suggested by and explains the diversity of variants (see Critical Notes at p. 1150).

THE VERSIONS AND MANUSCRIPTS

THEIR CHARACTERISTICS AND INTER-RELATION

The main textual problems of the Droṇaparvan are similar to those of the other previously published Parvas; and the standard and method of re-constitution, *notatis notatis*, have generally been the same. The broad conclusions reached therein about the relative value and importance of the different versions are generally borne out by the Droṇa. Of the Northern (N) recension, the Śārada (Ś), in spite of occasional aberrations, is found to be the most representative. Next come the Kashmiri (K) version, closely allied to it; but since it is a Devanāgarī derivative of the Śārada version and therefore liable to conflation, it is not of equal value. The Devanāgarī (D) version, comprising the central group, presents a composite, inclusive and eclectic text, liable to much contamination and conflation; this is especially the case with the so-called Vulgate text represented chiefly by MSS. accompanied by Nīlakaṇṭha's commentary. The Bengali version (B) is really a sub-version of the central Devanāgarī; but in the Droṇa it shows palpable and extensive influence of the Southern recension coming through the medium of a class of Devanāgarī MSS. Of the Southern (S) recension, the Malayālam version of the extreme South is found to be less liable to conflation and, therefore, as a group, the most reliable representative of S. Next to it is the Grantha (G) version. Theh, however, is more allied, in the Droṇa, to the Telugu (T) version. As in the other Parvas so also here, T is found to be generally conflated because of its intermediate location between N and S recensions; but in the Droṇa, perhaps because of its close relation to the G version, it presents a somewhat better text. With these general preliminary remarks we proceed to consider some special features of the different versions and the individual MSS. constituting the same.

The Śārada Version

The two Ś MSS. available for this version are not very old. Of them Ś₁ is too fragmentary and incomplete to be properly utilised. The agreements between the two MSS. are quite frequent, especially in the matter of insertions and omissions. In the omission, however, of the lengthy episode of the legends of Mrtyu etc. (App. I, No. 8) and of Kṛṣṇa's creation of the illusion of darkness (App. I, No. 16), Ś₂ is unfortu-

notably missing. But $\dot{S}_1$ K insert 321* (except K_2), 1212* (except K_2, s), 1430* (B D passage without K), which $\dot{S}_1$ omits; and $\dot{S}_2$ has also some divergences in readings. This would indicate that the two MSS. do not probably go back to a single common exemplar. No direct Southern influence on $\dot{S}_2$ is traceable, except in occasional concordant readings generally through D (e. g. $\dot{S}_2$ D₂ S read मध्यमाक्षिः 7. 17. 17¹; $\dot{S}_2$ D₁ S मन्त्रायः 32. 7¹; $\dot{S}_2$ K₁ S यद्वः 34. 6²; $\dot{S}_2$ D₁ S गुरुवेम 50. 65¹; $\dot{S}_2$ B₂ T G_{2-s} M_{2-s} मन्त्रायः 102. 46¹; $\dot{S}_2$ D₂ S च 102. 62¹; $\dot{S}_2$ S वनधनार्द्रः 131. 64²; $\dot{S}_2$ D₁ S मन्त्रतस्याधे 132. 8²); this, however, is not a sure criterion. But it is curious to note that the $\dot{S}_2$ MS. reads 7. 24. 24 on the margin in Telugu characters! $\dot{S}_1$, on the other hand, is definitely independent of the S recension and has practically no additional passage of its own. But at the same time $\dot{S}_1$ is not strictly a pure specimen. Occasional contamination with B D or D is seen in $\dot{S}_1$ inserting ($\dot{S}_2$ missing in all these cases) 33*, 43*, 67¹, 69¹, 97¹, 285*, 470*, 551*, 948*, 975*, 990*, 997¹, 1083*, 1171*, 1175*, 1319¹, 1471¹, 1477¹, 1478¹, and in reading 7. 120. 68** after 120. 65. There are some additional passages which $\dot{S}_1$ as a group (with K) share with D or B D MSS.: e. g. 163¹, 179*, 188* (except K_1, s), 208*, 319* (only with K_2 marg.), 383* (subst., except K_s), 401* (except K_s), 554*, 816*, 1133* (also ins. by $\dot{S}_1$ at a different point), 1135*, 1146* (K_s missing from here in subsequent nos.), 1217*, 1276*, 1285*, 1344*, 1345¹, 1369*, 1440* (8 lines), 1444* (11 lines), 1453*. Only one individual substitution (774*) is traceable in what remains of $\dot{S}_2$; the only one insertion in $\dot{S}_1$ is 202*.

The "K" Version

The K version, written in Devanāgarī, is really a specific Devanāgarī version, but being akin and cognate to the $\dot{S}$ version it is distinguishable from the Devanāgarī version of the central group. Its affinity as a group to $\dot{S}$ is clear not only from a mass of concordant readings, too numerous to be listed here, but also from some important concordant omissions of B D or B D S passages. One of these B D S passages, as already noted more than once above, is the lengthy episode of 920 lines concerning the legends of Mrtyu etc.; the other is the omission (except by K_4) of the B D passage of 85 lines on the creation of illusion of darkness by Kṛṣṇa — which Devabodha also declares to be spurious. Apart from individual MSS., the K is generally free, as a group, from sharing additional passages with the Southern recension. All this makes it, along with the Śāradā version (to which it is closely allied), one of the important Northern versions, for critical purposes.

But the group itself is not homogeneous. Our five MSS. of this version, like individual MSS. of other versions, do not possess a uniform value. K_1 and K_3 are comparatively free from outside influence; but not so K_2 , and especially K_4 and K_5 , which are of composite and uncertain value, heavily contaminated not only with B D but also with S.

K₁, coming nearest to Ś₁, is the most representative MS. of this group. There is no instance of direct contamination other than those which it already shares with Ś; but it omits N insertion 188*, 1132* (with K₄), and admits some D passages [e. g. 18* (with K₅), 485*, 1418*, 1467* (with K₄), 1468*], although such instances are limited in number. There are two individual insertions of one line each 261* and 1463*; but, along with K₂, it inserts 259* (4 lines), and 260* (8 lines).

K₂ is our oldest dated MS., but its absolute value is uncertain. It has the largest number of additional passages written on the margin. There is a fair number of individual insertions: 34*, 283* (11 lines), 291* (9 lines), 315* (10 lines), 334* (8 lines), 336* (4 lines), 1275* (6 lines); but very often the passages are added *marginally*, as in 271* (2 lines), 274* (3 lines), 313* (7 lines), App. I, No. 6 (24 lines), App. I, No. 7 (22 lines). Sometimes the additions, mostly marginal, are shared with B or D MSS., which fact indicates their probable source; as in 19* (with K₄), 189* (marg.), 220* (marg.), 222* (marg.), 228* (marg.), 316*, 319* (marg. with Ś), 335* (marg.), 419* (marg.), 917* (marg.), 968* (marg.), 1131* (marg.), 1233* (marg.), 1250* (marg.), 1252* (marg.), 1260* (marg.), 1272* (marg.), 1331* (marg.). This array of marginalia and secondary insertions show that the MS. must have been compared with the Vulgate and other texts; but these accretions are obvious and can be easily separated. Contamination with S recension, again through the same medium, is shown by the addition of 6*, 213*, 215*, 1413* (marg.), by the marginal repetition of 7. 40. 12 after 7. 40. 21^{ab}, and by some concordant readings like भूषितं in 7. 13. 72^b, प्रलदध्यत in 40. 12^d, तन्नालः in 45. 23^c, गर्जितं दुर्लभं भवेत् in 133. 21^d, etc. It adds a colophon after 7. 57. 59 (with K₅ B and D MSS.).

K₃ has the following insertions of one line each: 38* (with K₂ Dn₁), 249* (with Dn₂ Ds.), 720* (with K₁ Dn₂), and does not accept an N insertion of one line (170*). Evidence of direct contamination with S is rare except in some singular concordant readings like: K₃ S अवर्तत 7. 130. 5^c, K₃ T G₁.s M₁.s वाच्यं 168. 5^c.

K₄, as well as K₅, appears to have received a large degree of contamination from B D, and through them, from S. Both of them, no doubt, in consonance with Ś K₁—, omit the legends of Mr̥tyu etc. (App. I, No. 8); but a striking instance of conflation is seen by the acceptance by K₄, in common with B D MSS., of the passage on the illusion of darkness created by Kṛṣṇa (App. I, No. 16). Other additional B D or D passages admitted by K₄ are: 16*, 19* (with K₂), 32* (with K₅), 196*, 344* (with K₅), 257*, 543*, 604*, 618*, 619*, 632*, 674*, 694* (with K₅), 695*, 697* (with K₅), 702*, 709*, 715*, 717* (13 lines), 751*, 753* (with K₅), 761* (with K₅), 784*, 800*, 802* (with K₅), 826*, 839*, 840*, 855* (with K₅), 896*, 988*, 1025*, 1027*, 1028*, 1030*, 1041*, 1058*, 1076*, 1124* (8 lines), 1134*, 1143*, 1144* (12 lines), 1165* (8 lines), 1172*, 1204*, 1262*, 1324*, 1329*, 1331* (with K₂ marg.),

1375*, 1376*, 1384*, 1388* (6 lines), 1403*, App. I, No. 20 (50 lines), No. 20A (31 lines), No. 23 (29 lines), No. 24 (86 lines). K₁ shares the following passages from the S recension with B D MSS., 262*, 482*, 596*, 736*, 737*, 763*, 794*, 823*, 958*, 1284*; while the N passage 1132* is omitted (with K₁). It agrees with B D S in inserting additional colophons after 7. 157. 10, 165. 67 and 166. 15.

The value of K₂ is much impaired by the fact that forty-nine Adhyāyas are lost in it at the end on missing folios. It is, however, a MS. of the same type as K₄. The D or B D passages found in it are 22* (marg.), 32* (with K₄), 46*, 123*, 162*, 174*, 276*, 302*, 344* (with K₄), 366*, 397*, 431*, 558*, 568*, 617*, 694*, 697*, 753*, 761*, 802* (last five with K₄), 837*, 855* (with K₄), 976*, 1040*; while the Southern passages shared by it with D or B D are : 10*, 284*, 381*, 427*, 511*, 1081*. It omits some N passages, e. g. 188*, 494*, 1082*, 1083*. The additional colophons inserted by it occur after 7. 53. 30 (with B D S), 7. 57. 59 (with K₂ B and some D MSS.), 7. 64. 28 (with B D S), 7. 102. 42 (with D₁ 7. 3), and 7. 114. 65. In view of all this, it is quite natural that B D or S readings are found frequently in K₄ and K₅. The individual insertions in K₅ are : 47*, 337*, 801* (subst.).

The exceptional vagaries of individual MSS., however, need not affect the marked tendency of K as a group to avoid inferior traditions.

The Bengali Version

A critical study of the Bengali version leads us to confirm the conclusion, arrived at in the previously published Parvans, that it is essentially a sub-version of the central Devanāgarī version, being closely allied to the Vulgate, to which it scarcely, in the Drona, proves superior to any appreciable extent. There is no notable instance of divergence of B as a whole from D MSS. in accordance with superior traditions; and agreements of B are very common, as we shall see, with D_{c1} and D_n, which together substantially constitute the Vulgate text. Although there are small additions of particular MSS., there is no individual addition of B as a group; and specific B readings are scarce.

But there is a fairly large number of B S agreements (as against Ś K), not only in the matter of readings but also of additional passages, which are also shared by some D MSS., especially by D_{c1} and D_n, and sometimes by the conflated K₄ or K₅. They are, for instance : 381* (with K₅ B D), 427* (with K₅ D_{c1} D_n and some D MSS.), 428* (with D MSS. including D_{c1} D_n), 453* (with D MSS. including D_{c1} D_n), 474* (with D_{c1} D_n and some D MSS.), 482* (with K₄ D_{c1} D_n and D MSS.), 488* (with D_{c1} D_n and D MSS.), 596* (with K₄ D_{c1} D_n), 736* (with K₄ and D MSS.), 763* (with K₄ and D MSS. including D_{c1} D_n), 805* (with some D MSS.

including De₁ Dn₁), 817* (with De₁ Dn₁), 823* (with K₄ and some D MSS. including De₁ Dn₁), 898* (with De₁ Dn₂ and some D MSS. v. 958* (with K₄ De₁ Dn₂ and some D MSS.), 1004* (with De₁ Dn₁ D₃), 1063* (with De₁ and some D MSS.), 1246* (with De₁ Dn₁), 1284* (with K₄ De₁ Dn₁ D₃), 1305* (with De₁ Dn₁ D₃), 1413* (with K₂ [marg.] De₁ Dn₁ and some D MSS.). There is also a substitute passage 759* by B S, shared similarly by De₁ Dn₁. The concordant B S readings are numerous, but they are always shared by De₁ Dn₁ or some D MSS. For instance, वेऽस्मिन्नानुविदुस्त्रजां 7. 16. 34^b; निखिलो महान् 20. 48^d; दशभिः 24. 11^c; नैषधं 31. 63^d; महारथ 52. 27^d; सादृशसिद्धं 53. 2^d; नाभविष्यजनक्षयः 62. 4^d; मीदन्ति स्म 64. 24^a; राजन् 67. 45^a (only B S); वृक्षं 71. 18^a; व्यदर्शयन् 102. 73^b (only B S); परीप्ल्वे 125. 14^a, etc. In the matter of inserting additional colophons there is B S agreement in the following cases. After 7. 53. 30, 64. 28, 157. 10, 164. 110, 165. 67, 166. 15; but these are inserted also by De₁ Dn₁ and D MSS. and sometimes by the conflated K₄ and K₅.

This might make out a case for the acceptance of the B S agreements; but it should be noted that these agreements are not original. Without exception they appear to have come through the medium of D MSS., especially through De₁ Dn₁; and, as secondary, their value is too much minimised to be accepted in our constituted text. Real B S agreement, without the intervention of D MSS., is indeed rare.

A distinction should be made in this connection between B S and B M agreements. The B M agreements, in the absence of evidence of contamination, may be taken *prima facie* as original, but not so B S agreements, which have chances of contamination through the medium of the Devanāgarī. This has been made clear by Dr. Sukthankar more than once (Ādi Prol. p. xci; Āraṇyaka Introd. p. xviii). In the Droṇa, real B=M, as opposed to B=S, is exceedingly scarce. We find B De₁ Dn₁ G₁ M insert 1177* (2 lines), but here also D MSS. intervene.

That B is very closely allied, in the Droṇa, to De₁ Dn₁ will be clear from the instances cited above under B S passages. Apart from these, we have also B De₁ Dn₁ agreements (sometimes in common with other D MSS.) in the following additions and substitutions: 28* (except B₁), 469*, 490*, 681*, 632*, 677* (subst.), 747* (subst., except B₄), 743* (except B₁), 749* (subst., except B₄), 750* (subst., except B₄ s), 754*, 755* (except B₄), 756* (except B₄), 757* (subst., except B₄), 758*, 766* (except B₄), 768* (subst., except B₄), 772* (except B₄), 773* (except B₄), 775*, 785* (subst., except B₄), 786* (subst., except B₄), 789* (except B₄), 790* (except B₄), 792* (except B₄), 796*, 797* (except B₄ s), 803* (subst., except B₄), 807* (except B₄), 811* (except B₄), 813*, 824* (subst., except B₄), 1002*, 1003* (7 lines), 1006* (12 lines), 1024* (subst.), 1025* (6 lines), 1066*, 1078*, 1079* (subst.), 1087* (5 lines), 1091*, 1098* (13 lines), 1103* (16 lines), 1127* (7 lines), 1129*, 1130*, 1145*, 1154*, 1186*, 1188*, 1190*, 1194*, 1234*, 1261*, 1279*,

1280*, 1281*, 1288*, 1302*, 1306*, 1308*, 1311* (subst.), 1315* (subst.), 1368*, 1475*, 1476*, App. I, No. 15 (71 lines), No. 16 (85 lines), No. 17 (39 lines), No. 18 (55 lines). This agreement can be documented by a large number of concordant readings. There are also concordant transpositions; e. g. 7. 164. 73-121 transposed after 7. 165. 26. It is curious that B Dc Dn insert (with variation) a passage 1360* from the *Vepi-saṃhāra* (iii. 37)!

Of the Eastern version of the Droṇa we had no MSS. of Nepālī, Maithilī, Assamese or Oḍiyā sub-versions; it is represented in our text by the Bengali version only. To judge from this version, it is clear that, in the Droṇa, the Bengali, which is an important version of the North-eastern group, is really an extension of the central Devanāgarī version; and so far as this *Parvan* is concerned, there is no justification for assuming an Eastern recension, distinguished from the Northern and the Southern, as it was suggested for the Sabhāparvan (cf. Bhīṣma, *Introd.* p. cxiii).

The B is a fairly unitary group. The individual B MSS., therefore, do not show much conspicuous characteristics of their own to require consideration in detail. The S contamination is palpable, not only from the instances cited above, but also in the case of individual MSS. from the following. B₁ marginally inserts the S passage 961*; B₂ inserts (also marg.) 398*; B₄ 852*; B_{1.2.4} 452*; B_{1.3.5} (B_{1.5} marg.) 960*; B_{1.4.5} 959*. B₂ does not also admit the N passages 494*, 1160*; B₄ 999*, 1300*. Individual insertions are not many; B₄ inserts 375*, 992*; B₅ 12*, 526*, 546*, 914*. B₄ proves slightly superior by the omission of B Dc Dn passages mentioned above; but there are occasional short omissions (e. g. 7. 27. 24-25; 131. 25°-28°, etc.), and some gaps in the text caused by missing folios (e. g. Adhy. 86-87).

The Devanāgarī Version

(Other than K)

The Devanāgarī version in the Droṇa includes (i) the versions of Caturbhuja Mīśra (Dc) and Nilakaṇṭha (Dn), and (ii) the Devanāgarī version represented by D MSS. Of the Devanāgarī versions of Devabodha and Arjunamīśra we have spoken above (see under *Testimonia* pp. xiii-xiv).

We have already referred to the very close connection between Dc and the Bengali version, which fact makes it probable that Caturbhuja belonged to some Eastern region (cf. *Āraṇyaka*, *Introd.* p. xxv). Apart from the passages cited above (under Bengali Version) and numerous concordant readings, there is a large number of exclusive B Dc agreements in insertions and substitutions, as follow:

B Dc insertions (some of these without B₄): 53*, 86*, 521* (with D₁), 522*, 602*, 618*, 663*, 685*, 713*, 718*, 724*-725*, 792*, 870*, 872*, 884*,

888* (with D_s), 891*, 902*, 903* (with D_s), 904*, 905* (with D_s), 1017*, 1059*, 1071*, 1096*, 1106*, 1302* (with D_m), and App. I, No. 12 (with D_s: 18 lines).

B D_c substitutions (some of these except B₄): 682*, 689*, 732*, 733*, 734*, 743*, 874*-875*, 885*-886*, 894*, 1068*, 1070*, 1167* (with D_s).

The extensive influence of the S recension is found in the inclusion by D_c of B S or B D S passages cited above, but no *exclusive* addition of S passage is traceable. It is interesting to note that D_c accepts the S reading कित्तो (by correction) in 7. 20. 46*, along with B₂ (marg.). s-s: a reading which Devabodha also accepts. Several additional colophons are found in D_c (see remarks on Adhy. division above); but they are invariably added in common with B, B S, or B D S. The individual insertions of D_c, not exceeding one line each, are: 234*, 866* (marg.), 1429* (sec. m.). The text of Caturbhuja, as evidenced by D_c, is definitely not superior (as it was found to be superior in the Āraṇyaka) to that of Nilakanṭha, to which it is closely allied.

The highly conflated character of Nilakanṭha's text (which fact is also found in the Droṇa) has been so often commented upon by the editors of the previously published Parvans that it is not necessary to dwell further upon it. But the two MSS. of Nilakanṭha's version (D_m. 2) used in this Parvan are, in many points, independent of each other, not only in readings but also in additions and omissions. D_m, for instance, inserts two S passages 37* (with D₄. 7. s; 11 lines) and 977* (with D_s), as well as the B D passage given in App. I, No. 15 (71 lines). With D₄. 7. s, again, it inserts the passage given in App. I, No. 2 (24 lines). D_m, on the other hand, inserts S passages 176*, 264* and 266* (both along with D_s), 265*, as well as the D passage given in App. I, No. 13 (with D₂. s. s. s: 41 lines), substitutes S passage 1137* (along with D₄), and omits the N passage 411*. Individual insertions in D_m are: 227*, 384*, 627*, 795*, 927*, 980* (omitting 7. 119. 1-2), 989*, 1074*, 1150*, 1238*; in D_m we have 235*, 624*, 831*, 1176*. Both add some colophons (in company with or without S) to mark end of Adhyāyas, but they do agree in these additions: see under Adhyāya division above.

In this connection it is necessary to point out that the printed editions of the Vulgate (especially the Bombay edition) introduce strange discrepancies not found in any of our MSS. For instance, the Bombay edition inserts independently the following additional passages: 793*, 853*, 867*, 881*, 1191*, 1446*. It inserts 397* after 7. 55. 15. With the Kumbhakonam edition it introduces: 224* and 226*. With the Calcutta edition of the Vulgate it omits 7. 125. 6. It omits by itself the colophon after 7. 89. The Bombay edition has the following singular readings: मेरीणां निन्देन 7. 1. 19*; संयम्य 6. 39*; प्रथमो गजयोधानां 26. 4*; अत्रेषयत्सव्यसाची 28. 7*; द्विचैकम् 28. 7*; राजन्संपेततुः 29. 12*; तयोर्मूर्ध्नि गतौ देहौ रथात् 29. 13^{ab}; तावकान्पाण्डवा ययुः 31. 10^d; बहुधा पतितैर्युगैः 40. 18^d; पाण्डवा-

ममवारयन् 41. 10ⁱ; कदिनः 42. 15^b; चाश्वाद् 45. 25^d; अपराजितं 46. 1ⁱ; च विंशति 46. 18^b; अविपं 46. 22^a; चैत्र 48. 8^a; क्रोधेभ्यः 93. 35^e; मद्वावाहुः 106. 34^a.

Coming to the composite Devanāgarī version, which presents an eclectic and inclusive text, but which is not homogeneous, we find that the individual MSS. comprising the version exhibit among themselves numerous differences.

D₁, written in Kashmir, appears to be the best MS. of this group and approaches nearer to Ś K, but it is a difficult MS. to classify. It is certainly superior to K₂, K₄ and K₅ in its frequent exclusion of B D or S passages, and might as well have been classified as a K MS. It does not, as the other D MSS do, accept the B D passage 1112* or the B D S passages 381*, 488*. It agrees with Ś K (except K₅) in the insertion or substitution of 929*, 1082*, 1083*, 1133* (an obviously B D S passage), and even in the haplological omission of 7. 23. 17^b-18^a and also of 7. 107. 26^c-27^b. But, on the other hand, it inserts the lengthy B D S passage on the legends of Mr̥tyu etc. (App. I, No. 8), as well as the B D passage on the illusion of darkness created by Kṛṣṇa (App. I, No. 16), which, not found in Ś K, are distinctive instances of conflation in D MSS. It accepts some B S agreements in readings (e. g. अनन्तं 7. 10. 48^a; अनीत्यन्तः 20. 18^a; दशभिः 24. 11^a, etc.). With K₄ it accepts the B D S passages 482*, 596*, 736*-737*, 763*, 805* (K₄ om.), 823*, 896*, 958*, 1413*, and B D passages like 543*, 618*-619*, 632*, 674*, 697*, 702*, 709*, 715*, 717*, 1025*, 1027*, 1028*, etc. All this would seriously affect the possibility of its being reckoned as a K MS.

D₂ has a large number of individual additions : 351*, 368*, 374*, 386*, 391*, 442*, 535*, 549*, 667*, 703*, 782*, 933*, 979*, 984*, 1000*, and substitutions : 564*, 787*, 897*, 978*. In common with D₁ it substitutes or inserts 5*, 7*, 8*, 15*, 909* (8 lines), 1032*, 1265*. Apart from the B D S passage on Mr̥tyu and the B D (except D₄) passage on the illusion of darkness, which, in common with all the other D MSS., it accepts, contamination with S is shown also by its admission of the S passage 856*, 950* (14 lines), 951*, 1089*, App. I, No. 13 (41 lines), and non-admission of the N passages 781*, 1341*, 1345*, 1361*. Other B D S passages admitted by it are : 381*, 427*-428*, 453*, 482*, 488*, 736*-737*, 805*, 823*, 896*, 1133*.

D₃ is a MS. of a similar character. It accepts S passages 24*, 198*-199* and 201*, the last three shared with D₂, and 381*, 427*-428*, 482*, 488*, 736*-737*, 898*, 1004*, 1063*, 1133*, 1305*, 1382*, App. I, No. 13 in common with B D. It omits (again with D₂) the N passages 781* (with D₁) and 1113*, and inserts the T G passage 1452* (without D₂). It has some other insertions common with D₂ : 21*, 49*, 421*, 1257*. There are a few individual insertions and substitutions : 1309*, 1450* (subst.), 1451*.

D₄ has some parts of the text missing, e. g. from 7. 44. 16^a to 47. 14ⁱ; from

7.87.50° to 96.7°; from 7.141.35° to 146.2°, etc. It omits the N passages 188*, 1349*, 1351*; and, in company with D_n, it admits the substituted S passages 1089*, 1137*. Its individual insertions are: 74*, 175*, 217*, 255*, 349*, 1128*, 1347*. But along with D_r it inserts 31*, 35*, 37* (S passage), 64*, 66*, 81*, 83*, 120*, 178*, 218*, 243*, 246*, 1459*, App. I, No. 1 (18 lines), No. 2 (24 lines). As we have already noted, D_r omits, as against other D MSS., the long passage on the illusion of darkness. It omits also all the B D S passages (except 488*, 1133*), which have been mentioned as admitted by other D MSS.

D_s has a fair number of individual insertions: 187*, 358*, 486*, 506*, 670*, 673*, 827*, 842*, 864*, 882*, 895*, 916*, 1016*, 1121*, 1140*, 1271*, 1474*; and also individual substitutes: 865*, 1095*, 1116*, 1142*. It accepts the S insertion 977* (in common with D_n), App. I, No. 13, and the B D S passages 381*, 427*, 428*, 453*, 482*, 596*, 736*, 737*, 763*, 823*, 958*, 1284*, 1413*.

D_s, as noted above, has some additions common with D_r, of which three are S passages. Independently, or with B D or D MSS. it admits the S insertions: 23*, 215* (6 lines), 216* (6 lines), 266*, 268*, 381*, 427*-428*, 453*, 482*, 488*, 736*, 737*, 763*, 805*, 898*, 951*, 1063*, 1322* (subst.), 1413*, App. I, No. 13. It omits the N insertions: 1113* (with D_r), 1345*, 1346*, 1392*, 1412*. Its individual insertions are also numerous: 92*, 184* (6 lines), 195*, 238*, 244*, 1093* (gloss), 1303*, 1316*, 1337*, 1373*, 1395*, 1400*, 1406*, 1407*, 1409*, 1417*, 1420*, 1421* (10 lines), 1442* (15 lines), App. I, No. 22 (56 lines); but substituted passages appear to be few: 1348*, 1416*. It omits also the B D passage on the illusion of darkness (App. I, No. 16).

D_r and D_s very often fall together. They have a large number of common insertions: 42*, 277*, 322*-324*, 326*, 327*, 330*, 332* (gloss), 369*, 376*, 413*-415*, 454*, 477*, 493*, 527*, 1249*, 1282*, 1283*, 1310* (a couplet occurring with variation in Manu 8. 112), 1332*, 1364*, 1424*, 1464*. They insert in common three S passages: 269*, 331* and 406*. D_r does not admit the B D passages 357*, App. I, No. 16 (episode of the illusion of darkness). Of B D S passages we have two, inserted by D_r (427* and 1133*), one by D_s (805*), and one also by D_r together (488*). Individual insertions in D_r are 536*, 539*, 1258*, 1312*; in D_s 14*, 481*, 646* (subst.).

The Telugu and Grantha Versions

The Telugu version stands on the borderland of the Northern and the Southern recension, but in the Droṇa it is clearly allied to the Grantha version, which is its near neighbour. There is no specific passage of T version as a group. But T as a whole inserts the N passages 1324*, 1403*, and App. I, No. 23 (29 lines). The two MSS.,

however, utilized by us for this version, show some difference from each other. T₁ contains a more considerable amount of the Northern element. T₂ accepts N passage 61*; but T₁, whose contact with the N recension is more pronounced, inserts the following N passages : 1317* (12 lines), 1319*-1320*, 1412*, 1415*, App. I, No. 24 (86 lines).

But the version, which the two MSS. generally represent, is not very materially different from the G version; and there are often common insertions and omissions with particular G MS. or groups of G MSS. Apart from concordant readings, the affinity of T with G version is illustrated by the following instances :

T G₂ insert 143*, 986* (7 lines), 987*, 1215*, 1448*; and substitute 1240*.

T G₂ admit N passages 170*, 186* (10 lines), App. I, No. 5 (34 lines).

T G₂₋₄ insert 1203*, 1276* (N passage), 1321*, 1385* (7 lines), 1466*.

T G₂₋₅ insert 9*, 25*, 54*, 325*, 739*, 825*, 845*, 879*, 896* (N passage), 913*, 919* (8 lines), 1010* (7 lines), 1100*, App. I, No. 11 (25 lines); and agree in the point of insertion of 157*, and in the sequence of stanzas after 7. 1. 9.

T G₂₋₅ insert 912*.

It will be noticed that in these cases G₁ stands apart. It has a large number of independent agreements with the M version, and as such it follows a better South Indian tradition. The G₁ M agreements in insertion, substitution and omission, as well as in concordant readings, are illustrated by the following instances :

G₁ M insert 32* (N passage), 101*, 148*-149*, 157*, 190*, 192*, 304*, 309*, 310*, 462*, 501*, 617* (N passage), 625*, 642*, 740*, 856*, 907*, 915*, 1039* (with B D), 1174*, 1177* (with B D), 1251*, 1253*, 1256*, 1278*, 1287*, 1289*, 1352*, 1359*, 1363*, 1366*, 1367*, 1377*, 1379*, 1393* (10 lines), and 1473*.

G₁ M substitute 505*, 509*, 513*, 517*, 559*, 650*, 653*, 671*, 693*, 701*, 707*, 710*-711*, 716*, 739*, 741*-742*, 806*, 808*-809*, 812*, 830*, 848*, 860*, 863*, 869*, 878*, 883*, 930*, 932*, 981*, 1239*, 1274*, and 1295*.

G₁ M omit 7. 1. 16; 150. 83-104.

G₁ M agree in the point of insertion of 156*, 157*, and 512*.

G₁ M have numerous concordant readings (selected at random) :

महात्मानः 7. 9. 47^a; तत्र 10. 20^a; युद्धे 16. 6^a; अमिद्वत् 18. 38^d; तदार्जुनः 27. 22^b;
वै रणे 71. 5^d; इवान्तकः 73. 3^b; अताडयत् 85. 25^a; प्रवरं रथिनां मुवि 92. 28^d; क्रुद्धो 92.

31^a; समाकृत् 92. 33^d; तस्य 97. 49^a; त्वं हि 98. 4^a; अप्रियं यच्च वचनं 98. 6^a; क्व
सन्त्यक्पार्थिव्यां 105. 5^a; यौवाश्च 127. 23^b; यत्र सम्यक् 166. 2^d, etc.

[See below also under Mi. 2]

There is no specific G passage. As a group the G version is comparatively free; but individual G MSS. are sometimes contaminated from the N recension. G₂, for instance, agrees with N in omitting S insertions 39*, 56*, 355* (subst.), 582* and S substitute 111*, 664* and inserts the B D passage 843*; G₃ similarly does not admit the S passage 113*, 983*, 1008*; G₄, more heavily contaminated, omits S passages 154*, 155* (12 lines), 177*, 371* (subst.), 372*, 928*, 931*, 983*, 998*; G₅ similarly does not accept the S passages 348* (subst.), 396*, 402* (subst.), 586*, 645*, 727*, 931*, 951*, and inserts marginally the N passage 1138*.

The individual insertions or substitutions are few. In G₁ we have 1. 90*; in G₂ they are 279*, 510*, 847*, 922*; in G₄ 1374*; G₅ 191*. Nearly 37 Adhyāyas of the text are lost at the end in G₅ on missing folios, and there are considerable omissions throughout, e. g. 7. 27. 22-23; 7. 62, etc.

The Malayālam Version

The Malayālam version in the Drona, as in the other published Parvans, is the most important and representative Southern version. Located and isolated in the extreme south-west (as the Śāradā in the extreme North-west) its comparative purity is shown by its almost complete independence, as a group, of the N recension. It is free from the passages which encumber the Vulgate (the B D S passages, which we have considered above, being in all probability S passages which have gone over to B D); and its value is enhanced by its independent agreement with Ś K. All this is clear throughout, and need not be illustrated in detail.

Only sporadic contamination of M or individual M MSS. is found. M₂, for instance, admits the Vulgate passage 1223* and omits the S passage 275*; M₃ accepts the N passages 470*, 910*; M₃-s admit the N passage 569* and do not accept the S passage 592*. With G₁, M admits the N passages 32*, 617*. But such cases are not frequent and extensive enough to affect the general character of the M version as a whole.

Additional passages exclusive to the entire M version are rare. We have noticed two instances: 638* and 846* (except M₂) inserted *inf. lin.* The individual insertions or substitutions in M MSS. except in M₃-s, are few. They are: 206* in M₂; and 1036*, 1108*, 1180* in M₄, totalling only 9 lines.

Among the five MSS. of this version, the last three M₃-s hold together, as against the first two M₁-s, and have their own peculiarities. They have not only concordant

readings (e. g., 7. 83. 12⁴: 83 2¹; 94. 8⁴; 94. 11⁴; 95. 46¹; 96. 23⁴; 97. 3², etc.); but they also agree in other points. Ms-s, as against M1. s, make the following additions and substitutions :

M1-s insert 185* (8 lines), 194*, 197*, 214*, 318*, 320*, 456*, 497*, 569* (N passage). 579*, 584*, 626*, 634*-635*, 850*, 854*, 1196*, 1277*, 1328*.

M1 s substitute 573*, 606*, 610*, 622*-623*, 630*, 633*, 636*, 637*, 648*, 656*, 679*, 683*, 1327*.

They agree with T G in inserting 398*, and in substituting 555*, as well as in the point of insertion of 597* ; but they differ together in the matter of insertion of 609*. They insert 186* with T Gs. They agree also, as noted above, in admitting N and omitting S passages. Ms-s omit adhy. 147.

M1 s, on the other hand, have frequent agreements with G1. They omit, for instance, 7. 150. 81 and the stanzas from 7. 146. 50 to 7. 147. 1⁴, and agree in the change of sequence of stanzas after 7. 173. 75². They insert or substitute, in common with G1, 109*, 311*, 380* (with T), 463*, 695* (N passage), 706*, 804*, 828*, 832* (subst.), 849*, 851* (subst.), 858* (subst.), 861* (subst.), 868* (subst.), 1197* (subst.), 1199*, 1207*, 1210*, 1235*, 1245*, 1318* (8 lines), 1336* (6 lines), 1338*-1339*, 1341* (9 lines), 1342*, 1354* (N passage), 1365*, 1371*, 1387* (N passage), 1396*, 1405*, 1433*, 1437*, App. I, No. 21 (36 lines). G1 M1 s differ from Ms. s in point of insertion of 1273*, 1297*. The N passage 1387*, is admitted by them.

In conclusion, I want to recapitulate briefly what I said in my previous Editorial Note in order to explain the rather long delay in completing the publication of this Parvan. After the sad and sudden demise of V. S. Sukthankar (1943), I was invited by Dr. Belvalkar, who had taken charge as the General Editor, to undertake the editing of this big Parvan ; but from my previous experience as the editor of the Udyoga Parvan (1940), I knew what an arduous and exacting task it was. I was, therefore, reluctant to take it up, especially as my absorbing duties at the University of Dacca left me little uninterrupted leisure. After my retirement from Dacca in 1947, I became comparatively free ; but for certain personal reasons it was not possible for me at that time to go and stay at Poona, continuously for at least a year, for the purpose of studying the enormous mass of collation sheets, which was absolutely necessary for the undertaking. I paid a brief visit to Poona and laid my difficulties before the Editorial Board. But very generously they overruled my plea by accepting Dr. Belvalkar's suggestion that the collation sheets should be sent directly to me at Calcutta. This, on the face of it, was a most daring proposition. Not only the expenditure, but also the risk of loss in the transmission of some 20,000 sheets, which represented the labour of many years, was very great. But Dr. Belvalkar made it possible—thanks

to the generous assistance of the Government of Bombay—to arrange the microfilming of the entire material against such mishap. The filmed copy was kept at the Institute, and the original sheets were forwarded to me in due course. All this naturally took time, but I was able to complete the first draft of the entire text by the middle of 1949. This was followed by the revision of the accompanying critical notes, the laborious writing of which was necessarily spread over a long stretch of time. After about a hundred Adhyāyas (i. e., more than half of the constituted text) were completely written out and finally revised by me, it was decided to start the printing of the work in the Institute's own Press department; but preliminary arrangements in that connection could not be completed before June 1951. As the final page-proofs had to be sent to me to Calcutta, there was unavoidable delay in transmission, and progress was naturally slow. I had, in the meantime, joined the Calcutta Sanskrit College, and I could devote to the Mahābhārata work such time as I could spare from more regular duties. The first fascicule, however, with an explanatory note, was published on Sept. 13, 1953. The entire work, except the Introduction, was completely printed off by 1956. But immediately after that, I had to travel about for a year as a member of the Sanskrit Commission, and had no leisure to write out the Introduction till May 1958. I record this somewhat personal note, not only to explain the inordinate delay, but also to express my gratefulness to the General Editor and the Editorial Board, who very kindly went out of their way to meet my difficulties, and gave me an opportunity of serving in a cause of scholarship which is one of national importance.

But my obligation to Dr. Belvalkar does not end here. Although senior to me by some years, he extended to me his friendship and affection now for more than two decades. In my work on this Parvan I have profited by his friendly advice and unstinted co-operation, as well as by his deep personal interest. It is a pleasure to recollect that I had no occasion of any serious difference from him. To the Mahābhārata Staff of the Institute, and particularly to the late M. V. Vaidya and Shri. N. M. Khuperkar, I express my sincere gratitude for their devoted service, especially in Apparatus-writing and proof-reading, which considerably lightened my task as the individual editor.

Calcutta, }
25-5-1958.

S. K. De

प्रवृत्ते तुमुले युद्धे द्रोणपाण्डवयोर्मध्ये ॥ ४८
शरजालैः समाकीर्णं मेघजालैरिवाम्बरे ।

न स्म संपतते कश्चिदन्तरिक्षचरस्तदा ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिपञ्च्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

१६४

संजय उवाच ।

तस्मिंस्तथा वर्तमाने नराश्वगजसंक्षये ।
दुःशामनो महाराज धृष्टद्युम्नमयोवयत् ॥ १
स तु रुक्मरथासक्तो दुःशासनश्चरार्दितः ।
अमर्षाच्च पुत्रस्य शरैर्वाहानवाकिरत् ॥ २
क्षणेन स रथस्तस्य सञ्चजः सहसारथिः ।

नादृश्यत महाराज पार्थतस्य शरैश्चितः ॥ ३
दुःशासनस्तु राजेन्द्र पाञ्चाल्यस्य महात्मनः ।
नाशक्तप्रमुखे स्थातुं शरजालप्रपीडितः ॥ ४
स तु दुःशासनं बाणैर्विमुखीकृत्य पार्थतः ।
किरञ्चरसहस्राणि द्रोणमेवाभ्ययाद्रणे ॥ ५
प्रत्यपद्यत हार्दिकयः कृतवर्मा तदन्तरम् ।

C. १. 8623
B. 7. 189. 6
K. 7. 190. 6

शरोच्चैरथ ताम्बां तु ङायामृतं महासुधे ।
तुमुलं प्रवभौ राजन्सर्वस्य जगतो मयम् ।

[(L. 1) T G₂ ४ मुक्त्वा; G₂ लक्त्वा (for त्यज्य).
M₁ २ अभिवाचन (for भव). — (L. 3) M₂-s अपि
(for अय). M₂-s च (for तु).]

49 S₂ missing (cf. v. 1. 38). — ^{ab} D₂ समं*तः
(for शरजालैः). D₄ ५ समाकीर्णैः; G₁ M अवाकीर्ण
(for समा). T G₂-४ प्रच्छादितेर्मुनेनाजौ शर (T मेघ)जालैर-
(G₂ 'स्त')थांबरे. — ^c G₂ संक्षेपते (for संपतते). S₁
K₂ नासंपततः कश्चिद्; K₁ नासन्वत ततः किंचिद्; K₂
नासन्पततः किंचिद्; K₄ D₁ २. ४. ५. १. २ नापतत ततः
कश्चिद्; D₂ D₁ न स्म संपद्यते किंचिद्; D₂ नाम
संपद्यते कश्चिद्; D₂ समापततः क'; D₂ समापतत नः
क'. — ^d T G₂-४ तथा (for तदा). B (except B₄)
D₂ ५ बंतरी (D₂ नांतरि)क्षचरस्तदा; D₁ पुनरेव विशां पते.

Colophon: S₂ K₂ G₂ missing. — Sub-parvan:
B₁ २ (marg.) द्रोणवच. — Day of Droṇa's General-
ship: S₁ K₂ T G₁ २. ४ पंचमेहनि; K₁ D₁ पंचमयुद्ध-
दिवसः; K₄ पंचमदिवसयुद्धं; M₁ २ पंचमेद्धि. — Adhy.
name: S₁ K₁-s D₁ २ द्रोणाह्नुनयुद्धं; Bom. ed. संकुल-
युद्धं. — Adhy. no.: (figures, words or both):
D₁ 189; D₂ 192; D₃ 82; T G₂-४ 184; G₁
M₁ २ 182; M₂-s 181. — Sloka no.: D₁ 52.

164

✎ This adhy. is missing in S₂ K₂ G₂ (cf. v. 1.
7. 163. 38; 125. 14; 137. 9).

1 ^a B₂ D₂ D₁ ततो; B₂ D₄ ५. १. २ तदा (for
तथा). M₂-s वचमाने ततः सैन्ये. — ^b B₁ रथाश्व- (for
नराश्व). D₄ ५. १. २ नरप्रवरयोस्तथा (D₂ 'दा'); S (G₂
missing) हस्त्यश्वरयसंक्षये (G₂ 'कुले'); Bom. ed. गजा-
श्वनर'. — ^c D₂ अपोययत्; D₄ अयोज' (for अयोध').

2 ^a M₁ २ रुक्म- (for रुक्म). D₄ रथारक्तो; M₂-s
रथे सक्तो (for रथासक्तो). — ^b D₁ पूर्वमेव विशां पते.
— D₁ om. (hapl.) 2^c-3^d. — ^c K₄ इवाकिरत् (for
अवा').

3 D₁ om. 3 (cf. v. 1. 2). — ^a G₂ रथे (for
रथस्य). S (except G₂; G₂ missing) चास्य (for
तस्य). — ^d D₂ (marg. as in text) M₁ २ पार्थवश्च
(for 'तस्य'). D₄ ५. १. २ पुनः (for चितः).

4 M₂ om. 4^{abd}. — ^b K₂ D₂-s. १. २ पांचालस्य.
— ^c K₁ २ M₂ समरे (for प्रमुखे). — ^d S₁ K (K₂
missing) D₁ जालेन; D₃ जालैः प्र- (for जालप्र-).
M₄ शरजातप्रताडितः.

5 For 5^{ab}, G₁ M subst.:

1295* धृष्टद्युम्नोऽपि राजेन्द्र भग्नं दृष्ट्वा तवाभजम् ।

C. 7. 9639
B. 7. 100. 6
K. 7. 100. 6

सौदर्याणां त्रयश्चैव त एनं पर्यवारयन् ॥ ६
तं यमौ पृथुनोज्ज्वैतां रक्षन्तौ पुरुषर्षभौ ।
द्रोणायामिमुखं यान्तं दीप्यमानमिवानलम् ॥ ७
संप्रहारमकुर्वन्ते सर्वे सप्त महारथाः ।
अमर्षिताः सत्त्ववन्तः कृत्वा मरणमप्रवृत्तः ॥ ८
शुद्धात्मानः शुद्धवृत्ता राजन्स्वर्गपुरस्कृताः ।
आर्यं युद्धमकुर्वन्त परस्परजिगीषवः ॥ ९

[Ms om. the prior half.]

K1. 2. 4 D1 बली (for रणे).

6 " Ks अन्यपक्षत्र (for प्रत्य). — " Bom. ed. स्वन्तरं (for तदन्तरम्). — " D2. 2. 5. 1 सौदर्याणां. D1. 8 T G2. 8 त्रयं (for त्रयश्च). G2 M1. 2 चैव (for चैव). — " Ds ते सर्वे; D4. 2. 7. 8 तत्सं; S (G missing) सर्वतः (for त एनं). Ś1 K (Ks missing) D1 प्रत्यवारयन्; D2 T G1-8 पर्यवारयन्.

7 " Dns M1 (sup. lin.) तौ यमौ; G1 M1. 2 यमौ च (for तं यमौ). Some MSS. [s] ज्वैतां; B4 [s] ज्वैतः; Dns D2. 8 वीरौ (for ज्वैतां). — " D2. 8 रक्षतावतु (Ds 'न्व' जगमनु. — " G1 Ms-8 द्रोणस्य (for द्रोणाव). Ks Dns यतं (for यान्तं).

8 D1 om. (hapl.) 8⁵-9⁷. — " Ds गताः (for सर्वे). K4 Dns D2 च सु; S (G missing) तत्र (for सप्त). — " Ms सत्त्ववन्तः (for सत्त्व).

9 D1 om. 9^{ab} (cf. v. 1. 8). — " Gs शुद्धात्मानं. D4 शुद्धात्मानं च शुद्धत्वाद्; D2. 8 'त्मानं शुद्ध' सत्त्वा; Ds शुद्धवृत्ताः सत्त्ववन्तो. — " Dns स्वर्गं (for स्वर्ग). — " D1 Dn D2. 2. 5. 8 आर्ययुद्धम्; G1 M आर्या युद्धम् (for आर्यं युद्धम्). D1 Dn1 om. (hapl.) from कुर्वन्त up to धर्मयुद्ध (in 10^a). Dns D4. 2. 8 अकुर्वन्ते (for 'वन्त). — " Ś1 K1-8 D1 जिगीषवा; G1 M चवैरिणः.

10 D1 Dn1 om. up to धर्मयुद्ध (cf. v. 1. 9). — " S (except Ms; Gs missing) शुद्धमिज्जन- (for शुद्धा). D4. 8 कुर्वाणा (for कर्माणां). — " Dns मतिमन्तो (for मतिमन्तो). Ś1 Ks B2 Ms-8 गवाधिप (for 'धिपा). — " D2. 2. 8 अकुर्वन्तः; Gs अकुर्वन्तः (for अकुर्वन्तः). — " Ks प्रेक्षन्तो; B (except B4) D1 Dn1 Ds प्रेक्षन्तो; Dns D4. 2. 7. 8 पश्यन्तो; T G2-4 कर्षन्तो (for प्रेक्षन्तो).

शुक्लामिजनकर्माणो मतिमन्तो जनाधिपाः ।
धर्मयुद्धमयुध्यन्त प्रेक्षन्तो गतिमुत्तमाम् ॥ १०
न तत्रासीदधर्मिष्ठमशस्त्रं युद्धमेव च ।
नात्र कर्णो न नालीको न लिप्तो न च वस्तकः ॥ ११
न धृवी कपिशो नात्र न गवास्थिर्गजास्थिकः ।
इधुरासीन्न संश्लिष्टो न पूतिर्न च जिह्वगः ॥ १२
ऋजून्वेव विशुद्धानि सर्वे शस्त्राण्यधारयन्

11 " Ś1 T Gs अशस्त्रं; K1 अशस्त्रः; K2. 4 अशस्त्रं; Dns D2. 2. 5. 7. 8 नाशस्त्रं (for अ). B4 G1. 4 M1. 2 वा (for च). — " Ds न तु (for नात्र). G2 Ms-8 नालीको. B D1 Dn1 Ds न तत्र कर्णो (Dn1 Ds 'णि') नालीको; T G1. 2. 4 M1. 2 न चा (G1 M1. 2 त) त्र कर्णिना (G2 'र्णो' ना) ली (G2. 4 'ली' को). — " K4 वस्तकः; B1 वस्तकः; B2. 2. 5 Ds वस्तकः; D1 Ds S (G missing) वस्तकः; Dn1 D2. 2. 5. 7. 8 वस्तकः; Dns वस्तकः (for वस्तकः). B4 न च लिप्तो न वस्तकः. — After 11, Ms-8 ins. 1296*.

12 Ms-8 om. 12^{ab}. — " Ś1 K1-8 सूतिः; B1. 8 शुची; B2. 8 शुची; D1. 8 [अ]शुचिः; D1. 8 सूचिः (for सूची). D1. 8 वापि; D1. 8 वासीन् (sic); Bom. ed. नैव (for नात्र). Dn1 न सूची कपिशा चोसि (sic); Dns न सूची कपिशैवे च (sic); D2 न सूति क्षप्यमानो वा; Ds न सूति कपिमानेव (sic); Ds नाशुचिः कपिशा वापि. — " B1 Dns D1 न गवास्थिः; B2 गवास्थिकः; Ds T Gs न गवाधि (D2 'क्षिर'); G1. 4 M1. 2 न गवाक्षी (for 'स्थिर'). Ś1 K3 Ds न चाधिकः; K1. 2 न चाधिकः; Dn1 D1. 8 अजाधिकः; D2 अजोधिकः; D1. 5 अजारक्षि (D2 'रिका'); Ds न जाविकः; T1 न चास्थिकः (for गजास्थिकः). G2 न भवाक्षि सुजास्थितौ. — T G1-4 M1. 2 ins. after 12^{ab}: Ms-8 after 11:

1296* न चूली बलिशस्तत्र न यमी नापि पावकः ।

[G1 बलिशस्त्र. Ms-8 न चूली बलिशस्तत्र (for the prior half). M4 वमी (for यमी). Ms न वमी न पावकः (sub-metric); M5 न वमी नापि पावकः (for the post. half).]

— " K1. 4 D4. 7. 8 S (Gs missing) संश्लिष्टो (for संश्लिष्टो). Dns इधुरासीन्नमश्लिष्टो (sic). — " D1 Dn1 पूर्विर; Dns पुश्चिर; T G2-4 M पूती (for पूतिर). G1 M1. 2-8 जिह्वगः.

13 " D1 एवं (for एव). Dns हि (for वि). D4. 2. 7. 8 वान्येव हि विशुद्धानि. — " B4 D4. 2. 7. 8 Gs

मुयुद्धेन पराल्लोकानीप्सन्तः कीर्तिमेव च ॥ १३
तदासीत्तुमुलं युद्धं सर्वदोषविवर्जितम् ।
चतुर्णां तव योधानां तैस्त्रिभिः पाण्डवैः सह ॥ १४
वृष्टद्युम्नस्तु तान्हित्वा तव राजत्रयर्षिभान् ।
यमाभ्यां वारितान्दृष्ट्वा शीघ्रास्त्रो द्रोणमभ्ययात् ॥ १५
निवारितास्तु ते वीरास्तयोः पुरुषसिंहयोः ।
समसज्जन्त चत्वारो वाताः पर्वतयोरिव ॥ १६
द्वाभ्यां द्वाभ्यां यमौ सार्धं रथाभ्यां रथपुंगवौ ।
समासक्तौ तनो द्रोणं वृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्तत ॥ १७
दृष्ट्वा द्रोणाय पाञ्चाल्यं व्रजन्तं युद्धदुर्मदम् ।

यमाभ्यां तांश्च संसक्तांस्तदन्तरमुपाद्रवत् ॥ १८
दुर्योधनो महाराज किरञ्चोष्णितभोजनान् ।
तं सात्यकिः शीघ्रतरं पुनरेवाभ्यवर्तत ॥ १९
तौ परस्परमासाद्य समीपे कुरुमाधवौ ।
हसमानौ नृशार्दूलावमीतौ समगच्छताम् ॥ २०
बाल्ये वृत्तानि सर्वाणि प्रीयमाणौ विचिन्त्य तौ
अन्योन्यं प्रेक्षमाणौ च हसमानौ पुनः पुनः ॥ २१
अथ दुर्योधनो राजा सात्यकिं प्रत्यभाषत ।
प्रियं सखायं सततं गर्हयन्वृत्तमात्मनः ॥ २२
धिकक्रोधं धिक्सखे लोभं धिह्मोहं धिगमर्षितम् ।

C. 7. 8550
B. 7. 189, 23
K. 7. 190, 23

M सर्वं (for सर्वे). Śi K1.2 D7.8 अपातयत् (Śi D7
'नृ'); Dn1 D4 G4 अवातयत् (D4 'नृ') (for अघा').
—^a) D4 ईप्सितः; S (G4 missing) इच्छतः (for
इप्सन्तः).

14 ^a) Dn1 D4.5.7.8 तुमले. —^b) D2.4.5.7.8 S
(G4 missing) पाप- (for -दोष-). D3 स्वच्छं दोषवि-
वर्जितं. —^c) Dn1 चैव (for तव). G1.4 M योधानां.

15 ^a) K4 B Dc1 Dn S (G4 missing) दृष्ट्वा; D2.6
हत्वा; D3 जित्वा; D7.8 वीरांस (for हित्वा). —^b)
D5 पुत्रान् (for राजन्). K1.2 D2.7.8 नरर्षभान् (for
रथ'). —^c) G2 वारितस् (for 'तान्'). K4 B Dc1
Dn वीराज्; S (G4 missing) तत्र (for दृष्ट्वा). —^d)
Dn2 शीघ्रास्त्रे (for 'स्त्रो'). G2 तव सेनां समभ्ययात्.

16 ^a) T G2-4 शराचिं (G2.4 'चि') वास; G1 M
शरानलास् (for निवारितास्). M3-5 ततो (for तु ते).
D3.6 बोधास् (for वीरास्). —^c) K1.2 D5 चतुरो
(for चत्वारो).

17 ^b) K1.2 D1 नर- (for रथ-). B4 D5.6 सत्तमौ
(for पुंगवौ). D5 रथाभ्यां पुरुषर्षभौ; T G2-4 रथिनां
रथ (G2 'चि') सत्तमौ. —^c) G1.4 रणे (for ततो). —^d)
Dn2 [S]भ्यवर्षत; M3-5 'यात्पुनः' (for 'वर्तत').

18 ^a) D5 युद्धाय (for द्रोणाय). G1 M1.2 तं वातं
(for पाञ्चाल्यं). —^b) Śi गच्छतं; K1.2 प्रयातं; G1
M1.2 पांचाल्यं; G2 ज्वरतं (for व्रजन्तं). D4.5.7.8
व्रजन्तं सनुमर्दयन्. —^c) D5 G4 संयुक्तास्. M3-5 यमाभ्यां
सह संसकास्. —^d) G1 M (except M4) उपाद्रवन्.
— M3-5 ins. after 18; G1 M1.2 after 19:

1297* तवस्वयं सुखो राजन्सावतेन समागतः ।

19 ^a) K4 अभ्यवर्षत (for 'वर्तत'). — After 19,
G1 M1.2 ins. 1297*.

20 ^b) T G2-4 M3-5 वाण्येयकुरुपुंग (G4 'पांड')वौ.
—^c) B4 Dn1 D4 G2 सहमानौ; T G2.4 हिंस' (for
हस'). S (G4 missing) महावीर्याव (for नृशार्दूलाव).
—^d) D3 प्रतीतौ; G2.4 अहितौ; M3 विभीतौ (for अ').
B Dc1 Dn S (G4 missing) समसज्ज (B3 'जै')तौ (for
'गच्छताम्').

21 ^a) K4 B5 Dn2 D2.4.5.7.8 बाल्य- (for बाल्ये).
B4 बाल्ये सर्वाणि वृत्तानि. —^b) D5 प्रीयमानौ (sic)
(for प्रीयमाणौ). D6 T G2-4 M3-5 प्रचित्य (for विचि-
न्त्य). —^c) K2 Dc1 Dn1 D5 प्रेक्षमाणौ; K4 प्रेक्षमानौ
(for 'माणौ'). Dn2 D2.4.5.7.8 तावन्त्येन्यं प्रेक्ष्य (Dn2 D5
'क्ष')माणौ. —^d) B Dc1 Dn1 D1.2 स्मयमानौ; Dn2
हन्य'; D4.7.8 समानौ तौ (D5 तु); D5 सज्जतौ च;
T G2.4 हर्षमाणौ; G2 सहमानौ (for हस').

22 ^b) B Dc1 Dn T G1-4 M1.2 सात्यकिं समभाषत.
—^c) M3-5 प्रियः (for प्रियं). T G2.3 सहायं
(for सखायं). —^d) Śi K1.2 4 D3.6 वृत्तिम् (for
वृत्तम्).

23 ^a) S (G4 missing) च वै (G2 मे) (for सखे).
—^b) B1.4 Dc1 D4.5.7 अमर्षिता; B2 Dn1 T G2-4
M3-5 'र्षिता; G1 M1.2 पराक्रमं (for अमर्षितम्). —^c)
Dn2 D4-7 G2 क्षत्रम् (for क्षात्रम्). —^d) K2 B1
(marg.). 2-5 Dc1 Dn1 बलपौरुषं; B1 (orig.) बलमौषधं
(for 'मौरसम्').

24 ^a) K5 B D (except D1) वन्न (for वल्यं). D5

C. 7. 1630
B. 7. 160. 23
K. 7. 160. 23

धिगस्तु क्षात्रमाचारं धिगस्तु बलमौरसम् ॥ २३

यत्नं माममिसंघत्से त्वां चाहं शिनिपुंगव ।

त्वं हि प्राणैः प्रियतरो ममाहं च सदा तव ॥ २४

स्मरामि तानि सर्वाणि बाल्ये वृत्तानि यानि नौ ।

तानि सर्वाणि जीर्णानि सांप्रतं नौ रणाजिरे ।

किमन्यत्क्रोधलोभाभ्यां युध्यामि त्वाद्य सात्वत ॥ २५

तं तथावादिनं राजन्सात्यकिः प्रत्यभाषत ।

प्रहसन्विशिखांस्तीक्ष्णानुद्यम्य परमास्त्रवित् ॥ २६

नेयं ममा राजपुत्र न चाचार्यनिवेशनम् ।

यत्र क्रीडितमस्माभिस्तदा राजन्समागतैः ॥ २७

त्वाम् (for माम्). Ds. ३ इह; G1 M1. ३ इति (for अति-). Dc1 गच्छस्त्वं (for संघत्से). —^δ K1 त्वा चाहं; Dn1 त्वामहं; Ds अहं त्वां; Ds चाहं त्वां (by transp.); Ds त्वां वाहं. Ds. 7. ३ शनि- (for शिनि-). —^α B1 D4. ३. 7. ३ च (for हि). D4. ३. 7. ३ G1 M1. ३ प्रियतमो (for 'तरो). —^α S (Gs missing) ममाहं तव वै तथा.

25 ^α B1 om. (hapl.) from तानि up to यानि नौ (in 25^δ). B1 transp. सर्वाणि and वृत्तानि. D1. 2. ३. ३. 7. ३ बाल्य-; Ds वाक्ये; M1 बाले (for बाल्ये). D4. 7. ३ M1. ३ तानि (for यानि). Dc1 Dn2 Ds वै; Dn1 भो; D4. ३. 7. ३ ते (for नौ). —^α K1 संप्राप्तं; B1 lacuna (for सांप्रतं). K1. 2. ३ D1 तु; B1 D2 G4 नो; B1 D4. ३ ते (for नौ). —^α K1 lacuna; D2. 1 (for अन्वत्). B1 कामाभ्यां (for लो'). —^α Bom. ed. युद्धमेव (for युध्यामि त्वा). K1 त्वाम् (hypermetric) (for त्वा). Dc1 G2 सात्वतं. Dn2 युध्यामस्त्वाव सात्वत (sic).

26 ^α B Dc1 Dn1 तत्र (for राजन्). —^δ Dn2 Ds सात्वतः (for सात्यकिः). D4. ३. 7. ३ सात्वतः प्रत्यपद्यत. —^α Dn2 प्रसहन् (for प्रहसन्). —^α K1. ३ अन्यस्वन् (for उद्यम्य). S (Gs missing) उद्यम्य प (Ms-३ इमम्य) रलोकविप्.

27 Before 27, S (Gs missing) ins. सात्यकिः. —^δ B Dc1 Dn1 नाचार्यस्व; Dn2 D1. ३. ३ न वाचार्य-; S (Gs missing) नैवाचार्य- (for न वा'). —^α Dn2 D4. ३. 7. ३ यत्र (for यत्र). —^α S (Gs missing) दुरा (for उदा). S1 K1-३ बाल्ये; D1 बाल्यं (for

दुर्योधन उवाच ।

क सा क्रीडा गतास्माकं बाल्ये वै शिनिपुंगव ।

क च युद्धमिदं भूयः कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २८

किं नु नो विद्यते कृत्यं धनेन धनलिप्सया ।

यत्र युध्यामहे सर्वे धनलोभात्समागताः ॥ २९

संजय उवाच ।

तं तथावादिनं तत्र राजानं माधवोऽब्रवीत् ।

एवंवृत्तं सदा क्षत्रं यद्वन्तीह गुरुनपि ॥ ३०

यदि तेऽहं प्रियो राजञ्जहि मां मा चिरं कृथाः ।

त्वत्कृते मुकुताल्लोकान्गच्छेयं भरतर्षभ ॥ ३१

राजन्). Dn1 Ds. 7. ३ सभागतैः (for समा').

28 ^α Dn1 कस्मात् (for क सा). —^δ B1. ३ Dn1 [५] पि (for वै). K1 D4. 7. ३ शनि- (for शिनि-). S1 नन्दन (for पुंगव).

29 D4 om. 29. T G2. ३ om. 29-60. —^α B1 (sup. lin. as in text) क नु; K1 B1. ३ Dn Ds. ३. ३ किं तु (for किं नु). G1. ३ M मे (for नो). Ds लोके (for कृत्यं). —^δ K1. ३ D1 रणेन (for धनेन). K1. ३ D1 -लिप्सुना; G1 M1. ३ -लिप्सतः; G4 -लिप्सकः (for -लिप्सया). D1. ३ धनेन चलवस्त्वना; Ms-३ न त्विह युध्यतः. —^α Ms-३ तत्र (for यत्र). K1-३ Dn2 D1-३. ३-३ वध्यामहे (for युध्या'). S1 K2. ३ D1 शब्दः; K1 यद्धद् (for सर्वे). —^α D1 समागतान्; Ds 'गताः' (for 'गताः').

30 T G2. ३ om. 30 (cf. v. 1. 29). B4 om. the ref. —^δ Dn2 D2. ३. ३. 7. ३ सात्वतो (for माधवो). —^α G1. ३ M युक्तं (for वृत्तं). Dn2 महा-; Ds G4 Ms-३ यदा; D4 तथा; Ds. 7. ३ यथा (for सदा). K1 B1-३ Dc1 D4. ३ G1 M1. ३ क्षात्रं (for क्षत्रं). —^α K1 Dn2 D1-३ युध्वतीह; Ds जघ्नीह; D1. ३ यत्र प्रेक्षि; G1. ३ M युध्यते ह (for यद्वन्तीह). S1 K1-३ Ds कुरुन् (for नु').

31 T G2. ३ om. 31 (cf. v. 1. 29). —^α Dn2 यत्र (for यदि). Dn2 त्वां ते; D2. ३. ३. 7. ३ अहं ते (by transp.). —^δ G1 Ms. ३ मामचिरं; G4 M1. ३ मा मा चिरं (for मां मा चिरं). —^α Ds om. 31^α. —^α Ds आस्थेयं; G1. ३ M हृच्छेयं (for ग'). S1 K3 गच्छेयं

या ते शक्तिर्वलं चैव तत्क्षिप्रं मयि दर्शय ।
नेच्छाम्येतदहं द्रष्टुं मित्राणां व्यसनं महत् ॥ ३२
इत्येवं व्यक्तमाभाष्य प्रतिभाष्य च सात्यकिः ।
अभ्ययान्तूर्णमव्यग्रो निरपेक्षो विशां पते ॥ ३३
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य प्रत्यगृह्णात्तवात्मजः ।
शरैश्चावाकिरद्राज्यैनेयं तनयस्तवं ॥ ३४

कुरुपुंगवः Ds 'यं' पुरुषस्यम्.

32 T Gs om. 32 (cf. v. l. 29). —^a) B Dci Dn1 Ds G1 + M यच्च (for चैव). —^b) Ds. 6 अपि (for मयि). Ds तत्क्षेत्रमिव दर्शय. —^c) Śi Ks अहम्; Ks Dn Ds-1.7.8 तद्; G1.4 M एवम् (for एतद्). Śi Ks इदं (for अहं).

33 T Gs om. 33 (cf. v. l. 29). —^a) K1 युक्तम् (for व्य). —^b) K1 अत्ययात्; Dns Ds. 4.5. 7.8 अन्व (for अन्य). —^c) K1.2 निरपेक्षो (Ks 'क्षं'); Dns 'पेक्षे (for 'पेक्षो). B Dci Dn1 दयां ना- (Dci Dn1 मा) कुरुवात्मनि.

34 T Gs om. 34 (cf. v. l. 29). —^a) B Dci Dn1 महाबाहुः; Ds तं संप्रेक्ष्य (for अभि). — Ds om. 34^{ad}. —^b) Ks D1.3 चैवाकिरद्; Ds च विकि- रद् (for चावा). Ds. 3 शरैश्च विकिरंस्तीक्ष्णैः; Ms-8 'श्वावायुजद्राजा. — After 34. Ds ins. 1299*.

35 T Gs om. 35 (cf. v. l. 29). Ds om. 35-37. —^a) G1 प्रवृत्ते (for 'वृत्ते). Ds ततः प्रवृत्ते युद्धे तु. —^b) K1.2.4 D1 -मुख्ययोः; Ms-8 -वीरयोः (for -सिंहयोः). — Śi K1-8 D1.7.8 om. (hapl.) 35^{ad}. —^c) Ms कूरयोर् (for कुद्व). Ds भीमं (for घोरं).

36 Ds T Gs om. 36 (cf. v. l. 35, 29). —^a) Ds दुर्योधनः सात्यकिं विध्यन् (hypermetric). — Ds om. (hapl.) 36^{ad}-37^{ad}. —^b) Dns सात्वतं; Ds. 5 सरथं; Ds तथैव (for दशमिर्). Ks B Dci Dn1 Ds G1 + M कुपितो दशमिः शरैः.

37 Ds T Gs om. 37 (cf. v. l. 35, 29). Ds om. 37^{ad} (cf. v. l. 36). Ds. 5 om. (hapl.) 37^{ad}. —^b) B Dci Dn1 [अ]वाकिरद्; Ds निशितैः; G1.4 M [अ]वनिपं (for दशमिः). Dns Ds सत्वरं निशितैः शरैः. — After 37^{ad}, G1.4 M ins.:

1298* दुर्योधनस्ततः कुद्वो माघवं नवमिः शरैः ।

— Ks reads twice (without var.) 37^{ad} followed by

ततः प्रवृत्ते युद्धं कुरुमाधवमिहयोः ।
अन्योन्यं क्रुद्धयोर्धोरं यथा द्विरदमिहयोः ॥ ३५
ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
दुर्योधनः प्रत्यविध्यदशमिनिशितैः शरैः ॥ ३६
तं सात्यकिः प्रत्यविद्वत्तथैव दशमिः शरैः ।
पञ्चाशता पुनश्चाजौ त्रिंशता दशमिश्च ह ॥ ३७

lines 1-2 of 1299*. —^a) B1 चाद्यौ; Dns स्वाजौ; G1.4 M चान्यम् (for चाजौ). Śi K1-8 D1 पंचाशत्या पुनश्चापि. —^b) Śi Ks तथैव; K1.2.4 D1.4.5.7.8 विशया; Dns विशया; Ds G1.4 M त्रिंशद्विर (for 'ता). Ds G1 M1.2 तथा; Ds. 5.7 महः; Gs च मः (for च ह). — After 37, N (Śi Ks missing Ds after 34) ins.:

1299* सात्यकिं तु ततो राजन्महसंस्तनयस्तव ।
आकर्णमुक्तैर्निशितैर्विव्याध त्रिंशता शरैः ।
ततोऽप्य सशरं चापं क्षुरपेण द्विधाकरोत् ।
सोऽन्वत्कासुं कमादाय लघुहस्तस्ततो ददम् ।
सात्यकिर्न्यसृजन्नापि शरश्रेणीं सुतस्य ते । [5]
तामापतन्तीं सहसा शरश्रेणीं जिघांसया ।
चिच्छेद बहुधा राजस्तं उच्चकुशुब्जनाः ।
सात्यकिं च त्रिसस्तया पीडयामास वेगितः ।
स्वर्णपुद्गैः शिलाधौतैराकर्णपूर्णैः स्रुतैः ।

[Ds om. line 1. — (L. 1) Dns तं; Ds च (for ;). B Dci Dn Ds-5.7.8 रणे (for तने). — (L. 2) B Dci Ds -पूर्णैः; Dn1 -पूर्ण- (for -सुक्ष्मैः). Ds. 5.7.8 विविधैर् (for निशितैर्). Ds. 5.7.8 निशितैः (for त्रिंशता). — (L. 3) Śi ते तस्य; K1.2 पुनश्च (for ततोऽप्य). B Dci Dn1 Ds [अ]च्छिन्नत् (for [अ]करोत्). — (L. 4) Ds. 5 इदः (for ददम्). — (L. 5) K1 विस्त्रज्; Ds येसृजत् (for व्यसृत्). D1.2 शरश्रेणीः (for 'श्रेणी). Ds स्तं च (for सुतस्य). — (L. 6) K1.2 Ds. 7 तम् (for तान्). — (L. 7) Ks Dns Ds. 4.5.7.8 बहुशो (for 'वा). B1.2.5 Dci Dn1 राजा (for राजंस). B1 प्रचु- कुशुर (for उच्च). Śi Ks ते तदा उच्चकुशुब्जनाः (for the post. half). — (L. 8) Ks Dci Dn1 D1 तु (for च). Ks Ds-5.7.8 वेगतः (for वेगितः). — (L. 9) Ds. 5.7.8 चित्र- (for स्वर्ण-). K1.2 सुवर्णपुद्गैर्निशितैर् (for the prior half). Śi आकर्णकणिः; K (Ks missing) D1 'कर्ण-; Bs Dci 'र्णात्पूर्ण-; Dns 'र्ण पूर्ण- (for 'र्णा- पूर्ण-). Dn1 Ds -निशितैः. Ds आकर्णोद्भितैः शरैः (for the post. half).]

2. 7. 8 9
3. 7. 1. 43
K. 7. 190 43

तस्य संदधतश्चेष्टुन्संहितेषु च कार्मुकम् ।
अच्छिनत्सात्यकिस्तूर्णं शरैश्चैवाभ्यवीवृषत् ॥ ३८
म गाढविद्धो व्यथितः प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ।
दुर्योधनो महाराज दाशार्हशरपीडितः ॥ ३९
समाश्वस्य तु पुत्रस्ते सात्यकिं पुनरभ्ययात् ।
विसृजन्निषुजालानि युयुधानरथं प्रति ॥ ४०
तथैव सात्यकिर्बाणान्दुर्योधनरथं प्रति ।
प्रततं व्यसृजद्राजस्तत्संकुलमवर्तत ॥ ४१
त्रेषुभिः क्षिप्यमाणैः पतद्भिश्च समन्ततः ।

अग्रेरिव महाकक्षे शब्दः समभवन्महान् ॥ ४२
तत्राभ्यधिकमालक्ष्य माधवं रथसत्तमम् ।
क्षिप्रमभ्यपतत्कर्णः परीत्संस्तनयं तव ॥ ४३
न तु तं मर्षयामास भीमसेनो महाबलः ।
अभ्ययाच्चरितः कर्णं विसृजन्सायकान्बहून् ॥ ४४
तस्य कर्णः शितान्बाणान्प्रतिहन्य हसन्निव ।
घनुः शरांश्च चिच्छेद घ्नतं चाभ्यहनच्छरैः ॥ ४५
भीमसेनस्तु संकुद्धो गदामादाय पाण्डवः ।
ध्वजं घनुश्च घ्नतं च संममर्दाहवे रिपोः ॥ ४६

33 T G2.3 om. 38 (cf. v. l. 29). —^a) D2.3
ततः (for तस्य). D2.3 संदधतश्च. B (except B1) Dc1
D1 चेष्टुं (for चेष्टु). —^b) K1.2 स (K2 सं) हतेषु;
B (except B4) D2 G1 संहि (B3 'ह') तेषु; Dc1 Dn1
D2.3 संहितेषु (D2.3 'हु'); D2.3.5 M2 संहितेषु (for
संहितेषु). Dn2 कार्मुके. D1 शकार्मुकविशेषणं (sic). —^c)
K2.4 Dc1 Dn1 D1-3 G2 M2-3 अच्छिनत्. K1 D2
सात्यकि. —^d) G1.4 M शरीरं च (for शरैश्चैव). K1
[अ]ल्यवीवृषत्; B1-3.5 Dc1 Dn1 D2 [अ]भ्यवीवि (D2
'हु') षत्; B2 'विष्यत्; D3 [अ]वधीनुशं; G2 व्यवी-
वृषत्; M2-3 [अ]प्यवीवृषत् (for [अ]भ्य').

39 T G2.3 om. 39 (cf. v. l. 29). —^b) D2.5
1.3 प्रत्य (D2 'सु') येवाद् (for 'पायाद्'). K2 रथांतरे.

40 T G2.3 om. 40 (cf. v. l. 29). —^a) Dn1
समाश्वस्य; D2-3.1.3 G2 'श्वस्य (for 'शस्य). —^b)
S2 अभ्ययात् (for 'यात्'). —^c) K1 शर- (for हृषु-).

41 T G2.3 om. 41 (cf. v. l. 29). K2 D2.3 om.
(hapl.) 41^{ab}. —^a) G1.4 M बाणैर् (for बाणान्).
—^c) S2 K (K2 missing) Dn2 D1.3.5 सततं; Dc1
Dn1 प्रवपन्; D4.5 प्रतितं; D7.3 प्रतस्तान् (for प्रततं).
K2 B2.5 D2 G1 M विसृजन्; G2 व्यसृजन् (for
'जद्'). G1 M1.2 तस्यो (for राजन्). —^d) D2.3.5
स (for तत्).

42 T G2.3 om. 42 (cf. v. l. 29). B2 om. 42.
—^a) D2.3 क्षिप्यमाणैः (for क्षिप्य'). —^b) B1-3.5
Dc1 Dn G1.4 M शरीरिषु; D2 सहस्रशः (for समन्ततः).
D2 अंतरिक्षालक्षणाः. —^c) S2 K2.3 D2 महाकक्षे;
Dn2 कक्षैः; D2 'कक्षे (for 'कक्षे). — After 42,
N (except B4; S2 K2 missing) ins.:

1300* तयोः शरसहस्रैश्च संछन्नं वसुधातलम् ।
अभ्ययरूपं च शरैराकाशं समपद्यत ।

[(L. 1) D2.5.7.8 तु (for च). K2 संछिन्नं (for
संछन्नं).]

43 T G2.3 om. 43 (cf. v. l. 29). Dn2 om. 43.
—^a) K2 G1.4 M2.4 अभ्यधिकम् (for अभ्य'). —^c)
S2 K1.2 अभ्यापतत् (for अभ्य').

44 T G2.3 om. 44 (cf. v. l. 29). —^a) Dc1
Dn1 G1 M (except M1) तन्; D2 सं- (for तं).
—^c) K1 अल्ययात्; B Dc1 Dn1 G1.4 M सोभ्ययात्
(for अभ्य'). G1 स्वरितं (for 'तः). —^d) Dn D2
G2 व्यसृजन् (for वि').

45 T G2.3 om. 45 (cf. v. l. 29). —^a) D2
अस्य (for तस्य). G1.4 M शरैर् (for शितान्). —^b)
B (except B1) Dc1 Dn1 D2.3.5 G1.4 M प्रतिहत्य (for
'हन्य'). —^d) S2 चाभ्याहनत्; D2 चाभ्यवधीत्.

46 T G2.3 om. 46 (cf. v. l. 29). —^a) K2
भीमसेनं. M2-3 च (for तु). —^b) Dn1 om. मादाय
D2 G1.4 M वीर्यवान् (for पाण्डवः). —^c) B1 Dn2
D2.3 घनुर्ध्वजं (by transp.); D2 ध्वजं रथं; G1 M
रथं घनुश्च. —^d) K1.2 D2-5.7 स (for सं). — After
46, N (S2 K2 missing) ins.:

1301* रथचक्रं च कर्णस्य बभञ्ज स महाबलः ।
मग्नचक्रे रथोऽतिष्ठदकम्पः शैलराडिव ।
एकचक्रं रथं तस्य तसूहुः सुचिरं हयाः ।
एकचक्रमिवार्कस्य रथं सप्तर्षयोऽमलाः ।

[(L. 1) Dc1 Dn1 घ- (for स). — (L. 2) K1.2
Dn2 D2-5.7.8 तिष्ठन् (for अतिष्ठन्). S2 K1-3 B1 Dc1

अमृध्यमाणः कर्णस्तु भीमसेनमयुध्यत ।
विविधैरिषुजालैश्च नानाशस्त्रैश्च संयुगे ॥ ४७
संकुले वर्तमाने तु राजा धर्मसुतोऽब्रवीत् ।
पाञ्चालानां नरव्याघ्रान्मत्स्यानां च नरर्षभान् ॥ ४८
ये नः प्राणाः शिरो ये नो ये नो योधा महाबलाः ।
त एते धार्तराष्ट्रेषु विपक्ताः पुरुषर्षभाः ॥ ४९
किं तिष्ठत यथा मूढाः सर्वे विगतचेतसः ।
तत्र गच्छत यत्रैते युध्यन्ते मामका रथाः ॥ ५०
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य सर्वे एव गतज्वराः ।

जयन्तो वध्यमाना वा गतिमिष्टां गमिष्यथ ॥ ५१
जित्वा च बहुभिर्यज्ञैर्यक्ष्यन् भूरिदक्षिणैः ।
हता वा देवसाद्भूत्वा लोकान्प्राप्स्यथ पुष्कलान् ॥ ५२
ते राजा चोदिता वीरा योन्स्यमाना महारथाः ।
चतुर्धा बाहिनीं कृत्वा त्वरिता द्रोणमभ्ययुः ॥ ५३
पाञ्चालास्त्वेकतो द्रोणमभ्यघ्नन्बहुभिः शरैः ।
भीमसेनपुरोगाश्च एकतः पर्यवारयन् ॥ ५४
आसंस्तु पाण्डुपुत्राणां त्रयोऽजिह्वा महारथाः ।
यमौ च भीमसेनश्च प्राकोशन्त धनंजयम् ॥ ५५

C. 7. 8690
B. 7. 159. 64
V. 7. 190. 63

Dn1 D2-3 अकृत्यः; Dn2 D4.5 नाकृत्यः; D3 अकृत्य (for अकृत्यः). — (L. 3) Dn2 दत्त (for तत्त). — B5 om. (hapl.) line 4. — (L. 4) K2 एकचक्रं रथाकृत्य (for the prior half). Dn1 रथे (for रथं). D7.8 सप्त ऋषो (for सप्तर्षयो). B2 D3 यथा; Dn1 हवाः (for समलाः). B1.2.4 Dn2 D5 रथं सप्त हवा यथा; Dn1 रथं सप्त यथा हवाः (for the post. half).]

47 T G2.3 om. 47 (cf. v. l. 29). B5 om. 47. — " Dn1 आमृध्यमाणः. B4 च (for तु). — " D4.5.7.8 तु (for च). — " D4 तु (for च). — After 47, B Dn1 Dn1 ins.:

1302* भीमसेनस्तु संकुदः सूतपुत्रमयोधयत् ।

[B2 Dn1 Dn1 च; B5 [s]पि (for तु).]

48 T G2.3 om. 48 (cf. v. l. 29). — " B Dn1 Dn1 तस्मिन्मया वर्तमाने; D5 संकुले वर्तमानस्तु. — " B1.2 Dn1 युद्धे; B2-5 कुदो; G4 राजन् (for राजा). — " Bom. ed. पंचालानां. Dn2 रथ- (for नर-). — " K4 Dn2 D2-5.7.8 G1.4 M म (G4 मा) त्वाञ्चैव (for मत्स्यानां च). B Dn1 Dn1 मत्स्याञ्च पुरुषर्षभान्; D5 मत्स्यानां च महर्षभान्.

49 T G2.3 om. 49 (cf. v. l. 29). — " D4.5 शरा (for शिरो). K4 B5 Dn2 D1-5.7.8 ये च; D5 मूढा (for ये नो). G1.4 M ये नः प्राणार्थि (G4 M4 'वि') शरो वै. — " K1 om. (hapl.) ये नो. D4.7.8 मे (for नो). B Dn1 Dn1 D5 महारथाः (for 'बलाः'). D5 ये मे योधाः सहस्रधा; G1.4 M ये नो यौ (G4 यो) धाः परंतपाः. — " D4.5.7.8 ते सर्वे; G1.4 M सर्वे ते (for च युते). M1.2 धार्तराष्ट्रे तु (for 'राष्ट्रेषु'). — " B2 विपक्ताः; B2.5 Dn2 विसक्ताः; G4 विपक्ताः (for विपक्ताः).

50 T G2.3 om. 50 (cf. v. l. 29). — " K1.2 D1 किं तिष्ठथ; D4 किं च तिष्ठ. — D5 om. 50^a-51^b. — " S1 K1.2 D1.3 अत्र (for तत्र). D5 transp. यत्रैते and युध्यन्ते. M1 युध्यते. G4 हताः (for रथाः).

51 T G2.3 om. 51 (cf. v. l. 29). D5 om. 51^{ad} (cf. v. l. 50). — " K4 जपंतो (for जयन्तो). B Dn1 Dn1 D2.3 च; G4 यो; M2-3 वै (for वा).

52 T G2.3 om. 52 (cf. v. l. 29). — " S1 K2 इष्ट्वा (for जित्वा). B Dn1 Dn1 D2.3.5 G1 M वा; G4 तु (for च). D5 विविधैर (for बहुभिर). M1.2 युक्तेर (for यज्ञैर). — " K1.2 D5 यक्ष्यन्; K4 B Dn1 Dn D2.5 यज्ञ्यन् (for यक्ष्यन्). G1.4 M बहु (for भूरि). — " D4.5.8 M3 हत्वा (for हवा). Dn2 देवसाद्; D2 G4 M देवता (for देवसाद्). S1 K3 Dn2 D4.5 मूढा (for मूढा).

53 T G2.3 om. 53 (cf. v. l. 29). — " D2-8 नोदिता (for चो). — Dn2 reads 53^{ad} twice. — " Dn1 बाहिनी; M1.2 बाहिनीं (for वा). K1 चतुर्विधां बाहिनीं मूढा (hypermetric); K2 चतुर्धा बाहिनी मूढा; B2 (marg. as in text). 4 क्षा (B4 क्ष) त्रधर्मं पुरस्कृत्य; Dn2 (second time) D2.4.5.7.8 यमौ च भीमसेनश्च. — " D2 त्वरितो (for 'ता').

54 T G2.3 om. 54 (cf. v. l. 29). Dn1 Dn1 om. 54^a-55^b. — " Bom. ed. पंचालाद्. D5 च (for तु). D2 पांचाला द्रोणमभ्येक्ष. — " B2 निशितैः (for बहुभिः). — " N (except D4.5.7.8; Dn1 Dn1 om.; S2 K5 missing) [अ]न्येकतः; G1.4 M शोकतः (for ए). G4 च व्यवारयन् (for पर्व).

55 T G2.3 om. 55 (cf. v. l. 29). Dn1 Dn1 om. 55^{ad} (cf. v. l. 54). Dn2 om. 55. — " B5 योधा;

C. 7. 8081
B. 7. 189. 84
K. 7. 190. 84

अभिद्रवार्जुन क्षिप्रं कुरूद्रोणादपानुद ।
तत एनं हनिष्यन्ति पाञ्चाला हतरक्षिणम् ॥ ५६
कौरवेवांस्तनः पार्थः सहसा समुपाद्रवन् ।
पाञ्चालानेव तु द्रोणो वृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ ५७
पाञ्चालानां ततो द्रोणोऽप्यक्रोत्कदनं महत् ।
यथा क्रुद्धो रणे शक्रो दानवानां क्षयं पुरा ॥ ५८
द्रोणास्त्रेण महाराज वध्यमानाः परे युधि ।
नात्रमन रणे द्रोणात्सत्त्वन्तो महारथाः ॥ ५९

M₂-s गुह्यम् (for अविज्ञा). — After 55^{ab}, M₂ reads 60^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. — ^a) D₄. 5. 7. 8 माद्रैयौ (for यमौ च). — ^d) K₂. 4 B D₁ D₂ G₁. 4 M प्रा (D₂ प्र; G₂ व्या क्रो-
श्ले (for 'शन्त').

56 T G₂. 8 om. 56 (cf. v. l. 29). — ^a) D₂ प्रदुद्रव; D₂ अभिद्रव (for 'द्रव'). — ^b) D₇. 8 अवा-
नुदः (D₂ 'द' (for अपानुद). — ^c) B₁ एव; G₂
त्वेन (for एनं). D₇. 8 हरित्यति (for हनि'). — ^d)
Bom. ed. पंचाला. S₁ K₁-3 D₂ रक्षणं (for रक्षिणम्).
D₇. 8 पांचालाः सर्वतो नृशः.

57 T G₂. 8 om. 57 (cf. v. l. 29). — ^a) S₁
K₁-3 कौरवेवास्ततः पार्थः; K₂ वेवांस्तथा पार्थः; D₂
'वेवास्ततः पार्थः (sic). — ^b) K₂ समुपाद्रवन्. — D₂ om.
57^{ab}. — ^c) D₂ पंचालान्. D₂-5. 7. 8 पां (D₄ पं) चाला
एव तु (D₂ ते) द्रोणं. — ^d) D₂-5. 7. 8 पुरोगमाः (for
'गमान्). — After 57, D₂ Bom. ed. ins.:

1303^a ससुद्रुक्षरसा वीरान्पञ्चमेहनि भारत ।

[Bom. ed. समर्द्धस्तरसा वीराः (for the prior half).]

— On the other hand, after 57, B D₁ D₂ D₃-
G₁. 4 M ins. an addl. colophon [Sub-parvan; B₁. 2
(marg.) द्रोणवचन. — Day of Droṇa's Generalship; D₂
चमदिवसे. — Adhy. no. (figures, words or both):
D₂ 190; D₂ 193; D₂ 83; G₁ M₁. 1 183; G₂
185; M₂-s 182].

58 T G₂. 8 om. 58 (cf. v. l. 29). Before 58, B
D (except D₂) G₁. 4 M ins. संजय उवाच. — ^a) B₁
पंचालानां; D₂ पांचालानां. G₁. 4 M रणे (for ततो).
— ^b) D₂ त्वक्रोत्; D₂ अक्र'; D₂ व्याक्र'; D₂. 5.
7. 8 प्राक्र'; G₁. 4 M चकार (for अक्रोत्). — ^c)
K₂ G₁. 4 M transp. क्रुद्धो and शक्रो. — ^d) D₂
युधामिः; D₂ महत् (for पुरा).

वध्यमाना महाराज पाञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ।
द्रोणमेवाभ्ययुयुद्धे मोहयन्तो महारथम् ॥ ६०
तेषां तूत्साद्यमानानां पाञ्चालानां समन्ततः ।
अभवद्भैरवो नादो वध्यतां शरशक्तिभिः ॥ ६१
वध्यमानेषु संग्रामे पाञ्चालेषु महात्मना ।
उदीर्यमाणे द्रोणास्त्रे पाण्डवान्भयमाविशत् ॥ ६२
दृष्ट्वाश्चनरसंधानां विपुलं च क्षयं युधि ।
पाण्डवेया महाराज नाशसुर्विजयं तदा ॥ ६३

59 T G₂. 8 om. 59 (cf. v. l. 29). — ^a) D₂ द्रोणे
नैव (for द्रोणास्त्रेण). — ^b) D₂ रणे (for परे). — D₂
om. 59^{ab}. — ^c) D₂ G₂ ना (G₂ अ) वसन्तो (for 'सन्त').

60 T G₂. 8 om. 60 (cf. v. l. 29). K₂ D₁ D₂
om. (hapl.) 60. M₂ reads 60^{ab} for the first time
after 55^{ab}. — ^a) B₁ D₂ D₃. 4 युध्यमाना (for वध्य').
— ^b) Bom. ed. पंचालाः. — ^c) D₂ om. from मेवाप्त
up to पाञ्चाला (in 62^b). D₂ सर्वे (for युद्धे). D₁ द्रोण
मेवाभ्ययुयुधे (sic). — ^d) B (except B₁) D₂. 3. 5 योषवन्ते
(for मोह'). D₂-4. 6-8 G₂ महारथाः (for 'रथम्').

61 D₂ om. 61 (cf. v. l. 60). — ^a) K₁. 4 I
D₁. 2. 4-8 तेषां तु छाद्य (K₁ 'षां भूत्साद्य'; D₂. 7. 8 'षा
मुत्साद्य'; D₂-8 'षां तत्साद्य' मानानां; D₂ तेषां तु युध्य'
S (G₂ missing) तेषु तूत्साद्यमानेषु. — ^b) K₂ पंचालानां
S (G₂ missing) पांचालेषु महात्मना (G₂. 4 'नः'). — ^c)
D₂ रथ- (for शर-). K₁-3 B D₁ D₂ वृष्टिभिः (for
शक्तिभिः).

62 D₂ om. up to पाञ्चाला (cf. v. l. 60). — ^a)
Bom. ed. पंचालेषु. D₂ महात्मसु (for 'त्मना'). — ^b)
D₂ द्रोणे तु (for द्रोणास्त्रे). S₁ K₁. 8 उदीर्यमाणो द्रो-
णास्त्रः; D₂. 5 M₂ 'द्रोणास्त्रे'. — ^c) D₁ D₂ S (G₂
missing) पांचालान् (for पाण्डवान्).

63 ^a) K₂ सुरथः; B₁. 5. 5 D₁ D₂ च रथः; B₂. 4
[अ]धरथः; D₂ स्वसैन्यं; D₂ च नरः; D₇. 8 [अ]धरथः
(for [अ]धनर-). D₂ D₁. 2. 4. 5. 7. 8 योधानां; D₂
सिंहानां (for संधानां). — ^b) B₁ विपुलं (sic). D₂ छं
(for च). — For 63^{ab}, S (G₂ missing) subst.:

1304^a दृष्ट्वा च नरनागाश्वपत्नीनां विपुलं क्षयम् ।

[G₁ M₁. 2 तु रथ- (for च नर-). G₁ नागाश्व (for
नागाश्व-). T G₂. 3 विपुल- (for 'छं').]

कश्चिद्रोणो न नः सर्वान्क्षपयेत्परमास्त्रवित् ।
 समिद्धः शिशिरपाये दहनक्षमिवाणलः ॥ ६४
 न चैनं संयुगे कश्चित्तमर्थः प्रतिवीक्षितुम् ।
 न चैनमर्जुनो जातु प्रतियुध्येत धर्मवित् ॥ ६५
 व्रतान्कुन्तीमुतान्दष्ट्वा द्रोणसायकपीडितान् ।
 मतिमाञ्जयेसे युक्तः केशवोऽर्जुनमव्रवीत् ॥ ६६
 नैव युद्धेन संग्रामे जेतुं शक्यः कथंचन ।
 अपि वृत्रहणा युद्धे रथयूथपयूथपः ॥ ६७
 आस्थीयतां जये योगो धर्मस्तुत्य पाण्डव ।

यथा वः संयुगे सर्वान्न हन्याद्रुकमवाहनः ॥ ६८
 अश्वत्थाम्नि हते नैव युध्येदिति मतिर्मम ।
 तं हतं संयुगे कश्चिदस्मै शंसतु मानवः ॥ ६९
 एतन्नारोचयद्राजन्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 अन्ये त्वगोचयन्मर्वे कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥ ७०
 ततो भीमो महाबाहुरनीके स्वे महागजम् ।
 जघान गदया राजन्नश्वत्थामानमित्युत ॥ ७१
 भीमसेनस्तु मत्रीडमुपेत्य द्रोणमाहवे ।
 अश्वत्थामा हत इति शब्दमुच्चैश्चकार ह ॥ ७२

—⁴ D₁.s नाशंमन् (for 'सुर्'). K₁.s तव; G₈ तथा (for 'तदा'). B D₁ D₂ D₃ G₁ M₁.s नाशंमन्सुर्जयं वदा; D₈ नाशंमन्सुत्तदा जयं.

64^a D₁.s किंस्विद् (for कश्चिद्). —⁵ B₁.s D₁ क्षययेत् (for क्षप). —⁶ D₁ om. (hapl.) 64^a-65^a. —⁷ K₂ समिद्धः; D₈ S (G₈ missing) विवृद्धः (for समिद्धः). —⁸ B₁ D₂ D₃.s-8 दहन् (for दहनं). ⁹ कश्चिन्म (for कश्चिन्). D₈ यथा (for इव).

65 D₄ om. 65 (cf. v. l. 64). —^a Ś₁ K₈ B₈ समरे (for संयुगे). —^b G₈ परि- (for प्रति). —^c D₂ राजन् (for जातु). D₈ न चैनमर्जुनो जेतुं. —^d ¹ (sup. lin. as in text) D₈-विध्येत (for युध्येत). Ś₁ before corr.) कश्चित्; D₈ धार्मिकः (for धर्मवित्).

66 Before 66, G₁.s M ins. संजयः. —^a D₈ व्रतान् (for व्र). —^b D₁.s शायक- (for -सायक-). G₈ पिडितान् (for -पी).

67^a D₈ युद्धेन; D₈ कैतेय (for संग्रामे). —^b D₁ 7 कथं च नः. D₈ जेतुं शक्येत केनचित्. — B D₁ D₂ T G₁-4 M₁.s ins. after 67^{ab}; D₂ D₈ M₈-s after 67:

1305* सधनुर्धन्विनां श्रेष्ठो देवैरपि सवासवैः ।

नृपराजस्तु संग्रामे शक्यो हन्तुं भवेष्टुभिः ।

[D₂ om. line 1. — (L. 1) S (G₈ missing) धनुर्गो द्विजश्रेष्ठो (G₈ 'g') (for the prior half). — (L. 1) T G₂-4 M₂-5 तु तः; G₁ M₁.s द्विजः (for नृभिः).]

— B D₁ D₂ T G₁-4 M₁.s om. 67^{ad}. —^c D₈ ; D₈ जिता (for 'हृणा'). D₈ M₂.s संख्ये; ¹ संखे (for युद्धे). D₂ अतितेज ह रणयुद्धे (sic). ² K₁ युधयाः (for 'यः').

68^a D₂.s.8 आस्थीये (D₂ 'ये')तां; D₈ आस्थीयतां; T G₂.s आश्री (G₄ 'श्री')यतां (for आस्थी'). D₂ श्रयो (for जये). S (G₈ missing) यत्नो (for योगो). D₄ आस्थीयतां जयोयोगे. —^b K₂ D₃.s.8 T G₈ पांडवः; B D₁ D₂ D₄.s पांडवाः; G₁ M₁.s वै रणे (for पाण्डव). —^c Ś₁ K₈ D₂s यथा नः; K₄ तथा वः; D₂.s.8.8 G₈ यथा नः; D₈ यथा च; D₁ स यथा नः (hyper-metric); T G₂.s स यथा (for यथा वः). M₂-s सर्वं (for सर्वान्). —^d G₂ M₁.s रुम- (for रुक्म-). K₄ G₁ वाहनं (for 'नः').

69 D₄ om. 69. —^a B₄ वीरे; D₂ D₈ चैव; D₂ नैव; D₈ चैव (for नैव). —^b D₈ युद्धं नैव; T G₂.s युध्यतीति; G₁.s युध्येतेति; M युध्यतेति (for युध्येदिति). D₂ मे मतिः (for मतिर्मम). B₄ नैव युद्धेन्य निर्मम. —^c D₂ निर्हतुं (for तं हतं). —^d T G₂-s तस्मै (for अस्मै). D₂ G₄ शंसितु (for शंसतु). G₁ M₁.s मानद् (M₂ 'द') (for 'वः').

70 Before 70, G₁ M ins. संजयः. —^a D₂ D₄-s.8 न रोचयद् (D₈ 'यते'); G₈ नारोचयेद् (for 'यद्'). S (G₈ missing) वाक्यं (for राजन्). —^b K₁.s G₂ [s]नारोचयन् (for 'खरो').

71^a B D₁ D₂ D₃ अनीके ते; D₂ 'के स्वः'; D₈ 'केः सैर्'; D₁.s 'कथं'; T G₁.s.4 M 'के अः'; G₈ 'केषु (for 'के स्वे). —^b D₈ एव च; G₂ इत्युतः (for इत्युत). D₄.s.7.8 अश्वत्थामेति विद्युतं. — After 71, B D₁ D₂ ins.:

1306* परप्रमथनं घोरं मालवस्येन्द्रवर्मणः ।

[cf. 101^{ab}.]

72 D₁.s.8 om. 72^{ab}. —^a D₈ च (for तु). B₄

C. 7. 87. 5
B. 7. 180. 17
K. 7. 9. 6

अश्वन्धामेति हि गजः ग्यातो नाम्ना हनोऽभवत् ।
कुन्वा मनसि तं भीमो मिथ्या व्याहृतवांस्तदा ॥ ७३
भीमसेनवचः श्रुत्वा द्रोणस्तत्परमप्रियम् ।
मनसा मन्त्रगात्रोऽभूद्यथा सैकतमम्भसि ॥ ७४
शङ्कमानः स तन्मिथ्या वीर्यज्ञः स्वसुतस्य वै ।
हतः स इति च श्रुत्वा नैव धैर्यादकम्पत ॥ ७५
स लब्ध्वा चेतनां द्रोणः क्षणेनैव समाश्वसन् ।
अनुचिन्त्यात्मनः पुत्रमविषह्यमरातिभिः ॥ ७६

D₁ सवीर्यः; S (G₁ missing) सवीर्यम्. —⁵) D₂ अश्वन्ध (for उपेक्ष). D₃ अश्वनीत् (for आहवे). — D₁ T G₁ 4 repeat 72nd after 106th. —⁶) D₁ 5. 8 गजं हत्वा (for अश्वरथामा). D₂ तत (for हत). —⁷) D₂ मृशम् (for शब्दम्). D₂ D₂ 4. 5. 7. 8 सः (for ह). D₁ (second time) द्रोणे व्यक्तमथाश्वनीत्.

73 ^a) K₁ D₁ lacuna; D₂ M₂-s च (for हि). —⁵) D₁ [s]मवन्; D₂ मवेत्. —⁶) T G₁ 4 तद् (for तं). —⁷) D₂ मिथ्या (for मिथ्या). D₂ S (G₁ missing) मिथ्यादाहृतवांस्तदा (G₁ था).

74 ⁵) B₁ G₁ M₁ 2 तु परम्; D₁ 5. 7. 8 सुमहद् (for तत्परम्). B D₂ D₂ 5. 8 परमाप्रियं (for 'मप्रियम्). —⁶) D₁ -मात्रो (for -गात्रो). S (G₁ missing) सहस्रसङ्कटोन्मुद्.

75 ^a) T G₁ 4 तु; G₁ M₁ 2 च (for स). D₂ 5 तं (for तद्). —⁵) T G₁ 4 सः (for स्व). D₂ च (for वै). G₂ ततो वायुसुतस्य वै. —⁶) K₁ 2 सः; B₁ च (for स). G₂ तद् (for च). —⁷) D₂ 3 न च (for नैव). D₂ व्यकंपत.

76 ^a) D₂ M₂-s स लब्धचेतनो द्रोणः. —⁵) D₂ D₂ 4 T G₂ समाश्वसन्. —⁶) G₁ M₁ 2 स विचित्र (for ननु).

77 ^a) G₁ हा (sic) (for स). —⁵) D₂ 1 G₁ 4 M₁ 5 जिघांसु (for 'सुर). D₂ 1 पुत्रम् (for सुपुत्रम्). —⁶) K₂ D₂ D₂ 1 D₂ 2-5. 7 G₂ अवाकिरद् (for 'किरद्). K₁ सहस्रानां (for 'सेन). —⁷) T G₁ 4 तीक्ष्णानां (for तीक्ष्णानां).

78 B D₂ D₂ 1 read 78-121 after 7. 165. 26. —^a) Ś₁ K₁ D₁ 3 ते वै; D₁ 1. 3 तं ते; D₂ ततो (for तं वै). B D₂ D₂ 1 D₂ 5 S (G₁ missing) तं विंशति-सङ्कल्पि. —⁵) K₁ B D₂ पंचालानां. K₁ 2 D₂ D₂

स पार्थममिदुत्य जिघांसुर्षत्युमात्मनः ।
अवाकिरत्सहस्रेण तीक्ष्णानां कङ्कपत्रिणाम् ॥ ७७
तं वै विंशतिसाहस्राः पाञ्चालानां नरर्षभाः ।
तथा चरन्तं संग्रामे सर्वतो व्यकिरञ्चरैः ॥ ७८
ततः प्रादुष्करोद्द्रोणो ब्राह्ममर्क्षं परंतपः ।
वधाय तेषां शूराणां पाञ्चालानाममर्षितः ॥ ७९
ततो व्यरोचत द्रोणो विनिघ्नन्सर्वसोमकान् ।
शिरांस्यपातयन्नापि पाञ्चालानां महामृधे ।

S (G₁ missing) महारथाः (M₂-s 'थं); D₂ रथर्षभाः (for नर). —²) K₁ 2. 4 D₁ 2. 4. 5. 7. 8 व्याकिरञ्च; K₂ B D₂ D₂ 1 D₂ वा (D₂ वि) कि (for व्यकि). D₂ S (G₁ missing) सर्वतः पर्यवारयन्. — After 78, N (Ś₂ K₂ missing) ins.:

1307* तैः शरैरावृत्तं द्रोणं नापश्याम महारथम् ।

मास्करं जलदै रुद्धं वर्षास्त्रिव विशां पते ।

विष्वक् तान्बाणगणान्पाञ्चालानां महारथः ।

[(L. 1) Ś₁ K (K₂ missing) D₁ तं शरैः; B शरैस्तेर (by transp.); D₂ तैः शरैः; B आवृत्तं (for आवृत्तं). D₂ तैः शरेणावृत्तं द्रोणं (sic) (for the prior half). — (L. 2) D₂ D₂ 4. 5. 7. 8 यद्धं (for रुद्धं). D₂ मास्करं जलदाहृतं (for the prior half). D₂ नमस्तत्ते (for विशां पते). — (L. 3) D₂ धूममानान् (for विष्वक् तान्). D₂ om. the post. half. K₂ B पंचालानां. K₁ 2 D₂ महारथाः; D₂ D₂ 4. 5. 8 अमर्षितः (for महारथः).]

79 For the sequence in B D₂ D₂ 1, cf. v. 1. 78. D₂ om. 79^a-80^a. —^a) Ś₁ K (K₂ missing) B D₂ 5 प्रादुष्करो ततो द्रोणो; D₂ 5 ततः प्रादुष्करोऽयं (D₂ 'राय). —⁵) D₂ om. from परंतपः up to पाञ्चालानां (in 80^a). D₂ 1 D₂ परंतपः. D₂ ब्रह्मर्क्षं परमं तपः; D₂ ब्रह्मर्क्षं द्रोणो महारथः. —⁶) D₂ 5. 8 शूराणां (for शूराणां). —⁷) Bom. ed. पंचालानाम्. K₂ अमर्षितः.

80 For the sequence in B D₂ D₂ 1, cf. v. 1. 78. D₂ om. up to पाञ्चालानां; D₂ om. 80^a (for both, cf. v. 1. 79). G₁ M om. 80-82. —⁵) Ś₁ K₂ न्यवधीत्; D₂ [s]न्यहनत्; T G₁ 4 न्यहनत् (for विनिघ्नत्). D₂ 5 सैनिकान् (for 'सोमकान्). —⁶) K₁ 2 [न]पातयञ्च; D₂ पातयञ्च; D₂ पातयञ्च (for अपात). D₂ 5 शिरांस्य पातयामास. —⁷) B D₂ पंचालानां. D₂ महाहवे; G₂ 'त्मनां (for 'सृधे). —⁸) K₁ D₂

तथैव परिवाकारान्बाहून्कनकभूषणान् ॥ ८०
 ते वध्यमानाः समरे भारद्वाजेन पार्थिवाः ।
 मेदिन्यामन्वकीर्यन्त वातनुना इव द्रुमाः ॥ ८१
 कुञ्जराणां च पततां हयौघानां च भारत ।
 अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ॥ ८२
 हत्वा विंशतिसाहस्रान्पाश्चालानां रथत्रजान् ।
 अतिष्ठदाहवे द्रोणो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ८३
 तथैव च पुनः क्रुद्धो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 वसुदानस्य भल्लेन शिरः कायादपाहरत् ॥ ८४
 पुनः पञ्चशतान्मत्स्यान्पट्टसहस्रांश्च सृञ्जयान् ।
 हस्तिनामयुतं हत्वा जघानाश्चायुतं पुनः ॥ ८५

बहून् (for बा^१). Ds परिव- (for कनक-).

81 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. G1 M om. 81 (cf. v. l. 80). —^०) Ds पृथिव्याम् (for मेदिन्याम्).

82 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. G1 M om. 82 (cf. v. l. 80). —^a) Ds तु (for च). —^b) D1 महौघानां (for हयौ^१). Dn2 D2. 4. 5. 1. 5 T G2-4 पार्थिव (for भारत).

83 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^a) D1 s हत्वा (for हत्वा). D1 s-साहस्राः; S (G5 missing) -साहस्रे (for स्रान्). —^b) Bom. ed. पंचालानां. B Dc1 Dn1 D1-8 महारथाः (Dn1 Ds शान्); S (G5 missing) रथत्रजं (for व्रजान्).

84 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. K3 om. 84^{ab}. —^a) Ds स (for च). Ds क्रोधाद् (for क्रुद्धो). —^b) Ds अपानुदत्; Ds तयत् (for हरत्).

85 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^a) Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 ततः; G3 lacuna (for पुनः). K1. 3 D4 पंचाशतान्; B Dc1 Dn1 पंचदशान् (for सतान्). T G2 मात्स्यान्. —^b) K1 Ds साह-
 स्रांश्च. —^d) Dn2 Ds जघानाश्चायुतः पुनः.

86 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^b) Ds T G2 उपस्थितं (for अव^१). —^०) D2 ऋषयो (for ऋषयो). M1. 2 [S] म्यागमत्; Bom. ed.

क्षत्रियाणामभावाय दृष्ट्वा द्रोणमवस्थितम् ।
 ऋषयोऽभ्यागमस्तूर्णं हव्यवाहपुरोगमाः ॥ ८६
 विश्वामित्रो जमदग्निर्भारद्वाजोऽथ गौतमः ।
 वसिष्ठः कश्यपोऽत्रिश्च ब्रह्मलोकं निनीषवः ॥ ८७
 सिकताः पृथ्व्यो गर्गा बालखिल्या मरीचिपाः ।
 भृगवोऽङ्गिरसश्चैव ब्रह्माश्चान्ये महर्षयः ॥ ८८
 त एनमनुवन्सर्वे द्रोणमाहवशोभिनम् ।
 अधर्मतः कृतं युद्धं समयो निधनस्य ते ॥ ८९
 न्यस्यायुधं रणे द्रोण समेत्यास्मानवस्थितान् ।
 नातः क्रूरतरं कर्म पुनः कर्तुं त्वमर्हसि ॥ ९०
 वेदवेदाङ्गविदुषः सत्यधर्मपरस्य च ।

*गतास् (for *गमंस्). T G1-4 M3-5 तत्र; M1. 2 सर्वे (for तूर्णं).

87 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^a) Ś1 K3 जामदग्न्यो; K1. 2 D3 G2 जामदग्निर-
 Ds जमदग्निर्भारद्वाजो. —^b) K4 B Dc1 Dn1 D2. 3 T G1-4 M4. 5 भरद्वाजो; Ds (marg. also as in text) विश्वामित्रो. D1 गोमतः (for गौतमः). —^०) K1 Dn2 Ds वसिष्ठः. S (except G2; G3 missing) काश्यपो. —^d) Dn1 Ds ब्रह्मलोक- (for लोके).

88 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. Ds om. 88^{ab}. —^a) K1 पृथ्व्यो; K4 D1 G1 प्रश्नयो (for पृ^१). T G4 गर्गा (for गर्गा). Dn1 सिकतामन्स्यो गंगा (sic); D2 शैकटाश्च यो[धि] गर्गा; D4. 5 शैकता- (Ds टा) पृथ्व्यो गर्गा; Ds सिकतप्रश्नयो गर्गा; D1 ताष्टृभ-
 गर्गा (sic). —^b) K4 Dn2 D1-2. 5 T G2-4 बालखिल्या; B Dc1 Dn1 D1. 7 बालखिल्या; Ds बालखिल्य- (for बालखिल्या). Ds मरीचयः (for चिपाः). K1 बाल्य-
 खिल्याः सरीसृपाः. —^d) Ds ब्रह्मलोकं निनीषवः (= 87^d).

89 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^a) Ds एवम् (for एनम्). M2-5 ऋषयः (for अनुवन्). —^b) Ds M1 -शोभितं (for नम्).

90 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^a) Ds नास्य युद्धं (for न्यस्यायुधं). Ś1 K3 इह द्रोण; Ds द्रोण रणे (by transp.). —^b) B Dn1 समीक्ष; Dc1 Ds समीक्ष; Dn2 D2-5. 7. 8 S (G3 missing) समेहि (for ल). K1. 2. 3 D (except Dc1 Dn1)

C. 7. 8731
B. 7. 190. 37
K. 7. 191. 26

ब्राह्मणस्य विशेषेण तवैतन्नोपपद्यते ॥ ९१
 न्यस्यायुधममोघेपो तिष्ठ वर्तमानि शाश्वते ।
 परिपूर्णश्च कालस्ते वस्तुं लोकेऽयं मानुषे ॥ ९२
 इति तेषां वचः श्रुत्वा भीमसेनवचश्च तत् ।
 घृष्टद्युम्नं च संप्रेक्ष्य रणे स विमनाभवत् ॥ ९३
 स दह्यमानो व्यथितः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 अहतं वा हतं वेति पप्रच्छ सुतमात्मनः ॥ ९४
 स्थिरा बुद्धिर्हि द्रोणस्य न पार्थो वक्ष्यतेऽनृतम् ।

त्रयाणामपि लोकानामैश्वर्यार्थं कथंचन ॥ ९५
 तस्मात् परिपप्रच्छ नान्यं कंचिद्विशेषतः ।
 तस्मिंस्तस्य हि सत्याशा बाल्यात्प्रभृति पाण्डवे ॥ ९६
 ततो निष्पाण्डवाभ्युर्वीं करिष्यन्तं युधां पतिम् ।
 द्रोणं ज्ञात्वा धर्मराजं गोविन्दो व्यथितोऽब्रवीत् ॥ ९७
 यद्यर्धदिवसं द्रोणो युष्यते मन्युमास्थितः ।
 सत्यं ब्रवीमि ते सेना विनाशं समुपैष्यति ॥ ९८
 स भवाञ्छातु नो द्रोणात्सत्याज्यायोऽनृतं भवेत् ।

S (G₂ missing) इह (for अव). — °) T M_{1,2} कृत-
 तमं (for 'तरं'). — °) Ś₁ K (K₂ missing) D₁ transp.
 कर्तुं and स्वम्. B D₁ D₂ इहाहंमि (for ह्यम).

91 For the sequence in B D₁ D₂, cf. v. l.
 78. G₂ om. 91-92; T₂ reads the same on marg.
 — °) K₂ B D₁ D₂ D₃ G_{1,2,4} M रतस्य ते (K₂ G₂
 च); K₁ D₂ D_{1,2,4,5,7,8} T परस्य ते (K₂ D₁ हि)
 (for 'स्य च'). — °) D_{1,7,8} न वै तत्र; D₂ न च
 त्वयि; M₂₋₃ तथैतन् (for तत्रै).

92 For the sequence in B D₁ D₂, cf. v. l.
 78. G₂ om. 92 (cf. v. l. 91). T₂ reads 92 on
 marg. — °) B D₁ D₂ त्वज्ज (for न्यस्य). K₁ D₂
 D_{1,2,7} जमोघेपु; D₂ ह्येपुम् (sic) (for 'घेपो'). — °)
 D₂ D_{1,2,4,5,7,8} T₂ तु; G₂ [S]द्ध (for च). Ś₁ ते
 कालो (by transp.); G₂ कालोस्तु. G₂ परिपूर्णश्चल-
 लेष. — After 92, B D₁ D₂ D_{3,4,5} ins.:

1308* ब्रह्मास्त्रेण त्वया दग्धा जनकज्ञा नरा भुवि ।
 यदेतदीदृशं विप्र कृतं कर्म न साधु तत् ।
 न्यस्यायुधं रणे क्षिप्रं द्रोण मा त्वं चिरं कृपाः ।
 मा पापिष्ठतरं कर्म करिष्यसि पुनर्द्विज ।

[(L. 1) D_{2,3} न दह्यज्ञा (for जन). — (L. 2)
 D_{2,3} विद्वत् (for विप्र). D₂ साधुवत् (for साधु तत्).
 — (L. 3) D₂ क्षमं; Bom. ed. विप्र (for क्षिप्र).]

93 For the sequence in B D₁ D₂, cf. v. l.
 78. — °) Ś₁ K₁₋₃ D₁ तथा; D₂ च सः (for च तत्).
 — °) K₁ D₁ स विमनस्. Ś₁ K₂ जमूत्; K_{1,2,4} D₁
 त्वमूत्; D₂ ह्यमूत् (for [ज]मवत्).

94 For the sequence in B D₁ D₂, cf. v. l.
 78. — °) K₂ B D₁ D₂ D_{3,4} G_{1,2} M_{1,2} संद-
 (B D₁ 'दि')ह्यमानो (for स दह). — °) D₂ दह-

स्त्रिनं (for युधिष्ठिरम्). — After 94^{ab}, D₂ ins.:

1309* युधिष्ठिरमुपागम्य द्रोणो वचनमब्रवीत् ।

सत्यं कथय राजेन्द्र यदि जीवति मे सुतः ।

— °) B D₁ D₂ S (G₂ missing) वापि; D₂ D₃
 चेति (for वेति). D₂ हतं वा अहतं वेति.

95 For the sequence in B D₁ D₂, cf. v. l.
 78. G₁ M om. 95-96. — °) D₂ ऐश्वर्याच्च (for
 'यार्थे').

96 For the sequence in B D₁ D₂, cf. v. l.
 78. G₁ M om. 96 (cf. v. l. 95). — °) D₂
 तस्मात्त्वं (D₂ 'त्वां') परिपृच्छस्व (D₂ 'च्छामि'). — °) D₂
 नान्यत् (for नान्यं). D_{2-3,8} किंचिद् (for कं). K₂
 B D₁ D₂ D_{1,2,4,5} T G₂₋₄ द्विजर्षभः (D₂ 'म') (for
 विशेषतः). — °) T G_{2,4} विश्वातो (for सत्याशा).

97 For the sequence in B D₁ D₂, cf. v. l.
 78. — °) G₂ तस्मान् (for ततो). D₂ S (except
 G₂; G₂ missing) निष्पाण्डवीम्. D_{1,8} पृथ्वीं (for उर्वी).
 — °) D₂ करिष्यति युधां पतिः. — °) K₁ च***;
 K₂ तु प्रभञ्जं (for धर्मराजं).

98 For the sequence in B D₁ D₂, cf. v. l.
 78. M₂ om. 98^a-99^b. — °) K₂ om. (hapl.) from
 द्रोणो up to शातु नो (in 99^a). D₂ यद्यर्धं. M₂
 दिवसे. Ś₁ K₁₋₃ अद्यार्धदि (K₁ 'र्धं' दि)वसे द्रोणो (K₂
 om. द्रोणो). — °) D_{1,8} युष्यते मन्युनाश्रितः. — °)
 Ś₁ K_{1,2} D_{2,7,8} सेना ते (by transp.); T₂ (before
 corr.) G_{2,4} योधानां; G₁ M_{1,2} योधानां; G₂ साधुनां
 M_{2,3} साधुनां. — °) K_{1,4} D₂ D_{1,4-6} समुपेक्ष्यति
 D₁ 'पश्यसि. D₂ विनाशमुपयासति; T₂ (before corr.)
 G_{2,4} नरः कस्तमुपेक्ष्यति; G_{1,2} M_{1,2,4,5} न नोर्कोस्त (G₂
 नोर्कोस्त)मुपेक्ष्यति.

अनृतं जीवितस्यार्थे वदन्न स्पृश्यतेऽनृतैः ॥ ९९
तयोः संवदतोरेवं भीमसेनोऽब्रवीदिसुम् ।
श्रुत्वैव तं महाराज वधोपायं महात्मनः ॥ १००
गाहमानस्य ते सेनां मालवस्येन्द्रवर्मणः ।
अश्वत्थामेति विख्यातो गजः शक्रगजोपमः ॥ १०१
निहतो युधि विक्रम्य ततोऽहं द्रोणमब्रुवम् ।
अश्वत्थामा हतो ब्रह्मन्निवर्तस्वाहवादिति ॥ १०२
नूनं नाश्रद्धघटाक्यमेष मे पुरुषर्षभः ।

स त्वं गोविन्दवाक्यानि मानयस्व जयैषिणः ॥ १०३
द्रोणाय निहतं शंस राजश्चास्मिन्महतीसुतम् ।
त्वयोक्तो नैव युध्येत जातु राजन्निजर्षभः ।
सत्यवान्नि नृलोकेऽस्मिन्भवान्ख्यातो जनाधिप ॥ १०४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णवाक्यप्रचोदितः ।
भावित्वाच्च महाराज वक्तुं समुपचक्रमे ॥ १०५
तमतथ्यभये मग्धो जये सक्तो युधिष्ठिरः ।
अव्यक्तमब्रवीद्राजन्हतः कुञ्जर इत्युत ॥ १०६

C. 7. 8750
B. 7. 190. 58
K. 7. 191. 54

99 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. K2 om. up to स्त्रानु नो; M3 om. 99^{ab} (for both, cf. v. 1. 98). —^b D2 सत्यान्नायो; D3 सत्यज्ञो यो (for सत्यान्नायो). K4 वचः; D2 वदन्; D2.4.5 वदेत् (for भवेत्). D7.8 त्यज सत्याग्नि (D8 'तृ' तं वचः; S (G5 missing) सर्वज्ञादरिमर्दनात्. —^c K1 जीवित-स्यार्थं. —^d K4 B Dc1 Dn D3 G2.4 स्पृश्यते (for स्पृश्यते). T G2.4 M5 (inf. lin.) त्वचं (for ऋतैः). G1 M1.2 वदन्स्यु (G1 पदं स्पृश्ये (M3 'इयै' त नैनया- ['सा'; M2.4.5 (orig.) वदन्नस्पृश्यतैनसा. — After 99, D7.8 ins.:

1310* कामिनीषु विवाहेषु गवामर्थे तथा धने ।

ब्राह्मणान्यवपत्तौ च अनुते नास्ति पातकम् ।

[= (var.) Manu. 8. 112.]

100 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. —^a D2.8 G1 M एव (for एवं). —^{ab} K1. 2.4 D1.8 एनं तं (D2 त्वं; D3 च); D2.8 D7.8 G1 M1.2 एतैर्; T G2.4 त्वेतन् (for एव तं). K2 transp. महाराज and वधोपायं.

101 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. —^a Ś1 K3 तां (for ते). —^b T G1 M माळ-वस्य. K1 कर्मणः (for चर्मणः). D7.8 आचार्यस्यैन्द्रकर्मणः. —^c Ś1 K3 D2.8 विक्रांतो (for विख्यातो).

102 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. —^a D2.5 राजेंद्र (for विक्रम्य). —^b K1.2 मयि; M1.2.5 अत्रवं (for अनुवम्). —^c D3 इतः (for इति).

103 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. —^a Ś1 K3 D2.8 G2 न श्रद्धा (Ś1 'घा'द्; D7.8 न श्रद्धे; T G2.4 नाश्रद्धाद् (for 'घद्'. G2 युक्तम्

(for वाक्यम्). —^b D7.8 एवं; G1 M1.2 एतन् (for एष). Dn1 D7.8 G1.2.4 M1.2 पुन्यर्षभ. —^c D2 सत्यं (for स त्वं). Ś1 K (K7 missing) Dn1.2 त्वं कृष्णस्य; D2.5 स गोविन्दस्य (for त्वं गोविन्द). D7.8 स त्वं गोविन्दस्य वाचो. —^d Ś1 K1.8 मानयित्वा; D3 'यश्च; D4 'वस्य; D8 'यस्तज् (for 'यस्य).

104 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. —^a K2.4 D2.8 S (G5 missing) त्वयोक्ते (for 'क्तो). K4 D2.8 D2.2.8 G1 M1.2 नैव (for नैष). —^b Ś1 K1.8 राजज्ञानु (by transp.); D4.5 ननु राजन्. —^c D1.5 T G2.4 M2.8 सत्यवाग् (for 'वान्). K4 B Dc1 Dn D2.8 हि त्रि; D1.7.8 T G2.4 M2.8 इति (for हि तृ). D3 [s]स्ति (for ऽस्मिन्). K1.2 सत्यवा (K2 'त्यं वा)गिनृलोकेस्मिन्; G2 'वाग्मिर्नलो- [नृलो]केस्मिन्. —^d D7.8 तव ख्यातिर् (for भवा- न्ख्यातो). D5 द्विजर्षभ (for जनाधिप).

105 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. —^b D3 तस्य (for कृष्ण-). D2.8 प्रनोदितः; D2.8 प्रनोदितः (for प्रचो'). —^c Ś1 K2 भवितव्यान्; K1.2 D2.7 भावितव्यान्; D3 स वै तथा (for भावि- त्वाच्च). — D7 om. 105^a-107

106 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. D7 om. 106 (cf. v. 1. 105). —^a K1.2.4 D1 M2.8 तदतथ्य-; T G2.4 सोप्यतथ्य- (for तम'). K1 मग्धो (for मग्धो). D3 ततोत्यर्थं जये मग्धो. —^b K1 D2.8 जये शक्तौ; D3 जयासक्तो. — After 106^{ab}, D1 T G2.4 repeat 72^{ad}. —^c D2.8 D4.8 वाक्यं (for राजन्). G2 अश्वत्थामा हतो राजन्. — D4 om. (hapl.) 106^d-108^a.

107 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. D7 om. 107^a (cf. v. 1. 105). D4 om. 107 (cf.

C. 7. 8780
B. 7. 90. 56
K. 7. 91. 55

तस्य पूर्व रथः पृथ्व्याश्चतुरङ्गुल उत्तरः ।
बभूवैतुं तु तेनोक्ते तस्य बाहोःस्पृशन्महीम् ॥ १०७
युधिष्ठिरात्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा द्रोणो महारथः ।
पुत्रव्यसनसंतप्तो निराशो जीवितेऽभवत् ॥ १०८
आगस्कृतमिवात्मानं पाण्डवानां महात्मनाम् ।
ऋषिवाक्यं च मन्वानः श्रुत्वा च निहतं सुतम् ॥ १०९
विचेताः परमोद्विग्नो दृष्टद्युम्नमवेक्ष्य च ।
नाशकुचद्राज्यथापूर्वमरिंदम ॥ ११०

v. l. 106). — " Dn² om. (hapl.) from पृथ्व्या
up to महारथः (in 105⁶). K_{1,2} B Dc₁ Dn₁ D_{2,3}
M_{1,2} पृथ्व्या (for पृथ्व्याश्च). — " T G_{2,3} M_{1,2}
बंगुलम्. D₁ उच्चतः (for उत्तरः). B Dc₁ Dn₁ चतुरं-
गुलमुच्चितः; D_{2,3,4} G_{1,2} M_{2,3} सुच्चतः (G₁ M_{2,3}-
ते); D₁ महानंगुल उच्चतः. — " G₁ M पुत्र (for एवं).
D₁ च (for तु). Śi (marg. as in text) K₃ ततो नक्तं
(for तु तेनोक्ते). — " G_{1,2,3} M_{1,2,3} बाहोःस्पृशन्महीम्.

108 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78.
D₂ om. 108^a (cf. v. l. 106). Dn² om. 108^{ab}
(cf. v. l. 107). G₁ M om. 105. — " D₂ युधि-
ष्ठिरस्य तद्वाक्यं. — D₁ om. 108^c-113^d. — " Śi K_{2,3}
संभ्रासो; G₂ संसक्तो (for संभ्रासो).

109 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78.
D₁ om. 109 (cf. v. l. 108). — " Śi K_{1,2} बभूवैतुं
महात्मनां (K_{1,2} मनाः); M_{2,3} मेने पाण्डवनन्दनः. — " B
Dc₁ Dn₁ S (except M_{2,3}; G₂ missing) वाक्येन
(for वाक्यं च). — " D_{2,3} S (G₂ missing) वि-
(for च).

110 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78.
D₁ om. 110 (cf. v. l. 108). K₂ reads 110^a-
111^b twice. — " S (G₂ missing) विचेताः समरोद्विग्नो
(G₂ रे वीरो). — " T G_{2,3} अवैक्षत (for अवैक्ष्य
च). K_{1,2} (both times) ह (for च). — " K₁
M_{1,2} नाशकुचम्. — " K₁ Dn₂ D_{1,2,3,4} T G_{1,2}
M_{1,2} अरिंदमः. — After 110, B Dc₁ Dn₁ D_{2,3} S
(G₂ missing) Editions ins. an addl. colophon
[Sub-parson: D₂ द्रोणवच. — Adhy. name: Bom.
ed. युधिष्ठिरायलक्ष्यनं. — Adhy. no. (figures, words
or both): Dn₁ 192; D₂ 194; D₃ 84; T G_{2,3}
185; G₁ M_{1,2} 184; G₄ 196; M_{2,3} 183].

111 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l.

तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नं शोकोपहतचेतसम् ।
पाञ्चालराजस्य सुतो दृष्टद्युम्नः समाद्रवत् ॥ १११
य इष्ट्वा मनुजेन्द्रेण दुपदेन महामखे ।
लब्धो द्रोणविनाशाय समिद्धाद्रव्यवाहनात् ॥ ११२
स धनुर्जैत्रमादाय घोरं जलदनिखनम् ।
दृढज्यमजरं दिव्यं शरांश्चाशीविषोपमान् ॥ ११३
संदधे कर्शुके तस्मिञ्शरमाशीविषोपमम् ।
द्रोणं जिघांसुः पाञ्चाल्यो महाज्वालामिवानलम् ॥ ११४

78. For the repetition in K₂, cf. v. l. 110. D₁
om. 111 (cf. v. l. 108). Before 111, MSS. ins.
संजय उवाच. — " M_{2,3} समरोद्विग्नं (for परमो).
— " S (G₂ missing) शोकोत्तरमचेतनं. — " Dn²
D₂ पांचाल- (for पाञ्चाल-). D₃ पांचालराजपुत्रस्तु. — " D₂
D₃ दृष्टद्युम्नमाद्रवत् (sic); D₃ दृष्टद्युम्नोऽप्या.

112 For the incident, cf. l. 155. 38. With
112, cf. 7. 86. 49; 159. 3. For the sequence in
B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78. D₁ om. 112 (cf. v. l.
108). — " D₂ यद् (for य). D₃ इष्ट्वा; D₃
इष्ट्वा (for दृष्ट्वा). G₂ यं इष्ट्वा दुपदेन्द्रेण. — " G₁
M_{1,2} महात्मना (for मखे). — " M₂ सखद्वौ द्रोण-
नासाय. — " Dn₁ समिद्धौ (for द्वाद). S (G₂
missing) समिद्धौ परंतपः (G₁ M_{1,2} २ प).

113 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78.
D_{2,3} om. 113 (for D₁, cf. v. l. 108). — " D₃
धनुर्जैत्रं समादाय. — " Some MSS. निःस्वनं. — " D₃
घोरं (for दिव्यं). — " D₃ विषोपमं. B Dc₁ Dn₁
G₁ M_{1,2} शरं चाशीविषोपमं.

114 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78.
— " D_{2,3} S (G₂ missing) संदधत् (for धे).
D₃ कर्शुके. Śi K (K₂ missing) D₁ तत्र (for तस्मिन्).
— " D₃ घोरम् (for शरम्). D₄ आसीद् (for आशी-).
K₂ शरमासीविषोपमं (sic); B Dc₁ Dn₁ ततस्तमनलोपमं;
G₁ M_{1,2} ज्वलंतमनलोपमं. — " S (G₂ missing)
गत- (for महा-).

115 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78.
— " D_{4,5,7,8} अस्य (for आसीद्). — " D₃
मंडलंतरे. — " K₂ इह (for ह्य). — " K₃ Dn₂
D_{2,3} वेपिणः; K₄ वेपिनः; B Dc₁ Dn₁ D₃ वेपतः;
D₃ वीक्षितः; D₄ विष्यते; D_{7,8} T G_{1,2,3} M_{2,3}

तस्य रूपं शरस्यासीद्धनुर्ज्यामण्डलान्तरे ।
 द्योततो भास्करस्येव घनान्ते परिवेशिनः ॥ ११५
 पार्श्वेतेन परामृष्टं ज्वलन्तमिव तद्वतुः
 अन्तकालमिव प्राप्तं मेनिरे वीक्ष्य सैनिकाः ॥ ११६
 तमिषुं संहितं तेन भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 दृष्ट्वामन्यत देहस्य कालपर्यायमागतम् ॥ ११७
 ततः स यत्नमातिष्ठदाचार्यस्तस्य वारणे ।
 न चास्यास्त्राणि राजेन्द्र प्रादुरासन्महात्मनः ॥ ११८
 तस्य त्वहानि चत्वारि क्षपा चैकास्यतो गता ।
 तस्य चाहस्त्रिभागेन क्षयं जम्मुः पतत्रिणः ॥ ११९

-विव्यतः; G₂ -विद्यतः; M_{1.2} -विव्य[M₂ 'व्यं]ते (for
 -वेशिनः).

116 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. — °) K₄ B Dc1 Dn D₂₋₅ S (G₅ missing) अनु-
 (for इव). — °) D_{5.7.8} प्रेक्ष्य; G₂ M_{5.8} तस्य (for
 वीक्ष्य).

117 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. — °) K₄ D₁ संहतं; B Dc1 Dn D_{2-5.7.8} T
 G_{1.2} M संहितं (for संहितं). G₁ M दृष्ट्वा (for तेन).
 — °) G₁ M₅₋₈ त्यागे (for दृष्ट्वा). — °) M₅₋₈ -पर्य-
 यम्. D_{7.8} आत्मनः; M_{5.8} आगतः (for 'तम्).

118 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. — °) K₂ समयम्; D₂ संयतम्; Bom. ed. प्रय-
 त्नम् (for स यत्नम्). D_{4.5.7.8} ततः सयत्निवातिष्ठद्.
 — °) D_{4.5.7.8} तं नि- (for तस्य). D₅ दुर्वारस्य तु
 वारणे.

119 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. — °) D₅ वा (for च). D₅ चैवास्त्यतो (for चैका).
 Ś₁ K₂ G_{2.4} M_{1.2.4} गताः (for गता). — For 119^{ab},
 B Dc1 Dn1 subst.:

1311* तस्य त्वहस्य रात्रिश्च शरानम्यसतोऽगमत् ।
 — °) K₁ बाह्वा; Dn₂ बाहुस् (for बाह्वस्). D_{7.8}
 -भागाति (for -भागेन). D₄ सल्लं बहुस्त्रभागेन (sic).

120 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. — °) K₁ आदाय (for आसाद्य). — °) K₁ Dn₂
 चोदितः (for चार्दितः). — °) D₅ शराणाम् (for अक्षा).
 K₄ B Dc1 Dn अप्रसादतः; D_{4.5.7.8} चाप्रसन्नतां (for

स शरक्षयमासाद्य पुत्रशोकेन चार्दितः ।
 विविधानां च दिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नताम् ॥ १२०
 उत्सृष्टकामः शस्त्राणि विप्रवाक्यामिचोदितः ।
 तेजसा प्रेर्यमाणश्च युयुधे सोऽतिमानुषम् ॥ १२१
 अथान्यत्स समादाय दिव्यमाङ्गिरसं धनुः ।
 शरांश्च ब्रह्मदण्डभान्ष्टृष्टुघ्नमयोधयत् ॥ १२२
 ततस्तं शरवर्षेण महता समवाकिरत् ।
 व्यशातयच्च संकुद्धो दृष्टद्युम्नममर्षणः ॥ १२३
 तं शरं शतधा चास्य द्रोणश्चिच्छेद सायकैः ।
 ध्वजं धनुश्च निशितैः सारथिं चाप्यपातयत् ॥ १२४

C. 7.
 B. 7.
 K. 7.

अप्र').

121 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78. — °) K₁ D₄ S उत्सृष्टकामः; K₂ तत्सृष्टुः; Dn₂ उत्सृष्टुः
 (for उत्सृष्टुः). — °) K_{1.2} D₄ S -वाक्यानि (for 'नि-').
 D_{2.4.5.7.8} -नोदितः (for 'चो'). K₄ B Dc1 Dn D_{2.5}
 ऋषि (Dn₂ D_{2.5} विप्र) वाक्यप्रचो (D₅ 'जो' दितः). — °)
 K₄ Dn₂ D_{2.4-5} पूर्यमाणस् (for प्रेर्यमाणश्च). B Dc1
 Dn D_{2.4-5} तु (for च). — °) D₅ सुयुधे (for युयुधे).
 G₂ चाति- (for सोऽति-). B Dc1 Dn1 युयुधे न यथा
 पुरा.

122 °) B Dc1 Dn1 भूयश्चान्वत् (for अथान्यत्स).

123 °) D₅ महात्मन् (for महता). Dc1 D₄ S सम-
 वाकिरन्; D₂ 'रयत् (for 'किरत्). — °) D₅ व्यसा-
 दयच्च; T G_{2.4} अशातयंश्च (for व्यशातयच्च). — °)
 B Dc1 Dn D_{2.5} G₂ M₅₋₈ अमर्षं (D₅ 'र्षिं) (for 'जः').
 G₁ M_{1.2} दृष्टद्युम्नस्य तदनुः. — After 123, D₇ ins.:

1312* ततश्च पार्श्वतो राजन्समाकृष्य धनुर्महत् ।
 शरं मुमोच निशितं भारद्वाजजिघांसाया ।

124 °) D₅ स तथा (for शतधा). K₂ तस्य (for
 चास्य). K₄ B Dc1 Dn S (G₅ missing) शरांश्च शतधा
 (T G₂ 'तथा' त (Dn₂ चा) स्य. — °) D₅ मारिष (for
 सायकैः). — °) S (G₅ missing) रयं (for ध्वजं). G₂
 ध्वजं (for धनुश्च). — °) Dn₂ अन्यपातयत्; D₅
 न्यपातयत् (for अप्य'). D_{4.5.8} सारथिं चास्य पातयत्
 (D₄ 'न्).

125 Dn₂ om. 125^{ab}. — °) D₅ पुनश्च (for ग्रहस्य).
 — °) D₅ ददम् (for पुनर्द). Ś₁ K₁₋₃ D_{4.5} आहच

C. 7. 8789
D. 7. 191. 15
F. 7. 188. 15

धृष्टद्युम्नः प्रहस्यान्त्यपुनरादाय कर्मुकम् ।
शितेन चैनं बाणेन प्रत्यविध्यस्तनान्तरे ॥ १२५
मोऽतिविद्धो महेष्वायः संभ्रान्त इव संयुगे ।
भङ्गेन शितधारेण चिच्छेदास्य महद्दनुः ॥ १२६
यच्चास्य बाणं विकृतं धनूंषि च विशां पते ।
सर्वं संछिद्य दुर्धर्षो गदां खल्लमथापि च ॥ १२७
धृष्टद्युम्नं ततोऽविध्यन्नमिनिंशितैः शरैः ।
जीवितान्तकरैः क्रुद्धः क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ १२८
धृष्टद्युम्नरथस्याश्वान्स्वराथैश्चर्महारथः ।
अमिश्रयदमेयात्मा ब्राह्ममस्त्रमुदीरयन् ॥ १२९

(for आदाय). — °) D1-s शनेन (for शि'). G1 M चैव (for चैनं).

126 ^a) B1 D1-s [s] संभ्रान्त (for सं'). — °) D1-s-5 शत- (for शित-). — ^a) B Dc1 Dn T G2-s पुनर्बनुः; D4-s. 7. 8 ततो धनुः; D5 महाधनुः; G1 M धनुः पुनः (for महद्दनुः).

127 ^a) Ś1 K1-s D1-s तं च; Dc1 Dn1 स च; D4-s अथ; D7-s तथा (for यच्च). B1-s Dc1 Dn1 D2-s-1 T G1-s-4 M1-s बाण- (for बाणं). Ś1 K1-s D1 निष्कृत्य; D5-s-1 निकरं (for विकृतं). — °) B Dc1 Dn D5 चिच्छेदः; G2 संचित्य (for संछिद्य). D5 संछिद्य सर्वं दुर्धर्षो. — ^a) K1 अवाच्य च; B Dc1 Dn D5 च धर्षयन्; D5 च चर्म च; T G2-s तथैव च (for अथापि च). K1 D4-s-1 वा (for च).

128 Dn2 om. 125^a-129^b. G1 M om. 128. — °) B Dc1 Dn1 च विद्याय (for ततोऽविध्यन्). — ^a) D5 नवमिर्नवचर्मभिः. — °) D5 जीवनां (for जीवितान्). Dc1 D1 (before corr. as in text) करः; D5 कर- (for करैः). Ś1 K5 क्रुद्धः; Dn1 lacuna (for क्रुद्धः). — ^a) Ś1 K1-s B1 D1 क्रुद्धरूपः; Dn1 क्रुद्धरूपः; D4-s-1-2 शोररूपः; T G2-s शिलावैरैः (for क्रुद्धरूपः). K5 B4-s Dn1 D1-s G5 परंतपः; D4 'तप' (for 'तप').

129 Dn2 om. 129^a (cf. v. l. 128). — ^a) D2-s धृष्टद्युम्नो (for 'द्युम्न'). K5 धृष्टद्युम्नोश्च तस्याश्वात्; D5 धृष्टद्युम्नो रथाश्वाश्च. Ś1 K5 B5 Dn1 सरथाचैरः; D5 स महाभिरः (for 'स्वरा'). D1 धृष्टद्युम्नोरथाश्वात्स रथाश्चैव महाराथाः. — °) K5 B Dc1 Dn D2-s व्या (B1-s द्य-) मिश्रयन् (for अमि'). Ś1 K1-s D1 विमुह्य (K1 'मद').

ते मिश्रा बह्वशोभन्त जवना वातरंहसः ।
पारावतसवर्णाश्च शोणाश्च भरतर्षभ ॥ १३०
यथा सविद्युतो मेघा नदन्तो जलदागमे ।
तथा रेजुर्महाराज मिश्रिता रणमूर्धनि ॥ १३१
ईषावन्धं चक्रवन्धं रथवन्धं तथैव च ।
प्रणाशयदमेयात्मा धृष्टद्युम्नस्य स द्विजः ॥ १३२
स छिन्नघन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
उत्तमामापदं प्राप्य गदां वीरः परामृशत् ॥ १३३
तामस्य वांशश्चस्तोऽक्षः क्षिप्यमाणा महारथः ।
निजघान शरैर्द्रोणः क्रुद्धः सत्यपराक्रमः ॥ १३४

अप्रमेयात्मा. — ^a) D4-s ब्राह्मय (for ब्राह्मम्). Ś1 K5 उदीरयत् (K5 'न'; Dn1 D1 उदीरयत्. K2 ब्राह्मयश्च समुदीरयत्; D7-s द्रोणो ब्रह्मविदुत्तमः.

130 ^a) T G2-s वाजिनो (for जवना). — °) D4-s-1 पारावत- (for 'वत-). D5 सवर्णाश्वाः (for 'र्णाश्च'). — ^a) G1 M1-s शोणाश्वा (for 'श्च'). D5 शोणाश्चैव नरा- विप.

131 M2-s om. 131. B2 om. 131^b-132^a. — ^a) D5 नदन्तो (for नदन्तो). — B2 reads 131^a-132^a on marg. — °) D5 तेष्वा (for रेजुर्). — ^a) D5 व्यामिश्रा (for मिश्रिता).

132 B2 om. 132^a (cf. v. l. 131). B2 reads 133 on marg. — ^a) K4 Dn1 D4-s इषावन्धं (sic). B4-s Dc1 Dn1 D2-s-4-5-7-8 रथ (D4-s-7-8 'थे') वन्धं चक्र- वन्धं (by transp.). — D5 repeats 132^a after 134^a. — °) Ś1 K1-s B1-s Dc1 Dn2 D1-s-7 M4-s प्राणा (K1 D7 'ज') सवद्; D5 (first time) प्राच्यावयद्; G1 M1-s इवनाशवद् (for प्रणा). — ^a) G2 वै (for स).

133 B2 reads 133 on marg. — °) G1-s M सं- (for स). B Dc1 Dn1 पांचाल्यो (for विरथो). — ^a) D1 शारथिः (for 'सा'). B Dc1 Dn1 निकृत्तभजसारथिः. — ^a) Dn1 transp. प्राप्य and वीरः. Ś1 K2-s D1 प्राप्तो (for प्राप्य). D1-s G2 वीरः; D5 गुर्वी (for वीरः). Ś1 K1-s B1-s D1 परामृशत्.

134 ^a) D4-s-7-8 तामस्य निशितैर्बाणैः. — ^a) Dn1 D5 क्षिप्यमाणो; D5 कंथ्यमाणो. — After 134^a, D5 repeats 132^a, D5 om. 134^a.

तां दृष्ट्वा तु नरव्याघ्रो द्रोणेन निहतां शरैः ।
विमलं खड्गमादत्त शतचन्द्रं च भानुमत् ॥ १३५
असंशयं तथाभूते पाञ्चाल्यः साध्वमन्यत ।
वधमाचार्यमुख्यस्य प्राप्तकालं महात्मनः ॥ १३६
ततः स्वरथनीडस्थः स्वरथस्य रथेषया ।
अगच्छदसिमुद्यम्य शतचन्द्रं च भानुमत् ॥ १३७
चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म धृष्टद्युम्नो महारथः ।
इषेय वक्षो मेतुं च भारद्वाजस्य संयुगे ॥ १३८
सोऽतिष्ठद्युगमध्ये वै युगसंनहनेषु च ।

शोणानां जघनार्धेषु तत्सैन्याः समपूजयन् ॥ १३९
तिष्ठतो युगपालीषु शोणानप्यधितिष्ठतः ।
नापश्यदन्तरं द्रोणस्तदद्भुतमिवामवत् ॥ १४०
क्षिप्रं श्येनस्य चरतो यथैवामिषगृद्धिनः ।
तद्वदासीदभीसारो द्रोणं प्रार्थयतो रणे ॥ १४१
तस्याश्वात्रयशक्त्यासौ तदा क्रुद्धः पराक्रमी ।
सर्वानिकैकशो द्रोणः कपोताभानजीघनन् ॥ १४२
ते हता न्यपतन्भूमौ धृष्टद्युम्नस्य वाजिनः ।
शोणाश्च पर्यमुच्यन्त रथवन्धाद्विज्ञां पते ॥ १४३

C. 7. 8787
B. 7. 191. 39
x 7. 187 91

135 " Ks तं (for तां). B (except B₄) Dc₁ Dn₁ S (G_s missing) तु दृष्ट्वा (by transp.); Dn₂ D_{2.4.7.8} दृष्ट्वा स. Dn₂ D₂ नरव्याघ्र. D₂ तां दृष्ट्वा निहतां वीरो. —^b S (except G₂; G_s missing) विहतां (for नि). G₂ रणे (for शरैः). —^c D_{2.8} S (G_s missing) आदाय (for आदत्त). —^d D_{7.8} भास्वरं (for भानुमत्). D₂ चर्म चादत्त भानुमत्.

136 K₄ D_{1.2.4.5} om. (hapl.) 136-137. —^a D₂ असंशये (for "शयं"). Ś₁ D₂ तयाभूतः; Dn₁ "भूते (for "भूते). —^b K₁ पांचालः. —^c Ś₁ K₂ वर्यस्य (for "मुख्यस्य). —^d Ś₁ K₂ D₂ महारथः; T G₂₋₄ "मनाः (for "ह्मनः). — After 136, T G₂₋₄ read 142-148.

137 K₄ D_{1.2.4.5} om. 137 (cf. v. l. 136). —^a B (except B₄) Dc₁ Dn₁ D₂ सरथः; D_{7.8} चचारः; T G₂₋₄ तु रथः (for स्वरथः). B Dc₁ Dn नीडस्थः; T G₂₋₄ नीलं स; G₁ M नीलस्थः (for नीडस्थः). —^b T G₂₋₄ समारुह्य (for स्वरथस्य). K₂ B₄ रथेषया; B_{1-2.5} "शयाः; D₂ रणेपया (for रथे). —^c K₁ अगच्छदसिमुख्यस्य; D_{7.8} असिमुख्यस्य चागच्छत्. —^d — 135^d.

138 " Dn₂ D_{2.4.7.8} दुस्तरं (for दुष्करं). Dn₂ D_{2.4.5} मोहाद् (for कर्म). —^b B₂ महाबलः (for रथः). —^c K₄ B Dc₁ Dn₁ D_{2.8} स; D₄ lacuna (for च).

139 " T G₂₋₄ अतिष्ठद् (for सोऽति). M₂₋₅ रथः (for युग-). D₂ पक्षे (for मध्ये). D₄₋₈ तु (for वै). —^b K₄ "सेनिहतेषु; B₄ D₂₋₈ "संहननेषु (for "संहननेषु). —^c D₂ शरणं (for शोणानां). Ś₁ K (K_s missing) D_{2.8} शोणानां जघनार्धेषु (Ś₁ "तेजुस;

K₄ "नाते; D₂ "धेन); B Dc₁ Dn₁ जघनार्धे (B₁ "नागे) पु चाश्नानां. —^d Ś₁ K (K_s missing) D_{1.8} T G₂₋₄ तत्सैन्यान्म्य (D₂ "भि"पूजयन्.

140 " Ś₁ K (K_s missing) D₁ पालेषु; Dn₂ D_{2.4.5} पालेषु; D₂ पार्श्वेषु; D_{7.8} पालेषु तु; S (G_s missing) पालीषु (for पालीषु). —^b K_{1.2} (marg. as in text) D₂ अतिः; D₂ अव (for अधि). D₂ शोणानामप्यतिष्ठतः; G₁ M शोणाश्चानधिष्ठतः. —^c D_{2.4.7.8} अंतरे.

141 " G₂ सैन्यस्य (for श्येनस्य). —^b Ś₁ K₂ गृद्धिणः; D_{1.7.8} गृद्धिनः (for गृद्धिनः). —^c D₂ तथैव (for तद्वद्). Dn₁ D₂ अभिसारो; T G_{2.4} M₂₋₅ अभिसारो (for अभीसारो). —^d B D (except D₁) T_{1.2} (inf. lin.) द्रोणपार्श्वयो रणे (D₂ "योर्नृप).

142 T G₂₋₄ read 142-148 after 136. —^a D₂ वै; S (G_s missing) स (G₂ [अ]यु) (for [अ]सौ). B Dc₁ Dn₁ तस्य पारावतानश्चान् (B₁ "तक्षिणान्). —^b D₂ परंतपः; G₁ M_{1.2.4.5} परामृशत् (for पराक्रमी). B Dc₁ Dn₁ रथशक्त्या परामिन (B₄ "मृष)त्; T G₂₋₄ रथा-क्रुद्धः परामृशत्; M₂ तदा क्रुद्धाद्विज्ञां पते. — M₂ om. (hapl.) 142^a-143^d. —^c D_{2.7} सर्वानिकैकशो द्रोणः. —^d Dn₂ D_{2.4.7.8} नीलवर्णान् (for कपोताभान्). K₄ अजीघ्नन्. B₁₋₄ Dc₁ Dn₁ T G_{1.2.4} M (M₂ om.) रक्तशोणान्विद (T G_{2.4} "न्विस; M_{4.5} "न्यस)जैयन् (Dn₁ M_{4.5} "त्); B₂ रक्तानश्चान्विवर्जयन्; D₂ रक्तशोणोरजीघ-नन् (sic); G₂ रक्तशोणानवर्जयत्.

143 For the sequence in T G₂₋₄, cf. v. l. 142. D₂ M₂ om. 143 (for M₂, cf. v. l. 142). —^a B Dc₁ Dn₁ S (M₂ om.; G_s missing) शोणास्तु; Dn₂ D_{2-4.8-9} "श्वाः (for "श्व). K_{1.2} शोणाश्च परिसुबन्तः.

C. 7. 8798
B. 7. 191. 34
K. 7. 182. 24

तान्हयाभिहतान्दृष्ट्वा द्विजाम्येण स पार्षतः ।
नामृष्यत युधां श्रेष्ठो याज्ञसेनिर्महारथः ॥ १४४
विरथः स गृहीत्वा तु खड्गं खड्गभृतां वरः ।
द्रोणमभ्यपतद्राजन्वैनतेय इवोरगम् ॥ १४५
तस्य रूपं बभौ राजन्मारद्वाजं जिघांसतः ।
यथा रूपं परं विष्णोर्हिरण्यकशिपोर्वधे ॥ १४६
सोऽचरद्विविधान्मार्गान्प्रकारानेकविंशतिम् ।
आन्तमुद्धान्तमाविद्धमाप्नुतं प्रसृतं सुतम् ॥ १४७

—^a) D₁ s-s रथवंसाद् (for 'बन्वाद्').

144 For the sequence in T G₂-4, cf. v. l. 142.
—^a) Ś₁ K₁-s D₈ नाशितान् (for निहतान्). —^b)
K₁ D₂ D₁ s s s T G₂ द्विजाम्येण; D₈ शोणाधेन.
D₁ च (for स). —^c) B₈ S (except M₈; G₈
missing) महाबलः (for 'रथः').

145 For the sequence in T G₂-4, cf. v. l. 142.
—^a) D₈ से- (for स). B₁ च; D₈ [ब]य; T G₂ s
[बा]भु (for तु). —^b) B₈ विशारदः; D₈ s s -भृतां
वर. —^c) K₁ s D₁ s अम्बा (D₈ 'प्य'पतद्; T G₂-4
अम्बाद्रवद् (for 'पतद्').

146 For the sequence in T G₂-4, cf. v. l. 142.
G₂-s M₁ s om. 146. —^a) K₁ s om. (hapl.) from
बभौ up to रूपं (in 146). M₂-s तथा (for बभौ). Ś₁
K₂ s D₁ s तत्र (for राजन्). —^b) D₈ मारद्वाजजिघां-
सितः. —^c) K₄ B D₁ D₂ G₄ M₂ s पुरा; D₈ बभौ;
M₂ तथा (for परं). —^d) B₁ s मृधे (for वधे).

147 For the sequence in T G₂-4, cf. v. l. 142.
—^a) K₈ सोऽचरद्; K₄ D₈ s सोऽचरद्; B D₁ D₂
स तदा (B₁ s 'या' (for सोऽचरद्). — After 147^a,
D₈ ins. 1314^a and om. 147^b-148^a. —^b) B₁
पुरांजैक; B₈-s D₁ D₂ प्रवरांजैक; T₈ (before
corr.) G₁ s s M₁ s s s (sup. ins.) प्रचारानेक; G₂
प्रवरा (for प्रकरा). D₂ s D₁ s s G₈ विंशतिः; G₁
M₁ s 'दीर्घ' (for 'विष्णु'). — After 147^a, N (D₈
om.; Ś₁ K₂ missing) ins.:

1313^a दर्शयामास कौरव्य पार्षतो विचरत्रणे ।

[D₈ व्यचरद् (for विचरन्).]

—^a) D₂ आहुतं (for आहुतं). D₁ प्रसृतं; D₈
विशृतं (for 'त्र'). B₁-s s D₁ D₂ T G₂-4 M₁ s
विशृतं; D₈ तथा (for खड्गम्).

परिवृत्तं निवृत्तं च खड्गं चर्म च धारयन् ।
संपातं समुदीर्णं च दर्शयामास पार्षतः ॥ १४८
ततः शरसहस्रेण शतचन्द्रमपातयत् ।
खड्गं चर्म च संबाधे घृष्टबुध्नस्य स द्विजः ॥ १४९
ते तु वैतस्त्रिका नाम शरा ह्यासन्नघातिनः ।
निकृष्टयुद्धे द्रोणस्य नान्येषां सन्ति ते शराः ॥ १५०
शरद्वतस्य पार्थस्य द्रौणैर्वैकर्तनस्य च ।
प्रद्युम्नयुधानाम्यामभिमन्योश्च ते शराः ॥ १५१

148 For the sequence in T G₂-4, cf. v. l. 142.
D₈ om. 148 (cf. v. l. 147). —^a) D₈ om. निवृत्तं.
K₁ om. च. —^b) D₂ D₈ s खड्ग-; D₈ lacuna (for
खड्गं). D₈ om. चर्म च. —^c) Ś₁ K₂ D₁ D₂ समु-
दीर्ष; K₁ G₁ M₁ s 'दीर्घ'; B₁ 'दीर्घ'; D₁ s 'दीर्घ'
(for 'दीर्ण'). D₈ संपातं च समुदीर्ष (sic). — After
148, N (Ś₂ K₈ missing; D₈ after 147^a) ins.:

1314^a भारतं कौशिकं चैव सात्वतं चैव शिक्षया ।

दर्शयन्त्यचरद्युद्धे द्रोणस्यान्तचिकीर्षया ।

चरतस्तस्य तान्मार्गान्विचित्रान्खड्गचर्मिणः ।

व्यसबन्त रणे योधा देवताश्च समागताः ।

[D₈ om. from भारतं up to तान्मार्गान् (in the prior
half of line 3). — (L. 1) Ś₁ D₁ कैशिकं (for कौ*).
— (L. 2) Ś₁ K₁-s D₁ s s s s अचरद् (for व्यच*).
— (L. 3) K₁ D₁ D₂ D₁ तन्- (for तान्). D₂
खड्गचर्म च; D₈ खड्गचर्मिण (for 'चर्मिणः'). — D₂ om.
line 4. — (L. 4) D₈ विस्मयत. D₈ योधा (for योधा).
K₁-s D₁ देवताश्च (for दे*).]

149 D₂ om. 149^a. D₇ om. 149^b-150^a. —^b)
D₁ अश्वातवत् (for अषा*). —^c) B D₁ D₂ T G₂-4
चर्मं खड्गं (by transp.); M₁ s खड्गचर्मं. Ś₁ K₁-s D₁
संबाधं; D₂ s s s संचारे (for संबाधे).

150 D₇ om. 150^a (cf. v. l. 149). —^a) K₄
G₁ M जे (for ते). D₈ वैतस्त्रिका. —^b) D₈ बाणा
(for शरा). K₄ D₂ D₂ s s s -योधिनः (for -घातिनः).
B D₁ D₂ शरा ह्यासन्नयोधिनः; D₈ शरा ह्यासन्नयोधिनः;
S (G₈ missing) बाणास्तस्यामितद्युद्धे. —^c) K₈ निकृष्ट
युद्धं द्रोणस्य.

151 D₁ reads 151^a twice. D₈ repeats 151^a
after 151^a. —^b) D₁ (second time) s s द्रोण- (for
द्रोणेर्). — For 151^a, B D₁ D₂ subst.;

अथास्येषु समाधत्त दृढं परमसंशितम् ।
 अन्तेवासिनमाचार्यो जिघांसुः पुत्रसंमितम् ॥ १५२
 तं शरैर्दशमिस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद शिनिपुंगवः ।
 पश्यतस्तत्र पुत्रस्य कर्णस्य च महात्मनः ।
 ग्रस्तमाचार्यमुख्येन घृष्टद्युम्नममोचयत् ॥ १५३
 चरन्तं रथमार्गेषु सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
 द्रोणकर्णान्तरगतं कृपस्यापि च भारत ।
 अपश्येतां महात्मानौ विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ १५४
 अपूजयेतां वाष्पेयं ब्रुवाणौ साधु साध्विति ।
 दिव्यान्वस्त्राणि सर्वेषां युधि निघ्नन्तमच्युतम् ।

अमिपत्य ततः सेनां विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ १५५
 धनंजयस्ततः कृष्णमब्रवीत्पश्य केशव ।
 आचार्यवरमुख्यानां मध्ये क्रीडन्मधूदहः ॥ १५६
 आनन्दयति मां भूयः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
 माद्रीपुत्रौ च भीमं च राजानं च युधिष्ठिरम् ॥ १५७
 यच्छिक्षयानुद्धतः सत्रणे चरति सात्यकिः ।
 महारथानुपक्रीडन्वृष्णीनां कीर्तिवर्धनः ॥ १५८
 तमेते प्रतिनन्दन्ति सिद्धाः सैन्याश्च विस्मिताः ।
 अजय्यं समरे दृष्ट्वा साधु साध्विति सात्वतम् ।
 योधाश्चोभयतः सर्वे कर्मभिः समपूजयन् ॥ १५९

C. 7. 164. 159
 B. 7. 164. 53
 K. 7. 164. 51

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

1315* ऋते शारद्वतात्पार्याद्रोणैर्वैकर्तनाचया ।

[Dc1 Dn1 द्रोणाद्वैकर्तनाचया (for the post. half).]

—^a) B Dc1 Dn1 भारत (for ते शराः). G2 नान्येषां
 संति ते शराः (= 150^a).

152 Ds om. 152^a. —^a) B2, 4 G4 ज (B4 त) धान्येषु;
 G2 तथास्येषु (for ज). Ś1 K (Ks missing) B4 D1
 समादत्त. —^b) G2 शरं (for दृढं). Ś1 दंसितं; K1-3
 D1 दंसितं; K4 B Dc1 Dn1 संमतं; Dn2 D3-5, 7, 8
 चेगिनं; Ds दंसितं (for संशितम्).

153 ^b) D4, 5, 7, 8 शनिपुंगवः. — After 153^{ab}, Ds
 ins.

1316* पश्यतस्तस्य तान्मार्गान्विचित्रान्स्वर्गचर्मणि ।

^a) Ds हि (for च). —^c) Ś1 Ks अचोदयत्; K4
 अयोध (for अमोच).

154 ^a) Dn2 चरन्तं; T G2-4 व्यचरद् (G4 नृ);
 G1 M विचरन् (for चरन्तं). —^b) Ds लघु- (for
 सत्य-). S (Gs missing) सात्यकिः सत्यविक्रमः. —^c)
 G2 द्रोणकर्णातरं गत्वा. —^d) S (Gs missing) सात्यकिं
 (Gs कं) (for भारत). D7, 8 तं कृपस्यापि भारत.

155 K4 om. (hapl.) 155. —^a) G1 आपूजयेतां.
 —^b) G1 M ब्रुवन्तौ (for ब्रुवाणौ). D4, 5 सात्वतां (Ds
 'ते') (for साध्विति). —^c) Bs सर्वाणि; T G2-4 चैतेषां
 (for सर्वेषां). —^d) K1 निघ्नतम्. Ds युधि सत्यपरा-
 कर्म; Ds युधि तेषां प्रमुचतां. — T G2, 3 om. 155^{ef}.

—^a) D4, 5, 7, 8 अभिगम्य (for 'पत्य'). B4 Dc1 Dn1
 तेषां (for सेनां). G1, 4 M1, 2-5 नातिसत्तै (G4 'क') व्यम-
 न्तां.

156 ^a) B Dc1 Dn रथ- (for वर-). —^a) Ds,
 4, 5, 7, 8 Gs, 4 मधूदह (sic); T G2 यदूदह (Gs 'ह').

157 ^a) S (Gs missing) स (M1, 2 सं) नन्दयति (for
 आनन्द-). Ś1 Ks मे; K1, 2 T मा (for मां). —^b)
 B (except B4) Dc1 Dn1 D1, 2, 3 S (Gs missing)
 सात्यकिः परवीरहा. —^c) Ks Dn2 D3-5, 7, 8 M1, 2 -पुत्रं
 (for -पुत्रौ). —^d) Ś1 K (Ks missing) D1 धर्मराजः;
 Dn2 D3, 4, 5, 7, 8 नकुलं च (for राजानं च).

158 ^a) K1, 2 Dn2 Ds यः (for यत्). Ds पूजयन्
 (for शिक्षया). Dc1 संयुतः (for [अ]नुद्धतः). Ds यं
 शिक्षयन्मृत्यति च; D4 यः शिक्षयन्निव रणे; Ds यः शिक्ष-
 याधिको वीरो; Ds अनुनुत्वं रक्षतीव; D7, 8 यः शिक्षया-
 धिकोतीव; S (Gs missing) अनुद्धतः शिक्षितवान् (G1
 M 'वद्'). —^b) Ś1 Ks राज्ञश्च; Ds द्रोणे;
 (except M1, 2; Gs missing) रणे (for रणे). —^c)
 Ds क्रीडयन् (for उपक्रीडन्). —^d) Dn2 वर्तनः (sic)
 (for -वर्धनः).

159 ^a) Dc1 D2 एतं; D4, 5, 7, 8 एतं (for एते).
 T G2-4 M3-5 प्रत्यनन्दत (Gs 'तः') (for प्रतिनन्दन्ति).
 —^b) M4 (inf. lin. as in text) साध्याश्च (for सैन्याश्च).
 —^c) Ds असह्यः; D4 अजह्यः; Ds अजयं (for 'अयं').
 —^d) B Dc1 Dn1 Ds सात्यकिं (for सात्वतम्). —^e)

१६५

संजय उवाच ।

कूरमायोधनं जज्ञे तस्मिन्नाज्ञसमागमे ।

रुद्रस्येव हि कुद्रस्य निम्नतस्तु पशून्यथा ॥ १

हस्तानामुत्तमाङ्गानां कार्मुकाणां च भारत ।

G₁ M बौचाद्. — ' S (except Ms-s; G₅ missing)
तमपूजयन् (for सम').

Colophon : Śs Ks G₅ missing. — Sub-parcan :
B₁. 2 द्रोणवच. — Day of Droṇa's Generalship : K₁
D₁ पंचमे युद्धदिवसे; K₂ D₂ पंचमे दिवसे; K₃ पंचमे
दिवसयुद्धे; D₃ पंचमे; T G₂ पंचमेहनि. — Adhy.
name : Bom. ed. संकुल्युद्धं. — Adhy. no. (figures,
words or both) : D₁ 191; D₂ 85; T G₂. 2 186;
G₁ M₁. 2 185; G₁ 187; M₂-s 1-4. — Śloka
no. : D₁ D₂ 63.

165

This adhy. is missing in Ks G₅ (cf. v. l. 7.
125. 14; 137. 9).

1 Śs is missing up to 62^{ab} (cf. v. l. 7. 163. 38).
T₃ G₂-4 Ms-s om. 1-13. — After the ref., N (Śs
Ks missing) T₁ ins. :

1317* साव्रतस्य तु तत्कर्म दृष्ट्वा दुर्बोधनादयः ।
ज्ञेनेयं सर्वतः कुद्धा वारयामासुरज्जसा ।
कृपकणौ च समरे पुत्राश्च तव मारिष ।
ज्ञेनेयं त्वरयाम्येव विनिश्चिन्तितैः शरैः ।
बुधिष्ठिरस्तो राजा माद्रीपुत्रौ च बाण्डवौ । [5]

कर्मश्च शरवर्षेण गौतमश्च महारथः ।
दुर्बोधनादयस्तै च ज्ञेनेयं सर्ववारयन् ।
तां वृष्टिं सहसा राजबुद्धिर्तां वीररूपिणीम् ।
वारयामास ज्ञेनेवो योयर्बलान्महातरयान् । [10]
वेपथुश्चापि दिग्बाधि संघितानि महात्मनाम् ।
वारयामास विधिवद्विचरैर्महाशुभे ।

[(L. 1) D₂ च (for तु). — (L. 2) D₂. s
ओजसा (for मज्जसा). — (L. 3) K₂ D₂ कृपः (for
कृप-). D₂ D₃ D₄. 1. 7. 8 T₁ कृपः कणौ च समरे (for the prior
half). K₂ D₂ D₃. 4. 5. 7. 8 T₁ तव पुत्रा (K₂ ' त ' by
transp.). Śs K₂. 4 पुत्रवः. D₂ भारत (for मारिष).
— (L. 4) D₂ त्वरयाम्येव; D₂ ' रितानिल ; D₂ ' रिता
याम्ये. D₂ व्यभिन्नम्; D₂ [ज] व्यभिन्नम्. Śs K₂ सिन्ध-

घ्ननं दिनेः शिरैः; K₁. 2 D₁ व्य (D₁ वि) निघ्नत (K₁ ' ति)
शिरैः शरैः (for the post. half). — (L. 6) B D₂
D₂ 1 सालादि (for सात्वतं). D₂ D₂ 1 समवारयन्; D₂
पर्यरक्षन्. — D₂. 8 om. (hapl.) lines 7-8. — (L. 7)
D₂ तु (for च). — (L. 8) Śs K (K₅ missing) D₁
सर्वे; D₂ D₂-s T₁ चैव (for ते च). — (L. 9) D₂
तां वृष्टा सहसा वृष्टि (for the prior half). D₂ D₂. 1
उच्छिन्नां; D₂ om. (for उच्छिन्नां). — D₂. 8 om. (hapl.)
lines 10-11. — (L. 11) D₂ वीराणि (for दिग्बाधि).
D₂ D₂ T₁ संघितानि; D₂. 8 संहं; D₂ सस्थि (for संहि).
— (L. 12) D₁. s. 7. 8 विविधैर् (for विविधैर्).]

— Whereas, after the ref., G₁ M₁. 2 read 14^{ab} for the
first time, repeating it in its proper place. After
the first occurrence of 14^{ab}, G₁ M₁. 2 ins. :

1318* संप्रहृष्टाच्युतो दृष्ट्वा साधुः साध्विति पूजयन् ।
तं बौधाश्राभवनसर्वे कर्मणानेन पूजयन् ।
एवमुक्त्वा महाराज वासुदेवं धर्मजयः ।
प्रायात्तव बलं जिष्णुर्महाजयं प्रति ।
तत्रासीद्वैरवो नादस्तावकानां जयैषिणाम् । [5]
समन्निवृत्तां पार्थ दैत्यानामिव वासवम् ।
तत्राकरोन्महाराज महीं शोणितकर्मणाम् ।
प्राच्छिनचोत्तमाङ्गानि पार्थोऽध्वनरदन्तिनाम् ।

[(L. 1) G₁ संप्रहृष्टोच्युतो दृष्ट्वा (for the prior half).]

— ') Śs K₂. 4 B D₂ (marg.) D₂ D₁ राजन्; D₂. 1
जन- (for राज-). G₁ M₁. 2 तस्य राजन्पराक्रमे. — ')
D₂ चै (for [ह] व). D₂. 6 च (for हि). G₁ M₁. 2
रुद्रस्यतिप्ररुष्टस्य. — ') Śs K₁. 2 D₁ चै; K₂ lacuna;
K₂ B₂-4 D₂ D₂ D₁ तान्; D₂. 6 G₁ M₁. 2 च (for
तु). B₂-s D₂ D₂ 1 पुरा; D₂ सृष्टे (for यथा). B₂
निम्नवस्तानुरा पशून्.

2 Śs missing; T₃ G₂-4 Ms-s om. 2 (cf. v. l. 1).
— ') D₂ समानाम् (for हस्ता). — B₂ reads 2^{ab} on
marg. — ') Some MSS. कार्मुकानां. G₁ M₁. 2 संघः
(for भारत). — ') D₂ om. (hapl.) चापविद्वानां
चामराणां. G₁ M₁. 2 अपविद्वानां (for चाप). B D₂ D₂
संचयैः (for संयुगे). — After 2, Śs K (K₅ missing) D

छत्राणां चापविद्वानां चामराणां च संयुगे ॥ २
 भग्नचक्रं रथैश्चापि पातितैश्च महाध्वजैः ।
 सादिमिश्र हतैः शूरैः संकीर्णा वसुधाभवत् ॥ ३
 बाणपातनिकृत्तास्तु योधास्ते कुरुसत्तम ।
 चेष्टन्तो विविधाश्चेष्टा व्यदश्यन्त महाहवे ॥ ४
 वर्तमाने तथा युद्धे घोरे देवासुरोपमे ।
 अत्रवीक्षत्रियांस्तत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 अभिद्रवत् संयत्ताः कुम्भयोनिं महारथाः ॥ ५
 एष वै पार्षतो वीरो भारद्वाजेन संगतः ।

घटते च यथाशक्ति भारद्वाजस्य नाशने ॥ ६
 यादृशानि हि रूपाणि दृश्यन्ते नो महारणे ।
 अद्य द्रोणं रणे कुद्मः पातयिष्यति पार्षतः ।
 ते यूयं सहिता भूत्वा कुम्भयोनिं परीप्सत ॥ ७
 युधिष्ठिरसमाज्ञप्ताः सुजयानां महारथाः ।
 अभ्यद्रवन्त संयत्ता भारद्वाजं जिघांसवः ॥ ८
 तान्समापततः सर्वान्भारद्वाजो महारथः ।
 अभ्यद्रवत् वेगेन मर्त्यमिति निश्चितः ॥ ९
 प्रयाते मर्त्यसंघे तु समकम्पत मेदिनी ।

C. 7. 8825
 B. 7. 192. 17
 K. 7. 163. 17

(except De: Dn:) T₁ ins.:

1319* राशयः स्म व्यदश्यन्त तत्र तत्र रणाजिरे ।

[Śi K (K_s missing) Dn: D₁: समदृश्यन्त (for स्म व्य). T₁ तत्र (for the first तत्र).]

3 Ś₂ missing; T₂ G₂₋₄ M₂₋₅ om. 3 (cf. v. l. 1). —^a) D₄ भग्नचक्रः; D₅ भग्नैश्चक्रैः. —^b) K₁: B₄ De₁ Dn₂ D₁: T₁ पतितैश्च; M₁: निपातिन- (for पातितैश्च). Śi K₁: Dn₂ D₂: 4. 6-8 T₁ महाध्वजैः; K₄ D₅ 'रथैः'; D₂ 'गजैः' (for 'ध्वजैः'). —^c) D₂ सादि- तैश्च (for 'मिश्र'). D₅: हवैः (for हतैः). D₄: अधैः; D₅ चापि (for शूरैः). —^d) D₁ सत्यकिणा वसुधा- धिप (sic).

4 Ś₂ missing; T₂ G₂₋₄ M₂₋₅ om. 4 (cf. v. l. 1). —^a) K₁ -निवृत्तास्तु; K₂ D₁: T₁ -निकृत्तास्तु; D₄ -निकृत्तास्तु; D₅ -निपातैस्तु; D₈ -निकृत्तास्तु (for 'चास्तु'). G₁ M₁: पार्यबाणनिकृत्ताश्च. —^b) Dn₁ योधास्तु; D₅ 'नां'; G₁ M₁: योधास्ते. Śi K_s योधास्ते भरतर्षभ. —^c) G₁ M₁: कुर्वन्ते (for चेष्टन्ते). K₁ D₄: 7. 8 विविधा. —^d) D₂ व्यदश्यन्त; G₁ M₁: दृश्यन्ते स्म (for व्यदश्यन्त). Śi K_s रणाजिरे; B₁: De₁ Dn₁ D₅ G₁ M₁: महारणे (for 'हवे').

5 Ś₂ missing; T₂ G₂₋₄ M₂₋₅ om. 5 (cf. v. l. 1). —^a) K_s तदा; D₂: 6 महा- (for तथा). D₅ घोरे (for युद्धे). —^b) D₂ युद्धे (for घोरे). —^c) G₁ M₁: 2 अत्रवीक्षत्रियांस्तत्र धर्मराजो. —^d) D₅ om. 5^a-5^b. —^e) D₄: 5 संयत (for संयत्ताः).

6 Ś₂ missing; T₂ G₂₋₄ M₂₋₅ om. 6 (cf. v. l. 1). D₅ om. 6^a (cf. v. l. 5). —^a) K₄ एको (for एष). K₄ B D (D₅ om.) T₁ हि (for वै). G₁ M₁: 2

असौ हि पार्षतः शूरो. —^a) D₂ यतनेयः; G₁ M₁: 2 घटयन् हि (for घटते च). K₁ यथाशक्तिर. —^b) B De₁ Dn₁ D₄: T₁ शासने; D₂ G₁ M₁: 2 पातने (for नाशने).

7 Ś₂ missing; T₂ G₂₋₄ M₂₋₅ om. 7 (cf. v. l. 1). —^a) D₂ च; D₄: 7 ह; D₅: 8 [ह]ह (for हि). —^b) K₄ B Dn₂ D₂: T₁ [स]ख; De₁ Dn₁ D₅ G₁ M₁: 2 स्म (for नो). K₁: 2 महासुधे (for 'रणे'). —^c) D₁: 2 अद्य (for अद्य). Dn₂ T₁ च संकुद्मः; D₄: 7. 8 रथे कुद्मः; G₁ M₁: 2 रणे यादृग् (for रणे कुद्मः). —^d) K₄ B De₁ Dn घातयिष्यति; G₁ M₁: 2 निह्नि' (for पातयि'). —^e) G₁ M₁: 2 गत्वा (for भूत्वा). —^f) D₁: 6 परीप्सय; D₂ परीप्सया; D₄: 2. 7. 8 परी (Dr 'हि')- प्सवः (for 'प्सत'). B De₁ Dn T₁ युध्यन्तं कुरुसंभवः; G₁ M₁: 2 पार्षतं चाभि (M₁ 'पि')रक्षय.

8 Ś₂ missing; T₂ G₂₋₄ M₂₋₅ om. 8 (cf. v. l. 1). D₄ om. (hapl.) 8. Before 8, D₁: 8 ins. संजय उवाच. —^a) G₁ M₁: 2 बाज्ञापितस्ते राज्ञा तु. —^b) K_s अभ्यद्रवत्. K₄ D₁ संग्रामे (K₁ 'मं'); D₅: 7. 8 सहिता (for संयत्ता). G₁ M₁: 2 वेगेनाभ्यद्रवन्तर्वे. —^c) K₁ B₁: Dn₁ D₂: 6 T₁ भारद्वाज. G₁ M₁: 2 युयुत्सवः (for जिघांसवः).

9 Ś₂ missing; T₂ G₂₋₄ M₂₋₅ om. 9 (cf. v. l. 1). —^a) G₁ M₁: 2 सहसा पततस्त्रास्तु. —^b) D₂: 6 महारथान्. —^c) K₁ अभ्यद्रवत्; B₁: De₁ Dn D₂: 4. 5. 7. 8 T₁ G₁ M₁: 2 अभ्यद्रवत्त (for 'द्रवत्'). —^d) D₄: 6 निश्चयः (for निश्चितः).

10 Ś₂ missing; T₂ G₂₋₄ M₂₋₅ om. 10 (cf. v. l. 1). —^b) G₁ M₁: 2 पांचालानां महारथे. —^c) D₅ om. 10^a. —^d) Dn₂ T₁ ततो घोराय (for सनिर्वाताय).

C. 7. 165
B. 7. 165. 10
M. 7. 165. 17

ववुर्वाताः मनिर्वातास्त्रासयन्तो वरूथिनीम् ॥ १०
पपात महती चोल्का आदित्याभिर्गतेव ह ।
दीपयन्तीव तापेन शंसन्तीव महद्भयम् ॥ ११
जज्वलुश्चैव शस्त्राणि भारद्वाजस्य मारिष ।
रथाः स्वनन्ति चात्यर्थं हयाश्चाश्रूष्यवामुजन् ॥ १२
हतौजा इव चाप्यासीद्भारदाजो महारथः ।
ऋषीणां ब्रह्मवादानां स्वर्गस्य गमनं प्रति ।
सुयुद्धेन ततः प्राणानुत्सष्टुमुपचक्रमे ॥ १३

G1 M1.2 उत्पाना अभवन्क्राम्. —^a) K4 B Dei Dn
D2.1-1 T1 त्रासयाना (for 'यन्तो').

11 Śs missing; T2 G2-4 M2-5 om. 11 (cf. v. l. 1). —^a) D2 वा (for च). —^b) B Dei Dn1 निश्चरन्तु; Dn2 D2 T1 निश्चरन्ति; D2 निःसरन्ति; G1 M1.2 निःसृजन्ति (for निर्गतेव ह). D2 हि (for ह). D2.3.3 दिव्यास्त्रिभारतीव च; D2 [अ]दिव्यास्त्रिभारतीव च. —^c) Dn2 D4.8 पातेन (for तापेन). B Dei Dn1 दीपयन्ती उमे सेने; D2.1 'यन्ती च पातेन; D2 'यन्ती पपातेव; G1 M1.2 'यन्ति वे सेने. —^d) K1 D4.8 T1 शंसन्तीव; D2 'ती च; G1 M1.2 'न्तिव (for 'न्तीव). B: महामर्ष.

12 Śs missing; T2 G2-4 M2-5 om. 12 (cf. v. l. 1). —^a) D2 चास्त्राणि (for शस्त्राणि). —^b) Ś1 K2 चास्त्रैर् (for चास्त्रैर्). B Dei Dn1 रथाश्चास्त्रवता (Dei Dn1 'स्तु नर्वा'त्यर्थे (sic); D2 रथोत्पन्नत चात्यर्थ; D2 रथोत्पन्नतश्चासीद्; G1 M1.2 रथश्चासीद्वात्यर्थ. —^d) G1 M1.2 बाहाव् (for हयाव्). D2 बभूवि (for वा). B2.8 Dei Dn1 G1 M1.2 [अ]वर्तयन्; Dn2 D2.4-8 T1 [अ]वाचयन् (for [अ]वाचयन्).

13 Śs missing; T2 G2-4 M2-5 om. 13 (cf. v. l. 1). —^a) Ś1 Dei D1.2.2.7.8 G1 M1.2 हतौजा. — After 13^a, N (Śs Ks missing) T1 ins.:

1330* प्राप्नुवन्तश्चैव चाल दक्षिणे वाहुरेव च ।

विमवाभ्यामवपुद्धे दृष्ट्वा पार्श्वतमग्रवः ।

{ (L. 1) Ks चापि (for चास्त्र). B2 D2 दक्षिणं; D2 'वे (for 'वो). Ks B (except B1) Dei Dn1 T1 वाहं (Ks 'म' वाहुल्यैव च (for the post. half). — (L. 2) T1 विमनस्को (for 'नाथ). }

—^a) Ks B2-6 Dei Dn1 D2.1 T1 ब्रह्मवादी (B2 'दि')नो; D2 'वादि च; D2 'वादिभ्य; D2 'वादांश्च; G1 M1.2

ततश्चतुर्दिशं सैन्यैर्दुपदस्यामिसंवृतः ।
निर्दहन्स्त्रियत्रातान्द्रोणः पर्यचरद्रणे ॥ १४
हत्वा विंशतिसाहस्रान्स्त्रियानरिमर्दनः ।
दशायुतानि तीक्ष्णाग्रैरवधीडिशिखैः शितैः ॥ १५
सोऽतिष्ठदाहवे यचो विधूम इव पावकः ।
क्षत्रियाणामभावाय ब्राह्ममात्मानमास्थितः ॥ १६
पाञ्चाल्यं विरथं मीमो हतसर्वायुधं वशी ।
अविषण्णं महात्मानं त्वरमाणः समभ्ययात् ॥ १७

'सप्तानां (for 'वादानां). D2 ऋषिवाक्यं तु तच्छ्रुत्वा. —^a) D1.8 श्रुत्वा स्वर्गमनं प्रति. —^c) D2 सुयुधेन; G1 M1.2 जयुद्धेन (for सु'). K2 तदा (for तत:).

14 Śs missing (cf. v. l. 1). Before 14, G2.4 ins. संजवः. G1 M1.2 read 14^{ab} for the first time after the ref. in 1. —^a) K2.8 Dn1 D1 चतुर्दिशः. D2.1.7.8 T G1 (second 'time). 2-4 M1.2 (last two second time) सैन्यं. —^b) K1 D1 पांचाल्यस्व; K2 पंचालस्य; K3 G2.4 द्रौपदस्य; D2 पंचालैर् (for द्रुपदस्य). G1 (first time). 3.4 M1.2 (last two first time) [अ]भिसंवृतं. D2.8 द्रौपदेवादिभिर्वृतं. —^c) D2 'वेष्टान्; T G1.2.4 M1.2 'व्रातं (for 'वाचान्). —^d) D2 प्रेक्ष्यार्दयद्; D2 प्रेक्ष्योभयद्; D2 प्रेक्ष्योभयद्; D2.1 पर्यचरद् (for 'चरद्).

15 Śs missing (cf. v. l. 1). M4 om. 15-16. —^a) Dei (marg.) हयान् (for हत्वा). —^c) Bom. ed. करिणाम् (for तीक्ष्णाग्रैर्). —^d) B2 G1 M1.2 शितैः; D2 पुनः; M2.8 वशी (for शितैः).

16 Śs missing (cf. v. l. 1). M4 om. 16 (cf. v. l. 15). —^b) B Dei Dn1 D2 S (M4 om.; G2 missing) विधूमोभिरिव ज्वलन्. —^d) G1 M1.2 शास्त्रम् (for ब्राह्मम्). K4 B Dei Dn D2 ब्राह्मम् (D2 'श'कं समास्थितः; T G2.4 M2.8 'मन्त्रमुपास्थि (T 'श्रि)तः; G2 'मन्त्रमुदीरयन्.

17 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D2 विरथो. D2 T G2 भूमौ (for भीमो). —^b) B Dei Dn1 वली (for वशी). —^c) K2 D2 S (G2 missing) अविषण्णं; B Dei Dn D1 सुविषण्णं (for अ'). Ś1 K2 महाबाहुं (for 'त्मानं). —^d) Dei Dn1 D2.8 त्वरमाणं; G2.4 सुयुधानः (for त्वरमाणः).

18 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) M2 अत्यंतम्

ततः स्वरथमारोप्य पाञ्चाल्यमरिमर्दनः ।
 अत्रवीदमिंसप्रेक्ष्य द्रोणमस्यन्तमन्तिकान् ॥ १८
 न त्वदन्य इहाचार्यं योद्धुमुत्सहते पुमान् ।
 त्वस्व प्राग्धायैव त्वयि भारः समाहितः ॥ १९
 स तथोक्तो महाबाहुः सर्वभारसहं नवम् ।
 अभिपत्याददे क्षिप्रमायुधप्रवरं दृढम् ॥ २०
 संरब्धश्च शरानस्यन्द्रोणं दुर्वारं रणे ।
 विचारयिषुराचार्यं शरवर्षं वाकिरत् ॥ २१
 तौ न्यवारयतां श्रेष्ठौ संरब्धौ रणशोभिनौ ।
 उदीरयेतां ब्राह्मणि दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ २२

(for अस्यन्तम्).

19 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Dn² D⁴ s
 इव (for इह). M⁴ आचार्यः. —^b) T G¹ s. 4 M
 सोढुम्; G² द्रोणम् (for योद्धुम्). —^c) D¹ s त्वं;
 T G² s द्राग् (for प्राग्). T G² s एष (for एव). B
 (except B¹) D¹ D¹ G¹ M त्वस्व प्राग्धायैव (G¹
 M 'देष').

20 Śs missing (cf. v. l. 1). —^b) B² रथं; B⁴
 दृढं; Bom. ed. धनुः (for नवम्). —^c) B D¹ D¹
 प्रतिपद्य (D¹ 'त्य'); T G¹ s. 4 M परिसृज्य; G² प्रति-
 हत्य (for अभिपत्य). Śs आदधे. D⁵ प्रतिगृह्णाद्भारमास-
 — D⁵ reads 20^a-21^a on marg. —^d) D¹ D¹ s G²
 बाहुधं. D¹ परमं (for प्रवरं). — After 20, D⁵
 ins.: 1323*.

21 Śs missing (cf. v. l. 1). D³ reads 21^{ab} on
 marg. —^a) D⁵ संरब्धस्य. D¹ स (for च). Śs
 K¹-s संरब्धः स शरानस्य; K⁴ स शरानस्यनस्यन् (sic);
 M⁴-s स संरब्धः शरानस्य. —^b) D⁵ दुर्वारितं (for
 'रणं'). D⁵ द्रोणस्यामिततेजसः. —^c) K¹ s D¹ D¹
 D¹ s. 6 G² निवारयिषु (D¹ 'तु'र); D⁵ विचारयिषु;
 G¹ M निपातं (for विचारं). —^d) D³ अथ बाणैर्
 (for शरवर्षैर्).

22 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Dn² D⁴-s
 निवारयतां; T G²-s व्यवा (G² व्यदा; G² विदा)रं
 (for न्यवारं). G¹ M¹ s तौ निपत्य रथश्रेष्ठौ; M⁵-s
 बाहुभौ रथिनौ श्रेष्ठौ. —^b) D⁵ रथः; G¹ M¹ s शर-
 (for रणं). D¹ D⁵ s. 7 शोभिनी; D² G² शोभिनी.
 —^c) K¹ s D¹ transp. ब्राह्मणि and दिव्यानि. D³-s.

स महास्त्रैर्महाराज द्रोणमाच्छादयद्रोणे ।
 निहत्य सर्वाण्यस्त्राणि भारद्वाजस्य पार्षतः ॥ २३
 स वसातीञ्चिर्वीथैव बाह्लीकान्कौरवानपि ।
 रक्षिष्यमाणान्संप्राप्ते द्रोणं व्यधमदच्युतः ॥ २४
 धृष्टद्युम्नस्तदा राजन्गमस्तिमिरिवांशुमान् ।
 बभौ प्रच्छादयन्नाशाः शरजालैः समन्ततः ॥ २५
 तस्य द्रोणो धनुश्छित्वा विद्धा चैनं शिलीमुखैः ।
 मर्माण्यभ्यहनद्भूयः स व्यथां परमामगात् ॥ २६
 ततो मीमो दृढक्रोधो द्रोणस्याश्लिष्य तं रथम् ।
 शनकैरिव राजेन्द्र द्रोणं वचनमब्रवीत् ॥ २७

C. 7. 8644
 B. 7. 192. 3
 K. 7. 189. 4

7.8 ब्राह्म्याणि; D⁵ ब्रह्मादीन्; G¹ s. 2 M ब्राह्मादि. D⁵.
 5.7.8 दिव्यानि. D⁵ अस्त्राणि रिपुधातिनौ.

23 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Dn² मही-
 पाल (for महाराज). —^b) Śs K¹-s B² Dn² आच्छा-
 दयन्; D⁵ प्राच्छादयद्. —^c) D¹ D¹ धृष्टतः (for
 पार्षतः).

24 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) B²-4 D¹
 Dn स वसाती (Dn² 'ता'ञ्); D⁵ स वसाताञ्; S (G²
 missing) वसा (T 'शा'र्वीञ्). D¹ D¹ D⁵ शिवाञ्;
 G¹ M¹ s शिर्वीञ् (for शिर्वीञ्). —^b) Some MSS.
 बाह्लीकान्. —^c) Śs (sup. lin.) रक्षिष्यमाणः संप्राप्ते;
 D⁵ रिरक्षयंतः सं. —^d) M⁴ s द्रोणाद् (for द्रोणं).
 T G² व्यधमद्.

25 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) B D¹ D¹
 T G²-4 M⁴ तथा; Dn² D² s. 5.7.8 ततो (for तदा).
 — Dn² om. 25^a-26^a. —^b) D¹ ययौ प्रः; D⁵ स बभौ
 (for बभौ प्रः). Śs K¹-s D¹-s. 7.8 अन्नाञ् (for
 आशाः).

26 Śs missing (cf. v. l. 1). Dn² om. 26 (cf.
 v. l. 25). —^b) D² s. 6-8 चैव (for चैनं). —^c)
 D¹ s. 7.8 G¹ M¹-s. 5 मर्मणि. Śs K (K⁵ missing)
 D¹ s. [अ]भ्य (K¹ 'त्य'वधीद्; D⁴ s. [अ]भिहनद् (for
 [अ]भ्य). M⁴ om. भूयः. D⁵ मर्मण्यभिरिते चैनं. —^d)
 D⁵ G¹ M¹ s परमां गतः; D³ 'मागमत्'. — After 26,
 B D¹ D¹ read 164. 78-121.

27 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D⁴
 D⁵ भृशं क्रुद्धो; G¹ M दृढक्रोधी. —^b) K¹ आश्लिष्य;
 G¹ M आश्लिष्य (for आश्लिष्य). D¹ s द्रोणं संश्लिष्य तं रथं.

C. 7. 68-69
B. 7. 162. 37
V. 7. 163. 37

यदि नाम न युध्येरन्निक्षिता ब्रह्मवन्धवः ।
स्वकर्ममिसंतुष्टा न स्म क्षत्रं क्षयं व्रजेत् ॥ २८
अहिमा सर्वभूतेषु धर्मं ज्यायस्तरं विदुः ।
तस्य च ब्राह्मणो मूलं भवांश्च ब्रह्मवित्तमः ॥ २९
क्षपाकवन्मलेच्छाणान्दत्त्वा चान्यान्पृथग्विधान् ।
अज्ञानान्मूढवद्ब्रह्मन्पुत्रदारधनेप्सया ॥ ३०
एकसार्थं बहुन्धत्वा पुत्रस्याधर्मविधया ।
स्वकर्मस्थान्विकर्मस्थो न व्यपत्रपसे कथम् ॥ ३१

28 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Ds-1 Ga युधेरन्. —^a) Ds-5 च संतुष्टा (for अर्त्त). Ds कर्मसु स्वेषु संतुष्टा. —^d) T Ga-4 हि (for स्म). Śi Ks न क्षयं प्रलयं व्रजेत्.

29 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) T Gs Ms. अहिमा. —^b) Ki-2 धर्म. Gs Ms ज्यायस्तरं; Ms न्यायस्तरं. Śi K (Ks missing) Ds भवेत् (for विदुः). Dns Ds-5 धर्मस्यावि (Ds 'स्य वि'स्तरं विदुः; Dr. 5 धर्मस्य परमं वपुः. —^c) Ds हि (for च). Śi Ks-4 B1 Ds1 Dns Ds-5 Ms-5 ब्राह्मणा; Ki-5 ब्रह्मणा; Ms ब्रह्मणे. —^d) Dns Ds-5. 1. 5 हि (for च). Ds भवान्ब्रह्मविदुःतमः.

30 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) S (Gs missing) प्राणीन् (for चान्यान्). — After 30^{ab}, T Gs-4 ins :

1321* भवन्ति हि सुतान्दारास्त्वद्दृढज्ञानमोहिताः ।

—^a) Ds ब्रह्मभूतत्वं; Ds मूढब्रह्मत्वं (for 'ब्रह्मन्'). —^d) Śi K (Ks missing) Ds-4. 5. 7. 8 T Gs-4 'धने चक्षुषा (for 'स्यवा').

31 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Ds-5 अन्यान्; Dr. 5 अर्थान् (for हस्ता). —^b) Ks Dns Ds-5 [अ]धर्मविधया. — For 31^{ab}, Ds S (Gs missing) subst. :

1322* एकपुत्रस्य चार्थं त्वं बहुविप्रजनाधिपान् ।

[Ds एकस्य पुत्रस्यार्थं त्वं (for the prior half). Gs Ms-5 नराधिपान्.]

—^a) Ms स्वकर्मस्था विकर्मस्था. —^d) T Gs-5 [अ]पत्रपसे; Gs Ms-5 चापत्रपसे; Ms-5 [ए]वाप (for एव). Gs नोपचापपसे तु किं. — Dr. 5 ins. after 31; Ds after 30 :

स चाद्य पतितः शेते पृष्टेनावेदितस्तव ।
धर्मराजेन तद्वाक्यं नातिशङ्कितमर्हसि ॥ ३२
एवमुक्तस्ततो द्रोणो भीमेनोत्सृज्य तद्धनुः ।
सर्वाण्यस्त्राणि धर्मात्मा हातुकामोऽभ्यभाषत ।
कर्ण कर्णं महेष्वास कृप दुर्योधनेति च ॥ ३३
संग्रामे क्रियतां यत्नो ब्रवीम्येष पुनः पुनः ।
पाण्डवेभ्यः शिवं वोऽस्तु शस्त्रमभ्युत्सृजाम्यहम् ॥ ३४
इति तत्र महाराज प्राक्रोशद्द्रौणिमेव च ।

1323* आचारर्षीन् निर्लज्ज ब्रह्मवन्धो नराधम ।

इदानीं तिष्ठ दुर्बुद्धे न मे जीवन्ममिष्यसि ।

[(L. 1) Ds आचार्य. (for 'र-'). Dr नराधमः.]

— Ds-5 cont. : Ks Ds1 Dns Ds-5 Ti-2 (marg.) ins. after 31 :

1324* यत्सार्थं शस्त्रमादाय यमपेक्ष्य च जीवसि ।

[Ds-7. 8 यत्सार्थ. Ds चाखम् (for शखम्). Ds-5 आदत्से (for आदाय).]

32 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Ds चाद्य (for चाद्य). Ds पतितः (for पतितः). Ds S (Gs missing) स चासौ (T 'जौ' निहवः शेते. —^b) Some MSS. पृष्टेन. Ds1 Dns [अ]विदितस् (for [आ]वि). Ds-4 पृष्टे नो (Ds 'विष्वा' विदितस्तव; S (Gs missing) तव पुनः सुसंदधी. —^c) Ds-2. 5-8 S (Gs missing) धर्मराजस्य (for 'राजेन'). Ds-5 प्राह (for वाक्यं). —^d) Śi Ks नाप-; B Dns Ds नामि; Ds न वि- (for नाति).

33 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Ks उक्त्वा (for उक्तस्). Ds तदा (for ततो). —^b) Śi K (Ks missing) Ds-4-8 S (Gs missing) भीमसुत्सृज्य (for भीमेनो). — After 33^{ab}, S (Gs missing) ins. :

1325* संन्यासाय शरीरस्य मोक्षयमाणः स वै द्विजः ।

— Dns1 om. 33^{ab}. —^d) Ds Gs Ms-5 त्यक्तुकामो; Gs मोक्तु (for हातु). — After 33^{ab}, S (Gs missing) ins. :

1326* कर्णदुर्योधनौ राजस्वरमाणः पराक्रमी ।

[Gs M सरमाणः (for त्वर).]

— Before 33^{ab}, T Gs-1 ins. द्रोणः.

34 Śs missing (cf. v. l. 1). T Gs-1 Ms-2 om. 34^{ab}. — For 34^{ab}, Ms-5 subst. :

उत्सृज्य च रणे शस्त्रं रथोपस्थे निवेश्य च ।
अभयं सर्वभूतानां प्रददौ योगयुक्तवान् ॥ ३५
तस्य तच्छिद्रमाज्ञाय घृष्टयुद्धः समुत्थितः ।
सङ्गी रथादवधुत्य सहसा द्रोणमभ्ययात् ॥ ३६
हाहाकृतानि भूतानि मानुषाणीतराणि च ।

द्रोणं तथागतं दृष्ट्वा घृष्टयुद्धवशं गतम् ॥ ३७
हाहाकारं शृण्वं चक्रुरहो धिगिति चामुवन् ।
द्रोणोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य परमं साम्यमास्थितः ॥ ३८
तथोक्त्वा योगमास्थाय ज्योतिर्भूतो महातपाः ।
दिवमाक्रामदाचार्यः सङ्घिः सह दुराक्रमम् ॥ ३९

C. 7. 8861
B. 7. 192. 31
K. 7. 193. 5

1327* रणे कृतो मया बन्धो बन्धा नृप सदा सदा ।
— °) B₁ हि; D₂ D₁ च; D₃ न (for वो). D₅
स्वलि वः पाण्डुपुत्रेभ्यः. — °) D₂ 4. 5. 7. 8 उत्सृज्य यामि
(for अभ्युत्सृजामि). — After 34, M₂-s ins.:

1328* उत्सृज्येव वै प्राणान्द्रिदं गच्छामि सांप्रतम् ।

35 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). T G₁ 2. 4 M₁ 2 read
35 after 37^{ab}. — °) M₂-s इत्येवं समरे राजन्. — °) D₂
द्रोणम्; D₃ द्रोण (for द्रौणिम्). B₁ 3 D₁ आहवे
(for एव च). S (G₅ missing) द्रोणो धीमा (M₂-s 'णः
क्रोश'न्तुनः पुनः. — °) Ś₁ D₂ 3 D₂ 8 स उत्सृज्य; K₂
स उत्सृज्य; D₁ 8 समुत्सृज्य (for उत्सृज्य च). D₂ 8
स (for च). S (G₅ missing) समरे (for च रणे).
— °) Ś₁ K₂ D₁ न्यवेशा (D₁ 'श्य'त; K₁ [s]त्यशेरत;
K₂ न्यवेश्य च; B D₂ 3 D₂ 8 M₂ 4 निविश्य च (for
निवेश्य च). — °) S (G₅ missing) -भूतेभ्यः (for 'भू-
तानां). — °) M₁ 2 प्रययौ (for प्रददौ). Ś₁ K₂ योग-
युक्तवाक्; B D₁ 'युक्तवः; D₂ 4. 5 'युक्तवाक्; T G₁ 4
M₁ 2 'चित्ता; M₂-s 'मास्थितः (for 'युक्तवान्).

36 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). — °) G₁ M₁ 2. 4
आस्थाय (for आज्ञाय). — °) K₂ B D₁ D₂ प्रताप-
वान्; D₃ समुच्छितः (for 'स्थितः). D₅ S (G₅ miss-
ing) पद्भ्यामेव स पार्षतः. — After 36^{ab}, K₂ B D₁
D₂ D₁ ins.:

1329* ससरं तद्वनुर्वोरं संन्यस्याय रथे ततः ।

— °) D₂ रथी (for सङ्गी). D₃ 8 अवदुत्य (for 'कुल').
— After 36, S (G₅ missing) ins.:

1330* प्रवृत्ते त्वय द्रोणाय घृष्टयुद्धे महारथे ।

[G₂ विप्रदुषेय द्रोणाय (for the prior half).]

37 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). — °) D₂ 5 स्वाव-
राणि (for मानुषाणि). G₂ तु (for च). D₃ 8 मानुषाणो
व (D₁ त)राणि च. — After 37^{ab}, T G₁ 2. 4 M₁ 2
read 35. G₃ om. 37^c-38^d. — °) D₂ T G₁ 2 M
विचेतसं (G₁ M₁ 2 'नं' (for तथागतं).

38 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). G₃ om. 38 (cf. v. l.
37). — °) T G₂ 4 अयं (for शृण्वं). — °) Ś₁

K (K₅ missing) D₁ सर्वशः; D₂ 1 चोक्तवान्; D₂ 5
चात्रवीत् (for चावुवन्). — °) K₂ B₄ D₅ T G₁ 2
M शस्त्रमुत्सृज्य. — °) K₂ परमां. K₂ हातिम्; B
D₁ D₂ D₂ 5 शान्यम्; D₂ 8 D₂ सांख्यम्; D₂ 3 T
G₂ 4 M₂ शमम्; G₁ M₁-2. 5 शौचम् (for साम्यम्).
D₁ परमाभ्यासमास्थितः; D₂ 'मात्मन्यवस्थितः.

39 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). — °) Ś₁ K₂ 2. 4
D₁ तदुक्त्वा; B₂ 5 तथोक्तो. — °) D₂ 4 ज्योतिर् (for
ज्योतिर्). D₅ भूत्वा (for भूतो). G₁ M₁ 2 महायज्ञाः
(for 'तपाः). — After 39^{ab}, K₂ (marg.). 4 D (except
D₂ 1) ins.:

1331* पुराणं पुरुषं विष्णुं जगाम मनसा परम् ।

मुखं किंचित्समुन्नाम्य विष्टम्य उरमग्रतः ।

निर्मलित्वाक्षः सत्त्वस्थो निश्चिप्य हृदि धारणाम् ।

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ज्योतिर्भूतो महातपाः ।

सरित्वा देवदेवेशमक्षरं परमं प्रभुम् । [5]

[(L. 1) K₂ D₁ यज्ञं (for विष्णुं). — D₁ om.
lines 2-4. — (L. 2) D₂ 8 कायं (for मुखं). D₂
D₂ 4 समुन्नम्य. K₂ 4 D₂ 4. 5 विष्टम्योरस्थाग्रतः (K₂ 'था
कृतं; D₁ 'था कृतः); D₂ 8 'म्य चतुरोग्रतः (for the post.
half). — (L. 3) K₂ सत्त्वशो; D₁ तत्त्वस्थो (for स').
K₂ D₁ धारणं. — (L. 4) K₂ D₁ व्याहरन्तिर्निर्दिष्टयः;
D₂ 8 ज्योतिर्भूतं सनातनं (for the post. half). — K₂
om. line 5. — (L. 5) D₂ 5 सारितो; D₂ 8 सरं-
(D₂ 'र')तं.]

— D₂ 8 cont.:

1332* निरावरणमाचार्यं पद्भ्यामस्तदन्तरम् ।

— °) K₂ दिव्यम्. K₂ 4 B₁ 3-s D (except D₁) G₁
M₁ 2 आक्रमद् (for आक्रा'). — °) K₂ सङ्घिः स हि;
K₂ B₂ D₂ साक्षात्सङ्घिर्; D₂ 4. 5 सह सङ्घिर् (by
transp.); D₂ 8 सर्वसङ्घिर्. K₂ 4 D₂ 2 दुराक्रामं (D₂
'मः); B₂ (marg.) महामतिः and also महाधुतिः; D₂
S (G₅ missing) यथाक्रमं; D₂ 4. 5. 7. 8 दुरासदं (D₂ 'दां;
D₂ 'दः') (for 'क्रमम्). D₂ योगमास्थाय केवलं. — After
39, S (G₅ missing) ins.:

1333* सूर्येन बल निर्भिद्य ज्योती राजन्महात्मनः ।

C. 7. 8861
B. 7. 182. 53
K. 7. 183. 56

द्रौ सूर्याविति नो बुद्धिरासीत्स्मिन्स्थया गते ।
एकाग्रमिव चार्सादि ज्योतिर्भिः पूरितं नमः ।
समपद्यत चार्कामे भारद्वाजनिशाकरे ॥ ४०
निमेषमात्रेण च तज्योतिरन्तरधीयत ।
आसीत्किलकिलाशब्दः प्रहृष्टानां दिवौकसाम् ।
ब्रह्मलोकं गते द्रोणे वृष्टयुग्मे च मोहिते ॥ ४१
वयमेव तदाद्राक्ष्म पञ्च मानुषयोनयः ।
योगयुक्तं महात्मानं गच्छन्तं परमां गतिम् ॥ ४२

जगाम परमं स्थानं देहं न्यस्य रयोत्तमे ।

40 Śa missing (cf. v. l. 1). —^a) B (except B₂, 4) Dn₁ D₁ S (G₂ missing) इव (for इति). D₂ मे (for नो). D₃ तत्र अ (for नो बुद्धिः). —^b) D₂ बुधिरासीत्स्थयागते (sic). —^c) D₂ एकस्मिन् (for एकाग्रम्). M₂-s चार्कामे (for चार्सादि). K₂ B Dc₁ Dn₁ D₂ च (for हि). T G₂-4 एकस्मिन्निवासा (G₂ 'व ह्या') सीत्. —^d) Dn₂ M₁, 2 पूजितं; G₂ पूरयन् (for पूरितं). D₂ जगत्; D₁ मनः (for नमः). — D₁, 2 read 40^a twice. —^e) D₂ समापद्यत. Dn₂ चार्कामे; D₁, 2 (both first time) चा (D₂ वा) कार्कामे; S (G₂ missing) चोत्कामे. Ś₁ K₁, 2 D₂ सम (D₂ 'मा' पञ्चतयार्कामे; K₂ B Dc₁ Dn₁ D₁ 'पञ्चतयार्कामे'; D₂, 2 'पञ्चतदा' (D₂ 'स तथा') काले; D₁, 2 (both second time) उदिते तु महाराज. —^f) Dn₂ D₂ 'दिवाकरे' (Dn₂ 'रौ') (for 'निशाकरे'). B Dc₁ Dn₁ S (G₂ missing) द्रोणस्य निघने तदा (B₂-s Dc₁ Dn₁ 'या'); D₁ भारद्वाजं निशाकरे; D₁, 2 (both first time) तेजःपुञ्जसमावृतं.

41 Śa missing (cf. v. l. 1). —^a) T G₂, 4 तदा (for च तत्). — After 41^a, D₁ reads 42^a for the first time, repeating it in its proper place. —^b) D₂ वृष्टः (for 'वृष्टः'). Dn₂ S (G₂ missing) आसीत्किलि (Dn₂ 'कल' किलाशब्दः. —^c) D₂ विज्ञां पते (for दिवौकसाम्). —^d) Ś₁ K₁, 2 ब्रह्मलोकः. —^e) Dn₂ मोहिते (for मोहिते). D₂ वृष्टयुग्मेन संगते.

42 Śa missing (cf. v. l. 1). —^a) Ś₁ K₁ तद् (K₁ 'म' द्राक्ष्म; D₂-s तदाद्राक्षं (D₂, 2 'द्वयं'); T G₂-4 M₁, 2 तदा राजन्; M₂-s [अ]न्यवदयामः (for तदा द्राक्ष्म). —^b) M₂, 1 मानुषयोनयः. — D₁ reads 42^a for the first time after 41^a.

43 Śa missing (cf. v. l. 1). —^a) D₂ तथा (for द्विजः). Ś₁ K₁-4 B Dc₁ Dn₁ D₁-4, 1, 2 भारद्वा-

अहं धनंजयः पार्थः कृपः शारद्वतो द्विजः ।
वासुदेवश्च वाष्पेयो धर्मराजश्च पाण्डवः ॥ ४३
अन्ये तु सर्वे नापश्यन्भारद्वाजस्य धीमतः ।
महिमानं महाराज योगयुक्तस्य गच्छतः ॥ ४४
गतिं परमिकां प्राप्तमजानन्तो नृयोनयः ।
नापश्यन्गच्छमानं हि तं सार्धमृषिपुंगवैः ।
आचार्यं योगमास्थाय ब्रह्मलोकमरिंदमम् ॥ ४५
वितुचाङ्गं शरशतैर्न्यस्तायुधमसुक्षरम् ।

जस्य चात्मजः (D₂ वंशजः). —^a) D₂ तु (for च). —^b) B Dc₁ Dn₁ T G₂-4 धर्मपुत्रश्च (for 'राजश्च'). Dn₂ D₂ [s]य (for च). G₁ M₁, 2 युधिष्ठिरः (for च पाण्डवः).

44 Śa missing (cf. v. l. 1). —^a) Dn₁ अन्यत्र (for अन्ये तु). D₂, 2, 3 सर्वे च (for तु सर्वे). Dn₂ अन्यः सर्वे विनापश्यन्. —^b) D₂ धर्मतः (for धीमतः). D₂ देवगुहं परं महत्; S (G₂ missing) देवगुहं तमु (G₁, 2 M₁, 2 'ह्यमनु-'; G₂ 'ह्यं तदु')त्तमं. —^c) D₂ 8 (G₂ missing) द्विजैर्द्रस्य (for महाराज). — After 44, N (Ś₂ K₂ missing) ins.:

1331* ब्रह्मलोकं महद्दिव्यं देवगुहं हि तत्परम् ।

[Ś₁ K₂ D₂ हि तं; Dn₂ D₂, 2 च तद्; D₂ तु तद् (for महद्). B₂ दीप्तं (for दिव्यं). K₁, 2 D₁ ब्रह्मलोक-हितं दिव्यं; D₂ 'गुहं च तदिव्यं (for the prior half). D₂ देवलोकं (for 'गुहं'). B₂ Dc₁ Dn₁ D₂, 2, 3, 4 च (for हि). D₂ यत्परं.]

45 Śa missing (cf. v. l. 1). —^a) Dn₂ D₂, 4, 5, 6 एकां परां (D₁, 2 'रं') (for परमिकां). D₂ M₁, 2 प्राप्ते. —^b) D₂ अजानन्तो. K₁, 2 D₁, 2, 3 [s]न्ययोनयः; Dn₂ नृपोत्तमः; D₂ अजाननयं (for नृयोनयः). —^c) D₂ तु (for हि). —^d) D₂ तैः (for तं). D₂ सत्तमैः (for 'पुंगवैः'). —^e) Dc₁ Dn₁ D₂-s अरिंदमः; D₂ निनीषवः; G₂ अनुत्तमं. T G₂, 4 ब्रह्मलोकगतं विसुं.

46 Śa missing (cf. v. l. 1). —^a) Ś₁ K₁ विसु-प्रागं; K₂ D₁, 4 विसु (D₁ 'व्य' प्रागं; D₂ किंतु; D₂ विष्यप्रागं; D₁, 2 विभिप्रागं (for विसु). K₂-4 B Dc₁ Dn₁ G₂ शरशतैर्; D₁, 2 शतशतैर् (for शरशतैर्). D₂ पितुर्नासृष्यत वधं. —^b) Ś₁ (orig.) अनक्षरं; Ś₁ (sup. lin.) K₂ D₁, 4, 5, 6 अनक्षरं; K₁ अ*क्षरं; K₂ lacuna; K₂ **क्षरं; B₂ अस्त्वक्षरं; Dn₂ अस्त्वक्षरं;

विकृतः पार्श्वतस्तं तु सर्वभूतैः परामृशत् ॥ ४६
तस्य मूर्धानमालम्ब्य गतसत्त्वस्य देहिनः ।
किंचिदब्रुवतः कायाद्विचकर्तासिना शिरः ॥ ४७
हर्षेण महता युक्तो भारद्वाजे निपातिते ।
सिंहनादरवं चक्रे आमयन्सङ्ग्रामाहवे ॥ ४८
आकर्ण्यपलितः श्यामो वयसाशीतिपञ्चकः ।
त्वत्कृते व्यचरत्संख्ये स तु षोडशवर्षवत् ॥ ४९
उक्तवांश्च महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।

जीवन्तमानयाचार्यं मा वर्षीर्द्धुपदात्मज ॥ ५०
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सैनिकाश्च ह ।
उत्क्रोशमर्जुनश्चैव सानुक्रोशस्तमाद्रवत् ॥ ५१
क्रोशमानेऽर्जुने चैव पार्थिवेषु च सर्वशः ।
घृष्टद्युम्नोऽजघीर्द्रोणं रथतल्पे नरर्षभम् ॥ ५२
शोणितेन परिक्लिन्नो रथाद्भूमिरिदमः ।
लोहिताङ्ग इवादित्यो दुर्दर्शः समपद्यत ।
एवं तं निहतं संख्ये ददृशे सैनिको जनः ॥ ५३

C. 7. 8677
B. 7. 192. 69
K. 7. 193. 71

Ds अरिदम (for अमृक्शरम्). Ds न्यस्रशस्त्रमुपागमत्;
T G2-4 Ms (by lin. as in text) अ (Gs ध्रु) रंतं रुधिरं
बहु. — T G2-4 Ms-s ins. after 46^{ab}: G1 M1.2 cont.
after 1336*:

1335* विकृत्य पार्श्वतः सङ्गं क्रोधामर्षवशं गतः ।

— On the other hand, G1 M1.2 ins. after 46^{ab}:

1336* अम्यद्रवस्त वेगेन पार्श्वतः सङ्गचर्मभृत् ।
प्रदुतं त्वय वेगेन तमाचार्यजिघांसया ।
प्राक्रोशन्पाण्डवाः सर्वे फल्गुनश्चाद्भुतो रथात् ।
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽब्रुवन् ।
क्रोशस्तु पाण्डवेयेषु अनुधावति फल्गुने । [5]
विकृतः सर्वभूतस्य ब्रह्मभूतं परामृशत् ।

[(L. 1) G1 अम्यद्रवन्. — (L. 4) M1.2 इह (for
शिरः).]

— °) Ds तत्र (for तं तु). S (Gs missing) दृश्य-
(M2-s निघ)मानः सर्वभूतैः. — °) Ds सर्वलोकेः; S
(Gs missing) केशपक्षे (for सर्वभूतैः). S1 K1 B2 परा-
मृशत्.

47 S2 missing (cf. v. l. 1). — °) S1 K1-3 B2
D2-s आलक्ष्य; K4 Dn2 D4.5.7.8 आलोक्ष्य (for आ-
लम्ब्य). — °) K4 Dn2 देहतः. G1 M1.2 सङ्गमुद्रुह
पार्श्वतः. — °) Ds शिरो व्यपचकर्त ह; S (Gs missing)
शिरोम्यव (T G2.4 'रोस्य वि)चकर्त ह.

48 S2 missing (cf. v. l. 1). T G2-4 M2-s om.
48. — °) D4 दूषणं (for हर्षेण). Dn1 युक्ते. — °)
Dn1 न पातिते (for निपा). — °) S1 K1.2 अमयन्.
G1 M1.2 उत्तमं (for आहवे).

49 = (var.) 103. S2 missing (cf. v. l. 1).
— °) S1 K1-3 G1 M1.2 आसन्नः; Ds आपन्न (for

आकर्ण-). — °) B1.3.4 Dc1 Dn1 यो वर्षाशीतिको
द्विजः; B2.5 T G2-4 वयसाशीतिको द्विजः; G1 M
'तिकात्परः. — °) K1 Dn1 D4.5.8 व्यचरन्; Ds
[s]म्यचरत् (for व्यच). S (Gs missing) त्वत्कृते
निघनं प्राप्तः. — °) Ds वृद्धः (for स तु). Dn1 वार्षिकः
(for वर्षवत्).

50 S2 missing (cf. v. l. 1). — After 50^{ab}, Ds
ins.:

1337* बाहयित्वा रथं तत्र मा द्रोणे घातयिष्यसि ।

— °) D4-8 एनमाचार्यं; G1.3.4 मानवा (for आनवा).
M2-s जीवमानं ममाचार्यं. — °) Dn1 D4.8 नावधीर्
(for मा वधीर्).

51 S2 missing (cf. v. l. 1). — °) Ds [अ]ब्रुवन्
(for च ह). — °) S1 Ks प्राक्रोशन्; Dc1 Dn1 युक्तो
(for उत्क्रो). Ds स (for [ए]व). Ds उदक्रोशदर्जुनश्च.
— D2 om. (hapl.) 51^a-52^a. — °) K1 सानुक्रोशन्;
M2-s 'क्रोशं (for 'क्रोशत्). B Dc1 Dn1 D1 T G2-4
तमा (T G2-4 'या)वज्रवत्; Dn2 D4.5.7.8 तमवर्षवत्;
Ds तमाह्वयत् (for 'व्रवत्). Ds सानुजसमुपाद्रवत्.

52 S2 missing (cf. v. l. 1). D2 om. 52^a (cf.
v. l. 51). — °) Ds क्रोधमाने. — °) Dn2 G1 M1.2
नरर्षभ.

53 S2 missing (cf. v. l. 1). S (Gs missing)
repeats 53^{ab} after 1340*. — °) Ds लोहितेन (for
शोणि). S (Gs missing) (all second time) परिक्लिन्ना.
S (Gs missing) (all first time) स हि तेन परिक्षिप्तो.
— °) Dn2 D1.5-8 अयापतत्; D2 अपातयत् (for
अरिदमः). D4 रथाद्भूमिरयापतत् (sic); S (Gs missing)
(all second time) रथभूमिश्च भारत. — °) T G2.4
M1.2 (all second time) लोहितार्द्रः; G2 (second time)

धृष्टद्युम्नस्तु तद्राजन्भारद्वाजशिरो महत् ।
 तावकानां महेष्वासः प्रमुखे तत्समाधिपत् ॥ ५४
 ते तु दृष्ट्वा शिरो राजन्भारद्वाजस्य तावकाः ।
 पलायनकृतोत्साहा दुद्रुवुः सर्वतो दिशम् ॥ ५५
 द्रोणस्तु दिवमास्थाय नक्षत्रपथमाविशत् ।
 अहमेव तदाद्राक्षं द्रोणस्य निधनं नृप ॥ ५६
 क्रमेः प्रसादात्कृष्णस्य सत्यवत्याः सुतस्य च ।
 विधूमामिव संयान्तीमुल्कां प्रज्वलितामिव ।

अपश्याम दिवं स्तब्धा गच्छन्तं तं महाद्युतिम् ॥ ५७
 हते द्रोणे निरुत्साहान्कुरुप्याण्डवसृञ्जयाः ।
 अस्यद्रवन्महावेगास्ततः सैन्यं व्यदीर्यत ॥ ५८
 निहता ह्यभूयिष्ठाः संग्रामे निशितैः शरैः ।
 तावका निहते द्रोणे गतासव इवाभवन् ॥ ५९
 पराजयमथावाप्य परत्र च महद्भयम् ।
 उभयेनैव ते हीना नाविन्दन्धृतिमात्मनः ॥ ६०
 अन्विच्छन्तः शरीरं तु भारद्वाजस्य पार्थिवाः ।

*ताम्र; Ms. s (both second time) 'ताम्र; Ms (second time) 'ताम्र (for 'ताम्र. —^a) N (except Śs; Śs Ks missing) दुर्वर्षः; S (Gs missing) (all first time) दुर्वर्षः (Gs दुर्वर्षः) (for दुर्वर्षः). S (Gs missing) (all second time) चामवत्तदा (for समपद्यत). —^c) B; Ds Dn1 वि-; Ds तु (for तं). Ms. s संखे. G1 M1.2 एवं विनिहते संखे. —^f) G1 M1.2 दृष्टुः. M1 (by corr.) सैनिका जनाः; Ms 'कोर्तुः.

54 Śs missing (cf. v. l. 1). T G2-4 Ms-s om. 54-55. G1 M1.2 read 54-55 after 57. —^a) Dn2 Ds-1.1.3 ततो (for तु तद्). —^b) G1 M1.2 निचकर्त (for भारद्वाज). Ks B Ds Dn1 D1.2.5 G1 [S] हरत् (for महत्). —^d) Ds प्रमुखेन (for 'ले त्व). G1 M1.2 क्षमस्तदपानुदत्.

55 For the sequence in G1 M1.2, cf. v. l. 54. Śs missing (cf. v. l. 1). T G2-4 Ms-s om. 55 (cf. v. l. 54). —^a) Ds तेन (for ते तु). —^b) B; Ds सैनिका (for तावकाः). — After 55^{ab}, G1 M1.2 ins.:

1338* रथाधिपतिं द्रोणमाचार्यं ब्राह्मणं गुरुम् ।

—^d) G1 M1.2 दुद्रुवुले दिशो दक्ष.

56 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Ds S (except Ms. s; Gs missing) योगम् (for दिवम्). —^b) Ds पथम् (for पथम्). Ds बाधिसम्. — Ds om. 56-58^b. —^c) Śs K1-3 Ds. s दृष्टु (for दृष्ट). Dn1 अहमेवा-द्राक्षं द्रोणस्य निधनं नृपस्य (hypermetric).

57 Śs missing (cf. v. l. 1). Ds om. 57 (cf. v. l. 56). —^a) Ds. v. s कवेः (for क्रमेः). — After 57^a, G1 M1.2 ins.:

1339* चत्वारले च मातुषाः ।

अग्नेरिव शिखां रीतामुल्कां प्रज्वलितामिव ।

अपश्याम दिवं स्तब्धा महिमानं महात्मनः ।

[(L. 2) Post. half = 57^d. — (L. 3) Prior half = 57^e. G1 तमात्मनः (for महात्मनः).]

— G1 M1.2 om. 57^b. —^b) K1.2.4 B2.4.5 Dn2 D2.5 तु; T G2-4 Ms-s इ (for च). —^c) Ds अधूमात् (for वि). D1.2.3 इह (for इव). Ds संजाताम्; Ds संयातीम्; Ds खे यांतीम् (for संयान्तीम्). —^d) Ds T G2-4 Ms प्रमो; Ms. s विमो (for इव). —^e) Ds अपश्यामि. Ds वर्त्मा (for स्तब्धा). —^f) Ds तं गच्छन्तं (by transp.); Ds द्रोणं तच्च. K1 lacuna; G1 M1.2 च (for तं). K1.2 महाबलं; T G1.2 M1.2.5 'मति (for 'द्युतिम्). — After 57, G1 M1.2 read 54-55.

58 Śs missing (cf. v. l. 1). B2 reads 58^{ab} on marg. —^a) Śs K (Ks missing) B1 Dn2 D1.2.5 M1.2 निरु (Ds हतोत्साहाः. —^b) Śs K2-4 B1 Dn2 D1.2.5.5 M1.2 कुरु (for कुरुन्). K1 कुरुसंजयपाण्डवाः. —^c) Śs K1-3 D1 महावीर्याम्; Dn2 'वेणु- (sic); Ds 'वेगान्; Ms-s 'भागाम् (for 'वेगास्). —^d) K1 ततः; Dn2 Ds सु (Ds सूतः (for ततः).

59 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) T G2-4 नि-राज्ञा; G1 M1.2 ते हता (for निहता). —^b) G1 M1.2 संग्रामे च पराजिताः. —^c) Ds S (Gs missing) गत-सत्त्वा (for गतासव).

60 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Dn1 अथा-व्याप्य; S (Gs missing) अथाव्याप्य (by transp.). —^b) Ds परेभ्योस्तु (for परत्र च). Bs महामयं. —^c) T ते मीठा; G2 तेनाहं; G3.4 ते भूता (for ते हीना). Ds उभावपि महाराज. —^d) Śs K1.2 Ds गतिम्; Ks गतिम् (for दृतिम्). S (Gs missing) व्यनिन्दन्मति-मा

नाभ्यगच्छंस्तदा राजन्कबन्धायुतसंकुले ॥ ६१
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा परत्र च महद्यशः ।
बाणशब्दरवांश्चक्रुः सिंहनादाश्च पुष्कलान् ॥ ६२
भीमसेनस्ततो राजन्वृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
वरूथिन्यामनुत्येतां परिष्वज्य परस्परम् ॥ ६३
अब्रवीच्च तदा भीमः पार्षतं शत्रुतापनम् ।
भूयोऽहं त्वां विजयिनं परिष्वक्ष्यामि पार्षत

61 Śa missing (cf. v. 1. 1). — ") Ds G1 M1.2 अनिच्छे (Ds °व्य)तः. Ds अन्विच्छतः शिरस्तस्य. — °) S (Gs missing) संयुगे (for पार्थिवाः). — °) K2 Ds Ms-5 नान्वगच्छंस्; T G2-3 नाव° (for नाभ्य°). Ds महाराज (for तदा राजन्). B Dc1 Dn1 D1.2.4.6-8 नान्वगच्छन्महाराज. — °) Bs -संगरे; Dn2 D2.4.5.7.8 T G2 Ms-5 संवृते; Ds संकुले; Gs.4 संयुते (for संकुले). Ś1 K1-3 भार्गवायुतसंवृते; Ks ***युतसंवृते; Ds तुमुले युद्धसंकुले. — After 61, S (Gs missing) ins. :

1340* पतिते त्वेव संरब्धे सेनायां तत्र भारत ।
उदतिष्ठतुरुण्डानां सहस्राण्येकविंशतिः ।

[(L. 1) M4 [अ]य (for [ए]व). G1 M1.2 दुर्ध्वे (for संरब्धे). — (L. 2) G2 कर्ध्वानां (for उरुण्डानां).]
— After 1340*, S repeats 53^{abod}. After the second occurrence of 53^{abod}, G1 M1.2 ins. :

1341* आच्छिन्नाः पट्टसैः खड्गैः प्रासैश्च भरतर्षभ ।
हाहाकारेण महता शस्त्रसंतापतापितान् ।
हतानपर्यवहद्यौधान्सजीवानपि चापरे ।
प्रधानहतभूयिष्ठाः कृतचिन्ताः पलायने ।
ते च यौधा महाराज निरुत्साहास्तदाभवन् । [5]
रथिनोऽभ्रगजस्थाश्च पादाताश्च विशां पते ।
निहता हतभूयिष्ठा मृता इव हतप्रभाः ।
तावकानां रथश्रेष्ठा उध्वस्ता इव भस्मना ।
अधर्मपूर्वकं युद्धमुपस्कृत्य पराजिताः ।

— After 1341*, G1 M1.2 read 67^{ad} for the first time, repeating it in its proper place.

62 Śa missing up to 62^{ad} (cf. v. 1. 1). — ") Dc1 Dn1 D2.8 च (for तु). — °) G1 M तथैव (for एव). — Ms-5 om. 62°-67°. — ") Ś1 Ks.4 B2-4 Dm D1.8 T G1.2.4 M1.2 बाणशंख.

सूतपुत्रे हते पापे धार्तराष्ट्रे च संयुगे ॥ ६४
एतावदुक्त्वा भीमस्तु हर्षेण महता युतः ।
बाहुशब्देन पृथिवीं कम्पयामास पाण्डवः ॥ ६५
तस्य शब्देन वित्रस्ताः प्राद्रवंस्तावका युधि ।
क्षत्रधर्मं समुत्सृज्य पलायनपरायणाः ॥ ६६
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा हृष्टा ह्यासन्विशां पते ।
अरिक्षयं च संग्रामे तेन ते सुखमाप्नुवन् ॥ ६७

63 Ms-5 om. 63 (cf. v. 1. 62). — ") G1 M1.2 तत्र भीमो महाराज. — °) K1 D4.5 पार्थिव (K4 °वः) (for पार्षतः). — °) T Gs.4 वरूथिनाम्. B Dn Ds अदृश्यतां; Ds अमन्यतां (for अनृत्यतां). G1 M1.2 बलाधिकौ प्रननुतुः; G2 वरूथिनौ विनृत्यतां.

64 Ms-5 om. 64 (cf. v. 1. 62). — ") Dn2 तु (for च). — °) Dc1 Dn T G2-4 शत्रुतापनः; Ds "सूदनं. — °) Ś2 ह; Ds हि (for ङ्). T G2-4 परिष्वज्य (for विजयिनं). G1 M1.2 भूयस्त्वामिति तं युद्धे. — °) Ks.4 B1.4 Dn2 D1-6.8 परिष्वज्यामि; Dn1 T G2-4 "वक्ष्यामि (for "वक्ष्यामि). K1 D1 पार्थिव; B3 D3.6.8 T पार्षतं; Ds भारत. G1 M1.2 परिष्वज्येह पार्षतं. — K4 om. 64°-65°.

65 K4 Ms-5 om. 65 (cf. v. 1. 64, 62). — ") D3 एवमुक्त्वा तु भीमस्तु. — °) Ś1 [अ]वृत्तः; B1 Dc1 Dn1 D4.5.7.8 [अ]न्वितः; Ds.8 पुनः; G1 M1.2 [आ]हुतः (for युतः). — °) Ds G1 M1.2 महता (for पृथिवीं). — °) D4 पाण्डवं; Ds मेदिनीं (for पाण्डवः). G1 M1.2 कंपयन्निव मेदिनीं.

66 Ms-5 om. 66 (cf. v. 1. 62). — ") Ds तेन (for तस्य). — °) G1 M1.2 पुनः (for युधि). G2 तावकाः प्राद्रवन्युधि. — After 66^{ad}, G1 M1.2 ins. :

1342* पाण्डवास्तु मुदा युक्ताः सिंहनादं प्रचक्रिरे ।
प्राद्रवंस्ते सुतान्दृष्ट्वा सुमुखं चैव पार्षतम् ।
— G1 M1.2 om. 66°-67°. — °) Ś1 क्षत्रं; K2 D1.8 क्षात्रं (for क्षत्रं). Ds परित्यज्य (for समुत्सृज्य).

67 G1 M om. 67^{ad} (cf. v. 1. 62; 66). — ") D1 च (for तु). — °) D1 च (for हि). T G2-4 तथैव च महद्यशः. — G1 M1.2 read 67^{ad} for the first time after 1341*. — °) G1 M1.2 (all second time) रिपु- (for अरि-). Ś1 Ds अरिक्षयेन (Ds "ये तु) संग्रामे. — °) D1 तत् (for ते). B4 आवसन् (for

C. 7. 5692
B. 7. 192. 64
K. 7. 193. 67

ततो द्रोणे हते राजन्कुर्वः शस्त्रपीडिताः ।
 हतप्रवीरा विध्वन्ता भृशं शोकपरायणाः ॥ ६८
 विचेतमो हतोत्साहाः कम्पलामिहतौजसाः ।
 आर्तस्वरेण महता पुत्रं ते पर्यवारयन् ॥ ६९
 रजस्वला वेपमाना वीक्षमाणा दिशो दश ।
 अश्रुकण्ठा यथा दैत्या हिगण्याश्चे पुरा हते ॥ ७०
 स तैः परिवृतो राजा व्रतं क्षुद्रमृगैरिव ।
 अशकुवन्नवस्थातुमपायात्तनयस्तव ॥ ७१
 क्षुन्निपासापरिश्रान्तास्ते योधास्तव भारत ।

आमवन्. — G₁ M_{1,2} (all second time) प्राप्तवन् सुख-
 मामुयुः. — After 67, K₁ B D (except Dns) S (G₁
 missing) ins an addl. euphony [Sub parcan: K₁
 B D₁ D₂ D₃ 2, 3, 4 G_{1,2} M_{1,2} द्रोणवचः; D_{2,3}
 द्रोणाचार्यवच. — Day of Droṇa's Generalship: K₁
 पंचमदिवसमुद्ध. — Adhy. name: T G_{1,2} ब्रह्मलोक-
 प्रवेशः. — Adhy. no. (figures, words or both): D₁
 193; D₂ 196; D₃ 86; T G_{2,3} 187; G₁ M_{1,2}
 186; G₁ 188; M₂₋₃ 185].

68 ^a) K₁ क्षुद्र (for शस्त्र). S (G₁ missing)
 विध्वन्ताः (for 'पीडिताः'). — ^c) D₂ हतप्रवीर. K_{1,2}
 विध्वन्ताः; D₂₋₃ 1, 2 वित्र (for विध्वन्). — After 68,
 N (K₁ missing) ins.:

1343* उदीर्गश्च परान्दृष्ट्वा हृष्यमाणान्पुनः पुनः ।

अश्रुपूर्णेक्षणायुक्ता दीना क्षासन्वितां पते ।

[(L. 1) D_{1,2} 1, 2 उदीर्गश्च (D₁ 'अ'). D₂ पु (for
 च). Ś₁ K₁ D₂ हृष्यमाणः; K_{1,2} B₁ D₁ 'माना' (K₂
 B₁ 'जा'); K₂ B₂ D₂ D₃ 2, 3 कवमानाः (B₂ 'नान्');
 D_{1,2} 3 क्षुद्रश्च (D₂ 'अ') (for हृष्यमाणान्). — (L. 2)
 K₁ पु; B D₁ D₂ च (for वि).]

69 ^a) K₁ महोरसाहाः. — ^c) Ś₁ K_{1,2} D₁ आर्त-
 स्वेन विव्रताः. — ^d) Ś₁ K₁ पुत्रस्ते पर्यवारयन्.

70 ^a) D_{2,3} रजस्वला (for 'स्वला'). S (G₁ miss-
 ing) विध्वन्नादना दीना (G₁ M₁ भीता; M₂ भीमा).
 — ^d) Ś₁ K_{1,2} B (except B₁) D वीक्ष्यमाणा. — ^e)
 D_{2,3} अश्रुकण्ठा. — ^f) D₂ हते पुरा (by transp.). D₂
 हिरण्यकशिपी हते; G₁ M_{1,2} 'पञ्चाक्षवधे पुरा.

71 ^a) D₂ ततः (for स तैः). D₂ D_{1,2} राजंस्
 (for राजा). — ^c) D₂ तत्र (for अत्र). — ^d) D₂

आदित्येन च संतप्ता भृशं विमनसोऽभवन् ॥ ७२
 भास्करस्येव पतनं समुद्रस्येव शोषणम् ।
 विपर्यासं यथा मेरोर्वासवस्येव निर्जयम् ॥ ७३
 अमर्षणीयं तद्दृष्ट्वा भारद्वाजस्य पातनम् ।
 व्रस्तरूपतरा राजन्कौरवाः प्राद्रवन्भयात् ॥ ७४
 गान्धारराजः शकुनिस्त्रस्तस्त्रस्ततरैः सह ।
 हतं रुक्मरथं दृष्ट्वा प्राद्रवन्सहितो रथैः ॥ ७५
 वरूथिनीं वेगवतीं विदुतां सपताकिनीम् ।
 परिगृह्य महासेनां स्रुतपुत्रोऽपयाद्भयात् ॥ ७६

अनायासतनयास्तव.

72 ^a) K₁ B D₁ D₂ D₃ 2, 3-3 ग्लानास्; D₂
 D₁ ग्लानास् (for 'श्रान्तास्'). — ^b) D₂ T G_{2,3} M_{1,2}
 योधास्ते (by transp.); G₁ M₂₋₃ योधास्ते. D₂ 2, 3, 4
 तत्र (for तव). G₂ योधास्तव च भारत. — ^c) K₁
 B₁₋₂ D₂ [हृ]व; D₁ D₂ [ए]व (for च). Ś₁ K₁ भृशे
 (for च सं.). — ^d) D₂ om. from भृशं up to अमर्ष-
 णीयं त (in 74^a). D_{2,3} G_{1,2} M दृढं (for भृशं).

73 D₂ om. 73 (cf. v. l. 72). — ^b) D₁ द्रोणि-
 तं (for शोषणम्). — ^c) D₂ विपर्यासं. M₂₋₃ अथो (for
 यथा).

74 D₂ om. up to अमर्षणीयं त (cf. v. l. 72). — ^a)
 D₂ S (G₁ missing) अमर्षणीयं (for अमर्षं). D₁ 2, 3
 T G_{1,2} M_{1,2} तं (for तद्). Ś₁ K₁₋₃ D₁ तत्र; Ś₂
 तत्त्वं (for दृष्ट्वा). — ^b) B₁ घातनं (for पा). — ^c)
 D₂ रूपास्तदा; T G₁₋₂ M_{1,2} रूपधरा (for 'तरा').
 G₂ केचिन् (for राजन्). — ^d) D₁ D₂ D₃ रणे (for
 भयात्). — After 74, the sequence in G₁ M_{1,2} is :
 77-79, 81, 76, 82, 75, 80.

75 For the sequence in G₁ M_{1,2}, cf. v. l. 74.
 D₁ om. (hapl.) 75-77. T G_{2,3} om. (hapl.) 75-76.
 — ^a) Some MSS. गंधारराजः. — ^b) D₂ श्वसुदैः सह
 भारत; D₂ तत्र तत्र नरैः सह; G₁ M_{1,2} त्रासात्रस्ततरो-
 भवन्; G₂ व्रतः स्वतः स्वसैनिकः; M₂₋₃ ततस्त्रस्ततरो
 भृशं. — ^c) B₁₋₂ D₁ D₂ श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). — ^d)
 Ś₁ K_{1,2} D_{1,2} प्राद्रवन्. Ś₁ K₁₋₃ D₁ सर्वतो; D₂
 सहिता. D₂ स्वकैः (for रथैः). G₁ M रथानीकेन
 प्राद्रवन्.

76 For the sequence in G₁ M_{1,2}, cf. v. l. 74.
 D₂ T G_{2,3} om. 76 (cf. v. l. 75). — ^b) G₁ M ध्व-

रथनागाश्चकलिलां पुरस्कृत्य तु वाहिनीम् ।
मद्राणामीश्वरः शल्यो वीक्षमाणोऽपयाद्भयात् ॥ ७७
हतप्रवीरैर्भूयिष्ठं द्विपैर्बहुपदातिभिः ।
वृत्तः शरद्वतोऽगच्छत्कष्टं कष्टमिति बुधन् ॥ ७८
भोजानीकेन शिष्टेन कलिङ्गारङ्गवाहिकैः ।
कृतवर्मा वृत्तो राजन्यायात्सुजवनैर्हयैः ॥ ७९
पदातिगणसंयुक्तस्त्रस्तो राजन्भयादितः ।

त्रिनीं (for विद्रुतां). Ms-5 सु- (for स-). --°) Ds प्रविष्टः. G2 वेगात् (for सेना). --°) D7 [s]भ्य-
वात् (for अप्याद्). Bs रणे; D7 पुनः (for भयात्).

77 For the sequence in G1 M1.2, cf. v. l. 74.
D4 om. 77 (cf. v. l. 75). S2 K1.2 B2 om. (hapl.)
77. --°) D7.8 रथाश्चनागाकलिलां. --°) Dn2 उप-
हृत्य; Ds उपगृह्य (for पुरस्कृत्य). Ds स्वः; Ms-5
च (for तु). Ds पुरस्कृत्वा वरुथिनीं. --K4 om. 77^{ad}.
--°) B4 Ds अधिपः (for ईश्वरः). --°) Some MSS.
वीक्षमाणो. Ds. 7.8 [s]भ्ययाद् (for स्प). D2 ततः;
Ms हतः (for भयात्).

78 For the sequence in G1 M1.2, cf. v. l. 74.
Ds om. 78^{ad}. --°) K2 हतप्रवीरैरु; Dn1 प्रवीरः;
D4.5 ततः (Ds हते) प्रवीरैः; D7 हतः प्रवीरः. Bs Dn
D2.3.4.6 T G2-4 भूयिष्ठैरु. --°) Bom. ed. ध्वज-
(for द्विपैरु). B Dc1 पताकिभिः. Dn1 द्वीपाद्-
पताकिभिः. --°) D4.5 गच्छन्. --°) D4 om. the
first कष्टं.

79 For the sequence in G1 M1.2, cf. v. l. 74.
--°) G1 M1.2 भोजानीकावशिष्टेन. --°) Dn1 D2.3.4
कलिङ्गादर (Dn1 D2 'रद')वाहिकैः; D1 'गाः सह बा';
Ds 'गैरय बा'; D7 'गै*बा'; Ds 'गैबाहिकैः सह'.
--°) S1 Ks कृपो; S2 K1.2 D1 भयाद्; Ds ततो
(for वृत्तो). --°) B1-8 Dc1 Dn1 T G2-4 Ms-5 स
(Bs स्व) जवनैरु; G1 M1.2 सुजवितैरु (for 'वनैरु').

80 For the sequence in G1 M1.2, cf. v. l. 74.
G2-4 Ms-5 om. 80. T2 reads 80 on marg. --°)
B4 G1 M1.2 ततो (for त्रस्तो). --°) D4 om. द्रोणं.
G1 M1.2 दृष्ट्वा द्रोणानि

81 For the sequence in G1 M1.2, cf. v. l. 74.
--°) S2 K1.2 तत्र (for चैव). --°) S2 K4 B Dc1
Dn1 D2 G1 M1.2 शौर्येण (for 'यै च'). G2 विश्रयः
(for लक्षणः). --°) Dc1 Dn1 भृशं विद्धः; G2 भया-

उल्लङ्घः प्राद्वत्तत्र दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ॥ ८०
दर्शनीयो युवा चैव शौर्ये च कृतलक्षणः ।
दुःशासनो भृशोद्विग्नः प्राद्वद्भजसंवृतः ॥ ८१
गजाश्वरथसंयुक्तो वृत्तश्चैव पदातिभिः ।
दुर्योधनो महाराज प्रायात्तत्र महारथः ॥ ८२
गजान्प्रथान्समारुह्य परस्यापि हयाञ्जनाः ।
प्रकीर्णकेशा विध्वस्ता न द्वावेकत्र धावतः ॥ ८३

द्विग्नः (for भृशो). --°) Dn2 संयुतः (for संवृतः).
G2 प्रायात्स जवनैर्हयैः (= [var.] 79^{ad}). --S K (Ks
missing) B Dc1 Dn D1.2.3.4.7.8 ins. after 81: D4
after 82:

1344* रथानामयुतं गृह्य त्रिसाहस्रांश्च दन्तिनः ।
वृषसेनोऽपयानूर्ण दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ।

[(L. 1) S1 Ks.4 D1 विनाहृत्ते. K4 B1 D1 दन्तिनः.
S2 K2 अयुतं चैव दन्तिनः; K1 corrupt (for the post.
half). --(L. 2) S2 damaged; K1.2 Ds [s]भ्ययाद्;
Ks.4 B Dc1 Dn ययौ; D4 दया (for स्पयाद्).]
--Ds.1 cont. 1345* after the above.

82 For the sequence in G1 M1.2, cf. v. l. 74.
Ds.7 om. 82. Bs repeats 82^{ad} after 1345*. --°)
S2 रथाश्चगजसंयुक्तो. --°) D1 महासैन्यैः (for 'रात्र').
--°) Dn2 प्रायात्तत्र (for प्रायात्तत्र). D2 प्राद्वद्भ-
जेतनः; Ds प्राद्वत्स महारथः; D4.5 प्राद्वद्भ (Ds 'न्ना')
जसंवृतः; S (Gs missing) प्राद्वद्भजभिः सह. --S K
(Ks missing) B Dc1 Dn D1.2.3.4.7.8 ins. after 82:
Ds.7 cont. after 1344*:

1345* संशसकबलं गृह्य हतशेषं किरीटिना ।

सुसर्मा प्राद्वद्भजान्दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ।

[(L. 1) Some MSS. संशसक, B Dc1 Dn Ds.6
गणान् (B4.5 Ds 'गाद्') (for 'बलं'). S2 B Dc1 Dn Ds
हतशेषान्.]
--D4 ins. 1344* after 82.

83 °) G1 M1.2 रथानाजान् (by transp.). Ds
समासाश्च (for 'रुह्य'). --°) S K (Ks missing) Bs Dc1
Dn2 D1.2.3.4.7.8 व्युदस्य; Ds आरुह्य; Ds व्युदस्य
(for परस्य). K4 Bs Dn2 Ds.4.5.7.8 च (for [अ]पि).
G1 M1.2 भयावहः; G2 भयावहाः (for हयाञ्जनाः).
Ds तुरगानतिशीघ्रगान्; Ms.5 (sup. lin. as in text)
परस्यातिभयाजनाः. --After 83^{ad}, N (except Ds;
Ks missing) ins.:

12
22

नेदमस्तीति पुरुषा हतोत्माहा हतौजसः ।
उन्मृज्य क्वचानन्ये प्राद्रवंस्तावका विभो ॥ ८४
अन्योन्यं ते समाक्रोशन्मैनिका भरतर्षभ ।
निष्ठ तिष्ठेति न च ते स्वयं तत्रावतस्थिरे ॥ ८५
धुर्यान्प्रमुच्य तु रथाद्धतन्मृतान्स्वलंकृतान् ।
अक्रिन्व हयान्योधाः क्षिप्रं पद्भिरचोदयन् ॥ ८६
द्रवमाणे तथा मैन्ये वस्तरूपे हतौजसि ।

1346* प्राद्रवन्मर्षतः संलये दृष्ट्वा रुक्मरथं हतम् ।
स्वरथनः पितृनन्ये भ्रातृनन्ये च मातुलान् ।
पुत्रानन्ये च यस्यांश्च प्राद्रवन्कुरवस्तथा ।
चोदयन्वक्ष्य सैन्यानि स्वस्तीयांश्च तथापरे ।
सम्बन्धिनस्तथान्ये च प्राद्रवन्त दिशो दश । [5]

[(L. 1) K₁ इति रथं (for नभ इतम्). — (L. 2) K₁ om. (hapl.) भ्रातृनन्ये. Dns Ds. 1. 8 अति (for अन्ये). Ks B Dc₁ D₁ [5] व; Dn₁ तु (for च). — (L. 3) S K (Ks missing) Ds. 8 तत्र (for यथा). Ds प्राद्रवं कुरुस्तथा (for the post. half). — (L. 4) Ds नोदयन्वक्ष्य; Ds इतः; Ds. 8 वर (for योः). S K₁ 2 स्वस्तीयांश्च. — (L. 5) Dc₁ Dn₁ वान्ये (by transp.): Ds [अनेति. Dns reads twice (without var.) the post. half and 83°-84°. Dc₁ Dn₁ Ds. 1. 8 वि (Dn₁ पा) इति (for प्राद्रवन्त).]
— Ds cont.:

1347* ततो धुर्योधनो राजा अकथयामानमवकीर्त्त ।
— Ds om. 83°-108°. — " Ds विकीर्णः (for प्र). Ds मित्रः (for केसा). Ds विप्रला. B₁ 2. 4 Dc₁ Dn₁ प्रकीर्णकेसान्वि B₁ 2. 4 वि अस्तात्. — " Ms. 4 चातवः (for चातवः). B₁ 2. 4 Dn₁ नाना चैकत्र चातवः; Dns corrupt; Ds नेकुस्ते कौरवा युतः; Ds. 8 नष्टविषा

84 For the repetition in Dns, cf. v. l. 1346*. Ds om. 84 (cf. v. l. 83). Ks reads 84^{ab} twice. — " B₁ 2. 4 Dc₁ Dn₁ मन्वावा; Ds. 8 विप्रला (for पुरुषा). — " S₁ Ks जना; Ds तथा; Ds भवात्; Gs रणे (for विभो).

85 Ds om. 85 (cf. v. l. 83). Ds om. 85-86. — " S₁ Ks तावका (Ks 'कान्') (for सैनिका). Gs सैनिकास्तत्र भारत. — " Ds च ततः (for न च ते).

86 Ds. 8 om. 86 (cf. v. l. 83, 95). — " Ks

प्रतिश्रोत इव ग्राहो द्रोणपुत्रः परानियात् ॥ ८७
हत्वा बहुविधां सेनां पाण्डूनां युद्धदुर्मदः ।
कथंचित्संकटान्मुक्तो मत्तद्विरदविक्रमः ॥ ८८
द्रवमाणं बलं दृष्ट्वा पलायनकृतक्षणम् ।
दुर्योधनं समामाद्य द्रोणपुत्रोऽज्वीदिदम् ॥ ८९
किमियं द्रवते सेना वस्तरूपेव भारत ।
द्रवमाणां च राजेन्द्र नावस्थापयसे रणे ॥ ९०

B₁-4 Dc₁ Dn₁ उन्मुच्य च; B₁ उन्मृज्य च. Ds च (for तु). T Gs. 4 रथान्. S K₁-8 D₁ धुर्यांश्चोत्सृज्य तर (S₁ Ks सह) सा; Dns Ds. 8 'उत्सृज्य तुरगाद् (Dns तु रथान्); Ds. 8 'उत्सृज्य विरथा. — " Ks. 4 B₁ Dc₁ D₁ हतस्तात्; Ds 'सत्तात्. S₁ त्वलंकृतान्; B₁ Ds G₁ M₁ 2 अलं; Dn₁ स्वयं (for स्वलं). Dns Ds भूपणैः आप्य (Ds 'अ स्व लंकृतान्; Gs हतस्तात्स्वलंकृतान्. — " B (except B₁) Dc₁ Dn₁ बन्धिः (for अवि-). G₁ M₁ 2 भयाद् (for हयान्). Ds. 7. 8 अन्ये; G₁ 4 M₁ 2 योधाः; Ms. 8 क्षिप्रं (for योधाः). — " Ms. 8 योधाः (for क्षिप्रं). Ds अवापतन् (for अचोदयन्). K₁ क्षिप्रमद्भिरचोदयन् (sic); Ds क्षिप्रं पायाहीत्यदयन् (sic); Ds. 8 क्षिप्रं ते समनोदयन् (D₁ 'त्).

87 Ds om. 87 (cf. v. l. 83). — " A few MSS. द्रवमाने; Ds भ्रातृमाणे (for द्रवमाणे). — " Ds महौजसि (for हतौ). — For 87^{ab}, Ds subst.:

1348* तस्मिन्हाहाकृते सैन्ये वर्तमाने भयावहे ।
— " Ds. 8-8 प्रतिश्रोत. — " S Ks परानयात्; B₁ 'न्यति. — After 87, N (except D₁; Ks missing) ins.:

1349* तस्मासीमुमहयुद्धं शिखण्डिप्रमुखैरगैः ।
प्रभद्रकैश्च पाण्डालैश्चेदिमिश्र सकेकयैः ।
[(L. 2) Ds स. (for च). Some MSS. पंचालैश्च. Ds सह (for च स). Some MSS. सकेकयैः.]

88 Ds om. 88 (cf. v. l. 83). — " Ks B Dc₁ Dn Ds. 2. 4. 5 T Gs-4 हत्वा बहुविधाः सेनाः (Ds. 2. 5 'वे सैन्यं). — " Ds. 8 Ms. 8 पाण्डवी; T₂ (inf. lin. as in text) Gs पाण्डवीर; G₁ पाण्डवैर. S₁ G₁ युद्धदुर्मदाः. — " S (G₁ missing) समरान् (for संकटान्).

89 Ds om. 89 (cf. v. l. 83). — " A few MSS. द्रवमानं. — " B₁ Ds. 8-8 G₁ पलायनपरायणं. — " S₁ Ks अवास्ताद्य (for समा).

90 Ds om. 90 (cf. v. l. 83). — " Ds अर्थ (for

तं चापि न यथापूर्वं प्रकृतस्थो नराधिप ।
 कर्मप्रभृतयश्चेमे नावतिष्ठन्ति पार्थिवाः ॥ ९१
 ब्रह्मणेव च युद्धेषु नैव सेनाद्रवत्तदा ।
 कश्चित्क्षेमं महाबाहो तव सैन्यस्य भारत ॥ ९२
 कस्मिन्निदं हते राजत्रयसिंहे बलं तव ।
 एतामवस्थां संग्राप्तं तन्ममाचक्ष्व कौरव ॥ ९३
 तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य भाषितम् ।
 शोमप्रियमाख्यातुं नाशकृत्पार्थिवर्षभः ॥ ९४
 मित्रा नौरिव ते पुत्रो निमग्नः शोकसागरे ।

बाष्पेण पिहितो दृष्ट्वा द्रोणपुत्रं रथे स्थितम् ॥ ९५
 ततः शारद्वतं राजा सत्रीडमिदमब्रवीत् ।
 शंसेह सर्वं भद्रं ते यथा सैन्यमिदं द्रुतम् ॥ ९६
 अथ शारद्वतो राजन्मार्तिं गच्छन्पुनः पुनः ।
 शशंस द्रोणपुत्राय यथा द्रोणो निपातितः ॥ ९७
 क्रुप उवाच ।
 वयं द्रोणं पुरस्कृत्य पृथिव्यां प्रवरं रथम् ।
 प्रावर्तयाम संग्रामं पाञ्चालैरैव केवलैः ॥ ९८
 ततः प्रवृत्ते संग्रामे विमिश्राः कुरुसोमकाः ।

G. 7. 8931
 P. 7. 193. 38
 K. 7. 194. 28

इष). — ⁵) K1.2 सेनेव (for -रूपेव). — After 90^{ab}, Dn2 D2 Ms-s read 93. — Dn2 D2 om. 90^c-91^a. — ^c) Ds. 5. 8 Gs. 4 द्रवमाणं. — ^d) Ds कथं (for रणे).

91 D4 om. 91 (cf. v. l. 83). Dn2 D2 om. 91^{ab} (cf. v. l. 90). — ⁵) Ś K1-3 D1. 7. 8 T Gs. 4 जना-धिप (for नरा). — After 91^{ab}, Ds reads 93 for the first time, repeating it in its proper place. — ^c) Ś K1-3 सेनाम्; D1 सर्वे; G1 M1.2 चान्ये (for चेमे). — ^d) Ś K1-3 D1 अवतिष्ठति (for नाव). K4 B Dc1 Dn1 D2 पार्थिव.

92 D4 om. 92 (cf. v. l. 83). — ^a) Ds योधेषु (for युद्धे). S (Gs missing) सर्वेष्वपि हि युद्धेषु. — ^b) B2 D1. 8 नैवं. Ds [अ]भवत् (for [अ]द्र). Ś K1. 2. 4 D1 पुरा; B4 Dn तथा; Ds यथा; D7. 8 कदा; S (Gs missing) तव (for तदा). — ^c) G2 महाराज (for 'बाहो').

93 D4 om. 93 (cf. v. l. 83). Dn2 D2 Ms-s read 93 after 90^{ab}; Ds reads it for the first time after 91^{ab}. — ^a) Ds कश्चिद्वेदं (for कस्मिन्निदं). D7. 8 G1 M न (D7. 8 क) कस्मिन्निदं हते राजन्. — ^b) Ds (first time) यथा सिंहे; Ds (second time) नरसिंहे (for रथ-सिंहे). — ^d) Ds (both times) T Gs M भारत (for कौरव).

94 D4 om. 94 (cf. v. l. 83). — ^a) Dn D2. 5 एव; Ds न तद् (for तत्तु). — ^d) Ks. 4 B (except B4) Dc1 Dn1 Ds. 6 S (Gs missing) नाशक्रोत् (for कम्). B2 Dc1 Ds-6 Gs M1. 2 पार्थिवर्षभ.

95 D4 om. 95 (cf. v. l. 83). — ^a) Ś K1 B1

D1 T Gs मित्र. — ⁵) B Dc1 Dn1 Ds. 6 S (Gs missing) मग्नः शोकमहार्णवे. — After 95^{ab}, S (Gs missing) ins. :

1350* अष्टवे छवमन्विच्छन्मथागाधे नरोऽम्भसि ।

— ^c) Ks. 4 B Dc1 Dn D2. 3. 8-8 [अ]पिहितो (B Dc1 Dn1 'तं'); T Gs. 4 पिहितं. — ^d) Ś2 रथ- (for रथे). G2 स्थितः.

96 D4 om. 96 (cf. v. l. 83). — ^a) B2 शारद्वतं (for शार). Dn2 D2. 5. 6 राजन् (for राजा). Ś K1-3 Ds. 7. 8 T Gs. 4 ततः (D7. 8 अथ) शारद्वतो राजन्. — Ds om. (hapl.) 96^b-97^a. — ^b) G1 M सत्रीळम्; Gs. 4 सत्रीळ. — ^c) Ś2 K1-3 D1. 2. 5 T Gs. 4 शंसेहं; K4 B1. 3. 4 Dc1 शंसात्र; B2 शंस त्वं; G2 शंसैतद् (for शंसेह). Ś1 K3 सर्वं भवतो; Ś2 K1. 2 B1 D1 T Gs. 4 भवते सर्वं; K4 भद्रं ते सर्वं (by transp); B2. 5 G2 भगवन्सर्वं; B3 Dc1 भवते सैन्यं; B4 Dn1 Ds द्रवते सर्वं; Dn2 D3 पूर्वं (D2 'वं') भद्रं ते; D5 भद्र पूर्वं ते; G1 M1. 2 सर्वं द्रवते. Ms-5 शंस त्वं (Ms त) स्य भवान्सर्व. — ^d) B2 Dc1 सर्वम् (for सैन्यम्). S (except G2; Gs missing) जमि- (for इदं). K2 ध्रुवं (for द्रुतम्).

97 D4 om. 97 (cf. v. l. 83). Ds om. 97^a (cf. v. l. 96). — ^a) Ks ततः (for अथ). — ^b) K4 B Dc1 Dn2 आर्छन् (B1 'त्') (for गच्छन्).

98 D4 om. 98 (cf. v. l. 83). — ^b) Ds परमं (for प्रवरं). — ^c) B2 Dn1 Ds. 5. 7. 8 T Gs. 4 प्र (B2 Dn1 Ds. 5 प्रा)वर्तयामः. Ś2 Ds संग्रामे. — ^d) Ds सह (for एव). Ks B4 S (Gs missing) केवलं; D2 कैकयैः. Ds पंचालैश्चैव केवलैः.

99 D4 om. 99 (cf. v. l. 83). — ^c) B2 Ms-6

अन्योन्यमभिगर्जन्तः शस्त्रैर्देहानपातयन् ॥ ९९
ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं विकुर्वाणो नरर्षभ ।
अहनच्छात्रवान्मल्लैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १००
पाण्डवाः कैकया मत्स्याः पाञ्चालाश्च विशेषतः ।
संख्ये द्रोणरथं प्राप्य व्यनशन्कालचोदिताः ॥ १०१
सहस्रं रथसिंहानां द्रिसाहस्रं च दन्तिनाम् ।
ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धं प्रेषयामास मृत्यवे ॥ १०२
आकर्ण्यपलितः श्यामो वयसाशीतिपञ्चकः ।
रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ १०३
क्लिश्यमानेषु सैन्येषु वध्यमानेषु राजसु ।

गच्छन्तः (for -गर्जन्तः). — ^d) Ds शस्त्रैर् (for शस्त्रैर्).
Bs देहान्वापातयन्; Bs शस्त्राण्य. — After 99, N
(except Ds; Ks missing) ins. :

1351* वर्तमाने तथा युद्धे क्षीयमाणेषु संयुगे ।

भार्तराष्ट्रेषु संकुहः पिता तेजसमुदैरवत् ।

[(L. 1) Ds नदा (for तथा). Bs तथा युद्धे क्षीय-
माणे (for the prior half). Ds क्षीयमाणे च (for 'येषु').
Ds संयुगे (for संयुगे). — (L. 2) Ds भारतराष्ट्रे च
(for 'हेषु'). Ks उदैरवत्; Ks Ds Dn Ds 2. 2. 2 उदी-
रवत्.]

100 Ds om. 100 (cf. v. l. 83). — ^d) Śs महा-
ययाः; Ds Gs M नरर्षभः; Ds महारथः. — ^e)
Ks 2 Bs 2 Ds Dn Ds व्यवहन्त्; Bs Dn Ds S
(Gs missing) न्य; Bs व्याहरत्; Ds व्यवहन्त् (for
व्यहन्त्). Ds व्यवहन्त्सहवान्मल्लैः (sic). — After 100,
Gs M ins. :

1352* पिता तव सुसंकुहो रिपुनभिमुखे स्थितः ।

निहन्ति प्रबलस्तत्र बाहुर्वैशानिर्वाहः ।

[(L. 1) Gs वीरा (sic) (for पिता). — (L. 2) Gs
M 2 न्यहन्त् (for निहन्ति).]

101 Ds om. 101 (cf. v. l. 83). — ^a) Gs
damaged. Dn Ds 2. 2. 2 कैकया. Gs 2 मात्स्याः.
— ^b) Some MSS. पंचालाश्च. Ś Ks 2. 2. 2 Ds 2. 2. 2
विशानं पतेः; Ds Ds 2 द्विजोत्तम (Dn 2 'म'); Gs सह-
स्रतः (for विशेषतः). — ^c) Gs M संख्ये; Gs संखे.
— ^d) Ds वासाकाः (for व्यवहन्त्). Ds 2. 2. 2. 2 नोदितः
(for नोदितः).

अमर्षवशमापन्नाः पाञ्चाला विमुखाभवन् ॥ १०४
तेषु किञ्चित्प्रमग्नेषु विमुखेषु सपत्नजित् ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणो बभूवार्क इवोदितः ॥ १०५
स मर्ध्यं प्राप्य पाण्डूनां शररश्मिः प्रतापवान् ।
मर्ध्यंगत इवादित्यो दुष्प्रेक्ष्यस्ते पिताभवत् ॥ १०६
ते दह्यमाना द्रोणेन सूर्येणैव विराजता ।
दग्धवीर्या निरुत्साहा बभूवुर्गतचेतसः ॥ १०७
तान्दृष्ट्वा पीडितान्बाणैर्द्रोणेन मधुसूदनः ।
जयैषी पाण्डुपुत्राणामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १०८
नैष जातु परैः शक्यो जेतुं शस्त्रभृतां वरः ।

102 Ds om. 102 (cf. v. l. 83). — ^a) B Ds Dn
T Gs 2 नर (for रथ). — ^b) Ds 2 द्विसहस्रं. — ^c)
Śs Ks 2. 2. 2 Ds 2. 2. 2 Gs 2 Ms 2 निर्दग्धवान्; B Ds
Dn 2 योगेन (for निर्दग्धं).

103 = (var.) 49. Ds om. 103 (cf. v. l. 83).
Ks om. 103^{ab}. — ^a) Ś Ks 2 Ds आसन्नः; Ds 2
आपन्नः (for आकर्ण्य). Śs Ds Ds 2. 2. 2 Gs 2. 2. 2 Ms 2
पलितः. — ^b) Bs (marg.) पंचमः (for पञ्चकः). Bs 2
Dn Dn S (Gs missing) वयसाशीतिपञ्चकः. — ^c)
Bs पर्यचरत् (for चरत्).

104 Ds om. 104 (cf. v. l. 83). — ^a) Ds 2 T
Gs 2 Ms 2 कृष्यमाणेषु. Ks सर्वेषु (for सैन्येषु). — ^b)
Bs Dn 2 युध्यमानेषु. — ^c) Some MSS. पंचाला. Ds
मवेत् (sic) (for [अ]भवत्).

105 Ds om. 105 (cf. v. l. 83). Ks om. 105^a-
106^b. — ^a) Bs 2 Ds Dn Ds S (Gs missing) प्रणु-
क्षेषु (for प्रमग्नेषु). — ^c) Ds प्रकुर्वाणो. — ^d) Dn 2
इवोदित (sic); Gs Ms 2 समद्युतिः.

106 Ds om. 106 (cf. v. l. 83). Ks om. 106^{ab}
(cf. v. l. 105). — ^b) Śs Bs 2. 2. 2 Ds 2 शररश्मिः.
— ^c) Bs मर्ध्यंगत (for गत). — ^d) Śs Ks Ds
Dn 2 Gs 2 दुष्प्रेक्ष्य.

107 Ds om. 107 (cf. v. l. 83). — ^a) Gs Ms 2
वध्यमाना (for दह्य). — ^c) S (Gs missing) हतो
रसाहा (for निरु). — ^d) Gs Ms 2 गतचेतनाः.

108 Ds om. 108 (cf. v. l. 83).

109 ^a) Ds नैव (for नैव). Ks B Ds Dn Ds 2

अपि वृत्रहणा संख्ये रथयूथपयूथपः ॥ १०९

ते यूयं धर्ममुत्सृज्य जयं रक्षत पाण्डवाः ।

यथा वा संयुगे सर्वात्र हन्याद्रुक्मवाहनः ॥ ११०

कथं त्वान्नि हते नैष युध्येदिति मतिर्मम ।

हतं तं संयुगे कथिदाख्यात्वस्मै मृषा नरः ॥ १११

एतन्नारोचयद्वाक्यं कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।

अरोचयंस्तु सर्वेऽन्ये कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥ ११२

मीमेनस्तु सत्रीडमब्रवीत्पितरं तव ।

अश्वत्थामा हत इति तच्चाबुध्यत ते पिता ॥ ११३

स शङ्कमानस्तन्मिथ्या धर्मराजमपृच्छत ।

हतं वाप्यहतं वाजौ त्वां पिता पुत्रवत्सलः ॥ ११४

तदुत्तरमये मयो जये सक्तो युधिष्ठिरः ।

अश्वत्थामानमाहेदं हतः कुञ्जर इत्युत ।

मीमेन गिरिवर्ष्माणं मालवस्येन्द्रवर्मणः ॥ ११५

उपसृत्य तदा द्रोणमुच्चैरिदमभाषत ।

यस्यार्थे शस्त्रमाधत्से यमवेक्ष्य च जीवसि ।

C. 7. 2850
B. 7. 183. 57
K. 7. 184. 57

S (G₅ missing) नरैः (for परैः). — ^δ Ś₁ K₃ अन्न-
(for शस्त्र). — ^ε G₁ वृत्रहणं. D₅ युद्धे; G₁ M₁₋₄
संख्ये. D_{2,5} अपि वृत्रहणो युद्धे; T G₂₋₄ वृ (G₃ पु) वृ-
हणपि वा (G₂ 'ता ह्वा') संख्ये.

110 ^a) Ś₂ वयं (for यूयं). S (G₅ missing) यूयं
धर्मं समुत्सृज्य. — ^b) D₂ वलं (for जयं). D₅ कांक्षत
(for रक्षत). — After 110^{ab}, S (G₅ missing) ins.:

1353* जये हि यतमानानां श्रीर्वर्षश्च प्रवर्तते ।

— ^c) K₁ यथावत्; D_{4,5} यथा च; D₅ अथातः (for
यथा वा:). Ś₁ K₃ समरे (for संयुगे). — ^d) D₂
निहन्वाद् (for न हं). M_{1,2} रुक्म- (for रुक्म-).

111 ^a) K₂ नैव (for नैष). — ^b) D₅ G₁ M युध्य-
(M₅₋₈ 'द्ये') तेति; G_{2,4} युध्यतीति (for युध्येदिति).
— ^c) S (G₅ missing) तं हतं (by transp.). — ^d) Ś
K_{1,2,4} D_{1,2,5,7,8} [अ]स्य (for [अ]स्यै). Ś₂ lacuna;
K₃ (sup. lin. as in text) मृषा वरः; D₅ महातयः
(for मृषा नरः).

112 ^a) D₅ एवं (for एतत्). — ^c) D₅ अरोचयंत
ते सैन्याः.

113 ^a) Some S MSS. सत्रीकम्. — ^d) K₄ B D₅
D₅ तं न; D₂ तत्र (for तच्च). D₂ तच्चान्न युध्यता-
मिति; D_{4,6-8} नाबुध्यते (D₅ 'अ') त ते पिता; D₅ तं
नाबुध्यते ते पिता.

114 ^b) T G₁₋₄ M_{1,2} स्म (T G_{2,4} स) पृच्छति (for
पृच्छत). — ^c) D₂ D₅ तु; D_{4,7,8} च (for the
first and the second वा). T G₂₋₄ वापि (for वाजौ).

115 ^a) Ś₂ K₄ B D₅ D_{2,3,5,6} T G₂₋₄ M_{1,2} तम-
व्य-; K₁ उपतथ्य-; M₅₋₈ स चातथ्य- (for तदुत्तर-).
D₅ तमपथ्यमयेनासौ; D_{7,8} तमपथ्यमयोद्दिशो. — ^b) Ś₁
K₁ B_{1,2,4} D_{1,2} जये शक्तौ; D_{7,8} जयासक्तौ. D₅ T

G₂₋₄ M₅₋₈ च पाण्डवः (for युधिष्ठिरः). — G₁ M_{1,2} ins.
line 3 of 1354* after 115^{ab}, G₁ M₂ repeating it
after 116. — ^c) B D₅ S (G₅ missing) आयोधे
(for आहेदं). D₂ D₅ हतं दृष्ट्वाश्वत्थामानं; D₂
अश्वत्थामेभिनामानं (sic); D_{2,5,7,8} 'मनुवाचेदं'; D₄
'मातुवाचेदं'. — ^d) Ś₁ कुञ्जरो हत इत्युत; K₂₋₄ D₅
हतं कुञ्जरमित्युत (K₄ 'र' इत्यतः); B D₅ D₂ D₅ S
(G₅ missing) हतं दृष्ट्वा (D₂ तदा राज्ञा; D₅ तदा
राज्ञा) महागजं. — ^e) D_{2-5,7,8} मीमेन (for मीमेन).
D₂ वर्याणां; D₂ D_{5-8,7,8} वर्माणं; D₅ संकाशं (for
वर्माणं). — ^f) D₅ मालवस्य; G₁ M मालवस्य.

116 ^a) K_{1,3} D₅ D₁ T G₂ उपसृज्य; D₂ D_{2,4}
5,7,8 अभिह (D₂ 'स') त्य (for उपसृत्य). K_{1,2} तथा;
K₄ B_{4,5} D₂ D₂₋₈ ततो (for तदा). — ^b) B D₅
D₂ D_{1,2} S (G₅ missing) उवाच ह (for अभाषत).
— ^c) Ś₂ K₄ D₁ T G₁₋₃ M_{1,2,5} (inf. lin.) आदत्से;
D₅ गृहीयात् (for आवत्से). — ^d) D₅ तम् (for यम्).
Ś₂ K_{1,2} अवीक्ष्य; D_{5,6} अपेक्ष्य. Ś₂ जीवसे. — ^e)
K_{1,2} D₁ स (for ते). D₅ निहतो (for दक्षितो). — ^f)
Ś₁ K_{1,2} D₅ अश्वत्थामा (for सोऽश्व). Ś₁ K₃ स (for
नि-). — N (K₅ missing) G₁ M₂ (last two second
time) ins. after 116: G₁ (first time) M_{1,2} (first
time) after 115^{ab}.

1354* शेते विनिहतो भूमौ वने सिंहसिन्धुर्यया ।

जानन्नप्यनुत्साद्य दोषान्स द्विजसत्तमम् ।

अन्यक्तमब्रवीद्वाजा हतः कुञ्जर इत्युत ।

[G₁ (both times) M_{1,2} (both times) om. lines
1-2. — (L. 1) D₅ वातहतो (for विनि). D₅ D₂
नर- (for वने). — (L. 2) D₁ [अ]र्षे (for [अ]र्ष). Ś₁
K₁₋₃ B_{1,4} D₂ D_{4,5} द्विजसत्तम (K_{1,2} B₁ 'मः'). D₅
गुणदोषान्नाशयिः (for the post. half). — (L. 3) G₂

पुत्रस्ते दयितो नित्यं सोऽश्वत्थामा निपातितः ॥ ११६
 तच्छ्रुत्वा विमनास्तत्र आचार्यो महदप्रियम् ।
 नियम्य दिव्यान्यस्त्राणि नायुष्यत यथा पुरा ॥ ११७
 तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नं शोकोपहतचेतसम् ।
 पाञ्चालराजस्य सुतः क्रूरकर्मा समाद्रवत् ॥ ११८
 तं दृष्ट्वा विहितं मृत्युं लोकतत्त्वचिक्क्षणः ।
 दिव्यान्यस्त्राण्यथोत्सृज्य रणे प्रायः उपाविशत् ॥ ११९
 ततोऽस्य केशान्सव्येन गृहीत्वा पाणिना तदा ।
 पार्श्वतः क्रोशमानानां वीराणामच्छिनाच्छिरः ॥ १२०
 न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽनुवन् ।

तथैव चार्जुनो बाहादवस्तुनैवमाद्रवत् ॥ १२१
 उद्यम्य बाहू त्वरितो ब्रुवाणश्च पुनः पुनः ।
 जीवन्तमानयाचार्यं मा वर्धरिति धर्मवित् ॥ १२२
 तथापि वार्यमाणेन कौरवैरर्जुनेन च ।
 हत एव नृशंसेन पिता तव नरर्षभ ॥ १२३
 सैनिकाश्च ततः सर्वे प्राद्रवन्त भयार्दिताः ।
 वयं चापि निरुत्साहा हते पितरि तेऽनघ ॥ १२४
 संजय उवाच ।
 तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्तु निधनं पितुराहवे ।
 क्रोधमाहारयत्तीव्रं पदाहत इवोरगः ॥ १२५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चपट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ समाप्तं द्रोणवधपर्वं ॥

(both times) M₁. 2 (first time) द्रोणं (for राजा).]

117 " Gs आकार- (for तच्छ्रुत्वा). M₂-s तस्मै
 (for तत्र). — For 117^{ab}, N (Ks missing) subst.:

1355* स त्वां विहतमाक्रन्दन्तु त्वन्नामपीडितः ।

[Śs K₁. 2 D₁ स त्वा; D₁ मत्वा; D₁ भुत्वा (for स
 त्वा). K₁ B D (except D₁. 7. 8) आक्रन्दे. Śs सन्नोपि;
 K₁ तन्नाम- (for त्वं). K₁ B D (except D₁) Bom.
 ed. भुत्वा संतापपीडितः (Bom. ed. 'तापितः') (for the
 post. half).]

— " Ds निक्षिप्य (for निबन्ध). S (Gs missing)
 सर्वाणि (for दिव्यानि). — " Gs तथा (for यथा).

118 " B D₁ D₂ D₃ शोकातुरमचेतसं (Bs Ds 'न');
 T G₁-4 M₁. 2 शोकोत्तरमचेतसं (G₁ M₁. 2 'न'). — ")
 Some MSS. संवाक. — " D₃ दृष्टयुग्मः; D₄ क्रूरं कर्म
 (for क्रूरकर्मा).

119 D₄ om. 119^a-121^b. — " D₁ तां. K₁ D₁
 निहतं; D₂ विहतं. — " K₁ B D₁ D₂ S (except
 M₂, Gs missing) प्रायम्.

120 D₄ om. 120 (cf. v. l. 119). — " Ds स
 (for अयं). K₁ मध्येन (for सव्येन). — " Ds ततः
 (for तदा). Śs पाणिना गृह्य वे * *. — " K₁ पार्श्वतः
 — " D₁ D₂. 7. 8 T G₁-4 आच्छिन्त (for
 बाष्पि').

121 D₄ om. 121^{ab} (cf. v. l. 119). — " Ś₁ तं
 (for ते). — " Ds तत्रैनम् (for तथैव). D₄. 8
 अर्जुनो (for चा). — " Ś K₁-s D₁ अवलुत्य (for
 'रुद्ध'). B₁ अत्रवीत्; D₁. 8 आज्ञात् (for आद्रवत्).

122 D₂. 4 om. 122-124. — " Śs बाहुंस्त्वरितो;
 K₁ B D₁ D₂ D₃ त्वरितो बाहू (K₁ D₂ 'हु') (by
 transp.); D₄ बाहुंस्त्वरितो. — D₄ om. 122^a-124^a.
 — " D₁. 8 जीवन्तमेनमाचार्यं; G₁. 4 M₁-s जीवन्तं मा-
 नया. — " D₂ अपि (for इति).

123 D₂. 4. 5 om. 123 (cf. v. l. 122). — " K₁
 तथा निवार्यमाणेन. — " Ś K₁-4 D₁. 8 कौरवेणा (K₁
 'व्येना')र्जुनेन च. — " D₃ एवं. — " G₁ M₁. 2 नरर्षभः.

124 D₂. 4. 5 om. 124 (cf. v. l. 122). — " Ś
 K (K₁ missing) D₁. 2. 7. 8 तु (for च). D₄ ततः सर्वा
 दिशः सैन्याः; S (Gs missing) ततः सेना दिशः सर्वाः.
 — " D₃ नावर्तत (for प्राद्रवन्त). S (Gs missing)
 मवातुराः (for 'दिताः'). — " D₄ च (for ते).

125 " Ś K₁-s D₁. 8 पितुर्निधनमाहवे. — " K₁
 D₁ पादाहतः; G₁. 4. 5 M दंढाहत. — After 125, N
 (K₁ missing) ins.:

1356* ततः कुडो रणे द्रौणिर्दृशं जज्वाल मारिष ।
 यथेन्धनं महत्पाप्य प्राज्वलदव्यवाहनः ।
 तर्कं तलेन निषिष्य दन्तेर्दन्तानुपस्पृशन् ।
 निःशस्त्रगो यद्वहोहिताक्षोऽभवत्तदा ।

१६६

धृतराष्ट्र उवाच ।

अधर्मेण हतं श्रुत्वा घृष्टद्युम्नेन संजय ।

ब्राह्मणं पितरं वृद्धमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १

मातुषं वारुणाग्नेयं ब्राह्ममस्त्रं च वीर्यवान् ।

हेन्द्रं नारायणं चैव यस्मिन्नित्यं प्रतिष्ठितम् ॥ २

तमधर्मेण धर्मिष्ठं घृष्टद्युम्नेन संजय ।

श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ ३

[(L. 2) Dn² पार्थिवनं (for यथेयनं). Ds समासाच्च (for महत्प्राप्य). S K_{1.2} Dn² D_{3.4.5-8} प्रचवेलेद्; D₅ प्रचवेलेद्. — (L. 3) D₅ संरुद्रय (for निष्पिष्य). S₁ दन्तान्दन्तैर् (by transp.). S₂ K_{1.2.4} D₁ D_{1.2.7} त्व (K₄ D₂ 'वा' स्तुशब्द; B_{2.4} उपास्तुशब्द; Dn² D₄ अत् (for ल्य). D₅ दंतैर्दन्तान्यपीडयत् (for the post. half). — (L. 4) Some MSS. निश्चस्त्रन्. B₄ तथा (for तदा).]

Colophon: K₅ G₅ missing. Sub-parvan: S₂ K₂ D₁ द्रोणवध. — Day of Droṇa's Generalship: K_{1.2.4} D₁ पंचमयुद्धदिवसे. — K_{1.2} read समाप्त after the sub-parvan. — Adhy. name: D₅ पितृवधाख्यानं; Bom. ed. अश्वत्थामक्रोधः. — Adhy. no. (figures, words or both): Dn₁ 194; D₂ 197; D₃ 87; T G_{1.2} 188; G₁ M_{1.2} 187; G₄ 189; M₂₋₅ 186.

166

☞ This adhy. is missing in K₅ G₅ (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 " B₄ छद्मना नि- (for अधर्मेण). D₂ इद्वा (for श्रुत्वा). — ^b D_{2.3} संयुगे (for संजय). B₄ पितरं पापकर्मणा. — B₄ om. 1^{cd}. — ^c D₄ ब्रह्माणं (for ब्राह्मणं). — After 1, G₁ M_{1.2.4.5} ins.:

1357* शूरश्च कृतविद्यश्च तेजसा ज्वलनोपमः ।

यदब्रवीत्तदा सूत तन्ममाचक्ष्व संजय ।

यो वेद दिव्यान्वस्त्राणि सर्वशस्त्रमृतां वरः ।

[G₁ M_{1.2} ins. lines 1-2 after 3. — (L. 2) M_{1.2} संजयः.]

2 T G₅ M₅ om. (hapl.) 2-3; S₂ reads the same on marg. — ^a B₅ Dn² D_{2.4-8} मानवे (for

येन रामादवाप्येह धनुर्वेदं महात्मना ।

प्रोक्तान्यस्त्राणि दिव्यानि पुत्राय गुरुकाङ्क्षिणे ॥ ४

एकमेव हि लोकेऽस्मिन्नात्मनो गुणवत्तरम् ।

इच्छन्ति पुत्रं पुरुषा लोके नान्यं कथंचन ॥ ५

आचार्याणां भवत्येव रहस्यानि महात्मनाम् ।

तानि पुत्राय वा दद्युः शिष्यायानुगताय वा ॥ ६

स शिल्पं प्राप्य तत्सर्वं सविशेषं च संजय ।

मातुषं. S₁ K₁₋₃ D₆ (before corr.) G₂ वारुणाग्नेये (G₂ 'यौ') (for 'ये'). G₁ M (M₅ om.) वायव्यं वारुणं याव्यं. — ^b K₁ ब्रह्मम्; D₄ ब्रह्मम्. S₁ K₁ B (except B₁) वीर्यवत् (for 'वान्'). G₁ M (M₅ om.) ब्राह्ममाग्नेयमेव च. — ^d G₁ M (M₅ om.) यत्र सन्त्यक् (for यस्मिन्नित्यं).

3 = (var.) 13. T G₅ M₅ om. 3 (cf. v. l. 2). S₂ reads 3 on marg. — ^b S₂ damaged; K_{2.4} B D संयुगे (for संजय). — Dn² om. 3^{c-4^d}. — ^c D₄ निरुक्तम् (for निहतम्). — ^d S₂ K_{1.4} B_{2.3.5} D_{1.2} G₂ सोमस्यामा (for अश्व). — After 3, G₁ M_{1.2} ins. lines 1-2 of 1357*.

4 Dn² om. 4 (cf. v. l. 3). D₅ om. (hapl.) 4-15. — ^a S₂ इव; D₃ एतं; T G₁₋₄ M_{1.2} एव (for इह). — ^b Dn₁ D₅ M_{1.2} महात्मना: (sic) (M₁ 'नः') (for 'त्मना'). — ^c S₂ K₁₋₃ D₁ सर्वाणि; D_{2.4.5.7.8} पुत्राय (for दिव्यानि). — ^d S₂ K (K₅ missing) D₁ शुभः; B D₁ Dn₁ गुण- (for गुरु). K₂ काङ्क्षिणा (for काङ्क्षिणे). D_{2.4.5.7.8} सर्वा (D₂ शुभा) णि शुभकाङ्क्षिणा (D₅ 'क्षये').

5 D₅ om. 5 (cf. v. l. 4). — ^a M_{1.2} एवम् (for एकम्). — ^b Dn² आत्मना; D_{4.5} धार्मिकं (for आत्मनो). G₅ गुणवत्तरः. — ^{cd} S₂ Dn² transp. पुत्रं and पुरुषा लोके. B D₁ Dn₁ D_{2.5.7.8} पुरुषाः पुत्रं (by transp.).

6 D₅ om. 6 (cf. v. l. 4). — ^a D₅ एव (for एव). — ^c D_{4.5.7.8} ते (for वा). — B₁ om. 6^{d-8^e}. — ^d D_{2-5.7.8} अनुमताय (for अनुव'). D₁ D_{2.5} च; Dn₁ lacuna (for वा).

7 B₁ D₅ om. 7 (cf. v. l. 6, 4). — ^a B (B₁

C. 7. 1870
B. 7. 194. 7
K. 7. 195. 7

शूरः शारद्वतीपुत्रः संख्ये द्रोणादनन्तरः ॥ ७
 रामस्यानुमतः शास्त्रे पुरंदरसमो युधि ।
 कार्तवीर्यसमो वीर्ये बृहस्पतिसमो मतौ ॥ ८
 महीधरसमो धृत्या तेजसाग्रिममो युवा ।
 समुद्र इव गाम्भीर्ये क्रोधे सर्पविषोपमः ॥ ९
 स रथी प्रथमो लोके दृढधन्वा जितक्लमः ।
 शीघ्रोन्निल इवाक्रन्दे चरन्कुद्र इवान्तकः ॥ १०
 अस्वता येन संग्रामे धरण्याभिनिपीडिता ।
 यो न व्यथति संग्रामे वीरः सत्यपराक्रमः ॥ ११
 वेदस्नातो व्रतस्नातो धनुर्वेदे च पारगः ।

महोदधिरिवाक्षोभ्यो रामो दाशरथिर्यथा ॥ १२
 तमघर्मेण धर्मिष्ठं धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
 श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १३
 धृष्टद्युम्नस्य यो मृत्युः सृष्टस्तेन महात्मना ।
 यथा द्रोणस्य पाञ्चाल्यो यज्ञसेनसुतोऽभवत् ॥ १४
 तं नृशंसेन पापेन क्रूरेणात्यल्पदर्शिना ।
 श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १५
 संजय उवाच ।
 छत्रना निहतं श्रुत्वा पितरं पापकर्मणा ।
 बाष्पेणापूर्यत द्रौणी रोषेण च नरर्षभ ॥ १६

om.) Deī Dn Ds G₁ M₂-s शिष्यः; D₃ शिष्यः;
 D₄ r.s शिष्यं (for शिष्यं). G₁ M₁-s सर्वं तत् (by
 transp.). —^a D₂ तु (for च). —^a G₁ M₁-s संख्ये;
 G₂ संख्ये (for संख्ये). Śs K₁ D₂-s, r.s M₂-s अनंतरं.

8 B₁ om. 8^{ab} (cf. v. l. 6). D₂ om. 8 (cf. v. l. 4).
 D₄ om. 8^{ab}-11^d. —^a D₂ अनुगतं (for अनुमतः).
 Śs D₂ शस्त्रे; K₁ चास्त्रे; K₂ D₂ D₃ संख्ये; T₁
 शस्त्रे (for चास्त्रे). B₂-s Deī D₂ रामस्य तु समः
 शस्त्रे; T₂ (inf. lin. as in text) G₁ s M₁ रामस्यानु-
 मतः शस्त्रे (T₂ G₁ 'शस्त्रे'); G₂ रामस्यापि समः शस्त्रे. —^a
 M₁-s युवा (for युधि). — Deī D₂ om. 8^{ad}. —^a
 Śs धैर्ये (for वीर्ये). —^a G₂ युधि (for मतौ).

9 Pa.s om. 9 (cf. v. l. 8, 4). D₂ om. 9^{ad}.
 —^a B₁-s Deī D₂ स्वैर्ये; B₂ सत्रे; G₂ सत्रे (for
 सत्ता). —^a Śs युधि (for युवा). —^a Ś K₁ s
 [s]मर्षे (Śs 'दै'); B₂-s Deī D₂ चाक्षी (for सर्प).

10 D₄ s om. 10 (cf. v. l. 8, 4). —^a Śs
 damaged. D₂ s, r.s परमो (for प्रथमो). T G₂-s स
 रथप्रवरो लोके. —^a K₁ s, D₂ D₃ s, r.s T G₂-s
 M₂-s जितधन्वा (for दृढ). —^a Deī G₂ M₂ s (sup.
 lin.) शीघ्रोन्निलः; D₂ G₁ M₂ s शीघ्रोन्निलः; T शीघ्रोन्निलः;
 M₁ s शीघ्रोन्निलः (for शीघ्रोन्निलः). D₂ s इवोद्गतां (D₂
 'त्वा'); M₁ s इवाक्रन्दो (for 'क्रन्दे'). —^a D₂ s, r.s
 1; S (G₂ missing) वीरः कुद्र (for चरन्कुद्र).

11 D₄ om. 11^{ab} (cf. v. l. 8). D₂ om. 11 (cf.
 v. l. 4). —^a B₂ (marg.) युज्यता; D₂ s स्वरता
 (for अस्वता). —^a T G₂-s अस्ति; M₂-s अपि (for
 अस्ति). D₂ धरण्याभिनिपीडिता. — After 11^{ab}, S

(G₂ missing) ins.:

1358* मेघस्तनितनिर्घोषा कम्पते भयविक्रवा ।

—^a Ś K₁-s D₂ s नाव्ययत; D₂ न व्याप्यत; D₂ s
 न व्ययत (for न व्यथति). —^a M₂ s धीरः (for
 वीरः).

12 D₂ om. 12 (cf. v. l. 4). —^a Deī (marg.
 as in text; sec. m.) D₂ व्रतधरो; D₂ s बले शक्तो;
 G₂ lacuna (for व्रतस्नातो). —^a T G₂-s परं गतः
 (for च पारगः). D₂ चतुर्वेदस्य पारगः.

13 = (var.) 3. D₂ om. 13 (cf. v. l. 4). —^a
 G₁ M₁ s संजय (for संयुगे). —^a Ś K₁-s D₂ s
 D₂ s G₂ s M₂-s सोमश्रवामा (for अश्व). — After
 13, D₂ reads 15 for the first time repeating it in
 its proper place.

14 D₂ om. 14 (cf. v. l. 4). K₁ s B₂ s om.
 (hapl.) 14-15. —^a D₂ D₃ s दृष्टः; D₂ दृष्टः
 (for सृष्टः). —^a T G₂ s तथा; G₂ ततो (for
 यथा). G₂ पांचालो (for पाञ्चाल्यो).

15 K₁ s B₂ s D₂ om. 15 (cf. v. l. 14, 4).
 D₂ reads 15 for the first time after 13. —^a
 D₂ (first time) न (for तं). D₂ धृष्टद्युम्नेन निहतः.
 —^a D₂ D₃ s, r.s क्षुद्रेण (for क्रूरेण). B₁ s, s
 Deī D₂ जदीर्घः; D₂ s अत्यन्तः; D₂ s अल्पस्य (for
 अत्यल्पः). Śs मेघसा; T G₂ s शिष्टिपना; G₂ बुद्धिना
 (for दर्शिना). D₂ (both times) क्षुद्रेणात्यल्पदर्शिना.
 —^a = 3^{ad}, 13^{ad}. D₂ (first time) s सोमश्रवामा
 (for अश्व). — After 15, K₁ B Deī D₂ D₃ s, r.s
 S (G₂ missing) ins. an addl. colophon [Adhy. name :

तस्य कुदस्य राजेन्द्र वपुर्दिव्यमदृश्यत ।
 अन्तस्त्वेव भूतानि जिहीर्षोः कालपर्यये ॥ १७
 अश्रुपूर्णे ततो नेत्रे अपमृज्य पुनः पुनः ।
 उवाच कोपाग्निः श्वस्य दुर्योधनमिदं वचः ॥ १८
 पिता मम यथा क्षुद्रैर्न्यस्तशस्त्रो निपातितः ।
 धर्मध्वजवता पापं कृतं तद्विदितं मम ।
 अनार्यं सुनुशंसस्य धर्मपुत्रस्य मे श्रुतम् ॥ १९
 युद्धेऽपि प्रवृत्तानां ध्रुवौ जयपराजयौ ।

Bom. ed.: घृतराष्ट्रप्रश्नः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): D₁ 195; D₂ 198; D₃ 88; T G₂ 3 189; G₁ M₁ 2 188; G₄ 190; M₃-s 187. — *Śloka no.*: D₁ 15].

16 " G₃ शतमना (sic) (for छद्मना). D₂ 2. 5. 7. 8 दृष्टा (for श्रुता). — ^a Ś₂ च परंतप; D₁ D₃ भरत-
 र्भम; G₁ M₁ 2 च नराधिप; M₃-s च नरर्षभः.

17 D₃ om. 17. — " B₄ क्रोधेन (for कुदस्य);
 — ^b K₂ 4 B D₁ D₂ दीप्तम् (for दिव्यम्). S (G₅ missing) वपुर्न्यव्यकाशते. — ^c K₂ च (for [हृ]व).
 — ^d D₃ जिहांसोः; T G₁ 2. 4 M दिघक्षोः (for जिहीर्षोः). G₂ दिघक्षोरिव संक्षये.

18 " B D₁ D₂ D₃ T G₂-4 तोय; D₁ अश्रु-;
 D₃ अश्रु; G₁ M बाष्प- (for अश्रु). D₂ 2 G₁ M₁ 2
 पूर्णम् (for -पूर्णं). D₃ तथा (for ततो). — ^b Ś
 K₂ 4 B D₁ D₂ D₃ 3 T G₂-4 व्यपमृज्य; K₁ उप^c;
 K₂ व्यसृज्य च; D₃ M₃-s प्रमृज्य च; D₃ अवमृज्य;
 G₁ M₁ 2 विमृज्य (M₃ 'व्य' च (for अपमृज्य). — ^c
 G₁ M₁ 2 रोषान् (for कोपान्). D₁ D₂ D₃ 6 M₁ 2. 5
 निषस्य (for तिः). — ^d D₂ अथात्रवीत् (for
 इदं वचः).

19 D₁ om. 19^a *code*. — " K₁ वृथा (for यथा).
 D₂ 1. 3 कुद्रे (for क्षुद्रे). G₁ M₁ 2 श्रुतं यथा पिता
 क्षुद्रे. — ^d K₄ मया; D₁ 6 S (G₅ missing) तव
 (for मम). — ^e K₄ D₂ 2. 5-3 T सुनुशंसं (D₃ 'सं' च;
 G₂-4 M₁ 2 च नृशंसं च (for सुनुशंसस्य). B₂-4 D₁
 D₂ अनार्यस्य नृशंसस्य; D₂ अनार्यं सनुशंसं च; M₃-s
 अनार्यत्वं नृशंसं च. — ^f D₃ धर्मराजस्य; T G₂-4
 पुत्रेण (for 'पुत्रस्य). Ś K (K₅ missing) D₁ शाश्वतं;
 D₃ तच्छ्रुतं; M₄ मे श्रुतः (for मे श्रुतम्). — After 19,
 G₁ M ins.;

द्वयमेतद्भवेद्राजन्वधस्तत्र प्रशस्यते ॥ २०
 न्यायवृत्तो वधो यस्तु संग्रामे युध्यतो भवेत् ।
 न स दुःखाय भवति तथा दृष्टो हि स द्विजः ॥ २१
 गतः स वीरलोकाय पिता मम न संशयः ।
 न शोच्यः पुरुषव्याघ्रस्तथा स निधनं गतः ॥ २२
 यस्तु धर्मप्रवृत्तः सन्केशग्रहणमाप्तवान् ।
 पश्यतां सर्वसैन्यानां तन्मे मर्माणि कुन्तति ॥ २३
 कामात्क्रोधादवज्ञानादर्पाद्भाल्येन वा पुनः ।

1359* असत्यवाक्यं यत्तेन लोभादुक्तं दुरात्मना ।
 राज्यहेतोर्नृशंसेन तच्चापि विदितं मया ।

[(L. 1) M₃-s वत्तेन (for वत्तेन). — (L. 2)
 M₃-s त्वया.]

20 " B₁ 2 D₁ D₂ D₃ T G₁-4 M₁ 2 [अ]भि-
 (for [अ]पि). — ^b K₂ B D₁ D₂ D₃ ध्रुवं; D₃
 यथा (for ध्रुवो). — ^c D₂ दैवम्; D₄-s दिष्टम्; G₄
 स्वयम् (for द्वयम्). — ^d D₃ धर्मस्य (for वधस्य). Ś₂
 D₂-5. 7. 8 G₁ M₁ 2 तस्य (for तत्र). D₃ प्रपत्स्यते.

21 " D₂ नापप्रजो; T G₂-4 M₃-s न्याययुक्तो;
 G₁ M₁ 2 'युद्धे (for 'वृत्तो). G₃ वधे (for वधो). D₃
 S (G₅ missing) यस्य (for यस्तु). — ^b S (G₅
 missing) मतो मे (for संग्रामे). D₁ संग्रामे युध्यतेभवत्.
 — ^c B₄ D₂ D₃ 3 यथा (for तथा). D₂ भूतो; G₁
 M सृष्टो (M₁ 2 'ष्टौ) (for दृष्टो). D₁ [s]पि (for
 हि). K₂ B D₁ D₂ D₃ S (G₅ missing) स द्विजैः;
 D₄ यद्वितः (for स द्विजः).

22 " D₄ प्रचार- (sic); D₃ प्रवीर- (for स वीर-).
 — ^c B₁ 3 D₁ D₂ D₃ 7 च्वाघ्र (for च्वाघ्रस्य).
 — ^d B₁ 3 D₁ D₂ यस्तदा (B₁ 'था); D₃ 6 यथा
 स; D₁ तथा सं- (for तथा स). D₃ पिता मम महामते.
 — After 22, D₃ ins. 1360*.

23 D₃ om. 23^a. — " D₂ 5 T G₂ स (for सन्).
 — ^b B₁ 3 D₁ D₂ D₃ केशग्रहणमाप्तवान्. — ^c Ś₂
 भूतानां (for सैन्यानां). — ^d D₁ 8 मर्म नि- (for
 मर्माणि). — B D₁ D₂ D₃ 5 ins. (var.) *Veṇi-*
saṁhāra, (Act 3, st. 37) after 23: D₃ after 22:

1360* मयि जीवति यत्तातः केशग्रहणमाप्तवान् ।
 कथमन्ये करिष्यन्ति पुत्रेभ्यः पुत्रिणः स्पृहाम् ।

वैधर्मिकानि कुर्वन्ति तथा परिमयेन च ॥ २४
तदिदं पार्थिनेह महाधर्मिकं कृतम् ।
अवज्ञाय च मां नूनं नृपसेन दुरात्मना ॥ २५
तस्मानुबन्धं स द्रष्टा वृष्टद्युन्नः सुदारुणम् ।
अनार्य परमं कृत्वा मिथ्यावादी च पाण्डवः ॥ २६
यो ब्रह्मो छन्दनाचार्य शस्त्रं संन्यासयत्तदा ।
तस्याद्य धर्मराजस्य भूमिः पात्यति शोणितम् ॥ २७

[(L. 1) B₁ मत्तानः (for व^१). D₁ केशग्रहणमाप्तवान् (for the post. half). — D₁ om. line 2. — (L. 2) D₁ सृष्टं.]

24 " D₁ १-२ मम (for कामात्). S₁ K₁ D₁ अवाज्ञा (K₁ 'अ' जा'नाद्; K₁ १ B D₁ D₁ D₁ अविज्ञानाद् (for अवज्ञा). — ^१) K₁ B₁ २ ३ D₁ हर्षाद्; D₁ २ D₁ १ २ ३ द्रष्टाद्; D₁ G₁ दोषाद् (for दर्पाद्). D₁ दर्पेणान्वेन वा पुनः. — " S₁ वैधर्मिकानि (sic); K₁ D₁ विधर्मिकानि (K₁ 'नि'); B D₁ D₁ D₁ २ ३ S (G₁ missing) वैधर्मि (G₁ 'मै'काणि; D₁ २ D₁ ३ विधर्मिकानि (for वैधर्मिकानि). K₁ वैधर्मिका विकुर्वन्ति. — ^२) D₁ २ D₁ ३ S (G₁ missing) तथा परिमयेन च.

25 " S₁ K₁ २ D₁ इद् (for तद्). — ^१) D₁ चाधर्मिकं; D₁ १-२ अ (D₁ आ'वा' (for आध'). T G₁ १ कृतं महाधर्मिकं. — " K₁ D₁ तु (for च). M₁ २ मा (for मां). G₁ तदवज्ञाय मां नूनं. — ^२) K₁ M₁ २ महात्मना; D₁ दुरात्मना (for 'त्मना).

26 " D₁ अनुबन्धः (for 'बन्ध'). K₁ २ D₁ ३ स दृष्टा; K₁ B D₁ D₁ D₁ द्रष्टासौ; D₁ ३ संवृष्टा (D₁ 'ष्टा); D₁ १ स दृष्टा; G₁ M₁ २ छुद्रस्व; M₁ ३ छुद्रः स्व; M₁ ३ छुद्रः स (for स दृष्टा). D₁ तस्यावमानस्व फलं; T G₁ २ तस्यैवाद्य वधः छुद्रो. — ^१) D₁ स मंदधीः; G₁ M₁ २ ३ (sup. lin.) प्रवचतु (for सुदारुणम्). T G₁ ३ वृष्टद्युन्नस्व दारुणः. — " B D₁ D₁ अकार्यं (for 'य). — ^२) D₁ D₁ मिथ्यावाद् (for 'वादी).

27 " G₁ M₁ २ यद् (for यो). S (G₁ missing) चालौ (for छालौ). D₁ ३ यो ह्यस्य छपना वीर्यं. — ^१) D₁ छर्षं (for चर्षं). K₁ पच्यमित्यद् (sic); B D₁ D₁ D₁ ३ अत्याजयद्; D₁ वै न्यासयद्; G₁ M₁ स न्यासयद् (for संन्यासयद्). D₁ सुचे; S (G₁ missing) रणे (for तदा). — " B₁ पुत्रस्व (for राजस्व). — ^२) D₁ धर्मः; G₁ सुभुः (for भूमिः). — After 27, N (except D₁; K₁ missing) ins.:

सर्वोपायैर्यतिष्यामि पाञ्चालानामहं वधे ।
वृष्टद्युन्नं च समरे हन्ताहं पापकारिणम् ॥ २८
कर्मणा येन तेनेह मृदुना दारुणेन वा ।
पाञ्चालानां वधं कृत्वा शान्तिं लब्ध्वास्मि कौरव ॥ २९
यदर्थं पुरुषव्याघ्र पुत्रमिच्छन्ति मानवाः ।
प्रेत्य चेह च संप्राप्तं त्राणाय महतो भयात् ॥ ३०
पित्रा तु मम सावस्था प्राप्ता निर्वन्धुना यथा ।

1361* शपे सत्येन कौरव्य इष्टापूर्वेन चानघ ।
अहत्वा सर्वपाञ्चालान्जीवेयं न कथंचन ।

[(L. 1) B₁ २ ३ D₁ २ ३ चैव हि; B₁ २ D₁ D₁ चैव ह; D₁ चै तथा (for चानघ). — (L. 2) K₁ या-हनां; B₁ चंचालान् (for 'पाञ्चाल'). S₁ K₁ ३ D₁ जीवेयं चेत्; D₁ न जीवेयं (by transp.). B D₁ D₁ D₁ यदि जीवेयमित्युन (for the post. half).]

28 D₁ om. 28. D₁ om. 28^a-29^a. T G₁ ३ om. 28-29; G₁ M₁ २ read the same after 32, while M₁ ३ read them after 33. — " D₁ वधिष्यामि; G₁ M₁ वतिष्येहं (for 'व्यामि). — ^१) K₁ D₁ M₁ २ ३ पंचालानाम् (for पाञ्चाल). S₁ D₁ महासुचे; D₁ २ D₁ महाहवे (for अहं वधे). — ^२) D₁ lacuna; D₁ ३ हत्वा (for हन्ता). D₁ पापकर्मिणं.

29 For the sequence in G₁ M₁, cf. v. l. 28. D₁ om. 29^a; T G₁ ३ om. 29 (for all, cf. v. l. 28). — " B₁ तेनाहं; G₁ M₁ केनापि (for तेनेह). — ^१) K₁ B₁ २ ३ D₁ D₁ ३ G₁ M₁ २ च; D₁ om. (for वा). — " K₁ M₁ पंचालानां; D₁ ३ ३ ३ ३ ३ बालानां च (for पाञ्चालानां). M₁ ३ श्रुत्वा (for कृ'). — ^२) K₁ चान्ति (for शान्ति). D₁ लब्ध्वा स्म (sic); D₁ गतास्मि (for लब्ध्वास्मि). G₁ M₁ भारत (for कौरव).

30 " T G₁ ३ व्याघ्राः (for 'व्याघ्र). — ^१) K₁ B D₁ D₁ D₁ ३ S (except G₁; G₁ missing) पुत्रान् (for पुत्रम्). D₁ वा न वा (for मानवाः). — " K₁ B D₁ D₁ T G₁ ३ M₁ २ संप्रासात्; D₁ संप्राप्त्य; D₁ संप्रासात्; D₁ चै पुत्रात्; G₁ M₁ २ नः सर्वास् (for संप्राप्तं). — ^२) K₁ B D₁ D₁ D₁ T G₁ ३ M₁ २ त्रायन्ते; D₁ त्रायन्ति; D₁ पुत्राय; D₁ त्राणां च (sic); G₁ M₁ २ त्रायेत (for त्राणाय). D₁ यथा (for भवात्) D₁ त्रायेत नरकात्पितृन्.

31 " D₁ अकार्ये तु (for 'प्रतीकार्ये).

मवि शैलप्रतीकाशे पुत्रे शिष्ये च जीवति ॥ ३१
विष्णुमास्त्राणि दिव्यानि विष्वाहू धिक्पराक्रमम् ।
यन्मां द्रोणः सुतं प्राप्य केशग्रहणमाप्तवान् ॥ ३२
स तथाहं करिष्यामि यथा भरतसत्तम ।
परलोकात्स्यापि गमिष्याम्यनृणः पितुः ॥ ३३
आर्येण तु न वक्तव्या कदाचित्स्तुतिरात्मनः ।
पितुर्वधममृष्यंस्तु वक्ष्याम्यग्रेह पौरुषम् ॥ ३४
अथ पश्यन्तु मे वीर्यं पाण्डवाः सजनार्दनाः ।
मृतः सर्वसैन्यानि युगान्तमिव कुर्वतः ॥ ३५
न हि देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ।
अथ शक्ता रणे जेतुं रथस्थं मां नरर्षभ ॥ ३६

32 °) Gs मामस्त्राणि (for समा). — °) Ds बाहुर (for बाहू). — With 32^{ad}, cf. Venīsamhāra 3. 31. — °) Ks Ds T यं स्म; Gs M यन्मा; Gs यं मा (for यन्मां). Ds द्रोण (for द्रोणः). — °) Ks B Ds Dn1 Ds. 7. 8 केशग्रहणमाप्तवान्. — After 32, Gs M1.2 read 28-29.

33 Gs M1.2 om. 33^{ad}. — °) Ds. 5. 7. 8 परलोकं; Ds 'लोके (for 'लोक). — After 33, Ms-5 read 28-29.

34 °) B Ds Dn1 आर्येण हि; Ds. 8 Gs आचार्येण; Ds न चार्येण (for आर्येण तु). Ds. 8 Gs तु (for व). Dn2 Ds. 4-8 कर्तव्या (for वक्तव्या). — °) Ks. 2 स्तुतिम् (for स्तुतिर). Ss Ks. 2 आत्मना (for 'नः). Ds कर्षितस्तुतिमात्मनः. — °) Ds असुख्यं (for 'व्यस'). — °) Ds अद्यत्तम्; T Gs-4 अद्यैव (for अद्येह).

35 °) T Gs-4 पाण्डवाः सहकेशवाः. — °) Ds मर्दितः; Ds. 7. 8 मर्दतः; Ds निघ्नतः (for मृदतः).

36 °) Ds च (for हि). — °) Ss Dn2 Ds. 5. 7. 8 कसुरोत्तराक्षसाः. — °) Dn2 Ds Gs. 5 M1.2 सा (for मां). Ss Ks Ds रथर्षभ; Ks. 4 Dn2 Ds S (Gs missing) कर्षमा; Dn1 'र्षभं (for 'र्षभ).

37 °) Dn Ds-8 Gs नाहुनाद् (for अहुं). B D (except Ds) वा (Ds शा) स्तुतिस्त्विति; S (Gs missing) वक्तव्यम्. — With 37^{ad}, cf. 6. 32. 21^{ad}. — °) Ms-5 अथ (for मध्ये). — °) Ks शक्ताणां (for अ). Ss Ks पृतनां गतः; Ms 'नावृतः.

38 Ds. 8 om. 38. — °) S K (Ks missing) T

मदन्यो नास्ति लोकेऽस्मिन्नर्जुनाद्वास्त्वित्तमः ।
अहं हि ज्वलतां मध्ये मयूखानामिवांशुमान् ।
प्रयोक्ता देवसृष्टानामस्त्राणां पृतनागतः ॥ ३७
कृशाश्वतनया ह्यथ मत्प्रयुक्ता महामृषे ।
दर्शयन्तोऽऽत्मनो वीर्यं प्रमथिष्यन्ति पाण्डवान् ॥ ३८
अथ सर्वा दिशो राजन्धारामिरिव संकुलाः ।
आवृताः पत्रिभिस्तीक्ष्णैर्द्रष्टारो मामकैरिह ॥ ३९
किरन्हि शरजालानि सर्वतो भैरवस्वरम् ।
शत्रून्निपातयिष्यामि महावात इव द्रुमान् ॥ ४०
न च जानाति वीभत्सुस्तदस्त्रं न जनार्दनः ।
न भीमसेनो न यमौ न च राजा युधिष्ठिरः ॥ ४१

C. 7. 8007
B. 7. 195. 29
K. 7. 196. 29

Gs-4 Ms (sup. lin. as in text) मृशाश्व- (Ks 'श्व); Ds कुशाश्व-; Gs M1-4 प्रियाश्व (for कुशाश्व-). Ds राजन्; Gs M1.2 ह्यस्य (for ह्यथ). B Ds Dn1 Ds-5 मृशमिष्व- (B Ds 'ष्वा) सनाद्य; Ds कृशाबाणातनयाश्चाथ (hyper-metric). — °) S Ks-5 Ds. 6 मंत्रयुक्ता (for मयूष). B Ds Dn1 Ds-5 T Gs-4 M1.2 महाहवे; Ds ममाहवे; Ms-5 महारणे (for 'मृषे). — Ds om. 38^{ad}. — °) Ks दर्शयंत; Gs. 2 M1.2 'यंति (for 'यन्तो). S K (Ks missing) Ds. 6 मनो-; B Ds Dn1 Ds. 4 शरा; Dn2 निजं; T [55] त्मनां (for सऽऽत्मनो). S (Gs missing) रूपं (for वीर्यं). — °) Ks Ds प्रथमिष्यति; Gs प्रमथिष्यति; Gs प्रथमिष्यति; Gs प्रथमि (for प्रमथिष्यन्ति). Dn2 प्रमथिष्यति पाण्डवः; Ds प्रथमिष्यति पार्थिवान्.

39 °) Ds पश्चिमिष्व (for पत्रि). Ss Ks तीक्ष्णैर् (for तीक्ष्णैर्). — °) Bs सह (for इव). Ds द्रष्टारो मामरिदमं; Ds 'रो मामका इव. — For 39^{ad}, S (Gs missing) subst.:

1362* मविष्यन्ति महाराज मच्छरैर्विदिशस्व ।

40 °) Ks B1-8. 5 Ds Dn Gs M विकिरिष्व; Ds. 4-8 किरंतः; T Gs-4 विषुज्ज्व (for किरन्हि). Gs M1.2 जालाभिः (for जालानि). Ds किरंतं सारजालानि. — °) Ds. 5 भैरवं (for 'व-). Ss Ds. 8 स्वनं; Ks B Ds Dn1 Ds Ms स्वनान्; T Gs. 2. 4 M1-4. 5 (sup. lin.) स्वरान्. — °) Ds सकृन् (for शत्रून्). Ks Ds च निह-नित्यानि; Ds विघातयि; Ms. 5 (sup. lin.) निवारयि (for निपातयि).

41 °) Ds. 5 च (for न). — °) Ds om. the first न.

न पार्श्वतो दुरात्मामौ न शिखण्डौ न सात्यकिः ।
 यदिदं मयि कौरव्य सकल्पं सनिवर्तनम् ॥ ४२
 नारायणाय मे पित्रा प्रणम्य विधिपूर्वकम् ।
 उपहारः पुरा दत्तो ब्रह्मरूप उपस्थिते ॥ ४३
 तं स्वयं प्रतिगृह्णाथ भगवान्स वरं ददौ ।
 वने पिता मे परममखं नारायणं ततः ॥ ४४
 अथैनमब्रवीद्राजन्मभगवान्देवसत्तमः ।
 भविता त्वत्समो नान्यः कश्चिद्युधि नरः क्वचित् ॥ ४५
 न त्विदं सहसा ब्रह्मन्प्रयोक्तव्यं कथंचन ।
 न ह्येतदस्त्रमन्यत्र वधाच्छत्रोर्निवर्तते ॥ ४६

42 *) Śs Ks [s]मौ दुरात्मा; Ds दुरात्मा वै (for 'त्समौ'). —²) Gs. 4 शिखंडी न च सात्यकिः. —³) S (Gs missing) तद् (for यद्). Śs lacuna; Ms. s सम (for मयि). —⁴) B₁ Dn₁ T G₁₋₄ M_{1-2, 5} सकलं; M₁ सकलं (for सकल्पं). Dn₁ Gs M_{1, 2, 4, 5} सनिवर्तनं; Ds सविसर्जनं. Ś K₁₋₃ D₁ सं (Ks स) कल्पमनिवर्तनं; Dns Ds-8 सरहस्यनि (Dns 'कल्पस्य वि')वर्तनं.

43 Ds om. 43^{ad}. —¹) Ś K₁₋₃ D₁ नः (for मे). Ds. s. 1, 3 नारायणाखं मे पित्रा. —²) D₁ s व्यात्वा तं (for प्रणम्य). —³) Ms. 4 उपाहरस् (for उपहारः). T Gs-4 तथा; G₁ M तदा (for पुरा). D₁ s प्रार्थितं सावहारं च. —⁴) Ś₁ उपस्थिते; Ś₂ ततः स्थिते; Ks B₁₋₃ Ds₁ Dn₁ उपस्थितः (for 'स्थिते').

44 *) K₂ ते; Ds₁ तत्; Dn₁ न (for तं). B₁ वरं (for स्वयं). —²) Ds समरम्; T Gs-4 सवरम् (for परमम्). Ds वने निपतितमेष.

45 *) Ds तत्र (for अथ). — Ds om. 45^b-46^a. —²) Ds कवि (for युधि). Ds युधि कश्चिन्नरर्षभः. — After 45, G₁ M ina:

1363^a गृहाणात्मिदं विप्र नारायणमनुत्तमम् ।

46 Ds om. 46^a (cf. v. l. 45). —²) Śs Ks कदाचन (for कथं).

47 *) D₁ वैतत्; Ms-8 च तत् (for वैतत्). Ś K₁₋₃ D₁ कर्तुं; D₁ s ज्ञातु; T Gs-4 जेतुं (for ज्ञातुं). —²) Ś₁ (by corr.). s Ks B Ds₁ Dn₁ Ds. 5 केन; Dns Gs कं न; D₁ को नु; Ds-3 केन (for को न). Ds वया इति; Ds मेव्यादिति (sic); T Gs-4 M

न चैतच्छक्यते ज्ञातुं को न वध्येदिति प्रभो ।
 अवध्यमपि हन्याद्धि तस्मान्नैतत्प्रयोजयेत् ॥ ४७
 वधः संख्ये द्रवश्चैव शस्त्राणां च विसर्जनम् ।
 प्रयाचनं च शत्रूणां गमनं शरणस्य च ॥ ४८
 एते प्रशमने योगा महास्रस्य परंतप ।
 सर्वथा पीडितो हि स्यादवध्यान्पीडयन्नपे ॥ ४९
 तज्जग्राह पिता मह्यमब्रवीच्चैव स प्रभुः ।
 त्वं वर्षिष्यसि दिव्यानि शस्त्रवर्षाण्यनेकशः ।
 अनेनास्त्रेण संग्रामे तेजसा च ज्वलिष्यसि ॥ ५०
 एवमुक्त्वा स भगवान्दिवमाचक्रमे प्रभुः ।

वध्येत वै (for वध्येदिति). Ds न वध्यादिति मे प्रभो; Ds केनचिद्युधि वै प्रभो; D₁ केनवेत्सहितं प्रभो (sic); Ds केनचिज्जहितं प्रभो. —²) G₁ s. 4 M नैनं (for नैतत्).

48 *) Dns Ds. 4, 5 अथ (for वधः). G₁ M संख्ये (for संख्ये). Ś K (Ks missing) Dns D₁-5 रथस्यैव; B Ds₁ Dn₁ ध्रुवश्चैव (for द्रव). Ds-8 विक्रमे तिष्ठतश्चापि (Ds 'श्चैव'). —²) Ś K (Ks missing) D₁ निवर्तनं; Dns Ds. s. 8 विसर्जने; G₁ M_{1, 2} विवर्जनं (for विस). —³) Ks Dn Ds. 4-6 प्रयाचतां; Bs (marg.) प्रपातनं; B₁ प्रपाचनं; B₂ प्रशाचनं (for प्रया).

49 *) B₁ Dns प्रशमने; D₁ प्रशंसने (for प्रशमने). —²) Ds G₁ s. 4 M ममास्त्रस्य (for महा). —³) Ds. 4, 5 पीडिते (for 'तो'). Ks B₁₋₃ Dns G₁ हिंस्याद्; Ms-8 हन्याद् (for हि स्याद्). —⁴) Ds अवध्यात् (for 'ध्यान्'). Ds. s. 1, 3 पीडयेद् (for 'यन्'). Ds अवध्यादपि पीडयेत्.

50 *) Ks D₁ उज्जग्राह; T Gs-4 M_{1, 2} तं ज (for तज्). —²) Gs. 4 अस्त्रविच (for अस्त्रवीच). — Ks D₁ s Ms om. (hapl.) 50^a-51^b. —³) K₁ कर्षसि (submetric); Ks करिष्यसि; B₁₋₃ वधिष्यसि; Ds वर्षिष्यसि; S (Ms om.; Gs missing) धरिष्यसि (for वर्षि). Śs [अ]नेकानि; B Ds₁ Dn₁ सर्वाणि; Ds शस्त्राणि; Ds संग्रामे (for दिव्यानि). Ds वर्षिष्यसि दिव्यानि. —⁴) T Gs. 4 शरः; Gs ह्यस्त्रं (for शस्त्रं). Ds सर्वाणि (for वर्षाणि). Ds दिव्यानि च अनेकशः. —⁵) Dns संग्रामे (for संग्रामे). —⁶) Dns Ds. e. 8 S (Ms om.; Gs missing) प्र- (for च). Ds तेजसा प्रज्वलतिव.

एतन्नारायणादस्त्रं तत्प्राप्तं मम बन्धुना ॥ ५१
 तेनाहं पाण्डवांश्चैव पाञ्चालान्मत्स्यकेकयान् ।
 विद्रावयिष्यामि रणे शचीपतिरिवासुरान् ॥ ५२
 यथा यथाहमिच्छेयं तथा भूत्वा शरा मम ।
 : सप्तनेषु विक्रमस्त्वपि भारत ॥ ५३
 यथेष्टममवर्षेण प्रवर्षिष्ये रणे स्थितः ।
 अयोमुखैश्च विहगैर्द्रावयिष्ये महारथान्

51 K₁ D₁ 7 Ms om. 51^{ab} (cf. v. l. 50). D₄ om. 51^b-52^a. — ^b S K₁-3 D₈ विभुः; D₈ ततः (for प्रसुः). — ^c D₂ 6 एवं; D₈ एकं (for एतन्). D₈ ब्रंशं (for अस्त्रं). S (G₅ missing) एवं नारायणास्त्रं तत्. — ^d S (G₅ missing) सं- (for तत्). The portion of the text from मम up to पाञ्चाला (in 52^b) is damaged in Ś₂. D₂ 2, 5, 6 पितृ- (for मम). D₇ 8 पित्रा प्राप्तं तदा मम. — After 51, D₇ 8 ins.:

1364* तत्पसादान्मया प्राप्तं महास्त्रमिदमुत्तमम् ।

52 D₂ om. 52^a (cf. v. l. 51). 52^{ab} is partly damaged in Ś₂. — ^b K₁ पंचालान् (for पाञ्चालं). T G₁-3 M च स; G₂ सह- (for मत्स्य-). D₂ D₂-3 कैक-यान् (for कैक-). — ^d D₂ यथा (for इव). — After 52, G₁ M₁ 2 read 56 for the first time, repeating it in its proper place.

53 B₄ om. 53^{ab}. — ^b Ś₂ K₁ 2 D₁ भूताः (for भूत्वा). S K (K₅ missing) D₁ हि मे (for मम). — ^c D₂ शरीरेषु (for सप्तनेषु). — ^d Ś₁ K₅ विक्रामत्सु; B D₁ D₂ 1 D₂ 6 G₁ 2 M₁ 2 निह (D₂ 1 'हि')तेषु; T G₂ 4 त्वहेतेषु (for विक्रामत्सु). S K₁-3 D₁ [ह]ह (for [व]पि). M₃-5 निहन्तुरपि भारत. — After 53, G₁ M₁ 2 ins.:

1365* इच्छेयं यदि दूरस्थान्निहनिष्यन्ति मे शराः ।

54 ^a D₂ यथेष्ट- (for 'ष्टम्'). D₂ D₅ अस्त्र-; D₄ शस्त्र-; T G₂ 4 इषु- (for अस्त्र-). — ^b B₅ वर्षिष्ये च; M₃-5 प्रवर्षिष्ये (for प्रवर्षिष्ये). Ś₁ K₅ रणेप्रतः; B D₁ D₂ पुनः पुनः; D₈ रणोत्कटः; G₁ 3, 4 M₁ 2 रथे स्थितः (for रणे स्थितः). — ^c K₁ अधोमुखैश्च (for कपो'). D₁ हि (for च). G₂ विशिखैश्च (for विहगैश्च). — ^d T G₂ 4 तापयिष्ये (for द्राव'). D₂ 4, 5, 7, 8 रथोत्तमान् (D₂ 'मं'); D₈ महारणे (for 'रथान्'). — ^e B₁ D₂ D₂ 1 D₂ 4-5 परस्वधांश्च; G₂ 4 'व्यथांश्च' (for 'वधांश्च'). B D₁ D₂ D₈ S (G₅ missing) निशितान्

परश्वधांश्च विविधान्प्रसक्ष्येऽहमसंशयम् ॥ ५४
 सोऽहं नारायणास्त्रेण महता शत्रुतापन ।
 शत्रून्विध्वंसयिष्यामि कदर्थीकृत्य पाण्डवान् ॥ ५५
 मित्रब्रह्मगुरुद्वेषी जाल्मकः सुविगर्हितः ।
 पाञ्चालापसदश्चाद्य न मे जीवन्विमोक्ष्यते ॥ ५६
 तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य पर्यवर्तत वाहिनी ।
 ततः सर्वे महाशङ्खान्दध्मुः पुरुषसत्तमाः ॥ ५७

(for विविधान्). — ^c Ś₂ प्रमोक्ष्ये; K₁ B D₁ D₂ 1 S (G₅ missing) उत्स्र (D₂ 1 G₁ 'त्सु')क्ष्ये (D₂ 1 'क्षे'); D₂ 3 प्रसक्ष्ये; D₂ प्रसक्ष्ये; D₈ उत्स्र्ये; D₄ 5 प्रसक्ष्ये; D₈ उत्स्र्ये; D₇ 8 प्रसक्ष्ये (for प्रसक्ष्ये). D₂ D₈ [s]यं; D₄ [ए]कम् (for ष्टम्). D₅ कथंचन (for असंशयम्).

55 ^a D₈ सोऽहं नारायणेनास्त्र. — ^b Ś₁ K₅ 4 D₂ 1 D₁ 2, 4-तापनः; D₂ 3-सूदन; S (G₅ missing) तापिना (for तापन). — ^c G₂ 4 शत्रून्विध्वंसयित्वा च. — ^d G₁ M₁ 2 पार्थिवान् (for पाण्ड').

56 G₁ M₁ 2 read 56 for the first time after 52. — ^a D₈ मिथ्यावादी (for मित्रब्रह्म-). Ś₁ (sup. lin.) कुरु- (for -गुरु-). B D₁ D₂ 1 D₇ 2-3-द्रोही (for -द्वेषी). — ^b K₁-3 D₁ D₁ जाल्मिकः; D₈ G₂ जल्पकः; D₈ छद्मकश्च. D₈ च (for सु-). D₄ जाल्मिकः स विगर्हकः; G₁ M₁ 2 (all first time) अल्पकः स च गर्हितः; G₁ M₁ 2 (all second time) जाल्मः सत्सु विगर्हितः; M₄ जाल्मेष्वपि विग'. — ^c Ś₂ K₂ 2 G₁ (second time). 3, 4 M₁ 2 (last two both times). 5-5 पांचालापसद (Ś₂ 'ष'दश्च; D₂ 6 पांचालापसदश्च. D₁ चापि; D₂ 5, 7, 8 पापो; D₈ क्षुद्रो; G₁ (first time) निलंबं; M₁ 2 (both first time) राजन् (for चाद्य). D₄ पांचाल-सदशात्पापो. — ^d K₂ D₁ D₂ D₄ 5, 8 विमोक्ष्यसे; D₈ न मोक्ष्यते; D₈ गमिष्यति (for विमोक्ष्यते). — After 56, G₁ M ins.:

1366* एवमुक्त्वा ततो द्रौणिः शङ्खं दध्मौ स मारिष ।
 प्रयन्त्युधिर्वीं सर्वां सशैलवनकाननाम् ।
 तस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा तव सैन्यानि मारिष ।
 न्यवर्तन्त रणायैव भयं लब्ध्वा महारथाः ।

57 ^b D₈ संन्यवर्तत वाहिनी. — ^d Ś₂ D₄ दध्मुः पुरुषसत्तम.

58 ^a D₈ मेरुंश्च (for मेरीश्च). Ś₁ K₅ D₁ [व]श्चा-

C. 7. 5024
B. 7. 195. 46
K. 7. 195. 45

7. 166. 58
7. 166. 58
7. 166. 58

मेरीश्याम्यहनन्द्वा डिण्डिमांश्च सहस्रशः ।

तथा ननाद वसुधा खुरनेमिप्रपीडिता ।

स शब्दस्तुमुलः खं धां पृथिवीं च व्यनादयत् ॥ ५८

तं शब्दं पाण्डवाः श्रुत्वा पर्जन्यनिनदोपमम् ।

समेत्य रथिनां श्रेष्ठाः सहिताः संन्यमन्नयन् ॥ ५९

तथोक्त्वा द्रोणपुत्रोऽपि तदोपस्पृश्य भारत ।

प्रादुश्चकार तदिव्यमस्त्रं नारायणं तदा ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

१६७

संजय उवाच ।

प्रादुर्भूते तनस्तस्मिन्ने नारायणे तदा ।

प्रावात्सपृषतो वायुरनप्रे स्तनयितुमान् ॥ १

चचाल पृथिवी चापि बुक्षुमे च महोदधिः ।

प्रतिस्रोतः प्रवृत्ताश्च गन्तुं तत्र समुद्रगाः ॥ २

शिखराणि व्यदीर्यन्त गिरीणां तत्र भारत ।

अपमव्यं मृगाश्चैव पाण्डुपुत्रान्प्रचक्रिरे ॥ ३

तमसा चावकीर्यन्त धूर्यश्च क्लृप्तोऽभवत् ।

हनन्; K1 M1-4 [ज]म्बहनन्; Ds व्यहनन्; Ds [ज]म्बहनन्; T [ज]म्बहनन् (for [ज]म्बहन्). K1 G1 M1-4 दृष्टा; K2 दृष्टान्; G4 दृष्टा (for दृष्टा) —⁵) Ś K2 दिदिमांश्च; K1,2 D1 मिदिपालान् (D1 'ला:); K4 Dn1 Ga,4 दिदिमांश्च; Dn1 D4 दिदिमांश्च; Ds मिदिमांश्च; Ds दिदिमांश्च (for 'मांश्च). —⁶) Ds T G2-4 ततो (for तदा). —⁷) Ds रथ- (for खुर-). Ds, a, 1, 2 प्रकीर्तिता; Ds प्रनादिता (for प्रपीडिता). —⁸) Dn1 D4, 4, 5 तुमलः (for तुमुलः). Dn1 खं च; Ds सर्वा; Ds खं सर्वा (sic); S (G4 missing) जज्ञे (for खं धां). Ds दिक्ष्व प्रदिशः खं च. —⁹) Ds, 1, 2 स (for च). Ds, 4-5 व्यनादयन्; T G2-4 [ज]म्बनादयन्; G1 M1, 2 [ज]म्बनादयन् (for व्यनादयन्). Ś K1-2 D1 तुमुलो जन्व (D1 'तु)नादयन् (K1, 2 'न्); M2-5 पृथिवीमनि (M2 'तु)नादयन्

50 *) Ds समेता (for समेत्य). —²) K4 B2-3 Dn1 G1 M1, 2 चाप्यमन्नयन्; B1 चोपमं; Dn2 D2-5, 1, 2 सप्रमं; Ds चाप्यमन्नयन्; T G2-4 M2-5 चाप्यमन्नयन् (for संन्यमन्नयन्).

60 *) Ds तु (for इषि). —³) K4 B D (except D1) चारि; G1, 2 M1, 2 तत; G4, 4 तत्र (for तदा). Ds वालिना (for भारत). —⁴) K4 तदा (for तदा).

Colophon om. in K1, 2; K5 G5 missing. — Sub-
parvan: B1 नारायणात्मोक्षः B2 नारायणीय. — Day

of Droṇa's Generalship: K1 पंचमदिवसयुद्धे. — Adhy.
name: D1 अश्वत्थामा कुहः; Ds अश्वत्थामागर्जनं; Bom.
ed. अश्वत्थामाक्रोधः. — Adhy. no. (figures, words
or both): Dn1 196; Ds G1 M1, 2 189; Ds 89;
T G2, 3 190; G4 191; M2-3 188. — Śloka no.:
Dn1 Dn1 50.

167

☞ This adhy. is missing in K5 G5 (cf. v. 1. 7.
125. 14; 137. 9).

1 *) Ś K1-2 तदा (for ततस्). —⁵) Ś K2-4 Dn1
तथा; B (except B4) Dn1 Dn1 G2 प्रमो; Ds विसुः;
Ds T G1, 2, 4 M विमो (for तदा). —⁶) Ś K1, 2
प्रावात्; Ds बवो (for प्रावात्). B4 संपृषतो; Dn
D2, 4-5 सपृष्टतो; G1 M सपृषितो; G4 सपृष्टितो (for
सपृषतो).

2 *) Dn2 om. from पृथिवी up to प्रच (in 3^d).
Ds चेवं (for चापि). —³) D4 बलोदधिः (for महो').
—⁴) K1 D2, 4, 5-8 प्रतिश्रोतः (for 'श्रोतः'). —⁵) K5
समुद्रगाः.

3 Dn2 om. up to प्रच (cf. v. 1. 2). —⁶) Ś
K1, 2, 4 B Dn1 Dn1 D1, 2 G1, 2, 4 M व्यदीर्यन्त; Ds
विदीर्यन्ते (for व्यदीर्यन्त). —⁷) T G2, 4 चारु; G1
M1, 2 चात्र; G2 चैव (for तत्र). —⁸) Ś अपसम्भा-
न्मृगांश्चैव. —⁹) K4 B Dn1 Dn1 D1, 2 S (G5 missing)

संपतन्ति च भूतानि क्रव्यादानि प्रहृष्टवत् ॥ ४
 देवानगन्धर्वास्त्रिस्ता आसन्विशां पते ।
 कथं कथामवतीव्रा दृष्ट्वा तद्वाक्कुलं महत् ॥ ५
 व्यथिताः सर्वराजानस्तदा ह्यासन्विचेतसः ।
 तद्दृष्ट्वा घोररूपं तु द्रौणेरस्त्रं भयावहम् ॥ ६
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 निर्वर्तितेषु सैन्येषु द्रोणपुत्रेण संयुगे ।
 मृशं शोकाभितप्तेन पितुर्वधममृष्यता ॥ ७
 कुरुनापततो दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नस्य रक्षणे ।

को मन्त्रः पाण्डवेष्वासीत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ८
 संजय उवाच
 प्रागेव विद्वतान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्युधिष्ठिरः ।
 पुनश्च तुमुलं शब्दं श्रुत्वाञ्जनमभाषत ॥ ९
 आचार्ये निहते द्रोणे धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
 निहते वज्रहस्तेन यथा वृत्रे महासुरे ॥ १०
 नाशंसन्त जयं युद्धे दीनात्मानो धनंजय ।
 आत्मत्राणे मर्तिं कृत्वा प्राद्रवन्कुरवो यथा ॥ ११
 केचिद्भ्रान्ते रथैस्तूर्णं निहतपार्ष्णिगन्तुभिः ।

C. 7. 8040
B. 7. 186. 12
K. 7. 187. 12

पांडुसैन्यां; D₂ पांडुस्तत्र (for पाण्डुपुत्रान्).

4 ^a) B₁. 3. 4 D₁ D₁ दिशोन्वकीर्यत (hypermetrie); D₁. 5 वा (D₅ च) प्रकी⁰; D₇. 3 वाप्यकी⁰; S (except G₃; G₅ missing) चाभ्यकी⁰ (for चाव⁰). — ^b) K₁ भूयश् (for सूर्यश्).

5 ^b) N (K₅ missing) G₁ M ह्या (K₄ B₄ D₁ D₂ ह्या; B₅ चा) सन्. — D₅ om. 5^{0d}. D₈ om. 5^{0e}. — ^c) D₄ तत्र (for तीव्रा). D₁ कथयंति भयं तीव्रं; D₂ कथं कथं भवेत्तीव्रं; D₃ कथं तथाभवत्तीव्रं; D₅ कथं कथं भयं तीव्रं; D₇ तदा चिंता समुत्पन्ना; G₁ M₁. 2 तथा हृदभवत्तीव्रं; M₂-5 भयं तदाभवत्तीव्रं. — ^d) D₁ D₈ ते; G₁ M₁. 2 च (for तद्). G₃. 4 तत्त्वा (G₄ त्रा) कुलं (for तद्वा⁰). D₇ नमः (for महत्).

6 D₃ om. 6^{0d} (cf. v. l. 5). — ^a) D₈ तत्र (for सर्वे). — ^b) S K₁-3 D₁. 2. 5. 7 तत्र; K₄ B D₁ D₁ D₂ 4 त्रस्ताश्; D₈ सर्वे (for तदा). K₄ B₂. 4 D₂ 2 चासन् (for ह्या⁰). S₁ K₃ नराधिप; S₂ K₁. 2 D₁ नरैश्च; K₄ B D₁ D₁ D₂-5. 7 विशां पते (for विचेतसः). — ^c) D₁. 2. 3 तं; T G₂-4 M₁. 2. 5 ते (for तद्). B D₁ D₁ D₂ वै; T G₄ M₁-3. 5 तद्; G₁-3 M₂ तं (for तु). — ^d) D₂ शस्त्रे (for अस्त्रे). S K₁-3 D₁ महाभयः; K₄ महेस्मना (sic) (for भयावहम्). — After 6, G₁ M ins.:

1367* पेतुराकाशगास्तत्र विमनस्का विशां पते ।

रोदसी च वियच्चैव सर्वं ज्वालासमावृतम् ।

[(L 1) G₁ M₁. 2 पेतुराकाशगान्यत्र (for the prior half). G₁ M₁. 2 विमानानि (for विमनस्का). — M₂-5 om. line 2.]

7 ^a) D₇ सर्वेषु (for सैन्येषु). — ^c) D₄ कोपाभि- (for शोकाभि). D₇ भूतेन (for तप्तेन). — ^d) D₈ अपृच्छता (for असृष्यता).

8 ^a) M₃-5 उत्पततो (for आप⁰). — D₄ om. (hapl.) 8^{0e}-9^{0e}. — ^b) B₅ संयुगे (for रक्षणे). — ^c) D₆. 3 पांडवस्य (for वेपु).

9 With 9, cf. 1370*. D₄ om. 9^{0e} (cf. v. l. 8). — ^a) D₈ विद्वतं (for तान्). D₃ वीक्ष्य (for दृष्ट्वा). — ^b) D₈ धार्तराष्ट्र. — D₄ om. 9^{0e}-12^{0e}. — ^c) D₁ D₇. 3 तुमुलं (for तुमुलं). D₂ युद्धं (for शब्दं). — ^d) S₁ K₃ दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). B D (D₄ om.) T G₁-4 M₁. 2 अथात्रवीत् (for अभाषत).

10 D₄ om. 10 (cf. v. l. 9). Before 10, B D₁ D₁ D₂ ins. युधिष्ठिर उवाच

11 D₄ om. 11 (cf. v. l. 9). — ^a) K₄ B D₁ D₁ D₂. 3 नाशंसतो; D₂ D₁. 7 नाशंसत; D₈ आशंसंत (for नाशंसन्त). — ^b) D₈ व्रीडमाना; G₅ दीनमाना (for दीनात्मानो). S₂ नरर्षभ; S (G₅ missing) महारथाः (for धनंजय). — ^c) D₅. 5. 8 -त्राण- (for -त्राणे). — ^d) K₄ D₂ D₁. 5-8 T G₁-3 M₁. 2 यदा; B₁-2. 5 D₁ D₁ रणात्; B₄ D₃ M₂-5 भयात् (for यथा). D₂ कुरवः प्राद्रवन्त्या.

12 D₄ om. 12 (cf. v. l. 9). — ^a) D₂. 5 किंचिद् (for केचिद्). S₂ तूर्णैर् (for तूर्णं). — ^b) K₄ B D₁ D₂ D₁-3. 7. 8 G₃ निहतैः; D₁ T निहतः; D₅. 6 निहताः; G₁ M₃ न हत- (for निहत). S₁ K₃ -प्राष्टि-; K₁ -प्राष्टि-; K₃ -प्राष्टि-; G₁ M -प्राष्टि-; G₃. 4 -प्राष्टि- (for -पार्ष्णि-). S₂ K₃ -यंत्रिभिः; D₃ -चर्विन्; D₅. 7. 8 -चर्विन्; D₈ -चर्वयः (sic) (for -चन्तुभिः). — ^c) S₂

विपताकध्वजच्छत्रैः पार्थिवाः शीर्णकूबरैः ॥ १२
 भगनीडैराकुलाश्वैरारुह्यान्वे विचेतसः ।
 भीताः पादैर्हयान्केचिच्चरन्तः स्वयं रथैः ।
 युगचक्राक्षमग्रेषु द्रुताः केचिद्भयातुराः ॥ १३
 गजस्कन्धेषु संस्पृता नाराचैश्चलितासनाः ।
 शरातैर्विद्रुतेनागैर्हताः केचिदिशो दश ॥ १४

Ms-s विपताकाः; Ds T G2-4 निपातित- (Ds 'तैर्')
 (for विपताकः). Ks Ds. 5 -ध्वजैश्छत्रैः; Ds -ध्वजैश्छत्रैः.
 —^d) Ms-s पार्थिवैः (for 'वाः'). T Gs. 4 जीर्ण- (for
 शीर्ण-). Dn1 -कूबराः (for 'रैः').

13 " S (Gs missing) भगनीडैर् (for 'नीडैर्').
 Bs आकुलाश्वैर्; Bs व्याकुलाश्वैर्; Dns Ds. 5 आकुलैश्च
 (for 'लाश्वैर्'). Ds भगनीडाकुलाश्वैर्. —^d) Ks Dns
 प्रारुह्यान्वा; Bz. 5 आरुह्यान्वा; Bs Dn1 आरुह्या-
 ना; Bs 'भान्वा'; Bz आरुह्यान्वा; Ds प्रारुह्यान्वे; Ds. 7. 8
 कौरवाश्च; Ds क्रिडीताश्च (sic); Ds योधाः सर्वे (for
 आरुह्यान्वे). Bs Ds विशेषतः (for विचेतसः). — Bz. 4
 Dn1 Dn1 om. 13^{ad}; Bs reads the same on marg.
 —^e) T G2-4 धीराः (for भीताः). Śi Ks हतैः; Śs
 Ks. 5 हताः; Dns हयैः; Ds रथैः (for हवान्). —^d)
 Dns Gs M त्वार (Dns om. र) वतः (for त्वर). Ds
 स्वकान्; Gs स्वकं (for स्वयं). Ś K (Ks missing)
 Dns Ds. 2. 4 रथान्; Bs तदा; Ds नराः; Ds. 8 हयान्
 (for रथैः). Bz. 8 त्वरन्ति स्वयं नराः; Ds 'ति रथा-
 न्पुरा; Ds 'तो रथद्विपान्. —^d) Śs Ks. 2. 4 Ds भग्नैश्च
 युग (Ds रथ) चक्राक्ष; B Dn1 Dn1 भग्नैश्चयुगचक्रैश्च;
 Ds चक्राक्षमग्रेषु द्रुताश्च. —^e) Ds तत्र (for द्रुताः).
 Ds. 2. 5 S (Gs missing) भयार्दिताः (for 'तुराः'). B
 Dn1 Dn1 व्याकुल्यन्त (Dn1 व्यकुल्यन्ते) समततः. — After
 13, B Dn1 Dn1 ins. :

1368* रथान्विशोर्णानुरूपं पतिः केचिच्च विद्रुताः ।

— B Dn1 Dn1 cont. : Ś K (Ks missing) Dns Ds-8
 ins. after 13 :

1369* हयपृष्ठगताश्वान्ये कृप्यन्तेऽर्धच्युतासनाः ।

[Śs Ks कृप्यन्तेऽर्धच्युताः शराः; Śs Ks. 5 Ds 'ते विश्वनाः
 हतैः (for the post. half).]

14 " Ś Ks-8 Dns Ds. 2. 4. 5. 7. 8 -स्कन्धैश्च; Ds
 -स्कन्धे च (for -स्कन्धेषु). Ds क्षलन्ते; Ds. 8 स (Ds
 सन्) संतो; Gs विस्पृता; Gs. 4 च मुता (for संस्पृता).
 —^d) Bs Ds चलितासनाः. T Gs-4 नाराचैश्चलि पीडिताः.
 —^e) Bs संरथैर्; Ds शरातैर्; Ds 'चिर् (for 'तैर्').

विशस्त्रकवाश्वान्ये वाहनेभ्यः क्षितिं गताः ।

संछिन्ना नेमिषु गता मृदिताश्च हयद्विपैः ॥ १५

क्रोशन्तस्तात पुत्रेति पलायन्तोऽपरे भयात् ।

नामिजानन्ति चान्योन्यं कश्मलामिहतौजसः ॥ १६

पुत्रान्पितृन्सखीन्प्रातृन्समारोप्य दृढक्षतान् ।

जलेन क्लेदयन्त्यन्ये विमुच्य क्वचान्यपि ॥ १७

Ds च द्वितैर्; M4 विद्रुता (for 'तैर्'). Dns शरातै-
 विद्रुतेनागैर्; Ds शरातैर्विद्रुता नागाः; T G2-4 'ताः प्र-
 द्रुता नागैर्. —^d) Ks Ds. 8 T G2-4 द्रुताः; Bz गताः;
 Dn1 Ds. 2. 5. 8 हताः (for हताः). Dns दशाः; Ds दशः.

15 " Ds विवस्त्रः; Ds. 8 विस्त्र- (for विशस्त्र-).
 —^d) T G2-4 समततः (for क्षितिं गताः). — Ds. 8
 om. 15^c-16^b. —^e) Ś Ks. 5 Ds संछिन्ना (for संछिन्ना).
 Dns Ds. 5 तथा (for गता). Ks B Dn1 Dn1 Ds. 8
 संछिन्ना नेमिभिश्चैव (Ds 'भी रथैर्'); Ds रथनेमिषु तत्रान्ये;
 S (Gs missing) संछिन्ना नेमिभिश्चान्ये. —^d) Dn1 Dn1
 मृदिताश्च; Ds Gs M. 2 मर्दि; Gs पति (for मृदि).
 Ds च हयैर्; S (Gs missing) चापरे (for च हय-).

16 Ds. 8 om. 16^{ab} (cf. v. 1. 15). —^a) Dns
 क्रोशन्तस् (for क्रोशन्). Ś Ks-8 Ds मित्रेति (for पु).
 —^b) Ś Ks-4 Ds पलायन्ते; Bz. 4 Dns Ds. 5 T G2 'यन्ति;
 Ds 'यन्त (for 'यन्तो). Śs [s]मवन्; Bz damaged
 (for भयात्). Gs. 2. 4 पलायन्तोऽपरे म (Gs ह) यात्.
 —^c) Ds वा (for च). Bz. 2. 4 Dn1 Dn1 Ds नाम्न-
 जानन्त चान्योन्यं.

17 " Ds Ms-s सखीन्पितृन् (by transp.). Gs
 पुत्रान् (for पितृन्). —^d) Śs Ks-8 दृढे; Ds दृढे (for
 दृढ-). Ś Ks क्षताः; Ks कृतः; Ks श्रुताः (sic);
 Ds-1 क्षतान् (for क्षतान्). —^e) Ds-8 [आ]क्लिदयन्ति
 (for क्लृद-). —^d) Śs Ds. 7. 8 च; Ds तु; Ds [उ]त
 (for [अ]पि). Ks B Dn1 Ds विमुच्य क्वचानपि (Ds
 'यानिति). — After 17, S (Gs missing) ins. :

1370* पलायनपराश्वान्ये योधाः शतसहस्रतः ।

अवस्थितं पुनर्दृष्ट्वा तव पुत्रस्य तद्वलम् ।

धर्मपुत्रो महाराज धनंजयमयाजवीत ।

[(L. 1) Gs M. 2. 5 योधाः. — Gs om. lines 2-3.]

18 Ms om. 18^{ab}. —^a) T Gs. 2 M. 2. 4. 5 इदानीं
 (for ता). Ds T Gs-4 M. 5 प्राप्तः; Gs M. 2 प्राप्तः
 (for प्राप्य). —^b) Ks हते; Bz damaged (for
 हते). Bz हतं बलं; Ds. 4. 5 ध्रुवं (Ds 'वे) बलं; Ds

7. 167. 25
7. 167. 27

धमन्ति कौरवाः शङ्खान्यस्य वीर्यमुपाश्रिताः ॥ २५
यत्र ते संशयो राजद्वयस्तश्चे गुरो हते ।
घातराष्ट्रानवस्थाप्य क एष नदतीति ह ॥ २६
हीमन्तं तं महाबाहुं मत्तद्विरदगामिनम् ।
व्याख्यास्याम्युग्रकर्माणं कुरूणामभयंकरम् ॥ २७
यस्मिञ्जाते ददौ द्रोणो गवां दशशतं धनम् ।
ब्राह्मणेभ्यो महाहैम्यः सोऽश्वत्थामैष गर्जति ॥ २८
जातमात्रेण वीरेण येनोच्चैःश्रवसा इव ।

अपाश्रिताः; B₁ D₂ समाश्रिताः; D₂ ५. १. ३ समाश्रिताः
(for उपाश्रिताः).

26 Before 26, G₂ ins. अर्जुनः. —⁵) K₁ व्यस्त-
(for न्वस्त). T G₂ ४ गते (for हते). —⁶) D₂: D₂
१. ३ घातराष्ट्रम् (for 'राष्ट्रान्'). S K₂ अपाश्रित्य; K₁ २
D₁ उपाश्रित्य; D₁ अवस्थाप्य (for 'स्थाप्य'). —⁷)
K₂ M₁ इह (for इति). S₂ K₂ च; K₄ B₂ ४ D₂
M₁ हि (for ह). D₂ क एष निनदतीति ह; D₁ क एष
नदतीति हा.

27 *) B (except B₂) D₂ D₁ D₂ श्रीमते (for
ही). —⁸) M₁ om. मत्त. S (G₂ missing) मातंग-
(for 'द्विरद'). S₂ D₂ ९ विक्रमं (for 'गामिनम्').
— After 27^{ab}, S (G₂ missing) ins.:

1372* इन्द्रविष्णुसमं वीर्यं कोपेऽन्तकमिव स्थितम् ।

बृहस्पतिसमं बुद्ध्या नीतिमन्तं महारथम् ।

[(L 1) G₂ M इन्द्रविष्णू (for इन्द्रविष्णु). M₂-s
कोपे (for कोपे).]

—⁹) B D₂ D₂ S (G₂ missing) व्याख्यास्यामि (for
व्या). K₁ व्याख्यास्यामुग्रकर्माणं (sic); D₂ D₂ व्या-
(D₂ व्या) व्याख्यामुग्रकर्माणं; D₂ D₂ व्याव्रास्यमु.

28 D₂ repeats 26^{ab} after 28. —¹⁰) S (G₂
missing) transp. ददौ and गवां. D₂ (second time)
गोचद्वयमर्जुनं. —¹¹) D₂ महाहैम्यः (for महाहैम्यः).
—¹²) K₁ [अ]व; K₂ D₂ D₂ १. ३ [ए]व (for [ए]व).
— After the second occurrence of 26^{ab}, D₂ ins.:

1373* स एष नदति द्रौपिर्वैर्मान्ते बलदो यथा ।

29 *) S₂ K₂ [ह]व हि; S₂ B (except B₂) D₂
D₂ यथा (for हव). —¹³) B₂ ३ हेपता; D₁ हेपिता;
D₂ हेपता (for हेपता). G₂ ३ क्षपिता (for कम्पिता).
—¹⁴) D₂ D₂ कम्पिता; D₂ सवनाक्ष (for सकलाक्ष).

हेपता कम्पिता भूमिलोकाश्च सकलाक्षयः ॥ २९
तच्छ्रुत्वान्तर्हितं भूतं नाम चास्याकरोत्तदा ।
अश्वत्थामेति सोऽद्यैष शूरो नदति पाण्डव ॥ ३०
योऽद्यानाथ इवाक्रम्य पार्श्वेन हतस्तथा ।
कर्मणा सुनुशंसेन तस्य नाथो व्यवस्थितः ॥ ३१
गुरुं मे यत्र पाञ्चाल्यः केशपक्षे परामृशत् ।
तत्र जातु ध्वमेद्राणिर्जानन्यौरुषमात्मनः ॥ ३२
उपचीर्णो गुरुर्मिथ्या भवता राज्यकारणात् ।

S (G₂ missing) लोकाश्चैव पृथग्विधाः.

30 *) B₂ D₂ ते श्रुत्वा; D₂ उल्लुत्य (for तच्छ्रुत्वा).
D₁ [अ]न्तरिक्षं (for [अ]न्तर्हितं). D₁ lacuna; G₂ नादं
(for भूतं). —¹⁵) K₂ B D₂ D₂ तस्य; D₂ ४. ५. १. ३
यस्य (for चास्य). S K (K₂ missing) D₁ २. ४. ५. १. ३ प्रभुः;
D₂ प्रभो (for तदा). —¹⁶) B₂ D₂ [स]द्यैष; D₂
[स]द्यैव (for सद्यैष). —¹⁷) D₂ नदति; D₂ गर्जति (for
नदति). S₂ K₂ पाण्डवाः; K₄ D₁ माधव; M₁ २ पाण्डवं
(for पाण्डव).

31 *) B D₂ D₂ D₂ ४. ५. १. ३ M₁ ह्यनाथ; D₂ हा नाथ
(for उद्धा). S K (K₂ missing) D₁ बोधा (K₁ योभ्याः;
K₂ ४ D₁ यो ह्य) नाथवदाक्रम्य. —¹⁸) B₂ २. ५. १. ३
D₂ D₂ ४. ५. १. ३ तदा; S (G₂ missing) सूचे (for तथा).
—¹⁹) S₂ सुनुशंसेन (for 'सेन'). —²⁰) S₂ तथा (for
तस्य). D₂ ह्यपस्थितः; T₁ ह्यप (for व्यव).

32 *) D₂ S (G₂ missing) मे यत्र; D₂ एव च (for
मे यत्र). D₂ पांचालः. —²¹) S₂ K₂ २. ४ B₂ ५ D₁ परा-
सुषत्; D₂ 'सुशत्'. —²²) D₂ तत्र (for तत्र). T
G₂ ४ M₁ २ सहेद् (for क्षमेद्). M₂ न जातु क्षमते
द्रौणिर्. — After 32, G₂ ins.:

1374* स हि तेनैव नः सर्वान्क्षपयेदिति मे मतिः ।

33 *) K₂ ३ उपशीर्णो; K₄ D₁ 'दीर्णो; G₁ 'जीर्णो'
(for 'वीर्णो'). D₂ मत्तया (for मिथ्या). —²³) D₂
तत्त (for नाम). —²⁴) D₂ सोनयः (for सोऽधर्मः).
— After 33, K₂ B D₂ D₂ D₁ २. ५. १. ३ ins.:

1375* त्विरं स्वास्थिति चाकीर्तिर्लोकैक्ये सचराचरे ।

रामे वालिवधाद्यद्देवं द्रोणे निपातिते ।

[(L 1) D₂ त्रैलोक्ये (for 'क्ये'). — (L 2) D₂
रामे वालिवधादेव (for the prior half). D₂ तथा (for
यद्). D₂ द्रोणे निपातितः (for the post. half).]

धर्मज्ञेन सता नाम सोऽधर्मः सुमहान्कृतः ॥ ३३
सर्वधर्मोपपन्नोऽयं मम शिष्यश्च पाण्डवः ।
नायं वक्ष्यति मिथ्येति प्रत्ययं कृतवांस्त्वयि ॥ ३४
स सत्यकञ्चुकं नाम प्रविष्टेन ततोऽनृतम् ।
आचार्य उक्तो भवता हतः कुञ्जर इत्युत ॥ ३५
ततः शस्त्रं समुत्सृज्य निर्ममो गतचेतनः ।
आसीत्स विह्वलो राजन्यथा दृष्टस्त्वया विभुः ॥ ३६
स तु शोकैर्न चाविष्टो विमुक्तः पुत्रवत्सलः ।
शाश्वतं धर्ममुत्सृज्य गुरुः शिष्येण घातितः ॥ ३७

न्यस्तशस्त्रमधर्मेण घातयित्वा गुरुं भवान् ।
रक्षत्विदानीं सामात्यो यदि शक्रोषि पार्षतम् ॥ ३८
ग्रस्तमाचार्यपुत्रेण कुद्देन हतबन्धुना ।
सर्वे वयं परित्रातुं न शक्यामोऽद्य पार्षतम् ॥ ३९
सौहार्दं सर्वभूतेषु यः करोत्यतिमात्रशः ।
सोऽद्य केशग्रहं श्रुत्वा पितुर्वक्ष्यति नो रणे ॥ ४०
विक्रोशमाने हि मयि भृशमाचार्यगृद्धिनि ।
अवकीर्य स्वधर्मं हि शिष्येण निहतो गुरुः ॥ ४१
यदा गतं वयो भूयः शिष्टमल्पतरं च नः ।

C. 7. 8072
B. 7. 166. 44
K. 7. 167. 46

— After the above, Ds reads 38-43.

34 The portion of the text from 34^a up to श
in (7. 168. 26^a) is lost in Śs on missing folios.
—^b) Ks स मे (for मम). Ds स (for च). —^c)
Ds न स (for नायं). Ks वक्षति; Bom. ed. वदति
(for वक्षति).

35 Śs missing (cf. v. l. 34). —^b) Dr. s स्वया;
G1 M1.2 सता (for ततो). Dn2 वृत्तं; D2.3 भृशं;
D4.5.8 नृप (for अनृतम्). —^d) Ds हत (for
हृत्).

36 Śs missing (cf. v. l. 34). —^a) Ś1 K1.3
शब्दं (for शस्त्रं). G4 ततः स शस्त्रमुत्सृज्य. —^b) Ds
मर्ममो (for निर्ममो). —^c) Ś1 K (Ks missing) D1
च; B Dc1 Dn Ds सु; G1 M1.2 नो (for स).
—^d) Dn1 तथा (for त्वया). Ś1 K (Ks missing)
प्रभुः; M2-6 गुरुः (for विभुः).

37 Śs missing (cf. v. l. 34). —^a) B Dc1 Dn
D2.4-8 स तु (Dn2 कृत) शोकसमाविष्टो. —^b) Ds
विह्वलः (for विमुक्तः). B5 पुत्रवासनः; M4 lacuna (for
वत्सलः). —^c) Ds तमेव धर्मनिर्मुक्तः. —^d) Bom. ed.
कृष्णेन (for शिष्येण). Ks Dn1 पातितः (for घा).
Dn2 D2.4.5.7.8 शिष्येण निहतो गुरुः; Ds शिष्यो गुरु
मघातवत्.

38 Śs missing (cf. v. l. 34). D2.4.7.8 om.
(hapl.) 38-43; Ds reads the same after 1375*.
—^b) Ds पातयित्वा (for घात). Ds द्विजं (for
भवान्). —^c) Ś1 Ks यदि तु (for रक्षतु). Ks सा-
मन्मो (for सामात्यो). K1.2 D1 इदानीं रक्षितुं राजन्;
Ds रक्षेदानीं सहामात्यो. —^d) M2.3 युधि (for यदि).

B1.4 G1.4 M1.2 शक्रोति; B2 Dc1 Dn शक्तोसि (for
शक्रोषि). B2 Ds पार्थिव; G1 पार्षत; M4 lacuna
(for पार्षतम्).

39 For the sequence in Ds, cf. v. l. 38. Śs
missing (cf. v. l. 34). D2.4.7.8 om. 39 (cf. v. l.
38). Ś1 Ks om. (hapl.) 39. —^b) K1.2 D1.3 युद्धे
नि- (for कुद्देन). —^c) Dc1 Dn1 सर्वैरि (Dn1 'र')यं
(for सर्वे वयं). —^d) B Dn1 D1.6 शक्यामो; Dn2
corrupt (for शक्यामो). G4 [s]त्र (for श्य).

40 For the sequence in Ds, cf. v. l. 38. Śs
missing (cf. v. l. 34). D2.4.7.8 om. 40 (cf. v. l.
38). —^a) Dn2 सौहार्दं; Ds सुहृदं (for सौहार्द).
Ś1 K1-8 D1.2.5 -युद्धेषु; B2 -शिष्येषु; Ds -युद्धेन (for
-भूतेषु). —^b) B Dc1 Dn Ds.5 -मातुषः (Ds 'ष');
Ds -दुर्जयः; T G2-4 M2-5 -मात्रतः (for मात्रक्षः).
—^c) Ds [s]यं (for स्य). —^d) K1 Dn1 Ds वक्षति
(for च). B5 नो (for नो). Ds प्रतिघटयति *रणे.

41 For the sequence in Ds, cf. v. l. 38. Śs
missing (cf. v. l. 34). D2.4.7.8 om. 41 (cf. v. l.
38). —^a) Ds च (for हि). —^b) Ś1 D1 -गृद्धिनि;
K1 -मृद्धेनि (for -गृद्धिनि). —^c) K1.2 D1 अपाकीर्य;
K4 D2.5 G1 M1.2 अपा; Ds अप (for अव).
Dn2 स्वयं धर्मं (for स्वधर्मं हि). B Dc1 Dn1 अपाकीर्य
स्वकं धर्मं.

42 For the sequence in Ds, cf. v. l. 38. Śs
missing (cf. v. l. 34). D2.4.7.8 om. 42 (cf. v. l.
38). —^a) Ds तदा; Ds M2-5 यथा (for यदा).
Dn1 वचो (for वयो). —^b) Ś1 K1.2.4 D1 वचः; Ks
(sup. lin.) हि नः; B5 च तद्; Ds वचः (for च नः).

तस्येदानीं विकारोऽयमधर्मो यत्कृतो महान् ॥ ४२
 पितेव नित्यं सौहार्दात्पितेव स हि धर्मतः ।
 सोऽप्यकालस्य राज्यस्य कारणाभिहतो गुरुः ॥ ४३
 घृतराष्ट्रेण भीष्माय द्रोणाय च विशां पते ।
 विसृष्टा पृथिवी सर्वा सह पुत्रैश्च तत्परैः ॥ ४४
 स प्राप्य तादृशीं वृत्तिं सत्कृतः सततं परैः ।
 अवृणीत सदा पुत्रान्मामेवाम्यधिकं गुरुः ॥ ४५

अक्षीयमाणो न्यस्तास्त्रस्त्वद्वाक्येनाहवे हतः ।
 न त्वेनं युज्यमानं वै हन्यादपि शतक्रतुः ॥ ४६
 तस्याचार्यस्य वृद्धस्य द्रोहो नित्योपकारिणः ।
 कृतो ह्यनार्यैरस्माभी राज्यार्थे लघुबुद्धिभिः ॥ ४७
 पुत्रान्भ्रातृन्पितृन्दाराक्षीवितं चैव वासविः ।
 त्यजेत्सर्वं मम प्रेम्णा जानात्येतद्धि मे गुरुः ॥ ४८
 स मया राज्यकामेन हन्यमानोऽप्युपेक्षितः ।

— °) G₂-4 M₂-s कस्य (for तस्य). D₂s corrupt;
 S (G₂ missing) विरोधोऽयं (for विकारोऽयं). — °) K₁.s
 D₂ यः; K₄ B₂.s D₂ D₂ G₂ M₂.s [s]यं (for
 यत्).

43 For the sequence in D₂, cf. v. l. 38. S₂
 missing (cf. v. l. 34). D₂.s.7.s om. 43 (cf. v. l.
 38). — °) G₁ M₁.s [ए]व (for [इ]व). S₁ K₂ D₂
 हि स (by transp.); K₄ B₁-4 D₂ D₂ M₂ हि च;
 M₂.s च हि. K₁.s D₁.s यः (D₂ स) पितेव धर्मतः; B₂
 पिता चैवमधर्मवित्; D₂ पितेव स हि धर्मवित्. — °)
 D₂ राष्ट्रस्य (for राज्यस्य). — °) K₁.s.4 B D₂ D₂
 D₁.s.5.5 वा (K₁ D₂ वा) वितो (for निहतो).

44 S₂ missing (cf. v. l. 34). — °) D₁.s
 भीष्मेण (for भीष्माय). D₂ कर्णाव (for द्रोणाय). T
 G₂-4 M₂-s महात्मने (for विशां पते). G₁ M₁.s द्रोणाय
 घृतराष्ट्रेण भीष्माय च महात्मने. — °) D₂ G₂.4 M₂.s
 निष्ठा (for वि).

45 S₂ missing (cf. v. l. 34). D₂ om. 45. — °)
 K₂.s B D₂ D₂ D₂.s.7.s G₁.s M सः; G₄ तद्
 (for स). D₂ वृत्तिं (for वृत्तिं). — °) D₂.s.7.s
 सत्कृत्य (for सत्कृतः). — °) K₁.s D₁.s जावृणीत (for
 जवृ). B₁-4 D₂ D₂ वृणीते सततं पुत्रान्; S (G₂
 missing) वृणीति सततं पुत्रान्. — °) D₂ तमो वा (sic);
 S (G₂ missing) त्वामेव (for मां). K₁ [अ]त्यधिकं;
 K₂ M₂ [अ]त्यधिको (for 'धिकं'). D₂ परैः; D₂ विमुः
 (for गुरुः).

46 S₂ missing (cf. v. l. 34). — °) S₁ K₁.s D₁
 प्रक्षीयमाणो (S₂ 'नो'); K₂ B D₂ D₂ S (G₂ miss-
 ing) ज्ञेयः (D₂ D₂ G₂ 'ह्य' माणः; K₄ अक्षीयमानो;
 D₂ प्रक्षीयमाणे (for अक्षीयमाणो). D₂ om. from
 व्यस्य up to युद्धमानं (in 46°). K₂ reads from न्यस्तास्त्र
 up to हतः (in 46°) twice. K₂ (second time) B
 D₂ D₂ S (G₂ missing) त्वां मां च; D₂ न्यस्तास्त्र

(for 'अस्त्र'). — °) K₂ (second time) नैष्टुर्यद् (sic);
 B D₂ D₂ न्यस्तास्त्रश्च; D₂.s तद्वाक्येन (for त्वद्वा).
 S (G₂ missing) मार्दवात्सततं गुरुः. — °) K₁ D₂
 T G₂ त्वेवं; D₂-s हि तं (for त्वेनं). D₂.s.7 हि
 (for वै).

47 S₂ missing (cf. v. l. 34). — °) B₁ अस्त्र
 (for तस्य). G₁ [अ]कुदस्य; M₂-s कुदस्य (for [जा]
 चार्यस्य). D₂ तस्मादार्यस्य वृद्धस्य; D₂ तस्माद्गुरोश्च वृं;
 T G₂-4 M₁.s तस्याकुदस्य वीरस्य. — °) D₂ कृतो द्रोहो
 पकारिणः. — °) D₂ [s]पि (for हि). D₂ कृतं ह्यकार्य-
 मस्माभी. — °) D₂ लुब्ध- (for लघु-). — After
 47, K₂ B D₂ D₂ D₁ ins.

1376* अहो बत महत्पापं कृतं कर्म सुदारुणम् ।

द्रोणोऽयं साधु पातितः ।

[(L. 1) B₁ सुदुष्करं (for सुदारुणम्). — (L. 2)
 K₂ D₂ D₁ युधि (for साधु). K₂ D₂ पातितः (for
 पा).]

48 S₂ missing (cf. v. l. 34). — °) D₂ पिद्व
 (for पुत्रान्). T G₂.s transp. आवृन् and दारान्.
 D₂ D₂.s.7.s सुवान् (for पिद्वन्). — °) D₂ चापि
 (for चैव). — °) S (G₂ missing) अपि (for मम).
 — °) K₂.s B D₂ D₂ D₁ एवं (for एतद्). D₂ मां
 (for मे).

49 S₂ missing (cf. v. l. 34). — °) D₂.s न
 (for स). D₂ कमेण (for कामेन). B₂ सोयमक्ष
 महाबाहो. — °) T G₂-4 M₂-s पालमानो (for हन्यं).
 K₂.s D₁.s G₁ M₁.s [s]प्युपेक्षितः; B D₂ D₂ D₂
 s.5 M₂-s ह्युपे (for 'प्युपे'). D₂ ग्रहमाण उपेक्षितः
 (sic). — °) G₁ M प्रामोषि (M₂-s 'मि) (for प्रामो-
 ऽसि). B D₂ D₂ D₂.s.7 प्रमो (for विमो).

50 S₂ missing (cf. v. l. 34). — °) D₁ ब्रह्माणं
 (for ब्राह्मणं). — °) B₂ D₂ D₂ महा- (for यथा).

तस्माद्वाक्शिरा राजन्प्राप्तोऽस्मि नरकं विभो ॥ ४९
ब्राह्मणं बृद्धमाचार्यं न्यस्तशस्त्रं यथा मुनिम् ।

घातयित्वाद्य राज्यार्थं मृतं श्रेयो न जीवितम् ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

१६८

संजय उवाच

अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा नोचुस्तत्र महारथाः ।
अप्रियं वा प्रियं वापि महाराज धनंजयम् ॥ १
ततः क्रुद्धो महाबाहुर्भीमसेनोऽभ्यभाषत ।
उत्समयन्निव कौन्तेयमर्जुनं भरतर्षभ ॥ २

मुनिर्यथारण्यगतो भाषसे धर्मसंहितम् ।

न्यस्तदण्डो यथा पार्थ ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥ ३
क्षतान्नाता क्षताजीवन्क्षान्तस्त्रिष्वपि साधुषु ।
क्षत्रियः क्षितिमामोति क्षिप्रं धर्मं यज्ञः श्रियम् ॥ ४
स भवान्क्षत्रियगुणैर्युक्तः सर्वैः कुलोद्बहः ।

C. 7. 8086
B. 7. 197. 5
K. 7. 198. 5

— °) Ds S (Gs missing) राज्यार्थं (for 'श्रे'). Ds
घातयित्वाद्य संग्रामे. — °) T Gs. 4 मृतिः (for मृतं).

Colophon : Śs Ks Gs missing. — Sub-parvan :
B₁ नारायणास्त्रमोक्ष. — Day of Droṇa's General-
ship : K₁ पंचमे युद्धदिवसे; K₂ पंचमे दिवसे; K₄
पंचमदिवसयुद्धे. — Adhy. name : B₁ Ds अर्जुनवाक्यं.
— Adhy. no. (figures, words or both) : Dm 197;
D₂ 199; D₃ 90; T G₂. 3 191; G₁ M₁. 2 190;
G₄ 192; M₃. 5 189; M₄ 179. — Śloka no. : Dc₁
Dm 53.

168

✚ This adhy. is missing in Ks Gs (cf. v. l. 7.
14; 125. 137. 9).

1 Śs missing up to क्ष (in 26^a) (cf. v. l. 7. 167.
34). — °) G₂ तस्य (for तत्र). — °) Dn₂ om.
(hapl.) वा प्रियं. B₂ G₁ च (for वा). D₂ प्रियं वा
अप्रियं वापि.

2 Śs missing (cf. v. l. 1). — °) Ś₁ K₁. 2 D₁
महाराज (for 'बाहुर'). — °) D₂ ह्यभाषत. — D₂. 4. 5
Gs om. 2nd; D₁ om. 2nd-3rd. — °) K₄ B Dc₁ Dn
T G₂. 4 M₃-5 कुत्सयन्; G₁ M₁. 2 भस्से (for उत्स^a).
— °) Ds अर्जुनं पुरुषर्षभं.

3 Śs missing (cf. v. l. 1). D₁ om. 3 (cf. v. l.
2). — °) D₄. 8 गतं (for गतो). — °) K₄ B₂

Dn₂ D₁. 3. 5 भाषते (for 'से'). B₂ Dn₂ -संहितां; D₂
-संगतं (for -संहितम्). — °) D₁ -धर्मो (for -दण्डो).
— °) K₁ Dm D₁-6. 8 संशित- (for संशित-).

4 Śs missing (cf. v. l. 1). — °) K₂. 4 B Dc₁
Dn₂ D₁-3. 1 S (Gs missing; M₃ [sup. lin.] क्षता-
न्नाता; Dm क्षत्रजातान् (for क्षतान्नाता). K₁ Dn₂
क्षताजीवं; B₂ D₄. 5 क्षताजीवः; D₂ क्षतो जीवन्; D₁
क्षता जीवन् (sic); D₃ क्षता जीवन्; T G₂. 3 क्षता-
जीवी; G₁ M₁-4. 5 (sup. lin.) क्षताजीवः; G₄ क्षता-
जीवी; M₃ (orig.) क्षताजीवः (for क्षताजीवन्). — °) K₃
क्षान्तस्त्रिषु (sic); K₄ B₁-4 Dn₂ D₂ क्षता स्त्रीषु;
D₁ क्षता त्रिषु; D₃ क्षतस्त्रिषु; T G₂-4 M क्षान्तस्त्रीषु;
G₁ क्षान्तस्त्रीषु (for क्षान्तस्त्रिषु). Ś₁ K (K₃ missing)
एव; Dn₂ D₄. 5. 7. 3 S (Gs missing) अथ (for अपि).
D₃ क्षान्तस्त्रीष्वप्यसाधुषु; D₂ क्षतस्त्रिष्वेत सा. — °) M₁. 2
क्षान्तिम् (for क्षितिम्). — °) D₁. 3 प्रियं (for क्षिप्रं). B₁
D₁ G₁ धर्म- (for धर्मं). K₄ B₂-5 Dc₁ Dn D₃ क्षिप्रं
धर्मं (Dc₁ Dn D₃ 'मे-') यज्ञः श्रियः; D₂. 6 क्षितिं धर्म-
यज्ञस्करी (D₃ 'री-'); D₄. 5 क्षत्रघ (D₃ 'त्र घ') मेयज्ञस्करी.

5 Śs missing (cf. v. l. 1). — °) K₁ B₂ D₁. 2-4.
7. 3 T G₁. 4 M₁. 2 कुलोद्बहः; M₃-5 कुरुद्बह (for कुलो-
द्बहः). D₂ युक्तः क्षत्रगुणान्वितः. — °) K₃ T G₁. 3
M₁. 2 वाक्यं; K₄ B₁. 2-5 Dc₁ Dn D₂. 3 G₂. 4 M₃
वाचं; B₂ चारं (for वाक्यं). D₃ अविज्ञाय यथा वाचो-
— °) Dm नाप- (for नाथ). — After 5, G₁ M
ins.

अविपश्चिद्यथा वाक्यं व्याहरन्नाद्य शोभते ॥ ५
 पराक्रमस्ते कौन्तेय शक्रस्येव शर्चापनेः ।
 न चातिवर्तसे धर्मं वेलामिव महोदधिः ॥ ६
 न पूजयेत्त्वा कोऽन्वद्य यत्रयोदशवार्षिकम् ।
 अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा धर्ममेवामिकाङ्क्षसे ॥ ७
 दिष्ट्या तात मनस्तेऽद्य स्वधर्ममनुवर्तते ।
 आनुशंस्ये च ते दिष्ट्या बुद्धिः सततमच्युत ॥ ८

यत्तु धर्मप्रवृत्तस्य हृतं राज्यमधर्मतः ।
 द्रौपदी च परामृष्टा समामानीय शत्रुभिः ॥ ९
 वनं प्रवाजिताश्वासम् वल्कलाजिनवाससः ।
 अनर्हमाणास्तं भावं त्रयोदश समाः परैः ॥ १०
 एतान्यमर्षस्थानानि मर्षितानि त्वयानव ।
 क्षत्रधर्मप्रसक्तेन सर्वमेतदनुष्ठितम् ॥ ११
 तमधर्ममपाकष्टुमारब्धः सहितस्त्वया ।

1377* वर्तमाने यथा पापे उपक्रमणि भारत ।
 स्वधर्ममनवस्थाप्य किमेतानि प्रभाषसे ।

[(L. 1) G₁ M₁: वर्तमाने (for 'माने').]

6 Śs missing (cf. v. l. 1). D₂ om. (hapl.) 6-7.
 —^a) D₂ विवक्ष (for कौन्तेय). —^c) G₁ M₁: चाति-
 वर्तते (for 'से').

7 Śs missing (cf. v. l. 1). D₂ om. 7 (cf. v. l. 1).
 6). —^a) D₂-s से (for न). Ś₁ K₁-s कोपयेत् (for
 पूजयेत्). K₁ मां; K₁ B D₂ D₃ D₄ s. 1 M₂-s त्वां;
 D₂ हि (for त्वा). T G₂ s. 1 M₂-s ह्यत्र; G₁ M₁:
 ह्यत्र (for ऽन्वद्य). D₂ s. 1 संपूजयित्वा कोन्वद्य; G₂ न
 पूजयित्वा को ह्यत्र. —^b) D₂ T G₂ s. 1 यत् (for यत्).
 G₂ सवर्षकं; M₂ वार्षिक. —^c) D₂ न अघर्म; D₄
 स्वधर्म; D₂ स्वधर्म; D₂ असत्वं (for अमर्ष). —^d)
 D₂ s. 1 अति; T G₂ s. 1 अनु (for अति). K₁ s. 1 D₁
 रक्षसे; D₂ D₁ भाषसे (for काङ्क्षसे). D₂ सत्यमे-
 वाद्य शोचसे. — After 7, D₂ s. 1 ins.:

1378* अहमावारविष्यामि यदथा सर्वकौरवान् ।
 त्वया विना यदि महीं धर्मपुत्राय धीमते ।
 न दद्यां पञ्चमे प्राप्ते दिवसे नास्मि क्षत्रियः ।

8 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D₂-s नमस्
 (for मनस्). —^b) D₂ s. 1 अनुवर्तसे (for 'तेते'). —^c)
 Ś₁ K₁ M₁: 2 जानुशंसं च; D₂-s 'शंसने; D₂ 'शंसने
 (for 'शंसने च). D₂ शमे (for च ते). S (G₂ miss-
 ing) transp. दिष्ट्या and बुद्धिः. D₂ तुभ्यं (for बुद्धिः).
 D₂ s. 1 संततम् (for स). Ś₁ K₁ D₂ G₂ अच्युता;
 M₂ अच्युत (for अच्युत). D₂ बुद्धिः संततं ते च्युतं (sic).
 — After 8, G₁ M₂: ins. 1393*, repeating it
 after 7. 170. 8.

9 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) B (except B₂)
 D₂ सत्र; G₂ तनु (for तनु). D₂ s. 1 अनु धर्मा-
 प्रवृत्तम्. —^b) D₂ s. 1 हतं (for हतं). —^c) D₂

पराङ्मिष्टा (for 'सृष्टा'). —^d) D₂ शत्रुभिः (for शत्रुभिः).
 K₁ समानीय च शत्रुभिः. — After 9, G₁ M₂ ins.:

1379* कथं वृद्धेषु तिष्ठसु धार्मिकेषु महसु च ।
 द्रौपदी प्रामुखाक्षेर्षं वेद्या योषेव भारत ।
 किमु तेषां बिल्वफलं मुखे ह्यासीन्महात्मनाम् ।
 उताहो बधिरा ह्यासन्मुखा वापि धनंजय ।
 अन्वा वसंस्तदा ते तु यैश्च नोक्तं हितं वचः । [5]
 अथ तत्र भवेद्धर्मो न चैवात्रास्त्यनार्यकम् ।
 अनुरूपं कृतं चापि मीप्सद्रोणकृपादिभिः ।
 पुत्रैः शिष्यैश्च यत्साधं संनद्धा योद्धुमाहवे ।

[(L. 3) G₁ केषां (for तेषां). G₁ M₂: 2 फलं तत्र
 (for बिल्वफलं). G₁ M₂: 2 पादं (for मुखे). — (L. 5)
 G₁ के (for ते).]

10 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D₂ वयं (for
 वनं). B₂ s. 1 D₂ M₂ प्रवर्जिताश्च; D₂ s. 1 प्रवृजिं
 (for प्रवाजि). K₁ B₂ s. 1 D₂ T G₁ s. 1 M (except
 M₂) च स (for चास). —^b) M₂ चासिनः (for
 चाससः). —^c) D₂ D₁ तत्तावत् (for तं भावं).
 D₂ अनीहमानास्त्वान्मावांस. — After 10, S (G₂ miss-
 ing) ins.:

1380* बहूनि क्षाम्य शत्रूणां सत्यधर्मरता वयम् ।
 तथा तन्मर्षयित्वा तु यथा ते उत्पत्यस्थिताः ।

[(L. 2) G₁ यथा (for तथा). G₁ उपतस्थिताः (sic);
 M₂ s. 1 उत्पत्ति स्थिताः; M₂ s. 1 'ये स्थिताः (for 'यस्थिताः).]

11 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ B D₂
 D₂ मया (for त्वया). M₂ विमो (for [अ]जय).
 —^b) D₂ धर्मं क्षेत्रे; D₂ धर्मक्षेत्र (for क्षत्रधर्म).
 D₂ om. सक्तेन. D₂ प्रयुक्तेन (for 'प्रस').

12 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Ś₁ K₁-s त्वः;
 D₂ त्वम् (for त्वम्). D₂ सत्यधर्मम् (for अधर्मम्).
 Ś₁ K₁ D₂ उपाकृतम्; K₁ अपाकृतं; K₁ उपाकृतम्; K₁

सातुबन्धान्हनिष्यामि क्षुद्रात्राज्यहरानहम् ॥ १२
 त्वया तु कथितं पूर्वं युद्धायाभ्यागता वयम् ।
 वृत्रमथ यथाशक्ति त्वं तु नोऽयं जुगुप्ससे ॥ १३
 स्वधर्मं नेच्छसे ज्ञातुं मिथ्या वचनमेव ते ।
 मयादितानामस्माकं वाचा मर्माणि क्लृप्तसि ॥ १४
 वपन्त्रणे क्षारमिव क्षतानां शत्रुकर्शन ।

विदीर्यते मे हृदयं त्वया वाक्शल्पपीडितम् ॥ १५
 अधर्ममेतद्विपुलं धार्मिकः सन्न बुध्यसे ।
 यत्त्वमात्मानमस्मांश्च प्रशंस्यान्न प्रशंससि ।
 यः कलां षोडशीं त्वत्तो नार्हते तं प्रशंससि ॥ १६
 स्वयमेवात्मनो वक्तुं न युक्तं गुणसंस्तवम् ।
 दारयेयं महीं क्रोधाद्विकिरेयं च पर्वतान् ॥ १७

C. 7. 9088
 B. 7. 197. 16
 K. 7. 198. 20

D₁ अपाकृष्टं; B₁ अपाक्रोष्टम्; B₂ कष्टम्; D₂ समा-
 कृष्टं; D₃ अनाविष्टं; D₄ ५ मयाह (D₅ याकृष्टं; D₇ ३
 मया कष्टम्; G₁ M उपक्रो (M₁ २ क्र)ष्टम् (for अपा-
 कृष्टम्). —^b K₂ ४ D₂ D₃-५ स्मृत्वाद्य; D₇ ३ M₁ २
 आत्तव्यं. Ś₁ K₂ D₁ ४ ५ सहितं (for 'तस्'). D₂ पुरा
 (for स्वया). K₁ ३ आरब्धमद्वतं स्वया (sic); D₂ स्मृत्वाद्यं
 सहिते स्वया (sic); D₃ आरब्धं सहितं त्वं. —^c M₁
 बनुरंधान्. —^d D₃ क्षिप्रं (for क्षुद्रान्). D₄ अयं.
 ४ (G₁ missing) क्षुद्रानेतान्सदृशः (G₁ M₁ २ 'ब्र
 संभवः').

13 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^a B D₁ D₂
 D₃ हि; D₄-४ तु (for तु). B D₂ D₃ ५ S (G₁
 missing) कथिते (D₅ ता); D₆ (also) व्यथिता (for
 कथितं). D₂ पूर्वं (for पूर्व). —^b K₂ अभ्यगता (sic);
 B₁ G₁ M₁ २ अभिगता; D₂ D₃ ५ ७ अभ्युद्यता; D₄
 अभ्युदिता (for अभ्यागता). D₅ युद्धायाद्यता वयं (sic).
 —^c Ś₁ K₂ घटामस्तु; K₄ B (except B₁) D₁ D₂
 D₃ १ ५ G₁ M₁ २ 'महे; D₂ D₃ ५ 'म स्र (for 'मश्र').
 —^d D₇ ३ नाद्य (for नोऽयं).

14 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^a K₄ M₁ ५
 स्वधर्मं; B₁ D₅ अधर्मं (for स्वधर्मं). K₂ ४ B D₁ D₂
 D₃ नेच्छसि; D₅ नेच्छसे (sic) (for ने°). D₆ ज्ञातु;
 M₂-५ ज्ञातुं (for ज्ञातुं). Bom. ed. धर्ममन्विच्छसि ज्ञातुं.
 —^b S (G₁ missing) वृथा (for मिथ्या). K₁ अत्र-
 वीत्; D₅ एव च (for एव ते). D₁ परधर्मं तु ज्ञात्यसि.
 —^c D₄ ५ १ ७ ८ मर्माणि (for मर्माणि).

15 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^a K₁ वपद्;
 D₂ ददन्; G₂ वर्धन्; M₂-५ दधद् (for वपन्). K₁
 रणे (for व्रणे). G₁ M₁ २ क्षते विवृजसि त्वं हि. —^b
 S (G₁ missing) शलाकां (for क्षतानां). Ś₁ K₁-५ B₁
 ५ ५ D₂-५ शत्रुकर्षण.

16 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). D₄ om. 16^{ab}. —^a
 D₅ अधर्मम् (for 'मैम्'). K₁ २ D₃ ५ T G₂-५ एतं;
 K₄ B D₁ D₂ D₃ एतं; D₅ एव (for एतद्). D₆
 D₂ D₃ अधर्मतत्त्वं विपुलं. —^b

G₁ २ M₁ २ त्वं (for सन्). D₂ पूज्यसे; G₄
 (for 'से). D₇ ३ धार्मिकस्य न युज्यते. —^c D₁ G₁
 यस्त्वम्; D₂ यः स्वम्; D₂ ४-५ नूनम् (for यस्त्वम्).
 —^d B₄ D₁ D₂ D₃-४ T G₂-४ प्रशस्यान्; D₂ १ प्रशं-
 सस्यान् (sic) (for प्रशस्यान्). — After 16^{ad}, N (Ś₂
 K₅ missing; D₄ [reading twice]) ins.:

1381* वासुदेवे स्थिते चापि द्रोणपुत्रं प्रशंससि ।

[D₄ (both times). ५ नापि (for चापि). D₄ (second
 time) om. प्रशंससि.]

—^c N (Ś₂ K₅ missing) पूर्णां (for त्वत्तो). —^d
 N (Ś₂ K₅ missing) घनंजय न ते (D₇ मे)र्हति.

17 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^a D₅ सर्वथा च
 (for स्वयमेव). K₂ D₅ आत्मना (for 'नो'). B D₁
 D₂ १ S (G₁ missing) दोषान्; D₃ युक्तं (for वक्तुं).
 —^b D₂ संस्तवे (for 'वम्'). B D₁ D₂ १ S (G₁
 missing) ब्रुवाणः किं (S [G₁ missing] ब्रुवन्नय) न
 लज्जसे; D₅ गुणसंस्तवमर्हसि. — T G₂-५ M ins. after
 17^{ab}: B D₁ D₂ D₃ after 18:

1382* मम नागायुतं पार्थ बलं बाहोर्विधीयते ।

प्रपातयेयं च शत्रैः सेन्द्रान्देवान्समागतान् ।

सराक्षसगणान्पार्थ सासुरोरगमानवान् ।

[B D₁ D₂ D₃ om. line 1. G₂ om. (hapl.) from
 बलं up to पार्थ (in line 3). — (L. 2) T G₂ प्रपातयेयं
 (for प्रपात°). B D₁ D₂ D₃ द्वावयं शत्रैश्चापि (for the
 prior half). — (L. 3) B₁ D₁ D₂ १ G₂ -मानवान्
 (for -मानवान्).]

—^c K₁ चारयेयं; D₅ पराजये (for दारयेयं). G₂
 अहं भूमिं (for महीं क्रोधाद्).

18 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^a G₁ २ ४ अविध्य.
 B D₁ [ए]तां; D₂ [ए]तां; T G₁ २ ४ M₁ २ [ह]यं;
 G₂ M₂-५ [ह]मां (for च). B₁ भुज्रां (for गुर्वी).
 D₂ D₃ ४ ५ आविध्याविध्य च गदां; D₇ ३ आविध्य सीमां
 च गदां. —^b D₂ D₃ ४ (also as in text). ५ १ ८
 गुर्वी (for सीमां). M₂-५ भूषितां (for -माहिनीम्).

आविध्य च गदां गुर्वी मीमां काञ्चनमालिनीम् ।
गिरिप्रकाशान्धितिजान्मञ्जयेमनिलो यथा ॥ १८
स त्वमेवंविधं जानन्भ्रातरं मां नरर्षभ ।
द्रोणपुत्राद्भयं कर्तुं नार्हस्यमितविक्रम ॥ १९
अथ वा तिष्ठ बीमत्सो सह सर्वैर्नरर्षभैः ।
अहमेनं गदापाणिर्जेष्याम्येको महाहवे ॥ २०
ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः पार्यथमात्रवीर्य ।
संकुद्धमिव नर्दन्तं हिरण्यकशिपुं हरिः ॥ २१
बीमत्सो विप्रकर्माणि विदितानि मनीषिणाम् ।

याजनाध्यापने दानं तथा यज्ञप्रतिग्रहौ ॥ २२
षष्ठमध्ययनं नाम तेषां कस्मिन्प्रतिष्ठितः ।
हतो द्रोणो मया यत्कर्त्तिकं मां पार्थ विगर्हसे ॥ २३
अपक्रान्तः स्वधर्माच्च क्षत्रधर्ममुपाश्रितः ।
अमानुषेण हन्त्यस्मान्स्त्रेण क्षुद्रकर्मकृत् ॥ २४
तथा मायां प्रयुञ्जानमसह्यं ब्राह्मणनुवम् ।
माययैव निहन्त्याद्यो न युक्तं पार्थ तत्र किम् ॥ २५
तस्मिन्तथा मया शस्ते यदि द्रौणायनी रुषा ।
कुर्वते भैरवं नादं तत्र किं मम हीयते ॥ २६

—^a) Ś1 K3 Dn2 D2. 5-3 इतिजान्; D4 गिरि* (for क्षिति*). —^a) K1 मञ्जयेम् (for मञ्जे*). D3 हानिलो (for ज*). — After 18, B Dc1 Dn Ds ins. 1382*.

19 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D2. 5 तत्; D4 न (for स). D2 वीर; D2. 5. 7 G3 राजन् (for जानन्). —^b) G1 M1. 2 मा (for मां). D3 घनंजय (for नरर्षभ). D2 भ्रातरं भरतर्षभ. — Ds om. 19^{ad}. —^c) T G2-4 गंतुं (for कर्तुं). —^d) D1 विक्रमः.

20 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D2 सर्वैर (for सह). D2 सैन्यैर; D3 एभिर् (for सर्वैर). B Dc1 Dn2 सहोदरैः; D2. 5 G2 नरर्षभ; M2-3 नराधिपैः (for नरर्षभैः). —^a) Ś1 K3 G2. 4 एव; K1. 2 B3 एको (for एवं). —^d) K1. 2 D1 एतान्; B3 एवं (for एको). Dn2 महाहवे; D2. 5. 7. 8 रणाजिरे (for महाहवे).

21 Śs missing (cf. v. l. 1). Dn2 S (G3 missing) transp. 21^{ab} and 21^{ad}. —^a) Ś1 तथा (for ततः). B4 Dc1 D2. 5. 8 पंचालः (for पाञ्चालः). G1 M1. 2 पांचालराजस्य सुतस्य. —^b) T G2-4 M2-3 सुतस्य पार्यथमात्रवीर्य; G1 M1. 2 तं पार्यथिमदम्. —^c) D3 बार्कदम् (for संकुद्धम्). K1-3 नन्दं (K1 द्)तं; Dn2 गजंते (for नर्दन्तं). —^d) K4 D3 हरिं (for हरिः). Bc-5 Dc1 Dn2 D3 हिरण्यकशिपुर्हर्षिं (D3 रिः).

22 Śs missing (cf. v. l. 1). Before 22, MSS. ins. छटसुत्र उवाच; Dn1 छतराष्ट्र उवाच. —^a) Ś1 K1-3 D4 क्षीर्णानि; D2. 5 क्षीर्णानि (for कर्माणि). —^b) Ś1 K1-3 D2-5. 1-3 विधीयन्ते; D4 वा वीर्यते (for विदितानि). S (G3 missing) विधि (G2 M3 दि)तानि मनीषिभिः. —^c) Dn2 D3 न (D3 वा)जनाध्यापने दानं. —^d) D3 यज्ञे; D3 यज्ञः (for यज्ञ-). D3 परि- (for

प्रति-). G2-4 तथा यज्ञः प्रतिग्रहः.

23 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) B4 अध्यापनं (for अध्यापनं). S (G3 missing) कर्म (for नाम). —^b) G1 तस्मिन् (for कं). Ś1 K3 M3 प्रतिष्ठितं. —^c) K1. 2 यत्तः; K4 D3 यत्तु; B Dc1 Dn1 D1 ज्ञेवं; D3 यं तत्; S (G3 missing) यन्मास् (for यत्तत्). —^d) S (G3 missing) एवं (for किं मां). M4 पार्थिव (for पार्थ वि-). D2. 5. 7. 8 विगर्हसि; D3 [अ]वगर्हसि (for विगर्हसे).

24 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) M2-3 अपाकांतः (for अप*). —^b) Dn2 D3 क्षात्रधर्मस्य; S (G3 missing) बाहुवीर्यस्य (for क्षत्रधर्मस्य). K4 D2. 4. 5 G2 M1. 2 अ (K4 न्व)पाश्रितः; D3 उपस्थितं (for उपाश्रितः). B Dc1 Dn1 क्षात्रं (B3 क्षत्रे) धर्मं व्यपाश्रितः. —^c) S (G3 missing) अधर्मेण हतस्तस्माद्. —^d) D3 कूर (for क्षुद्र-).

25 Śs missing (cf. v. l. 1). D4 om. 25-28. —^a) D2. 5 मायाः. G1 M1. 2 य (G1 त)था मायां प्रकुर्वणम्. —^b) Ś1 K1. 3 असक्यं; D2. 7 असह्यं (for असह्यं). K2 D1. 3 असक्यं (D3 सह्यं) ब्राह्मणं ध्रुवं. —^c) T G2-4 प्रतिमायी; G1 M2-3 प्रतिमायो; M1. 2 प्रतिमायां (for माययैव). B1 Dc1 Dn1 हि हन्त्याद्यो; D2. 5 निहंत्यो; D3 निहत्याजौ (for न्याद्यो). —^d) K1. 2 Dn2 D1. 5 तत्र पार्थ (by transp.).

26 Śs missing up to स (cf. v. l. 1). D4 om. 26 (cf. v. l. 25). —^a) M1. 2 कस्मिन् (for तं). D2. 5 तदा (for तथा). Ś1 K1-3 Dc1 Dn1 D1. 3 शस्ते; D3 शस्ते (for शस्ते). —^b) Some MSS. द्रोणावनी (for द्रौणा). D3 यदि द्रौणिविपौलवे. —^{ad}) D2. 5 कुर्वते भैरवाद्वादास्तत्र किं नाम पौरुषं.

न चाद्भुतमिदं मन्ये यद्रौषिः शुद्धगर्जया ।
 क्षतयिष्यति कौरव्यान्परित्रातुमशक्नुवन् ॥ २७
 षड् मां धार्मिको भूत्वा ब्रवीषि गुरुघातिनम् ।
 तद्दर्शमहमुत्पन्नः पाञ्चाल्यस्य सुतोऽनलात् ॥ २८
 षस्य कार्यमकार्यं वा युध्यतः स्यात्समं रणे ।
 तं कथं ब्राह्मणं ब्रूयाः क्षत्रियं वा धनंजय ॥ २९
 यो ह्यनस्रविदो हन्याद्ब्रह्मास्त्रैः क्रोधमूर्छितः ।
 सर्वोपायैर्न स कथं वध्यः पुरुषसत्तम ॥ ३०

27 D₁ om. 27 (cf. v. 1. 25). — ^a) D₁ D₂, 4-8
 नहं (for इहं). D₁ न चाद्भुतमं मन्ये. — ^b) K₁
 B₁ s; D₁ युद्धः (for शुद्धः). B₂, 5 -गर्जनात् (for 'या').
 K₁ s; D₂, 3, 5 यद्रौषिर्दुर्लभसंज्ञया; D₁ यदि द्रौणिश्च
 नर्हति; D₂, 3 यद्रौषिः प्रतिगर्जति; T G₃, 4 'णिश्चात्र
 ग्र' D₃ 'णिस्तु गर्जति. — ^c) B₂-4 कौरव्य
 (B₁ 'न्य') (for 'व्यान्').

28 D₁ om. 28 (cf. v. 1. 25). — ^a) D₁ G₁ M
 मा (for मां). — ^b) T -पातिनं (for -घां). — ^c)
 K₁ s; D₁ S (except G₄; G₅ missing) पांचालस्य (for
 पाञ्चाल्यस्य).

29 D₂ om. 29^{ab}. — ^b) D₁ D₂ [s] स्यात् (for
 सात्). G₂ धनंजय (for समं रणे). — ^c) B₁ M₁, 2
 त्वा (for कथं). D₁ D₁ ब्रह्मणं (for ब्रां). K₁ ब्रूयां;
 K₂ D₂ G₁ M ब्रू (M₁ भू)यात्; T G₂ ब्रूयां (for
 ब्रूयाः). D₂ G₂ ब्राह्मणं तं कथं *याः. — ^d) S K₁, 2
 D₁, 3 क्षत्रियं च; D₄, 5, 7, 8 क्षत्रं वा त्वं (for क्षत्रियं वा).
 G₂ समं रणे (for धनंजय).

30 ^a) D₂ विदं (for विदो). — ^c) M₃ om. स.
 D₂ कथं सोह (for न स कथं). — ^d) D₂, 5 G₁ M₃
 पुरुषसत्तमः. D₂ न वध्यः पांडुनंदन. — After 30, T
 G₂-4 M₃, 5 ins.:

विशेषात्पितृहन्ता मे न स वध्यः कथं मया ।
 योऽयं पापः सुदुर्मैघा बान्धवान्युधि जघिवान् ।
 तस्य विप्रव्रतवधे कथं पापं भवेन्मम ।

[(L 2) M₃, 5 अघि- (for युधि). G₂ जघिवान् (sic)
 (for नति). — M₃, 5 om. line 3.]

31 ^a) D₁, 8 विधर्मिणो (for 'णं'). B₁-4 D₁ D₂
 D₂ धर्मविदां; B₂ विदं; G₁, 3, 4 M 'विदा' (G₂, 4 'दः'
 (for धर्मविदिः). — ^b) D₃ प्रोक्तस् (for प्रोक्तं). S

विधर्मिणं धर्मविद्धिः प्रोक्तं तेषां विषोपमम् ।
 जानन्धर्मार्थतत्त्वज्ञः किमर्जुन विगर्हसे ॥ ३१
 नृशंसः स मयाक्रम्य रथ एव निपातितः ।
 तन्माभिनन्द्यं वीभत्तो किमर्थं नाभिनन्दसे ॥ ३२
 कृते रणे कथं पार्थ ज्वलनार्कविषोपमम् ।
 भीमं द्रोणशिरश्छेदे प्रशस्यं न प्रशंससि ॥ ३३
 योऽसौ ममैव नान्यस्य बान्धवान्युधि जघिवान् ।
 छित्त्वापि तस्य मूर्धानं नैवास्मि विगतज्वरः ॥ ३४

C. 7. 917
 S. 7. 197. 36
 K. 7. 196. 39

K₁, 2 D₁, 3 तेन; D₂, 4-8 एतद्; T G₁, 3, 4 M ते
 किं (for तेषां). D₂ प्रोक्तेतद्विधोर्धनं; D₁, 8 प्रोक्तास्तेन
 विषोपमाः. — ^c) K₄ B D₁ D₂ D₃, 5, 7, 8 G₁ M
 -तत्त्वज्ञः; D₂ -तत्त्वतः (for -तत्त्वज्ञः). S K₁, 2 (inf.
 lin. as in text). S D₁ ज्ञानतत्त्वार्थधर्मज्ञः; D₂ ज्ञानधर्मा-
 र्थतत्त्वं तु. — ^d) T G₁ M किं मा (G₁ M₃-6 मां) पार्थ;
 G₂-4 किं (G₃ कं) वा पार्थ (for किमर्जुन). K₄ B D₁
 D₂ D₃ किं मामर्जुन गर्हसे.

32 ^a) G₂ तथा (for मया). — ^b) D₂ रथादेव;
 G₁ M₁, 2 रथमेवं (for रथ एव). — ^c) K₄ स माम-
 निद्यो; D₁ D₂ D₃, 2, 5 तन्मा (D₂ तं मा) मनिद्यं;
 D₁ तन्नाभिनन्दं; D₄, 5, 7, 8 तस्मादनिद्यं (D₄ 'दं'); M₁,
 2, 5 तं नाभिनन्दं (for तन्माभिं). — ^d) B D₁ D₂
 D₃, 4-8 नाभिनन्दसि.

33 ^a) D₂ कृतं (for कृते). K₂ रथं (for कथं).
 B D₁ D₂ D₁, 6 S (G₅ missing) कालानलसमं (T G₁-4
 M₁, 2 'समे; M₃, 5 'समै; M₁ 'समः) पार्थ; D₄, 7, 8
 कृतं रणे कर्म पार्थ; D₅ कृतं कर्म रणे पार्थ. — ^b) D₃
 T G₁-4 M₁, 2 -विषोपमे; M₃, 4 'पमै; M₅ 'पमः (for
 'पमम्). B₁ ज्वलंतं स्वेन तेजसा. — ^c) B₄ वीक्ष्य;
 D₁, 7 भीष्म; D₃, 5 T G₁, 3, 4 M भीमे; D₄ भीम-
 (for भीमं). K₄ -शिरश्छेदे; B D₁ D₂ 'च्छिन्नं;
 D₂, 6 'श्छेदे (for 'श्छेदे). — ^d) K₂ M₁, 2 प्रशंस्यं;
 K₄ प्रससे (sic); D₁ प्रशंसि; D₂ प्रशस्य; D₃ प्रशस्यन्
 (for प्रशस्यं). D₅ त्वं (for न). B₅ प्रशंससि. B₁-3
 D₁ D₂ न प्रशंससि मे कथं; D₂, 2 प्रशंस्यन्नम संससि
 (sic).

34 ^a) G₂ योसौ द्रोणो महेष्वासो. — ^b) S K₁, 2
 D₁ जग्निः; D₂ मम (for युधि). D₄, 5, 7, 8 बांधवा-
 न्यधमद्रोणे. — ^c) G₂ भित्वा (for छित्त्वा). D₂ तु (for
 [अ]पि). K₁ श्रुत्वा पितुश्च मूर्धानं (sic).

तच्च मे कृन्तते मर्म यच्च तस्य शिरो मया ।
निषादविषये क्षिप्तं जयद्रथशिरो यथा ॥ ३५
अवधश्चापि शत्रूणामधर्मः शिष्यतेऽर्जुन ।
धत्रियस्य ह्ययं धर्मो हन्याद्वन्येत वा पुनः ॥ ३६
स शत्रुनिहतः संख्ये मया धर्मेण पाण्डव ।

यथा त्वया हतः शूरो भगदत्तः पितुः सखा ॥ ३७
पितामहं रणे हत्वा मन्यसे धर्ममात्मनः ।
मया शत्रौ हते कस्मात्पापे धर्मं न मन्यसे ॥ ३८
नानृतुः पाण्डवो ज्येष्ठो नाहं वाधार्मिकोऽर्जुन ।
शिष्यश्चुद्धिहतः पापो युष्यस्य विजयस्तव ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टपञ्चदशतमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

35 *) D₄ कृन्तते (for कृन्तते). D₅ तच्च मे कृन्तमे-
तेन. —⁶) Ś K₁₋₃ न च; D₅ यनु (for यच्च). — G₂
om. 35rd. — *) D₁ निषद- (for निषाद-). B₅ D₄
१.३ विषयं (for 'वे'). D₅ क्षिप्तं (for क्षिप्तं). —⁴)
D₅ मया (for यथा).

36 D₁ om. 36. — *) K₄ अवधे कस्मिन्; B₁ 2
T G₂₋₄ 'ध्वे ह्यपि; B₂₋₃ G₁ M 'ध्वे ह्यपि; D₁ 2 अवा-
वधे; D₂ अवधं च हि; D₃ अयो वधे च; D₄ अव-
धाव हि; D₅ अयो वधश्च; D₆ उपपन्नश्च (for अव-
धश्चापि). Ś K₁₋₃ हि (for [ह्य]पि). —⁵) Ś K₁₋₃
D₁ अधर्मो; D₂ अधर्मः; G₂ 4 यो धर्मः (for अधर्मः).
K₄ B D₁ D₂ T G₂ श्रूयते (for शिष्यते). — *)
D₁ 2 D₂ 1-3 T G₂₋₄ तु; D₃ च (for हि). Ś K₁
2.4 D₁ 3 [ह्य]सौ धर्मो; B D₁ S (G₂ missing)
धर्मो (by transp.); D₂ 5.१.३ यो धर्मो. —⁴) D₅
धर्मेण; T G₁₋₄ M₁ 3 वधेत (for हन्येत). S (G₂
missing) परैः (for पुनः).

37 *) G₁ M संख्ये (for संख्ये).

38 *) D₅ तथा (for रणे). —⁶) D₁ मन्यसे धर्मं
पाण्डव (sic). — *) D₂ ममापि निहते शत्रौ. — D₄ om.
38th. —⁴) B₁ D₂ 5.१.३ पार्थ; D₅ मम (for पापे).
D₅ धर्मः; D₇ 3 मां (D₂ मा) त्वं (for धर्मं). — K₄
B D₁ D₂ D₃ ins. after 38: D₂ 2.३.३ after 39:
D₇ after the second occurrence of 39:

1384* संख्येवाचनं पार्थ न मां त्वं बहु मन्यसे ।
स्वगात्रकृतसोपानं निषण्णमिव दन्तिवत् ।
क्षमामि ते सर्वमेव वाग्व्यतिक्रममर्जुन ।
द्रौपद्या द्रौपदेयानां कृते नान्येन हेतुना ।

कुलक्रमागतं वैरं ममाचार्येण विश्रुतम् । [5]

तथा जानात्यर्थं लोको न यूयं पाण्डुनन्दनः ।

[D₇ reads line 1 for the first time after the first
occurrence of 39. — (L. 1) D₄ om. from संख्या
up to मेव (in line 3). K₄ संख्ये च ते पार्थ; B₅ स
मुद्रावमतं पार्थ; D₅ सर्वथावनं पार्थ (for the prior half).
D₁ 2 मा (for मां). K₄ D₁ 2 वक्तुमर्हति (for बहु मन्यसे).
— (L. 2) D₅ १.३ सोपान- (for 'नं'). D₁ निषण्णम्;
D₂ 2.१ विषयम्; D₃ 3 निषण्णम् (for निषण्णम्). K₄
D₅ दन्तिनः; B₅ D₂ 5.६ दन्तिनां (for 'नम्'). — (L.
3) D₂ 2.१ एतद्; D₅ हं (for एव). D₅ क्षमामि सर्व-
मेवेतत् (for the prior half). — (L. 5) B₄ वै ह्युं
(for विदुन्). — (L. 6) D₂ 4.६-३ यथा (for तथा).
D₄ १.३ लोके (for लोको). K₄ D₁ D₂ 3 नन्दनः.]

39 D₄ om. 39. D₇ reads 39 twice (inserting line
1 of 1384* for the first time, after the first occurrence
of 39). — *) B D₁ D₂ D₃ S (G₂ missing) नानृवी;
D₂ 'तं (for 'तः'). K₂ G₂ 4 M₁-3 पाण्डव-; G₁ पाण्डवं
(for पाण्डवो). —⁶) Ś B₁ D₁ च; T G₂ न;
G₄ मा (for वा). D₅ 6 G₁ 3 M₂ 4 आचार्यमिको; M₁
2.5 आध (for वाधा). D₁ न चाहं धार्मिकोऽर्जुन;
D₇ 3 न वैवाहमधार्मिकः. — After 39th, TG₂₋₄ ins.:

1385* न क्षत्रिय इति प्राहुर्षो न हन्ति रणाजिरे ।

पितरं वा गुरुं वापि जिघांसुं पुत्रशिष्ययोः ।

जिह्वेन वाप्यजिह्वेन हन्यादेवाविचारयन् ।

इत्युक्तं ब्रह्मणा पूर्वं क्षत्रियाणां द्विषद्वधे ।

तस्माच्छिष्येण निहतः शत्रुर्मे ब्राह्मणमुवः । [5]

यः क्षत्रियसुतो हन्यात्पितरं वा गुरुं च वा ।

अनिष्टं क्षत्रियो हन्यात्स वै क्षत्रिय उच्यते ।

१६९

धृतराष्ट्र उवाच ।

महा वेदा यथान्यायं येनाधीता महात्मना ।
तस्मिन्साक्षादनुर्वेदो हीनिषेधे प्रतिष्ठितः ॥ १
तस्मिन्नाकुञ्चयति द्रोणे महर्षितनये तदा ।
नीचात्मना नृशंसेन क्षुद्रेण गुरुवातिना ॥ २
यस्य प्रसादात्कर्माणि कुर्वन्ति पुरुषर्षभाः ।
ब्रह्मानुषाणि संग्रामे देवैरसुराणि च ॥ ३
तस्मिन्नाकुञ्चयति द्रोणे समक्षं पापकर्मिणः ।

—^a) D₁ शिष्यमुद्; D₈ हुद्; T G_{2,3} शिष्येण (for शिष्यमुद्). § K_{2,3} D_{1,5,7,8} संख्ये; K₁ lacuna (for पापो). K₁ B D₁ D_n D_{2,3} G₁ शिष्यद्रोही हतः (B₅ तथा) पापो (D_{2,3} संख्ये). — D_{2,3,5,6,8} ins. 1384* after 39; D₇ ins. it after the second occurrence of 39.

Colophon : K₅ G₅ missing. — Sub-parvan : K₅ नारायणारूपमोक्ष. — Day of Drona's Generalship : K_{1,4} पंचमदिवसे; T G₃ पंचमेहनि. — Adhy. name : K₁ D₈ पृष्ठशुक्लवाच्यं. — Adhy. no. (figures, words or both) : K₃ 197; D_{n1} 198; D₂ 200; D₈ 91; T G_{1,2} 192; G₁ M_{1,2} 191; G₄ 193; M₃₋₅ 190. — Sloka no. : D₁ D_{n1} 44.

169

—^a) This adhy. is missing in K₅ G₅ (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 ^a) D₃ S (G₅ missing) सांगो वेदो. §₁ D₁ यथा-
—^b) D₃ S (G₅ missing) येना (G₃ यो ना)-
षीतो. —^c) D₈ यस्य (for यस्मिन्). —^d) K₃ B
D₁ D_n हीनिषेधे; D_{7,8} 'चः' (for 'चे'). — After 1,
K₁ D₂ read 4^{ab}.

2 K₂ D₂ om. 2. D_{n2} om. 2^{ab}. K₁ transp. 2
and 3. —^a) §₁ K_{1,3} D₈ चाकुञ्चयति; D₁ चाकुञ्चयति;
D₈ ब्रह्मास्त्रविद्; D₁ च कुञ्चिते; D₇ च कुञ्चयति (for
चाकु). D₈ तस्मिन्ना कुञ्चिते द्रौणिर् (sic). —^b) D₈
क्षपेक्ष (for महर्षि-). D₈ M₂₋₅ यथा; D_{8,8} T G₁₋₄
M₁ तथा (for तदा). — K₄ repeats 2^{ab} after 3.
—^c) T G_{1,4} नीचं कर्म कृतं तेन.

126

नामर्षं तत्र कुर्वन्ति धिक्क्षत्रं धिगमर्षितम् ॥ ४
पार्थाः सर्वे च राजानः पृथिव्यां ये धनुर्धराः ।
श्रुत्वा किमाहुः पाञ्चाल्यं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ५
संजय उवाच ।

श्रुत्वा द्रुपदपुत्रस्य ता वाचः क्रूरकर्मणः ।
तूष्णीं बभूवु राजानः सर्व एव विशां पते ॥ ६
अर्जुनस्तु कटाक्षेण जिह्वं प्रेक्ष्य च पार्थतम् ।
सवाष्पमभिनिःश्वस्य धिग्धिग्धिगिति चाब्रवीत् ॥ ७

C. 7. 912
B. 7. 190. 7
K. 7. 190. 7

3 K₁ transp. 2 and 3. —^a) B D₁ D_{n1}
कर्माणि (by transp.). D₁ न कुर्वन्ति नरर्षभाः; D₈
कुर्वन्ति भरतर्षभाः; D_{7,8} प्रकुर्वन्ति नरर्षभाः (for ^b). —^c)
§ K₂₋₄ D₁ कुर्वाणा; K₁ कर्माणि; D_{n2} सर्वाणि (for
संग्रामे). —^d) D_{n1} देवैरपि सुराणि च; G₂ दैवान्-
प्यासुराणि च. — After 3, K₄ repeats 2^{ab}.

4 K_{1,4} B₃ D₇ om. 4^{ab}. K₂ D₂ read 4^{ab} after
1. —^a) D_{n2} ते सः; D₁ तस्मान् (for तस्मिन्). K₃
D₁ [आ]कुञ्चयति; D₂ [आ]कृषिते; D₈ [आ]सकुञ्चयति
(hypermetric) (for [आ]कुञ्चयति). —^b) G₁ सपक्षे (for
समक्षे). § K_{2,3} कर्मणां; B (B₃ om.) D₁ D_n D₁
2.4-6.8 M_{1,2,5} कर्मणा; D₃ G_{2,4} कर्मणः. —^c) D₈
नामर्षयश्च कुर्वन्ति. —^d) § K₁₋₃ D₁ क्ष (D₁ क्षा) त्रं धिग्
(by transp.); K₄ B D₁ D_n D₂ G₁ M_{1,2} धिक्क्षत्रं.
§₂ K₂ अमर्षणं; K₁ 'र्षितः'; K₃ B (except B₁) D_{n2}
D_{2,8} T G₃ 'र्षितां'; D₈ मनुष्यतां; G_{1,2,4} M अमर्षतां
(for 'र्षितम्').

5 ^b) D₄ च (for चे). —^c) M₁ पांचालं. D₈
किमाहुस्तत्र पांचाल्यं.

6 D₇ om. the ref. —^b) D_{n2} om. from वाचः
up to धिगिति (in 7^d). D_{n1} तां वाचं; D₂ ते वचः
(for ता वाचः). —^c) D_{2,4,5,7,8} तूष्णीं (D₂ हृष्णा)-
भूतास्त्रदा राजान्; D₈ न्यलीकमभ्यमन्यत. —^d) D₈
राजानो ये समागताः.

7 D_{n2} om. up to धिगिति (cf. v. l. 6). —^b) K₄
B D_{n1} S (G₅ missing) विप्रेक्ष्य; D₁ D_{2,3,5,7,8}
प्रेक्ष्य (D₇ 'ह्व'त); D₄ प्रेक्षत; D₈ प्रेक्षयति (for
प्रेक्ष्य च). §₁ K₃ च दत्तं (for पार्थतम्). — K₂ om.

[1001]

युधिष्ठिरश्च भीमश्च यमौ कृष्णस्तथापरे ।
आसन्सुव्रीडिता राजन्सात्यकिरिदमवब्रीत् ॥ ८
नेहास्ति पुरुषः कश्चिद् इमं पापपूरुषम् ।
माषमाणमकल्याणं शीघ्रं हन्यान्नराधमम् ॥ ९
कथं च शतधा जिह्वा न ते सूत्रां च दीर्यते ।
गुरुमाक्रोशतः क्षुद्र न चाधर्मेण पात्यसे ॥ १०
याप्यस्त्वमसि पार्थैश्च सर्वैश्चान्वकृष्णिभिः ।

यत्कर्म क्लृप्तं कृत्वा श्लाघसे जनसंसदि ॥ ११
अकार्यं तादृशं कृत्वा पुनरेव गुरुं क्षिपन् ।
वध्यस्त्वं न त्वयार्थोऽस्ति मुहूर्तमपि जीवता ॥ १२
कस्त्वेतद्व्यवसेदार्यस्त्वदन्यः पुरुषाधमः ।
निगृह्य केऽपि वधं गुरोर्धर्मात्मनः सतः ॥ १३
सप्तावरे तथा पूर्वं बान्धवास्ते निपातिताः ।
यशसा च परित्यक्तास्त्वां प्राप्य कुलपांसनम् ॥ १४

7^a-8^b. — °) Ks B₂₋₃ D₁ Dn₁ अति-; B₁ D₃ G₁ अपि (for अति-). K₁ B (except B₁) D₃ M_{1.2.3} निवस्य; Dn₁ निवस्य (for नि-वस्य). — °) K₁ D₃ T G₁ M₃ om. the first विद्. B₃ त्वां (for the second विद्). K₄ D₁ D₃ G₁ M_{1.2} इत्येव; B₃ Dn₁ D₁ इति स (D₁ च); G₄ इति च (for विमिति). D₇ त्वे च विधिगीचावब्रीत् (sic).

8 K₂ om. 8^{ab} (cf. v. l. 7). — °) B₁ Dn₂ सत्री-
हिता; D_{4.5} सं; S (G₅ missing) सु (G₄ सं) व्रीहिता
(for सुव्रीहिता). S₃ सर्वे (for राजन्). D₃ आशंसुव्री-
हिताः सर्वे. — °) N (except S K₃ D₃; K₃ missing)
transp. इदं and अवब्रीत्.

9 Before 9, M₃₋₅ ins. सात्यकिस्त्वाच. — °) Dn₂
न स्वस्ति; D_{4.5.7.8} न हस्ति (for नेहास्ति). — °) D₁
यदसुं (for य इमं). K₁ D_{4.5.7.8} पौरुषं (for पूरुषम्).
D₃ यो ह्येनं पापनिधयं. — °) D₃ माषमाणं गुरोर्नि-
(D₃ रुनिंदां. — After 9, N (K₃ missing) ins.:

1386* एते त्वां पाण्डवाः सर्वे कुत्सयन्ति विविक्षया ।

कर्मणा तेन पापेन शपाकमिव ब्राह्मणः ।

[(L. 1) S₃ K_{1.2} त्वा; Dn₁ तु (for त्वां). Dn₁
कुत्सयन्तो. K₁ B₃₋₅ D₁ Dn₁ विविक्षया; K₃ विव'; Dn₂
विक्षि'; D_{4.5.7.8} विवि'; D₃ विविक्षवः (for 'या').
— (L. 2) S₃ K_{1.2} B_{1.2.4} Dn₂ D₁ [अ]निन; B₃ Dn₁
वेन (for तेन). S₁ D₁ D₃ इव ब्राह्मणः; S₃ K_{1.2.4}
Dn₂ D_{1.2} ब्राह्मणा इव (by transp.).]

— N (K₃ missing) cont.: G₁ M_{1.2} ins. after 12^{ab}:

1387* एतत्कृत्वा महात्मापं निन्दितं सर्वसाधुभिः ।

न कञ्चसे कथं वक्तुं समितिं प्राप्य शोभनाम् ।

[(L. 1) G₁ M_{1.2} एवं (for एतत्). D₃ महा- (for
महत्). B_{2.3} Dn₂ G₁ निन्दितः. D₁ राजभिः (for
साधुभिः). K₃ D₁ निन्दितं साधु साविनि (for the post.
half). — D_{4.5} om. line 2; B₃ reads it on marg.
— (L. 2) D₃ शोभन (for 'नाम्').]

10 D_{2.4} om. 10^a-11^b. D₃ om. 10. — °) S₃ K₁₋₃
D_{1.7.8} न; D₃ तु (for च). S₃ D₃ transp. जिह्वा
and सूत्रां. D_{7.8} च (for ते). K₂ जिह्वा (for सूत्रां).
S₁ विदीर्यते; S₃ K (K₃ missing) D_{1.7.8} विदीर्य'; B₃ च
जीर्यते; D₃ T G₂ M च शी'; D₃ [अ]वसी'; G₁ [अ]-
पि शी'; G₂ [अ]वसी' (for च दी'). — °) Dn₂ आक्रो-
शतो. M₃ क्षिप्रं (for क्षुद्र). K_{1.2.4} D₁ आक्रोशतं
(K₄ D₁ 'शस्त्रं') गुरुं हत्वा. — °) K₃ M₃ धर्मेण (for
[अ]व'). D_{7.8} दीर्यसे (D₃ 'ते'); M₃₋₅ पात्यते (for
'से'). D₃ न च धर्मेण वध्यसे.

11 D_{2.4} om. 11^{ab} (cf. v. l. 10). — °) S₃ K_{1.2}
यान्वस्य; K₃ D₁ त्याज्यस्य; K₃ प्राप्यस्य; B₁₋₄ D₁ Dn
D_{4.7.8} वाच्यस्य; D₃ T G_{2.4} वध्यस्य (for वाच्यस्य).
D_{7.8} अपि (for असि). B₃ शोच्यस्त्वमपि पापिष्ठ;
D₃ स्वाज्यस्त्वमसि पार्थयैः. — °) D₃ कैकयैश्चैव सोमकैः.
— °) S₁ K₃ यः कर्म; D₃ यत्र त्वं (for यत्कर्म). — °)
D₃ S (G₅ missing) राज-; D₄ येन (for जन). D₃
श्लाघसे रणमूर्धनि.

12 °) Dn₂ D_{4.5.7.8} अनायं (Dn₂ 'ये') (for अ-
कार्यं). — °) S₃ K (K₃ missing) Dn₂ D_{1.2.4.7.8} गुरुं
द्विषन्; D₃ द्विषन्गुरुन्; D₃ गुरुक्षयं (for गुरुं क्षिपन्).
— After 12^{ab}, G₁ M_{1.2} ins. 1387*.

13 D₁ om. 13^a-14^b. — °) D₃ पार्थस्य; G₂ ना-
च्यस्य (for आर्यस्य). — °) K₄ B_{1.2.3} D₁ D₃ T
G_{1.4} M_{1.2} पुरुषाधम. — °) B₄ D₃ विगृह्य (for नि').
D₃ सतः (for सतः). D₃ सर्वधर्मोपपन्नस्य केशान्पृह्य
गुरोर्वधं.

14 D₁ om. 14^{ab} (cf. v. l. 13). — °) K₃ सतां
वरे; G_{1.4} M_{1.2.3} सप्तावरे (for 'वरे'). — °) K₃ B
D₁ Dn₁ D₃ S (G₅ missing) निमज्जिताः (for निपा-
तिताः). — °) B_{1.4} कुलपांसनं; Dn₁ D₃ M₃ 'सन

15 °) S₁ K₃ T G₂₋₄ चासि; M₃₋₅ चैव (for

उक्त्वांश्चापि यत्पार्थ भीष्मं प्रति नरर्षभम् ।
तथान्तो विहितस्तेन स्वयमेव महात्मना ॥ १५
तस्यापि तव सोदर्यो निहन्ता पापकृत्तमः ।
नान्यः पाञ्चालपुत्रेभ्यो विद्यते भुवि पापकृत् ॥ १६
स चापि सृष्टः पित्रा ते भीष्मस्यान्तकरः किल ।
श्लिष्टुषी रक्षितस्तेन स च मृत्युर्महात्मनः ॥ १७
पाञ्चालाश्रयिता धर्मात्कुद्रा मित्रगुरुद्वहः ।
त्वां प्राप्य सहसोदर्यं धिक्कृतं सर्वसाधुभिः ॥ १८

पुनश्चेदीदृशीं वाचं मत्समीपे वदिष्यसि ।
शिरस्ते पातयिष्यामि गदया वज्रकल्पया ॥ १९
सात्वतेनैवमाक्षिप्तः पार्षतः परुषाक्षरम् ।
संरब्धः सात्यकिं प्राह संकुद्धः प्रहसन्निव ॥ २०
श्रूयते श्रूयते चेति क्षम्यते चेति माधव ।
न चानार्यं शुभं साधुं पुरुषं क्षेममर्हसि ॥ २१
क्षमा प्रशस्यते लोके न तु पापोऽर्हति क्षमाम् ।
क्षमावन्तं हि पापात्मा जितोऽयमिति मन्यते ॥ २२

C. 7. 9152
B. 7. 198. 27
K. 7. 198. 27

चापि). K₄ Dn₂ D₂ G₃ यत्पार्थ (D₂ 'र्थ'); D₄ s
यत्पार्थ; G₂ यं पार्थ (for यत्पार्थ). —^δ) Ś₂ B₁ Dn₂
M₄ s नरर्षभ; D₅ महारथ (for नरर्षभम्). —^ε) K₁ s
तथार्तो (for 'न्तो). D₅ तथा तद्विहितं तेन.

16 ^a) D₅ हि स (for तव). K₂ Dn₂ D₃ s. s सौ-
दर्यो; D₁ सैन्या* (for सोदर्यो). —^δ) B₂ D₄ कृत्तमः;
D₅ सत्तम; G₂ पुरुषः (for कृत्तमः). D₅ निहन्ता ते
नराधम. —^ε) Dn₂ पांचाल्य. —^d) D₅ S (G₃
missing) लोके विद्यते पापकृत्.

17 ^b) D₂ चिकीर्षया (for करः किल). —^ε) B₁ s
येन; B₂-s Dc₁ Dn₁ D₅ [s]नेन (for तेन). —^d) K₄
D₄ s. 1. 8 महात्मना.

18 ^a) D₄ पांचालाश्चापि तान्धर्मान्. —^δ) D₄ क्षुद्र-
मित्रः; T G₂-4 क्षत्रधर्मः; G₁ M क्षत्रमित्र (for क्षुद्रा
मित्र). —^ε) D₇ तं (for त्वां). D₅ चापि (for
प्राप्य). K₁ सहसोदर्य; D₁-s 'सौदर्य'; D₅
G₁ M₁ s 'सोदर्याद्'. B₅ नित्याश्र सह सोदर्य. —^d)
D₅ निकृत्त; T न्यकृता; G₁ M धिक्कृता; G₂ निकृता;
G₃ न्यकृता: (sic); G₄ तस्कृता: (for धिक्कृतं). B₅
धिक्कृता: सर्वराजभिः.

19 ^a) Dn₁ चापि; D₅ त्वमी (for चेद्). Ś₁ K₂
ईदृशं वाचं; Dn₂ D₄ S (G₃ missing) 'शा वाचो (Dn₂
'चं). —^ε) K₄ B Dc₁ Dn₁ T G₁ M पोषयिष्यामि
(for पात). — After 19, K₄ B Dc₁ Dn D₁ s. s
ins.:

1388* त्वां च ब्रह्महृणं दृष्ट्वा जनः सूर्यमवेक्षते ।

ब्रह्महत्या हि ते पापं प्रायश्चित्तार्थमात्मनः ।

पाञ्चालक सुदुर्वृत्त ममैव गुरुमप्रतः ।

गुरोर्गुरुं च भूयोऽपि क्षिपन्नेव हि लज्जसे ।

तिष्ठ तिष्ठ सहस्वैकं गदापातमिमं मम ।

तव चापि सहिष्येऽहं गदापाताननेकशः ।

[5]

[D₅ om. lines 1-5. — (L. 1) Dn₁ D₅ तु (for
च). — (L. 2) B₂ Dc₁ Dn₁ D₁ पाप (for पार्थ).
B₂ ब्रह्महत्यादि तीर्थानि; D₅ ब्रह्महृणं व्याहरन्कुद्रं (for the
prior half). — B₄ om. lines 3-6. — (L. 3) B₁ s
Dc₁ Dn₁ पांचालकेषु दुर्वृत्त; D₅ 'लापसदासाधो (for the
prior half). D₅ [ए]वं (for [ए]व). — (L. 4) D₁ च
भूयो मे; D₅ चैव भूयः (for च भूयोऽपि). B₅ गुरुं चैव
हि भूयोऽपि; Dn₂ पुरोर्गुरुवर्षं योषि (for the prior half).
Dc₁ Dn₁ ड्रवन् (for क्षिपन्). B₁ s. s Dn₂ D₁ नैवेह;
Dc₁ Dm नैवेह (sic); D₅ चैव न (for चैव हि).
— (L. 5) Dc₁ Dn₁ इदं (for इमं).]

20 Before 20, M₂-s ins. संजव उवाच. —^a)
D₅ सात्यकेन (for सात्वतेन). G₂ उक्तस्तु (for आ-
...); D₅ सात्यकेन तथाक्षिप्तः. —^δ) G₁ M₁ s
पांचाल्यः (for पार्थवः). Ś₁ K₁ s D₂ s. s. s पुरुषाक्षरं.
—^ε) K₂ s B Dc₁ Dn₂ D₂ s. s T G₂-4 संरब्धः; M₂-s
संकुद्धः (for संरब्धः). —^d) Dn₁ M₂-s संकुद्धं (for
'दः'). M₂-s प्रदहन् (for प्रहसन्). D₅ क्रोधेन प्रह-
न्वचः.

21 Before 21, MSS. ins. दृष्ट्वा उवाच. —^a)
Dn₂ S (G₃ missing) चापि (for चेति). —^δ) K₁
D₄ s क्षिप्य (D₄ 'प्ये' जे); D₇ गम्यते; M₂-s क्षाम्यते
(for क्षम्यते). B₄ T G₂-4 M₂ चापि (for चेति). D₅
क्षाम्यते क्षाम्यतेति च; G₁ M₁ s क्षाम्यते च पुनः पुनः.
—^ε) D₅ न चाचार्यः; D₅ असज्जनो; S (G₃ missing)
सर्वानार्यः (for न चानार्य). K₄ [s] शुभः. B Dc₁ Dn₁
D₂ s. s सदानार्योऽयमः साधुं (Dc₁ Dn₁ D₂ 'मः साधु';
D₄ 'मं साधु'; D₅ 'मं साधु'). Dn₂ corrupt. —^d)
Dn₂ lacuna; M₂ पुरुषं (for पु). K₄ D₅ अर्हसि;
B Dc₁ Dn D₅ S (G₃ missing) इच्छति (Dn₁ 'सि')
(for अर्हसि).

22 ^a) Ś₁ K₂ प्रशंस्यते (for प्रशं).

स त्वं क्षुद्रममाचारे नीचात्मा पापनिश्चयः ।
 आ केशाग्राभ्रवाग्राभ्र वक्तव्यो वक्तुमिच्छसि ॥ २३
 यः स भूरिश्रवाश्छिन्ने भुजे प्रायगतस्त्वया ।
 वार्यमाणेन निहतस्ततः पापतरं नु किम् ॥ २४
 व्यूहमानो मया द्रोणो दिव्येनास्त्रेण संयुगे ।
 विमुष्टश्चो निहतः किं तत्र क्रूर दुष्कृतम् ॥ २५
 अयुध्यमानं यस्त्वाजौ तथा प्रायगतं मुनिम् ।
 छिन्नाबाहुं परैर्हन्त्यात्मात्यके स कथं भवेत् ॥ २६

निहत्य त्वां यदा भूमौ स विक्रामति वीर्यवान् ।
 किं तदा न निहंस्येनं भूत्वा पुरुषसत्तमः ॥ २७
 त्वया पुनरनार्येण पूर्वं पार्थेन निर्जितः ।
 यदा तदा हतः शूरः सौमदत्तिः प्रतापवान् ॥ २८
 यत्र यत्र तु पाण्डूनां द्रोणो द्रावयते चमूम् ।
 किरञ्चरसहस्राणि तत्र तत्र प्रयाम्यहम् ॥ २९
 स त्वमेवंविधं कृत्वा कर्म चाण्डालवत्त्वयम् ।
 वक्तुमिच्छसि वक्तव्यः कस्मान्मां परुषाण्यथ ॥ ३०

23 ^a) T Gs-4 तत्वे (for स त्वं). Ds स त्वं
 क्षुद्रस्त्वमयादौ. — ^b) B₄ दीनात्मा (for नीचात्मा). K₁
 D₁ पुरुषः (for निश्चयः). — ^c) K₁ D₁ नखाग्रांश्च; S
 (except G₂; G₃ missing) शैव (for 'ग्राभ्र'). Ds
 आ केशाभ्र नखांताभ्र. — ^d) D₁ वक्तव्यं (for 'व्यो'). S
 K (K₃ missing) D₁ जहंसि (for इच्छसि). — After
 23, S (G₃ missing) ins.:

1389* वरं हि ते सृजं पाप न च ते वृत्तमीदृशम् ।
 श्रोतुं वक्तव्यतामूलं नीचा वक्ष्यन्ति मानवाः ।
 पराक्षिपन्ति दोषेण स्वेदु दोषेष्वदृश्यः ।

[(L. 1) G₁ M₁-2.5 परं (for वरं). G₄ ये (for ते).
 T G₃ मतिः; G₄ 4 मुनिः; M₂.2.5 (marg. as above)
 कृतं (for वृत्तं). T G₁.3 M₂-3 पापं (for पाप). G₁ M₁.3
 क्षुद्रवीरिणं; G₂.4 वि (G₄ वि) तमोदृशं (for वृत्तं). — (L.
 2) M₂ वक्तव्यतो मूलं. T G₁-4 M₁ (before corr.).
 नीचा (G₃ निरा) चरं च (G₁ M₁.3 'राक्ष' मानवाः (T G₃
 'वान्') (for the post. half).]

24 ^a) B₁-4 Dn₁ Ds S (G₃ missing) यत् (for
 यः). G₁ M₁.3 च (for स). K₁ B₁ Dc₁ Dn यः स
 (Dn₁ यत्स) सूरिश्रवाश्छिन्ने. — ^b) K₁ B Dc₁ Dn₁
 -युजः; Dn₂ -युजः; D₂ युजि (for युजे). After
 युजे, Dn₂ reads 26^{ab} for the first time, repeat-
 ing it in its proper place. Dn₂ om. from प्रायगत
 up to नु किम् (in 24^d). Dn₁ T G₃ प्रायो (for
 प्रायः). — ^c) K₁ D₂ हि (for नि).

25 ^a) K₁ ग्राहमानो; Ds G₁ M व्यूहमानो; T G₂.4
 प्रेषमाणो; G₃ वार्यमाणे (for व्यूहमानो). M₂ ततो
 (for मया). — ^b) S (G₃ missing) दिव्यान्वास्त्राणि
 संयुगे. — ^c) B₁ निवृष्ट (for वि). Dc₁ Dn₁ हि
 (for नि). S K₁-3 D₁.4-5 निवृष्ट (K₂ D₁.5 'सर्व')
 च (S₁ K₃ चा) ज्ञानि इव. — ^d) Dc₁ तत्र किं (by

transp.); Dn₁ तच्च किं. K₁ B₁ G₂ दुष्करं (for
 दुष्कृतम्).

26 D₄ om. 26-38. Dn₂ reads 26^{ab} for the first
 time after भुजे (in 24^b). — ^a) B₁ युयुद्धमानं; M₂
 अयुद्धं (for अयुद्ध). Ds यस्त्वाजौ; Ds न्यस्तासि; M₂
 यस्त्वाजौ (for यस्त्वाजौ). — ^b) S₁ K₁.3 D₁.7.8 T
 G₂.4 यथा (for तथा). Dn₁ पार्थगतं (for प्रायः).
 — ^c) Ds परं; D₁.8 सृष्टे; T G₄ शरैर् (for परैर्).
 S K₁.3 T G₃ M₂ हन्याः (for हन्यात्). — ^d) S₁ K₃
 सत्यके (sic). S₂ वदेः; B Dc₁ Dn₂ T वदेत् (for
 भवेत्). Dn₁ Ds स भवेत्क्षुद्रघातकः.

27 D₄ om. 27 (cf. v. l. 26). — ^a) M₂-5 निपात्य
 (for निहत्य). S₂ K₁.3 G₁ M₁.3 त्वा (for त्वां).
 S₁ K₃ T M₁.3 यथा; K₄ B₁ (marg. as in text).
 2. a.5 Dc₁ Dn पदा (for यदा). Ds निहंतास्त्वां पुन-
 र्भूयो. — ^b) B Dc₁ Dn₁ S (G₃ missing) विकर्षति;
 Ds विक्रमति; Ds विकीर्षति (for विक्रामति). — K₂
 om. (hapl.) 27^c-28^d. — ^c) S₁ M₂-5 विहंस्येनं; S₂
 निहिं (for निहं). D₁.8 किं तदानीं न हिंस्येनं. — ^d)
 B₁.5 Ds G₄ सत्तम.

28 K₁ D₄ om. 28 (cf. v. l. 27, 26). — ^a) Dn₂
 om. नार्येण up to चमूम् (in 29^b). — ^d) D₂.2.5
 G₂ सोमदत्तिः.

29 D₄ om. 29 (cf. v. l. 26). Dn₂ om. 29^{ab}
 (cf. v. l. 28). — ^a) Dc₁ Dn₁ तत्र (for the
 second वत्र). D₁ [इ]ति; D₂.2.5 च; D₃ हि (for
 तु). — ^b) D₁.8 [s]मिद्वक्त्रे; G₂.4 [s]यं (G₃ चं)
 क्रमते (for द्रावयते). Dn₁ चमूः. — ^d) Ds चरामि;
 Ds G₁ M वज्रामि (for प्रयामि).

30 D₄ om. 30 (cf. v. l. 26). — ^a) D₁ एवंवं
 (sic) (for 'विधं'). — ^b) S₁ K₁.2.4 D₁ पार्थं (for कर्म)

कर्ता त्वं कर्मणोऽग्रस्य नाहं वृष्णि कुलाधम ।
 पापानां च त्वमावासः कर्मणां मा पुनर्वद ॥ ३१
 ज्ञोमस्त्व न मां भूयो वक्तुमर्हस्यतः परम् ।
 अश्रोचरमेतद्वि यन्मा त्वं वक्तुमिच्छसि ॥ ३२
 अथ वक्ष्यसि मां मौल्याद्भूयः परुषमीदृशम् ।
 नमयिष्यामि बाणैस्त्वां युधि वैवस्वतक्षयम् ॥ ३३
 न चैव मूर्खं धर्मेण केवलेनैव शक्यते ।
 तेषामपि ह्यधर्मेण चेष्टितं शृणु यादृशम् ॥ ३४
 वञ्चितः पाण्डवः पूर्वमधर्मेण युधिष्ठिरः ।

द्रौपदी च परिहृष्टा तथाधर्मेण सात्यके ॥ ३५
 प्रव्राजिता वनं सर्वे पाण्डवाः सह कृष्णया ।
 सर्वस्वमपकृष्टं च तथाधर्मेण बालिश ॥ ३६
 अधर्मेणापकृष्टश्च मद्राजः परैरितः ।
 इतोऽप्यधर्मेण हतो भीष्मः कुरुपितामहः ।
 भूरिश्रवा ह्यधर्मेण त्वया धर्मविदा हतः ॥ ३७
 एवं परैराचरितं पाण्डवेयैश्च संयुगे ।
 रक्षमाणैर्जयं वीरैर्धर्मज्ञैरपि सात्वत ॥ ३८
 दुर्ज्ञेयः परमो धर्मस्तथाधर्मः सुदुर्विदः ।

C. 7. 8170
B. 7. 196. 4
K. 7. 199. 4

K1: G1. 2. 4 M चंडालवत्; Ds स्व[श्च]पच (for चाण्डा-
 ह). — °) Dn1 Ds धर्मज्ञ (Ds 'ज्ञस्'); Ds वक्तव्यं
 (for 'व्य:'). S K1-3 D1 वक्तुमिच्छ (S1 K3 वक्तुमर्ह-; K2
 वक्तुमिच्छ) स्ववक्तव्यं; D7: 8 वक्तुमर्हसि किं वाक्यं. — °)
 Ds तस्मान् (for क). G1 M1. 2. 4. 5 सु-; M3 स-;
 Rom. ed. त्वं (for मां). K1 पुरुषाणि. Ds कस्मान्मा
 उवाचयथा; D7: 8 प (D8 पु) रूपं च मुहुर्मुहुः; T G2-4
 कस्मात्सु (G2 'स्मात्का') पुरुषो यथा.

31 D4 om. 31 (cf. v. 1. 26). — °) K4 Dc1 Dn2
 ह्यस्य; B5 D2. 7. 8 सस्य; B4 [S] प्रस्य; D5 [S] प्रस्य
 (for [उ] प्रस्य). B5 कर्ता कर्मणा उग्रस्य (sic). — °) S2
 K1: 3 D1 T G1-4 M1. 2 transp. पापानां and कर्मणां (G1
 M1. 2 कष्टानां). K4 कर्मणां च; M3-5 कुलितानां (for
 पापानां च). K1 मां (for मा). B (except B2) Dn1
 D2: 8 G1. 2 M पुनर्वदी; D5 'ब्रवी: (for 'वद').

32 D4 om. 32 (cf. v. 1. 26). — °) B1. 3 योष-
 मत्स्य; B5 जोषमानो (for 'मास्त्व'). S (except G2;
 G5 missing) मा (for मां). Dn1 D6 जोषमाचर मा
 भूयो. — °) Dn1 D2. 6 S (G5 missing) वक्तुमर्हस्त्वमु-
 च्यते. — °) G1 M मां (for मा). S K1-4 B Dc1
 Dn2 D1. 2. 5 T G2-4 अर्हसि (for इच्छसि). D7: 8
 वक्तां वक्तव्येति.

33 D4 om. 33 (cf. v. 1. 26). — °) Dn1 वक्ष्यामि
 (for वक्ष्यसि). K1 G1 M1. 2 मा (for मां). Dn1
 D2 transp. मौल्याद् and भूयः. D5 ब्रूया: (for भूय:).
 K5 D5-7 G1 पुरुषम् (for प). — K4 om. (hapl.)
 33-34. — °) G1 M1. 2 त्वा (for त्वां). Dn1 D6
 श्रेययिष्यामि बाणैस्त्वाम्. — °) Dn2 D2. 5 युद्धे (for
 युधि). Dn1 D6 अथैव यमसादनं.

34 K4 D4 om. 34 (cf. v. 1. 33, 26). — °)

B1-4 Dc1 Dn D1. 2. 5. 7. 8 S (except M5; G5 missing)
 चैवं; B5 चै (for चैव). Ds न चैतत्पूर्वधर्मेण. — °)
 B4 Dn1 D6 [इ]द (for [ए]व). — °) S K1-3 D1
 शक्यतेपि; Dn2 D2. 7. 8 एषामपि (for ते). Ds
 एषामपि स्वधर्मेण.

35 D4 om. 35 (cf. v. 1. 26). — °) D7: 8 T G2. 4
 विजितः (for वञ्चितः). S1 K1 वंचिताः पाण्डवाः पूर्वम्.
 — °) K1 परिहृष्टा; G4 'छिन्ना (for 'हृष्टा). — °)
 B1 [ञ]सत्वेन (for [ञ]धर्मेण).

36 D4 om. 36 (cf. v. 1. 26). — °) D2. 7. 8
 वने; M3-5 वयं (for वनं). — °) Dn1 D6 राज्यमप्य-
 पकृष्टं च.

37 D4 om. 37 (cf. v. 1. 26). — °) S2
 राजा; K1 D5 मद्राजा. S5 परैर्वृत्तः; K2 B5 D5 परे-
 रितः; D2 परैरपि; D5 'रिति; G2 पराजितः (for परे-
 रितः). — After 37. N (D4 om.; K5 missing)
 ins.:

1390* अधर्मेण तथा बालः सौमद्रो विनिपातितः ।

[K4 om. पातितः.]

— K4 om. 37-38. — °) D1 ततो; D7: 8 S (G5
 missing) अतो (for इतो). — °) B Dc1 Dn1 D6 S
 (G5 missing) भीष्मः परपुरंजयः. — °) D5 अधर्मेण;
 G1 M1. 2 [ञ]प्य (for ह्य). Dn1 D6 भूरिश्रवास्त्व-
 धर्मेण. — °) D6 त्वया धर्मं विहाय सः.

38 D4 om. 38 (cf. v. 1. 26). K4 om. 38 (cf.
 v. 1. 37). — °) B5 एवं पुरैवाचरितं. — °) B (except
 B5) Dc1 D3 T G2-4 पाण्डवैश्चैव संयुगे. — °) S2 K1
 D5 G4 M रक्षमाणैः (S2 'जं'). — °) S (G5 missing)
 अथ (for अथि). B5 मानदः; Dn2 सत्वत (for सा').

युध्यस्व कौरवैः सार्व मा गाः पितृनिवेशनम् ॥ ३९
 एवमादीनि वाक्यानि कूराणि परुषाणि च ।
 श्रावितः सात्यकिः श्रीमानाकम्पित इवामवत् ॥ ४०
 तच्छ्रुत्वा क्रोधताम्राक्षः सात्यकिस्त्वाददे गदाम् ।
 विनिःश्वस्य यथा सर्पः प्रणिवाय रथे धनुः ॥ ४१
 ततोऽमिपत्य पाञ्चाल्यं संरम्भेणेदमब्रवीत् ।
 न त्वां वक्ष्यामि परुषं हनिष्ये त्वां वधक्षमम् ॥ ४२
 तमापतन्तं सहसा महाबलममर्षणम् ।
 पाञ्चाल्यायामिसंकुद्धमन्तकायान्तकोपमम् ॥ ४३

39 °) D₁.s M₄ दुर्जेवः (for दुर्जेवः). K₄ D₂s D₃.
 4. s स परो (for परमो). D₂ D₃.s दुर्विजेवः परो धर्मश्च.
 — °) D₄.s महात्मा D₃ 'म' नः (for तथा धर्मः). K₂
 B D₂ D₁ D₂. 4. s G₁ M च (K₂ D₄ स) दुर्विदः;
 T G₂-4 चतुर्विदः (for सुदुर्विदः). — °) D₇.s दुष्युञ्ज
 (sic) (for युष्यत्स). Ś₁ पांडवैः (for कौरवैः). — After
 39, Ś₂ B₃ ins. an addl. colophon.

40 Before 40, MSS. ins. संजय उवाच. — °) M₃
 कर्माणि (for वाक्यानि). — °) D₄.r.s पुरुषाणि (sic)
 (for व). — °) D₂ अभवीत् (for श्रावितः). — °) K₄
 D₁. 4. s G₂ ज्ञ (D₁.s स) कर्षित.

41 B₂.s read 41st twice. — °) M₄.s (sup. in.)
 इत्युक्तः (for तच्छ्रुत्वा). — °) D₂ D₂-s. r.s च (for
 तु). Ś₁ K₂ [आ]दये (for 'दे'). — °) Ś₁ K₁-s D₁
 विनिःश्वसन्; D₂ D₁ D₂.s विनिःश्वस्य; D₇ विनि-
 — (sic). — °) D₃ प्रविचाष (for प्रणि). D₂
 पार्षतोऽप्याददे गदां.

42 °) D₄.s. r.s [s]मिपद्य (for 'त्व'). D₄-s पां-
 चाख्यः. — °) Ś₂ संरभेन; B₃ संरब्धेन. — °) Ś₂
 K₁.s S (G₁ missing) त्वा (for त्वां). K₂ D₇ पुरुषं;
 D₄ वो (for व). D₂ न त्वाक्षामिति परुषं (sic). — °) D₂
 D₁ D₂ वधिष्ये (for हनिष्ये). K₂ T G₁.s M त्वा
 (for त्वां). D₂ नराचर्म (for वधक्षमम्).

43 °) Ś₂ वेगेन (for सहसा). — °) G₁ M महा-
 बाहुम् (for 'बलम्'). B₁ D₂ जमर्षितं (B₁ 'जं' (for
 'जम्'). — °) D₂ D₁ D₂.s पांचाल्यम्; M₂-s 'लाप' (for
 'स्वाप'). D₂ संकुद्धः. — °) D₂ D₁ D₇.s सुखं (D₂
 'सु') कालांतकोपमं; G₂.s M₂-s अंतकाले (G₂ 'लो'त).

44 °) D₂-s नोदितो (for वो). — °) D₄ सम-
 वाचकम्; D₂ 'चारकम्'; G₁ M₁.s पर्यचारकम् (for सम).

चोदितो वासुदेवेन भीमसेनो महाबलः ।
 अवपुत्य रथात्तूर्णं बाहुभ्यां समवारयत् ॥ ४४
 द्रवमाणं तथा कुद्धं सात्यकिं पाण्डवो बली ।
 प्रस्कन्दमानमादाय जगाम बलिनं बलात् ॥ ४५
 स्थित्वा विष्टम्य चरणौ भीमेन शिनिपुंगवः ।
 निगृहीतः पदे पृष्ठे बलेन बलिनां वरः ॥ ४६
 अवरुह्य रथाचं तु हियमाणं बलीयसा ।
 उवाच श्लक्ष्णया वाचा सहदेवो विशां पते ॥ ४७
 अस्माकं पुरुषव्याघ्र मित्रमन्यन्न विद्यते ।

45 °) Ś₂ B₃ ततः (for तथा). D₇.s T G₁-4 M₂-4
 कुद्धः. B₁-4 M₁.s द्रवमाणस्तथा कुद्धः. — °) B₁-4 D₇.
 सात्यकिः पांडवं बली; T G₂ पांडवः सात्वतं बली; G₁
 2. s M पांडवं सात्वतो बली. — °) K₂ B₃ D₂ D₂
 D₂.s S (G₂ missing) प्रस्पंदमानम्; D₂ प्रस्कंद**म्;
 D₂ प्रास्कंदमानम्. — °) D₂ जग्राह (for जगाम). B₂
 सुवि; B₃ महव; D₂ M₂-s बली (for बलात्). D₂
 जग्राह बलिनां बली.

46 °) D₂ क्षित्वा (for स्थित्वा). — °) K₁ D₄.s
 शनिपुंगवः (for शनि). D₂ D₂ भीमसेनेन वै तदा. — °)
 D₇.s निगृहीतं. — °) D₂ रथिनां (for बलिनां)
 — After 46, D₂ D₂ ins.:

1391* तथापि भीमादात्मानमामुच्य बलिनोच्छ्रितः ।
 जगामानिलवेगेन भीममुन्मुच्य माधवः ।
 भीमेनाबाधु महा वेगमास्थाय मध्यमम् ।
 विष्टम्य विष्टो दर्पात्सात्यकिर्दक्षमे पदे ।

[(L 1) D₂ [s]च्युतः (for [उ]च्छ्रितः). — (L 3)
 D₂ [अ]वि (for [अ]य). — (L 4) D₂ *क्ष्यात् (for
 रपात्).]

47 °) D₂ G₂ अवपुत्य (for 'रुह्य'). B D₂ तूर्णं;
 D₄ तं तु (for तं तु). D₂ D₂ अनिवार्यं रथं तं तु; T
 G₁.s. 4 M₁.s अवपुत्य (T 'च्य [sic]) बलात् तं तु. — °)
 K₂ B D₂ D₂ D₂-s. r.s त्रि (D₄.s श्री) यमाणं (for
 हिय).

48 °) D₂ अन्यत्र (for अन्यच्च). — K₁ om.
 (hapl.) 48°-49°; B₂ reads the same on marg.
 — °) D₂ D₂ तुल्यम् (for परम्). — °) B₂ D₂
 पंचालेभ्यश्च; D₂ D₂.s पांचाल्ये. Ś K₂ परंतप; K₂
 च सात्वत; K₄ D₂ D₁-s. r.s च मारिष; D₂ D₂ च

परमन्वक्वृष्णिभ्यः पाञ्चालेभ्यश्च माधव ॥ ४८
तथैवान्वक्वृष्णीनां तव चैव विशेषतः ।
कृष्णस्य च तथास्सचो मित्रमन्यन्न विद्यते ॥ ४९
पाञ्चालानां च वाष्पेयं समुद्रान्तां विचिन्वताम् ।
नान्यदस्ति परं मित्रं यथा पाण्डववृष्णयः ॥ ५०
स भवानीदृशं मित्रं मन्यते च यथा भवान् ।
भवन्तश्च यथास्माकं भवतां च तथा वयम् ॥ ५१
स एवं सर्वधर्मज्ञो मित्रधर्ममनुस्मरन् ।
मित्रच्छ मन्युं पाञ्चाल्यात्प्रशाम्य शिनिपुंगव ॥ ५२

माधव (for च माधव).

49 K₁ om. 49 (cf. v. l. 48). B_s reads 49 on
margin. —⁵ B D₁ D₂ D₃ D₄ 5 तथैव च; D₂ तत्रैव
च (for तव चैव). —⁶ D_n यथास्सम्यं (D₂ 'चो');
D₃ 4-5 G₁-4 M₁ 2 तथा (D_s न चा)स्सम्यो (D_s 'म्य');
M₂-5 समोस्साभिः (M₃ 'स्सम्यो'; M₅ [inf. lin.] 'स्सम्यं')
(for तथास्सचो).

50 " Bom. ed. पंचालानां. D_s तु (for च). —⁵
K₁-3 B₄ D₂ D₁ 6-8 समुद्रांतं. T₁ G₁ 4 M₁ 2 वि-
चिन्वतां; T₂ G₂ 3 M₂ 5 विचिल गां; M₄ lacuna (for
विचिन्वताम्).

51 " § K (K_s missing) D₁ तथा त्वम्; D₂
D₃ 4 5 यथा त्वं (D₂ त्वा)म् (for स भवान्). G₂-4
भवतोर्षं परं मित्रम्. —⁵ D₂ D₁ तथा (for यथा).
D_s तथा (for भवान्). B D₁ T G₁-4 M₁ 2 अल्यैव
(B₁-4 D₁ 'च' च तथा तव (T G₂-4 भवान्); D₂
D_s तव चैव तथा वयं; M₂-5 अल्यैव भवतस्तथा. —⁶
T G₂-4 भवतश्च (for भवन्तश्च). D₁ D₂ D_s S
(except G₂; G_s missing) तथा (for यथा). —⁷
§ K₁ 2 D₂ D₁ 5 8 (sup. line. as in text) M₄ यथा
वयं; D₁ यथातयं (for तथा वयम्).

52 Before 52, G₂ ins. घृष्टघुष्टः. —⁶ D₁ त्वमेवं;
D_s त्वमेव; G₂ स एव (for स एवं). K₄ B D₁ D₂
D₃ 4 5 'धर्मज्ञ' (B_s 4 'ज्ञ') (for 'ज्ञो'). D_s वयं स एव
धर्मज्ञः. —⁵ D₂ D_s सर्वं (for मित्रं). —⁶ G₂ om.
52-54⁶. —⁷ D₂ D₃-5 7 8 M₂-5 पांचाल्ये (D₁ 5.
4 5 'ज्ञ') (for 'त्यात्'). —⁸ G₁ M₁ 2 प्रशाम्यं.
K₁ D₂ D₃ 4 7 8 M₁ 2 श (D₂ M₁ 2 सि) निपुंगवः.

53 G₂ om. 53 (cf. v. l. 52). —⁶ G₁ M₁ 2 5

पार्षतस्य क्षम त्वं वै क्षमतां तव पार्षतः ।
वयं क्षमयितारश्च किमन्यत्र शमाद्भवेत् ॥ ५३
प्रशाम्यमाने शैनेये सहदेवेन मारिष ।
पाञ्चालराजस्य सुतः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ५४
मुञ्च मुञ्च शिनेः पौत्रं मीम युद्धमदान्वितम् ।
आसादयत मामेष धराधरमिवानिलः ॥ ५५
यावदस्य शितैर्बाणैः संरम्भं विनयाम्यहम् ।
युद्धश्रद्धां च कौन्तेय जीवितस्य च संयुगे ॥ ५६
किं नु शक्यं मया कर्तुं कार्यं यदिदमुद्यतम् ।

C. J. 8128
B. 7. 186. 52
K. 7. 189. 64

(before corr.) क्षमस्व त्वं. —⁵ K₂ 3 D₂ D₃ 4
क्षम्यतां. § K₁ 2 4 D₂ D₁ 3 चापि; D₂ D₃ 4-8 S
(G₂ om.; G_s missing) चैव (for तव). B D₁
क्षमतां पार्षतश्च ते. —⁶ D₂ M₂-5 क्षामयितारश्च.
—⁷ B₁ 4 D₁ D_s 6 अन्यनु (D_s 'द्वा'); D₂ अन्यत्-
(for 'त्र').

54 G₂ om. 54 (cf. v. l. 52). —⁵ D₂ D_s
M₂ 5 पार्षतः (for मारिष).

55 " D₄ 7 शनैः (for शिनेः). D₂ G₁ 2 M₁ 2
पुत्रं (for पौत्रं). —⁵ D₂ om. from युद्ध up to
कौन्तेय (in 56⁶). D_s मुदान्वितं; D_s 'गदा' (for
'मदा'). G₁ मीमसेन मुदान्वितं. —⁶ B₄ एव (for
एष). —⁷ B₄ T G₂ 4 धराधरम्. K₄ D₁ G₁ M₁ 2
[अ]चलं (for [अ]निलः). § K₁-3 D₂ D_s 6 M₂ धा-
(§ K₁ 2 M₂ च)राधर इवाचलं; D₄ 5 7 8 धराधर-
मिवाचलं (D_s 'लः').

56 D₂ om. 56⁶ (cf. v. l. 55). —⁶ D_s
यादवस्य (metathesis) (for यावदस्य). D₄ 7 8 सितैर्;
D_s शतैर्. D₂ D_s भलैः (for बाणैः). —⁵ § K₁
2 4 D₁ 3 7 8 नाशयामि; D₂ D₃ 4-6 पात' (for विन').
—⁶ D_s हि (for च). —⁷ K₂ 4 B D₁ D₂
D₁ 2 जीवितं चास्य संयुगे.

57 D₁ om. (hapl.) 57⁶-58⁶. D₂ reads 57⁶
twice. —⁶ § K₁-3 D₂ (both times) D_s किं नु;
D₁ किमु; D₂ किं न; D₄ किं च; D_s किं नु (for किं
नु). —⁵ D₂ (both times) D_s तत्कार्यम्; S (G_s
missing) तत्कार्यम् (by transp.). K₁ उद्यतं (sic); D_s
G₂ उत्तमं; D₄-6 8 उच्यतां; G_s उद्युतं (for उत्तमम्).
—⁶ D₂ स्वमहत् (for सु'). —⁷ B₁ 2 D₁
[ए]व (for [ए]ति). D₂ D_s च; G₁ M [स]पि (for हि).

सुमहत्पाण्डुपुत्राणामायान्त्येते हि कौरवाः ॥ ५७
अथ वा फल्गुनः सर्वान्वारयिष्यति संयुगे ।
अहमप्यस्य मूर्धानं पातयिष्यामि सायकैः ॥ ५८
मन्यते छिन्नबाहुं मां भूरिश्रवसमाहवे ।
उत्सृजैनमहं वैनमेष मां वा हनिष्यति ॥ ५९
शृण्वन्पाश्चालवाक्यानि सात्वकिः सर्पवच्छसन् ।

मीमाह्वान्तरे सक्तो विस्फुरत्यनिशं बली ॥ ६०
त्वरया वासुदेवश्च धर्मराजश्च मारिष ।
यत्नेन महता वीरौ वारयामासत्ततः ॥ ६१
निवार्य परमेष्वासौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
युयुत्सवः परान्संख्ये प्रतीयुः क्षत्रियर्षभाः ॥ ६२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

१७०

संजय उवाच ।

ततः स कदमं चक्रे रिपूणां द्रोणनन्दनः ।

युगान्ते सर्वभूतानां कालसृष्ट इवान्तकः ॥ १

ध्वजद्रुमं शस्त्रशृङ्गं हतनागमहाशिलम् ।

58 Dr om. 58^{ab} (cf. v. l. 57). — ^a) Śi अयाह;
Śi यद्येना[न्]; K1.2 D1 अयैनान् (for अय वा). K2.4
B D (Dr om.) फल्गुनः. — ^b) Śi K1.2.4 कौरवान्
(for संयुगे). — ^c) M2.5 संयुगे (for सायकैः).

59 ^{ab}) D1 बाहुन्यां (for बाहुं मां). M2.5 किं
मन्यते छिन्नबाहुं मां भूरिश्रवसं सृष्टे. — ^c) Dn1 Ds
विशृङ्ग (for उत्सृङ्ग). D2.5 [ए]वम् (for [ए]नम्).
K2 B (except B1) D (except Dc1 D2) T G2 M2.5
(for वा). D2 [ए]व (for [ए]नम्). — ^d) Ś K2 B
Der D2.5 G2 वा मां (by transp.); K1.2 वा मा;
D2.5 मा वा; G2 वा*.

60 ^a) Dn1 Ds श्रुत्वा (for शृण्वन्). Dn1 पांचाल्य-
— ^b) B1.2.5 Dn1 D2.4 शक्तो (for सक्तो). — ^c)
Dn1 Ds प्रस्फुरति; G1.2 M विस्फु (for विस्फु). S
(G2 missing) बली (for बली). — After 60, N
(except Dn2 D2; K2 missing) ins.:

1392^a तौ वृषाविव वरद्वौ बलिनौ बाहुशालिनौ ।

[K1.2 वरद्वौ (for वरद्वौ). D2 बलिनौ बलशालिनौ
(for the post. half).]

61 ^{ab}) Dn1 Ds S (G2 missing) तौ तु G2 तत्त्वं
(for त्वरया). Dn1 Ds transp. वासुदेवश्च and धर्म-
राजश्च. — ^c) Ds सुमहा (for महता). Dn1 तर्प
(for वीरौ). — ^d) K2 B2 D1.5 S (G2 missing)
तदा; Dn2 D2.4.5.7.8 तदा (for तदा).

62 ^a) G1 निवार्य तौ महेष्वासौ. — ^b) K2.4 B Dn
Dn1 D1.5 G2 कोप- (for क्रोध-). — ^c) Dn1 Ds पुन-
(for परान्). G1 M1.2.4 संख्ये (for संख्ये). B2 युयु-
त्सुनपरान्संख्ये. — ^d) Ds प्रतीयुः पुरुषर्षभाः.

Colophon om. in Śi K1.2: K2 G2 missing. — Sub-
parcan : B1.2 (marg.) नारायणाख्यमोक्ष. — Day of
Droṇa's Generalship: K2 पंचमदिवसयुद्धे; Dn1 G2
पंचमेहनि; M1.2 पंचमेहि. — Adhy. name: Dn1 दृष्ट-
शुभ्रसात्वक्योः परस्परं कोपवाक्यानि; Bom. ed. दृष्टशुभ्र-
सात्वकिर्कोपः. — Adhy. no. (figures, words or both):
Dn1 199; D2 100; D2 92; T G2.5 193; G2
M1.5 192; G2 194; M2.4 191; M2 2[1]91.
— Śloka no.: Dn1 70.

170

This adhy. is missing in K2 G2 (cf. v. l. 7.
125.14; 137.9).

1 — ^a) D2 च (for स). — ^b) D2 शत्रूणां (for
रिपूणां). — ^c) G2 damaged. Dc1 Dn1 कालसृष्ट;
D2 कुतः काल (for कालसृष्ट).

2 D2 transp. 2^a and 2^b. — ^a) Dr.2 रथ- (for
शस्त्र-). Dc1 (marg. sec. m.) Dn1 संघं; D2.4.5 संघं
(for शृङ्गं). D2 शस्त्रशृङ्गाध्वजद्रुमं. — ^b) Śi K2 महो (K2
हा)पलः; D2.4.5.7.8 महापलः (sic); D2 महापलः (for
शिलम्). — ^c) G2 रथाश्चपुरुषकीर्ण- — ^d) D2 समा-

अकिंपुरुषाकीर्णं शरासनलतावृतम् ॥ २
 मूलकव्यादसंघुष्टं भूतयक्षगणाकुलम् ।
 मित्तलं शत्रवान्मल्लैः सोऽचिनोदेहपर्वतम् ॥ ३
 शत्रो वेगेन महता विनद्य स नरर्षभः ।
 श्रावयामास पुनरेव तवात्मजम् ॥ ४
 तन्माधुष्यन्तमाचार्यं धर्मकञ्चुकमास्थितः ।
 दृष्ट्वा शस्त्रमिति ग्राह कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ५
 तन्मात्स्यं पश्यतस्तस्य द्रावयिष्यामि वाहिनीम् ।
 विद्राव्य सत्यं हन्तास्मि पापं पाञ्चाल्यमेव तु ॥ ६

सर्वानितान्निष्यामि यदि योत्स्यन्ति मां रणे ।
 सत्यं ते प्रतिजानामि परावर्तय वाहिनीम् ॥ ७
 तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्तु वाहिनीं पर्यवर्तयत् ।
 सिंहनादेन महता व्यपोह्य सुमहद्भयम् ॥ ८
 ततः समागमो राजन्कुरुपाण्डवसेनयोः ।
 पुनरेवाभवत्तीव्रः पूर्णसागरयोरिव ॥ ९
 संरब्धा हि स्थिरीभूता द्रोणपुत्रेण कौरवाः ।
 उदग्राः पाण्डुपाञ्चाला द्रोणस्य निधनेन च ॥ १०
 तेषां परमहृष्टानां जयमात्मनि पश्यताम् ।

C. 7. 8205
B. 7. 189. 11
K. 7. 210. 11

हृष्टः T Gs. 4 लतायुतं (for लतावृतम्).

3 °) Dn2 D2 बलः; D4. 5 बलं; D6 छत्रः; D7. 8
 बलः; T Gs. 4 स्थूलः; G1 M पत्ति (for स्थूलः). K4
 संघुष्टं (sic); Dn3 संघुष्टं; D3 संघुष्टं; D4. 7. 8 T
 Gs संघुष्टं; G2 संघुष्टं (for संघुष्टं). B Dc1 Dn1
 मूलकव्यादसंघुष्टं. — °) Ds पक्षिः; Gs damaged (for
 पक्षिः). Dc1 Dn1 गणावृतं; Ds G1 M1. 2 समाकुलं;
 Gs damaged (for गणावृतं). — °) Gs damaged for
 मित्तलं. — °) K1 संचिनोद् (for सोऽचिं).

4 °) S (Gs missing) transp. विनद्य and स. Bs
 स नरर्षभः; Dn2 D2. 4. 7. 8 भरतर्षभः; Ds पुरुषर्षभं.
 Ds स विनद्य नरोत्तमः. — °) Ms-s प्रतिज्ञाः.

5 °) Gs partly damaged. Dn1 पश्चाद् (for
 पश्चात्). Ds सशस्त्रम्; G1 Ms-s संमोह (G1 हृद्);
 M1. 2 संघच्छद् (for युध्यन्तम्). Ms-s चाचार्यं (for
 च). T G2. 4 यदत्र छत्रमाचार्यं. — D4. 5. 7. 8 transp.
 5° and 5°. — °) D4 कुचकम्; D7 कुचु (for
 कुचु). D2. 3. 7. 8 आश्रितः (D8 ताः) (for आस्थितः).
 — °) B4 Ms-s धर्मः (for कुन्ती).

6 °) Dn2 om. from पश्य up to यो (in 7°).
 — Gs om. (hapl.) 6°-7°. — °) D2. 4. 5. 7. 8 विश्रान्त्य
 (for विद्राव्य). K4 B Dc1 Dn1 Ds T G2. 4 Ms-s
 सर्वान्; Ds सैन्यं; G1 M1. 2 सर्वं (for सत्यं). — °)
 K4 B Dc1 Dn1 S (Gs om.; Gs missing) जालम्
 (for पापं). Ss पांचाल्यम्; G1. 4 M1. 2 पांचालम् (for
 पांचालम्). D2. 3. 8 T G1. 2. 4 M1-3. 5 एव च; Ms आहवे
 (for एव तु). Ds पांचाल्यं च कुलाधमं.

7 Dn2 om. up to यो; Gs om. 7 (for both, cf.
 v. 1. 6). — °) Ds अद्य सर्वान् (for सर्वानितान्).

— °) Dn1 जोष्यति; Ms-s ते याति (for योत्स्यन्ति).
 G1 M मा (for मां). — °) Ks. 4 B Dc1 Dn1 Ds S
 (Gs om.; Gs missing) परिवर्तय; D1 प्रावर्तयत; Ds
 प्रतिवर्तय (for परां).

8 Ss K1. 2 D1 om. (? hapl.) 8°. — °) D2. 4. 5
 पर्यवारयत्; Ds ववैत (for ववैतयत्). S1 K3 पर्यवर्तय
 वाहिनीं. — °) Ds व्यनद्यत् (for व्यपोह्य). G2 Ms. 4
 बलं (for भयम्). — After 8, G1 M (G1 Ms. 4 read-
 ing for the first time after 7. 168. 8) ins. :

1393* मेरीश्रावादयन्ष्टष्टाः पटहान्दुन्दुभीक्ष्ण ह ।
 आडम्बरान्मुदङ्गान्श्च शङ्खरीश्रानकानपि ।
 मङ्गुकान्पञ्चान्वीणा ढिण्डिमांश्च सहस्रशः ।
 सर्वं चैव महेष्वास दध्नुः शङ्खान्महास्त्रान् ।
 ततो नवाद वसुधा खुरनेमिसमाहवा । [5]
 स शब्दस्तुमुलः खं च पृथिवीं च व्यनादयत् ।
 कुरुणामय तं शब्दं श्रुत्वा घोरं समुत्थितम् ।
 पाण्डवाः सोमकैः सार्धं समपद्यन्त विस्मिताः ।
 ते तु दृष्ट्वा कुरुनाजबद्धतो मेरवात्रवान् ।
 अभ्यवर्तन्त वेगेन स्युस्तं कृत्वा निवर्तन्म् । [10]

[(L. 1) G1 (both times) नवारयन् (for नवाद).
 — (L. 3) G1 (both times) मङ्गुकान् (for मङ्गु).]

9 °) D1 सैनयोः (for से). — °) Ds अपि (for
 एव). K4 D4 T G2-4 तीव्रं.

10 °) D1 Ms स्थिरीभूत्वा; Gs स्थि*** (for स्थिरी-
 मूला). — °) Ss K1. 2 D1 उदग्राः (for उदग्राः). Ss
 Ds पांचाल्या; K4 पांचाला (for पाञ्चाला). — °)
 K2. 4 B1 D1 तु (for च).

11 The portion of the text from 11° to 43° is lost

संरञ्चानां महावेगः प्रादुरासीद्रणाजिरे ॥ ११
 यथा शिलोच्चये शैलः सागरे सागरो यथा ।
 प्रतिहन्येत राजेन्द्र तथासन्कुरुपाण्डवाः ॥ १२
 ततः शङ्खमहमाणि मेरीणामयुतानि च ।
 अवाद्यन्त संहृष्टाः कुरुपाण्डवसैनिकाः ॥ १३
 ततो निर्मथ्यमानस्य सागरस्यैव निखनः ।
 अभवत्तस्य सैन्यस्य सुमहानद्भुतोपमः ॥ १४
 प्रादुश्चक्रे ततो द्रौणिरस्त्रं नारायणं तदा ।

in G₂ on a missing folio. —^a) Ś₂ K_{1,2,4} B De₁
 Dn₁ D₁ विशां पदे; S (G_{2,5} missing) रणाय वै (for
 'जिरे').

12 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) De₁ (by
 corr.) Dn₁ D₂ शैलोच्चये; D₂₋₅ शिलोच्चयैः (for
 'चये'). Ś K₁₋₃ D₁ शैलः; Dn शैलाः (for शैलः).
 —^b) K₁ B₁ Dn₂ सागरे; B_{2,3} D_{2-4,7,8} S (G_{2,5}
 missing) 'रः'; D₂ 'रे' (for 'रे'). Ś K₁₋₃ सागरं; B₂
 D_{2,7,8} T M₂₋₅ 'रे'; Dn₂ 'रा'; D₂ 'रैर' (for 'रे').
 —^c) B₁ प्रतिहार्येत; Dn₂ D₁₋₃ 'हन्यत' (for 'हन्येत').
 —^d) D_{2,5} ते (for [वा]सन्).

13 G₂ missing (cf. v. l. 11). — After 13, S
 (G_{2,5} missing) ins. :

1394* सुष्ठुमे पृथिवी सर्वा दिशश्च प्रतिसखनुः ।
 संभ्रान्तानि च भूतानि जलजान्त्वपि मारिष ।
 ते च सर्वे तथा बोधाः संप्रहृष्टा युयुत्सवः ।
 वर्तमाने तथा शब्दे रौद्रे तस्मिन्महानके ।
 संपतस्तु रथौघेषु तव तेषां च मारत । [5]

[(L. 2) T G_{2,4} [ज]पि (for च). — (L. 3) T
 M₂₋₅ तथा (for तथा). T G_{2,4} बोधाः (for बोधाः).
 — (L. 4) M₂₋₅ transp. रुद्रे and रौद्रे. G₁ M_{1,2} युदे
 (for रौद्रे).]

14 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) Ś K (K₅
 missing) Dn₂ D_{1,2,3,5,7,8} तथा; D₂ तथा (for ततो).
 —^b) Ś reads 14th on marg. —^c) Ś K (K₅ missing)
 D_{1,2,3,5,7,8} G₂ तु; Dn₂ स्व- (for [इ]व). MSS.
 निखनः; D₂ निखलः (for निखनः). —^d) K₁ B De₁
 Dn₁ तव; D₂ सर्व- (for तस्य). Ś K_{1,2} D₁ तथा-
 नृदस्य सैन्यस्य; D₂ अभ्यवर्तत सैन्यस्य. —^e) D_{1,3}
 सुमहानद्भुतः स्वनः.

15 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) T G_{2,4} :

अभिसंधाय पाण्डूनां पाञ्चालानां च वाहिनीम् ॥ १
 प्रादुरासंस्ततो बाणा दीप्ताग्राः स्वे सहस्रशः ।
 पाण्डवान्मक्षयिष्यन्तो दीप्ताग्रा इव पद्मगाः ॥ १६
 ते दिशः स्वं च सैन्यं च समावृण्वन्महाहवे ।
 सुहृर्ताद्भास्करस्येव राजल्लोकं गमस्तयः ॥ १७
 तथापरे द्योतमाना ज्योतीषीवाम्बरेऽमले ।
 प्रादुरासन्महीपालः काष्णायिसमया गुडाः ॥ १८
 चतुर्दिशं विचित्राश्च शतघ्नोऽथ हुताशदाः ।

M_{1,2} तदा (for ततो). — D_{2,4,5} om. 15th. —
 D₂ पाण्डूनां (for 'नां'). —^a) B₂ D₁ पंचालानां.

16 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^b) B₁ दीप्ता
 स्यात्; D₁ दीप्ता *; D₂ प्रदीप्ताः (for दीप्ताग्राः). B₂
 Dn₂ च (for स्वे). —^c) K_{2,4} B De₁ Dn क्षयि-
 ष्यन्तो; D₁ मक्षयि* (sic) (for मक्षयि*). —^d) D₂
 5,7,8 दीप्ताग्रा (for 'स्या'). K₁ B De₁ Dn₁ D₂ G₁ M
 पद्मगा इव (by transp.). D₂ दीप्ताग्र इव पद्मगाः.

17 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) T G_{2,4} दिश-
 (for दिशः). — After 17th, D₂ ins. :

1395* ततोऽन्तरिक्षं खगमैर्नानालिङ्गैः सुमैरवैः ।

— D₂ om. 17th–19th. —^a) Dn₂ D₂ लोके; D₂ लोक-
 (for लोकं). K₂ B De₁ Dn₁ S (G_{2,5} missing) लोके
 राजन्गमस्तयः.

18 G₂ missing (cf. v. l. 11). D₂ om. 18 (cf. v. l.
 17). D_{2,4} om. 18–19. —^a) K₁ तदा; B₂ तव
 (for तथा). —^b) B₁ De₁ Dn₁ D_{1,3} T G_{2,4} M₂₋₅
 बमल्लेखरे (by transp.); B₂₋₄ G₁ M_{1,2} बमलां; B₂
 विमलं. D₂ ज्योतिः पीताम्बरेमले. —^c) K_{2,4} B De₁
 Dn D₂ S (G_{2,5} missing) महाराज (for महीपाल).
 —^d) Ś K_{1,2} B₄ Dn₁ D_{2,7,8} T G₂ काष्णाय (D₂ कर्णाय)
 वसमहा (Dn₁ 'समा' (for 'मया'). T G₁ M हुताः;
 G_{2,4} गुडाः (for गुडाः).

19 G₂ missing (cf. v. l. 11). D₂₋₅ om. 19 (cf.
 v. l. 17, 19). D₂ om. 19. M₂ om. (hapl.) 19th.
 —^a) Dn₂ चतुर्दिश (for 'दिशं'). B De₁ Dn₁ S (M₂
 om.; G_{2,5} missing) चतुश्चक्रा हि (T G_{1,2,4} M_{1,2} वि-
 चक्राश्च. —^b) D_{1,3} शतघ्नीर (for 'घ्नो'). K₂ B₂₋₄
 Dn₁ D_{1,3} बहुला गदाः; B₁ De₁ Dn₂ [s]य हुला (Dn₂
 'जा' गदा; D₂ सुसला गदा; T G_{2,4} M_{2,5} [s]य

चक्राणि च क्षुरान्तानि मण्डलानीव भास्वतः ॥ १९
 शक्राकृतिमिराकीर्णमतीव भरतर्षभ ।
 दृष्टान्निश्चमाविशः पाण्डुपाञ्चालसृञ्जयाः ॥ २०
 यथा यथा ह्ययुध्यन्त पाण्डवानां महारथाः ।
 तथा तथा तदस्त्रं वै व्यवर्धत जनाधिप ॥ २१
 वक्ष्यमानास्तथास्त्रेण तेन नारायणेन वै ।
 दक्षमानानलेनैव सर्वतोऽभ्यर्दिता रणे ॥ २२
 यथा हि शिशिरापाये दहेत्कक्षं हुताशनः ।
 तथा तदस्त्रं पाण्डूनां ददाह ध्वजिनीं प्रभो ॥ २३

हुता गु (Gs 'कां गु) डा: (Ms. s हुका:); G1 M1.2 [s] थ
 (for थ हुताशना:). B5 शतद्वयात्मगला गदा:
 -^d) D1.8 G1 च (for [ह]व). — After 19, G1
 M1.2 ins.:

1396* पाशाश्च विविधाकारा नाराचाञ्जलिकास्तथा ।
 संपतन्तः[ ] स दृश्यन्ते शतशोऽय सहस्रशः ।
 यथा युगक्षये घोरे परिभूतं जगद्भवे ।
 तद्वदासीत्तदा राज्ञ्योतिर्भूतं नभःस्थलम् ।
 [(L. 3) G1 बहिर्भूतं (for परि*)].]

20 G2 missing (cf. v. l. 11). —^a) D1.7.8 अस्त्रा-
 कृतिभिर् (for श*). —^b) D5 आसीनु (for अतीव).
 D5 Dn2 D1 पुरुषर्षभ. —^c) D5 अंतरीक्षम्. —^d)
 D1.2 पांचाल (for पाञ्चाल-).

21 G2 missing (cf. v. l. 11). S2 om. (hapl.)
 21^{ab}. —^a) D3 रथा हया (for यथा यथा). K1.2 हि
 युधे; T G2 स यु* (for ह्ययुध्यन्त). —^b) S1 K1-3
 D1 पाण्डुपांचालसृञ्जयाः (=20^d). —^d) D2 व्यशीर्यत (for
 व्यवर्धत).

22 G2 missing (cf. v. l. 11). —^a) B तदस्त्रेण;
 Dn Dn1 D5 तदा* (for तथा*). D3 युध्यमाना यथा-
 स्त्रे; G1 M1.2 वक्ष्यमानास्तथास्त्रेण. —^b) G3 om. तेन.
 S K (K2 missing) D1 च; D3.4.7.8 ते (for वै).
 —After 22^{ab}, G1 M1.2 ins. a passage given in App.
 1 (No. 21). D2.4.5 om. 22^{cd}. —^c) S1 B1 D1.
 22 T G2 [अ]नलेनैव; D3 महास्त्रेण (for [अ]नलेनैव).
 —^d) D2 व्यथिता; M2-5 हर्दिता: (for अभ्यर्दिता).
 D2 ससु; D5 शरैः; T G3 परैः; G1.4 M परे (for
 परे).

23 G2 missing (cf. v. l. 11). B5 om. 23^d-24^a.

आपूर्यमाणेनास्त्रेण सैन्ये क्षीयति चामिमो ।
 जगाम परमं त्रासं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २४
 द्रवमाणं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा विगतचेतनम् ।
 मध्यस्थतां च पार्थस्य धर्मपुत्रोऽब्रवीदिदम् ॥ २५
 धृष्टद्युम्न पलायस्य सह पाञ्चालसेनया ।
 सात्यके त्वं च गच्छस्व वृष्ण्यन्धकवृतो गृहान् ॥ २६
 वासुदेवोऽपि धर्मात्मा करिष्यत्यात्मनः क्षमम् ।
 उपदेष्टुं समर्थोऽयं लोकस्य किमुतात्मनः ॥ २७
 संग्रामस्तु न कर्तव्यः सर्वसैन्यान्ब्रवीमि वः ।

—^b) G1 M दहन् (for दहेत्). S1 D1 कक्षं (for
 कक्षं).

24 G2 missing (cf. v. l. 11). B5 om. 24^a (cf.
 v. l. 23). B4 om. (hapl.) 24^{ab}. —^a) D5 आपूर्य-
 माणे चास्त्रेण. —^b) Dn1 क्षिपति; D1 क्षीयती (for
 'ति). S2 चामिमो; K1 D2.6 चाविमो; K4 B (B4
 om.) Dn1 Dn च प्रभो (for चामिमो). —^d) S2
 K1.2 कुंतीपुत्रो; Dn2 D2-5.7.8 G1.3 M धर्मराजो (for
 'पुत्रो).

25 G2 missing (cf. v. l. 11). —^a) S2 च तत्;
 D5 ततः; T G1 M तथा; G2 तदा; G4 यथा (for
 तु तत्). —^b) D5 च (for वि). S1 K5 चेतनः;
 D2.5.6 T G2.3 M2-5 चेतसं (for 'नम्). —^c) K1
 D2.7.8 मध्यस्थतां (for 'स्थतां). D5 हि (for च).
 —^d) D2.4.5.7.8 S (G2.3 missing) धर्मराजो (for
 'पुत्रो).

26 G2 missing (cf. v. l. 11). —^b) M2.5 पांचाल्य-
 (for 'ल-). —^c) D2 त्वं हि; D1.8 त्वव (for त्वं
 च). —^d) K4 B4 Dn1 महान्; Dn2 स्वयं; D2.4.
 5.7.8 पुरं; T G2.4 भवान् (for गृहान्). S K1-3
 D1.3.6 वृष्ण्यन्धकयुतः पुरं (D1.3 'पुरःसरः; D5 'निवेशनं).

27 G2 missing (cf. v. l. 11). —^b) Dn2 आत्म-
 नक्षणं (sic); D5 'रक्षणं; D5 'नो हितं (for 'नः क्षमम्).
 —^c) D2 उपदेष्टुं; D5 'देष्ट- (for 'देष्टुं). S2 [s] सौ;
 D5 हि (for स्य). B Dn1 श्रेयो ह्यु (B2-5 ह्य) पदि-
 शत्येष. —^d) B5 किमु च (for किमुत).

28 G2 missing (cf. v. l. 11). —^a) D5 S (G2.3
 missing) वो (for तु). —^b) D2 च (for वः).
 —^c) S K1-3 तु (for हि). B4 सर्वैः; D5 सर्व- (for

C. 7. 9222
 B. 7. 199. 28
 K. 7. 200. 30

7. 9222
7. 189. 19
7. 200. 30

अहं हि सह सोदर्यैः प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम् ॥ २८
मीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्वा संग्रामं मीरुदुस्तरम् ।
अवसत्स्याम्यमलिले सगणो द्रौणिगोष्पदे ॥ २९
कामः संपद्यतामस्य वीमत्सोराशु मां प्रति ।
कल्याणवृत्त आचार्यो मया युधि निपातितः ॥ ३०
येन बालः स सौभद्रो युद्धानामविशारदः ।
समर्थैर्बहुभिः कुरैर्घातितो नामिपालितः ॥ ३१

सह). Dn: Ds S (G₂ missing) सो(Ds सौ)दर्यैः;
D₁. 1. 7 सौदर्यैः (for सो').

29 G₂ missing (cf. v. 1. 11). — " T G₁. 3. 4 M
द्रोणार्णवौ (for 'जंब'). G₂ lacuna for तीर्त्वा. — " B
K₂. 3 B De: Dn D₁. 2. 4. 5-8 संग्रामे (for 'मं'). Ds
मीतः (for मीरु). De: Dn D₁. 5 दुस्तरं; D₂ दर्शने
(for दुस्तरम्). Ds संग्रामे मीरुताकरं; S (G₂. 5 miss-
ing) मे मीम (M₂-s 'रु')दुस्तरौ. — " S₁ Ds G₁ M₂-s
अवसीदामि; K₂ Dn: D₁. 2. 4. 5-8 वि(Ds नि)मज्जिष्यामि;
B₁-s De: अवसंक्ष्मा(De: 'क्ष्मा')मि; B₂ 'सञ्जोसि'; Dn:
अवसंक्षामः; D₂ विमज्जिष्यामि; T G₂. 4 अवपत्स्यामि;
M₁. 2 अवप' (for अवस'). K₂ B₁-s D (except D₁)
T G₁. 2. 4 M₂-s सखिले (for [अ]स'). B₂ अवशोस्मि
निमग्नोहं.

30 G₂ missing (cf. v. 1. 11). — " K₁ समुद्य-
ताम्; G₁ M₁. 2 संपत्स्य' (for संपद्य'). Dn: D₂. 4-s
T G₂. 4 M₂-s अद्य (for अत्य). — " D₂ अद्य (for
आद्य). Dn: D₂. 4. 5. 7. 8 राज्ञो दुर्बोधनस्य च. — D₁. 5
om. (hapl.) 30^a-33^d. — " K₂ B₁-s D₂ वृत्तिर; D₂
वृत्तम् (for वृत्त). B₁-s De: Dn: D₂-s S (G₂. 5
missing) आचार्यो; B₂ वाचार्यो (for आचार्यो). Dn:
कल्याणवृत्त्य *चार्यो.

31 G₂ missing (cf. v. 1. 11). D₁. 5 om. 31 (cf.
v. 1. 30). — " S₁ K₂ समर्थो (for 'थैर'). M₂
वीरैर (for कुरैर). — " De: Dn: नातु; D₂ न तु
(for नामि).

32 G₂ missing (cf. v. 1. 11). D₁. 5 om. 32 (cf.
v. 1. 30). — " S₁ K₁-s D₁ चावृता; B₁-s Dn:
T G₂. 4 M₂-s विवृता; B₂ De: Dn: D₂-s G₁ M₁. 2
विवृती; B₂ प्रवृता (for [अ]वित्र). D₂-s प्रभांक्ष.
— " Dn: D₂ T G₁. 5 M₂. 2 सभागता; G₂ सहा-
गता (for सभां गता). D₂ तथा कृष्णामिमां गता. — " B₁
De: Dn: T G₂. 4 M दासी; D₂-s दास्य (for

येनाविवृता प्रभं तथा कृष्णा सभां गता ।
उपेक्षिता सपुत्रेण दासभावं नियच्छती ॥ ३२
जिघांसुर्घातैराष्ट्रश्च श्रान्तेष्वश्वेषु फल्गुनम् ।
कवचेन तथा युक्तो रक्षार्थं सैन्धवस्य च ॥ ३३
येन ब्रह्मास्त्रविदुषा पाञ्चालाः सत्यजिन्मुखाः ।
कुर्वाणा मज्जये यत्नं समूला विनिपातिताः ॥ ३४
येन प्रत्राज्यमानाश्च राज्याद्वयमधर्मतः ।

दास-). S₁ K₂ D₂ हि (D₂ तु) गच्छती; K₁. 2 T G₂
M₁. 2 निगच्छती (T G₂. 4 'ति'); Dn नियच्छति; M₂-
च गच्छती (for निव'). K₂ D₁ दासभावेन गच्छती
— After 32, S (G₂. 5 missing) ins.:

1397* रक्षणे च महान्यतः सैन्धवस्य कृतो युधि ।
अर्जुनस्य विवातार्थं प्रतिज्ञा येन रक्षिता ।
व्यूहद्वारि वयं चैव धृता येन जिगीषवः ।
वारितं च महत्सैन्यं प्राविशत्तद्यथाबलम् ।

[(L. 1) G₁ M₂ रक्षती (for 'जे'). — (L. 2) G
रक्षता (for रक्षिता). — (L. 3) G₁ M₂-s जिगीषता (for
'ववः'). — (L. 4) T G₂ प्राविशत्तद्; G₁ M प्रविशं
(for प्राविशत्तद्).]

33 G₂ missing (cf. v. 1. 11). D₁. 5 om. 33 (cf.
v. 1. 30). — " Dn: चार्तराष्ट्रेषु; D₂ 'राष्ट्रोसौ'; D
'राष्ट्रश्च'; D₁ 'राष्ट्रस्य' (for 'राष्ट्रश्च'). — " B₂ अत्रो
De: (sup. lin. as in text) क्रांतेषु (for श्रान्तेषु). B
D₂. 7 M₁. 2 अश्वेषु (for अश्वेषु). S₂ फल्गुनं; K₂ B
2-s De: Dn: D₁. 2. 7. 8 फाल्गुनं; K₂ Dn: D₂ फाल्गु-
(for फल्गुनम्). B₂ श्रान्ते युद्धेषु फाल्गुनं; D₂ श्रान्ति
येन च का'. — " D₂ मया (for तथा). B De: Dn
युक्तो (for युक्तो). — " D₂ हि (for च).

34 G₂ missing (cf. v. 1. 11). D₂ om. 34. — "
Dn: विदुषां (for 'षा'). — " De: Dn: M₁. 2 च
चात्स्याः; Bom. ed. पंचालाः (for पाञ्चाला). — " D
मे (for मज्ज). D₂ निव्यं (for यत्नं). — " S₁ K₁
D₁ समूलं; D₂ सबला; D₂ सपत्ना (for समूला). S
विनिपातितः. — After 34, S (G₂. 5 missing) ins.:

1398* ग्रहणे च परो यत्नः कृतस्तेन यथा मम ।
विदितं सर्वमेवैतद्भवतां सर्वयोधिनान् ।

[(L. 2) G₂ विदितः (sic) (for 'तं'). M₂-s [ह]
(for [ए]नद्). G₁ M₁. 2 भवतां शमयिच्छतां; M₂-s [ह]
शुद्धदनाः (for the post. half).]

निवार्यमाणेनास्माभिरनुगन्तुं तदेषिताः ॥ ३५
 योऽसावत्यन्तमस्मासु कुर्वाणः सौहृदं परम् ।
 हस्तदर्शे मरणं गमिष्यामि सवान्धवः ॥ ३६
 एवं ब्रुवति कौन्तेये दाशार्हस्त्वरितस्ततः ।
 निवार्य सैन्यं बाहुभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३७
 शीघ्रं न्यस्यत शस्त्राणि बाहेभ्यश्चावरोहत ।
 एष योगोऽत्र विहितः प्रतिघातो महात्मना ॥ ३८

35 G₂ missing (cf. v. 1. 11). — °) B₄ निवारिताः
 सुपुत्रेण; D₂ D₂ 5 निवार्यमाणानां न वयं; D₃ न निवारित-
 वानस्मान्; D₄ 6-8 निवार्यमाणानि (D₆ 'मेन) वयं. — °)
 G₁ 4 M₄ तदेषितः (G₄ 'ताः; M₄ 'ते); M₁ 2 तदेषितं;
 M₃ 5 तदेषितं (for 'षिताः). S K₁-3 D₁ नानुगन्तुं तदे-
 षिणा (S₂ K₂ 'ताः; K₁ 'तः); B₄ कर्तुं युद्धं तदैषिणः;
 D₂ D₄-8 नानुयातास्तदैषिणः (D₁ 8 'णा); D₂ नानुया-
 तास्तदैषिणः; D₃ युद्धं कर्तुं तदैषिणः. — After 35, S
 (G₂ 5 missing) ins.:

1399* वनवासाच्चिवृत्तानां समये च तथा कृते ।

चेहश्च दक्षितो नित्यं प्रत्यक्षं वो महारथाः ।

36 G₂ missing (cf. v. 1. 11). — °) K₂ यो
 माम्; B₁ 2-5 D₁ D₂ 8 सोसाव् (for योऽसाव्).
 D₂ D₄ 5, 7, 8 अस्माकं (for अस्मासु). D₂ योसावस्माकम-
 त्वतः; G₁ M₁ 2 सोपि चाल्यतमस्मासु; M₃-5 सोसावत्यन्त-
 मस्माकं. — °) B₅ महत् (for परम्). — °) S₂ D₃
 S (G₂ 5 missing) तदर्थः; D₂ D₄ 7, 8 तदस्त्रं (for
 'थं). — °) D₂ D₄ 5, 7, 8 करिष्यामि; D₂ करिष्यति
 (for गमिष्यामि).

37 G₂ missing (cf. v. 1. 11). Before 37, G₄
 ins. संजयः. — °) D₆ वदति (for ब्रुवति). D₄ 5, 7, 8
 कौरव्ये (for कौन्तेये). — °) D₃ 6 तदा (for ततः).

38 G₂ missing (cf. v. 1. 11). — °) D₄ बाह्वे-
 म्यस्त्रं (hypermetrie) (for बाहेभ्यस्त्रं). — °) B₁ 2, 4
 D₁ D₂ D₃ 3 T G₁ 3 M प्रतिघाते; D₁ प्रतिषेधे; D₅
 प्रविघातो (for प्रति). D₁ S (G₂ 5 missing) महात्मनः
 (for 'त्मना).

39 G₂ missing (cf. v. 1. 11). — °) D₂ 6 T G₁
 M₁ 2 द्विपेभ्यः; G₂ 4 द्विपात्रं (for 'त्रं). G₁ चंदनेभ्यस्त्रं
 (for 'स्त्रन्दने'). — °) B₁ 8 D₁ D₂ 6 S (G₂ 5
 missing) क्षिप्रं (for क्षितिं). D₂ 4, 5 निपातिताः (for
 'ज्वरोहत). — °) D₃ एवं (for 'सूयौ). — After 39,
 D₂ ins.:

द्विपात्रस्यन्दनेभ्यश्च क्षितिं सर्वेऽवरोहत ।
 एवमेतच्च वो हन्यादस्त्रं भूमौ निरायुधान् ॥ ३९
 यथा यथा हि युध्यन्ते योधा ह्यस्त्रबलं प्रति ।
 तथा तथा भवन्त्येते कौरवा बलवचराः ॥ ४०
 निक्षेप्यन्ति च शस्त्राणि बाह्वेभ्योऽवरोह्य ये ।
 ताभ्येतदस्त्रं संग्रामे निहनिष्यति मानवान् ॥ ४१
 ये त्वेतत्प्रतियोत्स्यन्ति मनसापीह केचन ।

1400* सायुधान्युच्यमानान्वो हन्यादेतानपि ध्रुवम् ।

40 G₂ missing (cf. v. 1. 11). — °) S K (K₂
 missing) D₂ D₄ 5 ह्ययुध्यन्ते (K₄ D₂ 'ते [sic]);
 D₂ D₁ हि युध्यन्ते; D₂ ह्यमुच्यन्ते (for हि युध्यन्ते).
 — °) D₂ 2 ये वा; D₄ 5 यो वा; G₁ M योधा (for
 योधा). K₂ B D₁ D₂ D₄ 6 S (G₂ 5 missing) ह्य-
 (D₆ अ)स्त्रमिदं; K₂ अस्त्रबलं (for 'ह्यस्त्रं'). — °) D₂
 om. one तथा. — After 40, D₂-s ins.:

1401* रामेण पृथिवी सर्वा निःशत्रिवगणा कृता ।

अनेनास्त्रेण भीमेन क्षत्रसुत्सादितं पुरा ।

यत्तच्चारायणं तेजः अस्त्रतेजःप्रमर्दनम् ।

तदस्त्रं निर्मितं पूर्वं विष्णुना प्रभवविष्णुना ।

यदा निपातितो दैत्यो हिरण्यवक्षो महासुरः । [5]

तदा नारायणास्त्रं हि पूर्वसृष्टं हि विष्णुना ।

तं निपात्य महादैत्यं द्वापरान्ते नृपोत्तम ।

रामेण तप आस्थाय कण्ठं पूर्वं महात्मना ।

देवदेवं समाराध्य विष्णुं त्रिसुवनेश्वरम् ।

तस्माद्गोष्ममनुप्राप्तं सर्वास्त्रप्रतिवारणम् । [10]

तथैतदि महाशस्त्रं केनचित्च निवार्यते ।

नारायणास्त्रस्य नृपा एष योगो निवारणे ।

[(L. 1) D₂ निःशत्रिव- (for निःशत्रु). — (L. 3) D₂
 सर्व- (for अस्त्र). — (L. 4) D₂ सृष्टं हि विष्णुना पुरा
 (for the post. half). — D₂ om. (hapl.) lines 5-6.
 — (L. 5) D₁ भीमो (for दैत्यो). D₂ हिरण्यास्त्रो महा-
 बलः (for the post. half). — (L. 6) D₂ तदा नारा-
 यणास्त्रस्य (for the prior half). D₂ om. from पूर्वसृष्टं
 up to नृपा (in the prior half of line 12). — (L.
 9) D₂ देवे (for देव). — (L. 10) D₁ अमुं (for अनु).
 — (L. 12) D₂ उपायोस्ति निवारणे (for the post. half).]

41 G₂ missing (cf. v. 1. 11). D₂ om. 41-42.
 G₁ M₁ 2 transp. 41 and 42. — °) D₂ निक्षेप्यन्ति; D₂
 न क्षेप्यन्ति. B₁ 2 D₁ M₃-s तु (for च). D₂ निक्षिप्ये-

C. 7. 5236
 B. 7. 109. 42
 K. 7. 200. 48

निहनिष्यति तान्मवात्रमातलगतानपि ॥ ४२
 ते वचस्तस्य तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भारत ।
 ईषुः सर्वेस्त्रमुत्सृष्टुं मनोमिः करणेन च ॥ ४३
 तत उत्सृष्टुकामांस्तान्स्त्राण्यालक्ष्य पाण्डवः ।
 भीमसेनोऽब्रवीद्राजन्निदं संहर्षयन्वचः ॥ ४४
 न कथंचन शस्त्राणि मोक्तव्यानीह केनचित् ।
 अहमावारयिष्यामि द्रोणपुत्रास्त्रमाशुगैः ॥ ४५
 अथ वाप्यनया गुर्व्या हेमविग्रहया रणे ।
 कालवद्विचरिष्यामि द्रौणेरस्त्रं विशातयन् ॥ ४६

पसंति चास्त्राणि: T Gs. 4 निक्षिप्यन्ते तु शस्त्राणि; G1 M1 2 चे निक्षेप्यन्ति श. — ^δ) K4 D4.8 ते; T Gs च (for वे). G1 M1.2 बाहनेभ्योवरोहते. — After 41^{ab}, T Gs. 4 Ms. 5 ind.:

1402* वेऽत्रास्त्रं कुर्वन्ते वीरा नमन्ति च विवाहनाः ।

— ^α) B4 तानेव (for तावै). S2 तानेव चैतस्संप्राप्ते.
 — ^δ) S2 कि; B4 न (for नि).

42 Gs missing (cf. v. l. 11). Ds om. 42^{ab} (cf. v. l. 41). G1 M1.2 transp. 41 and 42. — ^α) S1 K4 Dns D1.2 वत् (for वे). D4.5.7.8 [प]ने (for [प]त्). T Gs -योद्यन्ति (for -योत्स्यन्ति). — ^δ) Ds इ; T Gs 4 हि (for [इ]ह). Ks D1.7 Gs Ms केन च; G1 तेन च (for केचन). — Ks om. (hapl.) 42^a-43^f. — ^α) Dns हनिष्यति इ; Ms निहनिष्यति (for 'व्यति'). D2.4.5.7 इति क्षिति (Ds om. क्षिति गता-न्सर्वान्).

43 Gs missing (cf. v. l. 11). Ks om. 43 (cf. v. l. 42). — ^α) Ds श्रुत्वा तु (for तच्छ्रुत्वा). — ^δ) G1 M1.2 सैनिका; Ms. 4.5 (sup. lin.) भाषितं (for भारत). — ^α) K1 पपु; Dn इषु; Ds इषु; G1 M इषु; Gs 4 उषु (for ईषु). Ka. 4 B (except B1) D2.4.5-8 T G1.2 M समुत्सृष्टुः; Ds समुत्सृज्य; Gs समुत्सृष्टा (for उषुत्सृष्टुं). — ^δ) S1 मनसा (for मनो-भिः). T कारणेन (for करणेन). Ds बाहादवततार च; D1.8 मनोभिस्ते व्यचिंतयन्; G1 M1.2 मनोभिः करणैः सह; Gs. 4 Ms-8 महहिः का (Ms क) रणैश्च ह.

44 ^{ab}) D1.8 च (for तान्). S K (Ks missing) D1.8 तत उत्सृष्टुकामानाम्. Dns Ds-8 T G1.2 M1.2.5 शस्त्राणि (for श). D1 lacuna; Ds M1.2 आलोक्ष्य

न हि मे विक्रमे तुल्यः कश्चिदस्ति पुमानिह ।
 यथैव सवितुस्तुल्यं ज्योतिरन्यन्न विद्यते ॥ ४७
 पश्यध्वं मे दृढो बाहू नागराजकरोपमा ।
 समर्थो पर्वतस्यापि शैशिरस्य निपातने ॥ ४८
 नागायुतसमप्राणो ब्रह्मेको नरेष्विह ।
 शक्रो यथाप्रतिद्वंद्वो दिवि देवेषु विश्रुतः ॥ ४९
 अद्य पश्यत मे वीर्यं बाह्वोः पीनांसयोर्युधि ।
 ज्वलमानस्य दीप्तस्य द्रौणेरस्त्रस्य वारणे ॥ ५०
 यदि नारायणास्त्रस्य प्रतियोद्धा न विद्यते ।

(for आलक्ष्य). D4.8 तत उत्सृष्टवन्तस्तान्वालोक्ष्य पाण्डव-स्तदा (Ds स च पाण्डवः). — ^α) Ds तत्र (for राजन्). — ^δ) Ds वै (for सं).

45 ^δ) B Dc1 Dn1 Ds S (Gs missing) त्यक्तव्यानि (for मोक्त). Ds. 7 इ (for [इ]ह). — ^α) D7 अहमा-चारयिष्यामि. — Ds om. (hapl.) 45^d-46^c. — ^δ) Gs बाहवे (for आशुगैः).

46 Ds om. 46^{ab} (cf. v. l. 45). — ^α) K4 Dns D2.4.5.7.8 गदया (for अथ वा). Ds गदया; G2 ह-नया (for [अ]प्य). — Dn1 om. 46^a-47^b. — ^α) S1 Ks कालविद् (for 'वद्'). K4 B1-3.5 प्रहरिष्यामि; B4 Dc1 D1 S (Gs missing) प्रचरि; Ds हि च (for वि-चरि). — ^δ) D1 विशारयन्; D7 विशां पते (for).

47 Dn1 om. 47^{ab} (cf. v. l. 46). — ^α) Ds च (for हि). Ms om. विक्रमे. — ^δ) Ds अन्यः (for अस्ति). Ds इति (for इह). — ^α) Dc1 Dn1 तथैव; D1.8 युज्येव (for यथैव).

48 ^α) Dns पश्यध्वं (for 'जं'). B Dc1 Dn1 S (Gs missing) पश्यध्वमौ (B1 'इय चेमौ' हि मे बाहू. — ^δ) Ds गजराज- (for नाग). — ^α) Ds इव (for अपि). K4 D1 पर्वतस्यापि सामर्थ्यो (sic). — ^δ) Dn1 शिशिरस्य; D4.5.7.8 शिशिरस्य (for शैशि). K1 निपातिते; Ds S (Gs missing) निवारणे (for निपातने).

49 ^α) Ds सतः (for 'सम-'). — ^α) G1 M यथा शक्रो (by transp.). D1.8 [अ]प्रतिबलो (for 'द्वंद्वो').

50 ^α) Dns D2.4-8 पश्यतु; Ms-8 पश्यतु (for 'त'). — ^δ) Ds भीमांसयोर् (for पीनां). Ds सृष्टे; Ds अपि (for युधि). — ^δ) Ds अस्ति (for अस्त्रस्य).

अथैनं प्रतियोत्स्यामि पश्यत्सु कुरुपाण्डुषु ॥ ५१
 एवमुक्त्वा ततो भीमो द्रोणपुत्रमर्दिमः ।
 अभ्ययान्मेघधोषेण रथेनादित्यवर्चसा ॥ ५२
 स एनमिषुजालेन लघुत्वाच्छीघ्रविक्रमः ।
 निमेषमात्रेणासाद्य कुन्तीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ॥ ५३
 ततो द्रौणिः प्रहस्यैनमुदासमभिभाष्य च ।
 अवाकिरत्प्रदीप्ताग्निः शरैस्तैरभिमन्त्रितैः ॥ ५४
 पन्नगरिव दीप्तास्यैर्वमद्भिरनलं रणे ।

अवकीर्णोऽभवत्पार्थः स्फुलिङ्गैरिव काञ्चनैः ॥ ५५
 तस्य रूपमभूद्राजन्मीमसेनस्य संयुगे ।
 खद्योतैरावृतस्येव पर्वतस्य दिनक्षये ॥ ५६
 तदस्त्रं द्रोणपुत्रस्य तस्मिन्प्रतिसमस्यति ।
 अवर्धत महाराज यथाधिरनिलोद्भूतः ॥ ५७
 विवर्धमानमालक्ष्य तदस्त्रं भीमविक्रमम् ।
 पाण्डुसैन्यमृते भीमं सुमहद्भयमाविशत् ॥ ५८
 ततः शस्त्राणि ते सर्वे समुत्सृज्य महीतले ।

C. 7. 9235
 B. 7. 199. 61
 K. 7. 200. 69

51 °) Śs Dn₂ D₄. 5. 7. 8 अय (for अद्य). K₄ B
 D₁ D₁ D₁ [ए]तत्; D₂ तं (for [ए]नं). — ^a) K₆
 पश्यंतु कुरुपांडवाः; G₂ तथा पश्यत्सु पांडुषु. — K₄
 B₁. 2. 3 (marg.) D₁ (marg.) D₂ D₁-3 T ins.:

1403* अर्जुनार्जुन वीमत्सो न न्यस्यं गाण्डिवं त्वया ।
 शशाङ्कस्येव ते पङ्को नैर्मल्यं पातयिष्यति ।
 अर्जुन उवाच ।

भीम नारायणास्त्रे मे गोषु च ब्राह्मणेषु च ।
 एतेषु गाण्डिवं न्यस्येतद्वि व्रतमुत्तमम् ।

[(L. 1) D₄ om. the second अर्जुन. D₄ गाञ्जिवं.
 D₇. 8 न्यस्यतो गाञ्जिवं तव (for the post. half). — (L. 2)
 B₁-3 शशाङ्क इव (for 'कस्येव'). D₁ D₂ D₈ T कोपं;
 D₁. 3 पङ्क (for पङ्को). D₂ नैर्मल्ये; D₂. 4-5 निर्मले
 (for नैर्मल्यं). D₁ प्राप्तयिष्यति (for पातं). B₁. 3
 नि (B₈ नै)र्मले न भविष्यति; D₇. 8 निर्मलस्य भविष्यति
 (for the post. half). — (L. 3) B₁-3 नारायणास्त्रेषु;
 D₁ D₁. 7 'यणस्त्रे मे; D₂ 'यणस्त्रे यो (for 'यणास्त्रे मे).
 D₂ ब्राह्मणेषु (for ब्रा). B₁-3 D₈ ब्राह्मणेषु च गोषु च
 (for the post. half). — (L. 4) D₁. 7. 8 गाञ्जिवं. B₁. 3
 गांडीक्यास एकस्तु; B₄ गाण्डिवं न्यस्यतो ववं (for the prior
 half). B₁. 2 शशाङ्कस्येव मे सदा; B₈ नाशाङ्कस्त्रे वले सदा
 (sic) (for the post. half).]

52 °) K₄. 4 B₈ D₂ D₂. 3. 5. 6 T उक्तस् (for उ-
 क्त्वा). — ^a) B D₁ D₁ D₂. 5 अर्दिमः; D₄ G₄. 4
 'दम (for 'दमः). — After 52, S (G₈ missing)
 ins.:

1404* कस्ययन्मेदिनीं सर्वां त्रासयंश्च चमूं तव ।
 शङ्खशब्दं महत्कृत्वा भुजशब्दं च पाण्डवः ।
 तस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा बाहुशब्दं च तावकाः ।
 समन्तात्कोष्ठकीकृत्य शरत्रातैरवाकिरन् ।

[(L. 3) M₂-3 भुज- (for बाहु-). — After line 3,

G₁ M₁. 2 ins.:

1405* समकम्पन्त विवस्ताः शकुन्मूवं प्रसृज्युः ।]

53 °) B₈ D₈ एवम्; D₇ M₂-3 एतान्; T G₁-4
 M₁. 2 एतान् (for एनम्). D₇ जालेषु; G₂ जालानि
 (for जालेन). — ^b) D₈ T G₁ M लघुना (for
 लघुत्वात्). D₄. 7. 8 विप्रमः; M₁ विक्रमैः (for 'मः).
 D₈ लघुना शीघ्रकृत्तमः; G₂ वायुना साम्यविक्रमः. — ^c)
 D₄ सोद्यैव; S (G₈ missing) आच्छाद्य (for आसा).
 Śs K₄ B₂ निमेषमात्रमासाद्य; D₈ मात्रे प्राच्छाद्य. — ^d)
 K₁ [s]ववाकिरत्; D₈ [s]ववा (for स्यवा).

54 D₂. 4. 5 om. 54^{ab}. — ^a) Śs तत्र (for ततो).
 — ^b) B D₁ D₂ द्रवतम्; D₇ उदाप्यम् (sic); S (G₈
 missing) उवदत् (for उदासम्). — ^c) D₂. 4. 5 प्रच्छा-
 दयद्यदी (D₈ 'स दी)सास्त्रैः (D₈ 'श्रैः). — ^d) D₄ शस्त्रै-
 स्तैर्; D₈ शस्त्रास्त्रैर् (for शरैस्तैर्). Śs अस्त्राभिः; D₇. 8
 तेनाभिः (for तैरभिः). D₂ अभिसंयुतः.

55 °) D₇. 8 सृजद्भिर (for वमं). B (except
 B₄) उवलनं; D₂ गरलं (for अनलं). Śs K₁. 2. 4 D₁
 बहु (for रणे). D₂ D₄. 5 मर्मभिः (D₂ 'वि/द्भिरलं रणे.
 — ^c) D₂. 2. 7. 8 M₂-3 अवाकीर्णो (for अव).

56 °) B₄ अस्त्र (for तस्य). B₈ तद्रूपमभवद्राजन्.
 — ^c) D₂ D₁ आवृतस्यैव (for 'स्येव).

57 °) D₄ तदस्त्रं; M₂. 5 तदस्य (for 'स्त्रं). — ^b)
 Ś K₁-3 D₂ D₂. 6 अति (D₂ D₈ अभि)समस्यति; D₄
 प्रतिसमिष्यति; D₇. 8 अप्रतिशास्य (D₈ 'म्य)ति; S (G₈
 missing; M₂ sup. ins.) प्रतिसमासति; M₂ (orig.)
 'समागते (for 'समस्यति). — D₈ om. 57°

58 °) Ś K₁. 2. 4 D₂ D₁. 3 प्रवर्धमानम्; D₄. 5. 8
 अवर्धं (for विव). M₂-3 आलोक्य (for आलक्ष्य).

अवारोहत्रयेभ्यश्च हस्त्यश्चेभ्यश्च सर्वशः ॥ ५९

तेषु निक्षिप्तशस्त्रेषु वाहनेभ्यश्च्युतेषु च ।

तदस्त्रवीर्यं विपुलं भीममूर्धन्यथापतत् ॥ ६०

हाहाकृतानि भूतानि पाण्डवाश्च विशेषतः ।

भीमसेनमपश्यन्त तेजसा संवृतं तदा ॥ ६१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७०

१७१

संजय उवाच ।

भीमसेनं समाकीर्णं दृष्ट्वास्त्रेण धनंजयः ।

तेजसः प्रतिघातार्थं वारुणेन समावृणोत् ॥ १

नालक्षयत तं कश्चिदारुणास्त्रेण संवृतम् ।

अर्जुनस्य लघुत्वाच्च संवृतत्वाच्च तेजसः ॥ २

साश्वसूत्रयो भीमो द्रोणपुत्रास्त्रसंवृतः ।

अघ्रावधिरिव न्यस्तो ज्वालामाली सुदुर्दृशः ॥ ३

यथा रात्रिध्वये राजङ्घयोर्तीष्णस्तगिरिं प्रति ।

समापेतुस्तथा बाणा भीमसेनरथं प्रति ॥ ४

स हि भीमो रथश्चास्य हयाः स्रुतश्च मारिष ।

—^a) Ś K₁₋₃ सैन्याहते; Ś₁ (also) सैन्यावृते; B₁ De₁ Dn₂ D₁ M₁ 'नृ' (sic) (for 'सैन्यसृते'). Dn₁ पांडुसैन्यान्वभिमालमुमहन्नयमुग्राविशत् (sic).

59 ^a) Ś K₁₋₃ Dn₂ D₁ 2, 4, 7, 8 दिव्यानि (for ते सर्वे). D₂ ततः सर्वाणि शस्त्राणि. —^c) Ś₂ Dn₁ D₂ अवारोहद्; T G₂₋₄ M₂₋₃ अवतारत्; G₁ M₁ 2 'पतत्' (for 'रोहत्'). —^d) Dn₂ D₂ 4, 5, 7, 8 तुरगेभ्यश्च (for हस्त्येभ्यश्च). Ś₂ K₁ 2 B₁₋₃ De₁ Dn₁ च सर्वतः; D₂ सहस्रतः (for च सर्वशः).

60 ^a) Dr om. निक्षिप्त. D₁ 2 तेषु शस्त्रेषु निक्षिप्तं (D₂ 'ते'); D₂ तेषु शस्त्रेषु क्षितेषु. —^b) D₂ वाहनेषु (for 'नेम्येषु'). — After 60^a, D₂ ina:

1406* उपरिहाङ्गमन्वत्र यत्र बोधान्प्रपश्यति ।

महाहमसु ।

यत्र यत्र प्रयाति स्य क्रममाणं रणागिरे ।

तत्र तत्र विमुक्ताः सर्वैरुदयन्त संवराः ।

ततोऽपश्यद्रणे भीमं गदाहस्तमारिदमम् । [5]

असंभ्रान्तं समाधानं द्रोणपुत्ररथं प्रति ।

—^a) S (G₂ missing) सकलं (for विपुलं). B₁ तद्विपुलं; B₂₋₃ De₁ Dn D₂ 5, 7 तद्वत् (Dn₂ 'स'); श्रीरवि (B₂ D₁ 'व' वि)पुलं. —^d) D₂ असंभ्रमं; T G₂₋₄ M₂ अवापतत्; M₁ 2 अवापतत् (for अयाप').

61 ^a) D₂ पांडवान्मयमाविशत्. —^c) D₂ 6 अपश्य-तत् (for 'दृश्यत्'). —^d) D₂ संवृते (for 'तं'). Ś K (K₂ missing) सतः; D₁ तथा; D₂ सदा (for तदा).

Colophon om. in Ś₁ K₁₋₃: K₂ G₂ missing. — Sub-parcan: B₁ 3 De₁ Dn₁ नारायणाक्षमोक्ष. — Day of Droṇa's Generalship: K₂ पंचमदिवसयुद्धे. — Adhy. no. (figures, words or both): Dn₁ 200; D₂ 202; D₂ 93; T G₂ 2 194; G₁ M₁ 2 193; G₂ 191; M₂₋₃ 192. — Śloka no.: De₁ 61; Dn₁ 60.

171

— This adhy. is missing in K₂ G₂ (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 ^a) D₂ अस्त्रेण तु; T G₁ M₁ 2 भीमसेने; G₂ M₂₋₃ 'सेन' (for 'सेन'). —^b) D₂ दृष्ट्वा भीमं; S (G₂ missing) अस्त्रं दृष्ट्वा (for दृष्ट्वास्त्रेण). —^d) T G₂ 4 M₂₋₃ वारुणेनैव (G₂ 4 M₂ 'न')मावृणोत्.

2 ^a) B₂₋₄ D₂ तत् (for तं). Dn₂ नालक्षयंस्ततः कश्चिद्; D₂ 5 नालक्षयस्ततः (D₂ 'दा' क'. —^b) D₁ दारुणास्त्रेण (for वारु'). —^d) G₁ सर्वशः (for तेजसः).

3 ^a) De₁ Dn₁ D₂ अजो (for 'रथो'). B₄ साश्वसूत्रयोर्यो; D₂ साश्वसूत्रयो भीमो (sic). —^d) Ś K₁₋₃ G₂ 4 [इ]त् (for सु). D₁ 7, 8 दुर्दृशः (for दुर्दृशः). K₂ D₁ ज्वालामालीव संवृतं (D₁ 'तः').

4 ^b) Dn₁ D₂ ज्योतिषा (for ज्योतीषि). D₂ 6 T G₁₋₃ M₁ 5 [ज]स्तं (for [ज]स्त). — B₁ reads 4^a on marg. —^c) D₂ समीपे तु; S (G₂ missing) समागम्युत् (for 'पेतुत्'). M₂ तदा (for तथा).

संभृता द्रोणपुत्रेण पावकान्तर्गताभवन् ॥ ५
 यथा दग्धा जगत्कृत्स्नं समये सचराचरम् ।
 मन्त्रेद्विर्विमोरासं तथास्रं भीममावृणोत् ॥ ६
 ह्यमग्निः प्रविष्टः स्याद्यथा चाग्निं दिवाकरः ।
 तथा प्रविष्टं तत्तेजो न प्राज्ञायत किंचन ॥ ७
 विकीर्णमस्रं तद्दृष्ट्वा तथा भीमरथं प्रति ।
 उदीर्यमानं द्रौणिं च निष्प्रतिद्वंद्वमाहवे ॥ ८
 सर्वसैन्यानि पाण्डूनां न्यस्तशस्त्राण्यचेतसः ।
 बुधष्ठिरपुरोगांश्च विमुखांस्तान्महारथान् ॥ ९

— After 4, Ds ins. :

1407* तदस्रं वारुणं भक्ता नारायणसमुद्भवम् ।
 प्रजज्वाल पुनर्भीमं संवृत्य तु राणाजिरे ।

5 " Ds च; C1 M1.2 तु (for हि). D4.5.7.8 भीम (for भीमो). —⁵ Śs K2 ह्यः (for ह्याः). K1 सुवाक् (for 'तत्'). Ds repeats मारिष. —⁶ Ds Dn Ds-8 संवृतो (for 'ता'). —⁷ B Dn Ds-8 पावकान्तर्गताभव (Ds 'गता भवे' व; T G2-4 'गता इव.

6 " K4 Dn2 D1.2.5 जग्धा; D4 lacuna (for दग्धा). D3 S (Gs missing) सर्व (for कृत्स्नं). —⁷ D2 अग्निः; Bom. ed. वह्निर् (for अग्निर्).

7 " Ds तु (for स्याद्). —⁵ Ds अथ (for यथा). Śs Ds S (Gs missing) चाग्निः; Ds [अ]ग्निं वा (for चाग्निं). Dn1 D2 यथा चाग्निर्दिवाकरं. —⁶ Ś K1-3 D1 S (except G4; Gs missing) प्रविष्टम् (for 'ष्ट'). —⁷ D1 om. न. K2 Dn2 D4.7.8 G1-4 M1.2.4 प्रज्ञायत (for प्र). B1 पाण्डव; B2.3 Ds Dn1 S (Gs missing) पाण्डवः (Dn1 'वा:'); B4.5 Ds पाण्डवं (for किंचन). — After 7, T G2-4 M3.5 (before corr.) ins. :

1408* तदस्रं भीमहुंकारादपयाति पुनः पुनः ।
 पुनः पुनस्तमायाति हुंकाराच्च विमुञ्चति ।
 ततो देवा सगन्धर्वा भीमं दृष्ट्वा

[(L. 2) M3.5 समायाति (for तमा).]

8 Ds.4.5.7.8 om. 8^{ad}. —⁷ T G1 M1.2 विकीर्णम्; Gs विकी (for विकी). Ds T G2-4 तं (for तद्). —⁸ T G1.2 M भीमसेन (for तथा भीम). —⁹ Ds तं प्रति; D2 तिष्ठति (for निष्प्रति).

अर्जुनो वासुदेवश्च त्वरमाणौ महाद्युती ।
 अवमुत्स रथादीरौ भीममाद्रवतां ततः ॥ १०
 ततस्तद्द्रोणपुत्रस्य तेजोऽस्रवलसंभवम् ।
 विगाद्य तौ सुबलिनौ माययाविशतां तदा ॥ ११
 न्यस्तशस्त्रौ ततस्तौ तु नादहदस्त्रजोऽनलः ।
 वारुणास्त्रप्रयोगाच्च वीर्यवत्त्वाच्च कृष्णयोः ॥ १२
 ततश्चकषतुर्भीमं तस्य सर्वायुधानि च ।
 नारायणास्त्रशान्त्यर्थं नरनारायणौ बलात् ॥ १३
 अपकृष्यमाणः कौन्तेयो नदत्येव महारथः ।

C. 7. 9271
B. 7. 220. 14
K. 7. 201. 15

9 " D1.8 दृष्ट्वा (for सर्व). B Ds1 Dn1 D2.6 S (Gs missing) सैन्यं च; Ds शस्त्राणि (for सैन्यानि). Dn1 D1.8 पाण्डूनां (sic) (for पाण्डूनां). —⁵ Śs K1.2.4 Dn2 D1-5.7.8 [अ]नेकशः (for [अ]नेकतः). B Ds1 Dn1 Ds S (Gs missing) न्यस्तशस्त्रमचेतनं (Ms-5 'सं'). —⁶ D2.6-8 -पुरोगाश्च (for 'गांश्च'). Ds ते (for च). —⁷ D2 विमुखास्ते; Ds विमुखाश्च; D1.8 'स्त्रास्ते (for 'स्त्रास्त्रात्'). Ds.8 महारथाः.

10 " B1 Ds अवद्युत् (for 'द्युत्'). Ds भूमौ; Gs तूर्णं (for वीरौ). —⁷ Ś K1-3 D1.3 उभौ; K1 Dn2 D2.6-8 तदा; D4 तथा (for ततः).

11 " Ds1 D2.6 ते; Dn तौ; Ds G1 M1.2 तु; Ds T G2.4 तं (for तद्). —⁶ D2 देवनिमौ (for सुबलिनौ). —⁷ M1.2 [आ]विशितां (for 'शतां'). Bom. ed. तथा (for तदा). B1 Dn1 Ds मायाम् (B1 'मा')विशतां तदा.

12 " G4 तदा (for ततस्). Ś K (Ks missing) D1 न्यस्तशस्त्रं (D1 'स्त्रौ') तदस्रं च; Ds न्यस्ते शस्त्रे तदस्रं तु; D2 न्यस्तशस्त्रैस्ततस्तौ तौ. —⁵ K4 B Ds1 Dn Ds सोऽस्त्रजो; T शा; G1-4 M श (for अस्त्रजो). Ś K1-3 D1-5.7.8 प्रशशाम नरर्षभ (Ś Ks तदा नृप). —⁶ D4.7.8 वारुणास्त्रं (for 'गांश्च'). K1.2 D4 -प्रयोगाश्च (for 'गांश्च'). Ds नारायणास्त्रप्रयोगाच्च. —⁷ Ds स्ववीर्यवत्त्वाच्च (for वीर्यवत्). Ds तेजसः (for कृष्णयोः).

13 " K1 G1 M1.2.4.5 (sup. lin.) चकषतुर् (for चकष). —⁵ Ds Bom. ed. तस्या (Bom. ed. सर्वा) स्त्रास्त्राद्युधानि च. — After 13, Ds ins. :

1409* पातवामासतुः पुनर्भीमसेनं रणे बलात् ।
 भीमं निरायुधं कृत्वा तदा कृष्णधनञ्जयौ ।

वर्धते चैव तद्दोरं द्रौणेरक्षं सुदुर्जयम् ॥ १४
 तमत्रवीद्वासुदेवः किमिदं पाण्डुनन्दन ।
 वार्यमाणोऽपि कौन्तेय यद्युद्वाक्ष निर्वर्तसे ॥ १५
 यदि युद्धेन जेयाः स्युरिमे कौरवनन्दनाः ।
 वयमप्यत्र युष्मधे तथा चेमे नरर्षभाः ॥ १६
 रथेभ्यस्त्ववतीर्णास्तु सर्व एव स्म तावकाः ।
 तस्मात्त्वमपि कौन्तेय रथानूर्णमपाक्रम ॥ १७
 एवमुक्त्वा ततः कृष्णो रथाङ्गमिमपातयत् ।

निःश्वसन्तं यथा नागं क्रोधसंरक्तलोचनम् ॥ १८
 यदापकृष्टः स रथाङ्ग्यासितश्चायुधं भुवि ।
 ततो नारायणाक्षं तत्प्रशान्तं शशुतापनम् ॥ १९
 तस्मिन्प्रशान्ते विधिना तदा तेजसि दुःसहे ।
 बभूवुर्विमलाः सर्वा दिशः प्रदिश एव च ॥ २०
 प्रववुश्च शिवा वाताः प्रशान्ता मृगपक्षिणः ।
 वाहनानि च हृष्टानि योधाश्च मनुजेश्वर ॥ २१
 व्यपोढे च ततो घोरे तस्मिंस्तेजसि भारत ।

14 D₁ om. 14-18. G₂ om. 14^a-15^b. —^a) Hypermetric. Ś₁ K₁ B D₁ D₂ D₃ 4. 7. 8 T आङ्-
 प्यमाणः; Ś₂ K₁ 2. 4 D₁ अवङ्क; D₃ अमुष्य (for
 अपकृष्ट). — K₂ D₁ om. (hapl.) 14^b-15^c. D₄ reads
 14^b-17^c (omitting [both times] 15^c-16^b) twice.
 —^b) D₂ 7. 8 नद्वेव (for 'लेव'). B D₁ G₂ M₂-s
 महारवः; D₁ रवः; D₃ रथाः (for 'रथः'). Ś K₁-s
 D₁-s नद्वेव (D₁ 'वं' महाबलः (K₂ 'रवः'); D₄ (both
 times) बोन्वन्द्ये महारथाः (sic). —^c) Ś K₁-s D₁-s
 युयुधे (for वर्धते). B₁ तु (for च). D₁ D₂ वर्धयन्ने-
 (D₁ 'त्वे' व तद्दोरं; D₂ 4 (both times) 7. 8 युयुत्सुश्चैव
 (D₁ 'स्ततश्च' तद्दोरं. —^d) Ś₂ K₁-s D₁ अक्षं द्रौणेः
 (by transp.).

15 For the repetition in D₁, cf. v. l. 14. K₂
 D₁ om. 15^{ab}; D₂ om. 15; G₂ om. 15^{ab} (for all,
 cf. v. l. 14). D₄ om. (hapl.) 15^c-16^b. —^a) D₁
 G₂-s कौन्तेयो (for कौन्तेय). —^b) D₂ त्वं युद्वात्;
 D₃-s कस्यारवः; T युद्वात्त्वं (for यद्युद्वात्). K₁ नाति-
 वर्तसे. T₁ (before corr.) G₁-4 M युद्वावैव मनो दधे.

16 For the repetition in D₁, cf. v. l. 14. D₂
 om. 16 (cf. v. l. 14). D₄ om. 16^{ab} (cf. v. l. 15).
 —^a) G₂ जेष्यामो (for जेयाः स्वर). —^b) G₂ हरीन्
 (for इमे). G₁-s M कौरवनन्दन. —^c) Ś युष्माम;
 K₁ D₁ युष्माम्; K₂ युद्वाम (sic); D₄ (both
 times) 8 युद्धेन; D₃-s युद्धेन (sic) (for युष्मेन).
 —^d) S (G₂ missing) [ह]व (for च). Ś₂ K₁ 2. 4 D₁
 नराधिपाः; B₂ नरोत्तमाः; M₂-s महारथाः. D₂ तथा
 चान्ये महर्षभाः.

17 For the repetition in D₁, cf. v. l. 14. D₂
 17 (cf. v. l. 14). —^a) Ś₂ D₁ D₁ त्ववतीर्णास्;
 D₂ त्ववतीर्णास् (for त्ववतीर्णास्). K₂ B₁-4 D₁ D₂
 D₄ (both times) 8. 7. 8 स्म; D₂-s च (for तु). S

(G₂ missing) अवतीर्णा रथेभ्यश्च (G₁ M₁-s 'भ्यस्ते; M₂
 'ध्वेते). —^b) B₁ 2. 4 D₁ D₂ D₃ 5. 7. 8 हि; D₂
 [अ]स्मि; D₃ च (for स्म). —^c) D₂ S (G₂ miss-
 ing) तथा (for तस्मात्). —^d) G₁ तथा; M₂-s यथा
 (for रथात्). Ś₁ K₂ अवातर; K₂ D₂ 4 उपाक्रम;
 D₁ अपाकुरु; D₂ 8 T G₂ 8 अपक्रम; M₂ अपाक्रमः
 (for 'क्रम). D₁ रथानूर्णपराक्रमः.

18 D₂ om. 18 (cf. v. l. 14). —^a) B D₁ D₂
 D₃ T G₂-4 M₂-s तु तं (for ततः). —^b) G₂ M₂-s
 तूर्णम् (for भूमिम्). B D₁ D₂ अवर्तयत्; D₂
 D₃-s 7. 8 अ (D₂ उ) पाहत् (for अपातयत्). Ś K (K₂
 missing) D₁ रथानूर्णमवातरत्. —^c) Some MSS.
 निश्चसर्वं. D₂ (sup. lin. as in text) तथा (for यथा).

19 —^a) Ś₂ K₁-s D₁ G₁ M₁ 2. 4 यथा; G₂ तदा
 (for यदा). D₂ च (for स). D₃ यक्षोपकृष्टः स
 रथान्. —^b) K₁-s प्रति; D₂ S (G₂ missing) युधि;
 D₃ बलात् (for भुवि). D₂ आसितश्चायुधो युधि; D₄
 5. 7. 8 न्यासि (D₂ 'शि' तान्वायुधानि च. —^c) Ś₂ K₁-s
 तदा (for ततो). D₂-s तु (for तत्). — After 19,
 Ś₁ K₂ ins. an addl. colophon [Śloka No. : D₁
 D₂ 19].

20 Before 20, B D₁ D₂ D₃ S (G₂ missing)
 ins. संजय उवाच. —^a) D₂ 5. 7. 8 विधिवत्; D₃
 बलिनि; G₁ M₁-s योगेन (for विधिना). —^b) K₂
 B D₁ D₂ S (G₂ missing) तेन; D₂ D₃ 5. 7. 8
 तथा; D₂ तस्मिन्; D₃ तस्य; D₂ महा- (for तदा).
 S (G₂ missing) दुःसहे. — D₂ om. 20^c-22^b. —^c)
 D₂ निर्मलाः (for विमलाः). —^d) S (G₂ missing)
 विदिश (for प्र). K₂ वा (for च).

21 D₂ om. 21 (cf. v. l. 20). —^b) B₂ S (G₂
 missing) सांताश्च (for प्रशान्ता). —^c) D₂ S (G₂

द्रोणपर्व

नारायणात्मोक्षपर्व]

बभौ भीमो निशापाये धीमान्स्वयं इवोदितः ॥ २२
 हृत्पथं बलं तत्र पाण्डवानामतिष्ठत ।
 अस्त्रव्युपरमाद्दृष्टं तव पुत्रजिघांसया ॥ २३
 व्यवस्थिते बले तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते तथा ।
 दुर्योधनो महाराज द्रोणपुत्रमथाब्रवीत् ॥ २४
 अश्वत्थामन्पुनः शीघ्रमस्त्रमेतत्प्रयोजय ।
 व्यवस्थिता हि पाञ्चालाः पुनरेव जयैषिणः । २५

missing) प्रहृष्टा (G² 'सञ्ज्ञा'नि (for च हृ). —^d) K₁
 बोधद् (for योधाश्). Dn₂ मनुजेधरः. B Dc₁ Dn₁
 T G₁₋₄ M₃₋₅ प्रशान्तेस्त्रे सुदु (G⁴ तु दु)ज्यै; M₁. 2
 प्रशान्तेस्त्रे दुज्यै.

22 D₂ om. 22^{ab} (cf. v. l. 20). —^a) D₂ विपाठे
 च; D₂ व्यपयते (for व्यपोठे च). D₄ lacuna; S (G₅
 missing) तु (for च). Dn₁ D₂ G₂ तथा; T G₂. 4
 तदा (for ततो). —^b) K₄ om. from तेज up to दितः
 (in 22^a). B₄ तमसि (for तेजसि). Ś₁ K₃ भासुरे;
 Ś₂ K₂ D₁ भास्करे; K₁ भास्करे (for भारत). T G₁.
 2. 4 M तस्मिन्मसि दारुणे; G₂ तस्मिन्मविदारुणे (sic).
 —^c) D₁. 8 महाबाहुर् (for निशापाये). —^d) Ś₁ K₁. 2
 D₁. 3 श्रीमान्; D₄. 5 वने; D₂ दिवि; D₇. 3 यथा (for
 धीमान्).

23 ^a) D₂ तनु (for हत-). Dn₂ शेष- (for शेष-).
 B Dc₁ Dn₁ S (G₅ missing) तनु; D₂ तं तु (for तत्र).
 —^b) D₂ पाञ्चालानाम् (for पाण्डवानाम्). Ś₂ Dn D₇
 अतिष्ठति (Dn₁ 'ते'); G₁ अतिष्ठतः; G₂ व्यतिष्ठतः;
 M₁. 2 अतिष्ठतः (for 'ष्ठत'). —^c) D₂ शस्त्र- (for अस्त्र-).
 B₁ G₁ व्युपरमद् (sic). Ś₁ K₃ हृष्टम्. B₄ अस्त्र-
 व्युपरमा होवः; Dn T₁ M अस्त्रव्युपरमं दृष्ट्वा; D₂. 6 अस्त्र-
 व्युपरमं दृष्ट्वा; D₄. 5. 7. 8 अस्त्रव्युपरमं दृष्ट्वा; T₂ G₂-4
 वस्त्रं व्युपरमदृष्ट्वा. —^d) Ś₁ पुत्रो (for पुत्र-).

24 ^a) Ś₁ K₃ व्यवस्थितो (for 'स्थिते'). G₁ हते
 (for बले). —^b) Ś₁ K₃ B₂ T तदा (for तथा). D₂
 बोरे तमसि भारत. —^c) Ś₂ K₁. 2. 4 D₁ अभाषत (for
 अयाब्रवीत्).

25 ^a) D₂ पुनः (for पुनः). D₂ हृदम् (for शीघ्रम्).
 —^b) Dn₂ om. मस्त्रं. S (G₅ missing) एतदस्त्रं (by
 transp.). —^c) B₅ Dc₁ Dn₁ अवस्थिता (for 'व्यव').
 D₁. 1 पाञ्चालाः. —^d) K₄ B Dc₁ D₁. 6 S (G₅ missing)
 एते (for एव).

26 ^a) D₂ च (for तु). —^b) D₄. 5. 7. 8 पुत्रेण

अश्वत्थामा तथोक्तस्तु तव पुत्रेण मारिष ।
 सुदीनमभिनिःश्वस्य राजानमिदमब्रवीत् ॥ २६
 नैतदावर्तते राजन्नस्त्रं द्विर्नोपपद्यते ।
 आवर्तयन्निहन्त्येतत्प्रयोक्तारं न संशयः ॥ २७
 एष चास्त्रप्रतीघातं वासुदेवः प्रयुक्तवान् ।
 अन्यथा विहितः संख्ये वधः शत्रोर्जनाधिप ॥ २८
 पराजयो वा मृत्युर्वा श्रेयो मृत्युर्न निर्जयः ।

C. 7. 5286
 B. 7. 200. 29
 K. 7. 201. 31

तव (by transp.). —^a) B₅ D₂ स (D₂ सु-) दीर्घम्;
 Dn₂ G₁ M₁. 2 स दीनम् (for सुदीनम्). Dn₂ T G₂
 अतिः; D₂ अथ (for अभि-). Some MSS. निश्वस्य.
 D₂ दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य.

27 ^a) D₁ तैस्तद् (for नैतद्). D₄. 5. 7. 8 व्यावर्तते
 (for आवर्त-). —^b) D₄ बुद्धिर्नैव; D₂ द्विर्वास्त्रं च (for
 अस्त्रं द्विर्नैव). B₅ D₂ नोपपद्यते; D₂ S (G₅ missing)
 नो (G₁. 3 M₁. 2 नो)पदिश्यते (for 'पद्यते'). —^c) B₁. 3
 Dc₁ Dn₁ आवृत्तं हि (Dn₁ तं) (for आवर्तयन्). Dn₂
 D₂. 4 विहन्त्येतत्; D₁ निहन्त्येतत् (sic); D₂ हि दहते;
 D₄. 6 हि हन्त्येतत्; T G₁₋₄ M₁. 2 हि दहते; M₃₋₅ हि
 हन्येत (for निहन्त्येतत्). Ś₂ आवर्तयन्निहन्त्येतत्; B₂
 प्रवर्तयन्निवर्तते; B₄ आवृत्तं हि निवर्तते; B₅ आवर्तनं हि
 हन्येत; D₇. 3 आवर्तनास्त्रि हन्त्येतत्. —^d) T G₂. 4 प्रयो-
 क्तैव; G₁ M₁. 2 प्रयोक्ता वै (for 'कारं'). M₃₋₅ प्रयोक्ता
 नात्र संशयः.

28 ^a) Dn₂ D₂. 4-8 एवं; D₂ अयम् (for एष-).
 D₂ अस्त्र- (for चास्त्र-). Dn₁ M₃ प्रतिघातं; M₁. 2 प्रती-
 घातः (for 'घातं'). —^b) T G₁. 2. 4 M केशवोचं (for
 वासुदेवः). Ś₁ K₁-3 D₁ प्रतापवान् (for प्रयुक्त-). G₂
 केशवोर्जुनमुक्तवान्. — After 28^{ab}, S (G₅ missing)
 ins.:

1410* अस्त्रस्य तु शेष वेद मातुषेपु न विद्यते ।
 परावरजो लोकानां न तदस्ति न वेत्ति यत् ।
 तदेतदस्त्रं प्रशमं यातं कृष्णस्य मन्त्रिते ।

[(L. 1) G₂. 4 अस्त्र तु शेष वै दाता (for the prior
 half). M₃₋₅ मातुषेपु (for 'वेपु'). — (L. 2) M₃
 परावरजो हि (for 'वरजो'). — (L. 3) G₁ M तथैतद् (for
 तदे).]

—^{cd}) Dn₂ D₄. 6 अतो न; D₂ तथा च; D₇. 3 द्वि-
 विधो (for अन्यथा). D₂ विहतः; D₂ [5]वहतिः (for
 वि-). M₃₋₅ transp. संख्ये (M₃ 'खे') and शत्रोः. G₁
 M₁. 2 संखे. Ś₁ K₃ G₁ M₁. 2 नराधिप (G₁ M₁. 2 'य-')

निर्मिताधारयो ब्रूते शम्भोन्मगान्मृतोपमाः ॥ २९

दुर्योधन उवाच ।

आचार्यपुत्र यश्चेतद्विगमं न प्रयुज्यते ।

अन्यैर्गुरुना वक्ष्यन्तामस्त्रैरस्त्रविदां वर ॥ ३०

नवयि दम्बाणि दिव्यानि यथा स्युःकृयम्बके तथा ।

इच्छतो न हि ते मुच्येन्कुदस्यापि पुरंदरः ॥ ३१

धृतराष्ट्र उवाच ।

तस्मिन्मन्त्रे प्रतिहते द्रोणे चोपधिना हते ।

तथा दुर्योधनेनोक्तो द्राणिः किमकरोत्पुनः ॥ ३२

दृष्ट्वा पार्थीव संप्रामे युद्धाय समवस्थितान् ।

नारायणास्त्रनिर्मुक्तान्धरतः पृतनामुखे ॥ ३३

संजय उवाच ।

जानन्पितुः स निधनं सिंहलाङ्गलकेतनः ।

सक्रोधो भयमुत्सृज्य अमिदुद्राव पार्षतम् ॥ ३४

अमिदुत्य च विशत्या क्षुद्रकाणां नरर्षभः ।

पञ्चभिश्चातिवेगेन विव्याध पुरुषर्षभम् ॥ ३५

धृष्टद्युम्नस्ततो राजञ्ज्वलन्तमिव पावकम् ।

द्रोणपुत्रं त्रिषष्ट्या तु राजन्विव्याध पत्रिणाम् ॥ ३६

सारथिं चास्य विशत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।

ह्यांश्च चतुरोऽविच्यच्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥ ३७

(for जनां).

29 Gs om. from the second वा up to स्तुर (in 29th). —^b) B De1 Dn1 D1.2.3 श्रेयान् (for श्रेयो). D1.3 वा स्युः (for स्युः). S K1.2.4 D1 न संशयः; D1 विनिर्जयः; M2-s हि दुर्जयः (for न नि). —^c) B De1 Dn1 D1.3 विजिताश्च (for निजि). S K (Ks missing) निदिता हानयोर्हते (sic); D2 निदिताश्च रथा हते. —^d) Dn1 शत्रोर्हते; T G2-4 शत्रोर्हते (for 'हर्गान्').

30^a) Ds [उ]प- (for प्र-).

31^a) Ds दम्बाणि (for दम्बा). S K (Ks missing) D1 सर्वाणि (for दिव्यानि). Dns D2.4.5.7.8 त्ववि दिव्यानि वा (Dns व) दम्बाणि. —^b) D2.4 G2 तथा (for यथा). Ks [म]बम् (for स्तुम्). S1 (orig.) D2.4.7.8 G2 यथा (for तथा). B De1 Dn1 प्रत्येके वा (B1 Dn1 वा) मितीजसि; Dns तथा स्तुरवकेपि च. —^c) De1 बच्छरो (for हृ). Dns Ds-8 हि न (by transp.). Dn1 मुच्येत (for ते मुच्येत). —^d) B1.2-4 Dn1 संकुदोपि; B2 De1 संकुदो हि; Dns कुदो ह्यपि (for कुदस्यापि). — For 31st, S (Gs missing) subst.:

1411* इतैतामुमहावीर्यं शात्रवानुदकोविद ।

— After 31, S1 ins. an addl. colophon.

32^a) B2 च विधिना; D2.3 चापधिना (for चोप). D2.3 द्रोणे च विनिर्जयति. —^c) K2 De1 D1.2.3 [उ]के (for [उ]को).

33^a) Dns D2.4.5.7.8 तु (for च). —^b) B (except B1) D (except D1) युद्धाय समवस्थितान्. —^c) Ds नारायणेन (for 'नाराय'). —^d) Ds सरथान् (for चरतः). S (Gs missing) विचरंतो (M2 'लो') हानीतवत्.

34^a) G2 राजन् (for जानन्). Ds स पितुः (by transp.). —^c) Ds स क्रोधाद्; T G2-4 सरोषो; M2-s संकुदो (for सक्रोधो). D1.5.7.8 शृशम् (for भयम्). S K1-3 D1.3 सक्रोधो शृशमुच्छस्य (D2 'द्यम्'). —^d) N (Ks missing) सोभि- (K2 'ति-') (for अभि-).

35^a) D2.7.8 अमिदुत्य (for अमिदुत्य). Ds सामर्षं पंचविशत्या; S (Gs missing) तमार्ष्ट्यं पंचविशत्या. — Ds om. (hapl.) 35th-37th. —^b) S K (Ks missing) D1 समादयत्; B (except B1) De1 Dn1 D2.5.8 T G1.2.4 M नरर्षभ (De1 Dn1 'भं'); G2 तयैव च (for नरर्षभः). — D2.5.8 om. (hapl.) 35th. —^c) D1 -वेगैस्तु (for -वेगेन). K2 B1-4 De1 Dn Ds.5 पुरुषर्षभः (D2.5 'भ'). S (Gs missing) तच्छात्रं युजवेगेन विचक्रेत् (G1.2 M 'र्ष') शरासनं.

36 D4 om. 36 (cf. v. l. 35). De1 Dn1 om. 36th. —^a) Ds धृष्टद्युम्नं ततोविच्यज्. —^b) D1 ज्वलन्तम् (for 'न्तम्'). — After 36th, Ds ins. a passage given in App. I (No. 22). Ds om. 36th-46th. —^c) S K1-3 D1 ततः पष्ट्या; Dns चतुःस्र्या (sic); Ds त्रिषष्ट्या च; D2.7.8 चतुःपष्ट्या; G2 तु विव्याध (for त्रिषष्ट्या तु). —^d) T विव्याध (for 'च'). K4 Ds G1 पत्रिणा (for 'णाम्'). G2 त्रिषष्ट्या चैव पत्रिणां.

37 D4 om. 37th (cf. v. l. 35). Ds om. 37 (cf. v. l. 36). —^a) T G2.4 विव्याध; G1.2 M विव्याध (for विशत्या). —^b) D2 स्वर्णपत्रैः (for 'पुङ्खैः'). Dns Ds शिलाशितैः; D1 शिलाशितैः (for शिलाशितैः). — D2.4 om. 37th. —^c) Ds विद्धा (for अविच्यज्). —^d) Ds च (for नि-).

विद्धा विद्वानदद्रौणिः कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
 आदत्सर्वलोकस्य प्राणानिव महारणे ॥ ३८
 पार्षतस्तु बली राजन्कृतास्त्रः कृतनिश्रमः ।
 द्रौणिमेवामिदुद्राव कृत्वा मृत्युं निवर्तनम् ॥ ३९
 ततो बाणमयं वर्षं द्रोणपुत्रस्य मूर्धनि ।
 श्वासुजदमेयात्मा पाञ्चाल्यो रथिनां वरः ॥ ४०
 तं द्रौणिः समरे क्रुद्धश्छादयामास पत्रिभिः ।
 विव्याध चैनं दशभिः पितुर्वधमनुस्मरन् ॥ ४१
 द्वाभ्यां च सुविकृष्टाभ्यां क्षुराभ्यां ध्वजका

छित्त्वा पाञ्चालराजस्य द्रौणिरन्यैः समार्दयत् ॥ ४२
 व्यश्नवत्तरथं चैनं द्रौणिश्चक्रे महाहवे ।
 तस्य चानुचरान्सर्वान्क्रुद्धः प्राच्छादयच्छरैः ॥ ४३
 प्रदुद्राव ततः सैन्यं पाञ्चालानां विशां पते ।
 संभ्रान्तरूपमार्तं च शरवर्षपरिक्षतम् ॥ ४४
 दृष्ट्वा च विमुह्यन्त्योधान्घृष्टघुम्भं च पीडितम् ।
 शैनेयोऽचोदयत्तूर्णं रणं द्रौणिरथं प्रति ॥ ४५
 अष्टभिर्निश्चितैश्चैव सोऽश्वत्थामानमार्दयत् ।
 विशत्त्या पुनराहत्य नानारूपैर्मर्षणम् ।

C. 7. 8303
 B. 7. 200. 46
 K. 7. 201. 48

38 Ds om. 38 (cf. v. l. 36). —^a) Ds व्यधा
 व्यधा (sic). S K (Ks missing) D1-4. 7. 8 ततो;
 Dn1 नदन्; T G2-4 पुनर् (for [अ]नद्). K3. 4 Dn2
 D4. 4 T G2-4 द्रौणिः. Ds अविध्यत ततो द्रौणिः. —^o)
 B (except Bs) Dc1 Dn D2. 4. 5 आददे; Ds प्रादद
 (for आद). —^d) S1 Ks महाहवे (for 'रणे).

39 Ds om. 39 (cf. v. l. 36). —^a) B1 च (for
 तु). S1 Ks रणे; D2 बलाद् (for बली). S (Gs
 missing) पुनश्च पार्षतो राजन्. —^b) Ms-s कृतास्त्रं (for
 'स्त्र'). S K1-s D1 जित- (for कृत-). K3. 4 B Dc1 Dn
 D2-4. 7. 8 निश्रयः; some MSS. निश्रमः. —^d) K2
 D4. 4. 7. 8 कृत्वा मृत्यु-; B Dc1 Dn1 D1 Ms-s मृत्युं कृत्वा
 (by transp.).

40 Ds om. 40 (cf. v. l. 36). —^a) Ds om.
 मयं.

41 Ds om. 41 (cf. v. l. 36). —^a) Ks B
 (except Bs) Dn2 क्रुद्धः; T G2-4 M1 वीरः; G1 M1. 2
 रावय; M2. 5 वीरश्च (for क्रुद्धश्च). —^d) Ds पुनर्वि-
 व्याध चाष्टभिः.

42 Ds om. 42 (cf. v. l. 36). —^a) S1 सुविशिष्टा-
 म्नां; K2. 4 B Dc1 Dn D4. 5. 7. 8 T1 सुवि (Dn2 स वि-
 श्टाम्नां; T2 G1-4 M स (G1. 8 M सु) विशुद्धाम्नां (for
 सुविकृष्टाम्नां). D2 द्वाभ्यां राजन्निश्रमाम्नां. —^b) S1 Ks
 मल्लाम्नां; D4. 5 क्षुद्राम्नां; Ds एकैके; G1 M क्षुराम्नां
 (for क्षु). Dn1 कार्मुकं (for 'के). D2 क्षुद्रकाम्नां
 हि कार्मुकं; T2 G1-4 ध्वजं कार्मुकमेव च. —^o) S K1-3
 D1 मित्वा (for हित्वा). S (except G2; Gs missing)
 पुत्रस्य (for राजस्य). —^d) B2. 4 S (Gs missing)
 समा (B2. 4 'मा) पयव; D2 समर्षवेव; D4. 5. 7 तमर्दवव;
 Ds तु मर्दं (for समर्दं).

43 Ds om. 43 (cf. v. l. 36). —^a) Ms-s हयं
 (for -रथं). K2 B1 Dn2 D3. 4. 7. 8 चैव; Ds चक्रे
 (for चैनं). —^b) Ds बन्धैर् (for चक्रे). S1 महारणे;
 Dc1 'रथः (for 'हवे). —^o) D1 चानुचरः; D2 तान-
 वरान् (for चानुच). —^d) Ss K1. 2 D4. 4. 5 प्राच्छाद-
 यन् (K1. 2 D1 'व'; B Dc1 Dn1 प्राद्रावयव; D7. 8
 प्रा (Ds प्र) द्वावयव (for प्राच्छादयव). S (Gs missing)
 द्रौणिर्व्यच्छिन्नाश्चक्रौ.

44 Ds om. 44 (cf. v. l. 36). —^a) B Dc1 Dn1
 S (Gs missing) ततः प्रदुद्रावे सैन्यं; D2 तदुद्रावयतं
 सैन्यं (sic); D3 तं दुद्राव ततः सैन्यं. —^b) Bs D1 पंचा-
 लानां; Ds महात्मानां. B4 भवार्तं सर्वतोदिशं. —^o) B1. 2. 5
 संव्रल- (for संभ्रान्त-). S K (Ks missing) D1 -रूपमात्रं
 (for -रूपमार्तं). Ss K2 तु (for च). S (Gs missing)
 संभ्रान्तमार्तरूपं च. —^d) D4. 5. 7. 8 परिक्षितं (for 'क्ष-
 तम्). B1-2. 5 Dc1 Dn1 न परस्परमैक्षत; B2 S (Gs
 missing) परस्परमैक्षत; D2. 5 शरवर्षं प्र (Ds 'र्षम')
 तिक्षतं.

45 Ds om. 45 (cf. v. l. 36). —^a) K2. 4 B
 Dc1 Dn Ds T G1-4 M1. 2. 4 तु (for च). Ds घोरां;
 G1 M बौधान् (for यो). S K1-s D1 दृष्ट्वा च विमुह्यं
 सैन्यं. —^b) B1 पार्षतं; G2 मोहितं (for पीडितम्).
 —^o) Ss चोदयंस; D2 [s] चालयव; Ds [s] द्राव;
 D7. 8 [s] जोद (for सचोद).

46 Ds om. 46 (cf. v. l. 36). —^a) B1. 2. 5 Dc1
 Dn1 D2-4. 7. 8 G1 M अष्टाभिर् (for अष्ट). Ss T G2. 4
 Ms-s चापि; B Dc1 Dn1 G1. 2 M1. 2 बाणैः (for चैव).
 —^b) B Dc1 Dn1 D1 G1 अश्वत्थामानम् (for सोऽ-
 श्वत्था). T G1-4 Ms-s अर्दवव (for अर्दं). —^o)

C. 7. 8904
B. 7. 800. 47
K. 7. 201. 46

विज्याघ च तथा घृतं चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ४६
सोऽतिविद्धो महेष्वासो नानालिङ्गैर्मर्षणः ।
युयुधानेन वै द्रौणिः प्रहसन्नाक्यमब्रवीत् ॥ ४७
शैनेयाम्यवपत्तिं ते जानाम्याचार्यधातिनः ।
न त्वेनं त्रास्यसि मया प्रस्तमात्मानमेव च ॥ ४८
एवमुक्त्वा कर्करश्म्यामं सुपर्वाणं शरोत्तमम् ।
व्यसृजन्मात्स्वते द्रौणिर्वैजं वृत्रे यथा हरिः ॥ ४९

Śs Ks आतृत्; K1 आहृत्; Gs आविष्य (for 'हृत्').
—^a) Ks Dns अमर्षणः; B Dc1 Dn1 Ds अमर्षणः;
D1 'वर्णः' (for 'वर्णम्'). — Ds om. (hapl.) 46^a-47^b.
—^c) Ds. 4 विज्याघे (Ds 'घे'); T Gs विज्याघ (for 'घ').
Ś K (Ks missing) D1 ततः (for तथा). — After
46, Ks Dns Ds ins. a passage given in App. 1
(No. 23).

47 Ds om. 47^{ab} (cf. v. l. 46). Ds reads 47-48
after line 32 of App. 1 (No. 22). —^a) Bs सोपि
(for सोऽति). —^b) Ds-1 G1 M1.2 रूपैर् (for
लिङ्गैर्). —^c) Ks Ds-8 युयुधानं ततो (Ks 'नमयो';
Ds 'ने तु वै' द्रौणिः).

48 For the sequence in Ds, cf. v. l. 47. —^a)
K1 [अ]व्यवपत्ति (sic); Ks B Dc1 Dn1 Ds. 8 [अ]व्युप-
पत्ति; Dns [अ]व्युपपत्ति; Ds. 5. 7. 8 [अ]व्युपपत्ति (for
[अ]व्यवपत्ति). Ś Ks Ds. 4. 5. 7. 8 त्वां; Ks त्वं; Dc1
Dn1 तु (for ते). Gs शैनेयेनाम्यवपत्तिं ते (hypermetric).
—^b) Ks Dn1 जानासि (for 'मि'). Śs Ks Dns Ds.
4. 5. 7. 8 धातिनः; Śs Ks. 2 B. 8 Ds धातिनीं; Ks B. 8
Ds. 8 G1 M1.2 धातिनि (for धातिनः). —^c) Ś Ks-8
Ds न त्वेव (Ks 'व'); Ks B Dc1 Dn Ds न त्वेनं; D1
नन्वेव; Ds Gs M1.2 न त्वेनं; Ds नन्वेन (for न त्वेनं).
Ds. 8 त्रास्यसि; Ms त्रास्यति (for त्रास्यसि). T Gs. 4
न त्वेव (Gs त्वेनं; Gs त्वेनं) मृत्युना वेत्सि. —^d)
Ds. 4. 5. 7. 8 प्रहसन् (for प्रहसन्). Śs Ks lacuna for
जानाम्याम्. — After 48, N (except Ds; Ks
missing) T1 ins.:

1412^a कपेऽऽमनाहं शैनेय सत्वेन तपसा तथा ।
अहत्वा सर्वपाञ्चान्ध्याया शान्तिमवाप्नुयाम् ।
वदलं पाण्डवेयानां वृष्णीनामपि वदलम् ।
क्रियतां सर्वमेवेह निहनिष्यामि सोमकां ।

[(L. 1) Ks (marg.) Bs Dns Ds T1 स्ववं शपेवं;
Dns शपेवमाह; Ds शपे ममाह; Ds. 4. 5. 7. 8 शपेवं मम; Ds

स तं निर्भिद्य तेनास्तः सायकः सशरावरम् ।
विवेश वसुधां भित्त्वा श्वसन्निभिवोरगः ॥ ५०
स भिन्नकवचः शूरस्तोत्रादित इव द्विपः ।
विमुच्य सशरं चापं भूरित्रणपरिस्रवः ॥ ५१
सीदन्नुधिरसिक्तश्च रथोपस्थ उपाविशत् ।
सूतेनापहतस्तूर्णं द्रोणपुत्राद्रथान्तरम् ॥ ५२
अथान्येन सुपुङ्गेन शरेण नतपर्वणा ।

वदनवं मम (for शपेऽऽमनाहं). Ds. 7. 8 सत्वेन शैनेय (by
transp.); Ds शैनेय शैनेयं. — (L. 2) D1 भवामाह
(for 'पात्रा'). B Dns Ds. 2. 4. 5. 7. 8 T1 यदि; Dc1 Dn1
Ds न हि (for यथा). Ks. 2. 4 Dns अवामाह; B. 2-4
Dc1 Dn1 D1 अहं लभे; Bs उपालभे (for अवामाह).
— (L. 3) Ds om. the prior half. Śs Ks-8 Ds. 7. 8
कृतं; Śs कृतं (for वलं). — (L. 4) Ds सर्वं (for
सर्वम्). Śs एवाहं; Ks एवं हि; Ds समरे (for एवेह).
Ds क्रियतां समरे सर्वं (for the prior half). Ks साय-
कात् (for सोमं). Bs निहनिष्येपि सोमकात्; Dn1 Ds. 4.
7. 8 निहनिष्यामि सोमं (for the post. half).]

49 Before 49, Ś K (Ks missing) Dns Ds. 2. 7. 8
ins. संजय उवाच. —^a) K1 रथ्यामं; B1 Dc1 Dns Ds.
5. 7. 8 रथ्यामं (for रथ्यामं). Ds ततोर्कस्मिप्रतिनं.
—^b) B (except Bs) Dc1 Dn1 सुतीक्ष्णं तं; G1 सुव-
र्माणं; Ms (sup. lin.) सुवर्माणं (for सुपर्वाणं). G1
M1.2 सुतेजसं (for शरोत्तमम्). —^c) Ks व्यजुंमत् (for
व्यसृजत्). B. 2-4 Dc1 Dn1 Gs M1.2 सायकौ; Bs
पापैवे; Ds T Gs M1.2 सायके (M1 'केर'); G1. 2 M1.2
सायके (for सायके).

50 ^a) Ś Ks-8 D1 स तु; Ds ततो (for स तं).
D1 तेनास्तः; Ds तेनासौ; Ds. 5 तेनासु; G1 M1.2
शैनेवं (for तेनास्तः). —^b) Ds सायकेः (for सायकः).
Śs lacuna; Ds स (for स). Ds. 8 शरासनं; T
Gs M1.2 वरः (for 'वरम्'). Ds. 5 सशरं सशः (Ds स
शरासनं. —^c) Ds तूर्णं (for भित्त्वा). —^d) Ds S
(Gs missing) श्वसन्निभिवोरगः.

51 ^a) Bs प्र- (for स). —^b) Ds तोत्राहृत इवा-
दितः. —^c) Dn1 विमुच्य (for विमुच्य). Gs विमुच्य
सशरावारं. —^d) B परिश्रुतः; Dn Ds-5. 7. 8 श्वः
(for 'श्वः'). Ds मुष्टिदशान्महारथः.

52 ^a) Śs Ks दिग्घस्तु (Ks 'अ'); Śs सक्तव्य; Ds

ज्ञानवान् भुवोर्मध्ये दृष्टद्युम्नं परंतपः ॥ ५३
न पूर्वमतिविद्वश्च भृशं पश्चाच्च पीडितः ।
मनाद् युधि पाञ्चाल्यो व्यपाश्रयत च ध्वजम् ॥ ५४
तं मचमिव सिंहेन राजन्कुञ्जरमर्दितम् ।
ज्वेनाभ्यद्रवञ्चूराः पञ्च पाण्डवतो रथाः ॥ ५५
किरीटी भीमसेनश्च वृद्धश्चनश्च पौरवः ।
युवराजश्च चेदीनां मालवश्च सुदर्शनः ।

G₁ 5.4 M रक्तश्च (for सितश्च). D₈ आसीदुधिरसिकांग-
—⁵) G₂ इवाविशत् (for उपावि). — B₁ om. 52^{ad}.
—⁶) S₁ स तेन (for सुतेन). S (G₅ missing) दूरं
(for दूरं). D₈ तं सुतोपाहरत्तूष्णं. —⁷) D₁ D₂
बन्धनं; D₂ रथांतरे (for रथान्तरम्).

53 ⁶) D₂ D₃ स- (for सु-). D₈-8 तस्मिन्नपहते
द्रौणिः. —⁷) K₂ 4 B D₁ D₂ 2 T [आ]नतः; D₅
क्षिप्त- (for नत-). —⁸) D₈ संमर्दितो (for आज्ञवान्).
K₂ D₃ भुवोर (sic) (for भु-). —⁹) D₅ G₄ दृष्टद्युम्नः
(for 'द्युम्न'). D₂ परंतप.

54 D₈ om. 54^{ad}-56⁶. —¹) D₃ अभि- (for अति-).
D₃ तु (for च). D₂ 5 स पूर्वपरि (D₃ 'र'विद्वश्च; S
(G₅ missing) पूर्वमेवानुवि (G₁ M 'व तु वि'द्वश्च. —²)
S₁ K₂ D₇ 8 च (D₇ 8 स) संपितः; S₂ K₁ 2.4 D₁ अम-
र्षितः; D₂ सुमर्दितः; D₂ 4 समर्पितः; D₃ समर्दितः;
G₁ M₂ 2 च पीडितं (for च पीडितः). D₅ चापि प्र- (for
प्र-). —³) K₂ B₁ 3.5 D₂ [अ]थ च (B₃ स) (for
युधि). B₂ 4 आस (B₁ विष)सादाथ पांचाल्यो; D₁
D₂ समासाद्य स पां. —⁴) S₁ K₁-3 D₁ समाश्रयत;
S (except G₁; G₅ missing) सोपाश्र' (for व्यपाश्र').
D₄ 1.7.8 स; T G₂ 4 वै; M₁ 2 तं (for च). D₁
ज्वे (for ध्वजम्). D₃ संप्राप्याश्रयत ध्वजं.

55 D₈ om. 55 (for D₃, cf. v. l. 54). —¹)
B D₁ D₂ S (G₅ missing) नागम् (for मचम्). —²)
D₃ मर्दनं; T G₂ 4 मर्दिना (for मर्दितम्). B D₁
D₂ दृष्ट्वा राजन्मरार्दितं. —³) M₂-5 योधाः (for शूराः).
S₁ K₁ 2.4 D₁ दृष्ट्वा समाद्रवञ्चूराः. —⁴) S₂ K₁ 2.4
D₁ पाण्डुमहा- (for पाण्डवतो). G₁ M योधाः (M₂-5
शूराः) पांचालपाण्डवाः.

56 D₈ om. 56^{ad} (cf. v. l. 54). —¹) D₃ वृद्ध-
श्च (for वृद्धश्च). K₁ पौरवः (sic) (for पौरवः). —²)
T G₂ M₁ 2.5 मालवश्च. D₂ तु (for च). — After
58^{ad}, K₂ (marg.) 4 B D₁ D₂ D₃ 5.6 S (G₅ miss-

पञ्चभिः पञ्चभिर्वाणैरभ्यघ्नन्सर्वतः समम् ॥ ५६
आशीविषामैर्विशङ्गिः पञ्चमिश्चापि ताञ्शूरैः ।
चिच्छेद युगपद्द्रौणिः पञ्चविंशतिसायकान् ॥ ५७
सप्तमिश्च शितैर्वाणैः पौरवं द्रौणिरार्दयत् ।
मालवं त्रिमिरेकेन पार्थं वङ्गिर्वृकोदरम् ॥ ५८
ततस्ते विव्यधुः सर्वे द्रौणिं राजन्महारथाः ।
युगपच्च पृथक्चैव रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ५९

ing) ins.:

1413* एते हाहाकृताः सर्वे प्रगृहीतशरासनाः ।

वीरं द्रोणायार्जे वीराः सर्वतः पर्यवारयन् ।

ते विंशतिपदे यत्ता गुरुपुत्रममर्षणम्

[(L. 1) D₈ एवं (for एते). D₈ गृहीत- (for प्रगृ-
हीत-). G₂ शरादितः. — (L. 2) D₈ G₁ 4 M₁ 2-5
वीरा (for वीरः). D₈ वीरः; S (except M₂; G₅ miss-
ing) शूरं (M₂ 'ताः') (for वीराः). D₃ सर्वतः समवाकिरन्
(for the post. half). — (L. 3) K₂ D₁ पदा (for
पदे). D₈ ते विंशतिपदे गत्वा (for the prior half) " "
G₅ अमर्षणं.]

—¹) S (G₅ missing) आज्ञुः (for अभ्यघ्नन्). D₅
द्विजं; D₈ भृशं (for समम्).

57 D₈ om. 57^{ad}. —¹) S₁ K₂ B D₁ D₂ 2
विंशत्याः; D₈ स्वरितम् (for विंशतिः). —²) D₂
विद्युन्निश्च (for पञ्चमिश्च). K₂ D₂ तु (D₂ च) शितैः;
B₁-4 D₁ तु स ताव; D₂ तु सितव; D₃ चार्दितः;
T चार्पितांश्च; G₂ चानितांश्च (for चापि ताव). S (G₅
missing) शरान् (for शूरैः). B₃ पंचमिस्त्वय सायकान्;
D₈ तांश्चापि विशिखान्शूरैः. —³) D₂ 3 पंचविंशतिमाशु-
गान्.

58 ¹) K₂ B D₁ D₂ तु शितैः; T G₁ 2.4
M₁-2.5 चापि तं; G₂ चैव तं (for च शितैः). D₈ ततस्तु
सप्तमिर्वाणैः; M₂ सप्तमिश्चापि सद्गणैः. —²) D₂ om.
from आर्द up to शिला (in 59^{ad}). B₁ आद्रवन्; D₂ 8
T G₁-4 M₁ 2 अर्दयत् (for आर्द). D₈ पौरवो द्रौणि-
मार्दयत्. —³) T G₁ 2 M मालवं. D₈ एवैनं (for
एकेन). —⁴) D₃ वङ्गिः पार्थं (by transp.); D₈ शूरैः
वङ्गिः

59 D₂ om. up to शिला (cf. v. l. 58). —¹)
D₈ एवं (for ततस्). — K₂ om. 59^{ad}-60^{ad}. —²) D₅
पृथक्स्वेन (for 'क्वचैव'). D₈ बाणैरेव महत्मानो. —³)
D₁ 7.8 शिलीयुधैः (for शिलाशितैः).

C. 7. 1335
B. 7. 200. 78
K. 7. 201. 80

युवराजस्तु विंशत्या द्रौणि विन्याध पत्रिणाम् ।
पार्थश्च पुनरष्टमित्तया सर्वे त्रिमिस्त्रिभिः ॥ ६०

ततोऽर्जुनं वद्विरथाजघान

द्रौणायनिर्दशभिर्वासुदेवम् ।

भीमं दशार्धैर्युवराजं चतुर्भि-

र्वाभ्यां छित्वा कार्मुकं च ध्वजं च ।

पुनः पार्थ शरवर्षेण विद्धा

द्रौणिर्घोरं सिंहनादं ननाद ॥ ६१

तस्यास्यतः सुनिशितान्पीतधारा-

न्द्रौणेः शरान्पृष्ठतश्चाग्रतश्च ।

धरा वियद्द्यौः प्रदिशो दिशश्च

छन्ना बाणैरभवन्धोररूपैः ॥ ६२

आसीनस्य स्वरथं तूग्रतेजाः

सुदर्शनस्येन्द्रकेतुप्रकाशौ ।

भुजौ शिरश्चेन्द्रसमानवीर्य-

स्त्रिभिः शरैर्युगपत्संचकत् ॥ ६३

स पौरवं रथशक्त्या निहत्य

छित्वा रथं तिलशश्चापि बाणैः ।

छित्वास्य बाहू वरचन्दनाक्तौ

मल्लेन कायाच्छिर उच्चकत् ॥ ६४

60 Śs Ks om. 60^{ab} (for Ks, cf. v. l. 59). Ks damaged for 60^{ab}. —^a) T Gs-4 M1.2 युवराजं (for 'राजस्'). B De1 Dn Ds. 4-8 च (for तु). —^b) S (Gs missing) पुनर् (for द्रौणि). T Gs विन्याध (for 'ध'). K1 Ds. 8 पत्रिणा; B De1 Dn Ds. 6 G1.2.4 M पत्रिभिः; Gs पंचभिः (for पत्रिणाम्). — For 60^{ab}, Ś1 D1 subst.:

1414* ततस्तानर्दयन्सर्वान्द्रौणिर्गुणपदेव हि ।

—^a) Śs पुनश्च; K1 पार्थाश्च; Ds भीमश्च; T Gs-4 पार्थं (for पार्थश्च). —^b) Gs पुनः (for तथा). T Gs-4 सर्वास् (for सर्वे). G1 M1.2 तथा सर्वे पृथक्पृथक्.

61 *) Ds भीमं (for अर्जुनं). Ds अथोजघान; Ds अथो महात्मा; Ds. 8 अम्बाजघान (for अथाज). —^b) Some MSS. द्रोणायनिर् (for द्रौणा). Ds द्रोणाय-निर्विशलै र्वमपुलैः. —^c) Dns भीमं दशार्धं युवरावरजं; Ds कृष्णार्जुनौ चापि दशार्धसंख्ये. — After 43^{abc}, N (Ks missing) T1 ins.:

1415* द्वाभ्यां द्वाभ्यां मालवपौरवौ च

सूतं विद्धा भीमसेनस्य वद्विः ।

[(L. 1) Ś1 Ks. 4 मालवं; Ds 'लवा (for 'लव'). Ś1 K (Ks missing) D1 सु (for च). B De1 Dn1 Ds. 8 द्वाभ्यां द्वाभ्यां मालवं पौरवं च; Dns चतुर्भिर्द्वाभ्यां मालवं पौरवं सु. — (L. 2) Ks. 4 Ds सुं (for सूतं).]

—^a) Ds पार्थं च; Ds भीमं (for पार्थं). Ś1 मित्वा; Dns lacuna (for विद्धा). —^b) Ds चकार (for तद्).

62 *) Ks B1-4 De1 Dn1 ठान् (for सु). Bs Dns

Ds-5 G1-4 Ms-5 सुशितान्; Ds निशितान् (for सुनि'). Ś K1-3 D1 तस्यास्यतः शितधारान्समंवाद्. —^b) Ś1 K1.2 B1 Dns Ds द्रौणिः (for द्रौणे); Ds. 7.8 पार्थवत् (for चाग्र). —^c) K1 D1 धारा वियद्द्यौः (sic); T1 G1-4 M1.2 सर्वा वियद्द्यौः. Ms-5 सर्वा दिशः प्रदिशो वै वियच्च. —^d) K1 Ds छित्वा (for छन्ना). K1 B1 Ds-8 T2 Gs अभवद् (for 'वन्').

63 *) Ks B De1 Dn1 T1 आसन्नस्य; Ds अयासीनः (for आसीनस्य). K1.2 D1.6 स्वरथे (D1 'थे'); Dns स्वरथैः (for 'थं'). Dns om. from तुग्र up to छित्वा (in 64^b). K1.2 तूग्रतेजाः; Ks B De1 Dn1 तीव्रतेजाः; D1.8 T1 उग्रं (for तुग्रं). Ś1 Ks आसीनस्य स्वरथतेजः तेजाः; T2 G1-4 M अथास्वतस्तस्य रथे स्थितस्य. —^a) Śs Ks B1 Ds T Gs-4 चन्द्र- (for चेन्द्र-). Ds T Gs-4 कल्पं; Ms-5 कल्पस् (for वीर्यस्). —^b) Ds repeat त्रिभिः. B1.2 क्षुरैर; B4 T Gs-4 M1.2 क्षुरैर (for शरैर). Ds निश्चकत्; T Gs-4 चावकत् (for संव').

64 Dns om. up to छित्वा (cf. v. l. 63). Ks reads 64 on marg. —^a) T2 Gs-4 M1.2 शर- (for रथ-). Ś K1.2 D1 विमिष्ट; Ds. 5.8 [अ]भिहत्य (for नि'). Ds ततस्त्वं पौरवं चापि राजश्च. —^b) Ds छित्वा रथस् (for छित्वा रथं). B De1 Dn1 Ds T1 चास्; Ds [5]चास् (for चापि). T2 G1-4 M रथं तथा विक-सश्रूण्यित्वा (G1 M 'शः संचकत्'). —^c) K1 छित्वा चास्; Ks B1.2.4 De1 Dn Ds. 4.5.7.8 G1.2 छित्वा च; Ds छित्वाध; Ds विच्छेद; T1 छित्वा*; Gs मित्वास् (for छित्वा'). Dns बाहवर; Ds बाहुदर- (for बाहु वर-). Ms-5 चन्दनाक्षौ (for 'क्षौ'). —^d) Ds उच्च-कत् वीर; Ds च शिरश्चकत् (for शिर उच्च').

युवानभिन्दीवरदामवर्ण

चेदिप्रियं युवराजं प्रहस्य ।

बाणैस्त्वेवावाञ्ज्वलिताग्निकल्पै-

र्विद्धा प्रादान्मृत्यवे साश्वस्यतम् ॥ ६५

तामिहत्य रणे वीरो द्रोणपुत्रो युधां पतिः ।

दम्भो प्रमुदितः शङ्खं बृहन्तमपराजितः ॥ ६६

ततः सर्वे च पाञ्चाला भीमसेनश्च पाण्डवः ।

ष्टष्ट्युन्नरथं भीतास्त्यक्त्वा संप्राद्रवन्दिशः ॥ ६७

तान्प्रभवांस्तथा द्रौणिः पृष्ठतो विकिरञ्चरैः ।

अभ्यवर्तत वेगेन कालवत्पाण्डुवाहिनीम् ॥ ६८

ते बध्यमानाः समरे द्रोणपुत्रेण क्षत्रियाः ।

द्रोणपुत्रं भयाद्राजन्दिक्षु सर्वासु मेनिरे ॥ ६९

C. 7. 8388
B. 7. 200. 131
K. 7. 201. 132

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

65 " K1 दानवर्ण (for 'दाम'). Ds ततो युवानं
वादेमवर्ण. — ⁵) K1 B Dc1 Dn Ds T1 चेदिप्रियं (for
'प्रिय'). D1 पुरराजं (for युवराजं). D1 om. (hapl.)
from प्रहस्य up to साश्वस्यतम् (in 65^d). Ks. 4 B Dc1
Dn Ds. 1 T G1. 3. 4 M1-4 प्रसह्य; D2 प्रहस्य; D4
(also as in text) नरेन्द्र; G2 प्रपद्य (for प्रहस्य).
— ⁶) K1 Dc1 Dn2 D2 प्रज्वलिताग्निकल्पैर्; B1 ज्वलद-
क्षिण; B2 ज्वलिताग्निकल्पैर्; Ds ज्वलदकल्पैर्; T2
Gs-4 ज्वलनाग्निकल्पैर्; M1 ज्वलितेन्द्रकल्पैर् (for ज्वलिता-
ग्निकल्पैर्). — After 65, K1 B Dc1 Dn D1. 5. 6 T1 ins.
a passage given in App. I (No. 24).

66 B1 om. 66. B1. 3 Dc1 Dn T1 om. 66^{ab}. — ^a)
Ks B2. 3 S (T1 om.; Gs missing) तं (for तान्). Ds
वीरान् (for वीरो). — ^b) B2. 3 वर; Ds. 3 प्रति (sic)
(for पति). — ^c) S K1-3 D1. 3 प्रमुखतः (for 'दित').
— ^d) S K1-3 D1 नदंतम्; D1 वदंतम् (for बृहन्तम्).
Dc1 Dn1 अपराजितं. Dn2 बृहंतं मम गर्जितैः; Ds बृहंतं

67 " S K1-3 D1 स (for च). K4 Ds. 7 T G1. 3
M पञ्चाला (for पाञ्चाला). — ⁵) D2. 7 पांडवाः (for
पाण्डवाः). — For 67^{ab}, Ds subst.:

1416* पाञ्चालास्तु ततः सर्वे द्रोणपुत्रसारादिताः ।

— ^a) K1. 3 षष्ट्युन्नरं; D2 'युन्नो (for 'युन्न'). Dn2
नये; D2 रणं (for 'रथ'). K4 B Dc1 Dn S (Gs
missing) transp. भीताः and त्यक्त्वा. Ds षष्ट्युन्नरेण

सहिता. Ds दुर्वं (for त्यक्त्वा). Ds च प्राद्रवन्; T2
Gs. 4 सर्वेद्रवन्; G2 सर्वाद्रं (for संप्राद्रं). Ds भयान्
(for दिशः).

68 Ds om. 68-69. — ^a) Dn2 corrupt; G2
प्रभवांश्च; M1. 2. 3 तान्प्रभवंजं (for 'भवांस'). K4 B
Dc1 Dn T G2-4 M2-3 ततो; Ds रणे; G1 M2 तदा
(for तथा). Ds दृष्ट्वा (for द्रौणिः). — ^b) Ds विकिरञ्च;
Gs व्यकिं (for विकि). K4 B2 S (except T1; Gs
missing) शरान् (for शरैः). — ^c) S1 K2 अभ्यवर्तत;
Ds 'वर्तत (for 'वर्तत). — ^d) K2. 4 B Dc1 Dn D1. 2
T1 कालयन् (for 'वत्). T2 G2-4 कालव (T2 G2 'व')
स्परसैनिकान्.

69 Ds om. 69 (cf. v. l. 68). — ⁵) K1. 2 क्षत्रियः;
B Dc1 Dn1 पार्थिवाः (for क्षत्रियाः). — ^a) K2. 4 B2
Dn2 D7 T1 G1 M1. 2. 4 द्रोणपुत्रः (for 'पुत्रं). — ^d)
Ks Ds दिशः (for दिक्षु). B2 D1 G1 M1. 2 मेजिरे
(for मेनिरे). K4 Dn2 D7 T1 दिशः सर्वाश्च मेजिरे.

Colophon om. in D4: Ks Gs missing. — Sub-
parcan: B1 नारायणसमोक्ष. — Day of Droṇa's
Generalship: S2 पंचमे दिने; K1 पंचमे युद्धदिवसे;
K2 पंचमे दिवसे. — Adhy. name: Ds अश्वत्थामः परा-
क्रमः. — Adhy. no. (figures, words or both): Dn2
201; Ds 94; T G2. 3 195; G1 M1. 2 194; G2
196; M2-3 193. — Sloka no.: Dc1 13; Dn2 113,

१७२

संजय उवाच ।

तत्प्रमथं बलं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 न्यवारयदमेयात्मा द्रोणपुत्रवधेऽप्या ॥ १
 ततस्ते सैनिका राज्ञैव तत्रावतस्थिरे ।
 संस्थाप्यमाना यत्नेन गोविन्देनार्जुनेन च ॥ २
 एक एव तु वीमत्सुः सोमकावयवैः सह ।
 मत्स्यैरन्यैश्च संधाय कौरवैः संन्यवर्तत ॥ ३
 ततो द्रुतमतिक्रम्य सिंहलाङ्गूलकेतनम् ।
 सन्यसाची महेश्वासमश्चत्थामानमव्रवीत् ॥ ४

या शक्तिर्यच्च ते वीर्यं यज्ज्ञानं यच्च पौरुषम् ।
 धार्तराष्ट्रेषु या प्रीतिः प्रदेष्टोऽस्मासु यश्च ते ।
 यच्च भूयोऽस्ति तेजस्तत्परमं मम दर्शय ॥ ५
 स एव द्रोणहन्ता ते दर्पं मेत्स्यति पार्श्वतः ।
 कालानलसमप्रख्यो द्विषतामन्तको युधि ।
 समासादय पाञ्चाल्यं मां चापि सहकेशवम् ॥ ६

धृतराष्ट्र उवाच ।

आचार्यपुत्रो मानार्हो बलवांश्चापि संजय ।
 प्रीतिर्धनंजये चास्य प्रियश्चापि स वासवेः ॥ ७

172

☞ This adhy. is missing in Ks Gs (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 After the ref., Ds ins. :

1417* तान्दृष्ट्वा द्रवतः शूरान्वीमत्सुरपराजितः ।
 मत्स्यैश्च सोमकैश्चैव सहितो**मम्यवात् ।

— Ds om. 1-3. —^a) D1 पुत्रं (for पुत्र-). B
 Dc1 Dn1 Ds द्रोणपुत्रं (Dn1 त्र-) जयेत्स (Ds 'स')या.

2 Ds om. 2 (cf. v. l. 1). —^a) S (Gs missing)
 सर्वे (for नैव). —^b) Dn2 संवार्यमाना यत्नेन; Ds. 7. 8
 स्थाप्यमानाः प्रयः.

3 Ds om. 3 (cf. v. l. 1). —^a) Śs B (except
 B1) Dc1 Dn1 Ds च; T Gs. 4 हि (for तु). Ds. 7
 विमत्सुः (sic). —^b) Ds. 4. 5. 7. 8 G1 M1. 2 सोमकैर्वयवैः
 सह; M2-5 'कान्मालवैः सह. —^c) Śs K1. 2 B2-4 Dc1
 Dn D1 पौरवैः; K4 Ds G1 M1. 2 कौरवान्; Ds कौतवः;
 Ds. 5. 7. 8 कौरवान्. Śs Ks Dn1 Gs. 4 स न्यवर्तत;
 Dn2 संन्यवर्तयत्; Ds संनिवर्तत.

4 ^a) K1 B1 Ds T Gs-4 M2-5 अभिक्रम्य; Ds. 4. 5.
 7. 8 G1 M1. 2 अभिद्रुत् (for अभिक्रम्य). —^b) Ds. 4. 5
 महेश्वासो.

5 ^a) Ks वीर्यं ते (by transp.); B1. 2. 4 Dc1 Dn1
 Ds विज्ञानं; B2. 5 Ds S (Gs missing) ते ज्ञा (T Gs-4
 स्था)ते. —^b) B Dc1 Dn1 D1 S (Gs missing) बह्वीर्यः;
 Ds विज्ञानं; Ds om. (hapl.) (for यज्ज्ञानं). —^c)

B1. 3 Dc1 Dn1 विद्वेषो; Ds Gs यद्वेषो. Śs B1. 2 Ds
 G1. 2 M1-4 यच्च ते; Ds दृश्यते (for यश्च ते). K4 Bs
 द्वेषोऽस्मासु च यश्च (Ks 'च')ते. —^a) Ds om. च. Ds
 [s]पि (for अस्ति). Ks Ds तत्तेजस् (by transp.); B1
 Dc1 Dn1 Ds. 4. 5. 7. 8 G1 M ते तेजस्; B2-5 T Gs. 4
 तेजस्ते. Śs यच्च तेजोऽस्ति भूयस्त्वत्; Ds यच्च भूयोऽस्ति बलं *4.
 —^b) Ds-5. 7. 8 तत्परं (for परमं). K1. 2 समदर्शय
 (for मम दर्शय). B Dc1 Dn1 Ds T G1-4 M1-5 तत्सर्वं
 मयि दर्शय; M2. 5 सर्वं मयि निदर्शय.

6 Ds om. 6^{ab}. —^a) Ds एवं; Ds एको (for
 एव). K1 द्रोणहर्ता; Dn2 द्रोणं हन्ता. S (Gs miss-
 ing) एव द्रोणस्य हन्ता ते. —^b) B Dc1 Dn1 Ds. 4. 5. 6
 S (Gs missing) छेत्स्यति; Ds प्राप्स्यति (for मेत्स्यति).
 —^c) K4 B1. 2. 4. 5 Dc1 Dn Ds. 2. 3 S (Gs missing)
 प्रख्यं; B2 प्रेक्ष्यं; Ds. 8 प्रख्यौ. —^d) B Dc1 Dn2
 S (Gs missing) अंतकं युधि; Dn2 Ds. 6 'कोपमं; Ds. 8
 'कौ युधि (for 'को युधि). —^e) Ds यत्तत्त्वं (for
 पाञ्चाल्यं). —^f) Dn1 मां वा; Ds मम (for मां च).
 Ds प्रायेणैवाद्य केशवं. — After 6, K1 B Dc1 Dn Ds. 5
 ins. :

1418* दर्पं नाशयितास्मद्य त्वोद्वृत्तस्य संयुगे ।

7 ^a) Ks lacuna. Śs द्रोणपुत्रो द्विजवरो; Śs अश्व
 त्थामा गुरोः पुत्रो. —^b) Dn2 पांडवः (for संजय).
 —^c) Ds. 8 T G1. 2. 4 M चास्य; Gs चैव (for चापि).
 K4 B1. 2. 4. 5 D (except D1) S (Gs missing) महा-
 त्मनः (for स वासवे). Bs प्रियश्च परमात्मनः.

8 ^a) Ds. 5 अभूत् (for न भूत्). K1 भूत् पूर्वः

[

न भूतपूर्वं बीभत्सोर्वाक्यं परुषमीदृशम् ।
 ब्रह्म कस्मात्स कौन्तेयः सखायं रूक्षमब्रवीत् ॥ ८
 संजय उवाच ।
 पुनरात्रे हते चैव वृद्धक्षत्रे च पौरवे ।
 इष्वस्त्रविधिसंपन्ने मालवे च सुदर्शने ॥ ९
 वृद्धक्षत्रे सत्यकौ च भीमे चापि पराजिते ।
 युधिष्ठिरस्य तैर्वाक्यैर्मर्मण्यपि च घट्टिते ॥ १०
 अन्तर्भेदे च संजाते दुःखं संस्मृत्य च प्रभो ।
 अभूतपूर्वं बीभत्सोर्दुःखान्मन्युरजायत ॥ ११
 तस्मादनर्हमश्लीलमप्रियं द्रौणिमुक्तवान् ।

मान्यमाचार्यतनयं रूक्षं कापुरुषो यथा ॥ १२
 एवमुक्तः श्वसन्क्रोधान्महेष्वासतमो नृप ।
 पार्थेन परुषं वाक्यं सर्वमर्मघ्नया गिरा ।
 द्रौणिशुकोप पार्थाय कृष्णाय च विशेषतः ॥ १३
 स तु यत्तो रथे स्थित्वा वार्युपस्पृश्य वीर्यवान् ।
 देवैरपि सुदुर्धर्ममस्त्रमाश्रेयमाददे ॥ १४
 दृश्यादृश्यानरिगणानुद्दिश्याचार्यतनन्दनः ।
 सोऽमिमञ्च्य शरं दीप्तं विधूममिव पावकम् ।
 सर्वतः क्रोधमाविश्य चिक्षेप परवीरहा ॥ १५
 ततस्तुमुलमाकाशे शरवर्षमजायत

C. 7. 9408
 B. 7. 201. 18
 K. 7. 202. 18

D₁ भूतपूर्व-; S₁ कथं युद्धं समभवद्; S₂ तेनोक्तं गर्हितं
 तस्य; K₃ lacuna; K₄ नोक्तपूर्वं तु पार्थेन; D₁ अनोक्तपूर्वं
 पार्थेन; S (G₅ missing) अभूतपूर्वं बीभत्सुर (G₁ M
 'स्तोत्र'). —^b) S₁ अतिकारणमीदृशः; S₂ पार्थेन कथमी".
 —^c) D₁ D₂ D₃ D₄ च (for स). S₂ अकस्मात्स च
 कौन्तेयः; D₁ कथमस्मात्सकौन्तेय (sic). —^d) S₁ हतवानपि;
 S₂ इदमुक्तवान्; K₁ रूक्षमब्रवीत्; K₃ lacuna; B
 D₁ D₂ D₃ रूक्ष (B₃ व्यंग)मुक्तवान्; D₁ वाक्यमब्रवीत्;
 D₂ रौक्ष्यम्; D₃ परुषम् (hypermetric); S (G₅
 missing) कूरमुक्तवान् (for रूक्षमब्रवीत्):

9 " D₂ D₃ T G₁ 3.4 M राजन्; G₂ चापि
 (for चैव). —^b) K₁ B₁ 3.4 D₁ वृद्धक्षत्रे; D₅ वृह-
 क्षत्रे (for वृद्धक्षत्रे). —^c) D₁ 5 अत्यस्त्र- (for इष्वस्त्र-).
 S (G₅ missing) -वल- (for -विधि-). D₅ -संपाते (for
 -संपन्ने). —^d) D₅ मालवे; some S MSS. मालवे.
 G₁ M₁ 2 तु (for च).

10 " D₁ च सत्यकः; D₅ सत्यते च; D₅ सत्यके
 च (for सत्यकौ च). —^b) K₁ यमे चापि; D₅ भीम-
 क्षत्रे (for भीमे चापि). D₂ निर्जिते युधि भारत. —^c)
 S₁ तद् (for तैर्). —^d) B₅ वि- (for च). B₄
 वदिते; D₁ घट्टिते; D₅ अर्दिते; D₅ मिघिते; T G₂ 4
 घट्टितः; G₁ M घट्टितैः. D₅ मर्मण्यभिहते तदा.

11 " S K₁-3 D₁ अन्तर्भेदे; D₂ अवभेदे (for अन्त-
 भेदे). D₂-8 संप्राप्ते (for संजाते). —^b) S₂ दुःखे. D₄
 संस्मृत्य (for संस्मृत्य). K₁ विभो. —^c) K₁ 2 D₁-8
 S (G₅ missing) अभूतपूर्व. —^d) D₁ D₂ दुःखः; S
 (G₅ missing) अति- (for दुःखान्). D₅ सुखुर (for
 मयुर)

12 " S K₁-3 D₁ अङ्गीवम्; D₂ अक्षिष्टम्; S (G₅
 missing) अक्षिष्टम् (for अङ्गीलम्). —^b) D₂ अब्रवीत्
 (for उक्तवान्). —^d) S (G₅ missing) कूरं (for
 रूक्षं). K₁ 2.4 T G₂ 4 कापुरुषं. D₅ रूक्षं परुषया
 गिरा.

13 " B₁-3 D₁ D₂ च स; B₄ 5 D₇ 8 तु
 स; D₁ 5 तु सं- (for अस्त्रन्). D₅ द्रोणपुत्रस्तु संक्रोधान्.
 —^b) D₅ महेश्वरसमो नृपु; S (G₅ missing) 'प्रासोस-
 मो नृपु. —^c) D₅ om. 13^{ad}. —^d) B D₁ D₂ -मर्म-
 भिदा; D₁ 'च्छिदा; G₂ 'ज्ञया (for 'ज्ञया). —^e)
 D₄ 5 च कोपं (for चुकोप). D₅ चुकोप पार्थाय भृशः;
 T G₁ 2.4 M चुकोप द्रोणिः पार्थाय. —^f) K₄ विशां पते
 (for विशेषतः). D₅ भीमाश्च विशां पते; S (G₅
 missing) स कृष्णा (G₂ पुत्रा) च विशां पते.

14 " K₄ स तु युको; D₂ 4.5.7.8 स च (D₂ तु)
 यत्नाद्; T G₁ 2.4 M₁ 2 संयत्तो द्वै; G₅ संयुक्तोच्चै;
 M₅-5 स यत्तो वै (for स तु यत्तो). S K₁ 2.4 B₁ 8
 D₁ D₂ रणे (for रथे). D₅ संयत्तो द्वैरेष तिष्ठन्. —^d)
 S₁ K₂ 4 D₁ आदधे. D₂ 4.5 अक्षं ब्रह्म (D₁ भीम) शिरो
 ददे (D₂ 'वे); D₅ अक्षं ब्रह्मशिरस्ततः.

15 " D₅ आदेरिगणान्स्वये. —^b) S₂ आदिश्य;
 D₅ उद्यम्य (for उदिश्य). —^c) D₁ विधूम इव पावकः.
 —^d) G₂ 4 M₁ 5 क्रोशम् (for कोशम्). S (G₅ miss-
 ing) उदिश्य (for आदिश्य).

16 " K₁ ततस्तु (hypermetric) (for ततस्). D₄-8
 तुमलम्. —^b) S (G₅ missing) विनेदुरभि (M₁ 2 'वि-
 संगता: (= the post. half of line 4 in 1419^a)).
 After 16^{ab}, N (K₅ missing) ins.:

ववुश्च शिशिरा वाताः सूर्यो नैव तताप च ॥ १६
 चुकुशुर्दानवाश्चापि दिक्षु सर्वासु भैरवम् ।
 रुधिरं चापि वर्षन्तो विनेदुस्तोयदाम्बरं ॥ १७
 पक्षिणः पक्षवो गावो मुनयश्चापि सुव्रताः ।
 परमं प्रयतात्मानो न शान्तिमुपलेभिरे ॥ १८
 भ्रान्तमर्बमहाभूतमावर्जितदिवाकरम् ।
 त्रैलोक्यमभिसंतप्तं ज्वराविष्टमिवातुरम् ॥ १९
 शरतेजोभिसंतप्ता नागा भूमिशयास्तथा ।

निःश्वसन्तः समुत्पेतुस्तेजो घोरं मुमुक्षवः ॥ २०
 जलजानि च सत्त्वानि दह्यमानानि भारत ।
 न शान्तिमुपजग्मुर्हि तप्यमानैर्जलाशयैः ॥ २१
 दिशः खं प्रदिशश्चैव भुवं च शरवृष्टयः ।
 उच्चावचा निपेतुर्वै गरुडानिलरंहसः ॥ २२
 तैः शरैर्द्रोणपुत्रस्य वज्रवेगसमाहितैः ।
 प्रदग्धाः शत्रवः पेतुरग्निदग्धा इव हुमाः ॥ २३
 दह्यमाना महानागाः पेतुरुर्व्या समन्ततः ।

1419* पावकाभिः परीतं तत्पार्श्वमेवाभिपुङ्गवे ।
 उल्काश्च गगनात्पेतुर्दिशश्च न चकाशिरे ।
 तमश्च सहसा रौद्रं चमूमवततार ताम् ।
 रक्षांसि च पिशाचाश्च विनेदुरभिसंगताः ।

[(L. 1) Ds पन्माभिः (for पावकाभिः). Śs नं (for तद्). Dns D1 पावकाभिः परीतस्तु (for the prior half). B1 Ds [अ]मिदुद्वे (for 'पुङ्गवे'). — (L. 2) Ks D1 न दिशश्च (by transp.). Ś Ks न च (by transp.). Ds प्रकाशिरे. — (L. 3) Dc1 Dn1 Ds ततश्च (for तमश्च). D1 om. from द्र up to सर्वा (in 17^b). Ds 4-5 तीक्ष्णं (for रौद्रं). Ś K1-3 D1 अवततान; Ds 'तताप (for 'ततार). Dns चमूमवसमर्दता; Ds चमूमवगतं च इ (for the post. half). — (L. 4) B1 विरेजुर् (for विनेदुर्). Ś K (Ks missing) Ds 5 अग्नि- (for अभि-). Dc1 Dn1 संव्रताः (for 'संव्रताः').]

— Ds om. 16°. — °) Ks-4 B2,5 Dc1 Dn1 Ds 3 [अ]शिशिरा; B1,2,5 Dc1 Dn1 Ds 6 [अ]प्यशिवा; S (Gs missing) परुषा (for शिशिरा). — °) Ds G1 नाशि; T Gs 3 M नापि; Gs नाभि- (for नैव). Ds इ (for च).

17 D1 om. up to सर्वा (cf. v. l. 1419*). — °) Dns वायसाद्; Ds 5 देवताश्च (for दानवाश्च). Ds तत्र (for चापि). B Dc1 Dn1 D1,5 G1 M वायसा- (Ds G1 M दानवा)श्चापि चार्कदम् (G1 'दुर'); T Gs-4 दानवैश्चापि चार्कदे. — °) B1 पार्श्वि; S (Gs missing) अगत (for भैरवम्). Ds रक्षाणि वचनानि च. — °) Śs K1,2 Dns D1,3 चाभि- (for चापि). T G1-4 M1,2 वर्षर्ष रुधिरं चन्द्रो; Ms-3 रुधिरं च वर्षर्षो. — °) Ds 4,5,7,8 ते तदा (for तोषदा). Ks 4 Dns D1,3 T दिशि (for [अ]म्बरे).

18 °) Dns om. गावो. Ds पक्षवः पक्षिणो गावो.

— °) Ks B1,2,5 Dns विनेदुश्च (for मुनयश्च). Śs K1,2 D1 Ms-5 सुव्रत. — °) B1 Dc1 Dn1 Gs 4 परम-. Ds ऋषयः परमात्मानो; G1 M1,2 परमप्रियमापन्ना; Ms-4 परप्रियहितात्मानो.

19 °) Dn Ds 6 आतं (for आन्त-). Dns Ds सर्व; Ds 'सत्त्व-; Ds 7,8 'सत्त्वं (for 'सर्व-). — °) Ks 4 B2,4,5 Dns D2,3 T Gs-4 आवर्तित- (for 'जित-). — After 19^{ab}, Ds reads 21^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. — °) Ds अपि (for अभि-). Ds त्रैलोक्यममवत्तात; S (Gs missing) 'ममितस्तापं (G1 M1,2 'त; Gs M4 'प-). — °) Ś K1,2 D1 ज्वराविद्धम्; Ds 'मिष्टम् (for 'विष्टम्). Ks B Dc1 Dn [अ]भवत् (for [अ]तुरम्).

20 °) Śs शरतेजोभिः; Ks B Dc1 Dn S (Gs missing) अश्वतेजोभि- (for शर'). Ds 4,5,7,8 तप्ताना (D1 'गो) (for 'संव्रता). — °) Ds तदा (for तथा). — °) Some MSS. निवसंतः. — °) G1,2,4 M 'राशि (for घोरं).

21 Ds reads 21^{ab} for the first time after 19^{ab}. — °) Ds 5 सु-; G1 M1,2 [अ]पि (for च). Ds (first time) त्रैलोक्ये सर्वभूतानि. — °) Ds सर्वशः (for भारत). — °) S (Gs missing) च (for हि). — °) Ds चेष्टमानैर् (for तप्य'). T G1,2,4 M1 तप्यमाने जलाशये.

22 G1 M om. 22^a-24^b. — °) Ds च (for खं). B Dc1 Dn Ds T Gs-4 दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यः स्वाद्भ्यः. — °) Ks सुवक्षः; B Dc1 Dn1 सर्वतः; Dns स्वयं च; Ds दिवं च; T Gs-4 दिवश्च (for सुवं च). Ds शरवृष्टिभिः. — °) T Gs-4 च संपेतुर् (for निपेतुर्वै). Dc1 Dn1 हिः; Ds च (for वै). — °) Gs 'वेमिनः (for 'रंहसः).

23 G1 M om. 23 (cf. v. l. 22). — °) Śs Ks

नन्दतो भैरवान्नादाञ्जलदोपमनिखनान् ॥ २४
 अपरे प्रदुतास्तत्र दह्यमाना महागजाः ।
 त्रेमुत्थापारे घोरे वने दावाग्निः संवृताः ॥ २५
 हुमाणां शिखराणीव दावदग्धानि मारिष ।
 अथ वृन्दान्यदृश्यन्त रथवृन्दानि चामिभो ।
 अपतन्त रथौघाश्च तत्र तत्र सहस्रशः ॥ २६
 तत्सैन्यं भगवानभिर्ददाह युधि भारत ।
 युमान्ते सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः ॥ २७

वे (for तैः). —^१ Ks Ds 2. 3. 5 वेनैः (for वेग-). Śs
 वज्रेणसमुत्थितैः; Ks B Dci Dn T G2-4 वेनैः समाहताः
 (Bs 'हिताः'); Ds वज्रेणैव समाहताः. —^२ B Dci
 Dn1 रिपवः; T G2-4 शत्रवाः (for शत्रवः). —^३ Śs
 Ks 4 D1 हुमा इव (by transp.). — After 23, Ds
 reads 31 followed by:

1420* कृष्णार्जुनौ हतावद्य द्रोणपुत्रस्य मायया ।
 इति स्र सर्वे यो[?] 'वैयो' चानां मतमासीत्तदानघ ।

24 G1 M om. 24^{ab} (cf. v. l. 22). Ds om. 24-28.
 —^१ Ds तथा (for महा). —^२ T G1-4 M1. 2
 रुन्तो (for नन्दतो). T Gs 3 भैरवं नादं. —^३ Some
 MSS. निखनान्; B Dci Dn1 M2-5 नि(B1. 4 Dci
 Dn1 M2-5 नि:स्वनाः).

25 Ds om. 25 (cf. v. l. 24). —^१ Ds प्रदुतास्र
 (for प्रदु). B2-4 Dci Dn1 D1 नागा (for तत्र).
 —^२ B2-4 Dci Dn1 D1 अथत्रस्ता विशां पते. —^३ Ks
 B2-5 Dci Dn1 D1. 2 त्रेमुत्थितो यथापूर्वं (Bs यथा घोरे);
 B1 D1. 3 त्रेमुत्थिता यथा घोरे; Dn2 D4. 5 वेतु (Dn2
 वेतु) स्ता यथा घोरा; Ds त्रेमुत्थिता महाघोरे; T G2-4
 वेतुस्त्वत्र महारण्ये; G1 M त्रेमुत्थत्र यथारण्ये. —^४ S
 (Gs missing) नागा (for वने).

26 Ds om. 26 (cf. v. l. 24). Śs partly damaged
 in 26^a. —^१ Ds दृश्यते (for [अ] दृश्यन्त). —^२
 K1. 4 D1 चामिभो; B1. 2. 5 च प्रभो; B2. 4 भारत;
 Dci Dn1 मारिष; Dn2 D1. 3 वा विभो; D2. 7. 8 चामि-
 भोः (for चामिभो). —^३ D1. 5 T G2-4 आपतन्ति (D4. 5
 त). D2. 4. 5. 7. 8 S (Gs missing) नरोवाश्च.

27 Ds om. 27 (cf. v. l. 24). —^१ Ds सर्व
 (for सैन्यं). Dn2 दीर्घा (sic); D2. 4. 5. 7. 8 वदिर
 (for अदिर). B Dci Dn1 S (Gs missing) तत्सैन्यं
 युधि (B Dci Dn1 अय- संविभं. —^२ Śs Ks सां-
 व

दृष्ट्वा तु पाण्डवीं सेनां दह्यमानां महाहवे ।
 प्रहृष्टास्तावका राजन्सिंहनादान्वितेदिरे ॥ २८
 ततस्तूर्यसहस्राणि नानालिङ्गानि भारत ।
 तूर्णमाजग्निरे हृष्टास्तावका जितकाशिनः ॥ २९
 कृत्वा ह्यशौहिणी राजन्सव्यसाची च पाण्डवः ।
 तमसा संवृते लोके नादस्यत महाहवे ॥ ३०
 नैव नस्तादृशं राजन्दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।
 यादृशं द्रोणपुत्रेण सृष्टमस्त्रममर्षिणा ॥ ३१

C. 7. 6426
 B. 7. 201. 36
 K. 7. 202. 36

तंक; Gs 4 संवर्तामिर (for संवर्तक).

28 Ds om. 28 (cf. v. l. 24). Ds om. 28-30.
 G2 om. (hapl.) 28^a-30^d. Ks om. (hapl.) 28^a-31^a.
 —^१ B1 सिंहनादं; Ds दह्यमानान्. Dn2 विनेत्वे
 (sic); D1. 8 विनेतिरे.

29 Ks Ds G2 om. 29 (cf. v. l. 28). —^१ T2
 (before corr.) G1. 2. 4 M ततस्तूर्यनिनादोभूतानावादित्र-
 मिश्रितः. —^२ Dn2 जयकाशिनः. — After 29, Ds
 ins.:

1421* हाहाकारे ततः सैन्ये पाण्डवेभ्यो भारत ।
 रथसंघाश्च दह्यन्त हयानां प्रयुतानि च ।
 तथा हयानां वृन्दानि पत्तयश्चाप्यनल्पकाः ।
 गुरुपुत्राकवृष्यन्त[?] क्षयं मिक्त्वा लममृदुलम् ।
 वक्ष्यामरगैश्चैः केतुमिश्रोद्गतानकैः । [5]
 चावमानैश्च पुरुषैर्देहबदैरिवाग्निभिः ।
 नादह्यमानः पाण्डूनां कश्चित्सैन्ये व्यदृश्यत ।
 उदीर्णं द्रोणपुत्रं च दृष्ट्वा पार्थः परंतपः ।
 गाण्डीवं ज्यां च बाणांश्च सोऽनुमन्य महाबलः ।
 ससर्ज प्र[?] जात्र[?] तिमं दिव्यमस्त्रं ब्राह्मणतित्वरम् । [10]

30 Ks Ds G2 om. 30 (cf. v. l. 28). Ds om.
 30. —^१ T G1. 2. 4 M1. 2. 4 ह्यशौहिणी. —^२ Śs
 घनंजयः (for च पाण्डवः). —^३ B D1. 2 S (Gs om.;
 Gs missing) नादस्यन्त; Ds दृश्यन्त स.

31 Ks om. 31^a (cf. v. l. 28). Ds reads 31
 followed by 1420^a after 23. —^१ Ds न च (for
 नैव). Ds युद्धं (for राजन्). —^२ Ds सृजताकम्
 सृष्टम्. Ds 5 अमर्षेण. D1. 8 कृतं हि कदनं महत्;
 M2-5 सृष्टेके चास्त्रमर्षिणा.

32 Ds om. 32^{ab}. —^१ K1. 2 उदीरयेत्; Ks B2
 Dci Dn1 D2-4. 7. 8 T G2. 4 Ms (sup. lin.) उदीरयत्;

अर्जुनस्तु महाराज ब्राह्ममस्त्रमुदैरयन् ।
 सर्वास्त्रप्रतिघाताय विहितं पद्मयोनिना ॥ ३२
 ततो मृहतादित्र तत्तमो व्युपशशाम ह ।
 प्रवर्तौ चानिलः शीतो दिशश्च विमलाम्बु ॥ ३३
 तत्राद्भुतमपश्याम कृत्स्नामस्त्रौहिणीं हताम् ।
 अनभिज्ञैरूपां च प्रदग्धामस्त्रमायया ॥ ३४
 ततो वीरौ महेश्वासौ विमुक्तौ केशवार्जुनौ ।
 सहितौ संप्रदृश्येतां नमसीव तमोनुदौ ॥ ३५

Ds G₁: M₁. 2. 4 उदैरयन्; M₁ (orig.) उदैरयन्. — °) B Dc₁ Dn₁ D₂: S (G₁ missing) प्रतिघातार्थः; Dn₂ (also as in text) विघाताय (submetric). — °) K₂ विदितं (for विहितं). D₂: ३ ब्रह्म (for पद्म).

33 °) D₁. 7. 8 अपि तत्; D₂ तत्सर्वं (for इव तत्). D₃ तत्तस्तु तत्तमो राजन्. — °) D₂ क्षणाद्; G₁ M तेजो (for तमो). Dn₁ D₂-4. 7. 8 [S] व्युपशशाम; T G₂-4 [S] व्युप (for व्युप). D₃ क्षणेनाभ्युपशाम ह (sic). — °) S K₁-2 D₁: 3 आववौ (for प्र). D₂ शीतो (for शीतो). — °) S₁ K₃ B₁-4 Dc₁ Dn D₂-4. 7. 8 वसु; D₃ शुभाः (for [अ]भवन्).

34 °) G₁ M₁: 2 ततो (for तत्र). Dc₁ Dn₁ D₂-8 अपश्यामः. — °) G₂: 4 M₁: 2 ज्योतिर्हिणी. D₂: 4. 5. 7. 8 हमां; S (G₁ missing) सृष्टे (for हताम्). — °) S K₁: 4 D₁ ज्ञात (for ज्ञेय). S₁ K₂: 4 D₂ रूपं. Dn₂ द्रोणपुरेण सहसा. — °) D₂: 4. 5. 7. 8 चास्त्र (for ज्ञा). B Dc₁ Dn S (G₁ missing) तेजसा (for मायया).

35 °) D₂ तौ च मुक्तौ (for ततो वीरौ). — °) D₂ सहितौ (for विमुक्तौ). — °) D₂: 4-8 समरे (for सहितौ). S K₁-2 Dn₂ D₁: 3 समदृश्येतां; K₄ B₁-2. 5 Dc₁ Dn₁ D₂: 4-8 ब्रह्मदृश्ये (Dc₁ Dn₁ "बुद्धे" तां; B₄ तत्र ह (for संप्र). — °) S K₁: 2 D₁: 4. 7. 8 तमसीव (D₂ सा च) (for नम). — After 35, Dn₂ D₂: 4-8 ins.:

1422* ततो गाण्डीवध्वना च केशवश्चाश्रवाधुनौ ।

36 °) D₂: 4. 5-8 ह्यौ; T G₂: 4 M₂-8 रयः; M₁ वरः (for हयः). Dn₂ सपताकध्वजहयः; G₁ M₂ का-जजवरः. — °) G₁ M₁: 2 सानुकर्षा. D₂: 4-8 वराधुनौ; G₂: 4 वराधुनः (for वरा). — °) S K (K₁ missing) B₂-2. 5 D₁: 3 युक्तम् (for युक्तम्). D₂: 4. 5-8 विमुक्तौ शरसं-पाताद्; G₂ प्रवर्तौ स रथासक्तम्. — °) D₂: 4. 5-8 दृष्टा

सपताकध्वजहयः सानुकर्षवराधुनः ।
 प्रवर्तौ स रथो मुक्तस्तावकानां भयंकरः ॥ ३६
 ततः किलकिलाशब्दः शङ्खमेरीरवैः सह ।
 पाण्डवानां प्रहृष्टानां क्षणेन समजायत ॥ ३७
 हताविति तयोरासीत्सेनयोरुभयोर्मतिः ।
 तरसाभ्यागतौ दृष्ट्वा विमुक्तौ केशवार्जुनौ ॥ ३८
 तावक्षतौ प्रमुदितौ दध्मतुर्वारिजोत्तमौ ।
 दृष्ट्वा प्रमुदितान्पार्थास्त्वदीया व्यथिताभवन् ॥ ३९

(D₁: 8 तदा) शत्रुभयंकरौ.

37 °) D₂: 4. 5-8 तूष्णं (for ततः). S (G₁ missing) किलकिलाशब्दः. — °) B Dc₁ Dn स्वनैः सह; D₂: 4. 5-8 महाध्वनिः (D₂ नैः); D₃ S (G₁ missing) मिश्रितः; D₃ महाध्वनैः (for रवैः सह). — D₃ om. 37^c-38^b. — After 37, D₂: 4-8 ins.:

1423* पाण्डवान्मुदितान्दृष्ट्वा सवनिव स्वसैनिकान् ।

दुर्धौघनपुरोगास्तु कौरव्या व्यथिताभवन् ।

इत्थं द्रौणिमहेश्वासं पार्थमप्रतिमं रणे ।

युद्धाद्योदीर्णमनसमप्रदृष्ट्यं सुरैरपि ।

आवृण्वानं दिशः सर्वा बाणजातैः समन्ततः । [5]

दृष्ट्वा गाण्डीवनिर्मुक्तैः शरैराक्षीविषोपमैः ।

आदित्यमिव दुष्येक्ष्यं दहन्तमहिताग्रणे ।

[(L. 1) D₂ पार्थनं; D₄ पार्थतश्च (hypermetric); D₂ पार्थास्तु (for पाण्डवान्). D₂ मुदितं. D₃ एतांश्च (for एव स्व). D₃ स- (for स्व). — (L. 2) D₂: 5 -पुरो-गांश्च. D₂ कौरवा. D₂: 5 कौरवान्व्यथितात्र (D₂ ता रणे) (for the post. half). — D₃ om. lines 3-4. — (L. 3) D₂ इच्छे (for इक्ष्य). D₂: 4-महेश्वासः. D₄ पार्थि-प्रतिमं. — (L. 4) D₂ मनसात् (for "सम्"). — (L. 5) D₂ आवृण्वन्तः; D₂ "वृणां. — (L. 7) D₂ दक्षतम्.]

38 D₂ om. 38^{ab} (cf. v. l. 37). D₂: 4. 5 om. 38-41. — °) B Dc₁ Dn₁ D₂ ह (B₁: 2. 5 D₂ हि) तत्रासीव; S (G₁ missing) च तत्रा (for तयोरा). — °) Dn₂ अपि (for मतिः). — °) D₁ उरसा (for तरसा). B Dc₁ Dn₁ तम (B₂-5 तेज) सा संवृत्तौ दृष्ट्वा; D₂ तेजसा च एतौ दृष्ट्वा; S (G₁ missing) तेजसा ह (G₁: 5 M₁: 2 सा-भ्यधिकौ दृष्ट्वा. — °) K₄ B Dc₁ Dn D₂ S (G₁ missing) सहितौ; D₂ विभ्रातौ (for विमुक्तौ).

39 D₂: 4. 5 om. 39 (cf. v. l. 38). — °) Dn₂

विष्णुर्कौ च महात्मानौ दृष्ट्वा द्रौणिः सुदुःखितः ।
 हृत्तं चिन्तयामास किं त्वेतदिति मारिष ॥ ४०
 चिन्तयित्वा तु राजेन्द्र ध्यानशोकपरायणः ।
 निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च विमनाश्चाभवत्तदा ॥ ४१
 ततो द्रौणिर्धनुर्न्यस्य रथात्प्रस्कन्द्य वेगितः ।
 विधिक्स्वमिदं मिथ्येत्युक्त्वा संप्राद्रवद्गणात् ॥ ४२
 ततः सिग्धाम्बुदाभासं वेदव्यासमकल्मषम् ।
 आवासं च सरस्वत्याः स वै व्यासं ददर्श ह ॥ ४३

तं द्रौणिरग्रतो दृष्ट्वा स्थितं कुरुकुलोद्बह ।
 सन्नकण्ठोऽब्रवीदाक्यमभिवाद्य सुदीनवत् ॥ ४४
 भो भो माया यदृच्छा वा न विद्मः किमिदं भवेत् ।
 अस्त्वं त्विदं कथं मिथ्या मम कश्च व्यतिक्रमः ॥ ४५
 अधरोत्तरमेतद्वा लोकानां वा पराभवः ।
 यदिमौ जीवतः कृष्णौ कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ४६
 नासुरामरगन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
 न सर्पयक्षपतगा न मनुष्याः कथंचन ॥ ४७

C. 7. 944B
 B. 7. 201. 52
 K. 7. 202. 51

corrupt; Ds दध्मंतौ (for दध्मतुर्). D7.8 वारिजौ
 हृदा (for 'जोतमौ). — °) T G2-4 M1-3.5 च (for
 इ). Dn2 दृष्ट्वा प्रमुदिताः पार्थासि. — °) Dn2 Ds भृशं;
 Ds तथा (for [अ]भवत्).

40 D2.4.6 om. 40 (cf. v. l. 38). — °) D7.8
 द्रौणिर्दृष्ट्वा (by transp.). — °) B Dc1 Dn1 D7.8 एतद्;
 T G2.4 Ms न्वेतद् (for त्वेतद्).

41 D2.4.6 om. 41 (cf. v. l. 38). — °) S K1-3
 B1.5 Dc1 Dn1 D7.8 च (for तु). — °) K1.2 D1
 ध्यानालोकः; D8 ध्यायन्शोकः; M1.5 (sup. lin.) ध्याना-
 वेन- (for ध्यानशोक-). — °) Some MSS. निश्चसन्;
 Dc1 Dn1 निश्चस्य. — °) B1-3 Dc1 Dn1 दुःखार्तश्च (for
 विमनाश्च). Dn2 Ds T ततः (for तदा). B5 विमना-
 श्चाभ्यवर्तत. — After 41, S (G5 missing) ins. an
 addl. colophon [Adhy. no. : T G2.3 196; G1 M1.2
 195; G4 197; M3-5 194].

42 Before 42, S (G5 missing) ins. संजय उवाच.
 D2 reads 42 twice (42^{ad} and 42^{ed} transposed second
 time). D1.5 transp. 42^{ad} and 42^{ed}. D7.8 repeat
 42^{ad} after 42^{ed}. — °) D2 (second time). 4.5.7.8
 (last two second time) अश्वत्थामा (for ततो द्रौणिर्).
 B Dc1 Dn1 D2 (both times). 4.5.7.8 (last two second
 time) S (G5 missing) त्यक्त्वा (for न्यस्य). — °)
 D1.7.8 (last two first time) वेगतः. D2 (second
 time). 4.7.8 (last two second time) संप्राद्रवत् दुर्मनाः.
 — K2 om. 42^{ed}. — °) D1.5 विमिषिकथम्; D7 विमिषि-
 क्थम्; M2-5 विमिषिबलम् (for 'क्वथम्'). D8 सत्यौरुषं
 (for सर्वमिदं). D2 (second time) दग्धं कृत्स्नमिदं
 मिथ्या; D8 विमिषिगच्छं च मिथ्येति. — °) D2 (second
 time). 3-5 भयात् (for रणात्).

43 °) Dn2 सिग्धांबुदाकारं; D2.4-8 सिग्धांजन (D2.8

'वर'इयामं. — °) S1.2 (by corr.) K1.8 Ds वेदामासम्;
 S2 K2 D1 वेदाम्यासम्; K2 B Dc1 Dn Ds वेदा (Dn2
 'द'वासम्; D7 व्येदव्यासम् (sic) (for वेद'). — °)
 S K (K5 missing) Dn2 D1.3 वेदव्यासं (for आवासं
 च) and वासं (for स वै). B Dc1 Dn1 D2.4-8 व्यासं
 द (D7.8 गच्छन्द्)दर्शं पुरतः साक्षाद्दर्शमिव (B1-3 Dc1 Dn1
 'मं व्यव; D4.5.7.8 'मसुप-') स्थितं.

44 °) D2.4-8 व्यासं दृष्ट्वा ततो द्रौणिः. — °) K4
 B1.5 Dn2 D1.6 G1.2 M 'कुलोद्बहं. — °) B1 (marg.)
 अश्रुकण्ठो; B5 समुत्कण्ठो; T G2-4 M बाष्पकण्ठो (for
 सन्न). — °) S K1-3 D1 च; Dc1 Dn1 तु (for सु-).
 D2.4-8 M1 विनी (D4 च नी; M1 सुनी)तवत् (for
 सुदीन').

45 °) B5 मुने; S (G5 missing) किं तु (for भो
 भो). D2 S (G5 missing) [ह]र्षं; Ds च (for वा).
 D4.5.7.8 भो भो किमेतत्संवृत्तं. — °) S (G5 missing)
 दैवं वा (for न विद्मः). D2.4-8 दैवं तु किमिदं मुने.
 — After 45^{ad}, D7.8 ins.:

1424* पृच्छामि त्वामहं तात संदेहं तं वदस्व मे ।

— °) S2 अस्मिदं; S (G5 missing) एतदस्त्वं (for अस्त्वं
 त्विदं). G2.3 मामकश्च (for मम कश्च). D2.4-8 व्यति-
 क्रमो वा कश्चिन्मे (D8 'भो')व्यर्थमस्त्वं ततोभवत्.

46 °) D2.5.6 S (G5 missing) प्रवृत्तं हि (D2.4.8
 किं); D4 च वृत्तं किं; D7 एतद्वाक्यं (all hyper-
 metric) (for एतद्वा). — °) D2.6 च; D4 lacuna
 (for वा). D3 पराजयः. — °) S1 K1.2 D1 जीवितौ.

47 °) K2 B Dc1 Dn D2 नासुरा न च; K2 नासुरः
 सुरः; D1 न सुरासुर (for नासुरामर-). S2 K1.2 'नीधर्वा-
 D2 गंधर्वा न दिशश्चास्य. — °) S K (K5 missing)
 D1 पिशाचोरगराक्षसाः; D3 न देवासुरदानवाः. — °)
 K2 B5 Dc1 Dn1 D2.8 सर्पा; S (G5 missing) नाग-

उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुमेतदस्त्रं मयेरितम् ।
तदिदं केवलं हत्वा युक्तामशौहिणीं ज्वलत् ॥ ४८
केनेमौ मर्त्यधर्माणौ नावधीत्केशवार्जुनौ ।
एतत्प्रवृद्धि भगवन्मया पृष्टो यथातथम् ॥ ४९

व्यास उवाच ।

महान्तमेतमर्थं मां यं त्वं पृच्छसि विस्मयात्
तत्प्रवक्ष्यामि ते सर्वं समाधाय मनः शृणु ॥ ५०

(for सर्प-). D₂. 5. 1. 3 न सर्पयक्षा नो नागा.

48 * D₂. 5-8 G₄ वृथा (for सन्ध्या). —⁵ Ś₁ K₈ अस्ममेतत् (by transp.). D₂ उद्दिष्टं (for मये). —⁶ K₄ D₁ बद्ध (for तद्). Ś₂ K₁ केवलां. S (G₅ missing) तदिमां (M₁ कामिकां) केवलां हत्वा. —⁷ Ś₁ K₂. 3 D₈ युक्तम्; K₄ B D₁ D_n D₂ ज्ञातम्; D₂. 5. 1. 3 यावद्; D₂ यत्नाद्; T G₂-4 एकाम् (for युक्ताम्). G₂ M₁. 2 अशौहिणीं. D₂. 5. 8 G₁ M₁-4 ज्वलन्; D₂ इमां; D₇. 8 महत् (for ज्वलत्). — After 48, N (K₅ missing) ins.:

1425* सर्वंवाति मया युक्तमस्त्रं परमदारुणम् ।

[Ś K₁ D₁ युक्तम् (for युक्तम्).]

49 * D_{n1} D₂. 4-8 मानुष- (for [इ]मौ मर्त्य-). S (G₅ missing) कथं मानुषं G₂ कपटधर्माणौ. —⁵ T G₂-4 M₁-2 नावाशीर्वा (for नावधीत्). —⁶ D₂ मे (for प्र-). —⁷ D₈ वथा (for मया). — After 49, B D₁ D_n D₂. 4-8 ins.:

1426* श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन सर्वमेतन्महायुगे ।

D₂. 4 cont.:

1427* संवध उवाच ।

ततः समावधौ व्यासो दृष्ट्वा च समुदीरितम् ।
तं प्राप्तं पूजयित्वा तु द्रौणिः पप्रच्छ संशयम् ।
यस्मिन्मिच्छं महाक्षणे न दग्धौ केशवार्जुनौ ।
केनोपायेन निर्मुक्तौ तन्मे त्वं ब्रूहि तत्त्वतः ।

[D₂ om. the ref. — (L. 2) D₂ तत्प्राप्तं मुञ्चयित्वा च (for the prior half). — (L. 3) D₂ तद् (for न). — (L. 4) D₂ मुञ्चन (for तत्त्वतः).]

50 * K₁. 2 D₁ एवम्; K₄ D_{n1} D₂. 4. 5 एवम्; D₁ D_{n1} एवम्; D₂ om. (for एवम्). Ś₂ वा; D_{n2} D₁ G₁ M मा (for मां). —⁵ K₁. 3 B₂. 4. 5 D_{n2}

योऽसौ नारायणो नाम पूर्वेषामपि पूर्वजः ।
अजायत च कार्यार्थं पुत्रो धर्मस्य विश्वकृत् ॥ ५१
स तपस्तीव्रमातस्थे मैनाकं गिरिमास्थितः ।
ऊर्ध्वबाहुर्महातेजा ज्वलनादित्यसंनिभः ॥ ५२
षष्टिं वर्षसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
अशोषयत्तदात्मानं वायुमश्वोऽम्बुजेक्षणः ॥ ५३
अथापरं तपस्तप्त्वा द्विस्ततोऽन्यत्पुनर्महत्

D₁. 2. 4-8 T G₂ यत् (for यं). D_{n1} तं; D₈ मां (for त्वं). D₄. 5 विस्मयः; S (G₅ missing) संशयात् (for विस्म-). —⁶ K₈. 4 B D₁ D_n D₂ तं (for तत्). S (G₅ missing) तं ते (T G₂. 4 तत्ते; G₈ ततो) इदं संप्रवक्ष्यामि. —⁷ Ś₂ K₁-3 D₁ समाहितमनाः शृणु.

51 * M₃ पुरा (for योऽसौ). — After 51^{ab}, T G₂-4 M₂. 5 ins.:

1428* आदिदेवो जगन्नाथो लोककर्ता स्वयं प्रभुः ।
आद्यः सर्वस्य लोकस्य अनादिनिघनोऽच्युतः ।
व्याकुर्वते यस्य तत्त्वं श्रुतयो मुनयश्च ह ।
अतोऽजययः सर्वभूतैर्मनसापि जगत्पतिः ।
तस्मादिमं जेतुकामो अज्ञानतमसा ब्रूतः । [5]
मा शुचः पुरुषव्याघ्र विद्धि तद्दिद्वार्जुनम् ।
तस्य शक्तिरसौ पार्यस्तस्माच्छ्लोकमिमं त्यज ।
विश्वेश्वरोऽथ लोकादिः परमात्मा ह्यधोक्षजः ।
सहस्रसंमितादंशादेकांशोऽयमजायत ।
देवानां हितकामार्थं लोकानां चैव सत्तम । [10]

—⁶ D₂ [ए]व (for च). D₈ उत्पन्नः स हि कार्यार्थः; S (G₅ missing) व्यजायत स (G₂. 4 च) कार्यार्थं (T G₂ सकार्यश्च; M₃ स कामार्थं). —⁷ K₄ D₁ विस्मयात्; B (except B₁) T विश्वकृत्; D₁ G₁ M₁. 2 'सृष्ट्'; D₂ धर्मविरः; G₂. 4 M₃-5 विश्वकृत् (for 'कृत्'). G₂ पुत्रो विश्वस्य विश्वकृत्.

52 * T G₂-4 परम् (for तीव्रम्). B₈ आतिष्ठन्; S (G₅ missing) आस्थाय (for आतस्थे). —⁵ K₈ D_{n1} D₂. 4. 5. 1. 8 क्षि (D₇ क्षै) क्षिरं (for मैनाकं). D₂-5. 1. 3 T G₁ M आश्रितः (for आस्थितः). —⁶ Ś₁ ज्वलदादित्य-.

53 * D_{n1} D₁. 7 षष्टिः; D_{n1} D₁-2. 4. 5 G₄ षष्टिः. —⁶ D_{n1} D₁ अशोषयत्; S (G₅ missing) व्यक्षो (for अक्षो). —⁷ D₂ वायुमश्वोऽम्बुजेक्षणः; D₈ 'क्षः क्षतं

बावापृथिव्योर्विवरं तेजसा समपूरयत् ॥ ५४
 स तेन तपसा तात ब्रह्मभूतो यदाभवत् ।
 ततो विश्वेश्वरं योनिं विश्वस्य जगतः पतिम् ॥ ५५
 ददर्श भृशदुर्दर्शं सर्वदेवैरपीश्वरम् ।
 अणीयसामणीयासं बृहद्भयश्च बृहत्तरम् ॥ ५६
 रुद्रीशानमृषभं चेकितानमजं परम् ।
 गच्छतस्तिष्ठतो वापि सर्वभूतहृदि स्थितम् ॥ ५७

दुर्वारणं दुर्दृशं तिग्ममन्युं
 महात्मानं सर्वहरं प्रचेतसम् ।
 दिव्यं चापमिषुधी चाददानं
 हिरण्यवर्माणमनन्तवीर्यम् ॥ ५८
 पिनाकिनं वज्रिणं दीप्तशूलं
 परश्वर्धिं गदिनं स्वायतासिम् ।
 सुभुं जटामण्डलचन्द्रमौलिं

C. 7. 8485
 B. 7. 201. 1
 K. 7. 202.

प्रमाः; G₂ 'क्षोजितश्रमः.

54 ") S₂ Dn₂ D₂. 4. 5 तथापरं; D₂ ततः परं. — ^a) D₁ स्वज्ञेयत्; D₁. 8 तावत् (for ततोऽन्यत्). B Dc₁ Dn₁ पुरा (for महत्). — ^a) K₁ D₁ समपूरयत्; D₂ 'पूर्वत' (for 'पूरयत्').

55 D₂ reads 55 on marg. — ^a) Dc₁ Dn₁ सत्वेन (for स तेन). S₂ K₁. 2 D₁-8 तत्र; D₁. 8 युक्तो (for तात). — ^b) M₂-5 यथा (for यदा). — ^c) Dc₁ Dn₁ तदा; D₁ om. (for ततो). D₂ देवं; D₁. 8 स्वायुः; S (G₂ missing) योगी (for योनिं). — G₂ om. 55^a-57^c. — ^a) B Dc₁ Dn₁ D₂ S (G₂ om.; G₂ missing) प्रभुं (for पतिम्).

56 G₂ om. 56 (cf. v. l. 55). — ^a) D₂ सुर- (for मृक-). S₂ K₁. 2 B Dc₁ D₁. 3 8 दुर्धर्षं (for 'दुर्दर्शं') — ^b) D₂ G₂ सर्वभूतैर् (for 'देवैर्'). B Dc₁ Dn₁ D₂ अभिष्टुतं (for अपीश्वरम्). S₂ K (K₂ missing) D₁ सर्वदेवैश्चरं; Dn₂ D₂. 4. 5. 7. 8 'देवे' (D₂ 'वै' स्वपीश्वरं; D₂ 'देवतमीश्वरं'. — ^c) D₁ अणियांसम्; D₂ अणीयांसम् (for 'यसाम्'). D₁ om. from णीयांसं up to चेकितान (in 57^b). K₁ B Dc₁ Dn₁ D₂. 2. 3-8 अणीयांसमण्यश्च. — ^d) K₁ संबृहद्भयः; D₂ महद्भयश्च (for बृह'). B₁-4 Dc₁ Dn₁ D₂ बृहत्तमं; Dn₂ D₂ महत्तरं (for बृह'). — After 56, Dc₁ (sec. m.) ins.:

1429* अस्वावीत्समनुच्यायन्महादेवं बृहत्तरम् ।

57 G₂ om. 57^{abc} (cf. v. l. 55). D₁ om. up to चेकितान (cf. v. l. 56). K₁ om. 57^a-58^a. M₂ reads 57^{abc} twice. — ^a) Dn₂ D₂ ईशानवृषभं. — After 57^a; S₂ B Dc₁ (marg. sec. m.) Dn₂ D₁. 8 ins.:

1430* हरं शंसुं कपर्दिनम् ।

[S₂ महेशं तपसः परं.]

— Dc₁ om. 57^{abc}. — ^b) K₁ D₂ चेकितानां; D₁ चकि-

तानं. D₂. 5. 7. 8 read अजं परं twice (with var.). S₂ K₁-8 B Dn₁ D₁. 2 (second time). 3-5. 7. 8 (last three second time) परां (D₂ 'रं') योनिं; D₂ (first time) परं ययुः; D₂ (first time) परां मतिं; D₁ (first time) परां गतिं; D₂ (first time) पतिं गतिं; T G₂ अजं वरं (for अजं परम्). — ^c) K₂ Dn₁ D₂. 5. 7. 8 च (submetric) (for वापि). S₁ K₁. 3 D₁. 8 ति (D₂ वृ) छतो गच्छतश्च (submetric); S₂ B Dn₂ D₁. 8 तिष्ठतो गच्छतश्च ह. — S₂ K₁-8 B Dn₁ D₁-8 om. 57^d.

58 K₄ om. 58^a (cf. v. l. 57). — ^a) B₁ दुर्निवारणं (for दुर्वां). S₂ Dn₁ दुर्दर्शं; D₁-4 दुर्दर्शं. — ^b) D₂ महातं वै (for महात्मानं). B₁ (marg. as in text) सर्वसदं; D₁. 5 करं (for 'हरं'). D₁. 8 विचेतसं. — ^c) K₄ om. from धुषी up to वीर्यम् (in 55^a). S₂ B₁ चादधानं. — For 58^{abc}, S (G₂ missing) subst.:

1431* दुर्वाणि सुदुर्धर्षं दुर्निरीक्ष्यं दुरासदम् ।

अतिमन्युं महात्मानं सर्वभूतप्रचेतसम् ।

तं देवदेवं परमाणुमूर्खं

संख्ये दिव्याविषुधी चाददानम् ।

[(L. 1) T G₂-4 दुर्निरीक्ष्यं. — (L. 2) G₁ M तिग्म- (for अति-). — (L. 4) G₁. 5 M (except M₂) संख्ये. G₁. 2 M₂-8 चाददानं.]

59 ") D₁ वज्रीणं (sic). D₂ शूलदीप्तं; D₂ दीप्तं (for दीप्तशूलं). S₁ K₂ पिनाकिं वज्रपाणिं दीप्तशूलं; S₂ K₁. 2. 4 पिनाकिं (K₂ ध्वजं) नं वज्रपाणिं सशूलं; D₂ पिनाकपाणिं वज्रपाणिं सशूलं. — K₄ om. 59^{abc}. — ^b) S₂ ***धं; D₂. 4. 5 परस्वधं; B Dc₁ Dn₂ 'श्वधिनं; Dn₁ 'स्वधीनं; D₂-8 'स्वधि'; G₂ M₂ 'श्वधं' (for 'श्वधि'). B₁-4 Dc₁ Dn₁ D₂ चावतासिं; B₁ D₄ स्वावतायसं; S (G₂ missing) स्वावतासिं (for स्वाव'). D₂ परस्वधिनं गदिनं चापि पाशिनं. — D₂ om. 59^{abc}. — ^c) S₂ K₁-8 पूर्वर्तिं सुभु (K₂ 'स') किं च-

व्याघ्राजिनं परिधं दण्डपाणिम् ॥ ५९
 शुभाङ्गदं नागयज्ञोपवीतिं
 विश्वर्गणैः शोभितं भूतसंघैः ।
 एकीभूतं तपसां संनिधानं
 वयोतिगैः सुष्टुतमिष्टवाग्भिः ॥ ६०
 जलं दिवं च क्षितिं चन्द्रसूर्यौ
 तथा वाय्वग्नी प्रतिमानं जगच्च ।
 नालं द्रष्टुं यमजं भिन्नवृत्ता

ब्रह्मद्विषमममृतस्य योनिम् ॥ ६१
 यं पश्यन्ति ब्राह्मणाः साधुवृत्ताः
 क्षीणे पापे मनसा ये विशोकाः ।
 स तन्निष्ठस्तपसा धर्ममीड्यं
 तद्भक्त्या वै विश्वरूपं ददर्श ।
 दृष्ट्वा चैनं वाङ्मनोबुद्धिदेहैः
 संहृष्टात्मा सुमुदे देवदेवम् ॥ ६२
 अक्षमालापरिक्षिप्तं ज्योतिषां परमं निधिम् ।

मौलिः; B सुभ्रं (B₁ सुभ्रं; B₂ सुभ्रं) जटिलं सुष (B₁ 'स') जिनं चंद्रमौलिः; D₁ सत्रुजयं जटिलं चंद्र; D₂ D₃ सुभ्रंति मुशलि (D₂ 'लं') शूलपाणिः; D₂ सत्रं सर्वं सज-
 टिलं शूलपाणिः; D₃ सुभ्रं जटिलं सुखलिनमिदुमौलिः; D₄
 २-३ सुभ्रं (D₁ ३ 'भ्र') जटि मुशलं (D₁ ३ 'लि') शूलपाणिः;
 D₅ सुभ्रवं जटिलं शूलपाणिः; T G₂-4 बभ्रुं (G₂ 'भ्रू') जटा-
 मंडलि (G₃ 'लं') चंद्रमौलिः; G₁ M₁ ३ सभ्रं जटि मेखलि
 तान्नमौलि. —^a) K₁ T G₁ ३. 4 M₁ ३ परिधिः; K₁ B₂-4
 D₂ D₃ ३ G₂ M₃ परिधिः (K₁ 'णि'); D₁ (marg.)
 सपरिवं; D₂ M₃ (sup. lin.) परिधिः; M₄ परमं (for
 परिधं).

60 ") D₁ ३ शुभांगदां; G₁ M शुभांगदं. Ś₂ K (K₅
 missing) B₁ २. 4. 5 D₂ D₁-३ G₂ ३ यज्ञोपवीतं. B₂ D₁
 शुभांगदिनं नागयज्ञोपवीतिनं (hypermetric). —^b) D₂
 विश्वर्गणैः. D₃ विश्वर्गणैः शोभितं विश्वसंघैः; S (G₅ miss-
 ing) विश्वज्ञानं भूयितं भूतसंघैः. —^c) Ś₂ damaged. K₄
 एकभूतं. K₁ तपसां; D₂ तपसा; D₃ तपसः. —^d)
 Ś₁ K₃ वर्तिवोयैः; K₁ वाचोतिगौ (sic); D₁ वर्तिव्युभिः;
 D₂ दासोतिगैः (for वयो). K₁ D₃ संस्तुतम् (for सुष्टु).
 Ś₂ स्तुतिं यं कवय इष्टवाग्भिः; S (G₅ missing) वाचो-
 धिकैः (M₃ 'च्छासैः') सुष्टुतं साधु (G₁ दृष्ट; M₁ ३ दृष्ट;
 M₂-३ दृष्टि) वाग्भिः.

61 ") B₂ दिवं जलं (by transp.). K₃ D₂
 G₂ ३ दिशः; B₁ D₁ (both marg.) दिशः (for
 दिवं). K₁ दिशः; D₁ D₁ ३ क्षिति (for क्षितिं).
 D₂ ३. ३. ३ जलं क्षिति (D₂ दिशः; D₃ दिशं) रं दिशं
 (D₂ क्षितिः; D₃ क्षिति) सूर्यचंद्रौ. —^b) Ś₂ partly
 damaged. D₂ वाय्वग्निः. Ś₁ K₃ B D₁ D₂ C₂
 ग्रामि (B₁ D₂ 'लि') माणं (for प्रतिमानं). D₄ तथा
 वाय्वग्नीतो प्रतिमानं जगच्च; S (G₅ missing) हुताशवा-
 युगभिर्न सु (G₂ प) तेजैः. —^c) B₁ (marg.) प्रष्टुं; D₂
 दृष्टं (sic); D₁ दृष्टं (for द्रष्टुं). K₁ भिमजं (sic); B₁

यमजो; D₂ यमलं; Bom. ed. यं जना (for यमजं).
 Ś₂ B₂ ३ D₁ (by corr.) D₂ भिन्नवृत्ति (Ś₂ [marg.] B₂
 D₂ 'त्तं'); B₁ D₃ 'वृत्तो'. S (G₅ missing) नालं द्रष्टुं
 भिन्नवृत्ता नरा वै. — After 61^{ab}, T G₂-4 M₂-३ ins.:
 1432* ये चानृता नास्तिकाः पापशीलाः ।

[G₂ om. ये चानृता.]

—^d) K₁ -द्विषदसमृतस्य (sic); S (G₅ missing) -द्विषो-
 वाप्यमृत (for -द्विषममृत).

62 ") Ś₂ damaged. T G₂-4 ये (for यं). G₁ M
 पश्यत्येनं (for यं पश्यन्ति). D₃ योगयुक्ताः (for साधु-
 वृत्ताः). —^b) D₂ D₁ ३ यं (for ये). B D₁ D₂
 D₃ S (G₅ missing) वीतशोकाः (for ये वि). —^c)
 K₄ B₂ ३ ३ तं निष्पतंतं; B₁ D₂ ३ तं ति (B₁ नि) छंतं;
 B₄ D₁ D₂ D₃ तं निष्टपंतं (D₁ D₂ 'यांतं'); D₃ सं-
 तिष्टंतं; D₁ ३ वत्तिदृष्टिं (for स तन्निष्ठस्य). D₂ तं तिष्टंतं
 तपसां योनिमीड्यं (sic); T G₂ ३ M₁ ३ (sup. lin.) तं
 निष्टात्मा त (M₁ 'हानस्य') पसा देवमीड्यं; G₁ M₁ ३ निष्टा-
 त्मानस्तपसा देव; G₂ तं निष्टात्मानं तपसा वेद; M₂ ३
 (orig.) तं निष्टात्मानस्तपसा देव. — After 62^{ab}, G₁
 M₁ ३ ins.:

1433* नारायणो देवमेवप्रभावम् ।

—^d) Ś₂ damaged. T G₁-4 M₁ ३ तं (for तद्). Ś₁
 K₁-३ B₁ ३ D₁ D₂ D₃ ३ ३ भक्तो. —^e) Ś₂ -देहे (for
 -देहैः). — Dr. ३ read 62' twice. —^f) K₄ B D₂
 D₃ D₂ ३ ३ वायुदेवः; D₁ T G₁-३ M₁ ३ देवदेवः (D₂
 'व'). Dr. ३ (both first time) संतुष्टावप्रणतो धर्मपुत्रः.

63 ") Ś₂ damaged. S (except G₂; G₅ missing)
 दिव्य- (for अक्ष-). M₂-३ मास्य. —^b) T G₁-4 M₁ ३
 तेजसां (for ज्योतिषां). D₃ ज्योतिषां पतिमीश्वरं; M₂-३
 परमं तेजसां निधि. — D₃ om. (? hapl.) 63^{cd}. —^c)
 B (except B₂) D₁ D₂ S (G₅ missing) रुद्रं (for

तो नारायणो दृष्ट्वा वन्दे विश्वसंभवम् ॥ ६३

सदं पृथुचर्वाङ्गया पार्वत्या सहितं प्रभुम् ।

ब्रजमीशानमच्यग्रं कारणात्मानमच्युतम् ॥ ६४

ब्रमिवाद्याथ रुद्राय सद्योऽन्धकनिपातिने ।

पद्माक्षस्तं विरूपाक्षमभितुष्टाव भक्तिमान् ॥ ६५

त्वत्संभूता भूतकृतो वरेण्य

गोप्तारोऽद्य भुवनं पूर्वदेवाः

आविश्येमां धरणीं येऽभ्यरक्ष-

न्युरा पुराणां तव देव सृष्टिम् ॥ ६६

सुरासुराङ्गागरक्षःपिशाचा-

नरान्सुपर्णानथ गन्धर्वयक्षान् ।

पृथग्विधान्भूतसंघांश्च विश्वां-

स्वत्संभूतान्विद्य सर्वास्तथैव ।

ऐन्द्रं याम्यं वारुणं वैत्तपाल्यं

मैत्रं त्वाष्ट्रं कर्म सौम्यं च तुभ्यम् ॥ ६७

रूपं ज्योतिः शब्द आकाशवायुः

C. 7. 8466
B. 7. 201. 74
K. 7. 202. 79

64 Śs partly damaged. —^{ab}) D₂, 4, 5, 7, 8 सुसुदे
(for वरदे). D₂ वृषपृ*स्थितं*. S (G₅ missing)
सदं सह पार्वत्या प्रियया दयितं प्रियं. — After 64^{ab}, B
D₁ D₂ D₃, 6 ins. :

1434* क्रीडमानं महात्मानं भूतसंघगणैर्बुतम् ।

[D₂ -समावृत्तं (for -गणैर्बुतम्).]

—^a) B (except B₂) D₁ D₂ D₃, 8 T G₂-4 अभ्यक्तं
(for 'अं'). —^d) B₁ S (G₅ missing) अभ्ययं (for
बभ्रुतम्).

65 —^a) D₂ सोभि- (for अभि-). —^b) B सोय (for
सो). K₂ B₁ D₄, 5 -निपातवे. D₅ स्वाध्यायांधकवातिने.
— For 65^{ab}, S (G₅ missing) subst. :

1435* स जानुभ्यां मर्द्धां गत्वा कृत्वा शिरसि चाङ्गलिम् ।

—^a) Ś₁ K₂ पद्माक्षहस्तं (hypermetrio); D₄, 5, 7, 8
पद्माक्षं (D₁ 'इयः') स (for 'क्षस्तं'). —^d) D₁, 8 अति-
(for अभि-). G₂ बुद्धिमान् (for भक्ति').

66 Before 66, K₁ (marg. sec. m.) B (except B₂)
D₂ D₃ D₄, 2, 5-8 S (G₅ missing) ins. नारायण उवाच;
D₁ वासुदेव उ'. —^a) T G₂-4 -भूता वै (for -संभूता).
K₁ सूतकृत्यो. K₂ B₁ D₅ वरेण्यो (B₅ 'व्यं'); D₄, 7, 8
G₁ M वरेण्या (D₃ 'व्या'). —^b) Ś₂ partly damaged.
K₄ [s]स्व (for स्व). K₄ B₅ पूर्वदेव (B₅ 'व'); B₅
सर्वदेवाः (for पूर्व). D₂ D₃, 4, 5, 7, 8 गोप्तारो ब्रां (D₂
D₃ 'रोस्') सुवम (D₂ D₃ 'न'स्यादिदेव; D₅ गोप्तारो ये
कुप्ये सर्वदेवाः; S (G₅ missing) गोप्तारो ये (T G₂ 'रो-
क्') सुवनस्यास्य गोपाः (G₁ M₁, 2, 4 देवाः). —^c) Ś K₁, 2
D₁ प्रविन्द; D₂ अप' (for आवि'). B₅ सुवनं; G₁
M₁, 2 हस्तिणी (for धरणी). Ś₂ [s]स्व रक्षन्; K₁ [s]-

त्वर'; K₂ T G₂, 4 हर'; D₅ [s]मिर' (for अयर').
G₂ आविश्येमां स्वं धरणीं हरक्षन्. —^d) D₁ नवां; D₂
om.; D₅ पुरात् (for पुरा). K₁ D₄, 6 पुराणं; K₄ B
D₁ D₂ D₃, 8 S (G₅ missing) पुराणी (T G₂, 8 'णी').
D₂ om.; D₅ परमे (for तव). D₂ om.; D₁ देवस्व;
G₁ M₁, 2 देवेक्ष (for देव). K₂ इष्टि; D₄, 5, 7 सृष्टं;
T G₂, 8 सृष्टि; M₂, 5 सृष्टां.

67 Śs partly damaged. —^a) D₂ नागयक्षाः; D₄
'वक्षः (sic) (for 'रक्ष-). S (G₅ missing) सु' G₂
पुरासुरा यक्षरक्षःपिशाचा. — D₂ om. 67^{ab}. —^b)
K₁ D₅ नराः; D₂ D₁, 7 असुरान् (for नरान्). K₁
सुपर्वान्. S (G₅ missing) नागाः सुपर्णाः सह गंधर्व-
सिद्धैः (G₁ M 'द्वाः'). —^c) B₄ पृथग्दत्तान्; B₅ प्रथ-
ग्विधान् (sic); D₁, 7 पृथग्विधा. D₂ om. च and D₅
om. च विश्वान्. Ś₁ K₂ विश्वं; K₁, 2, 4 D₁ विश्वे. D₅ S
(G₅ missing) पृथग्विधा भूतसंघाश्च (D₅ 'संघाः स; T G₂
'संघांश्च' विश्वे (D₅ 'श्वास्'). —^d) D₅ विद्धि (for
विद्य). Ś₁ K₂ मा***स्त्वां; Ś₂ damaged; K₁
सात्मा सुहुस्त्वं; K₂ मामसुहुस्त्वं (for सर्वास्तथैव). K₄
D₁ त्वत्संभूतान्विद्ध (D₁ 'द्धि' मां ग्राहस्त्वं; D₂, 4 त्वत्संभू-
(D₂ स त्वं भू) तान्विद्धि मां सुहुस्त्वं; D₅ त्वत्संभूतं विद्महे
मा सुहुस्त्वं; D₅ तान्विद्धितान्मा सुहुस्त्वं; D₁, 8 'तानेव-
माहुर्नमस्ते; S (G₅ missing) 'ता ये मनो मोहयन्ते. —^e)
D₂ एवं (for ऐन्द्रं). D₂ प्रथम्यं; D₄ om.; D₅ वारुण्यं
(for याम्यं). K₁ वारुणि; K₂ वरुणं; D₄ वारुण्यं
(for वारुणं). D₂ om. from वैत्तपाल्यं up to तुभ्यम्
(in 67'). Ś K (K₂ missing) D₁ वित्तपार्णि; D₂
D₂ D₅ वित्तपाल्यं; D₂ चाधुपाल्यं (sic); D₂, 8 वैत्तपालं
(D₂ 'ळ'); D₅ वैत्तपालं (sic); D₁, 8 वित्तपालं; S (G₅
missing) वैश्रवण्यं (for वैत्तपाल्यं). —^f) K₄ B₂-8 D₁
D₂ D₃ वैत्रं; B₁ G₁ om.; D₂, 5 वैत्र्यं; D₁, 8 सिन्धं
(for मैत्रं). D₅ सौम्यं (for सौम्यं). D₅ च तुभ्यं; T
G₂-4 च रौद्रं (G₂ 'द्रौ'); G₁ M चतुर्थं (for च तुभ्यम्).

C. 7. 8466
B. 7. 201. 74
K. 7. 202. 79

स्पर्शः स्वाद्यं सलिलं गन्ध उर्वी ।
कामो ब्रह्मा ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च
त्वत्संभूतं स्यास्तु चरिष्णु चेदम् ॥ ६८
अद्भ्यः स्तोका यान्ति यथा पृथक्त्वं
तामिषैक्यं संक्षये यान्ति भूयः ।
एवं विद्वान्प्रभवं चाप्ययं च
हित्वा भूतानां तत्र सायुज्यमेति ॥ ६९

— After 67, Ds reads 7. 173. 29^c-65^b and Dr, 7. 173. 30^a-65^b.

68 Dr. s om. 172. 68^a-173. 29^b. — ^a) Śs Ds (both) partly damaged. Śs K1. s B1 Ds. s. s शब्दम्. Ds आकाशं. D1. s G1. s. s M वायु (for वायुः). — ^b) Śs K1. s स्पर्शं स्वाद्यं (K1 'लं'); Ks स्पर्शं स्वाद्यं; Ds स्पर्शंस्वाद्यं; Ds. s स्पर्शंस्वाद्यं (sic); S (Gs missing) दिव्यं स्पर्शं (for स्पर्शः स्वाद्यं). Śs Ks Ds. s. s गंधमुर्वी (Ds 'र्वी'); K1 गंध मुर्वी; Ds1 संगंध उर्वी; D1 गंध उर्वी (sic). — ^c) B1-4 Ds1 Dn Ds कालो; Bs om.; Ds विष्णु (for कामो). K1 om.; Bs ब्रह्म; S (Gs missing) चर्मो (for ब्रह्मा). K1 ब्रह्मणाश्च (sic); Ds सत्यमेव. — Ds om. 68^a-69^a. — ^d) Ś K1-s D1 सत्त्वं भूतं; Ds त्वं संभूतं; S (Gs missing) त्वत्संभूताः (G1 M 'ता'). Śs Ds1 Ds. s स्वाणु; Dn1 Ds स्वाणु (for स्यास्तु). Ds च (for चेदम्).

69 Dr. s om. 69; Ds om. 69^a (cf. v. l. 68). — ^a) Ds अन्धेस्वया (sic); T G1. s. s M अद्भि (M1. s वामि) लोका (for अद्भ्यः स्तोका). Śs Ks तथा (for यथा). Gs वेमिलोका वा घरा वा पृथक्त्वं. — ^b) Ds मूत्वा (for तामिषं). Ds संक्षयं. — ^c) K1. s G1 विद्वन्. Śs damaged; B1. s (marg. as in text) Dns D1-s G1. s M1-s चाप्ययं. Ds संभूतं प्रभवो मय्ययं च. — ^d) Ks Bz. s Dns Ds. s G1 M मत्वा भूतानां; B1. s. s Ds1 Dn1 महाम्; T Gs. s त्वत्संभूतं; Gs मत्वा संभूतं (for हित्वा भूतानां). Ks Bz. s Ds. s S (Gs missing) तव (for तत्र). Ds मत्वा भूता तत्र सोऽप्येतिमेति (sic).

70 Dr. s om. 70 (cf. v. l. 68). — ^a) Ś K1-s Ds दिव्याभितौ; B1 'दुमौ'; Bs Ds1 Dn1 Ds-4 T Gs 'मृतौ'; Ds 'वेतौ' (for 'दुतौ'). Ks Ds मनसौ. D1 तौ; Gs. s हा (for हौ). — ^b) Ś Ks D1-4 वाचः (Ds 'चं') शास्त्राः; K1. s. s Bz Dns Ds वाचा शास्त्राः; B1. s-4 Ds1 Dn1 Ds बहुशास्त्रः (Bs-s 'साः'); G1 [ब]र्षा शास्त्राः; Ms [ब]र्षाशास्त्राः; Ms अवाकशास्त्रः (for अवाकशास्त्रः).

दिव्याभितौ मानसौ द्वौ सुपर्णा-
ववाकशास्त्रः पिप्पलः सप्त गोपाः ।
दशाप्यन्ये ये पुरं धारयन्ति
त्वया सृष्टास्ते हि तेभ्यः परस्त्वम् ।
भूतं भव्यं भविता चाप्यधृष्यं
त्वत्संभूता भुवनानीह विश्वा ॥ ७०
भक्तं च मां भजमानं भजस्व

Śs K (Ks missing) B (except B1) Dns D1-s; पिप्पलाः (Ds 'लं'); Śs damaged; Ds पिप्पली. Ś K (Ks missing) D1 गोदाः; B1. s Ds1 Dn Ds G1. s M गोसा (Ds Gs 'साः'); T Gs. s गोपः (for गोपाः). — ^c) K1. s दशान्ये; Dns दश चान्ये; Ds. s दिशश्चान्ये; Ds दशाप्यन्ये; Ds दिव्याश्चान्ये (for दशाप्यन्ये). Ś K1-s D1 ये (for ये). Śs पुरा; Dns पुर (for पुरं). Bz पालयन्ति (for धारं). — ^d) K1 सृष्टस्. Ks B Dns Ds. s त्वं (for ते). D1 परं. Dn1 हि; Dns Ds च (for त्वम्). — For 70^a, S (Gs missing) subst.:

1436* वाचश्चाथौ देवता लोकपाला
लोकानन्ये ये पुरा धारयन्ति ।
गता हि तेभ्यः परमे तत्परं च
त्वत्संभूतास्ते च तेभ्यः परस्त्वम्

[G1 M read line 2 twice. — (L. 2) T Gs-4 धार (T राध) धित्वा (for 'यन्ति). G1 M (all second time) दशाप्यन्ये ये पुरा धारयित्वा (cf. 70^a). — (L. 3) G1 M तत्परं (for तत्परं). — (L. 4) Ms-s ये (for ते).]

— ^a) Ds. s मूत् (for मूतं). S (Gs missing) भवि यत् (for भविता). Ś K1-s D1 [अ]प्यदृश्यं; Dns Dn Ds. s T Gs-4 [अ]प्रधृष्यं; Ds [अ]प्यधृष्यं (sic) (for [अ]प्यधृष्यं). — ^b) D1 त्वत्संभूताः. Śs K1. s भूतनाभिः; Ks Ds भुवनान्. Śs Ks. s D1. s विश्वा; K1 विश्वः. S (Gs missing) त्वत्संभूताः सप्त चेमे हि लोकाः. — After 70, G1 M1. s ins.:

1437* त्वत्तो भावाः सर्वं एवाभिवृत्ताः ।

71 Dr. s om. 71 (cf. v. l. 68). — ^a) Ś Ks च मा; Bz तु मां; Ms-s मां त्वं (for च मां). Dns भजनीयं; Dn1 om.; Ds यजमानं (for भजं). Ds यजस्व. — ^b) Bs मा रीतितो; Dns Ds मा रीतितो (D1

मा रीरिषो मामहिताहितेन ।

आत्मानं त्वात्मानोऽनन्यभावो

विद्वानेवं गच्छति ब्रह्म शुक्रम ॥ ७१

अस्तौषं त्वां तव संमानमिच्छ-

न्विचिन्वन्वै सवृषं देववर्ष ।

सुदुर्लभान्देहि वरान्ममेष्टा-

नभिष्टुतः प्रतिकर्षार्थं मा माम् ॥ ७२

तस्मै वरानचिन्त्यात्मा नीलकण्ठः पिनाकधृक् ।

अर्हते देवमुखाय प्रायच्छद्विषिस्तुतः ॥ ७३

नीलकण्ठ उवाच ।

मत्प्रसादान्मनुष्येषु देवगन्धर्वयोनिषु ।

अप्रमेयबलात्मा त्वं नारायण भविष्यसि ॥ ७४

न च त्वा प्रसहिष्यन्ति देवासुरमहोरगाः ।

न पिशाचा न गन्धर्वा न नरा न च राक्षसाः ॥ ७५

न सुपर्णास्तथा नागा न च विश्वे वियोनिजाः ।

न कश्चित्त्वां च देवोऽपि समरेषु विजेत्यति ॥ ७६

न शस्त्रेण न वज्रेण नाश्विना न च वायुना ।

नार्द्रेण न च शुष्केण व्रसेन स्यावरेण वा ॥ ७७

C. 7. 6476
B. 7. 201. 83
K. 7. 202. 89

'ध्वे); Ds मरीचिनौ (for मा रीरिषो). Ds सम (for माम्). S K (Ks missing) D1 अहिताहिते च (Ss 'तेषु); B Dc1 Dn अपि त्वं हि वेद्य (Bs तेन); D2 अहिताहितः; Ds. s. s. 'हितेन (for 'हितेन). B1 (marg.) मानाहो मामपि त्वं हितेषु; S (Gs missing) प्रीत्या मां वै (Ms-s 'त्यात्मनं' लोकपितामहेश. — °) Ds om. (hapl.) from आत्मानं up to संमान (in 72^a). Ks Ds. s. आत्मनोनन्य (Ks 'नो न व्य'बोधं; B Dc1 Dn1 Ds आत्मनान (B1. s Dc1 Dn1 'ना'न्यभावो; Dns Ds 'नात- (Ds 'ना'न्यबोधं; Cd आत्मनो नान्यभावः (for 'नोऽन्य-भावो). T G1. s. s. M त्वा (Ms. s त्व)मात्मनात्मानमनन्य-भावः; Gs त्वामात्मनात्मानभावस्वरूप. — °) S K1. s विद्वान्देव; D1 'देवं (for 'देवं). S1 K1. s B1 (marg.). s-s शुद्धः; Gs प्रकाशं (for शुक्रम).

72 D1. s om. 72 (cf. v. l. 68). Ds om. up to संमान (cf. v. l. 71). — °) K1. s Ds अस्तौषं त्वां (Ks त्वा); Dns अस्तौ शुत्वा (for अस्तौषं त्वां). Ds M1 त्वा (for त्वां). S1 Dn1 सन्मानम्; Ss K1. s D1 संभा; Ds समा (for समा). Ds इच्छति; Ds इत्थं (for इच्छन्). — °) S K1-s D1. s विद्वान्सं वै (Ds वं); B Dc1 Dn1 विदित्वैवं; Ds विचिंतये त्वां (for विचिन्वन्वै). Ks Dns D1. s. s. T1. s (before corr.) सत्सं; Dn1 वृषभं; Ds देववृषं; Ds स्ववृषं; Ds वरदं; Ms-s संवृतं (for सवृषं). Bs Ds. s देववृ (Ds 'वी'र्थं; S (Gs missing) 'मीळ्वं (for 'वर्ष). — °) K1 सुदुर्लभ-तरं; Ds 'लेभे. K1 बृहि (for देहि). Gs अभीष्टान् (for ममे). — °) Ks प्रतिकर्षार्थं; Ks Dns D1. s. s. प्रतिकर्षार्थं; B1 प्रत्यं (for प्रति). B4 त्वमेव (for च मा माम्). S Ks. s D1 मा मा; Ks. s Ds मायां; B1. s. s Dc1 Dn मा ह; Bs मां हि; Ds मानं (for मा माम्). T Gs-4 अभिष्टुतो यानकर्षार्थं हि त्वं; G1 M 'तः

प्रकरिष्ये महात्मन्.

73 D1. s om. 73 (cf. v. l. 68). Before 73, MSS. ins. व्यास उवाच. — °) T Gs. s देवदेवः (for नील-कण्ठः). S1 Ks पिनाकधृक्; Ss Ks Ds 'चतुः; K1 प्रतापवान्. — °) S (Gs missing) विश्वे (for अर्हते). Dns Ds. s. s. अर्हते (D2. s 'तो) वासुदेवाय (D1 'वस्य). — °) Ds 'संवृतः (for 'संस्तुतः). Gs प्रायच्छद्भरमुत्तमं.

74 D1. s om. 74 (cf. v. l. 68). D2. s om. the ref.; B1. s-s Dc1 Dn1 Ds. s. s. S (Gs missing) सम-वान्; B2 देव (for नीलकण्ठ). S K1-s om 74^a-75^a. — °) B Dc1 Dn1 'भोगिषु (for 'भोनिषु). — °) S (Gs missing) च (for त्वं).

75 D1. s om. 75 (cf. v. l. 68). S K1-s om. 75^{ab} (cf. v. l. 74). — °) Ks B D (except Dns; D1. s om.) T Gs त्वां (for त्वा). — Ds om. 75^a-76^b. Ds transp. 75^a and 76^b. — °) S K1-s D1 देवा; K1 B Dc1 Dn1 Ds यक्षा; Gs [अ]सुरा (for नरा).

76 D1. s om. 76 (cf. v. l. 68). Ds om. 76^{ab} (cf. v. l. 75). — °) S K1-s D1 न वा (for तथा). — Ds transp. 75^a and 76^b. — °) Ds विश्वे च (by transp.). Ds विश्वे (for विश्वे वि). S K1-s Bs D1 न यक्षा विश्वयोनिजाः; S (Gs missing) न विश्वा (Ms. s 'ध्वे) विश्वयोनयः. — °) S K1. s D1 तु; Ds हि (for च). Ds न देवा नापि देवोपि; Ds न च कश्चित्त्वां देवाः (submetric). — °) Ds विजेत्यति (for विजे).

77 D1. s om. 77 (cf. v. l. 68). — °) Ds ... (for वज्रेण). — °) S (Gs missing) वारिणा (for वायुना). — °) K1 नार्द्रेण. Ks Ds शुष्केण. B Dc1 Dn Ds. s-s G1 M1. s न चार्द्रेण न शुष्केण. — °) S K

C. 7. 8477
B. 7. 201. 84
K. 7. 202. 89

कश्चित्तव रुजं कर्ता मत्प्रसादात्कथंचन ।

अपि चेत्समरं गत्वा भविष्यसि ममाधिकः ॥ ७८

व्यास उवाच ।

एवमेते वरा लब्धाः पुरस्ताद्विद्धि शौरिणा ।

स एष देवश्चरति मायया मोहयञ्जगत् ॥ ७९

तस्यैव तपसा जातं नरं नाम महाभुनिम् ।

तुल्यमेतेन देवेन तं जानीहर्जुनं सदा ॥ ८०

(Ks missing) D1 नादमना; B1. 4. 5 Dc1 Dn2 T Gs. 4 चरेण (Dn2 'न'); Dn1 रसेन; Ds त्रिभुजा; Ds जंगम- (for त्रसेन). Ks B (except B1) D (except D1. 5; D7. 8 om.) T Gs-4 Ms-3 च (for वा). — After 77, S (Gs missing) ins.:

1438* न हस्तेन न पादेन न काष्ठेन न कोष्ठना ।

78 D7. 8 om. 78 (cf. v. l. 68). — " S1 Ks Ms-3 रुजः; Ks B2. 3. 5 Dn2 Ds-3 T रुजः; Dc1 (by corr.) रुजं (for रुजं). Ds कुर्वन्; T G1. 2 M1. 2 कर्तुं (for कर्ता). — " B1 कदाचन (for कथंचन). — " K1 B Dc1 Dn1 Ds. 6 Gs वै (for चेत्). T G1-4 M1. 2. 5 प्राप्य; M1. 5 (inf. lin.) प्राप्ते (for गत्वा). — " Ds G1 M1. 2 भविष्यति. Dn2 समाधिकः; Ds जयां (for ममां).

79 D7. 8 om. 79 (cf. v. l. 68). MSS. om. the ref. — " Ks लब्धाः. K1 Ds S (Gs missing) एव-मादीन्व (K1 Ds 'मेते व' राखल्लब्धा; B Dc1 Dn1 'मेता-न्वराखल्लब्धान्' (B. 4 Dc1 Dn1 'ब्धा'); Dn2 एवमेते पुरा लब्धाः. — " Dn2 Ds वरास्ते (for पुरस्ताद्). S (Gs missing) प्रसादादय (G1 M1. 2 'पि' श्लिन्). — " S2 K1. 2 D1 व (for स). Ds स्वरति (for चरति). — " Gs मोहितं (for मोहयन्).

80 D7. 8 om. 80 (cf. v. l. 68). — " Ba. 5 Dc1 Dn1 Ds तपसो. S (Gs missing) जातो. — " Ds विद्धि (for नाम). S (Gs missing) चरो नाम महाभुनिः (Gs 'वकः'). — " S2 त्वत् (for तुल्यम्). S (Gs missing) तुल्यस्तेनैव देवेन. — " S K1. 2 Dn2 Ds-3 Gs त्वं (for तं). Dc1 जानीव्य; Dn1 जानीय. Ba. 5 Dc1 Dn1 तया (for सदा).

81 D7. 8 om. 81 (cf. v. l. 68). — " Gs तद् (for तात्). S2 Ks एव (for एतौ). Ds भवंतौ स्व-देवानां. — " B4 S (Gs missing) परमावर्षितावृषी;

तावेतौ पूर्वदेवानां परमोपचितावृषी ।

लोकयात्राविधानार्थं संजायेते युगे युगे ॥ ८१

तथैव कर्मणः कृत्स्नं महत्तपसोऽपि च ।

तेजोमन्युश्च विद्वस्त्वं जातो रौद्रो महामते ॥ ८२

स भवान्देवत्वप्राज्ञो ज्ञात्वा भवमयं जगत् ।

अवाकर्षस्त्वमात्मानं नियमैस्तत्प्रियेप्सया ॥ ८३

शुभमौर्वै नचं कृत्वा महापुरुषविग्रहम् ।

Dc1 Dn1 परमौ भाविता; Ds परमावृष्टिता. — 81st = (var.) 6. 26. 8th. — After 81st, S (Gs missing) ins. (cf. 6. 26. 8th):

1439* दानवानां वधाय च ।

धर्मसंस्थापनार्थाय.

— " Ks संजायेत; B1 'येतां. Bs युगक्षये (for युगे युगे). Ds corrupt.

82 D7. 8 om. 82 (cf. v. l. 68). — " K4 Dn2 Ds. 4. 5 कर्मणा. S K1-3 कर्तुं; Bs कृत्वा; Dn2 Ds. 4. 5 तृणं; D1 कर्तुर; S (Gs missing) तात (for कृत्स्नं). — " Ds om. from तस्तपसो up to स्वं (in 82nd). Dc1 Dn1 [s]पि वा; Ds मुने (for अपि च). S (Gs missing) तपसो महतोपि च. — " T Gs-4 तेजोवा-ग्यश्च; G1 M तेजोवद्भ्य (M1. 2 'द्भि')श्च (for तेजोम-न्युश्च). S K1-3 D1 तु (for च). S2 B1 Dc1 Dn1 Gs विद्वांस्त्वं; Ks विद्वस्तु; Ba-5 विद्वांस्त्वां; Ds विभ्रंस्त्वं; T विव्वस्तं; M2 विविधं (for विद्वंस्त्वं). K4 B2 Dn2 Ds. 2. 3 तेजोमन्युं च विभ्रंस्त्वं. — " D1 जातौ; Ds जाते. D1 रौद्रौ; S (Gs missing) रुद्रान् (for रौद्रौ). S2 K1. 2 D1. 6 महाभुते; Dn2 Ds. 4. 5 'मुने (for 'मते).

83 D7. 8 om. 83 (cf. v. l. 68). — " Gs भगवान्; Ms स महान् (for स भवान्). Ds om. from न्देव-प्राज्ञो up to पविमन्वयम् (in 7. 173. 29th). S2 K1. 2 B1. 4 Dc1 Dn1 देहवान्; Ds मोहवान्; S (Gs missing) ज्ञानवान् (for देववत्). — " Gs कर्ममयं (for भवं). — " S K1-3 D1 स च कर्षस्त्व (K1. 2 'त्व') मात्मानं; Ba. 5 Dc1 Dn1 अवा (Dc1 'प') कर्षत चां; Ds अवकर्षस्त्वमां; Ds अवाकर्ष स्वमां; Ds अधिकर्ष-स्त्वदां; T Gs अवकर्षस्त्वमां (sic); G1 M कुरु कर्म तदात्मीयं; G2 अवाकृततदात्मानं (sic). — " S2 Ks त्वत् (for तत्). S K1-3 D1 प्रियेच्छया (for 'प्सया).

84 Ds. 7. 8 om. 84 (cf. v. l. 83, 68). — " M1

इजिवांस्त्वं जपैर्होमैरुपहारैश्च मानद ॥ ८४
 स तथा पूज्यमानस्ते पूर्वदेवोऽप्यतृप्तुषत् ।
 पुष्कलांश्च वरान्प्रादात्तव विद्वन्हृदि स्थितान् ॥ ८५
 ब्रह्मकर्मतपोयोगास्तयोस्तव च पुष्कलाः ।
 ताम्यां लिङ्गेऽर्चितो देवस्त्वयार्चायां युगे युगे ॥ ८६
 सर्वरूपं भवं ज्ञात्वा लिङ्गे योऽर्चयति प्रभुम् ।

आत्मयोगाश्च तस्मिन्वै शास्त्रयोगाश्च शाश्वताः ॥ ८७
 एवं देवा यजन्तो हि सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 प्रार्थयन्ति परं लोके स्थानमेव च शाश्वतम् ॥ ८८
 स एष रुद्रभक्तश्च केशवो रुद्रसंभवः ।
 कृष्ण एव हि यष्टव्यो यज्ञैश्चैष सनातनः ॥ ८९
 सर्वभूतभवं ज्ञात्वा लिङ्गेऽर्चयति यः प्रभुम् ।

C. 7. 9489
 B. 7. 201. 98
 K. 7. 202. 101

(by corr.). s (sup. lin.) शुभमातं (for 'मौवं'). S
 K (Ks missing) Ds शुभ (Ks Ds 'अ' मत्र भवं मत्वा
 (Ds ज्ञात्वा); B Dn1 शुभ्रं (B1 'भं') स तु भवान्कृत्वा;
 Ds1 सुच मन्तुं भवान्ज्ञात्वा; Dn2 D2.5 शुभ्रमत्र (D2
 'मत्र'; Ds 'अमत्रं') हविः कृत्वा; D1 शुभमानुभव मत्वा;
 Ds शुभं स तु तपः कृत्वा. — d) D2 मानदं; G1 M1 2
 नरिष (for मानद).

85 D4.7.8 om. 85 (cf. v. l. 83, 68). — a) S
 K (Ks missing) D1.6 G2 तदा (for तथा). S K1-3 च
 (for ते). — b) S K1.2 सर्वं (for पूर्व-). S K1-3 B
 Ds1 Dn1 -देहेषु; K4 Dn2 D1-3.5 -देहेषि; G4 -देवेपि
 (for -देवोऽपि). Ss [अ]भूत्तपन्; K1 तृप्तुषत्; B1 [अ]नु-
 चमः; Dn1 (marg.) [अ]र्चयत् (for 'तृप्तुषत्'). Ds पूर्वदेहे
 हरूषयत्. — d) S K1.2 D1 नित्यं (for विद्वन्).

86 D4.7.8 om. 86 (cf. v. l. 83, 68). — a) S
 K2.3 Ds G1 M -तपोयोगांस्. — b) S2 D1 च
 तव (by transp.). S K1-3 Ds पुष्कलान् (Ds 'लः');
 Ds केवलाः (for पुष्कलाः). G1 M महिमा तव पुष्कलः.
 — c) B2 S (Gs missing) आभ्यां (G1 'द्यां') (for
 ताम्यां). K2 Ds लिङ्गार्चितो. — d) Dn2 M3-5 चार्चं (for
 [अ]र्चायां). — After 86, S K (Ks missing) B Ds1
 Dn D1-3.5 read 89^{ab}, S1 repeating it in its proper
 place. Ds ins. after 86.

1440* चतुर्दश्यष्टमीतिथ्ये लिङ्गं नक्तेन योऽर्चयेत् ।
 यावज्जीवनन्ततः समदेशचरो भवेत् ।
 स एष विष्णुरुद्रश्च शंकरो विष्णुसंभवः ।
 शरीरमेकमेताभ्यां योगादर्थे द्विधाकृतम् ।
 सर्वं विष्णुमया देवाः सर्वविष्णुमया गणाः । [5]
 सर्वं वै विष्णुना न्यासं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
 सूर्ययज्ञस्य देवस्य ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः ।
 अनन्तस्य महाबाहो यच्चान्यदपि किंचन ।

[For line 3, cf. 89^{ab}.]

— On the other hand, S (Gs missing) ins. after
 89^{ab}.

1441* देवदेवस्त्वचिन्त्यात्मा भजेयो विष्णुसंभवः ।

87 D4.7.8 om. 87 (cf. v. l. 83, 68). B Ds G4
 om. 87^{ab}. — a) Ds सर्वभूत- (for 'रूपं'). G1 M1.2
 शिवं (for सर्व-). — b) K2 G1 M3-5 लिङ्गे योर्चति तं
 प्रभुं; Dn2 Ds लिङ्गमर्चयते (Ds 'ति') प्रभुं; T G2.2
 लिङ्गेर्चयति तं प्रभुं; M1.2 लिङ्गयोगेर्चयन्प्रभुं. — After
 87^{ab}, M3-5 read 90^{ab} for the first time, repeating
 it in its proper place. S1 K1.2 D1 repeat 87^{ab}
 after 90^{ab}. — c) Ds1 आत्मयोगाच्. Ds यस्मिन्. S
 (Gs missing) आत्मयोगात्तमीशानं. — d) S1 (both
 times). K1 (second time). S शाश्वतात्; K1 (first
 time) 'तं'; K2 (both times) 'तान्'; Ds पुष्कलाः
 (for शाश्वताः). Ds1 Dn1 शास्त्रयोगाच्च शाश्वतः; S (Gs
 missing) शास्त्रयोगाच्च शाश्वतं.

88 D4.7.8 om. 88 (cf. v. l. 83, 68). — a) B1
 Ds1 एतं (for एवं). G1 जयन्तो (for यजन्तो). S K
 (Ks missing) Dn2 D1-3.5 एव (K1.2 'न-'; Dn2 'त-')
 मेवाचर्य (Dn2 D2.2.5 'यज' न्देवाः; Ds एवं देवं यजते हि.
 — Ds reads 88^{ab} twice. — c) D2 प्रार्थयन्ते; K1 प्रार्थयन्तः
 (for 'यन्ति'). Ds पदं (for परं). S K1-3 प्रार्थयन्तः
 (K2 'ते') पराल्लोकांस्; K4 B1 Ds प्रार्थयन्ते (D1 'तः')
 परं लोकं; Ds1 (before corr.) Dn1 Ds (first time)
 प्रार्थयन्तोपरं लोकं (Dn1 'के'); Ds (second time) अर्च-
 यन्ति सदा विष्णुं; T G2-4 प्रार्थयन्ते परं लोके. — d) Ds
 सर्वकृत् (for शाश्वतम्). S K2 स्यावरा ** सर्वकृत्; K1.2
 B1 Ds1 Dn1 Ds (second time) स्थानमेव (K1 B1 'व')
 हि सर्वकृत्; K4 D1 अयं स्थानं च सर्वकृत्; B2-3
 Dn2 D2.5 स्याद्युमेकं स सर्वकृत्; Ds (first time) देवा
 ब्रह्मर्षयोमलाः.

89 D4.7.8 om. 89 (cf. v. l. 83, 68). S1 (for the
 first time). K (Ks missing) B Ds1 Dn D1-3.5 read
 89^{ab} after 86. For 89^{ab} in Ds, cf. line 3 of
 1440* and in S (Gs missing), cf. 1441*. — a) B1
 एव (for एवं). — c) M3-5 पूर्व. B1 द्रष्टव्यो (for वं').
 — d) S2 K1.2 B2-3 Ds1 Dn1 G2-4 M यज्ञश्च; B1

C. 7. 9: 99
B. 7. 201. 96
K. 7. 202. 01

तस्मिन्नभ्यधिकं प्रीतिं करोति वृषभध्वजः ॥ ९०

संजय उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्रोणपुत्रो महारथः ।

नमश्चकार रुद्राय बहु मेने च केशवम् ॥ ९१

हृष्टलोमा च वश्यात्मा नमस्कृत्य महर्षये ।

वरूथिनीमभिप्रेत्य अवहारमकारयत् ॥ ९२

ततः प्रत्यवहारोऽभूत्पाण्डवानां विशां पते !

कौरवाणां च दीनानां द्रोणे युधि निपातिते ॥ ९३

युद्धं कृत्वा दिनान्यश्च द्रोणो हत्वा वरूथिनीम् ।

ब्रह्मलोकं गतो राजन्ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ ९४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

यज्ञाश्च. Ks. 4 B Dn. 2. 3. 5 Gs चैव; Gs एष (for चैव). B1 सनानना. — After 89, Ds ins :

1442* चिन्त्यते योमिमिर्नित्यं तद्विष्णोः परमं पदम् ।

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिलोके प्रवर्तते ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजत्यसौ ।

मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नृसिंहो वामनो हरिः ।

साध्वो नारायणो विष्णुः कथयत्साधुसंभवः । [5]

रामो रामश्च रामश्च वासुदेवश्च बादवः ।

कस्की भविष्यते विप्रो युगे स्त्रीषु पुनर्हरिः ।

एकैवैवामना विषं स्थावरं जङ्गमं च यत् ।

तत्सर्वं विष्णुना सृष्टमनन्तेन महात्मना ।

तप एष प्रकुरुते लोकानां हितकाम्यया । [10]

तपःप्रधानेन कृतो लोकश्चापि प्रवर्तते ।

अतो निमित्तं हि हरिस्तपश्चरति नित्यशः ।

वराहश्च प्रार्थयत्यस्मात्प्रधानादेवसत्तमात् ।

बदरीं समुपागम्य विष्णुना विष्णुना सह ।

तपश्चोर्णं विशालाग्रमेतत्ते कथितं मया । [15]

[Lines 2-3 = (var.) 6. 26. 7.]

90 Ds. 1. 8 om. 90 (cf. v. l. 83, 68). —^a) S K (Ks missing) B (except B1) D1 रूपं भवं; Ds T भूतमयं (for 'भवं'). —^b) G1 दं प्रभुः (for यः प्रभुम्). S K1. 2 Dn1 ङिगम K1 'यं यो चैवति प्रभुः; Ks B1. 2 D1 ङिगे यो B1 'नैर्यो; Bs 'यं यो चैवति प्रभुः; Ks Bs-s Ds Dn1 Ds 1. 8 ङिगमचैति यः प्रभुः; Ds ङिगम-चित्तवात्प्रभुः; G1 ङिगेचैवति तं प्रभुः. — After 90^{ab}, S1 K1. 2 Ds repeat 87^{ab}. Ms-s read 90^{ab} for the first time after 87^{ab}. —^c) K1. 2 अत्यधिकं (for अभ्य). —

91 Ds. 1. 8 om. 91 (cf. v. l. 83, 68). Gs Ms om. the ref. —^a) M1. 2 मनश्च (by metathesis) (for नमश्च).

92 Ds. 1. 8 om. 92 (cf. v. l. 83, 68). —^a) Some MSS. रोमा. Bs वै (for च). —^b) B Ds Dn1 सोमिवाच; Ds T Gs-4 नमश्चके (for 'स्कृत्य'). Ds हरिं पुनः (for महर्षये). —^c) K1 अभिप्रीत्या; Ks Dn1 Ds. 5 अभिप्रेद्य; Ds चाभिगम्य; T Gs-4 अथा-विद्य; G1 M चाभिपत्य (for अभिप्रेत्य). Ds वरूथिनीं पुरस्कृत्य. —^d) Ss Ks. 4 Bs Ds. 2. 5 (avoiding hiatus) ह्यवहारम्; B1 द्यव; Ds S (Gs missing) सोप' (for अव). Ss Ks अवहारयत्; B1 अकप' (for अकार').

93 Ds. 1. 8 om. 93 (cf. v. l. 83, 68). —^a) Gs. 4 प्रत्यवहारो. —^b) Ds महात्मनां (for विशां पते). — Gs om. 93^{ab}. —^c) G1 M1. 2 चेदीनां (for दीना-नां).

94 Ds. 1. 8 om. 94 (cf. v. l. 83, 68). —^a) S K1. 2 D1 पंच दिने; Ms दिने पंच (for दिनान्यश्च). —^b) Dn1 ब्रह्मलोके.

Colophon om. in Ds. 1. 8: Ks Gs missing. — Sub-
parcan : Ds नारायणाश्रमोक्ष. — Day of Droṇa's
generalship : Ss पंचमे दिने; K1. 2 पंचमे युद्धदिवसे;
Dn1 पंचमो दिवसः; Ds पंचमो युद्धदिवसः. — Adhy.
name : Ds द्रोणरथयुद्धदिवसाः; Ds संजयवाक्यं; Bom.
ed. व्यासवाक्यं. — Adhy. no. (figures, words or
both) : B1 166; Dn1 202; Ds 203; Ds 95;
T Gs. 197; G1 M1. 2 196; Gs 198; Ms-s 195.
— Śloka no. : Dn1 101.

१७३

धृतराष्ट्र उवाच ।

स्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते तत्र संजय ।

तस्मात् पाण्डवाश्चैव किमकुर्वन्ततः परम् ॥ १

संजय उवाच ।

स्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते पार्श्वे तेन वै ।

तत्रैव च भयेषु कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥ २

सुमहदाश्चर्यामात्मनो विजयावहम् ।

हृत्क्यागतं व्यासं पप्रच्छ भरतर्षभ ॥ ३

तः शत्रून्शरीरैर्विमलैरहम्

अग्रतो लक्ष्ये यान्तं पुरुषं पावकप्रभम् ॥ ४

ज्वलन्तं शूलमुद्यम्य यां दिशं प्रतिपद्यते ।

तस्यां दिशि विशीर्यन्ते शत्रवो मे महामुने ॥ ५

न पद्भ्यां स्पृशते भूमिं न च शूलं विमुञ्चति ।

शूलाच्छूलसहस्राणि निष्पेतुस्तस्य तेजसा ॥ ६

तेन भग्नानरीन्सर्वान्मद्भग्नान्मन्यते जनः ।

तेन दग्धानि सैन्यानि पृष्ठतोऽनुदहाम्यहम् ॥ ७

भगवंस्तन्ममाचक्ष्व को वै स पुरुषोत्तमः ।

शूलपाणिर्महान्कृष्ण तेजसा द्युर्यसनिभः ॥ ८

C. 7. 8500
B. 7. 202. 7
K. 7. 203. 7

This adhy. is missing in Ks Gs (cf. v. l. 135. 14; 137. 9).

1 D₁ om. 1^a-29^d (cf. v. l. 7. 172. 83). D₂ s om. 1^a-29^b (cf. v. l. 7. 172. 68). D₂ om. 1. —^b) B D₁ D₂ D₃ 5 निहते पार्श्वे तेन वै (= 2^b). —^d) B D₁ D₂ D₃ G₁ M₁ 2 ततः (for अतः). K₂ D₂ वै संजय; D₂ किमकुर्वन्ततः परं (sic).

2 D₁ 7. 8 om. 2 (cf. v. l. 1). K₂ D₂ om. the ref. D₂ om. 2^{ab} with the ref. —^b) T G₂ 4 पार्श्वे निपातिते. —^c) K₁ om. च. D₁ D₂ D₃ कौरवेः यद्येषु; G₂ पप्रच्छ समरे व्यासं.

3 D₁ 7. 8 om. 3 (cf. v. l. 1). G₂ om. 3. —^a) D₂ स (for सु). — After 3^{ab}, T G₂ 4 M₂ 5 ins.:

1443^a मुनिं क्षिप्राम्बुदाभासं वेदव्यासमकल्मषम् ।

[= (var.) 172. 43^{ab}.]

D₁ D₂ G₁ M₁ 2. 5 भरतर्षभः; M₂ पुरुषर्षभः (for भरतर्षभ).

4 D₁ 7. 8 om. 4 (cf. v. l. 1). Before 4, MSS. ins. बहुलः. —^a) K₂ 4 D₂ D₁ न्यहन्त्; B₂ 2. 5 निहन्त्; D₁ निहन्त् (for निहतः). S (Gs missing) कृष्णे शत्रवाक्षिपत्. —^b) K₂ विपुलैर्; D₁ D₂ कृष्ण (for विमं). S K₁-s D₁ मम (for अहम्).

5 D₁ 7. 8 om. 5 (cf. v. l. 1). —^a) S₂ ज्वलन्ति (for ज्वलन्तं). —^b) D₂ यां दिशं प्रत्यपद्यते. —^c) S₁ B₁ 8 D₁ D₂ D₃ 6 विदीर्यते (B₁ D₂ 'त'); B₁ प्रशीर्यते; D₂ विशीर्यते (for 'र्यन्ते'). —^d) T G₂ 4 M₂ 5 महामते (for 'मुने').

6 D₁ 7. 8 om. 6 (cf. v. l. 1). K₂ 4 D₂ G₁ M₁ 2 om. 6; B D₁ D₂ D₃ read it after 8. D₂ 8 transp. 6^{ab} and 6^{cd}. —^a) T G₂ 4 M₂ 5 पद्भ्यां न (by transp.). S₂ K₁ स्पृश्यते (for स्पृशते). —^b) D₂ शूलं. S₂ प्रमुञ्चति (for विमु). —^d) Some MSS. निपेतुस्. S₂ K₁ D₁ T G₂ 4 M₂ 5 निष्पतंतस्य तेजसा (K₁ 'सः').

7 D₁ 7. 8 om. 7 (cf. v. l. 1). —^a) S₂ transp. भग्नान् and सर्वान्. —^b) S₁ मद्भग्नैर्; S₂ मद्भग्नैर्; K₂ स भग्नान् (for मद्भग्न). — D₂ 8 om. 7^a-8^d. —^c) K₁ B (except B₁) D₁ D₂ D₃ T G₂ भग्नानि (for दग्धानि). —^d) S K₂ 4 [s] बुद्धमि; B₁ 3 (marg.; orig. as in text). s-s D₂ बुद्धमि; D₂ D₃ ब्रह्ममि (for 'द्वहमि').

8 D₂ D₃ 7. 8 om. 8 (cf. v. l. 7. 1). —^a) B₂ (marg.) G₂ 4 M₁ 2 त्वं (for तत्). —^b) D₁ D₂ वैष; D₂ [s] त्वं स (for वै स). — Before 8^{cd}, T G₂ ins. व्यासः. —^c) S K₁-s D₁ M₁ महान्कृष्णः; K₂ D₁ (marg.) D₂ 5 मया दहस्; B₁ महान्कृष्णः; B₂-s D₂ D₃ 6 कृष्णः; G₂ कृष्ण (for 'कृष्ण'). — After 8, B D₁ D₂ D₃ read 6.

C. 7. 9802
B. 7. 202 9
K. 7. 203. 9

व्याम उवाच ।

प्रजापतीनां प्रथमं तेजसं पुरुषं विभुम् ।

भुवनं भूर्भुव देवं सर्वलोकेश्वरं प्रभुम् ॥ ९

ईशानं वरदं पार्थ दृष्टवानमि शंकरम् ।

तं गच्छ शरणं देवं सर्वादं भुवनेश्वरम् ॥ १०

9 Ds 7. s om. 9 (cf. v. l. 1). T Gs om. the ref. — ^a K1 तेजसं (for तेजसं). S1 K1-s परमं; S2 प्रथमं (for पुरुषं). N (except S1; Ds 7. s om.; Ks missing) प्रभुं (for विभुम्). S (G1 missing) तेजसां प्रवरं प्र (T M1-s वि) सुं. — S2 Ds om. (hapl.) 9². — ^a Ks परं (for प्रभुम्). T G2-s सर्वलोकमहेश्वरं.

10 Ds 7. s om. 10 (cf. v. l. 1). Ks om. 10. — ^a K1 एषां च (for ईशानं). Ds सांगवेदगतिं पार्थ; T G2-s ईशानमीश्वरं देवं. — ^b Ds दृष्टवान् (for दृष्ट). — ^c Ds G1 M1-s वरदं (for शरणं). G1 M वीर (for देवं). T G2-s शरणं प्राप्य कैवलय. — ^d B Dc1 Dn Ds T G2-s M2-s वरदं; Ds देवादं; Ds G1 M1-s शरणं (for सर्वादं). — After 10, Ds ins. 1444*; while Ds reads line 2 of the same.

11 Ds 7. s om. 11 (cf. v. l. 1). Ds om. 11. — ^a Ks महात्मानं महादेवम्. — ^b Bom. ed. विभुं (for शिवम्). T G2-s ईश्वरं वरदं प्रभुं. — ^c Dn2 जज्ञं (for प्रयज्ञं). K1 चक्रं; Ds-8 रौद्रं; T G2-s वीरं (for रुद्रं). — ^d T G2-s जटिलं (for शिखिनं). K1 चासिनं (for चाससम्). — After 11², S K (Ks missing) B Dc1 Dn D1. s. s Bom. ed. ins.; Ds after 10:

1444* देवदेवं हरं त्वामु वरदं भुवनेश्वरम् ।

जगत्प्रधानमजितं जगत्प्रतिमधीश्वरम् ।

जगद्योनिं जगद्बीजं जयिन् जगतो गतिम् ।

विश्वामानं विश्वयुजं विश्वमूर्तिं यशस्विनम् ।

विश्वेश्वरं विश्वयोनिं विश्वकर्माणमीश्वरम् । [5]

शंसुं स्वयंभुं भूतेषां भूतमव्ययमवोद्धवम् ।

योगं योगेश्वरं सर्वं सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ।

सर्वश्रेष्ठं जगच्छ्रेष्ठं वरिष्ठं परमेष्ठिनम् ।

लोकत्रयविधातारमेकं लोकत्रयाश्रयम् ।

सुदुर्जयं जगन्नाथं जन्ममृत्युवरातिथम् । [10]

ज्ञानात्मानं ज्ञानगम्यं ज्ञानज्ञेयं सुदुर्विदम् ।

[Ds, s om. line 1. — (L. 1) B Dc1 Dn महादेवं (for देवं). Ds वरदं शंसुमीश्वरं (for the post. half).

महादेवं महात्मानमीशानं जटिलं शिवम् ।

त्र्यक्षं महाभुजं रुद्रं शिखिनं चीरवाससम् ।

दातारं चैव भक्तानां प्रसादविहितान्वरान् ॥ ११

तस्य ते पार्षदा दिव्या रूपैर्नानाविधैः विभोः ।

वामना जटिला मुष्टा ह्रस्वग्रीवा महोदराः ॥ १२

— Ds reads line 2 after 10. — (L. 2) Ds जयिन् (for जयिन्). Ks B2-s Dn2 जगत्प्रतिमम् (for 'प्रतिम'). Ds जगत्प्रतिमेश्वरं; Ds 'प्रतिमेश्वरं' (for the post. half). — (L. 3) Ds जगतां (for जयिन्). S K (Ks missing) B2 D1 जयिन् (S Ks 'यतां' जगतां (B2 'तः') यति; Ds जगतां यतिमागतिं (for the post. half). — (L. 4) Dn2 om. from मूर्ति up to योगेश्वरं (in line 7). Ds s om. (hapl.) from मूर्ति up to योगिनि (in line 5). — (L. 5) B1 विश्वेश्वरं; B2-s Dc1 Dn1 Ds 'तरं; B2 'गति; Bom. ed. 'तरं' (for 'योगिनि'). B Dc1 Dn1 Ds s कर्मगतः (D2 'मार्ग') योगेश्वरं प्रभुं (D2 om. प्रभुं) (for the post. half). — (L. 7) S1 K1. s. s शंसुं; S2 K2 शानं; Ds वरं (for मर्तं). S2 K2 सर्वदेवेश्वरेश्वरं (for the post. half). — (L. 8) B1 सर्वश्रेष्ठं; Ds 'श्रेष्ठं' (for 'श्रेष्ठ'). S1 K1-s 'श्रेष्ठं' (for 'श्रेष्ठ'). Dn1 om. वरिष्ठं. Dn1 परमेश्वरं (for 'मेष्ठिनम्'). Ds परमेश्वरेश्वरं (for the post. half). — After line 9, Ks Ds Bom. ed. ins.:

1445* शुद्धात्मानं वरं मीमं वयिन् विश्वरतसम् ।

शश्वतं भूषरं देवं सर्ववागीश्वरेश्वरम् ।

[Ks om. line 1. — (L. 1) Bom. ed. मर्तं (for वरं). Bom. ed. शश्वतश्रेष्ठं (for the post. half). — (L. 2) Ds वरदं (for भूषरं). Ds सर्वरोमेश्वरेश्वरं (for the post. half).]

(L. 10) Ds काम- (for जन्म-). Ks 'जगत्प्रतिम' (for 'प्रतिम'). — (L. 11) Ks Dc1 ज्ञानं (for ज्ञान-). Ks B Dc1 Dn D2-s ज्ञानश्रेष्ठं; Ds 'गम्यं' (for 'श्रेष्ठ'). Ds सुदुर्विदं.]

— ^a Gs त्रातारं (for दा'). — ^c Ds प्रसादविहितान्वरं.

12 Ds 7. s om. 12 (cf. v. l. 1). — ^a G1 M1. s. s om. ते. K1. s Ds T G2 ते (T G2 ते) पार्षता; B Dc1 Dn D2-s G2-s पार्षदा; M2 पार्षदा (sic); M2 पार्षदा (for ते पार्षदा). — ^b S1 K2 प्रभोः; S2 K1-s B2 D1. s. s T G2-s प्रभोः; B1. s. s Ds M2-s विभोः (for विभोः). G2 नानारूपधराः प्रभोः. — ^c M2 जटिला वामना मुष्टा. — ^d T G2-s कंठुः (for ह्रस्व-).

महाकाया महोत्साहा महाकर्णास्तथापरे ।
 ज्ञानैर्विकृतैः पादैः पार्थ वेपथैश्च वैकुण्ठैः ॥ १३
 ईशैः स महादेवः पूज्यमानो महेश्वरः ।
 तं शिवस्तात तेजस्वी प्रसादाद्याति तेऽग्रतः ।
 तस्मिन्चोरे तदा पार्थ संग्रामे लोमहर्षणे ॥ १४
 रोषकर्णकृपैर्गुप्तां महेश्वासैः प्रहारिभिः ।
 ज्ञातां सेनां तदा पार्थ मनसापि प्रधर्षयेत् ।
 ज्ञो देवान्महेश्वासार्द्रहृत्पुष्पान्महेश्वरात् ॥ १५
 सातुमुत्सहते कश्चिन्न तस्मिन्प्रतः स्थिते ।
 न हि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ १६

गन्धेनापि हि संग्रामे तस्य कुट्टस्य शत्रवः ।
 विसंज्ञा हतभूयिष्ठा वेपन्ति च पतन्ति च ॥ १७
 तस्मै नमस्तु कुर्वन्तो देवास्तिष्ठन्ति वै दिवि ।
 ये चान्ये मानवा लोके ये च स्वर्गजितो नराः ॥ १८
 ये भक्ता वरदं देवं शिवं रुद्रमुमापतिम् ।
 इह लोके सुखं प्राप्य ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १९
 नमस्कुरुष्व कौन्तेय तस्मै शान्ताय वै सदा ।
 रुद्राय शितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे ॥ २०
 कपर्दिने करालाय हर्यक्षणे वरदाय च ।
 याम्यायाव्यक्तकेशाय सद्गुप्ते शंकराय च ॥ २१

C. 7. 8321
 B. 7. 202. 20
 K. 7. 203. 20

13 D4. 7. 8 om. 13 (cf. v. l. 1). —^a) T G2-4
 M2-5 महानासा; G1 M1.2 महाकर्णा (for महोत्साहा).
 —^b) G1 M1.2 महानासास् (for 'कर्णास्'). —^c) Ds
 वाक्तेर; G2.4 अनेकेर (for ज्ञानैर). Ds विविधैः
 (for विकृतैः). T G2-4 चान्यैः (for पादैः). —^d) S
 K1-3 B1.2 Dn2 D1 वेपथैश्च; D3 वीर्यैश्च (for वेपथैश्च).
 14 D4. 7. 8 om. 14 (cf. v. l. 1). —^a) K1 दुर्द-
 शैश्च; K2 दुर्दशैश्च; Dn2 Ds M2-5 ईदृशः (for ईदृशैः).
 K1.2 च (for स). —^b) S1 K1-3 D1 स ईश्वरः (for
 नृदे). — Ds reads 14^{ab} twice. —^c) Ds शिवः स्वात्म-
 तेजस्वी; Ds (first time) स शिवस्तान्समाजघ्ने. —^d)
 Ds (second time) S (G2 missing) प्रसन्नो (for प्रसा-
 द्द्). Ds (first time) यदि मे श्रुतः; Ds (second
 time) स्रोततेप्रतः (for याति तेऽग्रतः). —^e) Ds स
 बसिन् (for त). K1 B2-5 Dc1 Dn Ds सदा पार्थ;
 Ds तथा पार्थ; T G2-4 महारौद्रे (for तदा पार्थ).
 —^f) S (G2 missing) रोम- (for लोम-).

15 D4. 7. 8 om. 15 (cf. v. l. 1). —^a) K4 B1.2.4
 Ds द्रौणि- (for द्रोण-). —^b) S2 तथा; T G2-4
 तः (for तदा). —^c) S1 K1-3 प्रबाधयेत् (for प्रधर्ष-).
 —^d) Dn2 om. from ऋते up to अग्रतः (in 16^b).

16 = (var.) B. 13. 160. 7. D4. 7. 8 om. 16 (cf.
 v. l. 1). Dn2 om. up to अग्रतः (cf. v. l. 15). —^a)
 Ds कश्च (for कश्चिन्). —^b) Ds दृष्टस्मिन् (for न त).

17 = (var.) B. 13. 160. 8. D4. 7. 8 om. 17 (cf.
 v. l. 1). —^a) Ds यस्य (for तस्य). M2-5 देवस्य
 (for कुट्टस्य). —^b) S1 K1-3 Dc1 (by corr.) D2.2.3
 वेपथैः (for वेपन्ति). B2 च तपति; Ds विपतति (for

च पतन्ति).

18 D4. 7. 8 om. 18 (cf. v. l. 1). —^a) S1 K2
 नमांसि; S2 नमः प्र; D2.6 G1 M1.2 नमोस्तु (for
 नमस्तु). T G2 कुर्वाणा (for कुर्वन्तो). Ds नमस्तु तस्मै
 कुर्वन्तो. —^b) G2 ये (for वै). —^c) G2.4 दानवा
 (for मा). S2 त्वेके; Dc1 (before corr.) Dn1 लोका
 (for लोके). —^d) G1 M वे (for ये). K1.2 Ds
 M2 स्वर्गजिता; Ds गता; M4 विदो (for जितो).

19 D4. 7. 8 om. 19 (cf. v. l. 1). —^a) B2 उमा-
 तितं (sic) (for 'पतिम्'). — After 19^{ab}, Bom. ed.
 ins.:

1446* अनन्यभावेन सदा सर्वेशं समुपासते ।

while, T G2-4 M2-5 ins.:

1447* संग्रामेषु जयं प्राप्य पालयन्ति महीमिमाम् ।

— G2 om. 19^{ab}. —^a) D1 परत्र च परां गतिं; Ds ते
 यांति परमं पदं.

20 D4. 7. 8 om. 20 (cf. v. l. 1). —^a) Dc1 Dn1
 तदा (for सदा). — K4 om. 20^a-21^a. —^b) B2
 (marg.).s Dc1 वरिष्ठाय; T G2-4 ईशानाय (for
 कनिष्ठाय).

21 D4. 7. 8 om. 21 (cf. v. l. 1). K4 om. 21^{ab}
 (cf. v. l. 20). —^a) T G2-4 कनिष्ठाय; G1 M करा-
 लाय (for 'लाय'). —^b) S1 K2 Dn1 Ds हर्षणे; K2
 B1 Dc1 Dn2 D2.2.3 'क्ष' (for 'क्षे'). —^c) G2
 शाम्याय (for वा). S1 K1-3 Ds G2 व्यक्त- (for [व्य-]
 व्यक्त). B4 रूपाय (for 'केशाय'). —^d) S1
 सद्गुप्ते; Ds सुवृत्ते (for सद्गुप्ते). Ds संगताय (for

C. 7. 9922
B. 7. 202. 30
K. 7. 207. 31

काम्याय हरिनेत्राय स्याणवे पुरुषाय च ।
हरिकेशाय मुण्डाय कृशायोत्तरणाय च ॥ २२
मास्कराय सुतीर्थाय देवदेवाय रहसे ।
बहुरूपाय शर्वाय प्रियाय प्रियवाससे ॥ २३
उष्णीषिणे सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुषे ।
गिरिशाय प्रशान्ताय पतये चीरवाससे ॥ २४
हिरण्यबाहवे चैव उग्राय पतये दिशाम् ।
पर्जन्यपतये चैव भूतानां पतये नमः ॥ २५

शंकराय). T G₂₋₄ त्रिने (G₂ 'जे')त्राय कपर्दिने; Ms. s
(sup. lin. as in text) सद्धृत्ताय कपर्दिने.

22 D₄. 7. s om. 22 (cf. v. l. 1). D₅ om. (hapl.)
22. —^a) B₄ हरिकेशाय; D₁ 'वृत्ताय' (for 'नेत्राय').
— T G₂. s om. (hapl.) 22^{ad}. D₂ om. (hapl.) 22^{ad}.
—^a) B₄ हरिनेत्राय (for 'केशाय'). —^d) T G₂. s
मुण्डाय (for 'कृशाय'). K₄ B D₁ D₂ D₃ D₄. s. s. G₁. s. s.
Ms उत्तरणाय (for 'उत्तर').

23 D₄. 7. s om. 23 (cf. v. l. 1). —^a) D₂ मास्कराय;
T G₂ मासु' (for 'मास्कर'). K₁ सुतीक्ष्णाय; D₅
सुदीक्षाय (for 'सुतीर्थाय'). G₂ स्वांगवनाय तीर्थाय. —^b)
D₂ महादेवाय (for 'देव'). — Ms om. (hapl.) 23^{ad}.
—^c) Ś₁ K₄ B (except B₄) D₂ D₃ D₄. s सर्वाय (for
'श'). —^d) D₂ om. प्रियाय. D₂ प्रियवासिने (for
'ससे'). S (Ms om.; G₂ missing) विष्णु (T G₂₋₄ प्रिय)-
रूपाय वेषसे.

24 D₄. 7. s om. 24 (cf. v. l. 1). —^a) B₄ सुर-
काय; D₂ सवक्त्राय (sio); T G₂ सुवक्त्राय; G₂
[s] रिशकाय (for 'सुवक्त्राय'). —^b) K₁ सहस्राक्ष. G₂
वस्त्रुषे (for 'मीढुषे'). — After 24^{ad}, T G₂ ins.:

1448* नमो वृक्षाय सेनान्ये मध्यमाय नमो नमः ।

—^a) Ś₁ K₁ D₁. s. s T G₂ गिरिशाय; D₂ गीरी' (for
'गिरि'). D₂. s. s सुशान्ताय (for 'प्र'). —^d) K₁ B₁
D₁ D₂ वसवे (for 'व'). D₂ कुन्ति (for 'चीर').

25 D₄. 7. s om. 25 (cf. v. l. 1). T G₂. s om.
(hapl.) 25-27. —^a) Ś K (K₂ missing) D₂ D₃. s.
s राजन्; B₂ नित्यं (for 'चैव'). B₁₋₄ D₁ D₂ कप-
र्दिने कर्माकाय. — G₂ Ms-s om. (hapl.) 25^{ad}. —^b)
D₂ नमः (for 'दिशाम्'). — After 25^{ad}, D₂ ins.:

1449* दिनां दिग्दम्बिनां चैव दिक्कालपतये नमः ।

वृक्षाणां पतये चैव अपां च पतये तथा ।
वृक्षैरावृत्तकायाय सेनान्ये मध्यमाय च ॥ २६
सुवहस्ताय देवाय घन्विने भार्गवाय च ।
बहुरूपाय विश्वस्य पतये चीरवाससे ॥ २७
सहस्रशिरसे चैव सहस्रनयनाय च ।
सहस्रबाहवे चैव सहस्रचरणाय च ॥ २८
शरणं प्राप्य कान्तेय वरदं भुवनेश्वरम् ।
उमापतिं विरूपाक्षं दक्षयज्ञनिर्बहणम् ।

—^c) B₂ नित्यं; D₂ तुभ्यं (for 'चैव'). —^d) K₁
G₁₋₄ M तथा (for 'नमः').

26 D₄. 7. s T G₂. s om. 26 (cf. v. l. 1, 25).
K₂₋₄ B₄ G₄ om. 26^{ad}. —^a) D₂ D₃. s वृक्षाणां;
D₂ वृक्षानां (for 'गां'). D₂ चैव पतये (by transp.).
—^b) Ś K₁. s B (B₄ om.) D (D₄. 7. s om.) गवां (for
'अपां'). B (B₄ om.) D₁ D₂ नमः (for 'तथा').
—^c) B₁ -केशाय; G₁ M₁. s -कार्याय; Ms -काम्याय
(for 'कायाय'). D₂ वृक्षौघैरावृत्तकायाय. —^d) G₁ M₁. s
सेनान्ये (for 'न्ये'). D₂ मध्यमायां मध्यमाय च.

27 D₄. 7. s T G₂. s om. 27 (cf. v. l. 1, 25). —^a)
B (except B₂) D₁ (before corr.) D₂ D₃. s. s भुवः;
G₂ धूप- (for 'सुव'). — After 27^{ad}, D₂ reads 28^{ad}.
—^c) D₂. s विश्वस्य; G₁. s M पतये (for 'विश्वस्य'). —^d)
D₂ प्रभवे; G₁. s M पार्वत्याय (for 'पतये'). K₂ D₂
D₂. s मुञ्ज- (for 'चीर'). D₂ विश्वस्य पतये नमः.

28 D₄. 7. s om. 28 (cf. v. l. 1). —^a) T G₂₋₄
राजन् (for 'चैव'). — B₁ reads 28^{ad} on marg. —^b)
D₂ S (G₂ missing) -चरणाय (for 'नयनाय'). — D₂
reads 28^{ad} after 27^{ad}. —^c) T G₂. s तुभ्यं; G₁. s
M नित्यं (for 'चैव'). —^d) Ś₁ K₂ D₂ G₁ Ms-s -नय-
नाय; T G₂₋₄ M₁. s -वदनाय (for 'चरणाय'). — For
28^{ad}, D₂ subst.:

1450* सहस्रबाह्वोरूपादाय नमोऽस्त्येयकर्मणे

29 D₄ om. 29^{ad}; D₇. s om. 29^{ad} (cf. v. l. 1).
—^a) K₄ B D₁ D₂ D₃ गच्छ; D₂ वज्र (for 'प्राप्य').
D₂ गच्छ कौतये वरदं. —^b) D₂ महेशं (for 'वरदं').
— D₂ reads 29^{ad}-55^{ad} after 7. 172. 67. —^d) B₁
D₂ T G₂₋₄ दक्षयज्ञविनाशनं. —^c) D₂ जनानां (for
'प्रधानां'). —^f) D₂ ईश्वरं (for 'अन्ययम्').

प्रज्ञानां पतिमन्यग्रं भूतानां पतिमन्ययम् ॥ २९
 कर्षादिनं वृषावर्तं वृषनाभं वृषध्वजम् ।
 वृषदर्पं वृषपतिं वृषशृङ्गं वृषर्षभम् ॥ ३०
 वृषाङ्गं वृषमोदारं वृषभं वृषभेक्षणम् ।
 वृषायुधं वृषशरं वृषभूतं महेश्वरम् ॥ ३१
 महोदरं महाकायं द्वीपिचर्मनिवासिनम् ।
 लोकेशं वरदं मुण्डं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् ॥ ३२
 त्रिशूलपाणिं वरदं खड्गचर्मधरं प्रभुम् ।

पिनाकिनं खण्डपरशुं लोकानां पतिमीश्वरम् ।
 प्रपद्ये शरणं देवं शरण्यं चीरवाससम् ॥ ३३
 नमस्तस्मै सुरेशाय यस्य वैश्रवणः सखा ।
 सुवाससे नमो नित्यं सुव्रताय सुधन्विने ॥ ३४
 सुवहस्ताय देवाय सुखधन्वाय धन्विने ।
 धन्वन्तराय धनुषे धन्वाचार्याय धन्विने ॥ ३५
 उग्रायुधाय देवाय नमः सुरवराय च ।
 नमोऽस्तु बहुरूपाय नमश्च बहुधन्विने ॥ ३६

C. 7. 9537
 B. 7. 202, 4
 K. 7. 203, 4

30 For the sequence in D₂, cf. v. l. 29. D₄ reads 30^a-65^b after 7. 172. 67. —^a) Ś₂ वृषा-
 नाभं; K₂ D₁ 'वंतं'; D₄ om. (for वृषावर्त). —^b)
 B₂ वृषयानं (for 'नाभं'). —^c) D₄ वृषदव्यं (sic);
 D₂ वृषादव्यं; D₆ वृषभादिं; D₇ वृषायुधं (D₈ 'ध')
 (for वृषदर्प). D₂ 4. 5. 7. 8 वृषगतिं (for 'पति'). —^d)
 D₂ वृषोद्वर्तं; D₆ वृषध्वजं (for 'र्षभम्').

31 For the sequence in D₂ 4, cf. v. l. 29, 30.
 —^a) D₂ 5. 7. 8 वृषाक्षं (for वृषाङ्गं). —^b) D₂ om.
 वृषभं. —^c) D₁ वृषशरं (for 'शरं'). —^d) K₂ वृषेशरं
 (for 'महेश').

32 For the sequence in D₂ 4, cf. v. l. 29, 30.
 D₂ om. 33^a-33^b. —^c) G₂ 4 द्वीप- (for द्वीपि-).
 —^d) M₂ 5 देवेशं (for लोकेशं). D₂ T G₂-4 पुण्यं
 (for मुण्डं).

33 For the sequence in D₂ 4, cf. v. l. 29, 30.
 D₂ om. 33^a (cf. v. l. 32). —^a) D₂ सुखदं (for
 वरदं). —^b) D₂ परं; D₂ 5. 7. 8 शुभं; G₁ M विमुं
 (for प्रभुम्). —^c) Hypermetric. Ś₁ K₂ खप (K₂
 च प) शरुं; Ś₂ सपुरुषं; K₁ खपुरुषं; K₂ 4 D₂ D₂
 4-8 T G₁ खड्गच (D₂ 7 'प' रं; B₂ 5 खड्गच*शुं; D₁
 **परशुं; G₂ M₂ 5 खड्गपरशुं (for खण्डप*). G₂ 4
 पिनाकखड्गपरशुं. — After 33^a, D₂ ins.:

1451* निषङ्गिनं परशुहस्तं धर्माणां च प्रकाशकम् ।

—^a) D₂ 4-8 प्रपद्ये देवमीशानं. —^b) Ś₁ K₂ वरेण्यं
 (for शरण्यं). K₁ शरण्यं चीरवासिनं; M₂-8 द्वीपिचर्म-
 32^b).

34 For the sequence in D₂ 4, cf. v. l. 29, 30.
 D₂ reads 34^a after 36^a. —^a) Ś₂ सुरेशाय (for
 सुरे). —^b) T G₂-4 गणानां (G₂ लोकानां) पतये नमः.

—^a) K₂ D₂ 5 तुभ्यं; D₇ 8 वित्त्यं (for नित्यं). —^b)
 D₂ 1. 8 सुप्रतापि- (D₂ 'पे') (for सुव्रताय). Ś₁ K₂ D₁
 सुधन्वने; D₂ D₂ 1 सुधन्विने; D₂ 5 सधन्विने (for
 सुध*). T G₂ 4 सुव्रताय सुधन्वने. — After 34, D₂
 T G₂-4 ins.:

1452* उग्रायुधाय देवाय सुव्रताय भवाय च ।

[Prior half = 36^a. D₂ सुवहस्ताय धन्विने.]

35 For the sequence in D₂ 4, cf. v. l. 29, 30.
 B₁ 4 D₂ D₂ 1 om. (hapl.) 35^a. G₁ M om. (hapl.)
 35. K₁ 8 D₁ 4-7 read 35^a twice. —^a) K₂
 ध्रुवहस्ताय; K₂ (first time) सुवहं; D₂ शवहं; D₂
 (first time) धनुहं; D₂ 5 (both second time) ध्रुवहं;
 D₂ सुहस्ताय च (for सुवहस्ताय). D₂ ध्येवाय (for
 देवाय). D₂ 4. 7 (second time) 8 सुखहस्ताय (for
 'धन्वाय'). D₂ प्रियधन्वाय कल्किने; D₂ (first time)
 खड्गहस्ताय धन्विने; D₂ (second time) मुचिहस्ताय धं
 (for 'ध'). K₁ 8 (both second time) 4 B₂ 2. 5 D₂
 D₁ 7 (last two second time) T G₂-4 धनुर्धराय देवाय
 प्रियधन्वाय धन्विने. — K₁ D₂ 4-8 om. (hapl.) 35^a.
 D₂ om. (hapl.) 35^a-36^a. —^a) B₁ धनुर्धराय (for
 धन्वन्त*). —^b) Ś₁ K₂ धन्वाचाराय; D₁ वाराय;
 D₇ 8 धन्वा (D₂ 'न्व') धाराय; T G₂-4 धन्वा (G₂ 4 'न्व')
 क्षाय च (for धन्वाचार्याय). B D₂ D₂ 1 ते नमः (for
 धन्विने).

36 For the sequence in D₂ 4, cf. v. l. 29, 30.
 D₂ om. 36 (cf. v. l. 35). —^a) B₂ शरधराय (for
 ... om. (hapl.) 36^a-39^b. —^a) D₇ बाहु- (for बहु-).
 — T G₂ 8 om. (hapl.) 36^a-37^a. —^b) B D₂ D₂
 G₁ M₂ 2 नमोस्तु (for नमस्त्व). D₂ नमस्ते सुधन्विने
 (submetric); D₂ नमस्तेस्तु धन्विने (submetric);
 D₂ 7. 8 नमस्तेस्तु सुधन्वा (D₂ 8 'न्वि') ने.

नमोऽस्तु स्याणवे नित्यं सुव्रताय सुधन्विने ।
 नमोऽस्तु त्रिपुरघ्नाय भगघ्नाय च वै नमः ॥ ३७
 वनस्पतीनां पतये नराणां पतये नमः ।
 अपां च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः ॥ ३८
 पूष्णो दन्तविनाशाय त्र्यक्षाय वरदाय च ।
 नीलकण्ठाय पिङ्गाय स्वर्णकेशाय वै नमः ॥ ३९
 कर्माणि चैव दिव्यानि महादेवस्य धीमतः ।
 तानि ते कीर्तयिष्यामि यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ॥ ४०

37 For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₂ om. 37; T G_{2.3} om. 37^{ab} (for both, cf. v. l. 36). K₂ D₂₁ D₂ D_{2.4.5.7.8} om. (hapl.) 37^{ab}. —^a) D₂ तुभ्यं (for नित्यं). —^b) K₂ सुवृत्ताय; B G_{2.4} M नमस्तस्मै (for सुव्रताय). D₂ कपाक्षिने; M₂₋₅ सुधन्वने; Bom. ed. तपस्विने (for सुधन्विने). —^c) D₂₁ om. भगघ्ना. M₂ जनघ्नाय (for भग). D₂ च ते नमः; G₁ M नमोस्तु ते (M_{2.5} 'स्तु च'). Ś₂ भगनेत्र-हराय च.

38 For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₂ om. 38 (cf. v. l. 36). —^b) M₂₋₅ रुद्राणां (for नराणां). — B D₂₁ D₂₁ D₂ ins. after 38^{ab}: Ś K (K₂ missing) D₂₁ D₁ after 38:

1453* मातृणां पतये चैव गणानां पतये नमः ।

[D₂ नित्यं (for चैव). D₂ खगानां (for गणानां).]

— B D₂₁ D₂₁ read 38^{ab} twice. —^c) B D₂₁ D₂₁ (all first time) S (G₂ missing) गवां (for अपां). D₂ *वे (for पतये). D₂ तुभ्यं (for नित्यं). —^d) B D₂₁ D₂₁ (all second time) देवानां (for यज्ञानां).

39 For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₂ om. 39^{ab} (cf. v. l. 36). —^a) D₂ दन्त- (for दन्त-). —^b) M₂ त्रिषक्ष- (for त्र्यक्षाय). —^c) D₂ यज्ञाय; M₂₋₅ देवाय (for पिङ्गाय). D_{2.4.5.7.8} हराय नीलकण्ठाय (D₂ 'केशाय'); D₂ वराहनीलकण्ठाय. —^d) D₂₁ सुपर्णाय च; D₂ सुपर्णकेशाय (hypermetric); D₂ नीलकण्ठाय (for स्वर्णकेशाय).

40 For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. —^a) K₂ B D₂₁ D₂₁ वाणि (for चैव). S (G₂ missing) चोराणि (for दिव्यानि). —^b) D₂ वेधसः; T G₂₋₄ धन्विनः (for धीमतः). —^c) Ś₂ K₂ यथावज्ञं (for 'प्रज्ञं'). Ś K₂₋₅ D_{2.3} यथाश्रुति (D₂ 'ति'); D₂₁ D₂₁

न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न राक्षसाः ।
 सुखमेधन्ति कुपिते तस्मिन्नपि गुहागताः ॥ ४१
 विव्याध कुपितो यज्ञं निर्भयस्तु भवस्तदा ।
 धनुषा बाणमुत्सृज्य सघोषं विननाद च ॥ ४२
 ते न शर्म कुतः शान्तिं लेभिरे स्म सुरास्तदा ।
 विद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ॥ ४३
 तेन ज्यातलघोषेण सर्वे लोकाः समाकुलाः ।
 बभूवुर्वशगाः पार्थ निपेतुश्च सुरासुराः ॥ ४४

*सुखं (for 'श्रुतम्').

41 = (var.) B. 13. 160. 10^a-11^d. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. —^a) B₂ सर्वे (for लोके). T G₂₋₄ नासुरा नामरा लोके. —^c) D₂₁ सुषम् (for सुखम्). —^d) Ś K₂₋₅ D₁ गुहागते; B₂ गुहागते (for गुहागताः). — After 41, N (K₂ missing) ins. :

1454* दक्षस्य यजमानस्य विधिवत्संभृतं पुरा ।

[Cf. B. 13. 160. 11^{ad}. D_{2.4.5.7.8} यज्ञकामस्य (for यजमानस्य). D₂ lacuna for संभृतं पुरा.]

42 = B. 13. 160. 12. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. —^a) T G₂ विव्याध (for 'च'). —^b) B₁₋₄ D₂₁ D₂₁ M₂₋₅ स (for तु). B₂ सभवं; D₂₁ संभवसः; D_{2.3.5} स्वभवत् (D₂ 'स्') (for तु भवत्). K₂ D_{2.4.5.7} निर्दय (D_{2.4} निर्भय/स्वभवत्तदा. —^d) B₁ सुघोरं; B₂ G₁ M_{1.2} सघोरं (for 'घं'). B_{2.5} D₂₁ D₂₁ D₂ ह (for च).

43 = (var.) B. 13. 160. 13. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. —^a) M_{1.2} कर्म (for शर्म). D_{2.4.5} तेन सर्वं कृतं शां (D₂ आ) तं; D₂ तेन संवीक्षिताः शान्तिं (sic). —^b) D_{2.4.5.7.8} लभन्ते (for लेभिरे). D₂ न; T G₂₋₄ च (for स्म). Ś₂ तदा सुराः (by transp.); B₂ सुरासुराः; D₂ सुराक्षया; D_{2.5} सुराः सदा. —^c) Ś₁ B_{2.4} D₂₁ D₂₁ विद्रुते (for विद्रुते). G₁ M_{1.2} स महा- (sic) (for सहसा). D_{2.4-5} सैन्ये (for यज्ञे).

44 = (var.) B. 13. 160. 14. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. K₂ om. 44^{ab}. —^a) D₂ (for तेन). —^b) D_{1.7} T G_{2.4} M₂₋₅ सर्व- (for सर्वे). D_{2-5.7.8} देवाः (for लोकाः). K₁ G₂ सर्वलोकः समाकुलः (G₂ 'गतः'). —^c) G₄ M_{1.2} विवशाः (for वशगाः). D₂ तत्र (for पार्थ).

नागधामसुखमिरे सर्वाथकम्पे च वसुंधरा ।
 पर्वताश्च व्यशीर्यन्त दिशो नागाश्च मोहिताः ४५
 अन्धश्च तमसा लोका न प्रकाशन्त संवृताः ।
 अग्निवान्सह धूर्येण सर्वेषां ज्योतिषां प्रभाः ॥ ४६
 चुक्रुर्मयमीताश्च शान्तिं चक्रुस्तथैव च ।
 कृषाः सर्वभूतानामात्मनश्च सुखैषिणः ॥ ४७
 पृषाणमभ्यद्रवत शंकरः प्रहसन्निव ।

45 = (var.) B. 13. 160. 15. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. — " K₂ D_{2.5} D_{2.6} —
 D₂ च चुक्रुमे; D₂ तु धूमिरे (for चुक्रु). — S₁
 K₂ चुक्रुमे; D₂ च कंप्पे (for चक्रुम्पे). — D₂ D_{2.1}
 om. 45^a-46^a. — " S₂ K₂ D_{2.5} विशीर्यन्त (D₂ ते)
 (for व्यशीर्यन्त). — " T दिशा (for दिशो).

46 = (var.) B. 13. 160. 16. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₂ D_{2.1} om. 46 (cf. v. l. 45). — " B₂ D_{2.5} D_{2.6} T G_{2.4} अंधेन (for अन्धश्च).
 K₂ लोके (for लोका). M_{1.2} अतश्च तमसा लोके. — " S₂
 K₂ B₂ D_{2.5} T G_{2.4} न प्रा (T G_{2.4} व्य) काशंत; S₂
 K₂ नाप्रकाशंत (for न प्रका). — " D₂ D_{2.5} प्रभो;
 D_{2.6} प्रभा; D_{2.7} प्रभा (for प्रभा).

47 = (var.) B. 13. 160. 17. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. — " S₂ damaged. K₂
 चुक्रु (sic); D₂ D_{2.1} D_{2.2} D_{2.3} D_{2.4} चुक्रु (for चुक्रु). T G_{2.4} M_{2.5} भव (for भव).
 G₂ पीताश्च (for पीताश्च). — " T G_{2.4} M_{1.2} चक्रुः
 शान्ति (by transp.); M_{2.5} चक्रुः शान्ति. — " B₂
 (marg.; orig. as in text) सुमैषिणः; G₂ M_{1.2} D_{2.5} हितै;
 M₂ जयै (for सुखै).

48 = (var.) B. 13. 160. 19. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. S₂ partly damaged. — " B₂
 D₂ अम्यद्रवत (D₂ च) पृषाणं. — " M₂ पुरोडाशान्
 (for "डाशं). — " T G_{2.4} च (for चै). D_{2.5} व्यशात
 (for व्यशात).

49 = (var.) B. 13. 160. 20. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₂ om. 49^a-50^a. — " B₂
 निष्कुसुर (for निष्कुसुर). — " S₂ damaged; K₂
 D_{2.5} T G_{2.4} M₂ मयादिता; K₂ *स तं; D_{2.1}
 Bom. ed. नताः स तं (Bom. ed. ते); D₂ ततस्ततः;
 G_{2.5} मया स तं (G₂ om. स तं). — " S₂ partly

पुरोडाशं भक्षयतो दशानाँ व्यशातयत् ॥ ४८
 ततो निष्कुसुर्देवा वेपमाना नताः स तम् ।
 पुनश्च संदधे दीप्तं देवानां निश्चितं शरम् ॥ ४९
 रुद्रस्य यज्ञभागं च विशिष्टं ते न्वक्ल्पयन् ।
 भयेन त्रिदशा राजञ्छरणं च प्रपेदिरे ॥ ५०
 तेन चैवातिकोपेन स यज्ञः संधितस्तदा ।
 यचाथापि सुरा आसन्यचाश्चाद्यापि तं प्रति ॥ ५१

damaged. G₂ M₂ स (for च). K₂ B D_{2.1} D₂ दी-
 सान्; M₂ शीघ्रं (for दीप्तं). — " K₂ B D_{2.1} D₂
 निश्चिताञ्छरान् (K₂ रं). — After 49, N (D₂ om.;
 K₂ missing) ins.:

1455* सधूमविष्कुलिङ्गमं विद्युत्तोयदसंनिभम् ।

तं दृष्ट्वा तु सुराः सर्वे प्रणिपत्य महेश्वरम् ।

[(L. 1) D_{2.5}-s सधूमं (for "न). K₂ B D_{2.1} D₂
 सधूमान्सकुलिङ्गमं (for the prior half). K₂ (sup.
 line as above) D₂ निःसृ (D₂ न) नं; K₂ B D_{2.1}
 D₂ संनिभान् (for "नम्). D₂ विद्युत्तोय पावकं (for the
 post. half). — (L. 2) D₂ मयादिताः (for महेश्वरम्).]

50 = (var.) B. 13. 160. 23. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₂ om. 50^a (cf. v. l. 49).
 — " D₂ रुद्रस्य भागं यज्ञेषु; D₂ स यज्ञे भागं तु. — " S₂
 K₂ B₂ D_{2.5} D_{2.6} T G_{2.4} तु; D₂ हि (for
 तु). B₂ कल्पयत्; D₂ अक्ल्पयत्. G₂ M₂ विशिष्टं
 समकल्पयत्. — " D₂ तं; D_{2.5} ते (for च). D₂
 T G_{2.4} M_{1.2} शरणं प्रतिपेदिरे.

51 = (var.) B. 13. 160. 24. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. — " T G_{2.4} M_{1.2} चैव
 हि; M_{2.5} [एव चापि (for चैवाति). D_{2.1} तेन चैवा-
 तिकोपेन; D_{2.5} तेन चैवातिकोपे (D₂ कोपे) न. — " D₂
 सहतस; D₂ अंसि; T G_{2.4} M_{1.2} संभि (for
 संभि). K₂ तथा; D₂ पुनः (for तदा). D_{2.1} स-
 यज्ञाः संधितास्तदा. — " K₂ D_{2.5} D_{2.6} मयाश्च; D₂
 ततस्ततः; D₂ यज्ञाश्च (sic); G₂ यज्ञाश्च (for यज्ञाश्च).
 D_{2.5} M_{2.5} आसन्; D₂ चापि; D₂ चासन्; G₂
 राजन् (for आसन्). — " K₂ यत्तश्च; K_{2.4} D_{2.5}
 D_{2.6} मीताश्च; B₂ मीताश्च; D₂ वृत्ताश्च; D₂ नताश्च;
 D₂ पला; D₂ मक्ताश्च; G₂ रक्ताश्च (for यज्ञाश्च). D₂
 स. 1. 1. 1 अद्यापि; T G_{2.4} M_{1.2} चान्तेषि (for चाद्यापि).
 D₂ संश्रवेत्; M₂ वाग्वति (for तं प्रति). M_{2.5}

C. 7. 955B
 B. 7. 202. 63
 K. 7. 203. 63

C. 7. 9555
B. 7. 202. 54
K. 7. 207. 54

असुराणां पुराण्यासंस्त्रीणि वीर्यवतां दिवि ।
आयसं राजतं चैव सौवर्णमपरं महत् ॥ ५२
आयसं तारकाक्षस्य कमलाक्षस्य राजतम् ।
सौवर्णं परमं ह्यसीद्विद्युन्मालिन एव च ॥ ५३
न शक्तस्तानि मघवान्भेतुं सर्वायुधैरपि ।
अथ सर्वेऽमरा रुद्रं जग्मुः शरणमर्दिताः ॥ ५४

52 = (var.) B. 13. 160. 25. For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. —^a) D₂ पुरा हि (for पुराणि). —^b) M₂-3 सुवि (for दिवि). G₂ त्रीणि वीर्यास्थितानि वै. —^c) D₂. 5 राजसं (for 'तं'). —^a) B D₂ D₁ D₂ T G₂-4 परमं (for अपरं). S₁ K₁. 2 D (except D₂ D₁) तया (for महत्). S₂ K₁ सौवर्णं रजतं त (K₁ 'तस्त' था. — After 52, D₂ reads 54^{ab}.

53 For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. G₁ M₁. 2. 4 om. 53. —^a) D₂. 4. 5-8 तारकाक्षस्य; D₂ 'कांतस्य; D₂ तारकाक्षस्य (for तारकाक्षस्य). S K (K₂ missing) B D₂ D₁ सौवर्णं कमला (S₁ K₂ मकरा; S₂ K₁. 2 राजताक्षस्य; D₁ सौवर्णं रजताक्षस्य. —^b) S₁ K₂ रजताक्षस्य; S₂ K₁. 2 D₁. 5 मकरा; K₁ B₁. 2-3 D₂ D₁ तारकाक्षस्य; D₂. 4. 6. 7 मकराक्षस्य (for कमलाक्षस्य). B₂ राजतं पुष्करस्य च; D₂ राजतं द्वितीयस्य च. —^c) D₂. 4. 6-8 अपरं; M₂ परमम् (for 'मं'). D₂. 4-8 चासीद्; T G₂-4 M₂. 5 चापि (for ह्यसीद्). S K₁-4 B D₂ D₁ D₂ तृतीयं तु परं (S₂ B₂ D₂ तु परं; B₁ च परं) ह्यसीद् (K₁ B D₂ D₁ तेषां). —^d) K₁ D₂. 6 विद्युन्मालिनम् (for 'किन'). B D₂ D₁ आयसं (for एव च).

54 = (var.) B. 13. 160. 26. For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. D₂ reads 54^{ab} after 52. —^a) K₁. 2 D₁ G₁ M₁. 2 नाशकम् (for न शक्तम्). S₂ B₁. 2 D₂ D₁ D₂. 5 M₁. 2 मघवा; D₂ 'वन् (for 'वान्'). —^b) M₂-3 भेतुं (for भेतुं). —^c) K₁ B D₂ D₁ D₂ G₁ M₁. 2 सुरा; D₂ G₂-4 महा (for अमरा). T G₁. 2 M₁. 2 राजम् (for रुद्रं).

55 = (var.) B. 13. 160. 27^a-28^b. For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. —^a) D₂ महात्मानः. —^b) G₂. 4 सर्वं (for सर्वे). B₁. 2. 4. 5 D₂ D₁ T₂ (before corr.) G₁-4 M समागतः (for सवासवाः). — After 55^{ab}, N (K₁ missing) ins.:

1456* मङ्गदचवरा षोडशे घोराक्षिपुरवासिनः ।

ते तमूर्चमहात्मानं सर्वे देवाः सवासवाः ।
रुद्र रौद्रा भविष्यन्ति पशवः सर्वकर्मसु ।
निपातयिष्यसे चैनानसुरान्धुवनेश्वर ॥ ५५
स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा देवानां हितकाम्यया ।
अतिष्ठत्स्थाणुभूतः स सहस्रं परिवत्सरान् ॥ ५६
यदा त्रीणि समेतानि अन्तरिक्षे पुराणि वै ।

पीडयन्त्यधिकं लोकं यस्मात्ते वरदर्पिताः ।

त्वद्वते देवदेवेश नान्यः शक्तः कथंचन ।

हन्तुं दैत्यान्महादेव त्वं हन्ता च सुरदिषाम् ।

[K₁ om. lines 1-2. — (L. 1) D₂. 7. 8 हीने (for ह्येने). — (L. 2) D₂ पीडयति (for 'यन्ति'). S₁ बलद-
र्पिताः; D₂ वर *र्पिताः. — (L. 3) D₂ वदन्ते (for त्वद्वते).
D₂ विघने देवदेवस्य (for the prior half). — (L. 4) K₁
हन्तुं (for हन्तुं). K₁. 2 हर्ता च; D₂-3 च हन्ता (by
transp.). K₁ D₂ -दिषं (for -दिषाम्). K₂ B D₂
D₁ जरि तांसं सुरदिषः (B₂ 'वा' (for the post.
half).]

—^c) D₂ न (for नि). K₂. 4 B₂. 5 D₂ D₂-4. 5-8
चैतान्; D₂ चैव (for चैतान्). B₁ निपातयिष्यसि
चैतान्; G₁ M निपातयैनान्मगवन्.

56 For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. D₂ om. 56^{ab}. —^a) = B. 13. 160. 28^a. —^b) S (G₂ missing) विष्णुं कृत्वा शरोचमं (cf. B. 13. 160. 28^a). — After 56^{ab}, N (K₁ missing) ins. given in App. 1 (No. 25). On the other hand, after 56^{ab}, S (G₂ missing) ins.:

1457* शक्यमग्निं च वै कृत्वा पुङ्खे सोममपां पतिम् ।

स कृत्वा धनुर्गोकारं सावित्रीं ज्यां महेश्वरः ।

ह्यश्वं चतुरो वेदान्सर्ववेदमयं रथम् ।

प्रजापतिं रथश्रेष्ठे विनियुज्य स सारथिम् ।

[(Cf. B. 13. 160. 29). — (L. 1) T G₂-4 पुङ्खे (for पुङ्खे). — (L. 3) M₂ repeats from the post. half up to सारथिम् (in the post. half of line 4) after 56^{ab}. T G₂-4 चतुर्वेद- (for सर्ववेद-). — (L. 4) T G₂-4 च (for स).]

—^c) B₂ प्राविष्टम् (for अग्निं). D₂ M₁. 2 स्वास्तु-
मृतः. D₂ च; T G₂-4 M₂ सन् (for स). B₂
अग्निष्टस स्वाणुभूतः. —^d) T G₂-4 M₂-5 सहस्र (for

त्रिपर्वणा विशल्येन तेन तानि विभेद सः ॥ ५७
प्राणि न च तं शेकुर्दानवाः प्रतिवीक्षितुम्
अरं कालाधिसंयुक्तं विष्णुसोमसमायुतम् ॥ ५८

बालमङ्कगतं कृत्वा स्वयं पञ्चशिक्षं पुनः ।
उमा जिज्ञासमाना वै कोऽयमित्यब्रवीत्सुरान् ॥ ५९
बाहुं सवज्रं शक्रस्य कुद्वस्यास्तम्भयत्यमुः ।

C. 7. 9577
B. 7. 302. 8
K. 7. 303. 1

५७). K1.2 B2 प्रतिवत्सरान्; G1 M परिवत्सरं.

57 For the sequence in D2.4, cf. v. l. 29, 30. —^a) K1 यथा (for यदा). M3 सहस्राणि (for समे-
नानि). —^b) Ś K1-3 D1.3 ह्यंतरिक्षे; D5 अंतरीक्षे (for
'क्षि'). B (except B1) Dc1 Dn Ds च (for वै).
—57^{ad} = B. 13. 160. 30^{ad}. —^d) K4 B Dc1 Dn3 T
G2-4 तदा; D4 om. (for तेन). Dn1 तदा तानि विचे-
क्षः.

53 For the sequence in D2.4, cf. v. l. 29, 30.
—^a) D2.4-8 महाबला (D5 बला; Ds om. बला) न ते
शेकुर्. — K4 om. 58^{ad}. —^c) D1.8 हरं (for शरं).
Dn3 कामाग्निः (sic) (for काला). —^d) Ś K1-3 D1
बाह्या (for 'सोम'). G1 M1 विष्णुतेजोभिः संयुतं; M2
'तेजो भ्रमायुतं'. — B2 Dc1 (marg.) Dn3 D1.3.5 ins.
after 58: K4 after 58^{ad}:

1458* पुराणि दग्धवन्तं तं देवी याता प्रवीक्षितुम् ।

[Ds विपुराणि दग्धवन्तं (for the prior half). Ds देवा
(for देवी).]

— Ds cont.: D4.7.8 ins. after 58:

1459* सुमोच भगवान्शंसुः पुराण्यादिद्वय वीर्यवान् ।

ततो दैत्या महाभाग सपुत्राः सपरिभ्राताः ।
भस्मीभूया दुरात्मानो भिक्षाश्च त्रिपुरे पुरा ।
हत्वा दैत्यान्महादेवः सर्वदेवैः समाजितः ।
कृषिभिः संस्तुतश्चैव परां मुदमुपागमत् । [5]
ततो ब्रह्मा सुरैः सार्धं बृहस्पतिपुरोगमैः ।
स्तुतिमारेभिरे कर्तुं भिक्षे त्रिपुरमन्दिरे ।

[(L. 1) D1.8 पुरान्युदिद्वय (for 'ष्यादिद्वय'). — (L.
2) Ds महात्मानः; Ds दुरात्मानः (for महाभाग). Ds
मदाराः; Ds सोदराः (for सपुत्राः). — D1.8 om. lines
5-7. — (L. 5) D4 अपागमत् (for उपा).]
On the other hand, T G2-4 ins. after 58:

1460* देव्याः स्वयंवरे वृत्तं शृणुष्वान्यद्वनजय ।

59 = (var.) B. 13. 160. 32. For the sequence in
D2.4, cf. v. l. 29, 30. —^a) K4 बाणम् (for बालम्).
B (except B1) Dn1 T G2-4 M2-5 दृष्ट्वा (for कृत्वा).
—^b) B1 पंचशिक्षः (for 'शिक्षं'). —^c) G2 उमां. K4

B1 D4.7 जिज्ञासमानो. M2-5 तु (for वै). Ś Ks D1.8
G1 M1.2 उमां जिज्ञासमानो वै (G1 M1.2 'नस्तु'). —^d)
B1 सोयम् (for कोऽयम्). B2 स वां (for सुरान्). G2
कोयमित्यब्रुवन्सुराः. — After 59, N (Ks missing)
ins.:

1461* असूयतश्च शक्रस्य वज्रेण प्रहरिष्यतः ।

[B1 (marg. as above) प्रत्यायनश्च; D4.5 अश्वं (for
अस्). D5 स (for च). Dn1 शक्रेण (for शक्रस्य).]

60 60^{ad} = (var.) B. 13. 160. 33. For the se-
quence in D2.4, cf. v. l. 29, 30. —^a) B Dc1 Dn
D2 तं तस्य; D4 इन्द्रं; D5 इन्द्रस्य (for शक्रस्य). Ds
स बाहुवज्रं रुद्रस्य. —^b) K4 रुद्रस्य; Ds कुद्वशः; T Gs
सहसा (for कुद्वस्य). Ds [अ]स्त्रंभयन् (for 'यत्'). M2-5
विभुः (for प्रभुः). Dn1 कुद्वः स्यात्संभयन्प्रभुः; Gs तदा
संस्तंभयत्यमुः. — After 60^{ad}, N (Ks missing) ins.:

1462* प्रहस्य भगवांस्तूर्णं सर्वलोकेभ्यः शिवः ।

ततः संस्तम्भितमुजः शक्रो देवगणैर्दृतः ।
जगाम शरणं तूर्णं ब्रह्माणं प्रभुमन्वयम् ।
ते तं प्रणम्य शिरसा श्रोतुः प्राञ्जलयस्तदा । [5]
किमप्यङ्कगतं ब्रह्मण्यार्वात्वा भूतमद्भुतम् ।
बालरूपधरं दृष्ट्वा नास्माभिस्तच्च लक्षितम् ।
तस्मात्त्वां प्रभृष्टिच्छाभो निर्विता येन वै वयम् ।
अयुष्यता हि बालेन कीलया सपुरंदराः ।
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
ध्यात्वा स शंसुं भगवान्बालं चाभिततेजसम् । [10]
उवाच भगवान्ब्रह्मा शक्रादींश्च सुरोचमान् ।
चराचरस्य जगतः प्रभुः स भगवान्दरः ।
तस्मात्परतरं नास्त्वकिंचिदस्त्रि महेश्वरात् ।
यो दृष्टो ह्युभया सार्धं युष्माभिरभितडुक्तिः ।
स पार्वत्याः कृते देवः कृतवान्बालरूपताम् । [15]
ते मया सहिता यूयं प्रपद्यन्तं तमेव हि ।

[(L. 1) B Dc1 Dn विभुः (for शिवः). Ds सर्व-
लोकेभ्यः (for the post. half). — (L. 2) D1 ततं (for
ततः). K4 B2-5 D2.3 स स्तम्भितः (for संस्तं). D4.5
7.8 ततस्तु स्तम्भिते हस्ते (for the prior half). — D4.4
om. lines 3-6. — (L. 3) K4 Dc1 (before corr.

C. 7. 859
B. 7. 122. 34
K. 7. 202. 93

स एष भगवान्देवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥ ६०

न संवुधिरं चैनं देवास्तं भुवनेश्वरम् ।

सप्रजापतयः सर्वे बालार्कसदृशप्रभम् ॥ ६१

अथाम्येत्य ततो ब्रह्मा दृष्ट्वा च स महेश्वरम् ।

अयं श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा ववन्दे तं पितामहः ॥ ६२

ततः प्रसादयामासुर्लमां रुद्रं च ते सुराः ।

as above) Dn2 सवुरम्; Ds न तनम् (for शरणं).
Dr.8 भूयः (for तूयं). Śs ब्रह्मणं (for ब्रह्माणं). Dr.8
परमात्मानमव्ययं (for the post. half). — (L. 4) K1
तनः; Ds सुराः; Dr.8 स्विनाः (for तदा). — (L. 5)
Śs Ks D1 ब्रह्मा; Ds दृष्ट्वा (for ब्रह्मन्). B2 (marg.)
उत्तमं (for अष्टमम्). Śs K1.2 D1 तस्येदं (Śs तं येदं;
K1 तयेदं) दृष्टमङ्गुलं (for the post. half). — Ś K (Ks
missing) D1 om. lines 6-7. — (L. 6) B2 तं च लक्ष्मिं;
B1 अभिलक्षितः; Dn2 अभिवादिताः; Ds-8 अभिनन्दिताः (for
तच्च लक्ष्मिन्). — (L. 7) B1.2.4 तं (for त्वां). B1.
2.4 द्रष्टुम् (for प्र). Dn1 इच्छामि (for 'मो). — (L.
8) D1.7.8 अयुनाति च बालेन (for the prior half). Śs
K1 B1-8 Dc1 (before corr.) Dn D1.2.4-6.8 सगुरंदरः.
— (L. 9) D2 तु (for तद्). Ds om. ब्रह्मा. Ds वेद-
(for ब्रह्म). Ds ब्रह्मा लोकपितामहः (for the post. half).
— (L. 10) D1.7.8 ज्ञात्वा (for ध्यात्वा). B Dc1 Dn1
स्वयंभूः; D2 स शुभं (for स शंभुं). D2.4 वा (for च).
B Dc1 Dn1 तान्मेमितेजसः (Dc1 Dn1 'विक्रमः) (for the
post. half). — B Dc1 Dn1 om. line 11. — (L.
11) D1.8 स (for च). Ds सुरेश्वरः. — (L. 13) K1
नास्ति; Ds भूयः (for नान्वत्). K1 अन्यन् (for अस्ति).
D1.8 परं परात् (for महेश्वरात्). D1 किं वेदस्त परं परात्
(sic) (for the post. half). — (L. 14) Śs Ds [s].
प्युमवा; D1.7.8 [s]म मवा (for क्षुमवा). Śs क्षमित-
(for जं). — (L. 15) Śs K1 Dc1 Dn1 D1.4.7
पार्वता (K1 D1.8 'त्वां). D1.8 महाः; Ds कृतं (for
कृते). Śs देवाः; Ks देवान्; B Dc1 Dn1 श (B1.8
स)र्भः (for देवः). Ds बाव*** (for बालरूपताम्).
— (L. 16) Ks सहितं (for 'ता). K1.4 B2 प्रापयच्चं
(for प्रप). D1.4.7.8 च (for हि).]

—^a) B2 D1.8 Ms-8 एव (for एष). —^d) Dn2 om.
(hapl.) from प्रभुः up to श्वरम् (in 62^a). Śs T G2-4
सर्वलोकमहेश्वरः; Ms-8 'लोकेश्वरेश्वरः. — After 60, Ms
reads 62^a for the first time, repeating it in its proper
place; whereas, after 60, K1 ins.:

1463* एवमुक्ता गता देवा यत्र देवो महेश्वरः ।
On the other hand, Dr.8 ins. after 60:

1464* अथाम्येत्य स्वरूपेण ब्रह्मा दृष्ट्वा तमव्ययम् ।

61 = (var.) B. 13. 160. 34. For the sequence
in D1.4, cf. v. 1. 29, 30. Dn2 om. 61 (cf. v. 1. 60).

—^a) B2 तं (for सं-). B2.4 G2 चैव; G1 M1.2 देवं;
Ms देवा (for चैनं). —^b) K2 देवस्व (for देवास्व). Ś
K (Ks missing) D1 त्रि- (for तं). Ms ववन्दे तं पिता-
महः (= 62^a). — Ś K2-4 D1 om. (hapl.) 61^a-62^a.
—^c) D1.5.7.8 तं (for सं-). K1 सप्रजा यतयः सर्वे.
—^d) B2.5 D1.5.7.8 बालार्कस (D1 'लर्क स' हस्तं प्रभुः;
G1 M बालमर्कसमप्रभ.

62 = (var.) B. 13. 160. 35. For the sequence
in D1.4, cf. v. 1. 29, 30. Ś K2-4 Dn2 D1 om.
62^a (cf. v. 1. 61, 60). Ds om. 62^a. —^b) D1.5.7
चैनं; T G2.4 तु स; Bom. ed. स च (by transp.).
G2 दृष्ट्वा तु भुवनेश्वरं. — Ds om. 62^a. Ms reads 62^a
for the first time after 60. —^d) Ds तं ववन्दे (by
transp.). — After 62, N (Ks missing; Ds after
62^a) ins.:

1465*

ब्रह्मोवाच ।

त्वं यज्ञो भुवनस्यास्य त्वं गतिस्त्वं परायणम् ।

त्वं भवस्त्वं महादेवस्त्वं धाम परमं पदम् ।

त्वया सर्वमिदं व्याप्तं जगत्स्वावरजङ्गमम् ।

भगवन्भूतमव्ययेन लोकनाथ जगत्पते ।

प्रसादं कुरु शक्रस्य त्वया क्रोधादितस्य वै । [5]

व्यास उवाच ।

पद्मयोनिर्वचः श्रुत्वा ततः प्रीतो महेश्वरः ।

प्रसादाभिमुखो भूत्वा चाट्टहासमथाकरोत् ।

[(L. 1) D1.7.8 मतिस्व; Ds धृतिस्व (for ग'). K1
B2-4 D1.8 परायणः. — (L. 2) Ś K2.3 D1.8 मतिस्व;
D1.7.8 गतिस्व; Ds पतिस्व (for भवस्व). Śs K2 D1.4.7.8
महादेव (for 'देवस्व). Dr.8 धाता (for धाम). — (L.
3) Ds तवम् (for सर्वम्). Śs प्राप्तः. — (L. 4) B2
नमोस्तु ते (for जगत्पते). — (L. 5) Ds त्वया क्रोधादितः
प्रभो (for the post. half). Ś K2.3 D1.7.8 om. the
ref. — (L. 6) B2-5 Dc1 Dn1 Ds पद्मयोनिः (for 'नेर्).
B2 प्राह (for प्रीतो). Dc1 Dn1 वृक्षवजः (for महेश्वरः).
— B Dn1 om. line 7; Dc1 reads it on marg.
— (L. 7) Śs वेवाश् (for भूत्वा). Ds प्रप्रवाभिमुखो भूत्वा
(for the prior half). K1 Ds साट्टहासम्; K1.4 Dc1
Dn2 Ds अट्टहासम् (D2 'स्वम्; D1.3-8 सोट्ट' (for चट्ट-
हासम्). Ś K2.3 D1.4.4.6-8 अकारवत् (for अथाकरोत्).]

63 = (var.) B. 13. 160. 36. For the sequence

ब्रह्मच पुनर्बाहुर्ध्याप्रकृति वज्रिणः ॥ ६३
 तेषां प्रसन्नो भगवान्सपत्नीको वृषध्वजः ।
 देवानां त्रिदशश्रेष्ठो दक्षयज्ञविनाशनः ॥ ६४
 न वै रुद्रः स च शिवः सोऽग्निः शर्वः स सर्ववित् ।
 स चेन्द्रश्चैव वायुश्च सोऽश्विनौ स च विद्युतः ॥ ६५
 स भवः स च पर्जन्यो महादेवः स चानधः ।
 स चन्द्रमाः स चेशानः स सूर्यो वरुणश्च सः ॥ ६६

स कालः सोऽन्तको मृत्युः स यमो राज्यहानि च
 मासार्धमासा ऋतवः संख्ये संवत्सरश्च सः ॥ ६७
 स च धाता विधाता च विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् ।
 सर्वासां देवतानां च धारयत्यवपुर्वपुः ॥ ६८
 । स्तुतो देवः सैकधा बहुधा च सः ।
 शतधा सहस्रधा चैव तथा शतसहस्रधा ॥ ६९
 ईदृशः स महादेवो भूयश्च भगवानजः ।

C. 7. 9602
B. 7. 202. 110
K. 7. 223. 110

in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. —^a) M₂-s तत्र (for रुद्रः). —^b) Ś K₁-s D₁. 4-s तदा (for उमां). K₁ बने (for च ते). —^d) K₁ D₂ D₃. 5 प्रकृतिस्थो हि

64 For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. G₂ partly damaged. —^b) G₁ M महेश्वरः (for वृषध्वजः). —^c) D₄ partly damaged. D₅. 7-s देवानां दैवमन्त्राणां.

65 = (var.) B. 13. 160. 39. For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. —^a) D₄ शिवः सर्वः (for स च शिवः). D₇. 8 स वै रुद्रांशसंभूतः. —^b) K₁ B₁-4 De₁ D₂ D₃. 5-s सर्वस्य; K₂ B₅ D₂ D₁ G₂ सर्वः स; K₄ D₂. 4 सर्वश्च (D₄ om. च) (for शर्वः स). Ś₁ K₃ विश्ववित्; D₄. 5. 7. 8 सर्वगः; S (G₅ missing) सर्वकृत् (for 'वित्'). —^c) D₄ partly damaged. D₇. 8 स च (for चैव). D₂ सोमश्च; D₃ वातश्च (for वायुश्च). Ś₁ K₃ स एवेन्द्रश्च वायुश्च. —^d) Ś₂ K₄ B₁ D₁ T G₂-4 M₂. 5 च स (by transp.). D₂ वैद्युतः (for वि').

66 ^a) K₁ नयः (for भवः). Ś₁ K₃ च स (by transp.); D₅-s सर्वः. —^b) B De₁ D₂ D₃ सनातनः; D₅ G₁ M स चानध (for स चानधः). — 66^{ad} = B. 13. 160. 40^{ad}. —^d) G₂ damaged. B₁ स च (by transp.).

67 = B. 13. 160. 40^{ad}-41^{ad}. Ś K₂. 3 om. (hapl.) 67. —^b) B₂-4 De₁ D₂ तु; T G₂. 4 सः; G₃ सा (for च). —^c) K₁ D₅ मासौ; De₁ D₂ D₄. 5. 7. 8 मास (for मासा). D₂ D₇ ऋतवः (for ऋ). —^d) K₁ D₂. 6 संख्या; D₇. 8 संधिः; T G₂-4 स च; G₁ M पक्षौ (for संख्ये). K₁ D₂. 6 तु सः; D₄. 5. 7. 8 च यः; G₁ M₂. 2 च ह (for च सः). D₂ संख्ये संवत्सरणि च

68^{ad} = (var.) B. 13. 160. 41^{ad}. —^a) Ś₁ K₃ D₇. 8 स धाता च (D₇. 8 स); Ś₂ धाता स च (by transp.); K₁ B₅ D₆ धाता चैव; K₂. 4 B₁-4 De₁

D₂ D₁-s धाता च स. D₄ ...
 — After 68^{ad}, the sequence in G₁ M₂. 2 is: 72^{ad}-74^{ad}, 68^{ad}-70^{ad}, 75^{ad}, 83^{ad}, 70^{ad}-71^{ad}, 74^{ad}, 77^{ad}, 85^{ad}-87^{ad}, 80^{ad}, 88-89, 82, 75^{ad}-77^{ad}, 85^{ad}, 78-79, 87^{ad}, 80^{ad}-81^{ad}, 90; while M₂-s read 72-73 after it. —^c) T G₂-4 विशेषां (for सर्वासां). —^d) B₁ धारयन् (for 'वति'). D₄. 5. 8 [उ]त्तमस् (for [अ]वपुर्). K₁ धारयस् वपुर्वपुः; D₂ धारयन्स पुनर्वपुः.

69 For the sequence in G₁ M₂. 2, cf. v. l. 68. —^a) K₁ स वै; B₄. 5 D₂ सर्वः; D₇ सर्वे (for सर्वैर्). —^b) B (except B₅) De₁ D₂ सर्वया; T G₂-4 M₂. 2 एकधा; M₂-s सप्तधा (for सैक). — 69^{ad} = (var.) B. 13. 160. 43^{ad}. —^c) Hypermetric. T G₂-4 तथा सहस्रधा (T 'था' चैव. —^d) G₂ damaged. B De₁ D₂ भूयः (for तथा). K₁ D₅ सहस्रसः (for 'धा'). — After 69, N (K₅ missing) ins. :

1466* हे तन् तस्य देवस्य वेदज्ञा ब्राह्मणा विदुः ।
 धोरा चान्वा शिवा चान्वा ते तन् बहुधा पुनः ।
 धोरा तु वा तनुस्वस्य सोऽग्निर्विद्युत्स मास्करः ।
 सोमार्धं पुनरेवास् आपो ज्योतीषि चन्द्रमाः ।
 वेदाङ्गाः सोपनिषदः पुराणाप्यात्मनिब्रूयाः । [5]
 यदत्र परमं गुह्यं स वै देवो महेश्वरः ।

[Lines 1-4 = (var.) B. 13. 161. 3-4. — (L. 1) Ś₁ K₂. 3 D₁ दैतं न; D₂ दितन् (for हे तन्). D₃ देव-; D₄. 5. 7. 8 वस्य (for तस्य). D₅ वेदया (for देवस्य). D₅ om. from वेद up to तस्य (in line 3). Ś₁ K₂. 3 D₄. 4 दे (D₄ दे) वया; D₅ देवस्य (for वेदया). — (L. 2) K₃ तत्र; D₁ तत्र (for तन्). Ś₂ [अ]ग्नि नः; D₃ सूरः; D₄. 7. 8 स्युता (for पुनः). — (L. 3) B₅ च वा; D₄. 7. 8 वा च (for तु वा). De₁ D₂ तन्व. Ś₂ K₄ D₅ धोरा तु वातुवानस्य (for the prior half). K₅ B De₁ D₂ D₃. 5. 7. 8 विद्युः (for विपुर्). D₄. 5. 7. 8 च (for स). — (L. 4) K₁. 4 B₅-s D₂ D₃. 2. 5-s सोमया तु (D₅ तु);

C. 7. 86C2
B. 7. 202. 110
K. 7. 203. 110

न हि सर्वे मया शक्या वक्तुं भगवतो गुणाः ॥ ७०
सर्वैर्हैर्गृहीतान् सर्वपापसमन्वितान् ।
स मोचयति सुप्रीतः शरण्यः शरणागतान् ॥ ७१
आयुरारोग्यमैश्वर्यं वित्तं कामांश्च पुष्कलान् ।
स ददाति मनुष्येभ्यः स चैवाक्षिपते पुनः ॥ ७२
सेन्द्रादिषु च देवेषु तस्य चैश्वर्यमुच्यते ।

स चैव व्याहृते लोके मनुष्याणां शुभाशुभे ॥ ७३
ऐश्वर्याच्चैव कामानामीश्वरः पुनरुच्यते ।
महेश्वरश्च भूतानां महतामीश्वरश्च सः ॥ ७४
बहुभिर्वहुधा रूपैर्विश्वं व्याप्नोति वै जगत् ।
अस्य देवस्य यद्रक्तं समुद्रे तदतिष्ठत ॥ ७५
एष चैव इमशानेषु देवो वसति नित्यशः ।

B1 (marg.) सामांश्च (for 'लोमा'). — (L. 5) D2 स-
वेदाः; D2 वेदाश्च (for 'ज्ञाः'). S2 K1 D2 सोपनिषदाः.
K2 B2 s D2 s. 7. 8 वेदाः सांगोपनिषदः (D2 'दाः') (for
the prior half). S2 B1 -निश्चयः; K1 -निश्चयः (for
'याः'). D2 s. 7. 8 पुराणान्यात्मनिश्चयः (for the post. half).
— (L. 6) S2 देवो वै (by transp.).]

70 = (var.) B. 13. 160. 44. For the sequence
in G1 M1.2, cf. v. l. 68. — " G2 damaged. D2
सदयाः; D2 s. 7. 8 ईशश्च (for ईशदाः). S1 K2 s D1 तु;
S2 K2 D2 D2 s. 8 च (for स). S (G2 missing;
G2 damaged) शिवो (for महर्). M2-s भूयो (for
देवो). — " S K2 s भूयस्तु; B2 D2 D2 भूयांश्च (for
भूयश्च). D2s अतः; D2 भवः (for अजः). — " M
न हि शक्या (M1.2 शक्या) मया वक्तुं. — " M सर्वे
(for वक्तुं). K1 भगवतो गुणानव. — After 70, K1.4
D (except D2 D1 D2) ins.:

1467* अपि वर्षसहस्रेण सततं पाण्डुचन्दन ।

71 = (var.) B. 13. 161. 25^a-26^b. For the
sequence in G1 M1.2, cf. v. l. 68. — " B2 s सर्व-
(for सर्वर्). G1 M1.2 उपेतांश्च (for गृहीतान्). D2 s
वे; D2 s G1 M च (for वै). — " D2 -प्रतापितान्;
D2 s. 8 G1 -समन्विताः (for 'न्वितान्'). — " B2
निर्मोचयति प्रीतः.

72 = (var.) B. 13. 161. 26^a-27^b. For the
sequence in G1 M1.2, cf. v. l. 68. M2-s read 72-73
after 68^{ab}. — " S2 G2 partly damaged. S K2 s
D1 s विच- (for वित्तं). D1 कामं च (for कामांश्च).
D2s om. from पुष्क up to व्याप्नोति (in 75^b). K1 D2-s
चित्तकामां च मानुषान् (D2 s 'वा'). — 72^c is damaged
in G2. — " K1 D2-s. 7. 8 वै च (K1 वा) (for चैव).
S2 क्षिपते; G2 s [वा]क्षिपते (for [वा]क्षिपते). K1
D2-s वरः (for पुनः).

73 = (var.) B. 13. 161. 27^a-28^b. For the
sequence in G1 M, cf. v. l. 68. D2s om. 73

(cf. v. l. 72). — " T G1.2 s M1.2 हि; M2-s
[वा]पि (for च). K1 D2-s पुनः (D2 om. पुनः) सेन्द्रादि-
देवेषु; D2 सर्वेन्द्रादिषु दे'. — " S2 तस्यैव; K1.2 D2
तस्य वै; D1 तस्यैव (for तस्य च). — " S2 damaged.
K2 D1 न (for स). K1 D2-s. 6-8 व्याहृतो (D2 'ते');
B D2 D1 D2 D2 M2 व्याहृतो; M1.2 व्याहृतो (for
व्याहृते). T G2-s स चैव वेति लोकेषु. — " S2 D2-s.
7. 8 S (G2 missing) मानुषाणां (for मनुष्याणां). D1
शुभाशुभैः (for 'शुभे').

74 = B. 13. 161. 28^a-29^b. For the sequence
in G1 M1.2, cf. v. l. 68. D2s om. 74 (cf. v. l.
72). M2-s om. 74^{ab}. — " K1 D2 ऐश्वर्यस्यैव; D2
'यदिषु; D2 s 'यश्चैव; M1.2 'यं चैव (for 'यश्चैव').
— After 74^a, B2 s read 74^a, repeating it in its
proper place. S K2-s B2 D1 D1 om. 74^{ab}. — " S
K1 D2-s सेह; B1 D2 D2 च सः B2 सम्यग् (for
पुनर्). — " Bom. ed. महतां भूतानां (by transp.).
G2 damaged from रश्च up to व्याप्नोति (in 75^b).

75 = (var.) B. 13. 161. 29^{ab}. For the sequence
in G1 M1.2, cf. v. l. 68. D2s om. up to व्याप्नो
(cf. v. l. 72). G2 damaged up to व्याप्नो. — " T
G2 s बहुभ्यो (for 'भिर'). — " S2 damaged.
G1 M1.2 s. 4 s (sup. lin.) व्याप्नोते (for व्याप्नोति वै).
— After 75^{ab}, the sequence in M2-s is: 77^{ab},
83^{ab}, 85^a-86^a, 89, 87^{ab}, 80^{ab}, 88, 82, 75^a-77^a,
85^{ab}, 78-79, 87^{ab}, 80^a-81^a, 90 followed by 82^a-83^a
(r), 83^a-84^a, 85-87 (r), 88^a (r), 91 in M2-s
only. — " B D2 Dn D2 तस्य (for अस्य). S
K2 s तद् (for यद्). D2 यश्च रूपश्च यद्भवः. — " S
K2 यदतिष्ठत; K1 D2-s तदभिष्टु (D2 'च्यु') तं; K2 D1
यदि तिष्ठत (D1 'तः'); K2 B1-s. 5 T G2-s M2-s तद्-
चिह्नितं (B1-s. 5 'त'); D2s तदतिष्ठति (sic); D2 s. 7. 8
तदि (D1 s 'च') तिष्ठति; D2 तनु तिष्ठते (for तद्-
तिष्ठत). — After 75, K1 B D2 Dn D2 s. 7. 8 M1.2
ins.:

यजन्त्येनं जनास्तत्र वीरस्थान इतीश्वरम् ॥ ७६
 अस् दीप्तानि रूपाणि घोराणि च बहूनि च ।
 लोके यान्यस्य कुर्वन्ति मनुष्याः प्रवदन्ति च ॥ ७७
 नामधेयानि लोकेषु बहून्मित्र यथार्थवत् ।
 निरुच्यन्ते महत्त्वाच्च विभुत्वात्कर्ममिस्तथा ॥ ७८
 वेदे चास्य समाम्नातं शतरुद्रीयमुत्तमम् ।
 नाम्ना चानन्तरुद्रेति उपस्थानं महात्मनः ॥ ७९

1464* बहवामुखेति विख्यातं पिबत्तोयमयं हविः ।

[K₁ D₁ s निवसति (K₁ 'ते') (for [इ]नि विख्यातं).
 D₁ बहवामुखेति विक्षिप्तः (for the prior half). K₁ D₁ s.
 विवत् (for विवत्).]

—After 75, the sequence in T G₂-4, on the other
 hand, is 87^{ad}, 88^{ad}, 80^{ad}, 88^{ad}, 88^{ad} (r), 87^{ad}
 (r), 89, 76-79, 87^{ad}, 80°-86^d, 90.

76 = (var.) B. 13. 161. 19. For the sequence
 in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) B₁
 एवं (for एष). B₂ वा (for च). —^b) D₁ D₂
 रुद्रे (for देवो). T G₂-4 निर्देहन्; G₁ M निर्भयः
 (for नित्यशः). —^c) Ś₂ partly damaged. Ś₁ K
 (K₅ missing) D₁ s. r. s T G₂-4 यजते (D₅ 'ति') तं;
 D₂ यजत्येवं; D₆ जयति ते (for यजन्त्येनं). G₁ M₁ s
 सदा (for जनास्). D₄ जयंती तद्वत्सास्त्र. —^d) Ś
 D₁ देव (for वीर). K₁ वीरं स्थापुं मुनीश्वरं; D₁ s
 वीरस्थानमुमीश्वरं; S (G₅ missing) 'स्थाननिवासिनं'.

77 = (var.) B. 13. 161. 21. For the sequence
 in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) B₁ तस्य
 (for अस्य). Ś₂ अस्य रूपाणि दीप्तानि. —^b) B₁ D₂ om.
 77^{ad}. —^c) K₄ D₁ D₂ s. पुज्यते; G₁ M रूपाणि
 (for कुर्वन्ति). Ś₁ K₂ s D₁ स्तुवंति यानि लोकेस्य; Ś₂
 स्तुवंति या ****. —^d) Ś₂ partly damaged. T G₂-4
 मानुषाः (for मनुष्याः). D₄-s प्रसवंति (for प्रवदन्ति).

78 = (var.) B. 13. 161. 22. For the sequence
 in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) G₁ s
 M₁ s लोकेसिन् (for 'बु'). —^b) B₄ यथार्थतः (for
 'बद्'). —^c) Ś K₁-s D₁ r निरुच्यन्ते; B₅ निरयतो;
 D₄ s. s निरुच्यन्ते (for 'च्यन्ते'). D₄ महत्त्वापि (for
 महत्त्वाच्च). —^d) Ś₂ damaged. K₁ प्रमुत्वाद; G₁
 M₁ s 'बहु' (for विभु). Ś₁ K (K₅ missing) D
 (except D₁ D₁) कर्मणश्च; G₅ कर्मतश्च (for कर्म-

स कामानां प्रभुर्देवो ये दिव्या ये च मानुषाः ।
 स विभुः स प्रभुर्देवो विश्वं व्यामुवते महन् ॥ ८०
 ज्येष्ठं भूतं वदन्त्येनं ब्राह्मणा मुनयस्तथा ।
 प्रथमो ह्येष देवानां मुखादस्यानलोऽभवत् ॥ ८१
 सर्वथा यत्प्रशून्पाति तैश्च यद्रमते पुनः ।
 तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात्प्रशुपतिः स्मृतः ॥ ८२
 नित्येन ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यदा स्थितम् ।

मिस्). K₄ तदा (for तथा).

79 = (var.) B. 13. 161. 23. For the sequence
 in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) D₁ s
 देवे; D₂ देवे (for वेदे). Ś K₂-4 D₁ s समाख्यातं;
 K₁ 'प्रातं' (sic); D₂ 'प्यातं' (sic) (for 'प्यातं'). —^b)
 Ś K₂ s B₄ s D₁ s D₁ s. s. r. s M₁ s रुद्रियम्. T
 G₂ s उच्यते (for उत्तमम्). —^c) 79^{ad} is damaged in
 G₂. —^d) Ś K₁-s B₁ s D₁ s D₁ s D₁ s नाम्ना (K₁ B₁
 D₁ 'ज्ञो') चानन्तरं रुद्रम् (B₁ s D₁ D₁ 'द्रे'); D₂ नाम्ना
 चानन्तरुद्रस्य; D₁ s नाम्नां चानन्तरकरणम्. —^e) K₄ B
 D₁ D₁ D₂ s T G₂-4 ह्युपस्थानं (for उप").

80 Cf. B. 13. 161. 24. For the sequence in
 S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) D₁ s लोकानां
 (for कामानां). Ś₁ विभुर् (for प्रभुर्). D₁ s दिव्यो
 (for देवो). —^b) Ś₂ G₂ मानवाः (for मानुषाः).
 —^c) T G₂-4 विभुः (for विभुः). —^d) N (K₅
 missing) व्या (K₂ प्रा)प्नोति वै (for व्यामुवते). K₁
 D₂ s-8 महान्; G₁ M₁ s जगद् (for महद्).

81 = (var.) B. 13. 161. 24°-25°. For the
 sequence in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. —^a)
 Ś₂ damaged; K₁ D₁ D₁ D₂ s-8 G₁ s. s ज्येष्ठ (for
 ज्येष्ठं). B₁ [इ]मं; D₂ s [अ]मे (for [ए]मं). —^b)
 K₁ तदा (for तथा). —^c) G₁ M₁ s (marg. before
 corr.) प्रथमो; G₂ अवमो (for प्रथमो). —^d) Ś₂ B₁ s
 D₁ [अ]निको (for [अ]नलो). G₅ अनिकस्यानि? न) लो-
 मवद्.

82 = (var.) B. 13. 161. 14. For the sequence
 in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) K₁ D₂
 सर्वथा यः; B₁ 'यानं'; B₂ सर्वदा यद्; T G₂ s M₁ s
 (last two second time) सर्वान्वह; G₂ स यदावद् (for
 सर्वथा यद्). K₁ यति; D₂ जन्मांश्च (for पाति). D₄
 सर्वथा यत्प्रशूतानि; D₅ सर्वस्वापस्वशूतानि. —^b) 82^{ad}

C. 7. 86/8
 B. 7. 202. 124
 K. 7. 823. 134

C. 7. 1016
B. 7. 102. 124
K. 7. 103. 124

महयन्ति च लोकाश्च महेश्वर इति स्मृतः ॥ ८३

ऋषयश्चैव देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।

लिङ्गमस्याचरन्ति स्म तच्चाप्यूर्ध्वं समास्थितम् ॥ ८४

पूज्यमाने ततस्तस्मिन्मोदते स महेश्वरः ।

सुखी प्रीतश्च भवति प्रहृष्टश्चैव शंकरः ॥ ८५

is damaged in G₂. —^b) D₃ [अपि (for यद्). B₃ तस्य यो व्रसते पुनः (sic); D₃ वैश्वद्रुमते पुनः (sic) —^c) T G₂₋₄ अपि (for बधि-). K₁ यज्ञस्य; K₂₋₃ B₃ D₃ D₃ यश्च (for यच्च).

83 = (var.) B. 13. 161. 15. For the sequence in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) K₄ D₃ नित्ये (D₃ 'त्यं' च; D₃ यद्व्यं (sic); D₃ दिव्येन; T G₂₋₄ M₃₋₅ (last two second time) सत्येन; Bom. ed. दिव्यं च (for नित्येन). —^b) D₃ repeats (without var.) 83^b after सोमार्चं च (in 95^b). —^c) K₁₋₄ B₁₋₂₋₃ D₃ D₁₋₃ T G₂₋₄ M₃₋₅ (last two second time) यया; G₁ M₃ (first time). 4. 5 (first time) सदा (for यदा). K₁ D₄₋₅ [उ]स्थितं (for स्थितम्). —^d) om. 83^c-84^b. G₁ M₁₋₂₋₄ om. (hapl.) 83^c-84^b. —^e) S₁ K₃ D₃ मोहयन्ति (for मह). D₃ लोकांश्च. D₇₋₈ तं (for च). S₂ K₁₋₂₋₄ D₁ मोह (S₂ 'द' यन्सर्वलोकांश्च (K₁ 'कानां; D₁ 'काश्च); B₁₋₃₋₅ D₁ D₃ D₂₋₃ महय (B₃ D₁ D₃ मोहय; D₃ मोहयंश्चैव लोकांश्च; B₂ पराणां य स लोकांश्च; T G₂₋₄ M₃₋₅ तं (T G₂ स) मर्चयन्ति लोकांश्च. —^f) D₃ स्थितः (for स्मृतः). S₁ K₃ तेन महेश्वरः स्मृतः.

84 = (var.) B. 13. 161. 17. For the sequence in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. D₃ om. 84^{ab}; G₁ M₁₋₂₋₄ om. 84 (cf. v. l. 83). —^a) S₁ K₁₋₃ D₁₋₃₋₇₋₈ हि (for [ए]व). —^b) S₁ K₃ तथा (for तच्च). K₁ D₃ [अ]पूर्वं; D₃ [अ]प्यर्चं; D₃₋₇ पूर्वं (for [अ]प्यूर्ध्वं). D₂ व्यवस्थितं; D₃₋₅₋₈ समाश्रिताः; D₃ 'श्रितं' (for 'स्थितम्'). — After 84, T G₂₋₄ M₃₋₅ ins.:

1469* तर्ध्वलिङ्गस्तत्रोक्तो भगवान्ब्राह्मणैः सदा ।

[M₃₋₅ सह (for सदा).]

85 = (var.) B. 13. 161. 18. For the sequence in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. 85^{ab} is partly damaged in G₂. —^a) B₃ तत्र (for ततस्). T G₂₋₄ M₃₋₅ (last two second time) पूज्यमाने च तस्मिन्; G₁ M (M₃₋₅ first time) तेषु संपूज्यमानेषु. —^b) D₃ च (for स). T G₂₋₄ M₃₋₅ (last two second time)

यदस्य बहुधा रूपं भूतभव्यमवस्थितम् ।

स्यावरं जङ्गमं चैव बहुरूपस्ततः स्मृतः ॥ ८६

एकाक्षो जाज्वलन्नास्ते सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा ।

क्रोधाद्यश्चाविश्लोकांस्तस्माच्छर्व इति स्मृतः ॥ ८७

धूम्रं रूपं च यत्तस्य धूर्जटिस्तेन उच्यते ।

पूज्यते च महेश्वरः. —^a) S₁ K₂₋₃ D₃₋₅ सुखं; D₃ स्वयं; T G₂₋₄ M₃₋₅ (last two second time) सुखं (for सुखी). G₂₋₄ M₁₋₃₋₅ (last two second time) प्रीतिश्च (for प्रीतश्च). M₃ (second time) भवत (for 'ति'). —^b) T G₂₋₄ M₃₋₅ (last two second time) प्रभवश्च (for प्रहृष्टश्च).

86 = (var.) B. 13. 161. 11^c-12^b. For the sequence in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) S₁ K₂₋₃ D₁ यद्वज्र; D₂ यन्नास्य (for यदस्य). —^b) D₁ भव्यं. S₂ K₃₋₄ B (except B₄) D₁ D₃ भवस्थितं (S₂ 'ति'); K₁ समाहितं; D₂ भविष्यतः; D₃₋₅ समा D₃ 'म' स्थितं (for भवस्थितम्). D₃ भूतं भव्यं भवस्थितं; D₃ भूतं भव्यमवस्थितं; S (G₅ missing) भूतं भव्यं (M₃ om. भव्यं) भवत्तया (G₂ M₃₋₅ 'दा'). —^c) G₁ M₁₋₃ बहुरूपं (for 'रूपस्य'). K₁ D₃ G₃ ततः (for स्मृतः).

87 87^{ab} = (var.) B. 13. 161. 13^{ab}. For the sequence in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. D₃ om. (hapl.) 87-88. —^a) K₁ D₃ जज्वलन्; D₂₋₄ 5. 7 यज्ज्व; T G₂₋₄ (all first time) M₃₋₅ (both second time) विज्ज्व (for जाज्व). B₃ स्व[?] स्वाक्षे (for आस्ते). —^b) = 91^b. D₃ om. from सर्वतो ऋषे देवा (in 88^c). S₁ K₃ यः; K₂ D₁ सः; D₃ च (for वा). D₂ सर्वतोऽक्षिमयोऽस्ते (sic); T (both second time) G₁₋₂₋₄ (last three second time) M₁₋₂₋₃ (first time). 4. 5 (first time) क्ष इवेक्षते; T G₂₋₄ (all first time) M₃₋₅ (both second time) सर्वतः शोभनं विशेत् (M₃₋₅ ब्रजेत्). — D₃ om. (hapl.) 87^c-91^b. —^c) B₁ D₁ D₃ D₁₋₂ यच्च; D₅ यापि (for यच्च). D₂ क्रोधे ह्यास्यावि दि शालोका; T G₂₋₃ क्रोधमस्याविश्लोकास्य; G₁ M₁₋₂ क्रोधाद्यच्छति यल्लोकं; G₂ M₃₋₅ (last two second time) क्रोधाद्यमा (G₄ 'म') विश्लोकांश्च (M₃₋₅ 'श्लोकांश्च'); M₁₋₅ (first time) क्रोधाद्यच्छति यल्लोकं. —^d) S₁ K₂₋₃ D₁ T G₂₋₄ तेन (for तस्मात्). K₁₋₄ B₁₋₃₋₅ D₂₋₃ सर्वं (for सर्वं).

88 88^{ab} = (var.) B. 13. 161. 9^{ab}. For the sequence in S (G₅ missing), cf. v. l. 68, 75. D₃ om. ऋषे

विश्वे देवाश्च यच्चस्मिन्विश्वरूपस्ततः स्मृतः ॥ ८८
तिस्रो देवीर्यदा चैव मज्जते भुवनेश्वरः ।
ग्रामपः पृथिवीं चैव त्र्यम्बकश्च ततः स्मृतः ॥ ८९
समेष्यति यन्नित्यं सर्वार्थान्सर्वकर्मसु ।
त्रिमिच्छन्मनुष्याणां तस्मादेष शिवः स्मृतः ॥ ९०

to विश्वे देवा; Ds. s om. 88 (all cf. v. l. 87). K1 D1 om. (hapl.) 88. D4 om. (hapl.) 88-89. — ") K2. s B2-s Dc1 Dn1 Ds. s T G2-4 धृञ् (for धृञ्) Ds हि (for च). — ") S K2. s D1 [इ]त्यतः; S (Gs missing) पुनर् (for तेन). K1 B Dc1 Dn1 Ds. s चोच्यते (for उ). — 88^{ad} = B. 13. 161. 12^{ad}. — ") S K3 वसंत्सस्मिन्; D1 च संत्सस्मिन्; G2 (first time) M2. s (both second time) श्रयंत्सस्मिन् (M2 s 'साद्); G4 (first time) श्रयंत्ससाद्; M1. 2 च यस्तस्मिन् (for च यत्तस्मिन्). Dn1 विश्वे देवाश्च ऋषयो; T G2 (all first time) विश्वे देवाश्रयं तस्मिन् (sic). — ") S1 K2 Ds T G2-4 (last five first time) M2. s (both second time) इति (for ततः). — After 88, Ds reads lines 9-10 of 1470*.

89 For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. D2. s om. 89 (cf. v. l. 88, 87). Dn2 reads 89 after 91. — ") B Dc1 Dn1 S (Gs missing) देव्यो (for देवीर्). B1-s. s Dc1 Dn1 T G2. s वदा (T G2. s 'या' चैनं; G1 M [स]पि यच्चैनं (for वदा चैव). Ds तिस्रो देवेव मज्जते (sic). — ") B2 Dc1 Dn1 S (Gs missing) मज्जते (for मज्जते). B Dc1 Dn1 D1 T G1. s. 4 M भुवनेश्वरं; G2 यं महेश्वरं (for भुवनेश्वर). — ") B2-s Dc1 Dn1 S (Gs missing) शौर (for ग्राम्). B2-s Dc1 D1 S (Gs missing) पृथिवी (for 'वी'). — ") S2 K2 स; B1. 2. 4 Dc1 Dn1 तु (for च).

90 = (var.) B. 13. 161. 9^c-10^b. For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. Ds om. 90 (cf. v. l. 87). D2 om. (hapl.) 90-91. T G2-4 om. 90^{ab}. — ") G1 M यो (for यद्). — ") K1 सर्वतः; D2. s सर्वथा; D7 सर्वार्थी (for 'र्थी'). — ") T G2-4 कुर्वन् (for इच्छन्). — ") S K2 Ds. s. 4. 8 शिव इति; T G2-4 देवः शिवः (for एष शिवः).

91 For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. D2 om. 91 (cf. v. l. 90). Ds om. 91^{ab} (cf. v. l. 87). 91^{ab} = (var.) B. 161. 13^{ab}. — ") S1 K2

सहस्राक्षोऽप्युताक्षो वा सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा ।
यच्च विश्वं महत्पाति महादेवस्ततः स्मृतः ॥ ९१
दहत्यूर्ध्वं स्थितो यच्च प्राणोत्पत्तिस्थितश्च यत् ।
स्थितलिङ्गश्च यन्नित्यं तस्मात्प्राणुरिति स्मृतः ॥ ९२
विषमस्थः शरीरेषु समश्च प्राणिनामिह ।

C. 7. 9630
B. 7. 102. 129
K. 7. 202. 139

यः (for वा). S (Gs missing) सर्वतोऽक्ष इवेक्षते (Gs 'वेक्षते; G2 'वोच्यते). — 91^{ad} = (var.) B. 13. 161. 10^{ad}. — ") S2 K1. s D2. s. 7. 8 यश्च; G1 M यसाद् (for यच्च). S1 K1 D2-s महान् (for महत्). K1 D2. s याति; D7. s G2 भाति (for पाति). — ") K1 B2 D2-s G1 M इति (for ततः). D1 स्मृताः. — After 91, Dn2 reads 89; while D2. s ins. 1470*.

92 = (var.) B. 13. 161. 10^c-11^d. D2. s om. (hapl.) 92. — ") S1 K2 Dc1 Dn D2. s महत्पूर्वं; S2 K2. s D1 महत्पूर्व (S2 'दू. र्ध्वं; B1-s. s दहत्यूर्ध्वं (B2 'र्ध्वं); B2 दहत्यूर्ध्वं (for दहत्यूर्ध्वं). K1. s B2 Dc1 Dn D2. s यच्च (for यच्च). — ") D2 प्राणोत्पत्तिः; G2 'त्यत्तौ (for 'त्यत्ति). Dn2 G1 M स्थितिश्च; D2 स्थितेश्च (for स्थितश्च). S1 K1. s Dn2 D2. s. 4 G1 M1. s यः; D7. s सः (for यत्). T G2. 4 प्राणवत्तस्थितं च यत्. — ") S2 K1. s Dn1 D2. s M2 स्थितिः; Dn2 M1. 4 स्थितं; D7. s T G2-4 M2 स्थिरः; G1 स्थिति (for स्थित). K1 G1 M1. 2. 4 स्थितिं (for स्थितश्च). — ") G2 damaged. K1 D7. s च सं (for इति). — After 92, N (K2 missing; D2. s, after 91) ins.:

1470* भूर्वाचन्द्रमसोलोके प्रकाशान्वयवशश्च ये ।
ते केनाः संज्ञितास्तस्य भ्योमकेसस्ततः स्मृतः ।
कपिः श्रेष्ठ इति प्रोक्तो धर्मश्च वृष उच्यते ।
स देवदेवो भगवान्कीर्त्यते वै वृषाकपिः ।
ब्रह्माणमिन्द्रं वरुणं धर्मं धनदमेव च । [5]
निगृह्य हरते यस्मात्तस्माद्वर इति स्मृतः ।
निमीलितार्भ्यां नेत्रार्भ्यां बाह्याह्वया महेषरः ।
ललाटे नेत्रमधुजलेन स्पृक्षः स उच्यते ।
सूतं भव्यं भविष्यच्च सर्वं सर्वमशेषतः ।
अथ एष ललो यस्मात्तस्माद्वरमवोद्वहः । [10]

[B2 Dc1 Dn1 om. (hapl.) lines 1-2. — (L. 1) D2. s सर्वोन्नतमसौ (for 'मसौर्). Dn2 प्रकाशते (for 'दन्ति). K1 D2 [आ]वृषश्च (for [अ]वृषश्च). S K2-4 तु (for च). B2 वाः (for वे). B2 D2. 4 प्रकाशते-वृषश्च वे; D1 'लावृषश्च वे; D2 'तेवृषस्तु वे; D2 'त्यवृषश्च वे; D2 'ते वृषश्च वाः (for the post. half).

1. 7. 9530
1. 7. 202, 139
1. 7. 2. 3. 139

स वायुर्विषमस्थेषु प्राणापानशरीरिषु ॥ ९३
पूजयेदिग्रहं यस्तु लिङ्गं वापि समर्चयेत् ।
लिङ्गं पूजयित्वा नित्यं महतीं श्रियमश्नुते ॥ ९४
ऊरुभ्यामर्धमाश्रेयं सोमार्धं च शिवा तनुः ।

— (L. 2) K₁ B₁₋₃ D_{2,3} ते (B₁ ताः) केशः; B₅ D₅ ताः केशाः; D_{2,3} ताः केशः (for ते केशाः). K₁ B (B₄ om.) D_{2,3} D_{2,3,5} तस्य (for तस्य). K₁ D_{1,6-8} केशाश्च संयत्तारुपे (for the prior half). Ś₁ (sup. lin. as above) व्यापि- (for व्योम-). Ś₁ K₂ इति; D_{4,7,8} च स (for तनः). — B₁₋₃ om. lines 3-4. B₄ D_{2,3} read lines 3-8 after 98. — (L. 3) D₂ कपि- (for कपिः). — (L. 4) B_{4,5} [S]नो; D₂ D_{2,3} स; D_{2,3} [S]साद् (for वै). — B_{2,3} read lines 5-6 on marg. — (L. 5) B_{1,2} ब्रह्माणमिन्द्राङ्गो (for the prior half). — B_{2,3} om. 7-10. — (L. 7) B_{4,5} D_{2,3} उन्मीलिताभ्यां (for निर्मा). K₁ बान्धव्या; K_{2,4} B_{1,2} D_{2,3} D_{2,3,5} बलादेवो (K₂ व्या); D₂ बली देवो; D_{7,8} अन्यदेव्या (for बाल्यादेव्या). — (L. 8) D_{4,6-8} तस्माद् (for तेन). D₂ त्र्यम्बकः; D₂ त्रिनयन (for त्र्यम्बकः स). D₂ तस्मात्त्र्यम्बक इति स्मृतः (for the post. half). — B_{1,2} D_{2,3} D_{2,3} om. lines 9-10; D₂ reads the same after 88. — (L. 9) D₂ देहे भूतं (for भूतं भवत्). K_{1,4} B_{2,3} D_{2,3} D_{2,3,5} सविष्यं (for सविच). D₂ भवः; D₂ भवेत्; D_{7,8} सवः (for सवः). K₄ D_{2,3} सवः जगदशेषतः; B₁ दन्व सवः सशेषतः (for the post. half). — (L. 10) K_{2,4} B₁ D_{2,3} D_{2,3,5} भव एव; D₁ भवत्वेव (for भव एव). D₂ तस्माद्. K₁ भवत्वरः; D₂ भवोद्भिदः (for भवोद्भवः).]

93 = (var.) B. 13. 161. 20. The portion of the text from 93^a up to the end of the adhy. is lost in Ś₂ on a missing folio. —^a) G₂ damaged. K₁ D_{4,5} विषमस्थः; D₂ विषमश्च; D₂ मञ्ज- (sic); D_{7,8} G₂ मस्थ- (for मस्थं). K₂ च घोरेशु (for शरी). —^b) K₁ रक्षेक्षः; B₁ G_{2,4} समस्थः; D₄₋₈ समस्थः; G₂ damaged (for म्र). D₂ वरः (for इह). —^c) D₂ partly damaged. K₁ D_{4,7,8} प्राणिनां; G_{2,4} समाधुर (for स वाधुर). G₁ M_{1,2} स वाधुः सर्वमूलेषु. —^d) K₁ प्राणापानाश्च; K_{2,4} B₁₋₄ D₂ T G₁ M_{1,2} प्राणोपानः; B₂ D₂ D_{2,6} प्राणापावः; D_{7,8} G₂₋₄ प्राणापावः (G_{2,4} म-); M₂₋₆ प्राणापावः (for प्राणापान-). D₂ शरेषु च (for शरीरिषु).

94 = (var.) B. 13. 161. 16. Ś₂ missing (cf. v. 1. 93). —^b) K₂ D_{2,6} च (for वा). D₄ समर्चयेत्;

आत्मनोऽर्धं च तस्याग्निः सोमोऽर्धं पुनरुच्यते ॥ ९५
तैजसी महती दीप्ता देवेभ्यश्च शिवा तनुः ।
भास्वती मानुषेभ्यस्तनुर्धोरागिरुच्यते ॥ ९६
ब्रह्मचर्यं चरत्येष शिवा यास्य तनुस्तथा ।

S (G₂ missing) महात्मनः (for समर्चयेत्). B D₂ D₂ लिङ्गं चापि महात्मनः. —^a) K₁ D_{2,6} लिङ्गपूजाप्रभावेन. G₂ तस्माद्ब्रह्मजयिता नित्यं. —^d) K₁ D_{2,6} मानवः; G₂ damaged (for महती).

95 Ś₂ missing (cf. v. 1. 93). —^a) Ś₁ K_{2,3} आग्नेयी (for यं). T G₂ तनुपश्चार्धमाश्रेयं. —^b) Ś₁ सोमार्धः; D₂ M_{2,4} सोमार्धः; D₂ सोमार्धं (for सोमार्धं). K₁ om.; D₄ तु (for च). — After सोमार्धं च, D₂ repeats 83^b. T G₂₋₄ सोमार्धं च शिवं स्मृतं. — D_{2,7} om. (hapl.) 95^a-96^b. 95^a = (var.) B. 13. 161. 5^a. —^c) D₂ आसतोर्धः; T G_{2,3} ततो रूपं (for आत्मनोऽर्धं). K₁ च यत्तस्य; K₂ B₂₋₅ D₂ D_{2,3} तथा (D_{2,3} अथ) चाग्निः; D₄ damaged (for च तस्याग्निः). —^d) G₂ damaged. Ś₁ K₂ सोमः; K₁ तस्यार्धः; K₂ B D₂ D_{2,3} D_{2,3,5} सोमार्धः; D_{2,3} सोमार्धं (for सोमोऽर्धं). D₄ स्पर्धेषु पुनरुच्यते.

96 Ś₂ missing (cf. v. 1. 93). D_{2,7} om. 96^a (cf. v. 1. 95). D₂ repeats 96^a after 96^a. —^a) K₁ D_{2,5} M₂₋₅ तेजसी; D₂ तेजो वै (for तैजसी). D₂ दीप्तिरः; M_{2,4,5} (sup. lin. as in text) दीप्तिः (for दीप्ति). —^b) Ś₁ K_{2,3} सा; K₂ B₁₋₄ D₂ D_{2,3} [S]स्य; M_{1,2} तु (for च). M₁ तनुं. B₂ देवाश्चास्य शिवा तनुः; D₂ दिव्या चास्य महातनुः; T G₂₋₄ M₂₋₅ देवी या च (M₂₋₅ यच्च) शिवा तनुः. —^c) K₁ शास्वती (for भास्वती). K₁ D_{2,3} D₄₋₈ मानुषेभ्यश्च; B₂ वेयस्य (for वेज्यस्य). —^d) D_{7,8} ननु (for तनुः). D₂ अग्निम् (for अग्निः). M_{2,5} उद्गमा; M_{4,5} (sup. lin.) उद्गवा (for उच्यते). T तनुयोरगिरुच्यते.

97 = (var.) B. 13. 161. 5^a-6^b. Ś₂ missing (cf. v. 1. 93). —^a) D_{2,3} ब्रह्मचर्यं (for चर्यं). K₁ D_{2,3} D₄₋₈ T G₂₋₄ M₂₋₅ [ए]षा (for [ए]ष). —^b) G₁ यस्य; M₂₋₅ यच्च (for यास्य). Ś₁ K_{2,3} D₁ च या; D₂ T G_{2,3} M तथा (for तया). —^c) K₁ D₂ M₂₋₅ यस्य; B₂ या सा; D₂ यास्य (for यास्य). B_{1,2} D₂ D_{2,3} G₁ M_{1,2} घोरतमा (for तरा). T G₂ अघोरस्य च घोरा या; G₂ सौम्यस्वरूपा सा मूर्तिः. —^d) K₁ सुतेक्षरी; B₂ महेश्वरः (for तयेक्षरः). D₄ सर्वमग्निः तयेक्षराः; D₂ सर्वमग्निः तयेक्षरः; D_{7,8} सर्वमग्निः तयेक्षरी;

शस्त्रोतरा मूर्तिः सर्वानत्ति तयेश्वरः ॥ ९७
निर्दिहति यत्कीक्ष्णो यदुग्रो यत्प्रतापवान् ।
मांसशोणितमज्जादो यत्ततो रुद्र उच्यते ॥ ९८
एव देवो महादेवो योऽसौ पार्थ तवाग्रतः ।
संग्रामे शत्रवान्निघ्नस्त्वया दृष्टः पिनाकधृक् ॥ ९९
एष वै भगवान्देवः संग्रामे याति तेऽग्रतः ।
केन दत्तानि तेऽस्त्राणि यैस्तया दानवा हताः ॥ १००

धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं वेदैश्च संज्ञितम् ।
देवदेवस्य ते पार्थ व्याख्यातं शतरुद्रियम् ॥ १०१
सर्वार्थसाधकं पुण्यं सर्वकिल्बिषनाशनम् ।
सर्वपापप्रशमनं सर्वदुःखभयापहम् ॥ १०२
चतुर्विधमिदं स्तोत्रं यः शृणोति नरः सदा ।
विजित्य सर्वाञ्छत्रन्स रुद्रलोके महीयते ॥ १०३
चरितं महात्मनो दिव्यं सांग्रामिकमिदं शुभम्

C. 7. 9642
B. 7. 222. 151
K. 7. 222. 181

I G₂.s सर्वाननुचरेत्सदा; M₃.i.s (sup. in.) सर्वादिह-
नेश्वरः; M₅ सर्वानत्यय सेश्वरः.

98 = B. 13. 161. 7. S₂ missing (cf. v. l. 93).
—^a) S₁ K₂.s D₁ निर्दिहति (for निर्दिहति). K₁ D₄.s
1.3 वा; B₅ M₃-s यस (for यत्). D₂ तीक्ष्णा; D₃
हीनो; D₅ तीक्ष्णे (for तीक्ष्णो). —^b) D_{n1} य उग्रो;
D₅ यदुग्र (for यदुग्रो). D₂ T यः; G₂ damaged
(for यत्). G₃ यदुच्छायः प्रतापवान्. —^c) G₂ partly
damaged. B₅ मज्जाय; D₁.s.s G₁ M मज्जादौ (D₅
'द्वि') (for 'दो'). K₁ D₄ मांसशोणितमन्मेदो. —^d) K₁
वतनो (sic); D₄.s यत्ततो (for यत्ततो). B₅ ततो
रुद्रः स उच्यते; T G₂.s रुद्र इत्यभिधीयते. — After
1, B₅ D_{n1} read lines 3-8 of 1470*, while K₄
ins. 1472*.

99 S₂ missing (cf. v. l. 93). —^a) D₅ एव (for
एष). G₁ M स एष भगवान्देवो. — G₂ om. (hapl.)
99^a-100^a. —^b) T G₂.i असौ (for योऽसौ). K₁ D₄
ज्जाग्रतः (for 'ग्रतः'). — D₂ om. (hapl.) 99^a-100^b.
—^c) D_{n2} सततं (for संग्रामे). —^d) D₄ पृष्टः (for
पृष्ठः). S₁ K₂.s D₇ T पिनाकधृक्. — After 99, S₁
K (K₄ missing) D_{o1} (marg. sec. m.) D_{n2} D₁.s-8
ins.:

1471* सिन्धुराजवधार्थाय प्रतिज्ञाते स्वयानव ।

[D_{o1} D_{n2} प्रतिज्ञायत् (for 'ज्ञाते').]

— D_{o1} (marg. sec. m.) D_{n2} D₃.s.s (marg.) cont.:
K₄ ins. after 98:

1472* कृष्णेन दर्शिते स्वप्ने यस्ते शैलेन्द्रमूर्धनि ।

[Cf. 7. 57. 34. D_{o1} D_{n2} D₅ तु (for ते).]

100 S₂ missing (cf. v. l. 93). D₂ om. 100^a;
— om. 100^a (cf. v. l. 99). —^a) S (G₂ om.; G₅
missing) स एष (for एष वै). —^b) G₁.i M सर्व-
लोकेश्वरः प्रभुः. —^c) S₁ K₂.i D_{n2} D₁.s तेन (for

येन). B₁ G₁ M तेन तेस्त्राणि दत्तानि.

101 S₂ missing (cf. v. l. 93). D₅ transp. 101^a
and 101^a. —^a) D_{n2} वन्ध (for धन्यं). —^b) D₄
देवैश्च (for वेदैश्च). D_{n1} संमतं (for संज्ञितम्). —^d)
K₄ शतरुद्रयं (sic).

102 S₂ missing (cf. v. l. 93). 102^a is damaged
in G₂. —^a) B D_{o1} D_{n1} D₅ साधनं (for 'कं').
—^b) G₁ M शत्रुवि (for 'किल्बिष'). — D₅ reads
102^a after 103. —^d) D_{n2} विनाशनं (for भया-
पहम्). — After 102, G₁ M ins.:

1473* अश्वमेधसदृशस्य राजसूयशतस्य च ।

इष्टस्य फलमाप्नोति दुराचारोऽपि मानवः ।

गवां कोटिशतस्यापि दानस्य फलमश्नुते ।

[(L. 3) G₁ M₁.s दत्तस्य (for दानस्य).]

103 S₂ missing (cf. v. l. 93). —^a) D₄.s-8 G₁
इमं (for इदं). —^b) G₁ M सदा नरः (by transp.).
B₁ यः पठेन्नियतः शुचिः. — K₄ D₁ om. (hapl.) 103^a-
105^b. —^c) S₁ K₂.s च; D₅ lacuna (for स). K₁
B₅ विजित्य सर्वथा शत्रून्; B₁.s.s D_{o1} 'त्य शत्रून्सर्वान्स'
(B₁ 'वांश्च'); B₅ D₅ 'त्य सर्वशत्रून्स (D₅ 'न्वै'); D_{n1}
स विजित्य रणे शत्रून्; S (G₅ missing) विजित्य शा-
(G₄ श) शत्रवान्सर्वान् (G₄ 'न्महान्'). — After 103, D₅
reads 102^a.

104 S₂ missing (cf. v. l. 93). K₄ D₁ om. 104
(cf. v. l. 103). —^a) Hypermetric. D₂ प्रोक्तं; G₄
एवं (for चरितं). D_{n2} D₅ महात्मनां (for 'त्मनो'). D₅
हीदं; T G₂ M₃-s नित्यं (for दिव्यं). D₄ चरतीह
महात्मानो; D₇.s चरितं देवदेवस्य; G₄ 'तं महादाश्वयं.
—^b) K₁.s D_{n2} D₁.s संग्रामिकम् (for सांग्रामं). Bom.
ed. स्मृतं (for शुभम्). D₁.s दिव्यं स (D₅ सां) ग्रामिकं
शुभं; D₇ दिव्यं संग्रामिकमिदं शुभं (hypermetric).
— 104^a is partly damaged in G₂. —^c) K₁ D₄

C. 7. 9642
B. 7. 102. 151
K. 7. 103. 151

पठन्वै शतरुद्रीयं शृण्वंश्च सततोत्थितः ॥ १०४

भक्तो विश्वेश्वरं देवं मालुपेषु तु यः सदा ।

वरान्स कामाल्लभते प्रसन्ने ज्यम्बके नरः ॥ १०५

गच्छ युध्यस्व कौन्तेय न तवास्ति पराजयः ।

यस्य मन्त्री च गोप्ता च पार्श्वतस्ते जनार्दनः ॥ १०६

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वार्जुनं संख्ये पराशरमुत्तदा ।

जगाम भरतश्रेष्ठ यथागतमरिंदम ॥ १०७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ समाप्तं नारायणास्त्रमोक्षपर्वं ॥

॥ समाप्तं द्रोणपर्वं ॥

1. 8 पठेद् (for पठन्). D₄ रुद्रीयं (for -रुद्रीयं). —^a)
D₄ यः शृण्वन्; D₅ प्रातश्च; D₅ यः शृण्वंश्च (hyper-
metric); D₁ यः शृणुयात्; D₂ शृणुयात् (for शृण्वंश्च).
K₁ यः शृणोति तयोत्थितः; D₂ शृण्वंश्च सततं नरः; G₁
M सर्वपापैः प्रमुच्यते. — After 104, D₅ ins.:

1474* यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।

दिवा वा यदि वा रात्रौ ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।

105 Śa missing (cf. v. l. 93). K₄ D₁ om. 105^{ab}
(cf. v. l. 103). —^a) D₅ भक्तो विश्वेश्वरं देवे. —^b)
B₂ D₅ च (for तु). —^c) D₂ सर्वान् (for वरान्).
K₄ B₁ 2. 4. 6 D₅ D₁ कामान्स (by transp.); D₅
अभीष्टात्. —^d) K₁ D₄ 4. 6 प्रसन्ने ज्यम्बकेश्वरः (D₅ 'रे').

106 Śa missing (cf. v. l. 93). —^b) D₅ तत्र
(for तव). D₂ पराभवः (for 'जयः'). — D₄ om.
106^a-107^b. —^c) K₁ पश्य (for यस्य). D₅ पार्श्वस्थ
(for गोप्ता च). T G₂-4 यस्य गोप्ता च मन्त्री च. —^d)
Ś₁ K₂ 8 D₁ पार्श्वस्थश्च; K₄ D₂ 8 D₅ 'स्थो हि;
T G₂-4 पार्श्वस्थे (for पार्श्वतस्ते). K₁ D₅ (marg. sec.
m.). 1. 8 पार्श्वस्थो (D₅ तिष्ठते) मधुसूदनः.

107 Śa missing (cf. v. l. 93). D₄ om. 107^{ab}
(cf. v. l. 106). D₂ T G₂ om. the ref. G₁ M₁ 2
वैशंपायन (for संजय). —^a) G₁ M₁ 2. 4 संख्ये (for
संख्ये). —^b) D₅-8 परास (D₂ 'सु' & (for 'सर').
S (G₁ missing) प्रसुः (for तदा). —^c) D₄ सुवनः;
G₂ भारत- (for भरत-). —^d) K₁ D₁ अरिंदमः;
M₅-8 उदारवीः (for अरिंदम). — Ś₁ K₂-4 D₁-8. 8
ins. after 107: B D₅ D₁ after the colophon:

1475* संजय उवाच ।

युद्धं कृत्वा महावीरं पञ्चाहानि महाबलः ।

प्राङ्गणे निहतो राजन्महलोकेमवासवान् ।

अधीते यत्फलं वेदे तदस्मिन्नपि पर्वणि ।

क्षत्रियाणामभीरूणां विमुद्धं ख्याप्यते यज्ञः ।

[Ś₁ K₂-4 D₁ om. the ref. — (L. 1) B₂ D₅ D₁
महद् (for महा-). — (L. 2) K₂ D₁ निहतो प्राङ्गणे
राजन् (for the prior half). D₂ 8 D₅ इतो नतः (for
अवासवान्). — (L. 3) Ś₁ K₂-4 D₁ 8 स्वधीते (for अ').
D₂ स्वधीतीत इद् पर्वं सदा पर्वणि पर्वणि. — (L. 4) D₅
क्षत्रियः सन् (for 'याणास्'). D₅ 8 कुलीनानां (for अभी-
रूणां). K₄ B D₅ D₁ D₂ यु (B₁ D₅ D₁ 1 च) कृत्य
महद्वशः; D₂ सयुञ्जं ख्यापयेवसः (sic); D₅ सयुञ्जं स्वापये-
वसः (for the post. half).]

— B D₅ D₁ D₂ cont.:

1476* य इदं पठते पर्वं शृणुयाद्वापि नित्यशः ।

स मुच्यते महापापैः कृतैर्वीरैश्च कर्मभिः ।

[D₅ om. line 1. — (L. 1) B₁ सर्वं (for पर्वं).
— (L. 2) B₂ पर्वभिः (for कर्मभिः).]

— B₂ D₅ cont.: Ś₁ K₂-4 D₂ D₁ 2. 6 cont. after
1475*:

1477* इदं पठेत्सर्वमहार्षैः संयुतं

रणे जयं पाण्डववृष्णिसिंहयोः ।

सदा युज्यं यः शृणुयात्तथा नरः

स मुच्यते पापकरोऽपि कर्मभिः ।

[(L. 1) B₂ D₂ 8 D₅ 8 पठेदित् (D₅ 'मं' (by transp.).
B₂ D₂ 8 D₅ 8 पर्वं (for सर्वं). K₄ D₁ महाक (for
'मं'). D₂ संपदः; D₅ 8 युक्तं (for संयुतं). — (L. 2)
D₅ जये (for जयं). — (L. 3) Ś₁ (sup. lin. 88
above) K₂ स चाशुभं नः; D₅ 8 सदाशुभं (for सदा
युज्यं यः). K₄ om. तथा. B₂ D₂ 8 D₅ 8 च तत्परः;
D₅ च नित्यशः (for तथा नरः). — (L. 4) D₅ 8 प्र (for

॥). K₁. 4 D₁ पापकरैश्च; B₅ Dn₂ D₂. 3. 6 °कृतैः स्व-
(for °करोषि).]

— Ś₁ K₁-4 B₅ Dn₂ D₁-3. 6 cont.: B₁-4 Dc₁ Dn₁
cont. after 1476* :

1478* यज्ञावाप्तिर्वाङ्मणस्येह नित्यं

युद्धे नित्यं क्षत्रियाणां जयश्च ।

शेषौ वर्णौ काममिष्टं लभेते

पुत्रान्पौत्रान्नित्यमिष्टान्स्थयैव ।

[(L. 1) K₂ यज्ञावाप्ति; K₄ °वाप्ति (for °वाप्तिर्).
— (L. 2) B Dc₁ Dn₁ बोरे युद्धे; Dn₂ स्थानिनित्यं;
D₁ नित्यं युद्धे (by transp.); D₃ स्थानं नित्यं; D₅ श्रुत्वा
वेदं. Dn₁ D₂ यज्ञश्च (for जयश्च). — (L. 3) Ś₁ K₂
क्षिष्टं (for शेषौ). D₁ लभेते. B Dc₁ Dn शेषा वर्णाः
काममिष्टं (B₅ सर्वकामं) लभं (Dn₂ °भे)ते. — (L. 4) B₁
कामम् (for नित्यम्). Ś₁ K₂. 3 D₁ [इ]ति (for [ए]व).
Dn₂ D₃. 6 पुत्रान्पौत्रान्नित्यं (Dn₂ °न्द्रव्य)मिष्टैस्तथैव.]

— On the other hand, S (except M₄; G₅ missing)
ins. after 107 :

1479* एतदाख्याय वै सूतो राज्ञः सर्वं तु संजयः ।

प्रयातः शिविरायैव द्रष्टुं कर्णस्य वैशसम् ।

[(L. 2) G₂. 4 प्रयात; M₃. 5 प्रयाति (for प्रयातः).]

Colophon: Ś₂ K₅ G₅ missing. — *Sub-parvan*: B₁
नारायणास्त्रमोक्ष. — *Day of Droṇa's Generalship*: K₂
पञ्चमे युद्धदिवसे. — *Adhy. name*. Ś₁ K (K₅ miss-
ing) Dn₂ D₁-8 शतरुद्रीयं समाप्तं; B S (G₅ missing)
शतरुद्रीयं; B₂. 4 (both also) द्रोणवधः. — *Adhy. no.*
(figures, words or both): T G₂. 3 198; G₁
M₁. 197; G₄ 199; M₃-s 196.

— After the last colophon, Ś₁ concludes with :

संपूर्णं द्रोणपर्वं ॥ अस्यानु कर्णपर्वं भविष्यति । यस्यायमाद्यः
श्लोकः —

श्रीवैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।

शृशमुद्दिग्मनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

अथावास्त्रान्पर्वणि ॥ द्रोणामिषेकः । भगदत्तवधः । अमि-
मन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः ।
सूरिश्रवसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः ।
आचार्यघनन्यासः । द्रोणवधः । शतरुद्रीयमिति ।

समाप्तं भारतं पर्वं महदेवदुदाहृतम् ।

अत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निघनं गताः ।

द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥

अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्रथा ।

नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ॥

श्लोका नव तथा चात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ।

पाराशर्येण मुनिना संचित्य द्रोणपर्वणि ॥

इति शुभं ॥

जयो नामेतिहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।

कार्णास्तु पञ्चमो वेदो यन्महामारतं स्मृतम् ॥

धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।

यदिहास्ति तदन्त्यत्र यच्चहास्ति न तत्कचित् (1. 56. 33) ॥

वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा ।

व्यासवाक्यजलौघेन नीरजस्का महो कृता ॥

द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं

पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।

यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं

किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥

ॐ नमः कमलदलविपुलनयनाभिरामाय नारायणाय । ॐ नमः
श्रीभगवत्यै श्रीसुन्दर्यै । श्रीकृष्णद्वैपायनाय नमः । गुरुभ्यो
नतयो नुतयश्च ।

K₁ concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्वं पुस्तकं ॥ शुभमस्तु ॥ द्रोणपर्वणः सार्धदश-
साहस्राः श्लोकाः व्यासोक्ताः । १५००० ॥

— K₂ concludes with :

समाप्तं संपूर्णं द्रोणपर्वं पञ्चमो युद्धदिवसः समाप्तः । अस्यानु
कर्णपर्वं भविष्यति । तस्यायं प्रतिसंधिश्लोकः ।
वैशंपायनः ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।

शृशमुद्दिग्मनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

द्रोणपर्वण्यमी वृत्तान्ताः । द्रोणामिषेकः । भगदत्तवधः । अमि-
मन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । सुभद्रा .....तं । सात्यकिप्रवेशः । भीम-
सेनप्रवेशः । सूरिश्रवसो वधः । आचार्यघनन्यासः । द्रोणाचार्य-
वधः । शतरुद्रीयमिति ॥

समाप्तं भारतं पर्वं महदेवदुदाहृतम् ।

यत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निघनं गताः

द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥

अध्याया ..... सप्ततिस्रथा ।

..... श्लोकाग्रमणि मे शृणु ।

.....सहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।

... शतसंख्या ..... ।

श्लोक ग्रंथ ॥ ९९०९ ॥

पाराशरेण मुनिना संचित्य द्रोणपर्वणि ।
जयो नामेतिहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।
... पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे ... तर्षभ ।
यदिहास्ति तद्व्यत्र यज्ञेहास्ति ... ॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा ।
व्यासवाक्यजलाये...रजस्का मही कृता ॥

द्वैपायनोष्ठ.....मप्रमेयं

पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।

यो भारतं समधिगच्छति पात्र्यमानं

किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥

समाप्तं द्रोणपर्वेति शुभं ।

शुभमस्तु लेखकपाठकयोः । संवत् १६९७ । वैशाखवदि १४
शुक्रदिने । श्रीरामाय नमः ॥

लिखितोऽयं पुस्तकः काश्मीर प्रह्लादराजनक गौमतब्राह्मणकृते
लिखितोऽयं पुस्तकः कल्याणदासेन ।

द्रोण ..... शिवापतेः कृत्वा होमं ब्राह्मणान्मोजयित्वा वक्ष्ये ...
दक्षिण ... कृतं न लब्ध्वा मुक्ति मुक्ति लभेत ॥

— Ks concludes with :

समाप्तमिदं द्रोणपर्वं । अस्यानन्तरं कर्णपर्वं भविष्यति ।
अस्यायमाद्यः श्लोकः ।

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्द्रुयौघनमुखा नृपाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् ॥

अध्यायाश्चास्मिन्पर्वणि । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अस्मिन्नु-
वधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । मुरिश्र-
वसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्य-
धनुर्न्यासः । द्रोणवधः । शतरुद्रीचमिति ।

समाप्तं भारतं पर्वं महदेतदुदाहृतम् ।

अत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः ।

द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥

अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायैः सप्तमिस्तथा ।

नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।

श्लोक नव तथा चात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥

पाराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ।

जयो नामेतिहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।

कार्णस्तु पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ॥

धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।

यदिहास्ति तद्व्यत्र यज्ञेहास्ति न तत्कचिद् ॥

वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा ।

व्यासवाक्यजलौघेन नीरजस्का मही कृता ॥

द्वैपायनोष्ठपुटनि.सुतमप्रमेयं

पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।

यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं

किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥

शुभमस्तु लेखकपाठकयोः ॥

— B1 concludes with :

समाप्तं चेदं द्रोणपर्वेति । अस्यानन्तरं कर्णपर्वं । तस्यायमाद्यः
श्लोकः ।

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्द्रुयौघनपुरोगमाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

नगेन्द्रनन्दिनीपदं सुरर्षभैः प्रपूजितं

समालिखत्सुधीमनःसुरज्जकं द्विजाल्मजः ।

प्रणम्य शाकहायनं बाणवारिदैर्मते

नमो * * तद्वाञ्जकं दिनं द्विजोत्तमा इदम् ॥

कालीचरणविप्रेण द्रोणपर्वभिघः कृतिन् (sic) ।

षण्मासैर्लिखितः सौम्ये दिने रात्रिमुखेऽमुना ॥

नाटाद्ग्रामस्थितो विप्र इद्रामाद्य बालकः ।

कनिष्ठद्वय (sic) शोकार्तो द्रोणपर्वलिखल्लघु ॥

— B2 concludes with :

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्द्रुयौघनपुरोगमाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

— B3 concludes with :

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्द्रुयौघनपुरोगमाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

श्री रामः । श्री हस्तिः ॐ ।

— B4 concludes with :

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्द्रुयौघनपुरोगमाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

सेनहृदनिवासिनोः श्रीगंगाप्रसादशर्मणो लिपिरेषा ।

— Des concludes with :

द्रोणपर्वं समाप्तं ॥ अस्मिन्पर्वण्यमी वृत्तान्ताः ॥ हृत्वा
चिन्ता । द्रोणाभिषेकः ॥ द्रुयौघनवरप्रदानं । व्यूहरचना । सप्त
दत्तवधः । शकटव्यूहरचनं । युधिष्ठिरश्लोकः । पौंडराजान्मोपा

ह्वानं । अर्जुनप्रतिज्ञा । विस्मृतपाशुपतास्त्रदानं । महादेवदर्शनं च । शतरुद्रीयं । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवाबाहुच्छेदनं । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । द्रोणोत्क्रमणं । महानारायणाष्टयुद्धं । सर्वधातिमहासंवर्तकास्त्र-
युद्धं । अश्वत्थामाविरतिः । व्यासदर्शनं । महादेववर्णनं । शत-
रुद्रीयं । इति द्रोणपर्वणि वृत्तान्ताः । अतः परं कर्णपर्वं भविष्यति ।
तस्यायमभिसंधिश्लोकः ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमा इत्यादि ॥

— D₂ adds on marg. :

आदौ द्रोणस्याभिषेकः संशसकवधस्ततः ।
अभिमन्योर्वधो जिष्णोः प्रतिज्ञा सैन्यध्वं प्रति ॥ १ ॥
व्यूहस्य रचना तत्र प्रवेशः सन्यसाचिनः ।
सात्यकेर्युद्धशौण्डस्य प्रवेशो मारुतेस्तथा ॥ २ ॥
जयद्रथस्य च वधः पार्थेन बहुविस्तरः ।
रात्रियुद्धं च तत्रापि राक्षसालम्बुषक्षयः ॥ ३ ॥
घटोत्कचस्य च वधो मत्स्यपाञ्चालयोरपि ।
आचार्यस्य च विप्रस्य द्रोणस्य निघनं तथा ॥ ४ ॥
द्रौणेनारायणास्त्रस्य मोक्षणं तत्प्रतिक्रिया ।
आग्नेयास्त्रस्य विन्यासात्तत्प्रतीक्षा एव च ॥
वेदव्यासेन पार्याय कथितं शतरुद्रीयम् ।
सर्वपापप्रशमनं सर्वपापान्तस्ततः ।
अस्मिन्पर्वणि संख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना ॥
अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्तथा ।
नवश्लोकसहस्राणि तथा नवशतानि च ॥
श्लोका नव तथाशीतिः संख्यातास्त्रत्वदर्शिना ।
द्रोणपर्वणि विप्रस्यो भोजनं परमाचितम् ॥
शराश्च देया राजेन्द्र चापान्यसिवरास्तथा ।
अथा रथा गजाश्चैव वासांस्त्यभरणानि च ॥

शुभमस्तु ॥

— D₁ concludes with :

द्रोणपर्वं समाप्तं । अस्मिन्पर्वण्यमी वृत्तान्ताः । छतराष्ट्रचिन्ता ।
द्रोणाभिषेकः । दुर्योधनवरप्रदानं । व्यूहरचना । भगदत्तवधः ।
शकटव्यूहरचनं । युधिष्ठिरशोकः । षोडशराज्योपाख्यानं । अभि-
मन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । अर्जुनस्वमदर्शनं । वेदव्यासगमनं ।
युधिष्ठिरव्यासयोः संवादः । विस्मृतपाशुपतास्त्रदानः । महादेव-
दर्शनं च । शतरुद्रीयं । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीम-
सेनप्रवेशः । अर्जुनयुद्धं । अश्वपानं । भूरिश्रवावधः । भूरिश्रव-
सोत्पत्तिः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । अलम्बुषवधः । अलायुस-
वधः । घटोत्कचवधः । द्रोणोत्क्रमणं । महानारायणाष्टयुद्धं । सर्व-
धातिमहासंवर्तकास्त्रयुद्धं । अश्वत्थामाविरतिः । व्यासदर्शनं । महा-
देववर्णनं । शतरुद्रीयं । इति द्रोणपर्ववृत्तान्तानि ।

अतः परं कर्णपर्वं भविष्यति ॥ तस्यायमभिसंधिश्लोकः ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमा इत्यादि ॥
एवं ग्रन्थसंख्या मूळ १०६०० । टीका ११६०

— D₂ concludes with :

समाप्तमिदं द्रोणपर्वं । अस्यानन्तरं कर्णपर्वं भविष्यति । यस्या-
यमाद्यः श्लोकः ।

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् ॥

अथ द्रोणपर्वणि वृत्तान्ताः ।

आदौ द्रोणस्याभिषेकः संशसकवधस्ततः ।
अभिमन्योर्वधो जिष्णोः प्रतिज्ञा सैन्यध्वं प्रति ॥
व्यूहस्य रचना तत्र प्रवेशः सन्यसाचिनः ।
सात्यकेर्युद्धशौण्डस्य प्रवेशो मारुतेस्तथा ।
जयद्रथस्य च वधः पार्थेन बहुविस्तरः ॥
रात्रियुद्धं च तत्रापि राक्षसालम्बुषक्षयः ।
घटोत्कचस्य च वधो मत्स्यपाञ्चालयोरपि ॥
आचार्यस्य च विप्रस्य द्रोणस्य निघनं तथा ।
द्रौणेनारायणास्त्रस्य मोक्षणं तत्प्रतिक्रिया ॥
आग्नेयास्त्रस्य विन्यासात्तत्प्रतीक्षा एव च ।
वेदव्यासेन पार्याय कथितं शतरुद्रीयम् ॥
अस्मिन्पर्वणि संख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना ।
अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्तथा ॥
नवश्लोकसहस्राणि तथा नवशतानि च ।
श्लोका नव तथाशीतिः संख्यातास्त्रत्वदर्शिना ॥

इति द्रोणपर्वं संपूर्णं समाप्तं । लिषत् ब्राह्मणचक्रमुजवासका-
माकोमिति । चैत्र सुदि ६ बुधवार संवत् १८९६ ।

— D₁ concludes with :

समाप्तं चेदं द्रोणपर्वं । अस्यानु कर्णपर्वं भविष्यति । यस्यायं
प्रतिसंधिश्लोकः ।

ततो द्रोणे हतो राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

द्रोणपर्वण्यमी वृत्तान्ताः । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभि-
मन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । सुमद्राक्षासनं । सात्यकिप्रवेशः । भीम-
सेनप्रवेशः । भूरिश्रवो वधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचा-
र्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः । शतरुद्रीयमिति ।

समाप्तं भारतं पर्वं महदेवदुदाहृतम् ।

यत्र ते धृष्टिवीपालाः प्रायशो निघनं गताः ।

द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥

अत्राप्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्तथा ।
महर्षिणा तु निर्दिष्टाः श्लोकाग्रमपि मे शृणु ॥
नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथा चात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ।
पराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ॥
जयो नामेतिहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।
कार्णस्तु पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ॥
धर्मं चार्थं च कामं च मोक्षं च भरतर्षभ ।
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्कचित् ॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा
व्यासवाक्यजलोचने नीरजस्का मही कृतौ ॥

१७१५ कृतं मिश्र हरनारायण नगरभरथपुरमध्ये लिषायतं सदा-
नंदजी आत्मपठनार्थं शुभमस्तु श्रीरस्तु कल्याणमस्तु संवत् १८२८
का शके १९९३ का वर्षे मिति अ[आ]षाढमासे शुक्लपक्षे तथौ
६ बुधवासरे संपूर्ण शुभमस्तु ॥ श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री
श्री श्री ॥

— D₂ concludes with :

द्रोणपर्वं समाप्तं ॥ ७ ॥ श्रीः ॥ अस्यानु कर्णपर्वं भविष्यति ।
तस्यायमाद्यः श्लोकः—ततो द्रोणेति" । श्रीरस्तु ॥ शुभं भवतु ॥
संवत् १७४० रुधिराद्वारी नाम संवत्सरे आधिन वदि पञ्चम्यां
गणेशसुतसुंदरपंतदशपुत्रेण लिखितमिदं द्रोणपर्वं संपूर्णं ॥ स्वायं
परोपकारार्थं च ॥ शुभं भवतु । ग्रंथसंख्या १२५००

— D₂ concludes with :

द्रोणवधः पर्वसमाप्तः १९७ ॥ अस्यानु कर्णपर्वं भविष्यति । यस्या-
यमादिश्लोकः ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमाः ।

भृशमस्त्रिंशमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

संवत् १८५० शके १७१५ मिति असाढ वदि ८ भौमवासरे लिखितं
मिश्र राधाकृष्णगोपालगढमध्ये महाराजि श्रीरणजीतसिंहजी राज्ये
शुभमस्तु ।

यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ।

यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयताम् ॥

D₁ concludes with :

समाप्तमिदं द्रोणपर्वं ॥

यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।

नाश्रुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥

दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्ययोरुभयोरपि ।

यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

अस्मिन् पर्वण्यमी वृत्तान्ताः । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अस्मि-
मन्युवधः । अर्जुनस्य रात्रौ स्वप्नं । शतरुद्रियं । अर्जुनप्रवेशः ।
सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । श्रीश्रवसो वधः । जयद्रथवधः ।
रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः ।
अश्वत्थाम्नोतिक्रोधः । नारायणास्त्रमुक्तिः । शतरुद्रियं । एवं
वृत्तान्ताः । शुभं भवतु ॥ छ ॥ श्रीः ॥

आदर्शदोषान्मतिविभ्रमाच्च यदत्र हीनं लिलिखे मयात्र ।

तत्सर्वमार्थैः परिशोधनीयं प्रायेण दग्मुह्यति लेखकानां ।

— D₂ concludes with :

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्ताः । द्रोणाभिषेकः । १ भगदत्तवधः । २
अस्मिन्पुवधः । ३ अर्जुनप्रतिज्ञा । ४ स्वप्नं । ५ शतरुद्रियं । ६
अर्जुनप्रवेशः । ७ सात्यकिप्रवेशः । ८ भीमप्रवेशः । ९ श्रीश्रवसो
वधः । १० जयद्रथवधः । ११ रात्रियुद्धं । १२ घटोत्कचवधः । विरा-
ट्दुपदवधः । १३ आचार्यधनुर्न्यासः । १४ द्रोणवधः । १५ नारा-
यणास्त्रमुक्तिः । १६ शतरुद्रियं चेति । १७

अतः कर्णपर्वं ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।

भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

॥ गणेशभट पुराणीक ॥

— D₂ concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्वं ॥ अस्यानु कर्णपर्वं भविष्यति ॥ यस्यां
प्रतिसंधिश्लोकः ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।

भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।

नाश्रुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥

दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्ययोरुभयोरपि ।

यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

अस्मिन्पर्वण्यष्टादश वृत्तान्तानि (sic) । कुणकुण (sic) ।
द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अस्मिन्पुवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा ।
स्वप्नं । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । श्री-
श्रवसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्य-
धनुर्न्यासः । द्रोणवधः । अश्वत्थाम्नोतिक्रोधः । नारायणास्त्रमुक्तिः ॥
शतरुद्रियं तवेति (sic) । एवं अष्टादश वृत्तान्ताः ॥ समाप्तं चेदं
द्रोणपर्वं । शुभं भूयात् ॥

— D₂ concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्वणि ॥

यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।

नाश्रुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥ १ ॥

दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्ययोरुभयोरपि ।

यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ २ ॥

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्ताति । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभि-
मनुवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । स्वप्न । शतरुद्रीयं । अर्जुनप्रवेशः ।
सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसो वधः । जयद्रथवधः ।
रात्रिबुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यधनुन्यासः । द्रोणवधः । अश्व-
त्थामोत्तिक्रोधः । नारायणसुमुक्तिः ॥ शतरुद्रीयं चेति ॥ द्रोण-
पर्वणि ग्रन्थसंख्या ॥ ९९०० लक्ष्य तं संख्या ॥ छ ॥ श्रीरस्तु ॥
कल्याणमस्तु ॥

— Ds concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ॥

यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।

नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽप्युन्नेद च मानवः ॥ १ ॥

दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्ययोरुभयोरपि ।

यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ २ ॥

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्ताति । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभि-
मनुवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । स्वप्न । शतरुद्रीयं । अर्जुनप्रवेशः ।
सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसवधः । षोडशराजकु-
लीयं । मृत्युप्राप्तिकथनं । जयद्रथवधः । रात्रिबुद्धं । घटोत्कच-
वधः । आचार्यधनुन्यासः । द्रोणवधः । अश्वत्थामोत्तिक्रोधः ।
नारायणसुमुक्तिः । शतरुद्रीयं चेति । एवं विंशतिर्वृत्तान्ताः ॥

समाप्तं द्रोणपर्वं ॥ लेखकपाठकयोः शुभं भूयात् ॥ शुभं
भवतु ॥ कल्याणमस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ श्रीः ॥ श्रीः ॥

संवत् १७९२ वर्षे भाद्रपदमासे शुक्लपक्षे दशम्यां श्रुगवासेरे
लिखितमिदं द्रोणपर्वं ॥

वंशीविभूषितकरास्त्रवनीलदाभा-

व्पीताम्बरादरुणबिम्बफलाधरोष्ठात् ।

पूर्णन्दुसुन्दरमुखादरविन्दनेत्रा-

ऋष्णात्परं किमपि तत्त्वमहं न जाने ॥ १

यो गोशतं कनकशृङ्गमयं ददाति

विप्राय वेदविदुषे सबहुश्रुतोऽयम् ।

पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं

तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चेति ॥ २

द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं

पुण्यं पवित्रमय पापहरं शिवं च ।

यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं

किं तस्य पुष्करजलम[स्या]भिषेचनेन ॥ ३ ॥

मूर्कं करोति वाचालं पङ्क्तुं लङ्घयते गिरिम् ।

यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ॥ ४ ॥

श्रीः ॥ श्रीः ॥ करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ॥ छ ॥ छ ॥

— T1 concludes with :

सप्तमं भारते पर्वं महत्येतदुदाहृतम् ।

अध्यायानां शतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिल्लया ॥

दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।

श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥

ॐ नमः परमकल्याण नमस्ते विश्वमंगले ।

वासुदेवाय शान्ताय यदूनां पतये नमः ॥

भग्नपृष्ठकटिग्रीवः स्तब्धदृष्टिरधोमुखः ।

कष्टेन लिखितं ग्रन्थं यत्नेन परिपालयेत् ॥

करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

द्रोणपर्व समाप्तम् ॥

— T2 concludes with :

सप्तमं भारते पर्वं महत्येतदुदाहृतम् ।

अध्यायानां शतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिः स्मृताः ॥

दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।

श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥

श्रीकृष्णदेवाय नमः ॥

ॐ नमः परमकल्याण नमस्ते विश्वमंगले ।

वासुदेवाय शान्ताय यदूनां पतये नमः ॥

श्रीवेदव्यासाय नमः ॥ श्रीवासुदेवाय नमस्तु ॥

— G1 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीशुभमस्तु ॥

— G2 concludes with :

नागराजमुखैर्देवैर्नमितं नागभूषणम् ।

नाथं समस्तलोकानां नागतुण्डं नमाम्यहम् ॥

इति द्रोणपर्व समाप्तम् ॥

— G3 concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्वं ॥

सप्तमं भारते पर्वं महदेवदुदाहृतम् ।

अध्यायानां शतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिः स्मृताः ॥

दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।

श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥

पाराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ॥

हरिः ॐ ॥

— G4 concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ॥

करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

कीलकवर्षं आवणि मासं २० ते दि तारीख एळिदि मुडिंजद
(विलिह्यावसितं) श्रीनिवासय्यंगारलिखितं ।

— Ms concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तम् । शुभमस्तु ॥

— Ms concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तम् । गुरुभ्यो नमः ।

१०२१ कोलवर्षे मेषमासं २५ तम दिने बुधवासेरे अकचरण्डर
अटि आकुंबोळ (शरीरच्छाया २३ पादप्रमाणा आसीत्तस्मिन्काले)
कौवन्धजातिकणयाजात् उरच्चाणूरकळरिक्कल (family name)
रामेण लिखितं द्रोणमूलं व्याख्यानं ग्रन्थं ।

— Ms concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ।

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा

बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावम् ।

करोमि यद्यत्सकलं परस्मै

नारायणायेति समर्पयामि ॥

१०१६ कोलवर्षे धनुर्मासं १४ तम दिने रामङ्कण्डत्तकुञ्जिकृष्णेन
लिखितं द्रोणपर्वं । शुभम् ॥

— Ms concludes with :

द्रोणपर्वं समाप्तं ॥

अस्मिन्नक्षरहानिर्मात्रांशोऽप्य वाच्यथा लिखितम् ।

मोहाज्जातं ग्रन्थे ततः क्षान्ताः शोधयन्तु विद्वांसः ॥

— Ms concludes with :

द्रोणपर्वं समाप्तम् ।

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा

बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावम् ।

करोमि यद्यत्सकलं परस्मै

नारायणायेति समर्पयामि ॥

व्यासायाप्रतिमेतिहासरचनोल्हासाय दुर्वासिनां
त्रासायासकराय सत्सुकुतविश्वासाय दोषद्विषे ।
मासा यामुनरम्यतोयसदृशा या सायमासेविने
दासायामयदायि मध्वगुरुद्वहासाय तुभ्यं नमः ॥

व्यासाय भयनाशाय श्रीशाय गुणराशये ।

हृदाय शुद्धविधाय मध्वाय च नमो नमः ॥

कृष्णः पूतनिकारिरस्तशकटो वातान्तकः पादप-
च्छेत्ता वत्सवक्राभिजिद्धतगिरिगोपीष्टदोऽरिष्टहृत् ।

केशिप्रो हतमल्लकं स यवनक्षमाजादिरात्ताबला-
साहस्रोऽर्जुनसारथिः कुरुबलं हत्वा ररक्ष क्षितिम् ॥

कौसल्यासुत ताटकामत मखत्रातर्मुनिस्त्रीहित-
च्छिन्नेष्वासनजानकीवृत वनावासिन्स्वराद्यन्तक ।

मारीचघ्न हनूमदिष्ट रविजार्तिच्छेद बद्धाम्बुधे

सेनाभ्रातृसमेत रावणरिपो सीतेष्ट रामाव माम् ॥

अनेन द्रोणपर्वलेखनेन श्रीमन्मध्वान्तर्गतश्रीपूर्णत्रयीशास्त्रक-
श्रीगोपालकृष्णमूर्तिः प्रीयतां । श्रीगोपालकृष्णार्पणमस्तु । अयं
ग्रन्थः मलञ्चेरि (family name) नामकस्य वर्तते ॥

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different MSS. which were either too long to be included in the foregoing footnotes to the constituted text, or not sufficiently connected with the main thread of the narration, or were otherwise deemed not important enough for being included in the main critical apparatus.

The variants cited below these Appendix passa-

ges are of the same order as those cited below the additional (star) passages in the footnotes to the constituted text, so that, in both of them, corrupt readings, discrepant readings of single MSS. and minor variants are generally ignored, and obvious scribal errors silently corrected. Furthermore, the variants of the short prose formulaic references (such as संजय उवाच) have been uniformly ignored here.

1

After 7. 4. 1, D4. 1. 8 ins. :

रहितं विष्णुमालोक्य समुन्मार्थं च रक्षिणः ।
 पितेव पुत्रं गात्रेयः परिष्वज्यैकबाहुना ।
 एहोहि मां स्वर्धसे त्वं मया सार्धं हि सूतज ।
 यदि मां नाधिगच्छेया न ते श्रेयो भद्रेऽबुवम् ।
 कौन्तेयस्त्वं न राधियो न तवाधिरयः पिता । [5]
 सूर्यतस्त्वं महाबाहो विदितो नारदान्मम ।
 कृष्णद्वैपायनाच्चैव केशवाच्च न संशयः ।
 मानहा भव शत्रूणां मित्राणां शोकहा भव ।
 कृष्णद्वैपायनश्चैव तेजसा च न संशयः ।
 न च द्वयोऽऽजित मे कर्णं त्वयि सन्धं ब्रवीमि ते । [10]
 तेजोवधनिमित्तं तु परुषं चाहमबुवम् ।
 अकस्मात्पाण्डवान्हि त्वं द्विषसीति मनिसम ।
 तेनासि बहुशो रुशं आवितः कुरुसंसदि ।
 हन्तासि समरे वीरान्शत्रुपक्षधर्मकर ।
 ब्रह्मण्यता च शौर्यं च दाने वा परमो निधिः । [15]
 कुलमेदमयाचाहं सदा परुषमबुवम् ।
 इष्वश्वे वीर संघाने लाघवेऽञ्जबलेऽपि च ।
 सदसः फल्गुनस्यापि कृष्णस्य च समो बले ।

2

D4. 1. 8 ins. after 7. 4. 7 : Dm1 after the second occurrence of it :

ब्रह्मण्यः सत्यवादी च तेजसाको न संशयः ।
 देवगर्भोऽजितः संख्ये मनुष्येभ्योऽधिको युध ।
 व्यपनीतोऽञ्ज मे मनुष्यस्त्वां प्रति पुरा कृतः ।

(L. 1) D: विष्णुमालो; Ds विष्णुम (for विष्णुम).
 — (L. 3) D: स्वर्धसे (for स्वर्धसे). — (L. 4) D: नातः
 (for न ते). Ds इति (for इति). — Ds om. (hapt.)
 lines 8-9; D: reads the same twice. — (L. 11) Ds पुरुषं (for पुरुषं). D: त्वं; Ds तु (for च).
 D: अत्र. — (L. 12) Ds तव (for मम). — (L. 13)
 Ds lacuna for आवितः. — (L. 14) D: क्षयंकरं
 (for कर). — Line 16 is partly damaged in Ds.
 — (L. 18) MSS फल्गुनस.

दैवं पुरुषकारेण न शक्यमनिवर्तितुम् ।
 सौदर्याः पाण्डवा वीर आतरन्नेऽग्निसूदन । [5]
 गच्छैकत्वं महाबाहो मम चेद्विष्णुमि त्रियम् ।
 मया भवतु कृतं वैरमादित्यनः इन ।
 पृथिव्यां सर्वैराजानो भवन्वद्य निरामयाः ।
 कर्ण उच्यते ।

जानास्येतन्महाबाहो कौन्तेयोऽन्ति न सूतजः ।
 परित्यक्तं चहं कुन्या सूतेन च विवर्धितः । [10]
 सुवत्वा दुर्योधनस्यैव न मित्रं कर्तुमुत्सहे ।
 वसु चैव शरीरं च पुत्रदारस्तथा यशः ।
 सर्वं दुर्योधनस्यैव त्वयं मे मरेदक्षिण ।
 नेष्यति व्याधिरमरणं क्षात्रयरेषेति कौरव ।
 कोपिताः पाण्डवा नित्यं मयाश्रित्य सुयोधनम् । [15]
 अपराधिनो येऽर्थास्ते न शक्या निवर्तितुम् ।
 दैवं पुरुषकारेण को निवर्तितुमुत्सहेत् ।
 पृथिवीक्षयं शंसन्ति निमित्तानीह भादत ।
 भवद्भिर्हि पुरा दृष्टा कथितानि च संसदि ।
 अजेयाः पुरुषैरन्यैरेति तांश्चेत्सहामहे । [20]
 अनुजानीहि मां तात युद्धाय प्रातिमानसम् ।
 अनुज्ञातस्त्वया वीर युध्येयमिति मे मतिः ।
 दुरुक्तानि च वाक्यानि संरम्भाच्चापलादपि ।
 यन्मया ते कृतं किञ्चित्यज तद्भरतधर्म ।

After 7. 9 69, S ins. :

पितृभ्यामाहुः पितरं वासुदेवं द्विजातयः ।

(L. 3) D4 यत् (for यत्). — (L. 4) D4. 1 अग्नि-
 वीर्तु (for अग्नि). — (L. 5) Dm1 सौदर्याः (for सौ).
 (L. 6) Dm1 एकैकत्वं (for गच्छै). — (L. 9) Dm1
 संशयः (for सूतजः). — (L. 12) Dm1 वसुनेव (for वसु
 चैव). Dm1 तयो (for तयो). — (L. 13) Ds
 [s] लयं (for लयं). — (L. 17) Dm1 D: असहेत
 (hypermetric) (for उत्सहेत्). — (L. 18) D4. 1. 8
 पृथिवीक्षयशंसीनि (for the prior half). — (L. 19)
 D: om. हि. — (L. 20) D: 8 अजेया (for "या").

स एष नियतः कृष्ण आपदर्थं धनंजये ।
 संनद्धते यदानर्थे धातुराष्टस्य संजय ।
 स्वांतरं नाधिगच्छामि प्रत्यमित्रं महौजसम् ।
 संकर्षणगदौ चोभौ प्रद्युम्नोऽथ विदूरकः । [5]
 आशावहश्च साम्बश्च वृष्णिवीराः प्रहारिणः ।
 दृते वै विहिलास्तत्र पाण्डवार्थे जिगीषवः ।
 केशवोऽथ तत्रैते यत्रैते तत्र केशवः ।
 अर्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णश्चात्मा किरीटिनः ।
 अर्जुने तु जयो नित्यं कृष्णे कीर्तिश्च शाश्वती । [10]
 प्राधान्यादपि भूयांसो अमेयाः केशवे गुणाः ।
 मोहानु वशिनं कृष्णं न सर्वो वेत्ति माधवम् ।
 मोहितो देवपाशेन मृत्युपाशपुरस्कृतः ।
 न वेद कृष्णं दाशार्हमर्जुनं जयतां वरम् ।
 आदिदेवौ महात्मानौ नरनारायणानुभौ । [15]
 मनसापि हि दुर्धर्षौ सेनामेतां तरस्मिनौ ।
 नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषत्वानु नेच्छतः ।
 युगस्येव विपर्यासो भूतानामिव मोहनम् ।
 इति मां प्रतिभात्येतद्भीष्मद्रोणनिपातनम् ।
 लोकस्य स्थविरौ वीरौ मन्त्रज्ञौ मन्त्रधारिणौ । [20]
 भीष्मद्रोणौ हतौ युद्धे मनुष्यान्मोहयिष्यतः ।

यां तां श्रियमसूयामि पुरा दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ।
 अद्य तामनुजानामि भीष्मद्रोणौ यदा हतौ ।
 अथ वा मत्कृते प्राप्तः कुरुणामेष संश्रयः ।
 पकानां हि वधे सूत वज्रायन्ते तृणान्यपि । [25]

4

After 7. 15, 18, S ins. :

भारद्वाजममर्षश्च विक्रमश्च समाविशत् ।
 समुद्धृत्य निष्पन्नाच्च धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
 महाशरधनुर्भाणिर्यन्तारमिदमब्रवीत् ।
 सारथे याहि यत्रैव पाण्डरेण विराजता ।
 श्रियमाणेन छत्रेण राजा तिष्ठति धर्मराट् । [5]
 तदेतद्वाप्येते सैन्यं धातुराष्टमनेकधा ।
 एतत्संस्तम्भयिष्यामि प्रतिवार्यं युधिष्ठिरम् ।
 न हि मामसिबर्धन्तं संयुगे तात पाण्डवाः ।
 मात्स्यपाञ्चालराजानः सर्वे च सहस्रोमकाः ।
 अर्जुनो मत्पसादाद्धि महास्त्राणि समाप्तवान् । [10]
 न मासुत्सहते जात न भीमो न च सात्यकिः ।
 मत्पसादाद्धि वीमत्सुः परमेष्वासतां गतः ।
 ममैवास्त्रं विजानाति दृष्टद्युम्नोऽपि पार्श्वतः ।

— (L. 21) D₁ तां (for मां). D₁ मानसान् (for जानन्म्). — (L. 24) D₁ मम * (for मया ते).

Line 1 = (var.) 7. 10. 32^{ab}. — (L. 2) G₁ M₁. 2. 4. 5 निहितः (M₁. 2 'त'); G₅ नियतः; M₅ निहतः (for निवतः). — (L. 3) = (var.) 7. 10. 33^{ab}. — (L. 4) T G₅ प्रत्यनीकाम (G₅. 4 'के म-'; G₅ 'ते म') हौजसि (for the post. half). — (L. 5) G₅ विदूरथः (for 'रकः'). — (L. 6) G₁ M₁. 2 आगावहश्च; G₅. 4 अंशावहश्च; G₅ अशावहश्च; M₅ आगावहश्च (for आशा'). — (L. 7) T G₅ सहिताम् (for विहि'). G₅ प्रहारिणः; G₅ श्रिगीषवः (for 'षवः'). — Lines 9-15 = (var.) 7. 10. 38^a-41^b. — (L. 9) T G₅ कृष्णस्त्वात्मा (for 'श्वात्मा'). — (L. 10) G₅ च (for तु). G₁ M₁. 2 नित्यः; M₅ नित्य- (for नित्यं). — (L. 11) M₅ (inf. lin. as above) एव (for अपि). — (L. 12) G₁ M वेद (for वेत्ति). G₅ मानवः (for माधवम्). — (L. 13) M₅ देव (for देव-). — (L. 14) G₁ M अर्जुनं चेह पांडवं

(for the post. half). — Lines 16-19 = (var.) 7. 10. 42-43. — (L. 16) G₅. 4 च (for हि). G₅ एतां (for एतां). G₁ M यशस्विनौ (for तर'). — (L. 17) G₁ M च (for तु). — (L. 18) G₅ विपर्यासौ (for 'यांसौ'). — (L. 19) G₁ M मे (for मां). T G₅ निपातनात् (for 'तनम्'). — Lines 20-25 = (var.) 7. 10. 45-47. — (L. 21) G₅. 4 मानुषान् (for मनुष्यान्). M₁ मोहयिष्यतं (for 'तः'). — (L. 22) M₅ वं (for यां). G₁. 5 M₁. 2. 4. 5 दृष्टाद्; M₅ वनौ (for दृष्टा). — (L. 23) M₁. 2 माम् (for ताम्). T G₅ यथा (for यदा). — (L. 24) M₁. 2 संश्रयं (for 'वः'). — (L. 25) G₅ पार्श्वानां (for पकानां). M₅ om. हि.

(L. 1) G₁ M ह्यमर्षश्च (for अम'). — (L. 3) T G₅ महाशरं (for 'शर-). — (L. 5) T₅ M₁. 2. 4 श्रियमाणेन (for श्रि'). — (L. 8) T₁ G₅ वर्धन्ति; T₅ G₅ वर्धन्ति (for 'वर्धन्'). G₁ M न हि मा धर्षयिष्यन्ति (for the prior half). — (L. 9) M₅ मात्स्य- (for मात्स्य-).

नायं संरक्षितुं कालः प्राणांस्तात जयैषिणा ।

याहि स्वर्गं पुरस्कृत्य यक्षसे च जयाय च । [15]

संजय उवाच ।

एवं संचोदितो यन्ता द्रोणमभ्यवहत्ततः ।

तदाश्च हृदयेनाश्वानभिर्मन्त्र्यास्तु हर्षयन् ।

रथेन सवरुथेन भास्वरेण विराजता ।

तं करुणाश्च मत्स्याश्च चेदयश्च मसात्वताः ।

पाण्डवाश्च मपाञ्चालाः सहिताः पर्यवारयन् । [20]

5

After 7. 22. 63, N (Śs missing) T Gs ins.:

संजय उवाच ।

अतीव शुभुमे तस्य ध्वजः कृष्णाजिनोत्तरः ।

कमण्डलुर्महाराज जातरूपमयः शुभः ।

ध्वजं तु भीमसेनस्य वैदूर्यमणिलोचनम् ।

आजमानं महासिंहं राजतं दृष्टवानहम् ।

ध्वजं तु कुरुराजस्य पाण्डवस्य महौजसः । [5]

दृष्टवानस्मि सौवर्णं सोमं ग्रहणाणान्वितम् ।

सृद्धौ चात्र विपुलौ दिव्यौ नन्दोपनन्दकौ ।

यन्नेणाहन्यमानौ च सुस्वनौ हर्षवर्धनौ ।

शरमं पृष्ठसौवर्णं नकुलस्य महाध्वजम् ।

अपश्याम रथेऽप्युग्रं भीषयानमवस्थितम् । [10]

हंसस्तु राजतः श्रीमान्ध्वजो घण्टापताकवान् ।

सहदेवस्य दुर्धर्षो द्विषतां शोकवर्धनः ।

पञ्चानां द्रौपदेयानां प्रतिमारथभूषणम् ।

धर्ममारुतशक्राणामग्निश्वरं महात्मनोः ।

अग्निमन्योः कुमारस्य शार्ङ्गपक्षी हिरण्यमयः । [15]

रथे ध्वजवरो जैत्रस्तसचामीकरोज्ज्वलः ।

Ms. राजानौ (for 'नः'). — Gs om. lines 11-12. — (L. 13) Gs तमेवास्त्रं स जानानि (for the prior half). M₄ हि (for स्मि). — (L. 14) Ms-s जयैषिणं. — (L. 15) Gs सह- (for याहि). — After line 15, Gs ins. an addl. colophon [Adhy. No. 15]. — (L. 17) G₁ M अभि- (for आशु). — (L. 18) Gs विराजिताः (for 'जना'). — (L. 19) Gs-4 मात्स्याश्च (for म'). G₁-s M सम (Gs M₄ 'ता'-यकाः; Gs स-गेमकाः (for ससात्वताः). — ((L. 20) Gs प्रत्यवारयन् (for परं').

5

MSS. om. the reference. — (L. 1) Ś₁ K (except Ks) D₁ 4. 5. 7. 8 ह्यस्त्रः; Ds Gs यस्य (for तस्य). T Gs ध्वजः कृष्णाजिनोत्तरः (for the post. half). — (L. 2) Ś₁ corrupt. — Ds om. lines 3-4. — (L. 3) Dn₂ तद् (for तु). D₁-s वैदुर्ध- K₄ B T Gs वैदु- (K₄ Gs 'दु' वैमणिने (Bs-s 'लो') वनं; Dn₂ Ds-6 विस्त्र-स्त्रमलजो (for the post. half). — (L. 4) Dc₁ Dn₁ यथा (for महा-). K₄-s B₄ राजतं. B₁ (marg.) Dn₁ प (Dn₁ दृ) दृष्टवानहं (for दृष्टवानहम्). — (L. 5) Ś₁ कुरुराजैर्द. K (except Ks) D₁ T Gs महात्मनः (for महौजसः). — (L. 6) Ś₁ K (except Ks) D₁ 4 om. (hapl.) from सोमं up to सौवर्णं (in line 9). Dc₁ Ds सोम- (for सोमं). B₃-समन्वितं (for -गणा'). Dn₁ नकुलस्य महाध्वजं (= post. half of line 9) (for the post. half). — (L. 7) Ks Gs विज- (for चात्र). D₁ 7. 8 T Gs निमलो

(for विपुलौ). Cv विध्वजलोहितचर्मणौ (for the prior half); post. half as above. — (L. 8) Dc₁ Dn₁ Ds 7. 8 T Gs हन्यमानौ; Cd [आ]हन्य' (as above). Ks Bs-s Ds-6 सुस्वरौ (B₄ 'र'); Dn₂ Ds सुस्वनौ. — (L. 9) Dn₂ Ds 7. 8 सरमे; Ds शरमी- (for शरमं). T Gs सृष्ट- (for पृष्ट-). Ds-5 महाध्वजे (for 'ध्वजम्'). — (L. 10) Ds अपश्यन्; K₁-3 Ds 4. 7. 8 T Gs रण; D₁ रथं (for रथे). Ś₁ Dn₂ Ds 5. 6 व्यग्रं; K (except Ks) D₁ T व्याघ्रं; B₁ तृषं; D₄ [s] लब्धं (for स-युग्रं). K₁-3 B₁ 2 D₁ 2. 6 भीषया-णम्; D₄ भीष्यं यानम्; Ds भीषमानम्; T भीमयानम् (for भीषया'). Ś₁ K₁ 2 D₁ 5. 7. 8 इव (for अव-). Gs corrupt. — (L. 11) B₄ Dc₁ D₁ 2. 7. 8 ध्वजे; D₄ T Gs ध्वज- (for ध्वजो). Ś₁ दृष्टः; Bs (marg. as above) दंष्ट- (for घण्टा-). K₁-3 ध्वजो दृष्टः प्रतापवान् (for the post. half). — (L. 12) B₄ महादेवस्य (for सह'). — (L. 13) Ks पांचालानां (hypermetric); Ds पांचाल- (for पञ्चानां). Ks B Dc₁ Dn₁ Ds -ध्वज- (for -रथ-). Ś₁ Ds Gs -भूषणः; K₁-3 Dn₂ D₁-6. 7. 8 T -भूषणाः (for 'णम्'). — (L. 14) Ds 7. 8 महात्मनां (D₂ 'नः'); D₄ 'रथाः (for 'त्यनोः). — (L. 15) Ś₁ K₁-3 Bs 4. 5 Ds Cd शार्ङ्गः पक्षी. — Dc₁ reads lines 16-29 on marg. — (L. 16) D₁ रथ- (for रथे). Ks B₄ ध्वजशो (B₄ 'रथो') (for 'रथो'). B Dc₁ D₂ राजस्य (for जैत्रम्). Dn₁ रथध्वजवरो जैत्र (for the prior half). K (except Ks) D₁ -चामीकरप्रमः (for 'करोज्ज्वलः'). T Gs रथोद्धतरथोद्धतजै (Gs 'चै' जवामीकरोज्ज्वलः). — Ś₁ K₁ 2. 3 B D₁ om. lines 17-28. — (L. 17) T Gs रथे (for ध्वजे).

घटोत्कचस्य राजेन्द्र ध्वजे गृध्रो व्यरोचत ।

कथाश्च कामगास्तस्य रावणस्य यथा पुरा ।

माहेन्द्रं च धनुर्दिव्यं धर्मराजे युधिष्ठिरे ।

वायव्यं भीमसेनस्य धनुर्दिव्यमभूच्छृणु ।

[20]

त्रैलोक्यरक्षणार्थाय ब्रह्मणा सृष्टमायुधम् ।

तद्विषयमजरं चैव फल्गुनार्थाय वै धनुः ।

वेणवं नकुलायाथ सहदेवाय चाश्विजम् ।

घटोत्कचाय पौलस्त्यं धनुर्दिव्यं भयानकम् ।

रौद्रमासेयकौवेरं याम्यं गिरिशमेव च ।

[25]

पञ्चानां द्रौपदेयानां धनुरत्नानि भारत ।

रौद्रं धनुर्वरं श्रेष्ठं यं लेभे रोहिणीसुतः ।

तं तुष्टः प्रददौ रामः सौमद्राय महात्मने ।

एते चान्ये च बहवो ध्वजा हेमविभूषणाः ।

दृष्टुस्तत्र शूराणां द्विषतां शोकवर्धनाः ।

[30]

पञ्चदशसंज्ञापर्यङ्कपर्यङ्कसेवितम् ।

द्रोणानीकं महाराज पटे चित्रमिवापितम् ।

शुश्रुबुर्नामगोत्राणि वीराणां संयुगे तदा ।

द्रोणमाद्रवतां राजन्स्वयंवर इवाह्वे ।

Colophon.

6

After 7, 40. 5, K₂ (marg.) ins. :

पुनः कर्ण[णः] प्रविश्याथ शरैराक्षि विधोपमैः ।

विश्याथ दशभिः शूरो अमिमयं महाबलम् ।

अप्रासतेव तान्सर्वाश्चिच्छेद लघुहस्तवत् ।

स्मयन्धनुस्त्रिधा (submetric) राधेयस्य महाबलः ।

हयांश्च जघ्ने त्वरितो ध्वजं सारथिना सह ।

[5]

राधेयं विरथं कृत्वा सौमद्रो वाक्यमब्रवीत् ।

मया जितोऽसि राधेय विरथोऽसि महामते ।

अन्यं रथं समारुह्य युध्यस्व च महाबलः ।

मृत्योऽसि मृतपुत्रोऽसि बैडालव्रतिकः सदा ।

पाण्डवैः सह पैशुन्यं नित्यं त्वं कृतवानसि ।

[10]

D₁ G₂ विरोचत (for व्यरोच). — (L. 18) K₂ D₂ तु (for च). T₁ G₂ रोमशास्त्र (for कामगास्त्र). K₂ स्वस्य (for रावणस्य). K₂ D₂ D₂ transp. यथा and पुरा. — (L. 19) K₂ D₂ D₂ महेंद्र; D₂ माहेन्द्र. D₂ D₂ 7. 8 हि; T G₂ तु (for च). — (L. 20) D₂ D₂ 7. 8 महात्मनः; T G₂ अयूरमहत् (for दृष्टम्). — (L. 21) K₂ [उ] लुष्टम् (for सृष्टम्). T G₂ अद्भुतं (for आयुधम्). — (L. 22) K₂ दिव्यमजरं चैव (sic); T G₂ वह्निमयश्च यं चैव (for the prior half). MSS. फाल्गुनार्थाय. D₂ D₂ 7. 8 T G₂ गांढीवं फा (T G₂ फ) ल्युनाय (D₂ T G₂ नस्य) च (for the post. half). — (L. 23) K₂ D₂ नकुलार्थाय; T G₂ लस्याथ (for लायाथ). K₂ D₂ D₂ 5 चाश्विनं. T G₂ सहदेवस्य चाश्विनं (for the post. half). — (L. 24) T G₂ घटोत्कचस्य. — (L. 25) K₂ D₂ D₂ 2. 5 कौवेरं (for कौवेरं). K₂ रौद्रमासेयकौवेरं (sic); T G₂ रौद्रं कौवेरमासेवं (for the prior half). D₂ 3 T G₂ याम्यं गिरि (D₂ रि) समेव च (for the post. half). — (L. 26) K₂ पांचाल- (for पञ्चानां). K₂ D₂ D₂ 6 धनुः (K₂ D₂ 'नुः') (for धनुः). D₂ एतानि (for रतानि). D₂ D₂ T G₂ धनुः (D₂ G₂ 'नुः') रत्न इ (T G₂ म) हस्तः; D₂ धनुर्दिव्यं महत्तः; D₂ corrupt (for the post. half). — (L. 27) K₂ D₂ G₂ धनुर्वर- (for 'रं'). D₂ लेभे (for श्रेष्ठं). K₂ D₂ D₂ 2. 5 लेभे यं (D₂ D₂ 5 यद्) (by transp.); D₂ श्रेष्ठं यद्; T G₂

यल्लेभे. — (L. 28) K₂ D₂ D₂ 5 G₂ तनुष्टः; T संतुष्टः. — (L. 29) K₂ B D₂ D₂ D₂ 6 विभूषिताः; K₂ 'वणं (for 'वणाः). S₁ रथा दशजविभूषणाः (for the post. half). T G₂ पनांश्चान्यांश्च सुबहून्ध्वजांश्चापानां तापितान्. — (L. 30) B D₂ D₂ 6 तत्रा (B₁ तदा; B₂ यथा) दृश्यते शूराणां (for the prior half). K₂ D₂ 4 T G₂ शोकवर्धनः (T G₂ 'नान्'). — (L. 31) K₂ D₂ तदभूद्; D₂ 1 तद्वत्- (for तदभूद्). D₂ D₂ 6 T G₂ तद्वत्तम- संबाधम् (T₁ 'बद्धं'; T₂ G₂ 'बद्धं') (for the prior half). D₂ 'सेवनं (for 'सेवितम्'). B D₂ D₂ 7 T G₂ महापुरुषसेवितं; D₂ 1 वीराणामभिज्ञे (for the post. half). — (L. 32) D₂ पाटः; D₂ पार- (for पटे). — (L. 33) K₂ D₂ 1 अश्व (D₂ 'शु') वन्; T G₂ श्रुयते (for शुश्रुवत्). T G₂ शूराणां (for वीराणां). K₂ D₂ तथा; T G₂ सतां (for तदा). — (L. 34) B₁ आह्वयतां; D₂ आह्वयतां (for तदा). D₂ D₂ 6 स्वयंवरम्. D₂ इह (for इव). T G₂ आवसौ (for आह्वये).

Colophon: — Sub-parvan: Omitting sub-parvan name, K₂ mention only द्वितीयपर्वः; K₂ D₂ द्वितीयपर्वः (D₂ 'वे' तु) द्वादशमे. — Adhy. name: K₂ D₂ D₂ 5 रथदशविभूषणवर्णनं; D₂ D₂ सेनावर्णनं (D₂ 'नः'); D₂ सेनाबलवर्णनं; D₂ ध्वजवर्णनं; T G₂ अश्ववर्णनं. — Adhy. no.: K₂ D₂ D₂ 2. 5 T G₂ 23 (as in text). — Śloka no.: D₂ 97.

ममं नीत्वा च पाञ्चाली विवस्त्रा कारिता त्वया ।
 तत्तद्रूपान्यनकानि वासांसि सुबहूनि च ।
 दृष्टानि तत्र युष्मासिः कुरुभिश्च दुरात्मभिः ।
 तत्फलं संप्रदश्यामि यदि नोत्सहसे रणम् ।
 युष्मासिश्च कृतोऽथैव चक्रव्यूहो दुरात्मभिः । [15]
 कुलीना ये च राजानो धर्मिष्ठाः सत्यसंगराः ।
 चकार्यं च न कुर्वन्ति व्यूहं पापिष्ठकारितम् ।
 क्रौञ्चाः सुपर्णा हंसाङ्गा मुशला गारुडास्तथा ।
 एते व्यूहाश्च शूराणां धर्मिष्ठानां महात्मनाम् ।
 यूयं दैत्यांसंभूताः सर्वे तत्र न संशयः । [20]
 इत्येवमुक्त्वा स तदा महात्मा
 कर्णं सुभद्रातनयो महाबलः ।
 स योद्धुकामः कुरुभिर्नृवीरो
 महाबलः सत्यवतां वरिष्ठः ।

Colophon.

7

After 7. 48. 13^{ab}, K₂ (marg.) ins. :

पौरुषं च समालम्ब्य किञ्चिन्मूर्च्छामवाप सः ।
 एवं तदा महावीरः कुरुवंशविवर्धनः ।
 युध्यमानस्त्वषाकान्तः सुकुमारो महाबलः ।
 क्षुधासंपीडितो राज्ञीषन्मूर्च्छामवाप सः ।
 ईषद्भ्रममाने ते चक्षुषी समदृश्यत (sic) । [5]
 क्षणोपविष्टोऽथ तदा वाक्यं चेदमुवाच ह ।
 शृण्वन्तु कौरवाः सर्वे वाक्यं धर्मार्थसंहितम् ।
 अर्जुनस्य न [? च] दायोदो भागितेयो महात्मनः ।
 कृष्णस्य चाहं दुर्मेधा यथा कापुरुषस्तदा ।

8

Bs Gs om the ref. — (L. 1) B₁. 2. 4. 5 Dn₂ D₂₋₆
 अथैनं (D₃ 'वं' विलपनं तं (Dn₂ तु; D₂ च); B₂ Dc₁
 D₁ तथैवं विलपनं तं (Dc₁ तु); Dn₁ D₇. 8 एवं विलपिते
 वीरे (for the prior half). B Dc₁ Dn₂ D₁₋₆ कुंतीपुत्र
 युधिष्ठिरं (for the post. half). — (L. 2) S प्रादुर्भूतो
 (for आजगाम). B₂ महाभुनिः (for 'नृषिः'). — After
 line 2, S ins. :

अथ दृष्ट्वा महात्मानं पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 मुक्तासनो दीनमनाः पूजां चक्रे महात्मनः ।

सुभद्रानन्दनो भूत्वा किं चापि न कृतं मया । [10]
 सर्वे यूयं जीवमाना अस्मद्गोण[ह]परायणाः ।
 एवं ब्रुवाणः स तदस्मिन्नुः
 प्रतापयुक्तोऽपि रणे प्रनष्टः ।
 धृत्या गृहीतः स तदा महात्मा
 मूर्छान्वितो विह्वलतां जगाम । [15]
 दिशो विलोकयन्सर्वाः कोपेन स महाबलः ।
 तस्मिन्वै वीरशयने सौभद्रः प्रापतद्भुवि ।
 हत्वा तान्सुबहून्वीरारैल्लक्ष्मणादीन्महाबलः ।
 कोटिं हत्वा रथानां च गजानां च तथैव च ।
 हयानामर्बुदं पूर्णं स्वर्भैकं पदातिनाम् । [20]
 एतान्युधि विमर्द्यैवमभिमन्युर्दिवं गतः ।
 तथास्तंगत आदित्ये द्वावेतौ युगपद्गतौ ।

8

After 7. 49, N (except Śi K) S ins. :

संजय उवाच ।

एवं विलपमाने तु कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे ।
 कृष्णद्वैपायनस्तत्र आजगाम महानृषिः ।
 तमर्चित्वा यथान्यायमुपविष्टं युधिष्ठिरः ।
 अब्रवीच्छोकसंतप्तो भ्रातुः पुत्रवधेन सः । [5]
 अधर्मयुक्तैर्बहुभिः परिवार्य महारथैः ।
 युध्यमानो महेष्वासैः सौभद्रो निहतो रणे ।
 बालश्चाबालबुद्धिश्च सौभद्रः परवीरहा ।
 अनुपायेन संग्रामे युध्यमानो विनाशितः ।
 मया प्रोक्तः स संग्रामे द्वारं संजनयस्व नः ।
 प्रविष्टे च परांस्तस्मिन्सैन्यवधेन स्म वारिताः । [10]

[(L. 1) G₂₋₆ माहात्मानं (for महा').]

— (L. 3) B₄ Dn₂ D₁₋₃. 5. 6 अर्चयित्वा; T G₂₋₆ तं
 समर्च्य; G₁ M₁. 2 तमर्च्य तु (for 'वित्वा'). S उपातिष्ट
 (for उपविष्ट). — (L. 4) Dn₁ D₇. 8 भ्रातुः (for भ्रातुः).
 D (except Dc₁ D₁) च (for सः). — Before line 5,
 T G₁₋₄ M₅ ins. युधिष्ठिरः. — (L. 5) D₄ धर्मार्थ- (for
 अधर्म-). Dn₁ D₈ S -युद्धे (for -युक्तैर्). D₄ महारथः
 'रथैः'. — (L. 6) Dn₂ युद्धेषु नो; D₆ 'धेनैर्'; D₈
 युध्यमानैर्; T 'माने (for 'मानो'). Dn₁ D₇. 8 महेष्वासः
 (for 'ष्वासैः'). D₄ युधि (for रणे). D₈ हतोभिमन्युः

ननु नाम समं युद्धमेष्टव्यं युद्धजीविभिः ।

इदं वैवासमं युद्धमीदृशं प्रकृतं परैः ।

तेनास्मि भृशसंतप्तः शोकबाष्पसमाकुलः ।

शमं नैवाधिगच्छामि चिन्तयानः पुनः पुनः ।

तं तथा विलपन्तं वै शोकबाष्पसमाकुलम् । [15]

उवाच भगवान्यासो युधिष्ठिरमिदं वचः ।

युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।

व्यसनेषु न मुह्यन्ति त्वादृशा भरतर्षभ ।

स्वर्गमेष गतः शूरः शत्रून्हत्वा बहुव्रणे ।

अबालसदृशं कर्म कृत्वा वै पुरुषोत्तमः । [20]

अनतिक्रमणीयो वै विधिरेष युधिष्ठिर ।

देवदानवगन्धर्वान्मृत्युर्हरति भारत ।

उवाच ।

इमे वै पृथिवीपालाः शेरते पृथिवीतले ।

निहताः पृतनामध्ये मृतसंज्ञा महाबलाः ।

नागायुतबलाश्चान्ये वायुवेगबलास्तथा । [25]

मुह्यन्त्यस्मानो विशेषतः. — (L. 7) B Dn1 Ds Gs. 5 वाक् (for [अ]बाल). Dn1 Dr. 8 S वीरश्च (for सौमद्रः). — (L. 8) Ds अनुपापेन (for 'पापेन'). B1. 2 (orig.). B2 Dn2 Dr. 5 Gs विशेषतः; B2 (marg.) Dc1 विशेषतः; Dn1 Dr. 8 निपातितः (for विनाशितः). — (L. 9) B1. 3. 4 Dc1 Dr. 8 ह्युक्तः; B2 Dn1 [अ]युक्तः; Bs युक्तः; D1 [इ]युक्तः; D4 प्राप्ता; G1 M चोक्तः (for शोक्तः). T G2-5 मयापि चोक्तः संग्रामे (for the prior half). Dr. 8 च (for नः). — (L. 10) D1 प्रविष्टं. Bs om. च. B3 D2 [S]भ्यंतरे; Dc1 G2 च परास्; Ds Gs च परैस्; D5 चापरास्; G1 M1. 2 च बरास् (for च परास्). Dn1 Ds प्रवेशयन्पर (D8 'रा'स्तस्मिन्; Dr प्रवेशनपरास्त (for the prior half). Dc1 च वारिताः; Dn1 Dr. 8 निवां; Dn2 Gs [अ]सि वां; D1 स वां; D2 निवारितः; Ds-6 T G3 [अ]सि वारिताः (for स वां). — (L. 11) Bs न तु (for ननु). Ds. 7 युद्धे. S (except G2) जीविना (Gs 'नां') (for 'जीविभिः'). — Dn1 Dr. 3 read line 12 twice. — (L. 12) Dn1 S (except G1) विषमं (for [ए]वासमं). Dn1 Dr. 8 (all second time) ईदृशं विषमं युद्धम्; Dr. 8 (both first time) इदं च विषमं युद्धे (for the prior half). B2 प्राकृतं; Bs प्रहृतं; Dc1 (before corr.) Dn2 Ds-6 यत्कृतं; D1 प्राकृतैः; Dn1 Dr. 8 (all second time) विहितं; G1 (inf. lin.) मां (for प्रकृतं). Dn1 Dr. 8 (all first time) नेष्टव्यं युद्धजीविभिः; T G2-4 ईदृशं बहुभिः कृतं; M3-5 ईदृशं प्रतिभाति मे (M4. 5 [inf. lin.] मा) (for the post. half). — (L. 13) Dn1 D2 असिन् (for असि). Ds चाक्य- (for बाष्प-). — (L. 14) T G1. 3-5 M3-5 वै न; M1. 2 तु न (for नैव). Dn1 D5 [अ]सि- (for [अ]वि-). Dn1 चित्वा च; Dn2 Ds-6 चि (D5 वि) त्यमानः (D5 'नं'); D2 चित्वाभिः (for चिन्तयानः). Dn2 om. the second पुनः. — Before line 15, B D Gs. 4 ins. संजय उवाच. — Ds om. line 15. — (L. 15) B2. 5 Dn2 D1 शोकवेगः; Dc1 (marg.) शोकव्याधिः; Ds 'वाक्य- (for 'वाष्प-). Dn2 -परिप्लुतं (for -समाकुलम्). Ds. 4 शोकव्याकुलमानसं; S

शोकोपहतचेतनं (G1 M 'नं') (for the post. half). — Before line 17, B2. 3 Dc1 Dn1 D1. 4 G1. 5 M ins. व्यासः. — (L. 17) Dr. 8 महाबाहुः (for 'प्राज्ञ'). — (L. 18) Dn1 Dr. 8 S त्वद्विधाः (S पुरुषाः) पुरुषर्षभ (Dn1 'भाः') (for the post. half). — Gs om. lines 19-20. — (L. 19) Dn1 D1. 4 एव; Dr. 8 एवं (for एष). Dn1 Dr. 8 शत्रुं (for शत्रून्). Dn1 Dr. 8 महारणे; T G1. 3. 4 M1-4 रणे बहून् (by transp.); M5 रणे रिपून्. — (L. 20) Dn2 D2. 4-6 अकालः; Ds अलत- (for अबाल-). M2 -सदृशः (for 'शं'). D1 [ए]व; Ds च (for वै). D4. 5. 8 पुरुषोत्तमः; S (Gs om.) पुरुषर्षभः (G1 M1-3 'भ'). — (L. 21) T G M1. 2 द्वि (for वै). Dn1 नित्यमेव; Dr. 8 विधिर्निर्णयं (for विधिरेष). T G2-5 सनातनः (for युधिष्ठिर). — (L. 22) Dn1 Dr. -गंधर्वैः; Ds T G2-5 -गंधर्वौ (for 'गान्'). Ds अहंति (for हरति). D1 भारतः. Dn1 Dr. 8 मनुष्योरगराक्षसाः; T G2-5 मृत्युं गच्छन्ति भारत (for the post. half). — After line 22, Dn1 Dr. 8 ins. :

मृत्योः केचिच्च मुच्यन्ते भूतग्रामे चतुर्विधे ।

— With the मृत्युपत्तिकथन and the story of अकम्पन, cf. 12. 248ff. Lines 23-25 = (var.) 12. 248. 1^a-2^d. — (L. 23) B4 ***ते; Dn1 Dr. 8 S य इमे (for इमे वै). Dn1 शतशः (for शेरते). Dn1 M4 पृथिवीपते (for 'तले'). — (L. 24) Dn2 om. (hapl.) from पृतना up to निहता (in the extra line after line 25). G4 पृथिवी- (for पृतना-). T Gs. 4 मृत्यु- (for मृत-). — After line 24, Dn1 Dr. 8 S ins. :

एकैकशो भीमबला नागायुतशतोपमाः ।

[Gs महीपाला (for भीमबला). Dn1 Dr. 8 -समा बले; G1 M -बलोपमाः (for -शतो).]

— Dn1 om. line 25. — (L. 25) Dr. 8 उग्रवेगः; S ओषवेग (for नागायुत-). — After line 25, B D ins. :

त एते निहताः संख्ये तुल्यरूपा नरैर्नराः ।

नैषां पश्यामि हन्तारं प्राणिनां संयुगे कश्चित् ।

विक्रमेणोपपन्ना हि तेजोबलममन्विताः ।

अथ चेमे हताः प्राज्ञाः शेरते विगतायुषः ।

मृता इति च शब्दोऽयं वर्तते च गतार्थवत् ।

इमे मृता महीपालाः प्रायशो भीमविक्रमाः । [30]

राजपुत्राश्च संरब्धा वैश्वानरमुखं गताः ।

अत्र मे संशयः प्राप्तः कुतः संज्ञा मृता इति ।

कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः केन मृत्युरिमाः प्रजाः ।

हरत्यमरसंकाशं तन्मे ब्रूहि पितामह ।

संजय उवाच ।

तं तथा परिपृच्छन्तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् । [35]

आश्वासनमिदं वाक्यमुवाच भगवानृषिः ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

अकम्पनस्य कथितं नारदेन पुरा नृप ।

स चापि राजा राजेन्द्र पुत्रव्यसनमुत्तमम् ।

अप्रसङ्गतमं लोके प्राप्तवानिति मे मतिः । [40]

तदहं संप्रवक्ष्यामि मृत्योः प्रभवमुत्तमम् ।

ततस्त्वं मोक्षसे दुःखात्स्नेहबंधनसंश्रयात् ।

पुरा वृत्तमिदं तात शृणु कीर्तयतो मम ।

[Dn1 D1.8 य एते; D3 पतंते; D6 एतत्ते (for न एते). B2 तुल्यरूपैर्; D2.8 रूप- (for "रूपा). B3 नरे-
श्वर; Dn1 D1.8 नरा (D1 नरो) नरैः (by transp.); D4
नर्यभ; D5 [अ]मरैर्नराः.]

— Lines 26-30 = (var.) 12. 248. 3^a-5^b. — (L. 26)
D1.8 संग्रामे; G1 M1.2.4.5 हन्तारं (for हन्तारं). D1.8
प्राणिनः; G1 M प्राणानां (for प्राणिनां). — (L. 27)
Dn1 क्रमेणैव (for विक्रमेण). B5 D2 [उ]पसंपन्नाम्; D3
[उ]पपन्ना वै (for "पन्ना हि). B5 Dn2 D3-8 ततोवत्;
D2 दृष्टा बल- (for तेजोवत्). — After line 27, B D
ins.:

जेतव्यमिति चान्धेन्यं येषां नित्यं हृदि स्थितम् ।

[Dc1 Dn1 D1.7 नित्यं येषां (by transp.). D8 वे*
हृदि संस्थितं (for the post. half).]

— (L. 28) Dn1 D4 वेमे; Dn2 वै नि-. Dn1 D1.8 T
G M1.2 महा- (for हताः). D1.8 G1 M1.2 -प्राज्ञ.
M2-8 कथमेत महाप्राज्ञाः (for the prior half). Dn1 हि
मृता युधि; D4.8 विगतायुषाः; D7 हि म[मि]तायुषाः; D8
हि गतायुषाः; S च गतायुषः (for विगता). — (L.
29) D4 च इति (by transp.). B4 नु; D1.8 हि (for
च). Dc1 D4.8 वधार्थवत्; Dn1 D1.8 G1.5 M1-3.5
(sup. lin.) गतायुषः; Dn2 D2.5 ततोर्थवत्; T G2.4
M1.5 गतायुषां (M4 "गु"); G2 corrupt (for गतार्थवत्).
— After line 30, B D ins.:

निश्चेष्टा निरभीमानाः शूराः शत्रुवशं गताः ।

[Dn2 न विष्टा (for निश्चेष्टा). Dn1 D1.8 निरहंकाराः;
D5 निरभिमानाः (for निरभी).]

— Dc1 om. (hapl.) line 31; B5 reads the same
on marg. — (L. 31) Dn1 D1.8 S -समप्रमाः; D4
-मुखे गताः. — Lines 32-34 = (var.) 12. 248. 5^a-6^d.
— (L. 32) Dc1 D5 अतो; T G1.2.4 M1.2 तत्र (for

अत्र). Dn1 D1.8 संग्रामे संशयं प्राप्ताः; M2-8 अत्र संश-
यतां प्राप्ताः (for the prior half). — (L. 33) D5
G2 कश्च (for कस्य). G5 om. केन मृत्युः. Dn1 D1.8
इह (for इमाः). B Dc1 Dn2 D1-8 कथं संहरते प्रजाः
(for the post. half). — (L. 34) Dc1 Dn2 D2.2
5.6 -संकाशं (Dn2 "शक्ति"); T G "शास्त्र"; M1.2 "द्वय
(for -संकाश). Dn1 D1.8 आहरत्यमरप्रख्य (for the prior
half). Dn1 D1.8 एतद् (for तन्मे). Dn1 D1.8 om.
the ref. — (L. 36) Dn1 G1 M आश्वासयन्; D5 "सि-
तम् (for "सनम्). — Before line 37, B Dc1 Dn2
D1-8 G1 M ins. व्यास उवाच; Dn1 D1.8 कृष्णद्वैपायन
उवाच. — (L. 38) G5 महात्मना (for पुरा नृप). — (L.
39) D1 राज- (for राजा). G5 -वात्सल्यम् (for -व्यसनम्).
— D5 om. (hapl.) lines 40-41. — (L. 40) M2.8
(sup. lin.) अप्रहस्यतमं (for अप्रसङ्गं). Dn1 D1.8 S मे
(S नः) श्रुतं (for मे मतिः). — (L. 41) Dn1 D1.8 S
त (G5 य) चेहं (for तदहं). — (L. 42) Dc1 अतस् (for
ततस्). Dn2 D5 सं- (for त्वं). Dn1 D1.8 मुच्यसे;
D2-4.8 मोक्षसे. T G2-4 देह- (for हेह-). Dn1 D1.8
स्नेहबंधन संशयः (for the post. half). — (L. 43) D5
कृतम् (for वृत्तम्). D2 समस्तगपराशिर्भ (for the prior
half). S transp. शृणु नरं मम. — (L. 44) D4
S धर्म्यम् (for धन्यम्). Dn1 D1.8 धन्यमाश्वासनायुक्तं (for
the prior half). D4 युधि (for युष्टि-). — After line
44, B D ins.:

पवित्रमरिसंघं मङ्गलानां च मङ्गलम् ।

यथैव वेदाध्ययनमुपाख्यानमिदं तथा ।

श्रवणीयं महाराज प्रातर्नित्यं नृपोत्तमैः ।

पुत्रानायुष्मतो राज्यमीहमानैः श्रियं तथा ।

[(L. 1) D1.8 पुत्रीयम् (for पवित्रम्). — D4 om.
(hapl.) lines 3-4. — (L. 3) B5 श्रवणीयं (for
श्रव). D1 द्विजोत्तमैः (for नृपो). — (L. 4) D1.8

अन्यमाख्यानमायुष्यं शोकं पुष्टिवर्धनम् ।

पुरा कृतयुगे तात आसीद्राजा ह्यकम्पनः । [45]

स शत्रुवशमापन्नो मध्ये संग्राममूर्धनि ।

तस्य पुत्रो हरिर्नाम नारायणसमद्युतिः ।

श्रीमान्कृतास्त्रो मेधावी युधि शक्रसमो बली ।

स शत्रुभिः परिवृतो बहुधा रणमूर्धनि ।

व्यत्यन्वाणसहस्राणि योधेषु च गजेषु च । [50]

स कर्म दुष्करं कृत्वा संग्रामे शत्रुतापनः ।

शत्रुमिर्निहतः संख्ये घृतनायां युधिष्ठिर ।

स राजा प्रेतकृत्यानि तस्य कृत्वा शुचान्वितः ।

शोचन्नहनि रात्रौ च नालभन्त्येखमात्मनः ।

तस्य शोकं विदित्वा तु पुत्रव्यसनसंभवम् । [55]

अथाजगाम देवर्षिर्नारदोऽस्य समीपतः ।

स तु राजा महाभागो दृष्ट्वा देवर्षिसत्तमम् ।

पूजयित्वा यथान्यायं कथामकथयत्तदा ।

तस्य सर्वं समाचष्ट यथा वृत्तं नरेश्वर ।

शत्रुभिर्विजयं संख्ये पुत्रस्य च वधं तथा । [60]

मम पुत्रो महावीर्य इन्द्रविष्यसमद्युतिः ।

ननुभूतो (for आयुः). Dn1 Dr.8 राजन् (for राज्यम्).
Ds प्रियं (for श्रियं). B1 तदा (for तथा).]

— Lines 45-47 = (var.) 12. 248. 7^a-8^b. — (L. 45) Dn2 कृतो युगे; D4 युगकृते (for कृतयुगे). Dn1 Dr.8 विकम्पनः (for ह्यकं). S (G5 [by corr.]) राजा कृतास्त्रकम्पनः (for the post. half). — G1 M1.2 om. line 46. — (L. 46) D4.8 वधम् (for वधम्). Dr.8 शक्रोति (for आपन्नो). — After line 46, T G5 read for the first time line 1 of the extra passage ins. after line 49. — D4 om. (hapl.) line 47-49. — (L. 47) B D (D4 om.) समो बले (for समद्युतिः). — (L. 48) G1 M हीमान् (for श्री). B Dn1 Dn2 D1.2.3.8 शक्रोपमो (for शक्रसमो). Dn1 D2.1.8 बले (D2 ०ले) (for बली). — After line 49, S ins.:

योधयामास तान्सर्वान्सर्वान्छकुशले बली ।

वर्षन्वाणसहस्राणि शत्रुव्यमितविक्रमः ।

पदान्तिरथनागाश्वाप्रममाथ महाबलः ।

तदुशीर्णं बलं सर्वं हत्वाहीनरिमुद्रनः ।

त्रिविष्टपं यथा शक्रः प्रविशेत् पुरोत्तमम् । [5]

स दृष्ट्वा पितरं युद्धे तदवस्थं महाद्युतिः ।

अभिनन्त्यित्वा मरणं शत्रुमध्येऽविशत्तदा ।

स शरैराचितश्चित्रैर्दामिर्मुसलैरपि ।

मृदन्नयसहस्राणि रथांश्च हयवारणान् ।

परानीकं विमिच्छाजौ मोक्षयित्वा च तं नृपम् । [10]

पुनरेवाकरोषुद्धं शत्रुमध्ये गतो बली ।

ततस्ते रथिनः सर्वे सरेल पुनराह्वये ।

अधुस्तं परिवर्त्यैकं तोमरैरिव कुञ्जरम् ।

[(L. 1) T G5 (all first time) बलवान् (for तान्सर्वान्). T G2.3 (all [except G2] first time) बद्धश्वासी-
दकम्पनः (for the post. half). — T repeat and
G1 M3-5 read lines 2-5 after the extra passage
following line 52 ins. by S. — (L. 2) T (both

second time) G2 M3-5 वर्षं शरवर्षाणि (for the prior
half). G2 विक्रमं. — (L. 4) T (both second
time) G1.5 M अरिर् (for अरीन्). G2 अरिमुद्रनं; G5
रिपुमुद्रनः; M1.2 [अ]रिनिमुद्रनः. — (L. 6) G2 महा-
द्युति (for ०द्युतिः). — (L. 7) T G3.4 सुतः (for तदा).
G2 शत्रुमध्यगतो बली; G5 मध्यं ततोविशत् (for the post.
half). — G2 om. (hapl.) lines 8-11. — (L. 8)
G4 शूलैर्; G5 चक्रे (for चित्रैर्). G1 M स शरैरास्ते-
श्चक्रे (for the prior half). — (L. 9) G1 M1.2
नरांश्च (for रथांश्च). G5 पदान्तिनाजिवारणान् (for the
post. half). — (L. 10) G2.4 मोक्षयामास (for ०यित्वा
च). — (L. 11) G1.5 M मध्य-; G2 मध्यं (for
मध्ये).]

— (L. 50) Dn2 D3 व्यस्यद्; Dr.8 वयन्. D1 वा
(for the second च). — (L. 51) D1 मृदन्नयान्; G5
शत्रुकर्षनः (for ०तापनः). — (L. 52) S (except G2)
शते (for संख्ये). — After line 52, S ins.:

द्विषद्भिर्निहतं दृष्ट्वा प्रियं पुत्रमकम्पनः ।

अमर्षजनिताक्रोध आहवं सहसा गतः ।

[(L. 2) M3-5 अमर्षा (for अमर्षः). G2.4.5 आहवात्
(for आहवं).]

— (L. 53) M3-5 राजव् (for कृत्वा). Dn1 Dr.8 विशां
पते (for शुचान्वितः). — (L. 54) Dn1 Dr.8 न लेभे;
D8 न लभेत् (for नालभत्). G1 M1.2 शान्तिम् (for
सुखम्). — (L. 55) D1 [अ]य (for तु). Dn1 Dr.8
पुत्रव्यसनतो मयं (for the post. half). — (L. 56) D2.5
आजगामाथ (by transp.). G5 नारदः सुमहातपाः (for the
post. half). — (L. 57) G5 महाबाहो (for भागो).
Dn1 लब्ध्वा (for दृष्ट्वा). D1 S दृष्ट्वा देवर्षिमागतं (for the
post. half). — (L. 58) Dn1 Dr.8 कथयामास तत्तदा
(for the post. half). — (L. 59) Dn1 Dr.8 ०-
पुत्रस्य (T G2-4 तदस्य; G1.5 M स तस्य) सर्वमाचष्ट (for the
prior half). B (except B4) Dn1 Dn2 D1.2.3.8 नरेश्वरः

शत्रुभिर्वहुभिः संख्ये पराक्रम्य हतो बली ।
 क एष सृष्टुर्मगवन्किर्वीर्यबलपौरुषः ।
 एतदिच्छामि तत्त्वेन श्रोतुं मतिमतां वर ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदो वरदः प्रभुः । [65]
 आख्यानमिदमाचष्ट पुत्रशोकापहं महत् ।
 नारद उवाच ।
 शृणु राजन्महाबाहो आख्यानं बहुविस्तरम् ।
 यथा वृत्तं श्रुतं चैव मयापि वसुधाधिप ।
 प्रजाः सृष्ट्वा तदा ब्रह्मा आदिसर्गे पितामहः ।
 असंहतं महातेजा दृष्ट्वा जगदिदं प्रभुः । [70]

तस्य चिन्ता समुत्पन्ना संहारं प्रति पार्थिव ।
 चिन्तयन्न ह्यसौ वेद संहारं वसुधाधिप ।
 तस्य रोषान्महाराज खेभ्योऽभिरुदतिष्ठत ।
 तेन सर्वा दिशो व्याप्ताः सान्तर्येणा दिक्ष्वता ।
 ततो दिवं भुवं खं च ज्वालामालासमावृतम् । [75]
 चराचरं जगत्सर्वं ददाह भगवान्प्रभुः ।
 ततो हवानि भूतानि चराणि स्थावराणि च ।
 महता क्रोधवेगेन त्रासयन्निव वीर्यवान् ।
 ततो हरो जटी स्थाणुर्निशाचरपतिः शिवः ।
 जगाम शरणं देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । [80]

Dn1 Dr.8 जनेश्वर; S (G₅ damaged) युधिष्ठिर (for नरेश्वर). — D1 om. line 60. — (L. 60) Dn1 विजये; D₅ विजितं; T G₂₋₅ विजितं; G₁ M_{1.2} निहनः; M₂₋₅ निजयं (for विजयं). G_{1.5} M_{1-3.5} संखे; G₃ संखे (for संख्ये). D₄ वचनं (for च वचं). T G₂₋₅ तदा (for तथा). Dr.8 शत्रुनायां युधिष्ठिर (for the post. half). — Before line 61, S ins. अकंपनः. — (L. 61) T G₂ इन्द्रविष्णु (for इन्द्र). B_{3.4} Dn1 Dr.8 -समो (for -सम-). B₄ Dr.8 युधि; Dn1 बली (for -युतिः). — (L. 62) Dn1 Dr.8 निहतः (for बहुभिः). G₁ M संखे; G₄ संखे (for संख्ये). Dr.8 हरिर् (for हतो). S (except G₂) युधि (for बली). — After line 62, S ins.:

शृणोमि प्राणिनां चापि सृष्टुः प्रभवेते किल ।

[G_{4.5} शृणु ने (for शृणोमि).]

— (L. 63) D_{4.7} भगवान्; D₅ बलवान् (for भगवन्). S क एष बल (G₁ M भग)वान्मृत्युः (for the prior half). Dr.8 स्ववीर्य- (for वि). Dr.8 M₂ -पौरुषं (for -पौरुषः). — (L. 64) Dn1 Dr.8 कथितं तपतां वर (D₅ *रः); S कथितुं (G_{1.5} M_{1.2} *तं) द्विजसत्तम (for the post. half). — Lines 65-69 = (var.) 12. 248. 11^a-13^b. — Before line 65, T G₂₋₅ M₂₋₅ ins. व्याप्तः. — (L. 65) D₄ [S ज्वरदत्त (for वरदः). Dn1 Dr.8 नारदोऽथ तपोधनः; S *दो भगवान्पुः (for the post. half). — (L. 66) Dn1 Dr.8 ततः (for महत्). — S om. the ref. — (L. 67) Dn1 Dr.8 त्वं शृणुष्व महेश्वरः; T G_{1.2.4.5} M राजशृणु मेदेदं त्वम्; G₃ एतदिच्छामि मेदेदं त्वम् (for the prior half). G₅ युधि (for बहु-). — (L. 68) G₅ चापि (for चैव). — (L. 69) Dn1 Dr.8 G_{1.5} M महाप्राज्ञ (Dn1 G₅ *ज्ञः); D₅ तथा ब्रह्मा; T G₂₋₄ महाराज (for तदा ब्रह्मा). Dn1 Dr.8 T G₂₋₄ M प्रजासर्गे; G₁ प्रजाः सर्वे; G₅ सर्वलोक- (for आदिसर्गे). — (L. 70) M_{1.2} असंहतं (for असंहतं). D₄ महत्

(for प्रभुः). Lines 71-84 = (var.) 12. 248. 15-21. — (L. 71) Dn2 D₃₋₅ समापन्ना (for समुत्पन्ना). — (L. 72) Dn1 Dr.8 स च नो (for न ह्यनौ). S त्रितयन्नास- सादैव (M₂₋₅ *दैवं) (for the prior half). G₁ M₂₋₅ संहारं प्रति पार्थिव (for the post. half). — (L. 73) Dn2 D₅ मुखे (for खेभ्यो). B₁ उपपन्नत (for उदतिष्ठत). Dn1 Dr.8 चक्षुर्भ्यो (Dn1 *भो) स्मिरभूतदा; D₄ मुखदक्षि- तिष्ठत; T G₂₋₅ मुखेभ्योस्मिरजायत; G₁ M खेभ्योऽपि सम- जायत (for the post. half). — D₅ om. line 74. — (L. 74) D₄ सप्तदेशा; D₅ सर्वे देशा; D₆ सान्तर्य- शान्; T G_{1.3.4} M सर्वान्देशान्; G_{2.5} सर्वदेशं (for सान्तर्येणा). D₆ G₁ M_{1.2} दिक्ष्वतः (for *ता). — (L. 75) D₁ दिशं; D₃ मुखं (for भुवं). B_{1.3.5} D₆ (before corr. as above; by corr.) D₂ चैव (for खं च). T G₂₋₄ ततो भुवं दिवं (T दिशं) चैव (for the prior half). T G₁ M सर्व-; G₂₋₅ सर्वं (for ज्वाला-). B₂ D₆ D_{2.4} -समाकुलं; Dn1 Dr.8 -समावृणोत् (for *वृतम्). T G_{1.3.5} M सर्वं ज्वालाभिः संवृतं; G₂ ज्वाला- मालाभिसंवृतं (for the post. half). — (L. 76) S ब्रह्माणः परवीरहन् (for the post. half). — G₄ om. (hapl.) lines 77-80. — (L. 77) Dn1 Dr.8 ददाह; D₂ हि तानि (for हतानि). S (G₄ om.) कोपो दहति भूतानि (for the prior half). D₁ त्रस्थानि (sic) (for चराणि). Dn1 Dr.8 S (G₄ om.) जंगमानि ध्रुवाणि च (for the post. half). — (L. 78) T G_{2.3.5} कोप- (for क्रोध-). — After line 78, B₅ ins.:

वासुदेवं दयाशीलं लीलया मां समुद्रतः ।

धरोद्गारे समर्थोऽसि ममोद्गारे कियाश्चमः ।

— (L. 79) Dn1 Dr हरिर्; Bom. ed. रुद्रो (for हरो). G₅ (inf. lin.) शिव- (for जटी). Dn2 lacuna; Bom. ed. हरः (for शिवः). — (L. 80) Dn1 दिवं (for देवं). Dn1 Dr.8 G₁ M_{1.2} 2 परवीरहा; T G_{2.3.5}

तस्मिन्नापतिते स्थाणौ प्रजानां हितकाम्यया ।

ब्रह्मोवाच ।

अब्रवीत्परमो देवो ज्वलन्निव महामुनिः ।

न कुप्ये न च मे काम एतदेवं भवेदिति ।

किं कुर्म कामं कामार्हं कामाजातोऽसि पुत्रक ।

पृथिव्या हितकामानु ततो मां मन्युराविशत् । [90]

करिष्यामि प्रियं सर्वं ब्रूहि स्थाणो यद्विच्छसि ।

इयं हि मां सदा देवी भारता समचूचुदत् ।

Colophon.

संहारार्थं महादेव भारेणाभिहता स्ती ।

स्थाणुरुवाच ।

ततोऽहं नाधिगच्छामि तप्ये बहुविधं तदा ।

प्रजासर्गनिमित्तं हि कृतो यत्नस्त्वया विभो । [85]

संहारमप्रमेयस्य ततो मां मन्युराविशत् ।

त्वया सृष्टाश्च वृद्धाश्च भूतग्रामाः पृथग्विधाः ।

स्थाणुरुवाच ।

तास्तवेह पुनः क्रोधात्पजा दहन्ति सर्वशः ।

संहारार्थं प्रसीदस्व मा रुषो विबुधाधिप । [95]

ता दृष्ट्वा मम कारुण्यं प्रसीद भगवन्प्रभो ।

मा प्रजाः स्थावराश्चैव जङ्गमाश्च व्यनीनशश्च ।

Ms-s 'हन्' (for परमेष्ठिनम्). — (L. 81) B₁ D₅ S (except G₂) निपतिते; B₅ चाप° (for आप°). — (L. 82) T G₂-4 महायुनिः (for 'मुनिः'). — Before line 83, S (except G₂) ins. ब्रह्मा. — (L. 83) B₃ कर्म; D₂ कर्तु; D₅ कुर्वे; D₆ कुर्मः (for कुर्म). D₄ कामार्ह. Dn₁ Dr. 8 करोमि कमहं कामं; S कं (G₂-5 किं) कुमि (G₅ कर्म) कामं कामरे (for the prior half). Dn₁ Dr. 8 S कामाहोसि मतो मम (for the post. half). — (L. 84) Dn₁ Dr. 8 करिष्ये ते (for 'व्यामि'). D₂ 6 च त्व (for प्रियं). S करिष्ये ते प्रियं कामं (for the prior half). Dn₁ Dr. 8 यमिच्छसि; G₁ M₁. 2. 4 यदी° (for वदि°). Colophon. — Sub-parvan: B₁. 2. 4 अभिमन्यु-वध. — Adhy. name: B₁. 3 मृत्युप्रजापतिर्नवादे मृत्युपाख्यानं; B₁ D₁ मृत्युपाख्यानं; Dn₁ D₂ षोडशराजकीयं; T मृत्युसंवादे रुद्राभिगमनं; G₂-4 मृत्युसंवादे ईश्वराभिगमनं; G₅ ईश्वराभिगमनं. — Adhy. no.: B₁ Dn₁ D₃ G₂. 5 50; T G₁. 3. 4 M 49. Lines 85-96 = (var.) 12. 249. 1-6. T G₃ रुद्रः (for स्थाणुर). — (L. 85) Dn₁ प्रजासर्गे. Dn₁ D₅-8 G₂ -निमित्तं च (D₅ ह; G₂ तु); T G₁. 3-5 M -निमित्त-त्वात् (for 'चं हि). G₂ गतो (for कृतो). B₁ पुरा; Dn₁ Dr. 3 T G₂-4 M₅-5 प्रमो; G₅ [अ]-नव (for विभो). — (L. 86) D₁ सृष्टा च (for सृष्टाश्च). Dn₁ त्वया सृष्टश्च वृद्धश्च; Dr. 8 'हं च वृद्धं च; T G₂-5 M₅-5 त्वया विष्ट (M₅-5 हि सृष्ट) दृष्टा वृद्धास्तु; G₁ M₁. 2 त्वया सृष्टा विवृद्धास्तु (for the prior half). M₃. 4. 5 (sup. lin. as above) चतुर्विधाः (for पृथग्विधाः). Dn₁ Dr. 8 मृतग्रामं च (Dn₁ 'मश्र) जुर्विधं (for the post. half). — Dr. 8 read line 87 twice. — (L. 87) B₁ Dr. 8 (both second time) तास्तवैव; Dr. 8 (both first time) त्वमेव च; T G₂-5 M₅-5 तास्तवैव; G₁ M₁. 2 चतुर्विधाः (for तास्तवेह). S नश्यति (for दहन्ति). G₁ M₁. 2 सर्वतः (for 'शः). Dr (first time) विनाशयसि सर्वशः (for the post.

half). — (L. 88) Dn₁ तन्; D₂ 6 G₂. 4 तान्; D₅ T G₂ M₅ तां (for ता). G₁ कारुण्यात् (for 'प्यं). B₁ om. the ref.; Dn₁ Dr. 8 G₅ पितामह (for ब्रह्मा). — (L. 89) D₂ संहर्तु (for न कुप्ये). G₁. 5 M₁. 2 कामम्. B D₁ नाकुप्यं न च कामो मे; Dn₁ Dr. 8 न क्रोधेन न कामेन; Dn₂ D₁. 3. 4. 6 संहर्तु न च (D₂ 6 नैव) कामो मे; D₅ नाहं क्रुद्धो न कामो वा (for the prior half). Dn₁ एतदेव; G₂ 'देतद् (for 'देवं). Dn₁ Dr. 8 कृतं (for इति). — D₄ om. lines 90-91. — (L. 90) Dn₁ पृथिवी- (for 'व्या). B D₁ Dn₂ D₁-3. 5 G₂ -कामं तु; Dn₁ Dr. 8 -कामेन; G₅ (sup. lin.) -कामार्थं (for -कामात्तु). G₁ M मा (for मां). — (L. 91) T G₁. 3-5 M सन्ना; G₂ सा तु; M₁ (inf. lin.) धरा (for हि मां). Dn₂ om. (hapl.) from सदा up to सदा (in line 94). G₂ धरा (for सदा). D₅-8 भारता समचूचुदत्; S भारतो (M₅-5 'रार्ता) मामचूचुदत् (for the post. half). — (L. 92) Dn₁ Dr. 8 मया (for महा-). G₅ अपि (for अभि-). Dn₁ Dr. 8 भवानभिहितो शुभं (for the post. half). — (L. 93) Dn₁ Dr. 8 तेनाहं; D₄ तानहं; S ततो वै (for ततोऽहं). B₂ तथा (for तप्ये). Dn₁ Dr. 8 S बुद्ध्या बहु विचारयन् (for the post. half). — (L. 94) B₁. 5 अप्रमेयं वै; D₁ (marg. as above) 'मेवं च; Dn₁ Dr. 8 S 'मेवात्मं (G₅ 'यं) स (for 'मेयरय). D₄ संहारास्त-दपश्यंतं (for the prior half). Dn₁ Dr. 8 मे; G₁. 5 M मा (for मां). B₁. 2. 4. 5 Dn₂ D₂-5. 7 रुद्र उवाच; D₁ हर उवाच (for स्थाणुर). — (L. 95) T G₁. 2 M मा क्रुद्धो; G₂. 4 मा कुप्यो; G₅ मा क्रोधो (for मा रुषो). B₁-3. 5 D₁ Dn₂ D₁-4. 6 मा रुषो वसुधाधिप (for the post. half). — (L. 96) T₁ G₂ स्वावरं; T₂ G₁. 3-5 M 'रांश्च (for 'राश्च). T₁ G₂ नैव (for 'नैव). T G₁. 4. 5 (sup. lin.) M जंगमांश्च; G₅ महाक्षेव (for जङ्गमाश्च). B₁. 5

तव प्रसादाद्भगवन्निदं वर्तेत्रिधा जगत् ।

अनागतमनीतं च यच्च संप्रति वर्तेते ।

भगवान्क्रोधसंदीप्तः क्रोधादग्निं समासृजत् ।

स दहत्यश्मकृत्पानि द्रुमांश्च सरितस्तथा । [100]

पल्वलानि च सर्वाणि सर्वे चैव नृणोलपाः ।

स्थावरं जङ्गमं चैव निःशेषं कुरुते जगत् ।

तदेतद्भस्मसाद्भूतं सर्वं जगदनाविलम् ।

प्रसीद भगवन्स त्वं रोषो न स्याद्दूरो मम ।

सर्वे हि नष्टा नेष्यन्ति तव देव कथंचन । [105]

Dn Ds-s T G₁. s-s M व्यनीनशः; Ds 'नशत्'; G₁ 'नश्म्' (for 'नश्न्'). Dr जंगमाश्वापि नीनशैः; Ds जंगमाश्वापि निलसः (for the post. half). — (L. 97) Dn₂ G₁ S M प्रमावाद् (for प्रमावाद्). Dn₁ Dr. s त्वत्प्रसादाद्भि भगवन् (for the prior half). B₁ (marg.) षत्ते; Dn₁ Dr. s S (except G₁) जातं; D₂ यत्ते; D₃ वृत्तं (for वर्तेत्). B₁ इदं सर्वं चराचरं (for the post. half). — (L. 98) B (except B₁) D₁ यत्तु; D₂ यत्तु (for यत्तु). ७० संप्रति- (for संप्रति). — (L. 99) B Dn₁ D₁. 7. 8 S (except M₂-s) भगवन् (for 'वान्'). D₂ om. दीप्तः क्रोधा. B₁ s D₁ अवासृजत्; B₂ s अवासृजत् (for समा). Dn₁ Dr. s क्रोधादग्निः समुत्पितः (for the post. half). — (L. 100) B₁-s स दहति (sic); D₂ s G₂ संहति (for स दहति). B₁ संवाद्य (for 'कृत्यानि'). Dn₁ स दहत्यश्मकृत्पानि- (for the post. half). M₁ s सरितं. Dn₁ द्रुमानदमसरित्तथा (for the post. half). — (L. 101) Dn₁ Dr. s समुद्रं च (for च सर्वाणि). Dc₁ सर्वाण्य (for सर्वे). B₁ तृणोलपाः; B₂ पमाः; D₁ 'तपलाः'; D₂ 'लुपाः'; D₃ 'पलाः' (for 'लपाः'). B₂ Dn₂ सर्वाश्चैव तृणो-पलाः (Dn₂ 'लुपान्'); Dn₁ Dr. s सर्वं चैवावृत्तं जगत्; D₂ S सर्वं चैव तृणोलपं (T G₂ M₂ s 'लपं') (for the post. half). — Dn₁ Dr. om. (hapl.) line 102. Dn₂ D₂-s om. line 103. — (L. 103) B₂ तदेव (for तदेतद्). B Dc₁ D₁ जगत्स्थावरजंगमं; Dn₁ (marg.) निःशेषं कुरुते जगत् (for the post. half). — (L. 104) B₁ सर्वं; B₂ T G₂ M₂ s. 2. 4. s देव; D₁ s सर्वं; M₂ s (inf. lin.) मष्टं (for सत्वं). Dn₁ D₁. 7. 8 प्रसीद भगवान्साधो (D₂ 'नमः') (for the prior half). Dr. s एष (for रोषो). D₂ महान् (for मम). — (L. 105) B₁ s D₁ नश्यति; D₂ त्रस्यते; T G₂-s तप्यते; G₁ s M₁ s तप्यति (for नेष्यन्ति). Dc₁ D₂ सर्वे हि नष्टा नश्यति; Dn₁ Dr. s सर्वे विनष्टा नेष्यति; M₂-s सर्वे पुनर्देवं नष्टा (for the prior half). D₂ तदा; T G₂-s सर्वे; G₁ s M₁ s पुनर् (for तव). T G₂ M₁ s देवाः (for देव). G₁ कथं जनाः

तस्मान्निवर्ततां तेजस्वय्येवेह प्रलीयताम् ।

उपायमन्यं संपश्य प्रजानां हितकाम्यया ।

यथेमे प्राणिनः सर्वे निवर्तैरस्तथा कुरु ।

अभावं नेह गच्छेयुस्सञ्जननाः प्रजाः ।

अधिदैवे नियुक्तोऽस्मि त्वया लोकेषु लोकहन् । [110]

मा विनश्येज्जगन्नाथ जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

प्रसादाभिमुखं देवं तस्मादेवं ब्रवीम्यहम् ।

नारद उवाच ।

श्रुत्वा हि वचनं देवः स्थाणोर्निहतपाप्मनः ।

(for कथंचन). M₂-s स्थापयति कथंचन (for the post. half). — (L. 106) M₂-s निवर्त्यतां. B₁ s. 2. 4. s Dc₁ D₁. 2. 4. s त्वय्येवेह; Dn₁ Dr. s 'य्येव सं-'; T त्वयि वैतद्; G₁ s M₁ s त्वयि चैव; G₂-4 M₂-s त्वयि चैतत् (for त्वय्येवेह). — (L. 107) B Dc₁ Dn₂ D₂-s तत्पश्य देव (B₁ तव देवस्य) सुष्ठुतं (for the prior half). — B₁ repeats line 108 after line 111. — (L. 108) M₂ न नश्येत्स; M₁ s न नश्येयुस् (for निवर्तैरस्). — (L. 109) T G₂ M₁ s नैव; M₂ नो न (for नेह). B₁-s D₂ s. 2. 5 उच्छन्न- (for उत्सन्न-). Dn₁ Dr. s G₁ M उच्छ- (G₁ M 'त्प' जगन्नाथः प्रजाः; T G₂-4 उत्पन्ना बहुधाः (G₂ बहवः) प्रजाः; G₂ उत्पन्नाः सज्जनाः प्रजाः (for the post. half). — (L. 110) B₂ D₂ s आदिदेवे (D₂ s 'व-'); Dc₁ Dn₂ Dr अधिदैव- (Dr 'वै') (for 'दैवे'). Dn₁ D₂ अधिदैव- (D₂ 'दे') येन युक्तोऽसि (for the prior half). Dn D₁ लोकहन्; Dr. s चैव हि (for लोकहन्). — For line 110, S subst.:

ममना हि नियुक्तोऽहं प्रजानां पालने विभो ।

[T G₂-s [अ]ग्नि- (for हि). G₂ s M₁ s प्रभो.]

— After line 110, S ins.:

दया तेन ममोत्पन्ना प्रजास्तु विबुधेश्वर ।

[G₂-s यदा (for दया). G₁ s समुत्पन्ना (for ममो).]

— (L. 111) Dr. s न भवेद्वि यथानर्थो; S यन्मया ना- (M₂ s मया तन्ना) षत्तुष्टेदं (for the prior half). Dr. s जंगमे (D₂ 'म'). — (L. 112) Dr. s प्रसादेह (D₂ 'हं') गुरुं देवं; S प्रसाद्य हि (G₂ 'सीद हि'; G₁ 'पदेहं') गुरुं देवं (for the prior half). Dn₂ om.; D₂ तस्मादेवं; T G₂-s M₂-s 'देतद्' (for तस्मादेवं). — (L. 113) T G₂ s. 4 M तु; G₂ तद् (for हि). Dn₂ देव; S स्थाणोर् (for देवः). S निलं (for स्थाणोर्). T G₂ M₁ s निहित- (for 'हन्'). T G₂ s (inf. lin. as above) पालनः; G₂ फाल्गुनः (for -पाप्मनः). B D (except Dr. s) प्रजानां हित-

तेजः संवेष्टयामास पुनरेवान्तरात्मनि ।
ततोऽग्निमुपसंहृत्य भगवाँल्लोकसत्कृतः । [115]
प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कल्पयामास वै प्रभुः ।
उपसंहरतस्तस्य तमग्निं रोषजं तथा ।
प्रादुर्बभूव विश्वेभ्यः खेभ्यो नारी महात्मनः ।
कृष्णा रक्ताम्बरधरा रक्तजिह्वास्थलोचना ।
कुण्डलाभ्यां च राजेन्द्र तप्ताभ्यां समलंकृता । [120]
सा विनिःसृत्य वै खेभ्यो दक्षिणां दिशमाश्रिता ।
स्यमानेव चावैश्वदेवौ विश्वेश्वराबुभौ ।
तामाहूय तदा देवो लोकदिनिधनेश्वरः ।
मृत्यो इति महीपाल जहि चेमाः प्रजा इति ।
त्वं हि संहारबुद्ध्याथ प्रादुर्भूता रूपो मम । [125]

तस्यात्संहार सर्वास्त्वं प्रजाः सजडपण्डिताः ।
मम त्वं हि नियोगेन ततः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि ।
एवमुक्ता तु सा तेन मृत्युः कमललोचना ।
दध्यौ चात्यर्थमबला प्ररुदो च सुस्वरम् ।
पाणिभ्यां प्रतिजग्राह तान्यश्रूणि पितामहः । [130]
सर्वभूतहितार्थाय तां चाप्यनुनयत्तदा ।

Colophon.

नारद उवाच ।

विनीय दुःखमबला आत्मन्येव प्रजापतिम् ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा लतेवावर्जिता पुनः ।
त्वया सृष्टा कथं नारी ईदृशी वदतां वर ।

आरणे (D₂ °णः; D₄ °णः) (for the post. half). — Dr. 8 om. lines 114-115. — (L. 114) B D (Dr. 8 om.) G₁ M तेजः संभार (G₁ M °श्म)यामास (for the prior half). — Lines 115-131 = (var.) 12. 249. 7-22. — (L. 115) G₅ M_{1.2} -संगृह्य (for -संहृत्य). D₃ -भावनः (for -सत्कृतः). — (L. 116) B D प्रवृत्तं च निवृत्तं च (for the prior half). B D₁ D₂ D₃ कथयामास (for कल्प°). — (L. 117) M₃₋₅ -संहारतस् (for -संह°). T G₂₋₅ उपसंहृतवान्ब्रह्मा (for the prior half). B₁ Dr. 8 तदा (for तथा). — (L. 118) B D₁ D₂ D₃ गोभ्यो (for खेभ्यो). T G₂₋₅ महामनाः (for °त्मनः). D₃ चक्षुस्त्वो महात्मनः (for the post. half). — (L. 119) B D₁ D₂ D₃ कृष्णा र (B₂ °ष्णर)क्ता तथा पितामहः; Dr. 8 रक्तकृष्णांबरधरा (for the prior half). G₂ रक्तगंधानुलेपना (for the post. half). — (L. 120) B D तप्ताभ्यां तप्तभूषणा (for the post. half). — (L. 121) T G₂₋₅ विनिर्गल्य (for विनिःसृत्य). D₃ संखेभ्यो; D₅ खेभ्यो (for वै खेभ्यो). B_{1.2.4} D₂ D₃ सा निःसृत्य तथा (B₁ मुखे; D₂ मृशं) खेभ्यो; B₂ D₁ सा निःसृत्य च खेभ्यो (D₁ °भ्यो यद्); B₅ साभिनिःसृत्य खेभ्यो; D₁ सा निःसृत्य च सर्वेभ्यो; D₃ सा विनिःसृत्य संखेभ्यो; D₄ स निःसृत्य वचस्तेभ्यो; D₅ सा निःसृत्य च वै खेभ्यो; Dr. 8 सा चक्षुर्भू विनिःसृत्य (for the prior half). D₄ om. (hapl.) from शमाश्रिता up to लोकादि (in line 123). D_{1.5} आश्रिता; D₁ आश्रया; S आश्रयत् (for °श्रित). — (L. 122) B₂ स्यमाना (for स्य°). B₄ सा (for च). B_{1-3.5} D₁ D₂ D₃ [इ]व सावेक्ष्य; D₂ D₃ 3.5 च सावे (D₂ 'वी'क्ष्य; G₁ M [इ]व चावेक्ष्य (G₁ M_{1.2} °पेक्ष्यं) (for [इ]व चावेक्ष्य). D₅ देवी (for देवो). — (L. 123) D₂ ततो (for तदा). D₂ देवी (for देवो). Dr. 8 तामाह वरदो

देवो; S ता (G₁ त)माह्वयत्तदानीलो (G₁ M_{1.2} °दा देवो) (for the prior half). — After line 123, S ins.:

तां तु तत्र तदा देवीं ब्रह्मा लोकपितामहः ।

उक्तवान्मधुरं वाक्यं सांत्वयित्वा पुनः पुनः ।

— (L. 125) B₄ -बुद्धयर्थे; Dr. 8 -बुद्ध्या हि (for -बुद्ध्याः). D₂ Dr. 8 रूपा (for रूपो). S प्रादुर्भूता मया रोषात्त्वं हि संहारबुद्धिना. — (L. 126) D₂ D_{4.5} सज्जनपं (D₂ 'मं')-दिनाः; D_{3.5} भूभागमंदिनाः; T G_{1.4} M सज्जनपंदिनाः (for सजड°). — After line 126, Dr. 8 S ins.:

अविशेषेण चैव त्वं प्रजाः संहार भासिनि ।

[Dr. 8 निर्विशेषेण (for अवि°).]

— (L. 127) T G₂₋₅ M₅ तत्र (for ततः). T [S]स्य-वाप्स्यसि (for ह्यवा°). — Before line 128, S ins. नारदः. — (L. 128) T G₁ M_{1.2} उक्त्वा (for उक्ता). Dr. 8 -नालिनी (for -लोचना). — (L. 129) B₂ (marg. as above) D_{1.5} च सत्वरं; B₄ च सुवनं; D₅ वसुंधरा (for च सुस्वरम्). S प्राप्तंश्चास्त्रं (M_{1-3.5} °ष्टु)विदधः (for the post. half). — (L. 130) G₅ परिजग्राह (for प्रति°). Dr. 8 तस्य (for तानि). — (L. 131) D_{1.2.3.5} M₃₋₅ अनुनयंश्च; T अन्वययद् (for अनु°). Dr. 8 S मृशं (for तदा). — Colophon: Sub-parvan: B_{1.2.4} अभिमन्वुवध. — Adhy. name: B_{1.2.4} D₁ D₂ मृत्युपाख्यानं; T G₂₋₅ मृत्युसंभवः. — Adhy. no.: B_{1.2} D₂ D₃ G_{2.5} 51; T G_{1.3.4} M 50. — Śloka no.: D₂ 33. — Lines 132-135 = (var.) 12. 250. 1^a-3^b. — (L. 132) D_{2.5} संजय (for नारद). D_{3.5} सा बाळा; D₄ अबला (for अबला). B_{1.3-5} D₁ आत्मना; D₂ D₃ आत्मना; Dr. 8 संमान्य (for आत्मनि). Dr. 8 एवं (for एव). — (L. 133) Dr. 8 लतेवाकंपिता स्म ह; S °वानिर्लंकपिता

कूरं कर्माहितं कुर्यां मूढेव किमु जानती । [135]

विभेम्यहमधर्मादि प्रसीद भगवन्प्रभो ।

प्रियान्पुत्रान्वयस्यांश्च भ्रातृन्मातुः पितृन्पतीन् ।

अनुध्यास्यन्ति ये देव मृतांस्तेषां विभेम्यहम् ।

कृपणानां हि रुदतां ये पतन्त्यश्रुविन्दवः ।

तेभ्यो हि बलवद्भीता शरणं त्वाहमागता । [140]

यमस्य भवनं देव न गच्छेयं सुरोत्तम ।

प्रसादये त्वा वरद मूर्ध्नोदग्रनखेन च ।

एतदिच्छाम्यहं कामं त्वत्तो लोकपितामह ।

इच्छेयं त्वत्प्रसादाद्दे तपस्तप्तुं प्रजेश्वर ।

प्रदिशेमं वरं देव त्वं मह्यं भगवन्प्रभो । [145]

(for the post. half). — Before line 134, MSS. ins. मृदुराव. — (L. 134) D₂ मया (for त्वया). B₃ (marg.) सुदृशी; D₇ S मादृशी (for ईं). — (L. 135) D₂ D₃-s कूर-; D₂ ब्रूहि (for कूरं). G₁ M_{1.2} ईदृशं (for अहितं). D₂ D₃. 4. 7. s G₁ M कुर्यात् (for कुर्यां). B_{1.3} D₁ D₂ D₁. 4-6 तदेवं; B_{2.4.5} D₂. 8 व (for मूढेव). D_{7.8} निबु (D₃ य)ता सती; G₁ M किमजानती (for किमु जां). — (L. 136) D₇ अधर्मस्य; T G₂₋₅ अधर्माय (for दि). — Lines 137-144 = (var.) 12. 250. 5-8. — (L. 138) B D₁ D₂ D₁-s अप- (for अनु-). D₁ (by corr.)-धारयन्ति (for -यां). B D₁ D₂ D₁-4. 6 मे; D₅ चेद् (for दे). D_{7.8} अवध्याः संति ये देव (for the prior half). B D₁ D₂ D₁-s. 6. 8 मृतेभ्येभ्यो; D₄ मृतेभ्यो (for मृतांस्तेषां). — (L. 139) D₁ वि- (for हि). D_{7.8} S कृपणाष्टरिङ्गिरात् (D_{7.8} ऋशात्; G_{4.5} ऋशात्) (for the prior half). D₈ om. ये. D_{7.8} S पतेयं (D_{7.8} पतेयुः; G_{4.5} तोयं) शाश्वतीः समाः (for the post. half). — D₈ om. lines 140-141. — (L. 140) S [s]ति (for हि). B D (except D_{7.8}; D₈ om.) तेभ्योहं भगवन्भीता (for the prior half). D_{7.8} तु (for त्वा). B₁ M_{1.2} शरणं त्वामुभयता; B_{3.4} D₄ णं त्वामहं गता (for the post. half). — (L. 141) D₂ भगवन्; T G₂₋₄ सदनं (for भवनं). G₅ चैव (for देव). B_{2.5} D₂ गच्छेयं न (by transp.). T G₂₋₅ M₅ (orig.) प्रजा रोद्धुं (M₅ वोद्धुं) न चोत्तरे; G₁ M (M₅ sup. lin.) यातना स्वर्गमुत्तमं (for the post. half). — (L. 142) B_{1.3.5} D₁ D₂ D₁. 2-3 त्वां; B₄ [s]हं (for त्वा). D₂ D₃. 4. 6 G₂ वरदं (for दं). B₂ D₂ कायेन विनयोपेता (for the prior half). D_{7.8} दश- (for [उ]दृश्य-). B₄ D₁ D₂ -मुखेन (for -नं). S मूर्ध्नो देववर प्रभो (for the post. half). — (L. 143) T G_{2.4} M₂₋₅ एकम् (for एतद्). D_{7.8} वै; T G M₂₋₅ मे; M_{1.2} ते (for

त्वया युक्ता गमिष्यामि धेनुकाश्रममुत्तमम् ।

तत्र तपस्ये तपस्तीव्रं तवैवाराधने रता ।

न हि शक्यामि देवेश प्राणान्प्राणभृतां प्रियान् ।

हर्तुं विलपमानानामधर्मादिभिरक्ष माम् ।

ब्रह्मोवाच ।

मृत्यो संकल्पितासि त्वं प्रजासंहारहेतुना । [150]

गच्छ संहार सर्वास्त्वं प्रजा मा ते विचारणा ।

भविता त्वेतदेवं हि नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।

भवत्वनिन्दिता लोके कुरुष्व वचनं मम ।

नारद उवाच ।

एवमुक्ताभवद्भीता प्राञ्जलिर्भगवन्मुखी ।

[अ]हं). D_{3.6} दत्तं (for त्वत्तो). — (L. 144) D₇ इच्छेहं (for यं). B D₂ D₂-s -प्रसादादि; G₁ M_{1.2} देन (for दाद्वै). D_{3.6} जनेश्वर (for प्रजे). — (L. 145) D_{1.4.7.8} प्रादिश (for प्रं). D_{7.8} एवं (for इमं). — (L. 146) S त्वयोक्ताहं (for त्वया युक्ता). D₁ D₂ धेनुकारण्यम् (for श्रमम्). D_{7.8} धेनुग्राममनुत्तमं (for the post. half). — (L. 147) B₂ om. ने रता. T G₂₋₄ तवैवाराधनेन हि (for the post. half). — (L. 148) B₄ om. from न हि up to संहार (in line 151). D_{1.5} T G₃ शक्यामि. G₂ अहं (for प्रियान्). — (L. 149) D₈ हर्तुं (for हर्तुं). B_{1.3} D₁ D₂ D₁. 2-3 त्वभिः; D₂ चापि; D_{7.8} चाभि- (for अभि-). D₂ -रक्षतां (for -रक्ष मां). S अधर्मं चापि रक्षितुं (for the post. half). B₂ om. the ref. — Lines 150-155 = (var.) 250. 9-11. — (L. 150) D₃ G₁ मृत्योः (for मृत्यो). D_{7.8} वै; T G M₂₋₅ मे (for [अ]सि). M_{1.2} मृत्योः संकल्पितामर्थं (for the prior half). S प्रजासंहारणे तु (G₂ णाय; M₂₋₅ णेत्र) वै (for the post. half). — (L. 151) D_{2.6} मात्र (for मा ते). — (L. 152) D₂ reads from त्वेतद् up to भीता (in line 154) on marg. D₂ भावितेति; D_{7.8} भविष्यति (for भविता तु). G₁ M_{1.2} एवेतद् (by transp.). T G₂₋₄ M₂₋₅ न तज्ज; G₁ M_{1.2} तत्र (for नैतज्ज). — (L. 153) B₂ भवेत्तु (for भवतु). D₂ लोकं. D_{7.8} त्वमात्मनिन्दिता लोके; S तस्मादनिन्दिते (G₅ तां) काले; G₅ (before corr.) तस्मादनिन्दिता काले (for the prior half). B₂ G₃ om. the ref. — (L. 154) D₈ M_{1.2} उक्त्वा (for उक्ता). B₂ D₂ G₁ M_{1.2} प्रीता; D₂ lacuna (for भीता). T G₂₋₅ एवमुक्ता भगवता (for the prior half). D₅ प्राञ्जलीस्त्वमाञ्जुली; T G₂₋₅ M₅ (inf. lin.) लिखाप्यवाञ्जुली; G₁ M लिखं गवतोन्मुखी (for the post. half). — B₄ om. lines

संहारे नाकरोद्धि प्रजानां हितकाम्यया । [155]
तूष्णीमासीत्तदा देवः प्रजानामीश्वरेश्वरः ।
प्रसादं चागमस्त्रिप्रमात्मन्येव पितामहः ।
स्यमानश्च लोकेशो लोकान्सर्वानवैक्षत ।
लोकाश्चासन्यथापूर्वं दृष्टास्तेनापमन्युना ।
निवृत्तरोषे तस्मिंस्तु भगवत्पराजिते । [160]
सा कन्यापि जगामाथ समीपात्तस्य धीमतः ।
अपस्तुत्याप्रतिश्रुत्य प्रजासंहरणं तदा ।
त्वरमाणा च राजेन्द्र मृत्युर्बेनुकमभ्ययात् ।
सा तत्र परमं तीव्रं चचार व्रतमुत्तमम् ।
समाहितैकपादेन तस्थौ पद्मानि षोडश । [165]

पञ्च चान्यानि कारुण्यात्प्रजानाममयैषिणी ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः संनिवर्त्य सा ।
ततस्त्वेकेन पादेन पुनरन्यानि सस्र वै ।
तस्थौ पद्मानि षट् चैव सस्र चैकं च पार्थिव ।
ततः पद्मायुतं तात सृग्मेः सह चचार सा । [170]
पुनर्गत्वा ततो नन्दां पुण्यां शीतामलोदकाम्
अप्सु वर्षसहस्राणि सस्र चैकं च सानयत् ।
धारयित्वा तु नियमं नन्दायां वीतकल्मसा ।
सा पूर्वं कौशिकीं पुण्यां जगाम नियमे घृता ।
तत्र वायुजलाहारा चचार नियुतं पुनः । [175]
पञ्चगङ्गे च सा पुण्ये कन्या वेतसकेषु च ।

155-160. G₄ om. lines 155-157. — (L. 155) G₁ M_{1.2} संहाराय (for संहारे न). — Lines 156-158 = (var.) 250. 12^a-13^a. — (L. 156) D_{7.8} ततो (for तदा). D_{1.4.5.7} M_{1.2} देव (for देवः). G_{1.5} M (M_s sup. lin. also as above) प्रजानामीश्वरः प्रभुः (for the post. half). — (L. 157) G₁ M_{1.2} अगमत्; G₅ (by corr.) चागमत् (for चागमत्). D_{1.3} आत्मना (for आत्मनि). B₂ D₂ आत्मनैव प्रजापतिः (for the post. half). — (L. 158) D₂ S (except G₂) देवेशो (for लोकेशो). B (B₄ om.) D₁ D_n D₁₋₆ अवैक्ष्य (D_n 'क्ष') च (for अवैक्षत). — (L. 159) B₂ D_{2.5} तु; M₂₋₅ हि (for च). D_n D₃ लोकावांसं यथापूर्वं (for the prior half). D_{8.6} दृष्टास् (for दृ°). D₄ (before corr.) दृष्टास्तेनापमन्युना; G₁ M_{1.2} 'ममन्युना (for the post. half). — Lines 160-165 = (var.) 250. 14-16. — (L. 160) M₄ 'रोषे (for -रोषे). B_s तस्मिन्निवृत्तरोषे तु (for the prior half). — (L. 161) B_{1.3.4} D₁ D_n D₁ कन्याप-; D_{3.6} च कन्या; D₄ कन्या*; D₅ कन्या च (for कन्यापि). D_{7.8} सा तु कन्या उप-कांता (for the prior half). — (L. 162) D_{1.7.8} G_{1.5} प्रतिश्रुत्य (for [अ]न°). D_n D_{3.5} अथ मृत्युः प्रतिश्रुत्य (for the prior half). D_{4.5} -संहरणात्; G₄ -संहरणं (for -संहरणं). B₂ D_n तथा (for तदा). D₈ प्रजानां हरणं तदा (for the post. half). — (L. 163) G₁ M_{1.2} [अ]य (for च). B_{3.5} D₁ D_n D₂ अभ्यगात् (for 'यात्'). — (L. 164) D₁ D_n G₂ M₂₋₅ चकार (for चचार). D_{7.8} T G₂₋₅ चका (D₇ 'चा' र तप उ (T तपसु) चर्म (for the post. half). — (L. 165) B D₁ D_n D₁₋₆ सा तदा (D₄ 'था' श्लोकपादेन; D_{7.8} सा मनस्वेकं; T G₂ समाना-मेकं (for the prior half). — (L. 166) B_{2.4.5} D₁ चाशानि; D_n D₂₋₆ [अ]न्यानि तु; D_{7.8} त्वान्यानि (for

चा°). B D₁ D_n D₁₋₆ तु (D₄ च) द्विर्गणि; G₅ (inf. lin. as above) अहरेषिणी (sic) (for अमयै°). — (L. 167) D₁ प्रियार्थेभ्यः (for [इ]न्द्रिया°). T G₂₋₅ संनिवर्त्य (for संनिवर्त्य°). — (L. 168) D_{7.8} च (for तु). S (except G₅) ततस्त्वेकादेनैव (for the prior half). D_n तस्थौ पद्मानि; D₂ पुण्यारण्यानि (for पुनरन्यानि). — Lines 169-171 = (var.) 250. 19-20. — (L. 169) B₂ (marg.). 3.4 D_n D_{3.6} षट् द्वौ च; D_{7.8} षडैव (for षट्चैव). D₁ सस्र (for सस्र). D₈ तु (for च). T G_{3.4} सस्र षडैव वै नृप; G_{1.2} M सस्रकं चैव वै नृप (G₁ M_{1.2} पुनः) (for the post. half). — (L. 170) G₁ M तत्र (for ततः). T G₂₋₅ तत्र वर्षायुतं चैव (G₅ तात) (for the prior half). D_{7.8} मेरौ सम्यक्चचार इ (for the post. half). — (L. 171) D_n D_{3.5.6} नन्दां; T G₂₋₄ गंगां (for नन्दां). D_n D₇ पुण्य- (for पुण्यां). D_n तोया पुण्यामलोदकौ (sic); S पुण्यां शीतजलां शिवां (G_{1.5} M शुभां) (for the post. half). — (L. 172) D₈ अत्र (for अन्तु). D₄ वा (for च). B₄ चारवत्; D_{7.8} T G₂₋₅ M₂₋₅ सातवत्; G₁ M₁ सातपत्; M₂ सातपत् (for सानयत्). — (L. 173) D_{7.8} S तं पार (G₁ M_{1.2} तत्पार-; M_{2.4} तं वार) वित्वा नियमं (for the prior half). T G₂₋₅ गंगायां (for नन्दायां). — (L. 174) B₂ पूर्वी; D_{7.8} पूर्वे; S पुनः (for पूर्व). B₄ D₂ नियमेषिता; D_n नियमे घृता; D₈ T G₁₋₄ M 'नेष्टृता (T G₅ 'तां); G₅ 'नेष्टृता (for नियमे घृता). — (L. 175) D₇ मित्र- (for वायु-). D_n D₈ -जलाहारा; G₁ 'हारे (for 'हारा). B D₂ नियमं; G₁ M_{1.2} नियतं (for नियुतं). B₄ (also as above) ततः (for पुनः). — (L. 176) D₁ G₂ पंचगंगेव; G₅ 'गंगेय (for 'पञ्च च). B₂₋₅ D₁ D_n D₁ पुण्या (for पुण्ये). D_n पंचगंगायां पुण्या; D_{2.3.6} 'गंगेषु सा पुण्या; D₄ 'कन्येव सा पुण्या;

तपोविशेषैर्बहुभिः कर्शयद्देहमात्मनः ।
 ततो गत्वा महागङ्गां महामेरुं च केवलम् ।
 तस्थौ चाश्मेव निश्चेष्टा प्राणायामपरायणा ।
 पुनर्हिमवतो मूर्ध्नि यत्र देवा पुरायजन् । [180]
 तत्राङ्गुष्ठेन सा तस्थौ निखर्व परमा शुभा ।
 पुष्करेण्यथ गोकर्णे नैमिषे मलये तथा ।
 अकशयत्स्वकं देहं नियमैर्मनसः प्रियैः ।
 अनन्यदेवता नित्यं दृढभक्ता पितामहे ।
 तस्थौ पितामहं चैव तोषयामास धर्मतः । [185]
 ततस्तामश्रवीत्प्रीतो लोकानां प्रभवोऽव्ययः ।
 सृष्ट्यो किमिदमत्यर्थं तपांसि चरसीति ह ।

ततोऽश्रवीत्युनर्मृत्युर्भगवन्तं पितामहम् ।
 नाहं हन्यां प्रजा देव स्वस्थाश्चाक्रोशतीस्तथा ।
 एतदिच्छामि सर्वेश त्वत्तो वरमहं प्रभो । [190]
 अधर्मभयभीतास्मि ततोऽहं तप आस्थिता ।
 भीतायास्तु महाभाग प्रयच्छाभयमव्यय ।
 आर्ता चानागसी नारी याचामि भव मे गतिः ।
 तामश्रवीत्ततो देवो भूतभव्यमविष्यवित् ।
 अधर्मो नास्ति ते सृष्ट्यो संहरन्त्या इमाः प्रजाः । [195]
 मया चोक्तं सृष्ट्वा भद्रे भविता न कथंचन ।
 तस्मात्संहर कल्याणि प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः ।
 धर्मः सनातनश्च त्वा सर्वथानुप्रवेक्ष्यति ।

Ds. 7.8 गंगे महा (Dr. 8 तदा) पुण्ये (for the prior half). Ds. गंगा (for कन्गा). B₁ (marg.). 3.4 वैतमकेषु च; B₃ (marg.) वेत्तमेपु च; Dr. 8 वेत्तमे पुनः; T Gs-3 वै (Gs वे) तिमिकेषु च; G₁ M वैतमकेषु च; G₂ वैप्राकं (for वेत्तमेपु च). — (L. 177) Dr. 8 S त्रिभिः (for बहुभिः). B₁. 8 Dc₁ Dn₁ D₁ कर्षं (Dc₁ Dn ०५) ती; B₂. 4.5 Dn₂ D₂. 5.6 कर्षयद्; D₃. 4 कर्षयन्; T G₂. 4 Ms. 4 कर्षयन्; G₁ M₁. 2 ०५द् (for कर्षयद्). Dr. 8 कर्षं (Ds ०५) यन्नाय (Ds ०५) नात्मनः (for the post. half). — Lines 178-181 = (var.) 250. 22^a-23^b. — (L. 178) B Dc₁ Dn D₁ (before corr.). 2-5 तु (B₁ च) सा गंगा; D₁ (by corr.) तु गंगां तां; T G₂-5 महामागां (for गङ्गां). D₃ अश्वमेकं (for महामेरुं). Ms. 5 पर्वतं (for केवलम्). — (L. 179) Dn₁ चाश्मेव; D₃ चासौ च; Dr. 8 T G₂-4 Ms. 5 अश्मेव (for चाश्मेव). Dn₂ तस्थौ चाश्मे (sic) निश्चेष्टा; G₁ तस्मिन्नेव च निश्चेष्टा (for the prior half). — (L. 180) S ततो (for पुनर्). B₃ D₁. 5 G₂. 5 (before corr.) [अ]जयन्; D₁ [अ]जयन् (for [अ]जयन्). — (L. 181) D₁ om. सा. Ds. 6 तस्थौ च (for सा तस्थौ). G₁. 3 M परमं शुभा (G₁ ०५); G₂ भांगना (for भा शुभा). Dn₁ Dr. 8 निखर्वाणां परं शतं (Dn₁ शुभं); D₃. 6 नित्यं श्रूयमा शुभा; T G₂. 4 निर्वाणं परमं गतं (for the post half). — (L. 182) D₃ पुष्करेण्यथ (for ०५थ). Dr. 8 नैमिषे मरकटके; S नैमिषे (G₂ ०५) मलयेपु च (for the prior half). — (L. 183) B D अगर्षयत्; M₂. 3 अगर्षयत् (for अकर्षयत्). B₂ Dn₁ D₁. 4 मा (Ds म) नतः; D₃ G₁ M₁. 3 मनसि (for तः). Dn₁ सह; D₃ श्रियैः (for प्रियैः). — (L. 184) Dn₂ D₃ सानन्य- (for अनन्य-). Dn₂ D₃. 6 दृढं; Dr. 8 बाढम् (for दृढ-). Dn₂ शक्त्या; D₁. 8 भक्त्या; D₂ G₁ M भक्तिः; Dr. 8 उक्ता (Ds क्त्वा) (for भक्ता). — Lines 185-189 = (var.)

250. 23^c-25^d. — (L. 185) G₂ (inf. lin.) दृष्टौ (for तस्थौ). D₁ सा चैवं तोषयामास (for the prior half). T G₂-4 यत्ततः (for धर्मतः). D₁ सर्वतः कामरूपिणी; M₃ तोषयती सधर्मतः (for the post. half). — (L. 186) D₃ श्रीत्या (for प्रीतो). Dr. 8 पुरुषो (for प्रभो). — After line 186, B D ins.:

सौम्येन मनसा राजन्प्रीतः प्रीतमनास्तदा ।

[Dn₁ महता (for मनसा). D₁ om.; Dr. 8 श्रीत्या (for प्रीतः).]

— (L. 187) Dr. 8 एतद् (for इदम्). B₂-5 Dn₂ D₂. 3. 5. 6 अत्यंतं (for अत्यर्थे). Dn₁ G₂ चरति (for ०५ति). G₁ इह (for इति). B₃ Dn₂ D₂. 5 हि; Dn₁ [इ]ह; D₃ च; G₂ वै; G₃ नः (for ह). — (L. 188) G₂ सा च (for ततो). — (L. 189) S स्वस्थाश्च क्रोशतीः प्रभो (for the post. half). — (L. 190) D₁ G₂ देवेश (for सर्वेश). Dr. 8 वरं त्वत्तः परं प्रभो (for the post. half). — (L. 191) Dr. 8 तपसा स्थिता (for तप आ). — (L. 192) G₂ भीतायां (for यासु). Dr. 8 S मे (for तु). B₁. 5 उत्तमं; Dc₁ Dn D₁-8 अव्ययं (for अव्यय). Dr. 8 प्रयच्छानामयं यथा; S प्रदेहि वरमव्ययं (T G₂ Ms. 5 ०५) (for the post. half). — (L. 193) Dr. 8 S च त्वां (T G₁-4 M₁. 2 त्वा) (for नारी). G₂ याचामि त्वापरां गतिं (for the post. half). — Lines 194-195 = (var.) 250. 32. — (L. 194) S तदा (for ततो). Dr. 8 ब्रह्मा (for देवो). D₃. 6-8 S भविष्यकृत् (for ०५त्). — Before line 195, S ins. ब्रह्मा. — (L. 195) D₁ भद्रे (for सृष्ट्यो). Dn₂ D₂. 4. 5 संहरन्त्या; Dr. 8 रत्न (for संहरन्त्या). D₃ इमां (for इमाः). — (L. 196) Dn₂ माधवोक्तं (for मया चोक्तं). D₃ G₂ कदाचन (for कथं). — Dc₁ reads lines 197-198 on marg. sec. m. — (L. 197) Dn₂ D₃. 5 असात् (for

लोकपालो यमश्चैव सहाया व्याधयस्तथा ।
अहं च विबुधाश्चैव पुनर्दास्याम ते वरम् । [200]
यथा त्वमेनसा मुक्ता विरजाः ख्यातिमेष्यसि ।
सैवमुक्ता महाराज कृताञ्जलिरिदं विभुम् ।
पुनरेवाब्रवीद्वाक्यं प्रसाधं शिरसा तदा ।
यद्येवमेतत्कर्तव्यं मया न स्याद्विना प्रभो ।
तवाज्ञा मूर्ध्नि मे न्यस्ता यत्ने वक्ष्यामि तच्छृणु । [205]
लोमः क्रोधोऽभ्यसूयेर्या द्रोहो मोहश्च देहिनाम् ।
अहीश्रान्योन्यपरुषा देहं सिन्धुः पृथग्विधाः ।
ब्रह्मोवाच ।
तथा भविष्यते मृत्यो साधु संहर वै प्रजाः ।

अधर्मस्ते न भविता नापध्यास्याम्यहं शुभे ।
यान्यश्रुबिन्दूनि करे समासते [210]
ते व्याधयः प्राणिनामात्मजाताः ।
ते मारयिष्यन्ति नरान्तातसु-
न्नाधर्मस्ते भविता मा स्म मैषीः ।
धर्मो मृत्यो मारणे प्राणिनां ते
त्वं वै धर्मस्त्वं हि धर्मस्य चेष्टा । [215]
धर्म्या मृत्वा धर्मनित्वा धरित्री
तस्यात्प्राणान्सर्वेयमाश्रियच्छ ।
सर्वेषां वै प्राणिनां कामरोषौ
संलय्य त्वं संहरस्वेह जीवान् ।

१). G₂ चतुर्वर्गा इमाः प्रजाः (for the post. half).
— (L. 198) B D₁ D_n D₁₋₅ G₃₋₅ M₃₋₄ त्वां (for
त्वा). G₂ सर्वथा. D₁₋₃ धर्मं सनातनं च त्वं (for the
prior half). D₁ D_n D₁₋₅ सर्वथा पाव (D₁ पाय-
; D_n D₃₋₅ पाल) विष्यति; D₁₋₃ १था प्रापयिस्व (D₃ १व्य) सि
(for the post. half). — (L. 199) B₂ (marg.
also as above) D₁ लोकपाला; D₁₋₃ S श (G₃ स) वैः
ब्रह्मो (for लोकपालो). B D₁ D_n D₁₋₇₋₈ S च ते
(G₃ ये) (for तथा). — Line 200 = (var.) 12.
250. 28^{ad}. — (L. 200) B₂ अयं (for अहं). B₂
(marg. as above) ३ दास्यामि (for १म). T G₂₋₄
वरान्. D₁₋₃ G₁₋₂₋₅ M पुनर्दास्यामि ते (D₁₋₃ G₅ १महे) वरान्
(for the post. half). — D₁ om. lines 201-202.
— (L. 201) B₁₋₃ D₁₋₅ लक्ता; D_n D₃₋₅ युक्ता (for
मुक्ता). D₁ यैस्त्वमुक्तैर्न सा मुक्ता; D₃ यैस्त्वं युक्तैर्न सा
मुक्ता; S यैस्त्वं यु (G₃ यु) क्ता भयान्मु (G₃ १याम्) क्ता
(for the post. half). — (L. 202) B₁₋₃ D_n S
(G₃ lacuna) प्रभुं; D₁₋₃ वचः (for विभुम्). — Before
line 204, S (except G₃) ins. मृत्युः. — (L. 204)
T G₁₋₅ M एतदेवं (by transp.); G₂ एवमेव. B₁
५ विभो (for प्रभो). D₁₋₃ मया तन्नायथा भवेत्; S
धर्मो (G₁ M₁ इति मे; G₃ M₃₋₅ इह मे; M₂ इति इ)
नास्त्वतो मयं (for the post. half). — (L. 205) D₁₋₃
त्वदाक्यं (for तवाज्ञा). D₁₋₃ न्यस्तं; M₁₋₂ [S] न्यत्तु (for
न्यस्ता). B₁₋₃ D₁ D₁ S तु; D₁₋₃ च (for ते).
— (L. 206) D₂₋₅ कामः (for लोमः). D_n D₂ क्रोधा;
T क्रोषे (for क्रोधो). T G₂₋₄ ह्यसूयेर्या (for स्म्य).
D₁₋₃ द्रोहमोहाश्च; T G₂₋₄ मोहो द्रोहश्च (by transp.).
D₁ D_n D₁ द्वेषो; G₃ damaged (for द्रोहो). D₃₋₅
जेमश्च (for मोहश्च). B₁₋₅ देहिनाः; G₃ नं (for १नाम्).
— (L. 207) D₃ एतैश्च (for अहीश्च). D₁ D_n D₂₋₅

पुरुषा; D₁₋₃ जनिता (for परुषा). S (except G₄)
अप्रियान्योन्यजनिता (T G₃ १तान्) (for the prior half).
B₁₋₃₋₅ D₁₋₅ T G₂₋₅ देहान् (for देहं). D_n
D₁₋₃₋₅₋₈ मिदुः; D₅ निन्दुः (for मिन्दुः). D₃ पृथग्विधं.
D₁ D_n G₁ M देहान्मिदुः (D₁ १हान्मिदुः; D_n १हान्मि-
त्वा) पृथग्विधान् (for the post. half). — Lines 208-
212 = (var.) 250. 32-33. — (L. 208) G₃ M₃₋₅
भविष्यति (M₃ ते) तथा मृत्यो (for the prior half).
D₂ भो; D₃ ते; Bom. ed. भोः (for वै). D₅ प्रजं
(for प्रजाः). — (L. 209) B₂ D₁ नापध्यास्यामहे शुभे;
D₁ तापाध्यायामहे शुभे (sio); D_n तथा ध्यायाम्यहं शुभे;
D_n मा वध्यास्याम्यहं शुभे; D₄ नापध्यास्यामहं प्रभो; D₅
तद्विधास्याम्यहं प्रभो; D₁₋₃ तथा ध्या (D₃ धा) स्यामहं शुभे;
S तथा ध्या (G₂₋₅ १था दा) स्यामि (G₄ १म) ते मयं (G₁ M
शुभं) (for the post. half). — (L. 210) B D₁ D_n
D₁₋₃ ममासंस्र; D₅ corrupt; S तवांस्र (for समासते).
— (L. 211) D₄₋₅ तद् (for ते). D₄ om. (hapl.)
from प्राणिना up to मारणे (in line 214). D₁₋₃ ते
व्याधयः प्राणविनाशनाय; S ते व्याधयः प्राणिनां देहजाः स्तुः.
— (L. 212) B₂ (marg.) ५ संहरिष्यति (for मारयि).
D_n reads from नरान् up to धरित्री (in line 216)
twice (without var.). M₁₋₂ हतास्व. — (L. 213) B
D₁ D_n D₁₋₃₋₅₋₈ नाध (B₂ नाध-; D₃ नोष) मंस्ते भविता
प्राणिनां वै (B₂ D₁ चेत); G₂ धर्मो न मृत्यो मरणे प्राणिनां
वै. — (L. 214) D₁₋₃ हरणे (for मारणे). B D₄ वै (for
ते). — (L. 215) D₃ तं (for त्वं). T G₂₋₄ M सर्वस्व;
G₃ विश्वस्व (for धर्मस्य). B₂₋₄ D₁ D_n D₂₋₄₋₅ चेष्टा; B₂
वेगः; D₁ चैषा; D₄ चैषः; D₁₋₃ देशः; T देशा; G₂₋₄
चैष्टा (for चेष्टा). — (L. 216) D_n D₂₋₅ S (except
G₃) धर्मो; D₄ धर्मो (for धर्म्या). B₂ धर्मनिष्ठा; D₃
भृता; D₁₋₃ नित्यो; M₁ मृत्वा (for नित्या). D₅

एवं धर्मस्ते भविष्यत्यनन्तो [220]

मिथ्यावृत्तान्मारयिष्यत्यधर्मः ।

तेनात्मानं पावयस्वात्मना त्वं

पापेऽऽत्मानं मज्जयिष्यत्यसत्त्वाः ।

तस्मात्कामं रोषमप्यारातं त्वं

संत्यज्यातः संहरस्वेह जीवान् । [225]

नारद उवाच ।

सा वै भीता मृत्युसंज्ञोपदेशा-

च्छापाङ्गीता बाढमित्यब्रवीत्तम् ।

सा च प्राणान्प्राणिनामन्तकाले

कामक्रोधौ त्यज्य हरत्यसक्ता ।

मृत्युस्तेषां व्याधियस्तत्प्रसृता [230]

व्याधी रोगो रुज्यते येन जन्तुः ।

सर्वेषां वै प्राणिनां प्रायणान्ते

प्राणा गत्वा संनिवृत्तास्तथैव ।

वायुर्भीमो भीमनादो महौजा

धरित्र्यां (for धरित्री). — (L. 217) Dc1 Dn1 D1 प्राणिनः ; Ds सर्वा (for प्राणान्). Ds एतान् ; D1.8 एषां (for इमान्). Gs [अ]भिगच्छ (for नियच्छ). — After line 217, S ins.:

पाप्मा तथा ते भविता कदाचि-

देवं मया वै विनियुज्यसे त्वम् ।

[(L. 1) G1 M न चान्यथा ; Gs तनोयथा (for पाप्मा तथा). T Gs.4 नो (for ते). G1 M1.2.4 कथंविद्. — (L. 2) G1 M1.2.4 चैव (for वै वि-). Ms.5 विनियोज्यसे.]

— (L. 218) Dn2 Ds.6 om.; D4 च (for वै). Gs कामकारान् ; Ms.5 हर्षरोषो (for काम). — (L. 219) B2 संयुज्य (for संत्यज्य). D2 [अ]तः (for त्वं). B2 G1 संहरस्वेव (sic); B3 M1.5 'स्वेव ; Dn2 'स्वेह (sic); D1.8 'स्वेव ; T G2-5 संहर सर्व- (Gs 'वै'); M1.2 'सेव (sic) (for 'स्वेह). B4 Dn2 D1.8.5.6 जीवं (for जीवान्). — (L. 220) T G4 येषां ; Gs एषां (for एवं). B Dc1 Dn1 D1-6 G2 त्वां ; Dn2 Ds (also as above) सं- (for ते). B1 अजिष्यति ; D4 भविष्यति ; T G4 भविष्यति (for 'भ्यति). D4 धृत्वा (for [अ]नन्तो). — (L. 221) Dn2 मिथ्या वृत्तायं (sic); D4 प्रजाः सर्वा ; G2 मिथ्यावृत्तो (for 'वृत्तान्). Dc1 Dn1 सादविष्यति ; Ds मानयि (for मारयि). D4 अधर्मतः ; G2 अनन्तः (for अधर्मः). — (L. 222) Dc1 पावयस्व ; Dn1 D1 पाव-येष (D1 'च); D4 पातयस्व ; T G1.2.4 M (Ms orig.) द्यावस्व ; G2 Ms (inf. lin.) पाल् ; Gs (inf. lin. as above) पावयित्वा (for पावयस्व). B1.3-5 Dc1 [अ]त्यवे त्वं ; Dn1 [आ]त्मने त्वं ; D1 [आ]त्मदेहं ; Ds 'पापा ; T G1-4 M व्यपेक्षं ; Gs स्ववैश्य (for [आ]-त्मना त्वं). D1.8 तेनाप (D1 'न ध) मै पावयस्याव्यवे त्वं. — (L. 223) B1.5 पापात्मानं ; B4 Ds T G1.3-5 M पापात्मानो ; Dn1 पापेऽऽत्मानं ; Dn2 D1.6 पापेनां ; D1.8 पाप्मानं वै ; G2 अपाप्मानो (for पापेऽऽत्मानं). B1 मज्जयिष्यति ; Dc1 Dn1 Ds-5.7.8 T 'विष्यति (for मज्ज-

यिष्यति). B Dc1 Dn1 Ds असत्त्वात् ; Dn2 Ds G1-4 M असंतः ; D1 सत्त्वात् ; D1.8 अधर्मः ; T अनन्तः ; Gs संतः ; Gs (inf. lin.) अधर्मः (for असत्त्वाः). — (L. 224) Dc1 Dn1 तथा (for तस्मात्). B1.2.5 Dc1 D4.8 शेषम् ; B4 corrupt (for रोषम्). D1 अध्यागतं ; D4 अध्यामतं (for 'गतं). M1.2 च (for त्वं). — (L. 225) B Dn2 Ds अंतः ; Ds आशां ; D1.8 S उभौ (for अतः). B4.5 Ds संहरस्वेति ; D4 'स्वेव ; Ds 'त्रेव ; D1.8 'स्वेव ; T G2-5 Ms-5 संहर सर्व- ; G1 M1.2 संहरेः सर्व- (for संहरस्वेह). Ds जीवं ; D1.8 भीर (for जीवान्). — Lines 226-248 = (var.) 250. 35-41. — (L. 226) S सा चैवमुक्ता मृत्युसंज्ञापदेशात्. — (L. 227) B4 च (for त्वं). — (L. 228) B4 तु (for च). B4 (marg. as above). 2.5 Dn2 D1-4.8 प्राणं (for प्राणान्). D1.8 G2 प्रापणति ; T G1.3-5 Ms-5 प्रायणति ; M1.2 प्रायणति (for अन्तकाले). — (L. 229) Dc1 (before corr.) संत्यज्य (for त्यज्य). Dn1 संहत्य (for हरति). B1-3 Ds अशक्ता ; B5 Dn2 Ds अशक्त्या (for असक्ता). S कामक्रोधौ संहरत्येव हित्वा (G2 मुक्ता). — (L. 230) D1.8 त्वेवं ; T G2.8 त्वेषां (for तेषां). B1 [आ]त्यप्रसृता ; B2.3.5 Dn1 सुप्रसृता ; B4 स्वप्रसृता ; Dn2 D1.2.4-8 सं-प्रसृता ; D4 च प्र' ; T G2-5 तत्र सृता ; G1 M1.2 तं प्र' (for तत्प्र). — (L. 231) Ds.8 रोगो ; T G2-5 रोगे (for रोगो). Dc1 Dn1 D1 T Gs.4 युज्यते ; D1.8 रुज्यते (for रुज्यते). D1.8 S देहः (for जन्तुः). — Ds om. line 232. — (L. 232) B2 D2 T G2-5 च ; Dn2 om. (for वै). B4 प्राणनाति ; Dn2 D4 M1.2 प्राणयं (Dn2 'यां) ते ; D2 प्राणभीते ; D1.8 प्राणकाले (for प्रायणान्ते). — After line 232, B D ins.:

तस्माच्छोकं मा कृथा निष्फलं त्वं

सर्वे देवाः प्राणिभिः प्रायणान्ते ।

[Ds om. line 1. — (L. 1) D4 त्वा (for त्वं). — (L. 2) B1.8 Dc1 Dn D1-2.4.6.7 प्राणिनां (for प्राणिभिः). B4 D1.2.7 प्रापणति ; Dn1 प्रायणति ; Ds

मेत्ता देहान्प्राणिनां सर्वेणोऽसौ । [235]
 नैवावृत्तिं नानुवृत्तिं कदाचि-
 व्याप्नोत्युग्रोऽनन्ततेजा विशिष्टः ।
 सर्वे देवा मर्त्यसंज्ञा विशिष्टा-
 स्तस्मात्पुत्रं मा शुचो राजसिंह ।
 स्वर्गं प्राप्नो मोदते त्वत्तनूजो [240]
 नित्यं रम्यान्वीरलोकानवाप्य ।

प्राणयति; Ds प्राणयति (for प्रायणान्ते). Ds ते च प्राणा-
 ञ्गिनिः प्रीणयंते.]

— (L. 233) B D ग (D2 म)त्वा वृत्ताः; M1.2 प्राणान्त्वा;
 Ms (inf. lin.) प्राणा गताः (for प्राणा गत्वा). — After
 line 233, B D ins.:

एवं सर्वे प्राणिनस्तत्र गत्वा
 वृत्ता देवा मर्त्यवद्राजसिंह ।

[(L. 1) B2 Dn2 D2 प्राणिनां (for 'नः'). Dn2
 Ds आशु गत्वा; D4 चाशु गत्वा; Ds तच्च गत्वा; Dr.8
 संनिवृत्ता (for तत्र गत्वा). — (L. 2) D4 देवा; Ds
 भूत्वा; Dr गत्वा; Ds om. (for वृत्ता). D4 दैत्या (for
 देवा). Ds मर्त्यतां (for 'वद्'). D1 राजसिंहः; Ds
 वांति भूयः (for राजसिंह).]

— On the other hand, S ins. after line 233:

एवं मृत्युः प्राणिनां तत्र गत्वा
 भूत्वा देवी मर्त्यतां वांति भूयः

[(L. 1) G2 प्राणिनः (for 'नां'). — (L. 2) Gs
 [sup. lin.] मृत्वा (for भूत्वा). T देवि; G1.2.5 M
 देवा (for देवी). G1.5 M (Ms [inf. lin.] as above)
 वांति (for वाति).]

— (L. 234) Dr.8 भीष्म- (for भीम-). — (L. 235)
 D1.4 मित्वा (for मेत्ता). B2 Dc1 (before corr.) Dn1
 देहं; Dr.8 देहे (for देहान्). D1.4 प्राणिना (D4 'नः')
 (for 'नां'). Dr.8 S देह (Gs 'हि')भूतः (for सर्वेणोऽसौ).
 — Ds om. lines 236–237. — (L. 236) D4.7.8 G1.2
 M1.2 नैवावृ (Dr.8 'वा वृ')त्तिर; Bom. ed. नो वा वृत्ति
 (for नैवावृत्ति). B Dc1 Dn D1.2.6 नैव (D2 'व') वृत्ति;
 D4.7.8 नानुवृत्तिः; Ds नात्र वृत्तिः; S नातिवृत्ति (G1.2
 M1.2 'त्तिः') (for नानुवृत्ति). — (L. 237) Dn1
 प्राप्नोत्वंतं; Dn2 Dr.8 M3.4 प्राप्नोत्युग्रो; Ds प्राप्नो शुग्रो
 (for प्राप्नोत्युग्रो). B2 (marg. as above).4.5 Dc1 Dn1
 Gs M3.4.5 (inf. lin. as above) [s]नन्ततेजो; Dn2
 नष्टतेजा (for ऽनन्त). — (L. 238) B4 ****हा (for

त्यक्त्वा दुःखं संगतः पुण्यकृद्भि-
 रेषा मृत्युर्देवदिष्टा प्रजानाम् ।
 प्राप्ते काले संहरीत्री यथाच-
 स्त्वं कृता प्राणहरा प्रजानाम् । [245]
 आत्मानं वै प्राणिनो भ्रन्ति सर्वे
 नैनं मृत्युर्दण्डपाणिर्हिंनस्ति ।
 तस्मान्मृताश्चानुशोचन्ति भीरा-

सर्वे देवा). B2 मृत्यु- (for मर्त्य-). — After line 238,
 Dr.8 S ins.:

सर्वे मर्त्या देवसंज्ञा विशिष्टाः ।

[M3.5 मृत्युसंज्ञा (for देव').]

— (L. 239) G4 सर्व (for पुत्रं). T G2 राजसिंहः.
 — (L. 240) D1 स्वर्गः; Dr.8 स्वर्ग- (for स्वर्ग).
 G1 M1.2 प्राप्नो. B2 Dc1 Dn2 D2-6 ते (for त्वत्).
 — (L. 241) Dr नित्यं रम्यां लोकवीरानवाप्य. — (L.
 242) Dn2 Ds.5 सं (Dn2 om. सं)मर्तं; D4 पुण्यजं;
 Ds स्वर्गतं; Dr.8 संहतं (for संगतः). — (L. 243)
 Dn2 S एवं (for एषा). Dn2 D1.2.6 देव- (for देव-).
 D4.6 -वृष्टा; Ds.7.8 S -सृष्टा (for -दिष्टा). — (L.
 244) Dr.8 काले प्राप्ते (by transp.). B1.3 Ds.4.5
 संहरीत्री; B2 'रंति; Dr.8 'रते (for 'रित्री). S काले
 प्राप्ते संहरत्येव जंतून्. — After line 244, Dr.8 S ins.:

रोगा श्लेते व्याधयो देहनाशः ।

[Dr.8 चैषां (for श्लेते). Dr.8 देहयाताः; G2 देवनाश
 (for देह').]

— (L. 245) Dn2 कृत्वा (for कृता). Dr.8 S स्वं
 कृताः प्राणह (Dr.8 'हा')राः प्रजानां. — (L. 246) Ds
 (before corr.) क्रोधादयः; Ds (by corr.) क्रोधादयः (for
 आत्मानं वै). Dn2 Ds प्राणिनां; S (except G2) देहिनी
 (for प्राणिनो). — (L. 247) B2 नैव; B2 S नैवान्
 (for नैनं). Dr.8 निहंति (for हिनस्ति). — (L. 248)
 D4 सुतान्; Dr.8 मृत्युं; G1 M1.2 वृत्तान् (for मृत्युान्).
 — (L. 249) B1.2 Dc1 Dn D2-6 उत्तं; B2.5 Dc1
 (marg. sec. m.) D2 मृत्युं; B4 D1 सत्वं; Dr.8 सर्वं;
 T तं (for उत्तं). D4 धर्मसृष्टं; Dr देव'; Ds देव'
 (for ब्रह्म'). — After line 249, Dn2 D2.4.5 ins.:

इत्थं सृष्टिं देवकृतां विदित्वा
 पुत्रावृष्टाऽशोकमाशु लज्जन्

[D2.5 om. line 1. — (L. 1) Dn2 देवकृतां (for
 देव'). — (L. 2) D4 लज्ज त्वं (for लज्जन्).]

नत्वं ज्ञात्वा निश्चयं ब्रह्मसृष्टम् ।

व्यास उवाच ।

पुनच्छ्रुत्वाथैवद्वाक्यं नारदेन प्रकाशितम् । [250]

उवाचाकम्पनो राजा सखायं नारदं तदा ।

व्यपेतशोकः प्रीतोऽस्मि भगवद्भुषिसत्तम ।

श्रुत्वेनिहासं त्वत्तोऽद्य कृतार्थोऽस्म्यभिवादये ।

तथोक्तो नारदस्तेन राजा ऋषिवरोत्तमः ।

जगाम नन्दनं शीघ्रं देवर्षिरमितात्मवान् । [255]

पुण्यं यशस्यं स्वर्ग्यं च धन्यमायुष्यमेव च ।

अत्येनिहासस्य सदा श्रवणं श्रावणं तथा ।

एतदर्थपदं श्रुत्वा विज्ञाय त्वं च पाण्डव ।

क्षत्रधर्मं च विज्ञाय शूराणां च परां गतिम् ।

B1-2.5 Dc1 Dn1 Dr द्वैपायन उवाच; D1 नाकैपायन (sic) उवाच; Ds वैशं (for व्यास उवाच). — (L. 250) B1 आत्मवद्; D2 अर्थविद् (for 'वद्'). Dr.8 S प्रभाषिनं (for प्रकाशितम्). — (L. 251) T सहायान्; G2 सभायां; G5 सहायं (for सखायं). B2.5 Dn2 D1-5.8 G2.5 तथा (for तदा). — (L. 252) B4 मुनि- (for ऋषि-). — (L. 253) B1-3 Dc1 Dn1 च; B4.5 Dn2 D1-5 तु; G4 [5]पि (for सव). Dr.8 कृतकलोमवं त्वहं (for the post. half). — Before line 254, Dn1 Dr ins. द्वैपायन उवाच. — (L. 254) D2.7.8 राज (D2 ऋषि)वरोत्तम; S देवर्षिसत्तमः (for ऋषिवरो). — (L. 255) B2 मंदरं; Dn1 Dr.8 [अ]न्तरं (for नन्दनं). M2-5 पुण्यम् (for शीघ्रं). Dn1 Dr.8 देवर्षिरपि नारदः; S अशोकजनमात्मनः (for the post. half). — Before line 256, B4 ins. व्यास उवाच. — (L. 256) S आयुष्यं (for स्वर्ग्यं च). S स्वर्गीयं धन्यं (G4.5 'सर्व')मेव च (for the post. half). — (L. 257) G1 (inf. lin. as above) M1.2 यदा; G2 कथा; G5 M1 तदा (for सदा). Dn1 Dr.8 अथैति च सदा राजम्; Dn2 D2.5.6 अत्येनिहासश्रेष्ठस्व (for the prior half). G1.5 आवदेत्; M1.2 'वत्' (for 'वं'). G5 तदा; M1.2 ततः (for तथा). — (L. 258) Dn1 Dr.8 एत (D2 'न')मर्थं परं श्रुत्वा; S एव (G1 M2-5 'त')मर्थं हि संश्रुत्वा (for the prior half). B2 (marg.) स्वास्या तर (sic); T G2-5 ज्ञात्वा चैव; M2-5 विज्ञायैव (for 'व त्वं'). Dr M1 च पाण्डवः; T G2.5 स पाण्डव (G2 'व:'); G4.5 हि पाण्डव (for च पां). B Dc1 Dn2 D1-5 तदा राजा (B4 सुखो भव) युधिष्ठिरः (B4 'र'); G1 M1.2 विज्ञात्वा चैव पाण्डव (for the post. half). — (L. 259) Dr.8 कृष्णव (D2 त्वं)धर्मं च; G1 (sup. lin.) क्षत्रधर्मं हि; G5 (orig.) क्षयं चैव हि (for क्षत्रधर्मं च). D4 परगतिं.

संप्राप्तोऽसौ महावीर्यः स्वर्गलोकं महारथः । [260]

अभिमन्युः परान्धत्वा प्रमुखे सर्वधन्विनाम् ।

युध्यमानो महेष्वासो हतः सोऽस्मिमुखो रणे ।

अस्मिना गदया शक्त्या धनुषा च महारथः ।

तस्मात्परां धृतिं कृत्वा भ्रातृभिः सह पाण्डव ।

अग्रमतः सुमनदः शीघ्रं योद्धुमुपाक्रम । [265]

Colophon.

संजय उवाच ।

श्रुत्वा मृत्युसमुत्पत्तिं कर्माण्यनुपमासि च ।

धर्मराजः पुनर्वाक्यं प्रसाद्यैनमथाब्रवीत् ।

गुरवः पुण्यकर्माणः शक्रप्रतिमविक्रमाः ।

— (L. 260) T G1.2.4 M संप्राप्तोति; G2.5 'सोति' (for संप्राप्तोऽसौ). D4 **वीर्यः; Dr.8 G2 महावीरः (for 'वीर्य:'). B5 सुदुर्गमं (for महारथः). — (L. 261) B5 -धर्मिणां; D2.8 -धन्विनं (for -धन्विनाम्). — (L. 262) D4 **ध्वासो; G2.5 महेष्वासास्व (G5 'सांस्व') (for 'ध्वासो'). Dc1 Dn1 Dr.8 हनो हि; T G2 M2-5 त्यक्त्वात्मा; G1.2.4 M1.2 त्यक्त्वात्मा; G5 त्यक्त्वा हि (for हतः सो). — After line 263, B D ins.:

विरजाः सोमसूनुः स पुनस्तत्र प्रलीयते ।

[B2 (marg.) अभिमन्युः; B4 **पुत्रश्च; Dn1 Dr.8 सोमपुत्रश्च (for 'सूनुः'). B2.4 Dc1 च; Dn1 Dr.8 तु (for स). Dn1 व्यलीयत; Dr 'लवत्' (for प्रलीयते). B4 स पुनस्तत्र लीयते (for the post. half).]

— (L. 265) Dn1 तु संवृत्तः; Dr.8 सुमंयत्तः; T G2-4 'कुद्धो; G1.5 M 'रब्धः (for 'नद्धः') Dc1 क्षिप्रं (for शीघ्रं). B5 D2.4 उपाक्रमत्; Dn2 D1 'क्रमः; D5 उपक्रमे; D6 उपाक्रमात् (for 'क्रम'). Dn1 Dr.8 शीघ्रं युद्धमुपक्रमः; S राजन्मुष्यस्व शत्रुभिः (for the post half). — Colophon: — Sub-parvan: B1 D4 अभिमन्युवध. — Adhy. name: B1.2.3 Dn1 मृत्युपाख्यानं; B2.8 (also) Dc1 Dn2 Dr.2 मृत्युप्रजापतिसंवादः; B4 प्रजापतिमृत्युसंवादः; D2.5-8 मृत्युसंवादः; D4 युधिष्ठिरविवादः; G2 व्यासयुधिष्ठिरसमागमः. — Adhy. no.: B1.2 Dn1 D2 G2.5 52; Dc1 58; D2 48; T G1.2.4 M 51. — Stoka no.: Dn1 58. — B2 reads line 266 twice. — (L. 266) D2.8 S मृत्योः (for मृत्यु-). — (L. 267) S (except G2) व्यासं (for वाक्यं). Dn1 Dr.8 S [उ]त्तरम्; D2 तमव (for [ए]नमथ). — Before line 268, B Dc1 Dn2 D1-2.5 G1.5 M2-5 ins. युधिष्ठिर उवाच. — (L. 268) Dn1

पूर्वराजर्षयो ब्रह्मन्क्रियन्तो मृत्युना हताः ।
 भूय एव तु मां तथैवैवोमिरमिबृंहय । [270]
 राजर्षीणां पुराणानां समाश्वासय कर्मभिः ।
 क्रियत्यो दक्षिणा दत्ताः कैश्च दत्ता महात्मभिः ।
 राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिस्तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ।
 व्यास उवाच ।
 श्रित्यस्य नृपतेः पुत्रः सृज्यो नाम भूमिपः ।

सखायौ तस्य चैवोभौ ऋषी नारदपर्वतौ । [275]
 तौ कदाचिद्ब्रह्म तस्य प्रविष्टौ तद्विद्वक्ष्या ।
 विधिवच्चाचितौ तेन प्रीतौ तत्रोषतुः सुखम् ।
 तं कदाचित्सुखासीनं ताभ्यां सह शुचिस्मिता ।
 दुहिताभ्यागमकन्या सृज्यं वरवर्णिनी ।
 नारद उवाच ।
 कस्येयं चपलापङ्गी सर्वलक्षणसंमता । [280]

सुखाः; D₁.8 सुराख्याः; T G₂-5 सुरचः; G₁ M
 सुखाः (for गुरवः). — (L. 269) B D स्थाने; T
 G₂-5 पूर्व (for पूर्व-). D₁-6 राजन् (for ब्रह्मन्). D₇.8
 ब्रह्मन् (sic) (for कियन्तो). B D₁ D₁-6 अनघाः
 तत्त्वादितः (for the post. half). — (L. 270) D₂
 तथैर्मा (by transp.); S (except G₂, 5) मा तथैर्. B₃
 T G₂-5 उपबृंहय; D₁ सम; D₁ D₇.8 अभिवर्धय; D₄
 परिबृंहय; D₅ अनु (for अभि). — (L. 271) D₁ om.
 (hapl.) from. पां पुराणानां up to राजर्षि (in line 273).
 — D₁ G₅ om. line 272. — (L. 272) B₂.3 D₁
 D₁ D₁.5.8 G₂ क्रियत्यो; D₄.5.7 G₄ क्रियतो (for कि-
 यतो). D₅.5.6 कैश्चिद्; S (G₅ om.) काश्च (for कैश्च).
 D₇ वद (for दत्ता). — (L. 273) T G₁.8.4 M₁.2
 राजभिः पुण्यकृद्भिस्तु (for the prior half). D₁ प्रब्रवीमि;
 D₁ वीहि (for वीतु). D₁ D₇.8 मां; D₁ ते (for मे).
 — After line 273, S ins.:

व्यास उवाच ।

अन्येऽपि यज्वनां लोका अन्ये चापि तपस्विनाम् ।
 क्षमावतां च श्रीर्लौकाञ्जरा गच्छन्ति भारत ।
 क्षत्रियस्य तु संग्रामे शत्रून्हत्वा हतस्य वा ।
 फलमत्यन्तमित्याहुर्धर्मशास्त्रविदो जनाः ।
 वेदविद्याव्रतस्नाता यज्वानः पुत्रिणश्च ये । [5]
 तेभ्यः परार्थां यज्वानो यज्वन्मयश्च तनुलयजः ।
 स वीरो यज्वनो नित्यं क्षत्रियानां पुत्रिणैर्नितः ।
 लोकान्पुण्यतमानिष्ठानिति विद्धि विशां पते ।
 सर्वेषां नृपसिंहानां शृणु यज्ञाश्रुपोत्तम ।
 तानतिक्रम्य गच्छन्ति स्वर्गकामास्तनुलयजः । [10]
 युधिष्ठिर उवाच ।
 सर्वेषां यज्वनां यज्ञं श्रोतुमिच्छामि सुव्रत ।
 दक्षिणाश्वानुरूपेभ्यो दत्ता राजर्षिसत्तमैः ।

[(L. 1) G₁ M यज्विनां (for यज्वनां). G₂ [S]पि
 च (by transp.). — (L. 2) G₁ M₃-5 चाति; M₁.2
 चापि (for च श्रीर्लौ). — (L. 4) M₃.4.5 (sup. lin.)
 विशारदाः (for विदो जनाः). — (L. 5) G₂ क्षत्रियाश्च

(for पुत्रिणश्च). — (L. 6) G₁ M परार्थाः; G₂ थां
 (for र्थां). G₁ M₃-5 यज्वन्मयश्च; M₁.2 यज्विन्मयश्च (for
 यज्वन्मयश्च). — (L. 7) M₃-5 स वीरो यज्विनोतीत्य (for
 the prior half). T G₂ क्षत्रियाद् (for वान्). G₂
 M₁ अजुनिर् (sic). — (L. 9) G₁-4 M नृपर्षीणां (for
 सिंहाणां). — (L. 10) G₁.2 M वान् (for तान्). G₂
 स्वर्गमष्टं; G₃.4 भिच्छंस्; M₃-5 मार्ग (for कामाश्च).
 — G₂ om. the ref. — (L. 11) G₁ M सर्वेषां यज्विनां
 यज्ञाश्च (for the prior half). — (L. 12) M₁.2
 दक्षिणाश्च (for गाश्च). M₁.2 अपि; M₃-5 अभि (for
 अनु). G₁ M₁.2 प्राप्ता (for दत्ता).]

— (L. 274) B₁ (before corr.).3 (marg.) श्वेनस्य;
 D₁ D₈ श्वेतस्य; D₁ D₈-6 श्वेतस्य; D₁ सैव्यस्य;
 D₁.2 सितस्य; D₇ T G₂-5 श्वेतस्य; M₃-5 श्वेतस्य (for
 श्वितस्य). D₈ संजयो. B D₁ D₁.2 D₁.3 नामतः (for
 भूमिपः). D₂ संजयो नामतः पुरा (for the post. half).
 — (L. 275) B₂ (marg.) चैवैतावत्; D₁ D₇.8 चास्तां
 द्वौ; D₂ वै चोभौ; S चाभूताम् (for चैवोभौ). B₂.5 D
 (except D₁ D₇.1) ऋषी पर्वतनारदौ (for the post.
 half). — (L. 276) G₁ M₁.2 यद् (for तद्). — (L.
 277) D₅ चाथितौ; M₁.2 साथितौ (for चाथितौ). D₁
 D₇.8 प्रीतौ नारदपर्वतौ (for the post. half). — (L.
 279) D₁ D₇ चागमत्; M₃-5 [अ]प्यम् (for [अ]प्यम्).
 D₁ तस्य; D₇.3 तत्र (for कन्या). D₁ D₂ संजयं; M₃
 (sup. lin.) पितरं (for सृज्यं). D₁ D₇.8 सं (D₁ सं)-
 जयं वाक्यमब्रवीत्; T यं वर्णिनी तदा (for the post. half).
 — After line 279, B D ins.:

तथाभिवादितः कन्यामभ्यनन्दयथाविधि ।
 तत्सालिङ्गामिराशीभिरिष्टाभिरितितः सिताम् ।
 तां निरीक्ष्याब्रवीद्वाक्यं पर्वतः प्रहसन्निव ।

[(L. 1) D₁.2 [अ]भिवादितौ; D₇.8 चावादितः (for
 [अ]भिवा). D₁ D₅ तथामिवादिनीं कन्याम् (for the prior
 half). D₁ अभिनन्द (for अभ्यनन्द). — (L. 2)
 D₇.8 सालिङ्गामिर्. D₁ D₁ D₁.5.8 आशीभिर् (for आशी-
 भिर्). D₁ D₇.8 अभिनन्द च; D₁ D₅ अभितः सिताम्

उताहो भाविर्दक्षस्य ज्वलनस्य सिखा त्रियम् ।
हीः श्रीः कीर्तिर्दृष्टिः पुष्टिः सिद्धिश्चन्द्रमसः प्रभा ।

व्यास उवाच ।

एवं ब्रुवाणं देवर्षिं नृपतिः सृज्योऽब्रवीत् ।
ममेयं भगवन्कन्या मत्तो वरमभीप्सति ।
नारदस्त्वब्रवीदेनं देहि महामिमां नृप । [285]
भार्यायै सुमहच्छ्रेयः प्राप्तुं चेदिच्छसेऽनघ ।
ददानीत्येव संहृष्टः सञ्जयः प्राह नारदम् ।
पर्वतस्तु सुसंकुद्धो नारदं वाक्यमब्रवीत् ।

हृदयेन मया पूर्वं वृतां वै वृतवानसि ।
यस्माद्वृता त्वया विप्र मा गाः स्वर्गं यथेच्छया । [290]
एवमुक्तो नारदस्तं प्रत्युवाचोत्तरं वचः ।
मनोवाग्बुद्धिसंभाषाः सत्यं तोयमथाग्रयः ।
पाणिग्रहणमन्त्राश्च प्रथितं वरलक्षणम् ।
न त्वेषा निश्चिता निष्ठा निष्ठा सप्तपदी स्मृता ।
अनुत्पन्ने च कार्यार्थे मां त्वं व्याहृतवानसि । [295]
तस्माच्चमपि न स्वर्गं गमिष्यसि मया विना ।
अन्योन्यमेवं शप्त्वा वै तस्थुस्तत्र तौ तदा ।

(for 'तः' सिताम्). — (L. 3) Ds स (for प्र.).]
— B D om. the ref. — (L. 280) Dc1 Ms कन्येयं
(for कन्येयं). B Dc1 Dn D1-3. 5-8 वंचलापांगी; T
G2-4 त्वायतापांगी (G2 'या'); G1. 5 M चायतापांगी (for
चपलापाङ्गी). S -संपदा (for -संमता). — (L. 281) S
उषा सिद् (for उताहो). B D2 माः सिद्; Dn1 नो
स्वर्; Dn2 D4 वा सिद्; D5 वाचिर्; D8 वाचिर्; G4
का सिद् (for भारिवद्). D1 त्रिषा; D5 प्रभा (for सिखा).
Dn1 Dr. 8 [अ] पि वा; G1 M1. 2 स्वयं; M3. 4 त्विच;
M5 त्विह (for त्वियम्). — (L. 282) B (except B3)
Dc1 D1. 2 श्रीहीः (by transp.). G1 M1. 2 कृतिर्; M5
om. (for कीर्तिर्). Dn1 Dr. 8 S सिद्धिस्तुष्टिश्च (for पुष्टिः
सिद्धिश्च). MSS. om. the ref. — (L. 283) D4
(before corr. as above) देवर्षिर् (for 'र्षि'). Dn1
Dr. 6 संजयो (for सं'). — (L. 284) S वत्सा (for
कन्या). Dr. 8 वयं; S वर्या (for मत्तो). Dn1 Dr. 8
इहेप्सति; Dn2 D5. 6 G1 M अभीप्सती (for 'प्सति').
— (L. 285) Dn2 D5. 6 M1. 2 एनां (for एनं). D5
सत्वं (for मङ्गलम्). Dn2 D5-6 सुतां (for इमां). T G2-4
इति (for नृप). — D4. 6 om. line 286. — (L. 286)
T G M3-5 भार्यायै; M1. 2 'यी' (for 'यै'). T G2. 4 त्वं
(for सु-). G2 तेजः (for श्रेयः). D4 भार्यायै समनुश्रेयः
(for the prior half). Dn2 प्राप्तं. B1-4 Dc1 Dn2
D1. 2. 5 G2 नृप; B2 (marg.). 5 प्रभो; D4 पदं (for
ऽनघ). — (L. 287) Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 ददामि (for 'नि').
T G1. 2. 4 M सुप्रीतः (for संहृष्टः). G5 ददामीत्यब्रवीत्प्रीतः
(for the prior half). Dc1 (before corr.) Dn1 D1.
2. 7 संजयः; S प्राञ्जलिः (for सञ्जयः). — After line
287, S ins.:

व्यास उवाच ।

एवमुक्ते नृपतिना क्रोधपयोर्बुलेक्षणः ।

— (L. 288) Dn1 Dr. 8 च (for तु). D4 om. सु.
— (L. 289) Dn1 Dr. 8 पूर्वं मम दिनं विदन् (Dr. 8 वि-

ध्यन्) (for the prior half). Dn1 Dr. 8 भार्या न (for
वृतां वै). — (L. 290) D4 तस्माद् (for व'). D4
मया. D5 पूर्वं (for विप्र). Dn1 Dr. 8 यस्मात् विवृता पूर्वं
(for the prior half). B2 Dn2 D1-2. 5 यथेप्सया (for
यथेच्छया). Dn1 Dr. 8 तस्मात्स्वर्गं न (Dn1 'तसंगात्र' यास्-
सि (D8 'ति' (for the post. half). — For lines
289-290, S subst.:

पूर्वं ममेमां मनसा विद्धि भार्या वृतामृषे ।
तस्मादबोचस्त्वं तस्मात्स्वर्गमार्गं न गच्छसि ।

[(L. 1) T1 मयैव; G1 M1. 2 मयेयं; M3-5 मयेमां
(for ममेमां). — (L. 2) G1 M तस्मादवाचरस्तस्मात् (for
the prior half).]

— (L. 291) Dn1 Dr. 8 त्वसौ राजन् (for नारदस्तं).
— (L. 292) Dn1 Dr. 8 -संभाषात् (Dr 'नृ'); D2
-संदत्ताः; G2 -संभाष्याः; M1. 2 -संभाष्यं (for 'षा'). B
Dc1 Dn2 D1-6 दत्ता नोदकपूर्वकं; Dn1 Dr. 8 सत्यं नोपम-
(Dn1 नापि म) या कृतं (for the post. half). — Lines
293-294 = (var.) Manu. 8. 227. — (L. 293)
Dn2 D5. 6 -संनृश. Dn1 प्रापितं (for प्रथितं). B1
Dn1 Dr. 8 S दार- (for वर). — (L. 294) B1 D5
G5 न त्वेषां; Dc1 Dr. 8 नन्वेषा; T G2-4 न तेषां (for
न त्वेषा). Dc1 निष्ठा (for निश्चिता). Dn1 सा च (for
निष्ठा). B4 सप्तपदे; D4 G1 M साप्तपदी. D2 सतां;
D5 सताः (for स्मृता). T G2-5 त्वया सा मनसा स्मृता (for
the post. half). — (L. 295) Dc1 D5 अनुत्पन्नेव.
B1. 2 (marg.). 2 Dc1 भार्यायै; B2 निष्ठार्थे; Dn2 कार्वाण्यौ
(for 'यै'). Dn1 Dr. 8 S एवं विद्वांस्तु (Dn1 Dr. 8
'द्वान्त' मां (T G2. 4 M1-2. 5 मा) यस्माद् (for the prior
half). D5 मतो; D5 मा त्वं; S अनु (for मां त्वं).
Dn1 Dr. 8 अज्ञानाच्छप्तवानसि (for the post. half).
— (L. 296) Dn1 Dr. 8 विना मया (by transp.).
— (L. 297) B1 अन्योक्तम् (for 'न्यम्'). B1 एव (for
एवं). B1. 2. 5 Dc1 (marg. as above) Dn1 Dr. 8 G1 M

सृज्यो ह्यपि वै विप्रान्पानाच्छादनभोजनैः ।
पुत्रकामः परं शक्त्या यत्नेनोपाचरच्छुचिः ।
तस्य प्रसन्ना विप्रेन्द्राः कदाचित्पुत्रमीप्सवः । [300]
तपःस्वाध्यायनिरता वेदवेदाङ्गपारगाः ।
सहिता नारदं प्राहुर्देहासौ पुत्रमीप्सितम् ।
तथेत्युक्त्वा द्विजैरुक्तः सृज्यं नारदोऽब्रवीत् ।
वरं वृणीष्व भद्रं ते यादृशं पुत्रमीप्सितम् ।
तथोक्तः प्राञ्जली राजा पुत्रं वन्दे गुणान्वितम् । [305]

तावत्त्वा; T G₂-5 उक्त्वा तु (G₅ om. तु) (for शस्वा वै). B₂ तु (for वै). B₁ s. 5 Dc₁ (marg. as above) जग्मतुः सगृहं प्रति; Dn₁ D₇. 8 S तत्र स (T G₂-4 यथा स) कृत-मृतुः (for the post. half). — (L. 298) Dn₂ om. from यो ह्यपि up to चित् (in line 300). D₃ अथ सो (for सृज्यो). B₄ [s]पि हि तान्; T G₂-4 [s]हर्षयद्; G₁ M₁. 2 [s]व्यर्हयन्; G₅ [s]व्यर्हयन्; M₃-5 [s]व्यर्चयद् (for ह्यपि वै). Dn₁ D₇. 8 तौ विप्रौ (for वै विप्रान्). B₄ D₁. 2. 4-5 अथ सोपि नृपो विप्रान्; Dc₁ संजयो ह्यपि नृपो विप्रान् (hypermetric) (for the prior half). S स्नाना-च्छादनभोजनैः (for the post. half). — (L. 299) B₃ मत्स्या (for शक्त्या). B₂. 4 D₂ यत्नाच्च; Dn₁ D₇. 8 कालेन (for यत्नेन). Dc₁ D₈-8 उपचरत्; T G₁-4 M अहरहः; G₅ आहारयत् (for उपाचरत्). B₅ शिवैः; D₈ शनैः (for शुचिः). — (L. 300) S पुत्रदर्शिनः (for 'मीप्सवः'). — D₄ om. lines 301-303. — (L. 302) S वरम् (for पुत्रम्). Dn₂ ईप्सते (for ईप्सितम्). — (L. 303) Dn₁ D₇. 8 हि देवर्षिः; S द्विजैश्च (G₁ M₁. 2 'स्तु') (for द्विजैरुक्तः). D₂. 5 संजयं. — After line 303, B D (D₄ om.) ins. :

तुभ्यं प्रसन्ना राजर्षे पुत्रमीप्सन्ति ब्राह्मणाः ।

[B₂ (marg.) दिस्सन्ति; B₂ (orig.) इच्छन्ति (for ईप्स-न्ति). D₂ वरमीप्सन्ति भूषुराः (for the post. half).]

— Before line 304, T G₂-5 ins. नारदः. — (L. 304) Dn₁ D₇. 5 ईप्सते; S इच्छति (for ईप्सितम्). — (L. 305) B₄ अथोक्तः; Dn₂ D₈. 6 तत्प्रोक्तः. — (L. 306) Dn₁ D₇. 8 अनिदितं (for अरिदमम्). S दर्शनीयमनिदि (M₁. 2 'तंदि') (for the post. half). — (L. 307) M₁. 2 यत्र (for यस्य). D₅. 6 मूत्र- (for मूत्रं). B₁ s. Dc₁ D₈. 6 क्लेशे (B₃ 'स्वा'दौ; Dn₂ D₄ क्लेशेदः; S स्वेदं क्लेशं (for क्लेशः स्वेदश्च). — After 307, Dn₁ D₇. 8 S ins. :

सर्वं भवेत्प्रसादाद्दे तादृशं तनयं वृणे ।

तथा भविष्यतीत्युक्ते जने तस्येप्सितः सुतः ।

काञ्चनस्याकरः श्रीमान्प्रायच्छदसु काक्षितम् ।

यशस्विनं कीर्तिमन्तं तेजस्विनमरिदमम् ।

यस्य मूत्रं पुरीषं च क्लेशः स्वेदश्च काञ्चनम् ।

सुवर्णेष्टीविरित्येव तस्य नामाभवकृतम् ।

तस्मिन्निवप्रदानेन प्रवर्धयामि ते धने ।

कारयामास नृपतिः सौवर्णं सर्वमीप्सितम् । [310]

गृहप्राकारदुर्गाणि ब्राह्मणावसथान्यपि ।

शय्यासनानि यानानि स्थाली पिठरमाजनम् ।

तस्य स्य राज्ञो यदेस्म बाह्याश्रोपस्कराश्च ये ।

रुदतस्तस्य नेत्राभ्यां वमतः क्षीवन्तोऽपि वा ।

मूत्रं स्वेदः पुरीषं च सर्वं भवति काञ्चनम् । [5]

[(L. 1) M₃-5 भवत्- (for भवेत्). Dn₁ D₇. 8 G₂ त्वत्प्रसादाद् (for प्रसादाद्दे). Dn₁ D₇. 8 पुत्रजन्म वृणोम्यहं (for the post. half). — (L. 2) G₂-5 M₃-5 उक्त्वा (for उक्ते). Dn₁ जातस्य; D₇ यज्ञे (for जज्ञे). — (L. 3) Dn₁ D₇. 8 कांचनः सागरः (for 'नस्त्राकरः'). G₁. 2 M₁. 2. 4. 5 प्रादाच्च (for प्रायच्छद्). M₅ (sup. lin.) कांचनं (for काक्षितम्). T G₂-5 M₃ प्र (M₃ प्रा)सादाच्च सुकाक्षितः (M₃ 'त्वं') (for the post. half). — (L. 4) T G₂-4 अपतत् (for रुदतस्य). Dn₁ तत्र (for तस्य). G₅ रुदि-तस्य च नेत्राभ्याम् (for the prior half). D₇ वमन- (for 'तः'). D₇ स्त्रीवतो; D₈ क्षी° (for क्षी°). T G₂-4 रुद-तस्तस्य नेत्रजं; G₁. 5 M अपतत्तत्र (G₅ 'स्य') नेत्रजं (M₃ कांचनं) (for the post. half). — (L. 5) S पुरीषं स्वेदं (G₂-5 'दश्च') (for स्वेदः पुरीषं). G₁ M₁. 2 सुवर्णमभवत्ततः (for the post. half).]

— (L. 308) D₈ स्वर्ण- (for सुवर्ण-). B Dc₁ Dn₂ D₁-3. 5 एवं (for एव). D₄ सुवर्णेष्टीविनं त्वेवं; G₅ सुवर्ण-हनमित्येवं (for the prior half). Dn₁ D₇. 8 तदा; Dn₂ D₈-8 क्षितौ (for कृतम्). — (L. 309) B₄ -प्रदाने तु; Dn₁ D₇. 8 -प्रसादेन (for -प्रदानेन). B (B₂ marg.) Dc₁ D₈. 6 वर्धयति; Dn₂ वर्धयति; D₇ प्रवर्धति (for प्रवर्धति). D₃. 5 वर्धयलमितं धनं; S प्रवर्धस्त्वमित्येवनेः (for the post. half). — (L. 310) G₂. 5 सर्वं सौवर्णं (by transp.). — (L. 311) S -प्रा (T -प्र)साद- (for -प्राकार-). G₂ -दुर्गाणि (for -दुर्गाणि). Dc₁ Dn₁ D₇. 8 M₃. 4 च (for [च]पि). T G₂-4 M₅ ब्राह्मणावसथानपि (for the post. half). — (L. 312) Dn₁ दुर्गाणि; D₈ G₅ पानानि (for पां). D₇. 8 शिष्यासनानि दुर्गाणि (for the prior half). B₁-s. 5 D₁. 2. 3. 7. 8 T G₂. 4 M पीठर-; D₈. 6 पीठाणि; D₄ पीठं च (for पिठर-). — (L. 313) B₂. 4. 5 Dn₂ D₁. 2 राक्षोपि; M₃-5 राक्षस (for स राक्षो). T G₂ M₁-s तद्; M₁ त्वद् (for त्वद्). Dn₁ D₇. 8 तस्य राक्षोकोदेस्म (for the prior half). T G₂-

सर्वं तत्काञ्चनमयं कालेन परिवर्धितम् ।
 अथ दस्युगणाः श्रुत्वा दृष्ट्वा चैनं तथाविधम् । [315]
 संभूय तस्य नृपतेः समारब्धाश्चिकीर्षितुम् ।
 केचित्तत्राब्रुवन्नाज्ञः पुत्रं गृहीम वै स्वयम् ।
 सोऽप्याकरः काञ्चनस्य तस्य यत्नं चरामहे ।
 ततस्ते दस्यवो लुब्धाः प्रविश्य नृपतेर्गृहम् ।
 राजपुत्रं ततो जहूः सुवर्णशीविनं बलात् । [320]
 गृह्यैनमनुपायज्ञा नखिलाथ वनं ततः ।
 हत्वा विशस्य नापश्यन्सुलुब्धा वसु किञ्चन ।
 तस्य प्राणैर्विसुकस्य नष्टं तद्वरदं वसु ।

दस्यवश्च तदान्योन्यं जह्नुर्मूर्खा विचेतसः ।
 हत्वा परस्परं नष्टाः कुमारं चाद्भुतं भुवि । [325]
 असंभाव्यं गता घोरं नरकं दुष्टकारिणः ।
 तं दृष्ट्वा निहतं पुत्रं वरदत्तं महातपाः ।
 विललाप सुदुःखातो बहुधा करुणं नृपः ।
 विलपन्तं निशम्याथ पुत्रशोकहतं नृपम् ।
 प्रत्यदृश्यत देवर्षिर्नारदो नृपसंनिधौ । [330]
 उवाच चैनं दुःखात् विलपन्तमचेतसम् ।
 सृज्यं नारदोऽभ्येत्य तन्निबोध युधिष्ठिर ।
 कामानामवितृप्तस्त्वं सृजयेह मरिष्यसि ।

चान्यनराश (for चोपस्कराश). G₁ M बाणं चा (M₁ 'हमा)-
 र्भ्यतरं च यत् (for the post. half). — (L. 315) G₅
 सर्वं (for श्रुत्वा). D₈ चैवं; T G₁. 3. 4 M चैव (for
 चैनं). B₂ दृष्ट्वा चैवं यथाविधं; G₅ दृष्ट्वा चैव तथागतं (for
 the post. half). — (L. 316) D₁ D₇. 8 संभूतं; S
 अशुभं (for संभूय). B₁. 3-5 D₁ चिकीर्षितं (for 'षितुम्').
 D₁ D₇. 8 समारंभे (D₁ 'भं लि) कीर्षितं (for the post.
 half). — (L. 317) S कश्चित्त्राब्रुवन्नाज्ञः (for the
 prior half). D₂. 3 T G₂ गृह्याम (for गृहीम). D₁
 D₇. 8 S वयं (for स्वयम्). — (L. 318) B₄ यो (for
 सो). T G₂-4 [S] त्याकरं; G₁ ह्याकरं; M₁. 2 ह्याकारः
 (for ऽप्याकरः). D₈ सुवर्णस्य (for काञ्चनस्य). D₁ तत्र
 (for तस्य). D₂ D₄-6 करामहे; D₈ च कुर्महे (for चरा-
 महे). B₁. 3 D₁ प्रयत्नं करामहे; B₂ तत्र तत्र चरामहे;
 D₁ D₇. 8 तस्य मूलं हरामहे; S तस्मिन् (G₅ 'साध' ह्वं तु
 (G₂ च) कुर्महे (for the post. half). — (L. 319) S
 प्रविष्टा (for 'इव). — (L. 320) B₁. 3 D₁ तदा;
 B₂. 4 तथा (for ततो). — (L. 321) D₁ D₇. 8 ते ह्ये-
 नम्; D₄ गृह्यैवम् (for 'नम्). D₂ अनुपायजग्मुर् (for
 'पायज्ञा). B D नीत्वारण्य (D₇. 8 'त्वा वन) मचेतसः (for the
 post. half). — (L. 322) D₁ D₇. 8 [अ]पि तस्य; D₈
 विशिष्य (for विशस्य). B D (except D₇. 8) च (for
 न). B D₁ D₂ D₇-8 लु (D₄ ल) ब्धा वसु न किञ्चन (for
 the post. half). — (L. 323) D₄ S विसुकस्य (for
 विमु). D₅ तु (for तद्). B₄ वरजं (for वरदं). D₁
 D₇. 8 न किञ्चिद्दृश्यते; D₈. 5 नष्टं चैवामवदक्षुः; S नष्टं
 तत्काञ्चनं प (G₁. 5 M₁. 2 व) (for the post. half). — (L.
 324) G₄ ततो (for तदा). D₁ D₇. 8 हत्वा; S जग्मुस्
 (for जह्नुः). S लक्ष्मा (for मूर्खा). G₅ विचेतसं (for
 'सः). — (L. 325) T G₂-5 कुष्टाः; G₁. 3 M रुष्टाः
 (for नष्टाः). D₄ हत्वा परमसरं (for the prior half).
 D₄ वसुः (for भुवि). S कुमारं चाद्भुतप्रभं (G₅ 'तं प्रियं)

(for the post. half). — (L. 326) D₁ D₇. 8 G₅
 तदा; G₁ M₁. 2 गतं (for गता). D₂ सवो (for घोरं).
 S मोघ- (for दुष्ट). D₁ D₅. 7. 8 G₁-3. 5 M₁. 2 चारिणः
 (for चारिणः). — (L. 327) D₈ वरं (for वर-).
 D₇. 8 नानं (for दत्तं). B₂ (marg.) महामनाः; D₁
 D₇. 8 त्मनाः; G₁ नृपाः; M₃-5 यज्ञाः (for 'तपाः).
 — (L. 328) D₄ स (for सु). G₅ संजयः (for बहुधा).
 G₅ M₃-5 नृप. — B₄ om. line 329. — (L. 329)
 G₄ शोकाहतं; G₅ शोकगतं (for 'इतं). — (L. 330)
 M₁. 2 प्रत्यपचत (for 'दृश्यत). B₅ D₂ तस्य (for नृप-).
 — (L. 331) D₁ [ए]नं सु- (for चैनं). — (L. 332)
 D₁. 2. 7 संजयं (for सृजयं). D₁ पुत्रः; D₈ [S]लतं; S
 वधत् (for ऽभ्येत्य). D₁ दर्शनोत्कण्ठितं नृपं (for the
 post. half). — After line 332, D₁ ins. :

उवाच नारदश्चैनं पुत्रं षोडशराजकम् ।

शोकापनोदकेनैतत्तं निबोध युधिष्ठिर ।

while S ins. :

नारद उवाच ।

लज शोकं महाराज वैकुण्ठं लज बुद्धिम् ।

न मृतः शोचतो जीवेन्मुह्यतो वा जनाधिप ।

लज मोहं नृपश्रेष्ठ न शोचन्ति भवद्दिधाः ।

धीरो भवान्महाराज ज्ञानवृद्धोऽसि मे मतः ।

[(L. 1) G₂ बुद्धिमान् (for 'मन्). — (L. 2) M₁. 2
 मुक्तः (for मृतः). G₅ नराधिप (for जना). — (L.
 3) G₅ M₃-5 शोकं (for मोहं). M₃-5 मुह्यति (for
 शोचन्ति). T G M₁. 2 न हि मुह्यति त्वद्दिधाः (G₅ तत्पराः)
 (for the post. half). — (L. 4). T G₁. 2 M₁. 2. 4. 5
 यवः; M₃ भवन् (for भवान्).]

— (L. 333) D₂ संजय. T G₅ भविष्यसि (for मरि-).
 — B₂ om. line 334. — (L. 334) G₅ एते (for

यस्य चैते वयं गेहे उषिता ब्रह्मवादिनः ।
 आविक्षितं मरुत्तं च मृतं सृज्य शुश्रुम । [335]
 संवर्तो याजयामास स्पर्धया यं बृहस्पतेः ।
 यस्यै राजर्षये प्रादाद्वरं स भगवान्प्रभुः ।
 हैमं हिमवतः पादं यियक्षोर्विविधैः सवैः ।
 यस्य सेन्द्रा मरुद्गणा बृहस्पतिपुरोगमाः ।
 देवा विश्वसृजः सर्वे यज्ञान्हुर्महात्मनः । [340]
 यज्ञवाटस्य सौवर्णाः सर्वे चासन्परिच्छदाः ।
 यस्य सर्वे तदा ह्यज्ञं मनोऽभिप्रायगं शुचि ।
 कामतो बुभुजुर्विप्राः सर्वे चात्रार्थिनो जनाः ।

स्व). D₄ वैते; T G_{3.4} ते ये; G₁ M ते वै; G₅ ते (for चैते). M₃₋₅ स्वयं (for वयं). B₅ तस्य दैवत-
 स्नेह (for the prior half). B₅ शतायाविक्षितुं क्रतुं;
 D₁ D₇ तु (D₇ तु) इमाना इहांसहे; D₂ D₃₋₅ किं करि-
 षति (D₂ D₅ 'ष्यति; D₃ 'ष्यति) वै विभो; D₈ सदा-
 ब्रह्मा इहांसहे; S अशनादा उपांसहे (for the post. half).
 — (L. 335) D_{1.4} T अविक्षितं; D₅ G_{1.2-5} M आवी*
 (for आवि*). B₁ D₁ D_{2.5} चेन्; D₃ वै (for च).
 D_{4.5} संजय (for सृज्य). D_{1.2.5} S (except M₅) शुश्रुमः
 (for 'म'). D₁ D_{4.7.8} मृतं शुश्रुम संजय (for the post.
 half). — (L. 336) B₅ संवर्तो (for संवर्तो). B D₂
 D₃₋₅ वै; D₁ D_{7.8} स (for वं). D₁ देवाचैव बृहस्पतेः
 (for the post. half). — (L. 337) B₁₋₃ D₁ D₂ धने
 ष; D₁ D_{7.8} वरं वै; D_{3.5} वरदो; S सुप्रोतो (for
 वरं स). B₅ प्रभो; S (M₁ sup. lin. as above) भवः
 (for प्रभुः). — (L. 338) D₁ D_{7.8} हैमे; D₁ हैम-;
 G₂ और्म (for हैमं). D₄ पार्थे; D_{7.8} S पादे (for पादं).
 T दिवक्षोर्; M₅ (sup. lin. as above) इयक्षोर् (for यिय*).
 D₂ मखै; D_{3.5} स्तवैः (for सवैः). — (L. 339) B_{1.3}
 (marg.) सुरगणा; B_{2.4.5} D₂ D_{1.3-5} [अ]मर*; D₁
 D_{7.8} S सवरणा (for मरुद्गणा). — (L. 340) D₂ पार्थे (for
 सर्वे). T G₃₋₅ M₃₋₅ आहुर् (for ऊहुर्). B_{1.5} यज्ञं (B₅
 वं) ते च महीप (B₁ 'म) ते; B₂₋₄ D₁ D_{1-3.5} यजनाति समा-
 स्ते; D₁ D_{4.5.7.8} यजनां (D_{4.5} 'नं) ते महीपते (D₁ D₅
 'ते); D₂ यजतेयुर्महीपते; G₂ स ज्ञाताहुर्महात्मनः (for
 the post. half). — (L. 341) B₅ यज्ञराजस्य सौव-
 र्णाः; D₁ D_{5.7.8} G₂₋₅ यज्ञवाटश्च सौवर्णः (G₂₋₄ 'णाः);
 G₁ M 'वाटं च सौवर्णं (for the prior half). D_{4.7.8}
 शसन्; S चान्ये (for चासन्). — (L. 342) D₁ D_{7.8}
 स्व संपन्नमप्यज्ञं (D₈ om. (hapl.) मप्यज्ञं); S उपन्यासेषु
 [G₁ M 'न] यस्याज्ञं (for the prior half). B₁ G₅
 [5]भिप्रायकं; D₆ T G₂₋₄ 'प्रायजं (for 'प्रायगं). — (L. 343)
 3 कामं बुभुजिरे विप्राः (for the prior half). D₃

पयो दधि घृतं क्षौद्रं भक्ष्यं भोज्यं च शोभनम् ।
 यस्य यज्ञेषु सर्वेषु वासांस्याभरणानि च । [345]
 ईप्सितान्युपतिष्ठन्ति प्रसृतान्वेदपारगान् ।
 मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्याभवन्मृहे ।
 आविक्षितस्य राजर्षेर्विधे देवाः सभासद् ।
 यस्य वीर्यवतो राज्ञः सुबृहत्या सस्यसंपदः ।
 हविर्भिस्तर्पिता येन सम्यक्कृतैर्दिवौकसः । [350]
 ऋषीणां च पित्राणां च देवानां सुखजीविनाम् ।
 ब्रह्मचर्यंश्चतसुतैर्यज्ञेदनिन चानुणः ।
 शयनासनयानानि स्वर्णराशिश्व दुस्त्यजाः ।

om. सर्वे. D₄ M₃ वात्रार्थिनो; G₄ चान्यार्थिनो; G₅ पाना*
 (for चात्रा*). B₄ D₁ D_{4.7.8} T G₃₋₅ M₃₋₅ दिवाः
 (for जनाः). G₁ M_{1.2} सर्वे चान्ये पृथग्जनाः (for the
 post. half). — (L. 344) D₂ D_{3.5.8-5} भक्ष्य- (for
 भक्ष्यं). D₁ सुशोभनं; D₂ च भोजनं (for च शोभनम्).
 — (L. 345) D₁ चात्राणि; D₈ वासांसि (for सर्वेषु).
 B₄ D₄ यस्य सर्वेषु यज्ञेषु (for the prior half). D₈
 रत्नानि (for वासांसि). — (L. 346) B₂₋₅ D_{1.2} उप-
 तिष्ठते. B_{1.2} D₂ प्रसृष्टं; B_{1.2} (both marg.) प्रमृतं; B₅
 प्रहृष्टं; B_{4.5} D_{1.3} प्रहृष्टान्; D₁ D₁ प्रसृष्टं; D₂
 प्रसृष्टान्; D₄ प्रसृष्टं (sic); D₅ प्रविष्टान्; D_{7.8} प्रक्षिप्तान्;
 M₃₋₅ प्रक्षिप्तान् (for प्रसृष्टं). D₁ D_{7.8} -पारगाः; D_{4.5}
 -पारगैः (for 'गान्). — With lines 347-348, cf. 12.
 29. 19. — (L. 347) G₃ om. from मरुतः up to राज्ञः
 (in the prior half of line 349). D₁ D_{4.7.8} S
 (G₃ om.) [अ]वसन् (for [अ]भवन्). — (L. 348) D₁
 M₁ अविक्षितस्य; G₄ M₃₋₅ आ (M₂ अ)वी* (for आवि*).
 D₁ कृतोधिर्; D_{7.8} क्षितोधिर्; T G_{1.2.4.5} M_{1.2}
 क्षत्ताधिर्; M₃₋₅ यजतो (for राजर्षेर्). — (L. 349) B₅
 D₄ तस्य (for यस्य). S (G₃ om.) राजन् (for राज्ञः).
 D₁ सृष्ट्या; D₄ सुदृष्ट्या; D_{7.8} सुदृष्ट्या (for सुवृष्ट्या).
 B₄ शृष्ट्या (for सस्य-). D₇ -संपदा. — (L. 350) D₁
 D_{7.8} देवाः (for येन). M₂ धर्म- (for सम्यक्). D₁
 D_{1.3} T G₃₋₅ M₃₋₅ रुद्रा; D₂ D₈ रुतैर्; D₂ रुतैर्;
 D₈ रुतैर्; D₇ रुतो (for कृतैर्). — (L. 351) D₄
 सुखजीवनं; S उपजीविनां (for सुखजीव). — (L. 352) D₁
 D_{7.8} ब्रह्मचर्यं; D₄ 'चर्यैः (for 'चर्य-). B D 'दुतिष्ठ-
 (D₆ 'म)खैर्; G₂ -श्रुतयनैर्; G₅ -श्रुतेनैव (for -श्रुतयनैर्).
 D₂ om. from यज्ञे up to इच्छया (in line 354). T
 G_{3.4} धनैर्; G₂ रुतैर् (for यज्ञैर्). G₃ चान्यैः; G₅ वा
 नृपाः (for चानुणः). B D सर्वैर् (D₁ नवैर्दा; D_{3.5} सर्वैर्दा;
 D_{7.8} सर्वे दा नैश्च सर्वदा (for the post. half). — (L.
 353) D₁ D_{5.5.6} -ज्ञानानि; D₂ -पानानि (for -यानानि)

तत्सर्वममितं वित्तं दत्त्वा विप्रेभ्य इच्छया ।
 सोऽनुप्यातस्तु शक्रेण प्रजाः कृत्वा निरामयाः । [355]
 श्रद्धधानो जिताल्लोकान्नातः पुण्यदुहोऽक्षयान् ।
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्तथा ।
 पुत्रापुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्प्यथाः ।
 अयज्वानमदाक्षिण्यमधि शैलेत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

सुहोत्रं नाम राजानं सृष्टं सृज्य शुश्रुम । [360]

एकवीरमनाष्टव्यमसित्रगणमर्दनम् ।
 यः प्राप्य राज्यं धर्मेण ऋत्विग्ब्रह्मपुरोहितान् ।
 अपृच्छदात्मनः श्रेयः पृष्ट्वा तेषां मने स्थितः ।
 प्रजानां पालनं धर्मो दानमिज्या द्विषजयः ।
 एतत्सुहोत्रो विज्ञाय धर्मेणैच्छद्भनागमम् । [365]
 धर्मेणाराधयद्देवान्बाणैः शत्रूञ्जयस्तथा ।
 सर्वाण्यपि च भूतानि स्वगुणैरप्यरञ्जयत् ।
 योऽभुक्केमां वसुमतीं म्लेच्छाटविकवर्जिताम् ।
 यस्यैव वर्षं पर्जन्यो हिरण्यं परिवत्सरम् ।
 हिरण्योदास्तथा नद्यः सुहोत्रस्य महात्मनः । [370]

Dn1 Dr.8 -राद्यश्च (for -राशीश्च). B5 दुस्त्यवान्. B1.
 s.4 Dc1 Ds.4.6 S स्वर्णाशी (G2 °शी; G5 °जी)श्च दुस्त्य-
 जान् (for the post. half). — (L. 354) B3 तं (for
 तत्). Dn1 Dr.8 अनिशं (for अमितं). D3 द्रव्यं (for
 वित्तं). B D1 दत्तं (for दत्त्वा). S इप्सितं (for इच्छया).
 Dn1 Dr.8 विप्रेभ्यो दत्तमीप्सया (for the post. half).
 — B5 om. 355-357. — (L. 355) Dn1 Dr.8 सोनुजा-
 तश्च; Dn2 सर्वध्यातस्तु; T Gs-5 स्पर्मानः स; G1.2 M
 यः स्पर्मानः (for सोऽनुप्यातस्तु). D5 निरापदः (for °मयाः).
 — (L. 356) Dn2 श्रद्धधानः. T G2-5 श्रिया विनिर्जिता-
 ल्लोकान्; G1 M श्रद्धया निर्जिताल्लोकान् (for the prior
 half). S कामदुहो (G1.5 °वो) (for पुण्यदुहो). Dn1
 Dr.8 संभासोत्तावहा (D3 °हो)श्रयान् (Dn1 °त्) (for the
 post. half). — After line 356, B1-4 D ins.:

सप्रजः सनृपामालः सदारापलवान्धवः ।

यौवनेन सहस्राब्दं मरुतो राज्यमन्वशात् ।

[(L. 1) Ds.6 नृपामालाः; D4 °सुतामालः (for °नृपा°).
 Dn1 Dr.8 ताः प्रजाः सनृपामालाः (for the prior half).
 Dn1 Ds.7.8 सदारापलवान्धवाः; D4 सदारो भृत्यवान्धवः (for
 the post. half). — (L. 2) Dr.8 युवा शत- (for
 यौवनेन). Some MSS. मरुतो (for °तो).]

Lines 357-358 = 12. 29. 21. — (L. 357) D2 संजय.
 — (L. 358) T G2.3 पुण्यतरं; G4 °तमस्; G5 °तमं
 (for °तरस्). T G2.3.5 Ms (sup. lin. as above)
 मत्वा (for तुभ्यं). D5 अनुत्प्यथा (for °तप्यथाः). — (L.
 359) S (except G5 Ms) अदक्षिण्यम् (for अदा°). B
 Dc1 D1-8 G5 अमि; Dn2 Dr.8 अति (for अधि). Dc1
 (by corr.) G5 शैल्य; D1 शैव्य; Ds-6 शैव्य (Ds °व्य);
 D1 श्रिल्य; D8 श्रिल्य (for शैव्य). B Dc1 Dn2 Dr-6
 व्याहरन्; Dr.8 [अ]वाहर; G2-4 [उ]दाहरन् (for
 °हरत्). Dn1 अमि श्रिल्ये स व्याहरन् (for the post.
 half). — Colophon. — Sub-parvan: B1 अमिमन्यु-

वध. — Adhy. name: B (except B5) Dn2 Ds.6
 षोडशराजि (D5 °जी)कं; Dn1 D2.7.8 षोडशराजकीयं; D1
 G2 षोडशराजकं; T G5 षोडशराजके मरुत्तयश्चकथनं; G1.4.5
 M1.2 षोडशराजके मरुत्तचरितं. — Adhy. no.: B1.2 Dn1
 G2.4.5 53; D2 50; T G1.3 M 52. — Śloka no.:
 Dn1 54. — Line 360 = (var.) 12. 29. 22^{ab}. — (L.
 360) S (G2 damaged) सुहोत्रं पार्थिवं चापि (for the
 prior half). D2.5 संजय (for सृजय). D2 S (except
 M5) शुश्रुमः (for °म). — (L. 361) B1.4 Dc1 Dn2
 Ds-6 अमित्रैराभिषीक्षितं (Dc1 Dn2 D4.6 °तु); B2.3.5
 D1.2 अमरैरभिषी (D1.2 °पि वी)क्षितं (B3.5 °तं); Dn1
 Dr.8 [अ]प्य (Dn1 °था)मित्रैः परिक्षितं (Dr °क्षत; Ds °क्षितः)
 (for the post. half). — (L. 362) Dn2 सर्वान्;
 D4 सत्विग्- (for ऋत्विग्-). T G M1.2.4.5 -मन्वि;
 M3 -मन्त्र- (for -मन्त्राः). Dn2 D4.5 G5 M1.2 -पुरोगमान्
 (for °हितान्). — (L. 363) Dn1 Dr.8 समानाथ्य;
 S संमान्य च (for अपृच्छद्). G5 चैषां (for तेषां).
 — (L. 364) D1.5 पालने; Ds °नो (for °नं).
 G5 द्विषां (for द्विषजू). — (L. 365) Dn1 Dr.8
 धर्माशैः सुचनागमं; Ds om.; S धर्म्यैम्लेच्छदनागमं (for
 the post. half). — (L. 366) B2-5 Dn2 Ds.6
 आराधयन्. B5 Ds शत्रुः; Dn2 Ds.4 शत्रुं (for
 शत्रून्). Dn1 Dr.8 S अजी (Dn1 °जि)जयत् (for जय-
 स्तथा). — Ms om. (hapl.) line 367. — (L. 367)
 G1 M1.2 [ए]व (for [अ]पि). Dc1 D4.5 अप्य (D4 °ल-
 रंजयन्; Dn1 वानुरंजयन्; Dr.8 अनुरंजयत्; S (Ms
 om.) अन्व° (for अप्य°). — (L. 368) S सो (for
 यो). D4 Ms.4 मुक्त्वा; D5 मुक्ते (for सुमुक्त्वा). Dn2
 म्लेच्छाटविविर्जितां; G4 °दपि च वर्जितां (for the post.
 half). — (L. 369) B2 यस्मिन्; S तस्मै (for वस्यै).
 Dn1 Dr.8 वर्षति (for वर्षयं). Ds.6 प्रति- (for पति-).
 B D (except Dn1 Dr.8) -वत्तरान् (for °रम्). — (L.

यस्मिन्कूर्मान्कटकान्मत्स्यांश्च विविधान्वहून् ।

कामान्वर्षति पर्जन्यो रूपाणि विविधानि च ।

सौवर्णान्यप्रमेयानि वाप्यश्च क्रोशसंमिताः ।

स तत्र शतसाहस्रांश्चक्रान्मकरकच्छपान् ।

सौवर्णान्पतितान्दृष्ट्वा ततोऽस्म्यत वैऽतिथिः । [375]

तत्सुवर्णमपर्यन्तं राजर्षिः कुरुजाङ्गले ।

ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

सोश्चस्मेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ।

पुण्यैः क्षत्रिययज्ञैश्च प्रभूतवरदक्षिणैः ।

काम्यनैमित्तिकाजस्रैरिष्टां गतिमवाप्तवान् । [380]

स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।

अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वेत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

राजानं पौरवं वीरं मृतं सृज्य शुश्रुम ।

यः सहस्रं सहस्राणां श्वेतानश्चानवाप्तवान् । [385]

तस्याश्चमेधे राजर्षेर्देशाद्देशात्समेयुषाम् ।

शिक्षाक्षरविशिज्ञानां नासीत्संख्या विपश्चिताम् ।

370) G₁ M_{1.2} तदा; G₅ ततो (for तथा). — For line 370, B D subst. :

हैरिण्यास्तत्र वाहिन्यः स्वैरिण्यो व्यवहन्पुरा ।

[B₄ partly damaged. D₂ D_{8.6} अन्व- (for तत्र). B_{1.3-5} D₁ सरितः (for वाहिन्यः). D₁ D_{7.8} हिरण्या-
स्यास्त (D_{7.8} 'ण्याता' स्तदा नद्यः; D₄ हैरण्याबुवहा नद्यः; D₅
'नि ह भूतानि (for the prior half). B_{1.3} D₂ ह्यम-
वन्; B₄ मगवन्; D₁ D₈₋₆ ह्यवहन् (for व्य'). B₅
हैर्योस्त्ववहन्पुरा; D₁ D_{7.8} भूरिण्यो ह्यमवन्पुरा (D₁
'सुनः') (for the post. half).]

— (L. 371) D_{7.8} यसै; G₅ तस्मिन् (for य'). T₁
कृत्वा. B D₁ D₂ D₁₋₆ ग्राहान्क (D₂ D₄₋₆ 'हक') कं-
टकाश्चैव; D₁ यसै कूर्मान्कट्याश्च (for the prior half).
— D₇ om. line 372. — (L. 372) D_{8.8} M_{1.2} कामाद्
(for कामान्). D₁ D_{2.8} वर्षं (for वर्षति). G_{1.5}
M₈₋₆ कामं वर्षं पर्जन्यो (for the prior half). G₂ रूपाणि.
— (L. 373) D_{8.5.6} चक्रे च; T G_{8.4} को (T₂ को) शसु-
(for च क्रोश-). D₁ D_{7.8} वाप्यः कोशेन संमताः (D₇ om.
संमताः); D₂ वाप्यश्चक्रे स्वसंमताः; D₄ वाप्यश्चक्रे सुसंगताः;
G₁ M₈₋₅ वाप्यः क्रोशसमन्विताः; G₂ वापीः क्रोशशतं मतं; G₅
वाप्यः क्रोशसुनिर्मितं; M₅ (inf. lin.) वाप्यः क्रोशसुसंमिताः
(for the post. half). — (L. 374) G₅ सुपुत्र (for स
तत्र). G₅ (sup. lin.) तु प्रयुत (for तत्र शत). B D
सहस्रं वा (D_{7.8} 'सवा') मनान्कुञ्ज (D₂ 'व') न् (for the prior
half). B₂ मद्रान् (for नक्रान्). — (L. 375) D_{5.6}
सौवर्ण- (for सौवर्णान्). B D₁ D₂ D₁₋₆ विहि (D₅ 'ह')-
तान् (for पति'). B D₁ D₁ D₁₋₈ तदा; D₂ सदा;
T G₈₋₅ मिथः; M_{8.5} [s] तिथिः (sic) (for तिथिः).
— Lines 376-377 = (var.) 12. 29. 26. — (L. 376)
D₄ सौवर्णम्; S हिरण्यम् (for सुवर्णम्). D₁ अपर्याप्तं (for
पैन्तं). D_{1.7.8} -जंगले (for -जाङ्गले). — (L. 377)
D₁ D_{7.8} ईजानो विविधैर्यज्ञैर् (for the prior half). M_{1.2}

[s]भ्यमहत् (sic) (for ह्यमन्यत). — (L. 378) D₅ अश्व-
मेध- (for सोऽश्व'). D₇ S सहस्राणि (for 'लेण'). D₁
D_{7.8} G₁ M (M₅ sup. lin.) वाजपेय- (for राजसूय-).
— (L. 379) G₅ -यमैश्च (for -यज्ञैश्च). D₂ -लक्षणेः (for
-दक्षिणैः). — (L. 380) D₁ D_{7.8} काम्यनैमित्तिका इष्टि-;
D₅ 'स्तिकैर्यज्ञैर् (for the prior half). B₅ इष्टा; D₈
इष्टं (for इष्टां). D_{1.5} अवाप्तवान् (for अवाप्तवान्). S
(except M_{1.2}) इष्टेष्टां गतिमाप्तवान् (for the post. half).
— (L. 381) D₈ वै (for चेन्). D₂ संजय (for सृजय).
— (L. 382) T G₈₋₅ M₅ (sup. lin. as above) पुण्य-
तमस् (for 'तरस्'). D₁ D_{7.8} चैव (for तुभ्यं). D₅
अनुतप्यथ (for 'तप्यथा'). — (L. 383) S (except G₂
M₅) अदक्षिण्यं (for अदा'). B D₁ D₁₋₇ अमि; D₂
अति; T अमि; M₂ अपि (for अमि). D₁ D₁ G₅
श्वेल; D_{8.5} शैव्य; D₄ शौच्य; D₅ श्वैव; D₇ श्विल;
T₂ G_{2.3} श्वेल (for श्वेल). B D₁ D₂ D₁₋₆ व्याहरन्;
D₇ अवाहर; G₅ सुदाहरत् (for उदाहरत्). D₁ अनि-
श्चिलेलवाहर; D₈ अभिनिश्चिल वा हर (for the post. half).
— Colophon om. in T₂. — Sub-parvan : MSS. अमि-
मनुवध. — Adhy. name : B D₁ D₂ षोडशराजिकं; D₁
D_{2.5} षोडशराजकीयं; D_{1.5} G₁ M_{1.2} षोडशराजकं; T₁
G_{3.5} षोडशराजके सुहोत्रमाहात्म्यकथनं; G₅ षोडशराजके सुहोत्र-
चरितं. — Adhy. no. : B_{1.2} D₁ D₂ G_{2.5} 54; D₂
51; T₁ G_{1.2.4} M 53. — Śloka no. : D₁ 13.
— (L. 384) B₂ नृपं च; D₁ S अंगं वै (S च);
D₂ D_{8.5.6} नृपं चेत् (for राजानं). D_{7.8} अंगं वै पौरवं
राजन् (for the prior half). D_{2.5.7} संजय (for
सृजय). D₁ S (except G₅) शुश्रुमः (for 'म'). — (L.
385) B₂ D₁ D_{1.2.5} सहस्रं यः (by transp.). G₁
अपासृजत् (for अवा'). — (L. 386) D₁ D₅ वस् (for
तस्य). D_{1.2.4.5} राजर्षे (for 'रैर्'). D₁ देशदेशवत्;
D_{4.6} देश (D₅ 'शे') देशे (for देशदेशवत्). B D₂ लवी-

वेदविद्याव्रतस्नाता वदान्याः प्रियदर्शनाः ।
 सुभक्ष्याच्छादनगृहाः सुखाय्यासनवाहनाः ।
 नटनर्तकगन्धर्वैः पूर्णकैर्बर्धमानकैः । [390]
 नियोधकैश्च क्रीडद्विस्त्र स परिहर्षिताः ।
 यज्ञे यज्ञे यथाकालं दक्षिणाः सोऽत्यकालयत् ।
 द्विपा दशसहस्राख्याः प्रमदाः काञ्चनप्रभाः ।
 सध्वजाः सपताकाश्च रथा हेममयास्तथा ।
 यः सहस्रं सहस्राणि कन्याहेमविभूषिताः । [395]

धूर्युजाश्चगरूढाः सगृहक्षेत्रगोशताः ।
 शतं शतसहस्राणि स्वर्णमालानयर्षभान् ।
 गवां सहस्रानुचरान्दक्षिणा अत्यकालयत् ।
 हेमशृङ्गयो रौप्यसुराः सवत्साः कांस्यदोहनाः ।
 दासीदासखरोष्ट्रांश्च प्रादादाजाविकं बहु । [400]
 रत्नानां विविधान्कूटान्निविधानन्नपर्वतान् ।
 तत्सर्वं वितते यज्ञे दक्षिणा अत्यकालयत् ।
 तत्रास्य गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।

धुर्षा; Dm D1.8 समागताः (for समेयुषाश्च). S सर्वे देवाः (G2 वेदाः) समायुः (for the post. half). — (L. 387) Dm D1.7.8 आसीत् (for ना). Dm D1.8 तस्य (for संख्या). — (L. 388) Dm D1.8 ते स (for वेद). D6 न्नातान् (for न्नाता). D1 वदान्याः सत्यमापिणः; D6 न्वाग्निदग्धान् (for the post. half). — (L. 389) B D G1 M1.2 सु (D2 स) भिक्षा (Dm 'भक्ष्या'च्छादन-गृहाः (D6 'न्' (for the prior half). T स (for सु). Dc1 'शिक्षासन- (for 'श्रद्धा'). D4 श्रद्धाशयनवासनाः (for the post. half). — (L. 390) D1.2 T G2-4 नर्तन- (for नर्तक). G5 न नर्तकैश्च गन्धर्वैः (for the prior half). Dn2 D3.5.6 S पुर्वकैः (T1 G2 'नैः; M3-6 'नै'र; D4 पूर्वकैः; D7.8 सपकैः (for पूर्णकैः). B4 पूर्णकैर्बर्धमानकैः (for the post. half). — (L. 391) B Dc1 Dm D1.2 निलोचोगैश्च; Dn2 D5 संनियोगैश्च; D3.5.6 स (D4 वि-; D6 नि)योगकैश्च (for नियोध). Dc1 Dm1 क्रीडन्ति; S क्रीडन्तश्च (for क्रीडद्विस्त्र). Dn2 D3.5.6 [आ]स; D7.8 [ऊ]युः (for स). S तत्रोऽयुः परमाधेताः (for the post. half). — D1 om. lines 392-394. — (L. 392) D4.8 यथाकालं; G5 यथाकामं (for 'कालं). B1 Dc1 Dn D3.5.6 दक्षिणां (for 'णाः). B5 Dn2 D3.5 सोम्यकाल (B5 'र)यत्; D4.6 सोम्यकालयत्; D7.8 चास्यकालयत् (for सोऽत्य). — (L. 393) B4 विप्रा (for द्विपा). D3 चैव (for दश-). D4 द्विपाश्च दशसहस्राः; D7.8 द्विरदा दशसहस्राः; S द्विपान्दशसहस्रास्तान् (T 'रथो; M1.2 'रथ्यां) (for the prior half). D7.8 प्रमदाः काञ्चनावृताः; S अद (T न द-; M1.2 ह्यद)वात्काञ्चनावृतान् (for the post. half). — (L. 394) S सध्वजान्सपताकाश्च (for the prior half). D7.8 रथा हेमसुकल्पिताः; T G1-4 M1.2 स्वरूढान्ताषु (G4 'हेम'कल्पितान्; G5 सुवस्थान्ताषुकल्पितान्; M3.5 सुरूपास्तान्ताषुकल्पितान् (for the post. half). — Line 395 = (var.) 12. 29. 29^{ab}. — (L. 395) B4 D3.4.6-8 सहस्राणां (for 'णि). S सहस्रं च सहस्राणां (for the post. half). — (L. 396) B1.2 Dc1 Dm1 धू (Dm1 धु)र्धुजोश्च; B5 संरक्षाश्च; D1.2 धुर्वजाश्च; D3-6 युवत्यश्च; D7 चतुर्वजः; D8

चातुर्वजः (for धूर्युजाश्च). S चतुर्वजश्चरूढाः (for the prior half). B D1.2.8 G5 स्व- (for स-). Dm1 D4-गृहाः; D8 G5 गृहे (for 'गृह-). S नोघनाः (for 'गोशताः). — Lines 397-398 = (var.) 12. 29. 30. — (L. 397) D4 सहस्राणां (for 'णि). B1.2 (marg.) D1.2.4-8 स्वर्णमाली; B2 Dc1 Dm1 'मालां; B3-5 Dn2 D3 'माला (Dn2 'लि-) (for 'मालान्). B1.2-5 D महात्मनां; B2 कृतां; T अर्षभान्; G1.2.5 M नरर्षभान् (for अर्षभ). — (L. 398) D7 गावः; D8 गावः (for गवां). Dn2 D3.6 सहस्रानुचरां; D4.7.8 'नुचरा (for 'नुचरान्). B D दक्षिणाम्. Dn2 D4-6 अभ्यकाल (D4.6 'कल्प)यत्; D3 G5 सोम्य (G5 'ल)कालयत् (for अत्यकालं). — D5 om. (hapl.) lines 399-402. — (L. 399) G1 शृंगो; G4 शृंगा; G5 शृंग्य- (for 'शृङ्गयो). D3.7.8 S रूप्यसुराः (for रौप्य). — (L. 400) Dn2 D1.2.4.6 'खरोष्ट्राश्च; D2 'सहस्रांश्च; T G2-5 M1.2 'खरोष्ट्रं (for 'खरोष्ट्रांश्च). D7.8 G1 M3-5 दासीदासं खरोष्ट्रं च (for the prior half). D7 अजाविकं; T1 चैवां; G1.2 M चाजां; G5 चाप्या (for आज्ञा). B4 बहु प्रादादजाविकं; Dn2 प्रादाद्राजाविकं बहु; T2 G4 प्रदान् (G4 'त्रा)*विकं बहु; G3 प्रदान्चाविकं बहु (for the post. half). — (L. 401) B D (D5 om.) रत्नानां (D7.8 भक्ष्याणां) निविधानां च (for the prior half). B D1.2 चात्र- (for अत्र-). Dc1 Dn D3.4.6-8 विविधाश्चात्रपर्वताः (for the post. half). — (L. 402) B2 D1.2 M1.2 तस्मिन् (for तत्सर्वं). B Dc1 Dn D1-4.6.7 M1.2 दक्षिणाम्. B4.5 Dn2 D3.4.6 G5 अभ्य (G5 त्वल)काल (D4 'र)यत् (for अत्य). D8 दक्षिणाकालमत्ययत् (for the post. half). — (L. 403) D3 G1.5 M3-5 'तत्र स; D7.8 तथास्य; T G2-4 अ (G3.4 त)त्रापि (for तत्रांस्य). D4 तत्रास्य गायन्ति च ये (for the prior half). D6 ते (for ये). — After line 403; S ins.:

अङ्गस्य यजमानस्य अपि विष्णुपदे वयम् ।
 अमावादिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्दिजातयः ।

अङ्गस्य यजमानस्य स्वधर्माभिगताः शुभाः ।
गुणोत्तरास्ते कृतवस्तस्यासन्सर्वकामिकाः । [405]
स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पद्यथाः ।
अवज्जानमदाक्षिण्यमधि शैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

शिबिमौशीनरं चापि मृतं सृज्य शुश्रुम ।
य इमां पृथिवीं सर्वां चर्मवत्पर्यवेष्टयत् । [410]

देवमानुषगन्धर्वाश्चात्यरोचन्त दक्षिणाः ।

[= (var.) 12. 29. 31, 32nd. — (L. 1) Ms. 5 तदा ; Ms तस्य (for अपि). T Gs. 4 परं ; Gs 2 वरं ; Ms-5 तै (for वयम्). G1 M1. 2 अधि विष्णुपदं गिरि (for the post. half). — (L. 2) G1 M1. 2 प्रसर्पकाः (for द्विजा-तवः). — (L. 3) G1 M1. 2 अरिच्यत (for अरोचन्त).]
— (L. 404) S (Gs inf. lin. also as above) -धर्मानु-
गताः (for -धर्माधि). D4 धर्माधिकरता शुभा (for the post. half). — (L. 405) B Dc1 D1. 2 तु (for ते).
D7. 8 कुरवस् (for कृतवस्). T G2-4 तत्र (for तस्य).
Dc1 Dn2 D1. 2. 5-8 T G1. 2 M सर्व- (for सार्व-). D1
कामिकाः ; Ds om. ; D7. 8 S -कामदाः (for -कामिकाः).
-Ds om. line 406. — (L. 406) D1. 2 संजय (for
सृज्य). Dc1 Dn1 चतुर्वर्ग- (for "भद्र-"). Dn1 तव (for
तवा). — (L. 407) Ds om. (hapl.) from पुत्रा up
to पुत्रम्. T Gs. 4 पुण्यतमस् (for "तरस्"). — (L. 408)
T G1. 2-5 Ms. 4 अदक्षिण्यस् (for अदा). B Dc1 Dn1
D1-4. 6-8 अशि ; Dn2 अति ; T अयि (for अधि). Dc1
D1. 2. 6 श्वै (D1 श्वे)त्य ; Ds. 4 शैव्य ; Ds चैत्य ; D7. 8
क्षि (D4 क्षि)त्य ; T2 G2. 8 श्वेत्य (for शैत्य). B Dc1
Dn D1-6. 8 व्याहरन् (D4 "त्") ; D7 अवाहरम् (for उदा-
हरत्). — Colophon om. in D7. — Sub-parvan :
MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name : B1-4 Dc1 Dn2
D4. 6 षोडशराजिकं ; Dn1 D2 षोडशराजकीयं ; D8 षोडश-
राजकं ; T Gs षोडशराजके अंगचरितं. — Adhy. no. :
B1. 2 Dn1 G2. 5 55 ; D2 52 ; T G1. 3 M 54 ; G4
50. — Śloka no. : Dn1 13. — Lines 409-410
= (var.) 12. 29. 35. — (L. 409) Dn1 शिनिम्
(for शिबिम्). Dn1 D7 औशनरं (for औशी). D2. 7
संजय (for सृज्य). D4 शुश्रुम ; S शुश्रुमः (for "म").
D2. 5. 6 मृतं शुश्रुम (D6 "त[sic] संजय (for the post.
half). — (L. 410) Dn2 Ds. 8 वर्मवत् (for चर्म")
B1. 2. 4. 5 Dc1 Dn Ds-8 समवेष्टयत् ; D1 पर्यवेष्टयत् ; D2

साद्रिद्वीपाणववनां रथघोषेण नादयन् ।
स शिबिर्वै रिपूत्रित्वं मुख्याक्षिन्नसपत्नजिन् ।
तेन यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं पर्याप्तदक्षिणैः ।
स राजा वीर्यवान्भीमानवाप्य वस् पुष्कलम् ।
सर्वमूर्धावसिकानां संमतः सोऽभवद्युधि । [415]
अयजन्नाश्वमेधैर्यो विजित्य पृथिवीमिमाम् ।
निरगलैर्बहुफलैर्निष्ककोटिसहस्रदः ।
हस्त्यश्वपशुमिधान्यैर्भृगैर्गोजाविमिस्तथा ।
विविधैः पृथिवीं पूर्णां शिविर्ब्राह्मणसात्करोत् ।
यावत्यो वर्षतो धारा यावत्यो दिवि तारकाः । [420]

G1. 4 M1. 2 परिवेष्टयत् (for पर्य"). — After line 410,
D1 reads line 415. D4 om. lines 411-412.
— (L. 411) D1 साद्रिद्वीपाणववनां ; D7. 8 साद्रिद्वीपाणववनां
(for the prior half). — (L. 412) Dn1 ताञ्छिनिर ;
Dn2 स पितुर् (for स शिबिर्). D7. 8 सोरिभिर्मुद्गमनि-
च्छन् ; T G2-5 स शिबिर्व (Gs वशी य)ष्टमनिच्छन् ; M
(except M4) स शिबिर्वश अन्विच्छन् (sic) (for the prior
half). T G2-5 M1. 2 मुख्यः सर्व- ; Ms. 5 मुदा सर्व- (for
मुख्याक्षिन्नम्). D7. 8 ब्रह्मन्वितान् (for सपत्नजिन्). — (L.
413) D4 सर्व (for तेन). Ds यज्ञे (for यज्ञैर्). T
G2-4 यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं (for the prior half). Ds. 5. 6 इष्टैः ;
G2-4 तेन ; Gs इष्टा (for इष्टं). T तेनापवाहदक्षिणैः (for
the post. half). — (L. 414) B1. 3 Dc1 Dn Ds-8
श्रीमान् (for श्री). T G1-4 M अविहिंस्य ज (Gs. 4 "स्वज")
नानन्द्यान् ; Gs अविश्व जनादन्द्याद् (for the prior half).
S अवाप (for "प्य"). — (L. 415) Dn2 om. from वसि-
कानां up to पशुमिधां (in line 418). B Dc1 Dn1 D1.
2. 5 Gs सर्वमूर्धावसिकानां (for the prior half). T Gs. 4
यियः (for युधि). — (L. 416) Ds अजवंश (for अज-
जन्). D1 अयजन्नाश्वमेधैर्यो (for the prior half). B1
वद्युधाम् (for पृथिवीम्). — (L. 417) B1. 3 (marg. as
above). S Dc1 Dn1 यज्ञवाटैर् ; Ds. 5. 6 अग्नि (Ds "व")च्छ-
त्रैर् ; D7. 8 महाभयै (Ds "क्षै")र् (for बहुफलैर्). T Gs
निरगलं सराळ्युधां (Gs "धान्") ; G1 M "जान्तवारुण्या (M1
[sup. lin.]. 2 "ह्य")न् ; G2 "जं सजाराण्यान् ; G4 "ज्य-
न्साराळ्युधान् ; G5 "जं स जारुळां (for the prior half).
Dc1 Dn1 Ds. 8 सहस्रशः (for "दः"). B1 S निष्ककोटि
स (G1 M "कोटीः स ; G2. 5 "कोटिः सहस्रः (for the
post. half). — After line 417, S ins.:

विमतिं दक्षिणा यस्व गङ्गायाः स्रोत आण्णोत् ।

[G1 M1. 2-5 विभक्ता ; M1 (sup. lin.). 2 विक्रान्ति (for
विमतिं). Gs गङ्गास्रोत (for गङ्गायाः स्रोत).]

तावर्नारदद्रुद्रा वै शिविरौशीनरोऽध्वरे ।
 नो यन्नारं धुरस्तस्य कंचिदन्यं प्रजापतिः ।
 भूतं भव्यं भविष्यं वा नाध्यगच्छन्नरोत्तमम् ।
 तस्यामन्विधिया यज्ञाः सर्वकामैः समन्विताः ।
 हेमयूपासनगृहा हेमप्राकारतोरणाः । [425]
 शुचिस्वाद्रूपानाश्च ब्राह्मणाः प्रयुतायुताः ।
 नानाभक्षोच्चयतटाः पयोदधिमधुहृदाः ।
 तस्यासन्त्यज्ञादेपु नद्यः शुश्रावपर्वताः ।
 पिबत स्नात स्वाध्वमिति यत्रोच्यते जनैः ।

यस्यै प्रादाद्वरं रुद्रस्तुष्टः पुण्येन कर्मणा । [430]
 अक्षयं द्रुतो वित्तं श्रद्धा कीर्तिस्तथा क्रियाः ।
 यथोक्तमेव भूतानां प्रियत्वं स्वर्गमुत्तमम् ।
 एतोल्लब्ध्वा वरानिष्टान्निविः काले दिवं गतः ।
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
 पुत्रान्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पद्यथाः । [435]
 अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वेत्येलुदाहरत् ।

Colophon.

— (L. 418) B D₁. 7. 8 यानैर्; G₅ चान्यैर् (for वा). T G₂-4 इत्यथैवेदुमिवां (G₂ 'व') न्यैर् (for the prior half). D₁. 7 गोत्रीविभिन् (for गोत्रा). — (L. 419) B D₁ D_n D₁-6 विविधां; D₇. 8 विविध (for विविधैः). B₂ (marg. as above). 3-5 D₁ D_n D₁-4. 6-8 पुण्यां; D₅ रम्यां (for पूर्णा). — (L. 420) D₁ यावन्तो; D₂. 3. 5-8 T G₁. 2 M₁. 5 'वलो. G₅ यावलो वर्षधाराः स (for the prior half). D₁-3. 5-7 T G₁. 2. 5 M₂-5 यावलो. — After line 420, B D ins.:

यावत्यः सिक्ता गाङ्गेयो यावन्मेरोर्महोपलाः ।

उदन्वति च यावन्ति रत्नानि प्राणिनोऽपि च ।

[(L. 1) D₁-3. 5-8 यावत्यः. D_n यावत्यः सिक्ता गाङ्गेया (for the prior half). D₄ om. from महोपलाः up to 5ध्वरे (in line 421). — D₇. 8 om. line 2.]

— With lines 421-423, cf. 12. 29. 37^c-39^b. — (L. 421) T G₁. 2. 5 M आददाद्. D_n D₂. 6 गावः; D₇. 8 S (except G₅) गाः स (for गा वै). T शिविकाशी-
 नरोध्वरे (for the post. half). — (L. 422) D₁. 2 धुरं (for धुरम्). B₁ नोषाता च धुरं तस्य; B₄. 5 नान्व-
 गादध्वरं तस्य; D₁ नोषता धुरियं तस्य; D_n नोषतीति धुरं
 तस्य; D_n नोषाना स्वां धुरं तस्य; D₂. 6 नो गता च धुरं
 तस्य; D₄. 5 नोषतां तां धुरं तस्य; D₇ न धनं धुरं तस्य;
 D₈ न धुत्तरं तस्य कश्चिद्; S नोषता (M₂ 'त' धुरं तस्य (for
 the prior half). B₁. 2. 4 D_n D₂-7 T G₅. 5 कश्चिद्;
 D₃ om. (for कंचिद्). B₁. 4 D_n D₂-8 अन्यः (for
 अन्यं). D₇. 8 प्रजायते; G₅ 'पतिं; M₃. 4 प्रजाः प्रति (for
 प्रजापतिः). — (L. 423) D_n om. from भव्यं up to
 नाद्य. B₂. 2. 5 D₁ D₁. 2 भवंतं वा; D₂. 6 भवचैव; D₇
 भविष्यच्च; D₈ 'स्य च; M₂. 4. 5 (inf. lin.) 'व्यदा (for
 भविष्यं वा). D_n भूतं भवं भविष्यंतं; D₄ भूतभव्यमभवचैव;
 D₅ भूतं भवदा भव्यं वा (for the prior half). B₁-4 D₁
 D_n D₂-8 नरेश्वराः (B₂ D₁ D₂ 'रं; D_n D₇ 'रः)
 (for नरोत्तमम्). D₂ अम्यगच्छन्नरोध्वराः; S ह्यध्य (G₁ M₁. 2

अध्य-; G₅ अम्य-; M₂-5 प्रत्य) गच्छन्नरोध्वरं (G₂. 4 'रः) (for
 the post. half). — (L. 425) G₁ M₁. 2. 4. 5 हैम- (for
 हेम-). — (L. 426) D₅ श्रद्धात्र- (for 'स्वादत्र-). B D₁
 D_n D₁. 2. 5 -यानं (for -यानाश्). G₅ शुचित्वाद्रूपानाच्च (for
 the prior half). — (L. 427) B D₁ D_n D₁-8 नाना-
 भक्ष्यैः (D₁. 4 'क्षैः) प्रियक्थाः; D₇. 8 'भक्ष्याः पयःकुल्याः (for
 the prior half). B D₁ D_n D₁-6 महाहृदाः (for
 मधु). — (L. 429) D₇. 8 पिबध्वं (for 'त). D₅ S
 [अ]श्रीत; D₇ वत (for स्नात). G₁ M जनः (for जनैः).
 B D G₅ इति यद्रोचते (D₇ यत्तोचिरे; D₈ यत्रोचिरे) जनाः
 (D₁ G₅ 'नः) (for the post. half). — (L. 430)
 S तस्यै (for यस्यै). T G M₁. 2. 5 वरान् (for वरं). G₅
 विप्रस् (for रुद्रस्). D_n D₂. 5. 6 पुष्टेन (for पुण्येन).
 — (L. 431) D₃ दन्ते; D₇. 8 प्रद्वौ; T G₅. 4 च द्वौ
 (for द्रुतो). D₅ विन्नं (for वित्तं). B₂ D₁ D_n
 शुत्वा (for श्रद्धा). B₁-3. 5 D_n D₂. 4. 5 क्रिया; D₇. 8
 [अ]क्षयाः (D₃ 'य-') (for क्रियाः). T G₁. 3-5 M₁. 2
 श्रद्धा कीं (G₅ 'द्धाकी) ति ततोव्य (G₁ M₁. 2 'थाव्य) यां; G₂
 श्रद्धा कीं ति ततोव्ययं; M₂-5 कीर्तिं श्रद्धां ततोव्ययां (for the
 post. half). — D₄ om. lines 432-434. — (L. 432)
 S यथार्थम् (for यथोक्तम्). D₇ एतद्; D₈ एतद् (for एव).
 D_n यथोक्तमेव भूतानां (for the prior half). — (L.
 433) D_n D₂. 6 उच्चान् (for लब्ध्वा). G₂ एतानिष्टा-
 न्नरोल्लब्ध्वा (for the prior half). G₅ कालवशं (for
 काले दिवं). — D₅ om. lines 435-436. — (L. 435)
 G₅ पुण्यतमम् (for 'तरस्). D₇ चैव (for तुभ्यं). — (L.
 436) T G M₁-3 अदक्षिण्यं (for अदा). B D₁ D_n
 D₁-4. 6-8 अमि; D_n अति; T अवि (for अवि). D₁
 D₁. 2 क्षे (D₁ क्षे) ल्य; D_n सेव्य; D₂. 4 ज्ञेय्य; D₅ श्वैव;
 D₈ चित्य; T G₂. 3. 5 श्वेल्य (for श्वैल्य). B D₁ D_n
 D₁-4. 6 व्याहरन् (D₂. 4 'त्); D₇ corrupt; D₈ अवाहर
 (for उदाहरत्). — Colophon: Sub-parvan: MSS.
 अमिमन्वुबध. — Adhy. name: B D₁ D₂-6 षोडशराजिकं;
 D_n D₂ 'राजकीयं; D_n D₂ 'राजियं; D₁ 'राजकं;

नारद उवाच ।

रामं दाशरथिं चैव मृतं सृज्य शुश्रुम ।

यं प्रजा भन्वमोदन्त पिता पुत्रानिवौरसान् ।

असंख्येया गुणा यस्मिन्नासन्नमिततेजसि ।

यश्चतुर्दशवर्षाणि निदेशात्पितुरच्युतः । [440]

वने वनितया सार्धमवसलक्ष्मणानुगः ।

जवान च जनस्थाने राक्षसान्मनुजर्षभः ।

तपस्विनां रक्षणार्थं सहस्राणि चतुर्दश ।

तत्रैव वसतस्तस्य रावणो नाम राक्षसः ।

जहार भार्या वैदेहीं संमोह्येन सहानुजम् । [445]

जवान समरे कुदः पुरेव न्यम्बकोऽन्धकम् ।

सुरासुरैरवध्यं तं देवब्राह्मणकण्टकम् ।

T Gs "राजके शिविचरितं; G2 शिविचरितं. — *Adhy. no.*: B1.2 Dn1 D3 G2.5 56; D2 53; T G1.3.4 M 55. — *Śloka no.*: Dn1 15. — (L. 437) Dr T G2-5 M2-5 चापि (for चैव). D3.5.6 शुश्रुम सृज्य (by transp.). D1.2 सृज्य. D8 S (except G2) शुश्रुमः (for 'त'). — D8 om. lines 438-440. — (L. 438) D5 2 (for यं). B2 यं प्रजा ह्यनुमोचति (for the prior half). D4.7.8 S मा (T G2 पि) नापुत्रमिवौरसं (for the post. half). — (L. 440) Dr.8 स चतुर्दश; T G3-5 चतुर्दश च (G5 हि) (for यश्चतुर्दश). D4.6.7 निर्देशात् (for निदे). D8 अच्युत (for 'तः'). — (L. 441) Dr.8 न्यवसल; M1.2 अवसल (for अवसल). B Dc1 Dn D1-6 लक्ष्मणाग्रजः (for 'नुगः'). — D8 om. lines 442-444. — (L. 442) Dr om. च. M1.2 राक्षसं. B1.3 D1.3.4.6 मनुजर्षभः; Dr S 'जाधिपः. — (L. 443) 2 च रक्षार्थं; D4 रक्षणार्थं (for 'णार्थं). S तपस्वि (T 12 M1 'स्वी) जनरक्षार्थं (for the prior half). — (L. 444) Dn1 वर- (for नाम). D4 G5 रावणो राक्षसेश्वरः; 12 (marg. as above) णो राक्षसाधिपः (for the post. half). — (L. 445) Dn2 D3.5.6 संमोह्य च; D1.8 वधित्वा; G5 संमोह्याशु (for 'ह्येनं). D8 महासुजं (for हानुजम्). — After line 445, B D ins.:

तमागस्कारिणं रामः पौलस्त्यमजितं परैः ।

[(Dn3 D3-8 सुरैः (for परैः). Dr om. the post. alf.]

While S ins.:

रामो हतां राक्षसेन भार्यां श्रुत्वा जटायुषः ।

आतुरः शोकसंतप्तोऽगच्छद्रामो हरीश्वरम् ।

तेन रामः सुसंगम्य वानरैश्च महाबलैः ।

आजगामोदधेः पारं सेतुं कृत्वा महर्षिणैः ।

तत्र हत्वा तु पौलस्त्यान्समुद्रद्वगन्वाभवान् । [5]

मायाविनं महाघोरं रावणं लोककण्टकम् ।

[(L. 1) T G2 रामां हतां; G1 M तामाहतां (for रामो हतां). G2 श्रुत्वा रामो (for भार्यां श्रुत्वा). — (L. 2) G3-5 transp. [s] गच्छद् and रामो. — (L. 3) G1

M1.2 तु (for सु). — (L. 5) G1.2 M गन्वा (for हत्वा). G1 M2-5 पौलस्त्यं. G1 M2.5 वाधयं. — (L. 6) G1 राक्षसं (for रावणं).]

— T G3-5 om. line 446. — (L. 446) Dr om. from जवान up to वाहुः (in the prior half of line 448). — (L. 446) M2.3 पुरैव. G1.2 M न्यम्बकोत्तकः. D4 मुनीनां वाधकारकं (for the post. half). — (L. 447) M2-5 तु (for तं). — (L. 448) B2 सु- (for स). G2 समरे रावणं रणे (for the post. half). — After line 448, B D ins.:

स प्रजानुग्रहं कृत्वा त्रिदशैरभिपूजितः ।

व्याप्य कृत्स्नं जगत्कीर्त्या सुरर्षिगणसत्कृतः ।

[(L. 1) D2 अपि (for अभि). — (L. 2) Dn1 कृत्स्न- (for कृत्स्नं). D1.2 सेवितः (for सत्कृतः).]

— On the other hand S ins. after line 448:

हत्वा तत्र रिपुं संख्ये भार्यया सह संगतः ।

लङ्केश्वरं च चक्रे स धर्मं नं विभीषणम् ।

भार्यया सह संयुक्तस्ततो वानरसेनया ।

अयोध्यामागतो वीरः पुष्पकेण विराजता ।

तत्र राजन्प्रहृष्टः सन्नयोध्यायां महायशः । [5]

मातृवैवस्यान्सन्निवानृत्तिजः सपुरोहितान् ।

शुश्रूषमाणः सततं मन्त्रिभिश्चाभिषेचितः ।

विमुच्य हरिराजानं हनुमन्तं सहाङ्गम् ।

आतरं भरतं वीरं शत्रुघ्नं चैव लक्ष्मणम् ।

पूजयन्परया प्रीत्या वैदेह्या चाभिपूजितः । [10]

दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च

चतुःसागरपर्यन्तं पृथिवीमन्वशासत ।

अश्वमेधशतैरिजे क्रतुमिर्भूरिदक्षिणैः ।

यश्च विप्रप्रसादेन सर्वान्कामानवाप्य च

[(L. 1) T1 G1.2 M संखे. — (L. 2) G2 [5] (for स). G3-5 स च लङ्केश्वरं चक्रे (for the prior half). G2-5 धर्मात्मानं (for धर्मं नं तं). — G4 om. lines 3-6. — (L. 3) G1 संयुक्तः (for संयुक्तम्). — (L. 5) M राजा (for राजन्). G2.5 प्रविष्टः (for

जवान स महाबाहुः पौलस्त्यं सगणं रणे ।
 संप्राप्य विशिवद्राज्यं सर्वभूतानुकम्पकः ।
 आजहार महायज्ञं प्रजा धर्मेण पालयन् । [450]
 निरर्गलं सजारूढमश्वमेधशतं विसुः ।
 आजहार सुरेशस्य हविषा मुदमावहन् ।
 अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैरीजे बहुगुणैर्नृपः ।
 क्षुत्पिपासेऽजयद्रामः सर्वरोगांश्च देहिनाम् ।

सततं गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा । [455]
 अति सर्वाणि भूतानि रामो दाशरथिर्बभौ ।
 ऋषीणां देवतानां च मानुषाणां च सर्वशः ।
 पृथिव्यां सहवासोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ।
 नाहीयत तदा प्राणः प्राणिनां न तदन्यथा ।
 प्राणापानसमानाश्च रामे राज्यं प्रशासति । [460]
 दीर्घायुषः प्रजाः सर्वा युवा न त्रियते तदा ।

प्रहृष्टः). T G₁ M स (for सन्). — (L. 6) G₁ M_{1.2} भ्रातृन् (for मातृन्). G₂ वयस्याः. G₁ M आचार्यत्विक्; G₂ कृत्विग्मः स- (for कृत्विजः स-). — (L. 7) G₂ मंत्रिभिः सह राघवः (for the post. half). — (L. 8) M₃₋₅ आगतं (for अङ्गदम्). — (L. 9) M_{1.2} पितरं (for भरतं). G M च स- (for चैव). — (L. 10) G₂ भक्त्या (for प्रीत्या). T G₂ चापि. — (L. 12) G₂ मही रक्षन्महाबलः (for the post. half). — (L. 14) G_{1.2} M अवाप्तवान् (for 'प्य च).]

— (L. 449) B Dn₁ D_{1.2.5.7.8} स (for सं-). B_{1.2} (marg.). s. 5 Dci Dn₁ D_{1.2} विविधं (for विविधद्). M_{3.4} राजा (for राज्यं). G₂ स रामोभारयद्राज्यं (for the prior half). Dn₁ D_{4.7.8} T G₂₋₅ M₃₋₅ सर्वभूतानुकम्पनः (for the post. half). — Dn₂ om. lines 450-452. Dr repeats line 450 after line 451. — (L. 450) Dr (both times). s. 8 महायज्ञैः. S तर्पद्दी (G₁ M 'वांन्दी-पानवष्टम्भ (for the prior half). — (L. 451) B₁ (marg.) सर्वरथ्यम्; D₁ सजारूढम्; D₂ स राजा तु; D₃ स जातृम् (sic); D_{4.5} सजारूढम्; D₆ समारूढम् (for सजारूढम्). B₁ Dci Dn₁ Dr निरर्गलान्सजारूढा (Dci Dn₁ 'व्यान्; D₈ 'लान्सदा वशान्; T G_{2.4} स निरर्गल (G_{3.4} 'ळ)जं मुख्यम्; G₁ स निरर्गलकान्मोहाख्यानं; G₂ यो नाम बहुलं मुख्यम्; G₃ स निरर्गलजानुख्यानं; M_{1.2} स निरर्गलकानुख्यानं; M₃₋₅ निरर्गलं (M₃ 'ळ) सजारूढम् (for the prior half). G₃ अश्वमेधं (for 'मेध-). Dr. 8 सुवि; S प्रसुः (for विसुः). B₄ अश्वमेधं सदा सुवि; D₂ 'मेधे नृशं विसुः (for the post. half). — (L. 452) Dr om. from the prior half up to the prior half of line 453. B₁ स जहार; D₂ आजुहाव (for आजहार). S [अ]मरेशस्य (for सुरे). B_{1-3.5} आहरन्; D₁ आवहत्. D₄ ह विषादमुदावहन्; T G M_{1.2} हविषार्चा च सर्वदा; M₃₋₅ हविषा तुष्टिमादधत् (for the post. half). — (L. 453) Dn₁ वज्रेश (for अन्यैश्च). Dn₁ अत्रैश्च; D₂ वज्रेद् (for ह्वे). B₃ वृत्तः; D₃₋₅ नृपः. T G₁₋₂ M_{1.2} दक्षिणान् (Dr 'णाः सु; D₃ 'णाः स-; G₁ M_{1.2} 'गात्र'गुणोदि- (G₃ 'मि'जैः; G₃ दक्षिणा**णोदितैः; M₃₋₅ दक्षिणाग्रगुणो-

सुरैः (for the post. half). — Dr. 8 om. line 454. — (L. 454) S [s]वधीद् (for ऽजयद्). — After the prior half of line 454, S ins.:

सर्वराज्यं प्रशासति ।

आधिमप्यवधीद्रामः

[(L. 1) G₁ M_{1.2} सर्वं राज्यं प्रसीदति; M₃₋₅ सर्वं प्राणिनां तदा. — (L. 2) G_{1.2} M अधीन् (for 'विम्). M₃₋₅ चापि (for अपि).]

— (L. 455) T G_{3.4} समस्त- (for सततं). Dn₂ om. स्व. — (L. 457) B₄ D_{5.7.8} मनुष्याणां (for मानुषाणां). G₅ तेजसा (for सर्वशः). — (L. 458) Dr. 8 समवाधो (for सहवासो). — D_{5.7.8} M₃ om. lines 459-460. — (L. 459) D₄ न हीयते (for नाहीयत). B₁ तेजः; Dn₂ प्राणे (for प्राणः). S (M₃ om.) नाही (G_{1.5} M₄ न ही)यंत (G₅ 'ति) तदा (G₄ सदा; M₂ तथा) प्राणाः (for the prior half). Dn₂ तु तदन्यथा; D_{4.6} मृतवचसा; G_{1.5} M_{1.2.4.5} (sup. lin.) न तदा (G₁ M_{1.2} 'था) व्यथा (G₅ 'थाः) (for न तदन्यथा). T G₂₋₄ M₅ अपानाः प्राणिनां तथा (for the post. half). — (L. 460) B_{1.2} Dn₁ D₁ -समानश्च; B₂ (marg.) D_{3.6} -समानानां (for 'नश्च). B_{4.5} Dci प्राणोपा (Dci 'णापा)नः समानश्च; Dn₂ D₂ प्राणापानः समानानां (D₂ 'नाश्च); D₄ प्राणावाम-समानानां; S प्राणापानौ समा (M₂ तथा)वास्तां (for the prior half). Dn₂ राज्ये (for राज्यं). — After line 460, B Dci Dn D₁₋₅ ins.:

पर्यदीप्यन्त तेजांसि तदानर्थश्च नायवन् ।

[Dn₂ D_{3.6} तेजस्वी (for तेजांसि).]

On the other hand, Dr. 8 ins. after line 460:

स्त्रियो नित्यं हविषा दीर्घायुष्याश्च मानवानः ।

— (L. 461) Dr. 8 सहस्रवार्षिकाः सर्वे (for the prior half). M_{1.2} तथा (for तदा). T G₂₋₅ युवानो न मृतास्तदा (T₁ G_{2.5} 'था) (for the post. half). — (L. 462) B₃ D_{2.6} देवैश्च; D₃ वेदाश्च (for वेदैश्च). B₄ (marg. as

वेदैश्चतुर्भिः संग्रीताः प्रामुवन्ति दिवौकसः ।
हव्यं कव्यं च विविधं निष्पूर्तं हुतमेव च ।
अदंशमशका देशा नष्टव्यालसरीसृपाः ।
नाम्बु प्राणभृतां मृत्युर्नाकाले ज्वलनोऽदहत् । [465]
अधर्महचयो लुब्धा मूर्खा वा नाभवंस्तदा ।
शिष्टेष्टप्राज्ञकर्माणः सर्ववर्णास्तदाभवन् ।
स्वधामूर्जं च रक्षोभिर्जनस्थाने प्रणाशिते ।
प्रादाक्षिह्य रक्षांसि पितृदेवेभ्य ईश्वरः ।
सहस्रपुत्राः पुरुषा दशवर्षशतायुषः । [470]
न च ज्येष्ठाः कनिष्ठेभ्यस्तदा श्राद्धान्यकारयन् ।

श्यामो युवा लोहिताक्षो मत्तमातङ्गविक्रमः ।
आजानुबाहुः सुभुजः सिंहस्कन्धो महाबलः ।
दशवषसहस्राणि दशवर्षशतासि च ।
सर्वभूतमनःकान्तो रामो राज्यमकारयत् । [475]
रामो रामो राम इति प्रजानामभवत्कथा ।
रामाद्रामं जगद्भूदामे राज्यं प्रशासति ।
चतुर्विधाः प्रजा रामः स्वर्गं नीत्वा दिवं गतः ।
आत्मानं संप्रतिष्ठाप्य राजवंशमिहाष्टधा ।
स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया । [480]
पुत्रात्युष्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पयथाः ।

above). 4 Dn2 Ds-3 S संग्रीताः (D7 Ms-5 "सान्"); B5
इषीताः (for संग्रीताः). G1 Ms-5 यज्ञभागात् (for प्रामु-
वन्ति). G2 दिवं तदा (for दिवौकसः). — (L. 463)
B4 D7.8 S विविधत् (for विविधं). Dc1 निष्पूर्तः; D5
निष्पूर्तः; S पूर्तानि (for निष्पूर्तं). Dn2 D4.5 हितम् (for
हुतम्). D4 T Gs वा (for च). Dn1 D7.8 अशंति
पितृदेवताः (for the post. half). — Lines 464-465
= (var.) 12. 29. 49. — (L. 464) S (except
G4.5) नष्टव्याळः. — (L. 465) D4 om. from the
prior half up to the prior half of line 471.
B4 D7.8 S प्राणभृतां (for "भृतां"). D7.8 मज्जन्; T
Gs-5 मज्जन्; G1 M मज्जन् (for मज्जन्). D5 न कार्यः;
T G M1.2 अकार्ये (Gs-5 "यैर्") (for अकार्ये). D5 दहनो
(for ज्वलनो). B4 Dn1 D5 दहत् (for दहत्).
— (L. 466) G2 transp. लुब्धा मूर्खा. D7.8 मूढा
(for लुब्धा). D1 मनुष्या; Ms-5 मूर्खा वै. D5 तथा
(for तदा). — (L. 467) D7.8 G2 शिष्टेषु (for "ष्ट-").
B4-5 Dc1 Dn1 Ds.6 -यज्ञः; Dn2 D5 -प्रज्ञा; D2
-गव्यः; D7.8 पुण्यः; T G M1.2 -जुष्टः; Ms-5 -शुभ-
(for -प्रज्ञ-). B4.5 D1.7.8 T M4 सर्वे (for सर्व-). — D7
om. lines 468-473. — (L. 468) B1.2.3 (marg.)
Dc1 स्वधामूर्जा (B5 "जां"); B5 स्वधामूर्जा; B4 स्वधासाहे;
B4 D1.2 स्वधां पूजां; Dn1 स्वधामिष्टां; Dn2 "मिष्ट्यां; Ds.6
"मिष्ट्यां; D5 सद्धमिष्ट्यां; D5 स्वधा मूर्जा; Gs (sup. lin.)
स्वधामूर्जा; G5 "धूमं (for "मूर्जं"). D3 हि (for च).
Dn2 विनाशिते; D5 प्रणाशिते (for "ते"). — (L. 469)
D5 प्रायो (for प्रादान्). D5 प्रापयन्निह यज्ञांशे (for the
prior half). — G1 M1.2 ins. after line 467 : Ms-5
after line 468 : T Gs-5 after line 469 :

अप्यत्र गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।

[Gs-5 गाथा.]

— (L. 470) D2 दशसहस्रायुषस्था (for the post. half)

— (L. 471) S कुर्वते (for [अ]कारयन्). — After
line 471, S ins. :

न तस्करा वा व्याधिर्वा विविधोपद्रवाः कचिद् ।

अनावृष्टिभयं चात्र दुर्मिक्षो व्याधयः कचिद् ।

सर्वं प्रसन्नमेवासीदलन्तसुखसंयुतम् ।

एवं लोकोऽभवत्सर्वो रामे राज्यं प्रशासति ।

[(L. 1) G1 Ms-5 व्याजा; M1.2 राजा (for व्याधिर्).
T G2.3 न तस्करमयाः संति (Gs "तो"); G4 न तस्करमयाः
संतो (for the prior half). G1 M1.2 तथा (for कचिद्).
Ms-5 उपधा विविधाः कचिद् (for the post. half). — G2
om. (hapl.) line 2. — (L. 2) Gs चापि; Ms नात्र (for
चात्र). — (L. 3) G1 M अलन्तं (for अलन्त-). — (L.
4) Ms-5 लोके (for लोको). T Ms-5 सर्वे; G2 सर्वे
(for सर्वो).]

— T G2.3 cont. :

अत्रापि गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।

[T1 अप्यत्र (for अत्रापि).]

— (L. 472) S मातंगानामिवर्षमः (for the post. half).
— Ds om. lines 473-474. — (L. 473) Dn2 S (Gs
damaged) सुमुखः (for सुभुजः). T G2-4 महाभुजः (for
"बलः"). — (L. 475) G2 अपालयत् (for अकार").
— (L. 476) G2 अमवन् (for "वत्"). D4 Ga.4 कथाः.
D7 प्रजाः समभजन्कथाः; D5 सप्रजाः समभजन्कथाः (for the
post. half). — (L. 477) Ds.6 रामं; D7.8 T
Gs-5 M रामः; G1 रामो (for रामाद्). S -युतं (for
रामं). D5 रामवद्रामं जगद्भूद् (hypermetric) (for the
prior half). — (L. 478) Dn2 Ds राजन् (for
रामः). D4 सर्वान् (for स्वर्गं). D7.8 तु वत्सलः (for
दिवं गतः). — (L. 479) B1.2 (marg.) Dn1 Dn2
आत्मनः सं; Dn2 Ds.6 "त्मानं च (Dn2 स); D5 आ-
त्मश्रेष्ठः; D5 आत्मश्रेष्ठः; S आत्मेच्छया (for आत्मानं सं).

अयज्वानमदाक्षिण्यमधि शैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

भगीरथं च राजानं स्मृतं सृज्य शुश्रुम् ।

येन भागीरथी गङ्गा चयनैः काञ्चनैश्चिता ।

यः सहस्रं सहस्राणां कन्या हेमविभूषिताः । [485]

राज्ञश्च राजपुत्रांश्च ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

सर्वा रथगताः कन्या रथाः सर्वे चतुर्भुजः ।

रथे रथे शतं नागाः पद्मिनो हेममालिनः ।

सहस्रमश्वैकैकं गजानां पृष्ठतोऽञ्जयुः ।

अश्वे अश्वे शतं गावो गवां पश्चादजाविकम् । [490]

तेनाक्रान्ता जनौघेन दक्षिणा भूयसीर्ददत् ।

उपह्वरेऽतिव्यथिता तस्याङ्गे निषसाद ह ।

तथा भागीरथी गङ्गा उर्वशी चाभवत्पुरा ।

दुहितृत्वं गता राज्ञः पुत्रत्वमगमत्तदा ।

S राजवंशान् (for 'वंशम्'). Dr. 8 राजानः (D8 'ज्ञः सं-
स्वाय चाप्यथ (for the post. half). — (L. 480) D2
संजय. D3 तथा (for त्वया). — (L. 481) G4 पुण्यतमम्
(for 'तरस्'). B5 om. from पुत्र up to त्युदाहरत् (in
line 482). D1 अनुतप्यथा. — (L. 482) D5 T
G1. 3-5 M1-4 अदक्षिण्यम् (for अदा'). B1-4 Dc1 Dn1
D1. 3-5 अमि; Dn2 अति; D2 एमिश्र; T अवि (for
अधि). Dn2 सैन्य; D1. 6 श्वे (D6 श्वे)ल; D2. 5 चैल;
D3 शैव्य; D4 शौव्य; D7 श्विल; D8 चिल; T G2. 3
शैल (for शैल). B1-4 Dc1 Dn D2-6 व्याहरन् (D2. 6
'त्'); D7. 8 अवाहर (for उदाहरत्). — Colophon om. in
B5 T1. — *Sub-parvan*: MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy.*
name: B1-4 Dc1 Dn2 D3. 4 षोडशराजिकं; Dn1 D2
'राजकीयं'; D1. 5. 6 'राजकं'; T2 G1. 3. 4 M1. 2 'राजके राम-
चरितं'; G2 श्रीरामचंद्रचरितं. — *Adhy. no.*: B1. 2 Dn1
G2. 5 57; D2 53; T2 G1. 3. 4 M 56. — *Sloka no.*:
Dn1 26. — Line 483 = 12. 29. 56^{ab}. B5 om. lines
483-484; B4 reads the same on marg. — (L.
483) D4-6 चेद् (for च). D2 संजय. D8 S (except
G2) शुश्रुम्. Dn2 D3. 5. 6 स्मृतं शुश्रुम् संजय (for the
post. half). — After line 483, S ins.:

परित्राणाय पूर्वेषां येन गङ्गावतारिता ।

यस्मिन्दो बाहुवीर्येण प्रीतो राज्ञो महात्मनः ।

सोऽश्वमेधशतैरीजे समाप्तवरदक्षिणैः ।

हविर्मन्त्रान्नसंपन्नैर्वैश्वानामादौ मुदम् ।

यस्मिन्दो विततो यज्ञे सोमं पीत्वा मदोत्कटः । [5]

असुराणां सहस्राणि बहूनि च सुरेश्वरः ।

अजयद्राहुवीर्येण भगवाल्लोकपूजितः ।

[(L. 2) G2 महात्मना. — (L. 3) G2 अश्वमेध- (for
सोऽश्व). — (L. 4) T G2 आ (T2 अ) दधान्; G1
M आदधन् (for 'दौ'). — G1. 2. 5 M1-4 om. lines
5-7.]

— (L. 484) D5 पुण्या (for येन). D4 यजनैः (for

चयनैः). D5 यन्नासा चावनि गता; S (G2 damaged)
ऋषिभिः सर्वतो वृता (for the post. half). — Line 485
= 12. 29. 58^{ab}. — (L. 485) B5 om. the prior half.
D7. 8 सहस्राणि (for 'णां'). B1 -विभूषणाः (for 'षिताः').
— (L. 486) D5 राजभ्यो; D6 राजानो; S राजन्यान्
(M4 'न्यो') (for राज्ञश्च). D1 M3. 4 -पुत्राश्च; D5 -पुत्रेभ्यो
(for -पुत्रांश्च). T ह्यमन्यत; G1. 3. 4 ह्यमन्यत; G2 ह्यमन्य
च; G5 [S]मन्यत; M1. 2 ह्यमन्यत; M4 ह्यमन्यतः (for
'न्यत'). — Lines 487-493 = (var.) 12. 29. 59-61.
— (L. 487) D4. 6 चतुर्भुजः (D5 'जाः'); D5. 1. 3 'भुजाः'.
— (L. 488) B Dc1 Dn D1-6 सर्वे वै; G2. 5 पत्तिनो
(for पद्मिनो). T G3 -मालिनः (for -मालिनः). — (L.
489) Dc1 एकैकः; M1. 2 'नं' (for एकैकं). D7 T G2-5
M4 हस्ति (T G2 'स्ती')नां; D8 G1 M1-3. 5 हस्तिनं (for
गजानां). T G3 ययुः (for सञ्जयुः). — (L. 490) S
अश्वेष्वे गोसहस्रं तु (for the prior half). B1. 8 Dc1 Dn
D3. 6 पंच तु; D4 पंच हि; D5 पंचम् (for पश्चाद्). S
तथैव च अजाविकं (for the post. half). — (L. 491)
B4 Dc1 D4. 6-8 G3. 4 M3. 5 क्रांता (for [आ]क्रान्ता).
B2 Dc1 Dn D3-6 जलौघेन (for जनौ). Dn2 दक्षिणां.
B5 ददौ; B6 दधत्; Dn2 D2-4. 6 ददन् (for ददत्).
D7. 8 S दक्षिणामिश्र भूयसा (D7. 8 च [also सं- in
D7] भूरिशः) (for the post. half). — (L. 492)
B3 (marg.) नदीवाले (for उपह्वरे). Dn1 D7 निवसतम्;
Dn2 D3. 6 च व्यथिता; D4 व्यथिता सा; D5 च प्रथिता;
D8 तिष्ठतश्च (for स्तिव्यथिता). Dn2 D5 T G3. 4 अंगे;
D4 अंते (for अङ्गे). — (L. 493) Dn2 तस्य; D5
तसाद्; D7. 8 S ततो (for तथा). D4 नाम (for गङ्गा).
D4 गंगा वै; T G2-5 M5 (sup. lin. as above) ऊर्ध्वगा
(for उर्वशी). D4 वा; T G1-4 M1. 2. 5 हि; G5
[अ]पि; M3. 4. 5 (sup. lin.) [हृति (for च). Dn1
D3. 6 तदा (for पुरा). — (L. 494) D4 राज्ञा; D5
राजन्. D4 पुत्रित्वम्; D5 पितृत्वम् (for पुत्रं). Dn2
D3. 5. 6 अभवत् (for अगमत्). D7. 8 पुत्रवद्भावतः
स्तिता; S पुत्रि (G1 M1-3 पुत्र-; G2 पितृ-; G3-5 M5

तत्र गाथां जगुः प्रीता गन्धर्वाः सूर्यवर्चसः । [495]

पितृदेवमनुष्याणां शृण्वतां वल्गुवादिनाम् ।

भगीरथं यजमानमैक्ष्वाकुं भूरिदक्षिणम् ।

गङ्गा समुद्रगा देवी वव्रे पितरमीश्वरम् ।

तस्य सेन्द्रैः सवरुणैर्देवैर्यज्ञः स्वलंकृतः ।

सम्यक्परिगृहीतश्च शान्तविघ्नो निरामयः । [500]

यो य इच्छेत विप्रो वै यत्र यत्रात्मनः प्रियम् ।

भगीरथस्तदा प्रीतस्तत्र तत्राददद्वशी ।

नादेयं ब्राह्मणेष्व्वासीदस्य किंचित्प्रियं धनम् ।

सोऽपि विप्रप्रसादेन ब्रह्मलोकं गतो नृपः ।

येन याता मखमुखे दिशाशाविह पादपाः । [505]

तेनावस्थातुमिच्छन्ति तं गत्वा राजमीश्वरम् ।

स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।

अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वेत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

दिलीपं चेदैलविलं मृतं सृजय शुश्रुम । [510]

यस्य यज्ञशतेष्वासन्प्रयुतायुतशो द्विजाः ।

पुन्री वक्षोपवर्ति (G₁ °धि) ता (for the post. half).
(L. 495) B₂₋₅ Dc₁ Dn D_{1-4.6} तां तु; D₅ तां च
(for तत्र). G_{1.8} M गाथा. T G₂₋₄ गंधर्वाप्सरस्तथा;
G₁ M₃₋₅ °र्वाप्सरसां गणाः (for the post. half). — (L.
496) B_{1.2.4.5} D_{7.8} वल्युवादिनः; Dn₂ वादिनि; D₂₋₆
खवादिनां (for वल्यु°). — (L. 497) D₄ व्यजमानम्
D₇ जय°; T G_{3.4} हि यज्वानम्; M₃ याजमानम् (for
त्व°). D_{1.3.6} T G₃ देष्वाकं; D_{7.8} G_{1.2.5} M इष्वाकं
for देष्वाकं. B₄ तेजसम् (for दक्षिणम्). — (L. 499)
B_{1.8} (marg.).⁵ Dc₁ Dn₁ यस्य (for तस्य). B_{1.5} D_{1.2}
रुगणैः; B₂₋₄ सवरूपौ. D_{7.8} तस्य सेंद्रा सवरुणा; S
दिः सवरुणैर्वैर् (for the prior half). D_{7.8} S यस्य य-
त् अन्ययज्ञाः स्तलंकृताः (for the post. half). — (L.
500) Dn₂ D₈₋₅ चापि (for परि). D_{8.6} -गृहीतस्तु;
D_{7.8} S °ताश्च (for °तश्च). D₁ नराधिपः (for निरामयः).
D_{7.8} S शान्तविघ्ना निरामयाः (for the post. half). — (L.
501) Dn₂ D_{8.4.6} यम् (for य). D₂ यो यबदिच्छेद्विप्रो
; D₅ यथायमिच्छेद्विप्रो वै; D_{7.8} यो योयमिच्छेद्विप्रो वै; S
यो यबदिच्छेते विप्रो (for the prior half). T G₂₋₄ M₃₋₅
यच्च यस्य; G₁ M_{1.2} यस्य यच्च; G₅ यच्च यस्यां (for यत्र यत्र).
B₅ मनः (for [आ]त्मनः). — B₅ om. line 502. — (L.
502) D₁ om.; D₈ स राजा धर्मनिरतस्; S (G₂ damaged)
तद्भगीरथः प्रादात् (for the prior half). T G_{1.3.4} M
त्वयो; G₂ damaged; G₅ आत्मनो (for अददद्). D₃
लौ; D_{4.6} बली (for वशी). — (L. 503) B₅ D_{1.2.8}
आणयस् (for °णेषु). B Dc₁ Dn₁ D_{1-3.6} यस्य यत्स्यात्;
Dn₂ यस्यातिथि-; D₄ यस्य यस्य; D₅ यच्चस्याति-; D_{7.8}
B₅ य (G₄ त)स्य किञ्चित् (for अस्य किं°). G₅ प्रयोजनं
for प्रियं धनम्). — (L. 504) D_{7.8} G_{1.5} M यश्च;
! G₂₋₄ यच्च (for सोऽपि). Dn₂ G₅ ब्रह्मलोक- (for
लोकं). B₁ D₄ G₁ M₁₋₈ नृप; M₅ (sup. lin.) वशी
(for नृपः). — (L. 505) D_{7.8} M₃₋₅ ये नु (D₈ तु)
for येन). D_{1.4} [आ]नीता; D₅ [अ]तीतो (for याता)

D: मसमुसौ; S (except Gs) त्वमिमुखा (for मसमुसौ). B Dc1 Dn Ds. 5 येन यातो मसमुसौ (for the prior half). D1. 4 त्रिदिवादिह (D: 'व'); Ds दिशासाविह; Ds दि-
दशादिह; D7. 8 दिशामपि हि; S दिशमभापि (for दिशा-
शाविह). — (L. 506) T G1-4 M आनतास्तस्युरिच्छत्स
(T Gs 'तं'); Gs अनेत्रस्तस्युरिच्छत्स (for the prior
half). D1 मत्वा राजम्; D7. 8 मत्वा गंतुम्; S अन्वा-
गंतुम् (for गत्वा राजम्). — (L. 507) Ds तथा (for
त्या). — (L. 508) G4. 5 पुण्यतमस् (for 'तरस्'). Ds
त्वेष (for तुष्य). — (L. 509) Dn2 आयज्वानम् (for
अं). T G M1-8 अदक्षिण्यम् (for अद'). B Dc1 Dn1
D1. 3-8 अभि; Dn2 अति; Ds एभिश्; T अवि (for
अधि). D2. 5 चैल; D4. 4 शैव्य; Ds शैवो; D7 क्षिल;
Ds चिल; T G2. 3 शैल (for शैल). B Dc1 Dn D1-8
व्याहरन् (D2. 4 'त'); D7. 8 [अ]वाहर (for [उ]दाह-
रत्). — Colophon. *Sub-parvan*: MSS. अभिमन्युवध.
— *Adhy. name*: B Dc1 D1. 3-8 षोडशराजिकं; Dn1
D2 'राजकीयं'; Dn2 'राजीयं'; T G2. 3 'राजके अगीर्य-
चरितं'. — *Adhy. no.*: B1. 2 Dn1 Ds Gs 58; Ds
54; T G1. 3. 4 M 57; Gs 59. — *Śloka no.*:
Dc1 14; Dn1 13. — Line 510=12. 29. 64^{ab}. — (L.
510) Bs चैवल्लिवं; Dn2 चेलविलं तं; D4 चेदोल्लिदुहं; Ds
देवविहितं; D7. 8 वै चैल्लिवं; T G1. 3 M चैव (G2 M2-6
चापि) राजानं; G3. 4 चैवल्लिवं; Ds चापिलिवं (for
चैदेल्लिवं). Ds. 6 तं दिलीपं चैल्लिवं (for the prior half).
D2. 5 संजय (for सजय). Dn2 D4. 3 S शुश्रुम्. Ds. 6
सृतं शुश्रुम् संजय (for the post. half). — (L. 511)
D4. 6 अयुतायुतशो दिजाः (for the post. half). — De
om. lines 512-513. — (L. 512) B4 G3 तंव;
D1 ते च (for तत्त्व). D7. 3 T G2-6 M वेदवेदांगतत्त्वा
(for the prior half). G3 वज्जानो मृदिदक्षिणाः (for the
post. half). — After line 512, S ins.:

स्वच्छन्दाः पुण्यगन्धाश्च सुमक्षा हेममालिनः ।

तत्त्वज्ञानार्थसंपन्ना यज्वानः पुत्रपौत्रिणः ।

य इमां वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिपः ।

ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

दिलीपस्य च यज्ञेषु कृतः पन्था हिरण्मयः । [515]

तं धर्मं हव कुर्वाणाः सेन्द्रदेवाः समागमन् ।

चपालं प्रचपालं च यस्य यूपे हिरण्मये ।

यद्योषा हेमसंछन्ना मत्ताः पथिषु शेरेते ।

तदेतदद्भुतं मन्ये अन्यैर्न सदसं नृपैः ।

यदप्सु युध्यमानस्य चक्रे न परिपेततुः । [520]

राजानं दृढधन्वानं दिलीपं सत्यवादिनम् ।

यस्य कर्माणि भूरीणि कथयन्ति मनीषिणः ।

[G₁. 2. 5 M₁₋₄ om. line 2.]

— Line 513 = (var.) 12. 29. 65^{ab}. — (L. 513) B₅ स (for य). S य (G₅ स) इमां पृथिवीं पूर्णां (G₅ पूर्वा) (for the prior half). D₈ om.; G₁ M₁₋₂ वसुभिर् (for 'धां'). D₄ 8 G₅ M₁₋₂ वसुधाधिप (D₄ 'पा:'). — (L. 514) S (G₂ damaged) [S]भ्यु (M₁₋₂ व्य) पाहरत् (for ह्यमन्यत). — After line 514, T G₂ 4 ins.

यस्य वै यजमानस्य यज्ञे यज्ञे पुरोहितः ।

सहस्रं वारणान्हेमान्द्रक्षिणा अत्यकालयत् ।

— Lines 515-517 = (var.) 12. 29. 67^a-68^b. — (L. 515) G₂ damaged for the prior half. B₁₋₃ 5 D₁₋₈ तु (for च). B₄ यज्ञेभूत् (for यज्ञेषु). — D₇ 8 S ins. after line 515: D₁ after line 516.

सहस्रं यत्र मातङ्गा गच्छन्वै पर्वतोपमाः ।

सौवर्णं चाभवत्सर्वं सदा परमभास्वरम् ।

रसानां चाभवन्कुल्याः कण्ठदध्नाः समन्ततः ।

सहस्रव्यामा नृपते यूपशासन्धिरण्मयाः ।

[T G₂ 4 om. line 1. — (L. 1) G₁. 2. 5 M यस्य (for यत्र). D₁ बृहंतः; D₇ 8 गच्छन्ते; Bom. ed. गच्छन्ति (for गच्छन्वै). G₂ गच्छन्वै हेममालिनः (for the post. half). — (L. 2) M₁ (orig.) 2 पूर्व; M₁ (sup. lin.) पूर्ण (for सर्व). G₁ 5 M₃₋₅ सदः (for सदा). — (L. 3) D₁ D₇ 8 चाभवत् (for चाभवन्). D₁ D₇ 8 अस्या (D₈ 'क्षा'णां चात्रपर्वताः (for the post. half). — (L. 4) T G₂ 4 सहस्रसंमिता यूपसु; G₁ M₁ 2 'सं' व्यामतो (G₁ 'को' यूप; G₂ 'स्ररानिनो' यूपसु; G₅ 'स्रा-यामको' यूपसु; M₃₋₅ 'सं' व्यामसुदिदो (for the prior half). T G₂ 5 तस्य चा (G₅ आ) सन्धिरण्मयाः; G₁ M₁ 2 आसीत्तत्र हिरण्मयः; M₃₋₅ यूप आसीद्विरण्मयः (for the post. half).]

— D₁ reads lines 516-517 twice. — (L. 516) B₁ 3 4 D₁ D₁ (first time) तं नर्म; D₁ (second time) 7 8 ते नर्म; D₃ 6 तत्कर्म (for तं धर्म). S तत्कर्म (G₁ M तं नर्म) बहु कुर्वाणा (for the prior half).

D₁ (second time) समुच्छयाद्; D₄ समागमद्; D₈ समुन्नमं; D₇ 8 G₁ 5 M समुच्छयन् (for समागमन्). T G₂ 4 यूप देवाः समुच्छयन् (for the post. half). — (L. 517) B₄ उल्लखलं प्रचषा*; S चपालप्रचपालेषु (G₁ M₃₋₅ 'ने तु) (for the prior half). D₁ D₇ 8 तस्य; S तस्मिन् (for यस्य). D₄ यूपो (for यूपे). B₄ यूपं चापि हिरण्मयं (for the post. half). — After line 517, D₁ D₇ 8 S ins. = (var.) 12. 29. 68^a-70^b:

नृत्यन्तेऽप्सरस्तत्र धृत्सहस्राणि सप्तधा ।

यत्र वीणां वादयति प्रीत्या विश्वावसुः स्वयम् ।

सर्वभूतान्यमन्यन्त मम वादयतीति तम् ।

इमं दिलीपस्य नृपा यज्ञैर्नान्योऽनुचक्रिरे ।

[(L. 1) S नृत्यन्तेऽप्सरसो यत्र (G₁ M₃₋₅ 'स्य' (for the prior half). T G₁ M₁ 2 सप्त च (for सप्तधा). — (L. 2) S अवादयच्च त (G₁ M₁ 2 य) त्रास्य (for the prior half). — (L. 3) S अमोदंत (for अमन्यन्त). D₁ D₇ 8 [अ]यं (for तम्). Bom. ed. राजानं सत्यशीलिनं (for the post. half). — (L. 4) T G₁ 3-5 इत्वं; G₂ M इदं (for इमं). S यज्ञे (G₅ 'ज्ञं') (for यज्ञैर्). D₁ यं नानु-; G₁ 3-5 नान्ये तु; M₁ 2 नान्ये सु; M₃₋₅ नान्योप (for नान्योऽनु-).]

— Line 518 = (var.) 12. 29. 70^{ab}. — (L. 518) T G₂ 4 याम- (for हेम-). B₁₋₃ 5 D₁ D₂ D₁₋₈ रागखां (B₁₋₃ D₂ D₁ रागधां; B₅ वासधां) हवभोज्यैश्च; B₄ वासता उरभोज्यैश्च; G₂ damaged (for the prior half). D₁ D₇ 8 महा-; T G₂ 4 मलीः; G₂ damaged (for मत्ताः). — (L. 519) D₈ तदेनं नाहुषं मन्ये; S तदेव चाद्भुतं मन्ये (for the prior half). D₁ D₇ 8 चान्यैर्. D₁ D₇ 8 S असदृशं (for न स*). D₄ अन्येन सदृशं नृपः (for the post. half). — (L. 520) B₂ D₁ D₇ 8 यत्रास्य; D₂ D₃ 5 यत्राप्सु; D₁ यदस्य; G₁ 3 M यस्याप्सु (for यदप्सु). T G₂ 4 5 यस्याप्युध्यमानस्य (for the prior half). D₄ 5 चक्रौ न; D₈ चक्रेण (for चक्रे न). T G₂ 5 M₅ (inf. lin.) परिमर्दनं; G₁ M 'मज्जतः (for 'पेततुः). — Lines 521-526 = (var.) 12. 29. 71-73. — (L. 521) B₂ वर-; D₁ D₇ 8 चक्र-; D₂ राज-; S चोय- (for वृद्ध-). D₄ धन्वानो. D₅ राजानं राजवृत्तीनं (for the prior half).

वेऽपश्यन्मूरिदाक्षिण्यं तेऽपि स्वर्गजितो नराः ।

अथः शब्दा न जीर्यन्ते खट्वाङ्गस्य निवेशने ।

स्थाप्यायघोषो ज्याघोषः पिवताभीत खादत् ।

स चेन्ममार सृजय चतुर्भेदतरस्त्वया । [525]

पुत्रासुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पथ्याः ।

अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

मान्धाता चेद्यौवनाश्वक्षैलोक्यविजयी मृतः ।

यं देवावधिनौ गर्भात्पितुः पूर्वं चकर्षतुः ।

मृगायां विचरत्राजा तृषितः क्लान्तवाहनः । [530]

धूमं दृष्ट्वागमत्सत्रं पृषदाज्यमवाप सः ।

तं दृष्ट्वा युवनाश्वस्य जठरे सूनुतां गतम् ।

गर्भाद्दि जहतुर्देवावधिनौ मिषजां वरौ ।

तं दृष्ट्वा पितुरुत्सङ्गे शयानं देववर्चसम् ।

मामेवायं धयत्वग्रे इति ह स्माह वासवः । [535]

ततोऽङ्गुलिभ्यो हीन्द्रस्य प्रादुरासीत्पयोऽमृतम् ।

मां धास्यतीति कारुण्याद्यदिन्द्रो हान्वकम्पयत् ।

— (L. 522) B1-a. 5 Dn Dr. 8 S (except G5) B1-3 Dn2 'जं'. B4 ***ति महात्मानं (for the prior half). G5 स्वर्गविदो (for 'जितो'). B1 G1. 5 M जनाः (for नराः). T G2. 3 (inf. lin. as above). 4 अपि स्वर्गमितो गताः (for the post. half). — (L. 523) B5 वत्र; D1. 2 पंच; S इमे (for त्रयः). B2 D2 शीर्यति; Dn2 D5 शीर्यते; G1 M शीर्यते (for जीर्यन्ते). B1 (marg. also as above) कट्वाङ्गस्य; D4. 5 S (G2 damaged) दिलीपस्य (for खट्वाङ्गस्य). — (L. 524) S (G2 damaged) स्वाध्यायशब्दो ज्याशब्दः (for the prior half). D5 मोदत (for खा). Dn1 Dr. 8 पिवतामथ खादतां (for the post. half). — (L. 525) D2 संजय (for सृजय). — (L. 526) T G5. 5 पुण्यतमम् (for 'तस्'). — D2 om. line 527. — (L. 527) T G1. 3-5 M1-4 अदक्षिण्यम् (for अदा). B Dc1 Dn1 D1. 3-5. 7. 8 अभि; Dn2 अति; T अयि (for अयि). Dn1 Dr. 8 क्षित; D1 श्वेत्य; D4. 4 शैव्य; D5 चैव्य; D8 चित्य; T G1. 3 श्वेत्य (for श्वेत्य). B Dc1 Dn2 D1. 3-5 व्याहरन् (Dc1 D1 'त्'); Dn1 Dr. 8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). D8 अभिश्वैवोपि व्याहरन् (sic) (for the post. half). — Colophon: — Sub-parvan: MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name: B Dc1 D1. 3-6 षोडशराजिकं; Dn1 D2 षोडशराजकीयं; T G3 षोडशराजके दिलीपचरितं. — Adhy. no.: B1. 2 Dn1 59; D3 T G1. 3-5 M 58. — Śloka no.: Dn1 15. — B1 om. lines 528-532. — (L. 528) B5 यौवनाश्व. B1. 2 (marg. as above). 3 Dc1 Dn D3-8 मांधातारं (Dn1 'ता वै) यौवनाश्वं; D1 'ता वै यौवनाश्वो; D2 'ता: यौवनाश्वो वै; Dr 'ता चैव यौवनाश्वश्च; D8 यौवनाश्वश्च मांधाता; T G2-4 मांधाता यौवनाश्वश्च (for the prior half). — After the prior half of line 528, B1-3. 5 Dc1 Dn D1-6 ins.:

मृतं सृजय शुश्रुम ।

देवासुरमनुष्याणां.

[(L. 1) Dn1 D1 शुश्रुमः. Dn2 D5 मृतं शुश्रुम संजय; D2 मृतः संजय शुश्रुम. — Dn1 om. line 2.] B (B4 om.) Dc1 Dr-3. 5. 6 नृपः; Dn1 D4 T G4. 4 नृप (for मृतः). Dr. 8 त्रैलोक्ययजिनो नृपः (for the post. half). — (L. 529) G1 M1-4. 5 (sup. lin.) नं (for वं). Dn1 Dr. 8 गर्भे; D5 S गर्भे (for गर्भात्). Dn1 पाश्वे (for पूर्वे). D5. 7. 8 S पितुः पाशात्रि (Dr. 8 'श्वे नि:; M1. 2 'श्वे नि) ह (G5 'गृ) हतुः (for the post. half). — (L. 530) Dn2 व्यचरद्; D1. 5 विचरद्; G5 विहरन् (for विच). D1 क्षांत; T3 शान्त; T2 G M शान्त- (for क्लान्त). — (L. 531) D8 [आ]गमम् (for 'त्). Dn1 Dr. 8 G5 तत्र; D4 छत्रं; D5 सत्त्वं (for सत्त्वं). D2 G5. 2 पिवच्च; T G2. 4 M3-5 पिवेच्च; G1 M1. 2 पिवंश्च (for अवाप). — (L. 532) D1. 4 तद् (for तं). B2 (marg.) सत्त्वातां (for सूनुतां). Dn1 Dr. 8 जठरे कविसत्तमौ; Dn2 D4. 5 'रे सत्तुरामवत्; T G5-5 'राद्र (G5 'रे र) विसंनिमः; G1 M3-5 'रे राजसत्तम (G1 'मः); G2 'राद्रविसत्तमाः; M1. 2 'राद्रविसत्तकृतं (for the post. half). — (L. 533) B1-3 Dc1 D1. 4 निजहत्तुर; B4 निजहंत्तुर; B5 निजंगमत्तुर; Dn2 तं जहत्तुर (for हि जहत्तुर). Dn1 Dr. 8 S गर्भे निरुह (Dn1 'रुह) तुर्देवाव; D8. 6 गर्भे जनयितुं देवाव; D5 गर्भे ते जहत्तुर्देवाव (for the prior half). — With lines 534-537, cf. 12. 29. 76-77. — After line 534, B D ins.:

अन्योन्यमनुब्रुवन् देवाः कथं धास्यतीति वै ।

— (L. 535) Dr om. मामेवाव. B2 धास्यतु; D4 *वति; Dr वयतु (for वं). Dn1 ववं त्वंगुष्ठमग्रे तु; Dn2 मामेयं चाक्षतीत्यग्रे; D5 मामयं धास्यतीत्यग्रे; D8 मामयं धावत्यग्रे; S मामै (G1. 3. 4 M3. 4 मयै-; G5 मामे) मायं धयत्वंगम् (G5 'ग) (for the prior half). — (L. 536) Dc1 Dn1 D4-6 ततोऽङ्गुलिभ्यो. Dn1 Dr. 8 तु (for हि). S देवैर्द्रस्य ततोऽङ्गुष्ठम् (for the prior half). — After line 536, Dn1 Dr. 8 T G5-5 M3-4 ins.:

तदभूत्तेन नाश्रास्य मान्धातेति प्रचक्षिरे ।

तस्मात्स मान्धातेत्येवं नाम तस्याद्भुतं कृतम् ।
 ततस्तु धाराः पयसो घृतस्य च महात्मनः ।
 तस्यास्ये यौवनाश्वस्य पाणिरिन्द्रस्य चास्त्रवत् । [540]
 अपिब्रत्पाणिमिन्द्रस्य स चाप्यह्नाभ्यवर्धत ।
 सोऽभवद्वादशसमो द्वादशाहेन वीर्यवान् ।
 इमां च पृथिवीं कृत्स्नामेकाह्ना स व्यजीजयत् ।
 भर्मात्मा घृतिमान्वीरः सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।
 जनमेजयं सुघन्वानं गयं पूर्णं बृहद्रथम् । [545]
 असितं चैव रामं च मान्धाता मनुजोऽजयत् ।

[Gs नाम्ना च; Ms-5 नामास्य (for नाम्नास्य). Dn1 Dr. 8 तं तद्वानं (Dr. 8 'नं') सुधास्वतं; Gs कवयस्तेन नामास्य (for the prior half). Gs Ms-5 [रु]ति (for प्र-). Dr. 8 मांघातरिति चकिरे (for the post. half).]

Ds om. lines 537-538. — (L. 537) S धयतु (for धात्यति). Dr. 8 om. इति. Dn1 कारुण्यं (for 'ण्याद्'). Bz Dc1 D1 ह्यनु (Bz 'न्व') कंपत. Dn1 Dr. 8 यदिद्रो ह्यनु-कंपया; S यदि (G1 M 'मि') द्रोप्यन्वकंपत (for the post. half). — (L. 538) Gs partly damaged. Bz om.; Bom. ed. तु (for स). Dn1 Dr. 8 G1 M तस्मान्मांघात-रित्वेवं (G1 M1.2 'व'); D4 मांघातेत्येव तस्मात्स; T Gs-5 तं मांघातायमित्वेवं (Gs 'व') (for the prior half). S [अ]भवत् (for [अ]द्भुतं). B1-3.5 Dc1 नामास्य युवि वि-श्रुतं (for the post. half). — Lines 539-544 = (var.) 12. 29. 78-80. — (L. 539) B1 च; Ds दुः; T Gs.4 स (for तु). Bz D4 T1 Gs.4 धारा; Dc1 Dn2 D1.2.5 T2 G2 धारा (for धाराः). Dn1 Dr. 8 सुतास्तस्य (for घृतस्य च). — (L. 540) G1 M1.2 तस्य चास्येघृतसराः (for the prior half). Bz चाभवत्; Dn1 Dr. 8 प्राप्त (Dr. 8 'श्र')वत्; D2 चाश्रयत्; Ds.6 चाश्रवत्; D4 वाश्रवन्; T2 चासुवत्; Gs चाद्रं (for चालं). Ds पाणिरिन्द्रेण धापितः (for the post. half). — (L. 541) S स पिबन् (Gs 'त्') (for अपिबत्). Bz समां सद्यो; D1.2.5 स मासाद् (for स चाप्याह्ना). Dn1 Dr. 8 व्यवर्धत (for [अ]भ्य). B1.8 Dc1 समाः सद्यो (Bz 'द्या') व्यवर्धत; Bz Dn2 D3 स मासादभ्यवर्धत; D4 तमासाद्य व्यवर्धत; Ds समासाद्य विवर्धत; T G2-4 सम (Gs.4 'मा') महा च वर्धते; G1.5 M समाग्रह्वा व्य (G1 M1.2 'ह्वाभि') वर्धते (for the post. half). — (L. 542) Dc1 Dn1 D1.4-7 वदशसमो; M1.2 द्वादशसमा (for 'समो'). — (L. 543) B4 यः (for च). Bz (marg.) सं-; Dn Ds-8 [अ]सौ (for स). Ds व्यजयेत् (sic). B4 एकाह्ना व्यजयद्गली; S 'ह्वाप्य' (G1.3 M1-4 'ह्वा' व्य) व्यजच स (for the post. half). — Ds om. (hapl.) lines 544-546. — (L. 545) Dr जन्मेजयं. D1.

उदेति च यतः सूर्यो यत्र च प्रतितिष्ठति ।
 तत्सर्वं यौवनाश्वस्य मान्धातुः क्षेत्रमुच्यते ।
 सोऽश्वमेधशतैरिष्ट्वा राजसूयशतेन च ।
 अदद्द्रोहितानश्चान्द्राह्णभ्यो विशां पते । [550]
 हैरण्यान्योजनोत्सेधानायतान्शतयोजनम् ।
 बहुप्रकारान्सुस्वादून्मक्ष्यभोज्यान्नपर्वतान् ।
 अतिरिक्तं ब्राह्मणेभ्यो भुज्जानो हीयते जनः ।
 भक्ष्यान्नपानमिचयाः शुशुभुस्त्वन्नपर्वताः ।
 घृतहृदाः सूपपङ्का दधिफेना गुडोदकाः । [555]

5-7 पूर् (for पूर्ण). — (L. 546) B4 damaged; Ds अशितं; Ds असितं (for 'तं'). Bz (marg. also as above) S नामागं; Dn Ds. 5-8 नागं (Dr. 8 'मं') च (for रामं च). Bom. ed. असितं च नृगं चैव (for the prior half). B1 G2 मानुषो (G2 'वं'); Bz.8 Dc1 मनुजान्; Dn1 Dr. 8 सानुगान्; T Gs-5 मानुषान्; Ms-5 धनुषा (for मनुजो). Dn1 जयेत् (for उजयत्). Ds मांघाता समजीजयत्; Dn2 Ds.6 मांघाताम (Ds 'त्वं') नुसंजयत्; G1 M1.2 मांघात-ह्वा जयत्पुरा (for the post. half). — Lines 547-553 = (var.) 12. 29. 83-85. — (L. 547) T G M1.2 वाव-त्सूर्य उदेति स (G4.5 'तिप्यद्'); Ms-5 उदयादेति यः स (M4 वत्सू; Ms वं स) यो (for the prior half). Dn1 Dr. 8 यत्र वा; T G M1.2 यावच्च (for यत्र च). Gs प्रतितप्यते (for 'तिष्ठति'). — (L. 548) D1 सर्वं तद् (by transp.); Ms.4 तं सर्वं. — (L. 549) T G Ms-5 -शतेन (for -शतैर्). Dn2 Ds-6 वाजपेय- (for राजसूय-). B4 -शतैस्तथा (for -शतेन च). — (L. 550) S (except Gs) अददात्. B Dc1 Dn D1.3.4.5-8 मस्त्यान् (for अश्वान्). D2 अददाद्रोशतान्वतान् (for the prior half). T2 G1.3-5 M1.2 विशां पतिः. — (L. 551) Dn1 Dr. 8 हैमाद्यु (Dn1 'त्रौ') प्यान् (for हैरण्यान्). B4 S दश- (for शत-). B1.2 (marg. as above).8 Dc1 Dn1 D4.7.8 -योजनान्. — (L. 552) Dc1 Ds सुस्वादून्; Ds सुखदान्; Gs स्वादूश्च (for सुस्वादून्). Ds बहु प्रकारं सुस्वादून्; Dr 'राः सुखदान् (for the prior half). D2.7.8 Gs भक्ष- (for भक्ष्य-). Dr -पर्वताः (for 'तान्'). — (L. 553) Bz Ds S अतिरिक्तान्; Dn1 Dr. 8 अद-दात्तं; Ds अतिवित्तं (for 'रिक्तं'). B1.3.5 Dc1 ब्राह्म-णानां (for 'भेभ्यो'). B (except B4) Dc1 भुंजतां दीयते जनैः; Dn1 Dr. 8 भुंजते हीतरे जनाः; Dn2 D4 भुंजते ह्यिता (D4 'तो') जनाः; D1.2.5 भुंजन्नाहीयते जनः (D1 'नैः'); Ds.6 भुंजतां दीयतां जनैः; S भुंजते सेतरे जनाः (G2 प्रजाः) (for the post. half). — (L. 554) Dc1 भक्ष्यान्न-; D1.4 भक्ष्यान्न-; D4.5 -निचयाञ्. Dn1 Dr. 8

रुह्युः पर्वतान्नद्यो मधुक्षीरवहाः शुभाः ।

देवासुरा नरा यक्षा गन्धर्वोरगपक्षिणः ।

विप्रास्तत्रागताश्चासन्वेदवेदाङ्गपारगाः ।

ब्राह्मणा ऋषयश्चापि नासंस्तत्राविपश्चितः ।

समुद्रान्तां वसुमतीं वसुपूर्णां तु सर्वतः । [560]

स तां ब्राह्मणसात्कृत्वा जगामास्तं तदा नृपः ।

गतः पुण्यकृतां लोकान्याप्य स्वयशसा दिशः ।

स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्तथा ।

मक्ष्मा (Dn1 °क्ष्मा) नृपर्वताश्चैव; S मक्ष्मा (G2. 3 °क्ष्मा) नृपान-
निचयान् (for the prior half). Dn1 D7. 3 सु (D7 °सु).
शुभा हि (for शुशुसुस्तु). D5 °पर्वतान्. Dn2 शुशुमे
नृपर्वतान्; S सुरुचीननृपर्वतान् (for the post. half).
— (L. 555) Dn2 द्रुतकुत्स्याः (for द्रुतहृदाः). Dn1
सुपकारा; M1. 2 °कांश्च (for °पङ्का). D5 द्रुतहृदान्सुपकारान्
(for the prior half). B4 दक्षिणहृदा; D4 °कूटा; G2
केन- (for °फेना). Dn1 गुडाचयाः; Dn2 गुलोच्चयान्;
D5. 1. 8 गुडोच्चयान् (D7. 3 °याः); S गुडोच्चयाः (for
गुडोदकाः). — (L. 556) Dn1 D7. 3 तानुद्भूः; D5
रुह्युः (for रुह्युः). Dn2 D2. 3. 5 पर्वता; D4. 6 °तो;
D7 °वान् (for पर्वतान्). S ता ऊ (G5 तावु) द्रुः सर्वतो नद्यो
(for the prior half). S दक्षि- (for मधु-). D3 शुभान्;
8 शिवाः (for शुभाः). — (L. 557) Dc1 Dn1 D8-6. 8
देवासुर- (for °सुरा). D2 S °राक्षसाः (for °पक्षिणः).
— (L. 559) D5. 8 नासीत् (for नासंत्). D4 आसं-
स्तत्र विपश्चितः; D5 नासीत्तत्र विपश्चितः (for the post.
half). — For lines 558-559, Dn1 D7. 3 subst. :

विप्रवर्षा भूतगणास्तस्य यक्षमुपासते ।

ब्राह्मणा ब्रह्मपुत्राश्च प्राज्ञागुणविपश्चिताः ।

while for lines 558-559, S subst. :

विप्राश्चैवामितगुणा यस्य यज्ञानुपावसन् ।

ब्रह्मणे ब्रह्मपुत्राय प्रादाद्योऽपि विपश्चिते ।

[(L. 2) T G5 ब्राह्मणे.]

— (L. 560) D8 सुमद्रां तां (for समुद्रान्तां). B1. 3. 5 Dc1
D5 वसुपूर्णा; D5 सुसंपूर्णा; D5 वसुसंपूर्णा (for वसुमती).
B4 वसुपूर्णा समुद्रांतां (for the prior half). Dn1
D7. 3 विचारणे; D4 च सर्वतः (D4 °शः); T G1-4
M महाम (G2 °बु) तिः; G5 महीपतिः (for तु सर्वतः).
B1. 3. 5 Dc1 पृथिवीं सर्वतस्तदा; B4 D5. 6 पृथिवीम् (B4 °वीं
चा) पि सर्वतः; D5 सुपूर्णांमपि सर्वशः (for the post. half).
Dn2 समुद्रवसुपूर्णांमपि सर्वतः. — (L. 561) D3. 6
तु (for तां). Dn1 D7. 3 S जगाम स्वयु (S स्वानृ) हान्यति

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पद्यथाः ।

अयज्वानमदाक्षिण्यमपि श्वेत्येत्युदाहरन् । [565]

Colophon.

नारद उवाच ।

ययातिं नाहुषं चैव सृज्य सृज्य शुश्रुम ।

राजस्यशतैरिष्टा सोऽश्वमेधशतेन च ।

पुण्डरीकसहस्रेण वाजपेयशतैस्तथा ।

(for the post. half). — After line 561, Dn1 D7. 3
S ins. :

राजा च विविधैर्यज्ञैरिष्टा वर्षशतायुतान् ।

[T G1-4 M हि; G5 [अ]पि (for च). S इष्टा यज्ञैर्
(by transp.). Dn1 वर्षशतायुतं; T G2-5 विविध-
दक्षिणैः; G1 M वर्षगणान्वहन्.]

— (L. 562) D2. 4 पुण्यकृताँल् (for °कृतां). Dn1
D7. 3 प्राप्य पुण्यवतां लो (Dn1 °ताँल् लो) कान्; S ततः (G1
M1. 2 प्राप्तः; M5 [sup. lin.]) पुण्यतमाँल् (G2. 4 °माँल्
लो) कान् (for the prior half). B1. 3 Dc1 D1 व्याप्याय;
B2 °त्य-; D4 स व्याप्य (sic); T G1-4 प्राप्नोति; G5
प्राप्याति; M2-5 व्याप्याति- (for व्याप्य स्व-). Dn1 D7. 3
शाश्वतान्मुमहायशाः (for the post. half). — (L. 563)
D7 च; D8 वै (for चेन्). Dn1 D2. 6 संजय (for
सृज्य). — (L. 564) T G2-5 पुण्यतमस् (for °तम्).
— D2 om. line 565. — (L. 565) S (except
G2 M5) अदक्षिण्यम्. B Dc1 Dn1 D1. 3-5 अग्नि;
Dn2 अति; T अग्नि (for अग्नि). Dn1 D7 श्रित्य;
Dn2 T G2. 3 श्वेत्य; D2. 4. 6 श्वेत्य; D5 चेत्य; D5
चित्य (for श्वेत्य). B Dc1 Dn2 D1. 3-5 व्याहरत्; Dn1
D7. 3 [अ]वाहर (for [उ]वाहरत्). — Colophon. — Sub-
parvan : MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name : B Dc1
D8. 5. 6 षोडशराजि (D5 °जी) कं; Dn1 D2 °राजकीव; Dn2
°राजीयं; D1 °राजकं; T G2 षोडशराजके मांषात्चरितं.
— Adhy. no. : B1. 2 D8 T G1. 3. 4 M 59; Dn1 G2. 5
60; D2 54. — Śloka no. : Dn1 20. — B5
G2. 5 om. lines 566-587. — Line 566 = 12. 29.
87^{ab}. — (L. 566) S (G2. 5 om.) चा (M2-5 न) पि
(for चैव). D1. 5 S (G2. 5 om.) शुश्रुम. D2. 6 सृज्य
शुश्रुम संजय (for the post. half). — After line 566,
S (G2. 5 om.) ins. (= (var.) 12. 29. 87^a-88^a):

य इमां पृथिवीं जित्वा ससमुद्रां सपर्वतान् ।

शम्याः प्राप्तेन निर्माय वेदीः संजतदक्षिणाः ।

इंजानः ऋतुभिः पुण्यैः पर्यगच्छन्तदक्षिण्यम् ।

अतिरात्रसहस्रेण चातुर्मास्यैश्च कामतः ।
 अग्निष्टोमैश्च विविधैः सजैश्च प्राज्यदक्षिणैः । [570]
 अब्राह्मणानां यद्विचित्रं पृथिव्यामस्ति किंचन ।
 तत्सर्वं परिसंख्याय ततो ब्राह्मणसात्करोत् ।
 न्यूढे देवासुरे युद्धे कृत्वा देवसहायताम् ।
 चतुर्धा न्यभजत्सर्वां चतुर्भ्यः पृथिवीमिमाम् ।
 यज्ञैर्नानाविधैरिष्ट्वा प्रजामुत्पाद्य चोत्तमाम् । [575]
 देवयान्यां चौशनस्यां शर्मिष्ठायां च धर्मतः ।
 देवारण्येषु सर्वेषु विजहारामरोपमः ।
 आत्मनः कामचारेण द्वितीय इव वासवः ।

यदा नाथ्यगमत्सोऽन्तं कामानां सर्ववेदवित् ।
 ततो गाथामिमां गीत्वा सदारः प्राविशद्वनम् । [580]
 यत्पृथिव्यां ब्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
 नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ।
 एवं कामान्परित्यज्य ययातिर्धृतिमेत्य च ।
 पूरुं राज्ये प्रतिष्ठाप्य प्रयातो वनमीश्वरः ।
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया । [585]
 पुत्राण्युप्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पत्त्याः ।
 अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वैत्येयुदाहरत् ।

Colophon.

[— (L. 2) G1 M शन्याः क्षेत्रेण निर्माणो (M5 °य) (for the prior half). T2 वेदी-; M3.4 वेदि (for वेदी-). G1 M सतत- (for संनत-). M3.4 दक्षिणां (for °णाः).]

— (L. 567) S (G2.5 om.) इष्टा क्रतुसहस्रेण (for the prior half). D1.8 G1 M1.2 अश्व-; T G3.4 हय-; M3.5 वाजि- (for सोऽश्व-). — M3.4 om. line 568. — (L. 568) T G1.3.4 पौंडरीक-; D5 S (G2.5 M3.4 om.) वाजपेयशतेन च (for the post. half). — (L. 569) Dn1 सहस्रेस्तु (for °लेण). — (L. 570) B3 (marg.) प्रचुर-; B4 च प्रति-; Dn1 D5-8 च प्राप्त-; Dn3 ब्राह्मण-; D3 च ब्रह्म-; T G1.3.4 M1.2 नित्याप्त- (for च प्राज्य-). M3-5 यज्ञैर्मुखासदक्षिणैः (for the post. half). — (L. 571) T G3.4 M5 वित्तं यद् (by transp.); M3.4 यमिनां. — (L. 572) Dn1 D1.8 संपरिक्षा (D1.8 °ख्याय; D2 परिसंख्याय (for परितं). T G3.4 स तद्; G1 M स्वतो (for ततो). — After line 572, D5 T G1.3.4 M ins. :

सरस्वती पुण्यतमा नदीनां
 तथा समुद्राः सरितः साद्रयश्च ।
 ईजानाय पुण्यतमाय रात्रे
 घृतं पयो दुदुर्नुनाडुषायाः ।

[(L. 2) G1 M1-3.5 चाद्रयश्च; G3.4 M3 [S]द्रयश्च (for साद्र°). T तथा समुद्राः सरितोदयिश्च.]

— Lines 573-574 = (var.) 12. 29. 90. — (L. 573) Dn1 D1.8 वृत्ते (for न्यूढे). Dn1 D5.7.8 S (G2.5 om.) जित्वा दैत्या (Dn1 D1.8 देवा) न्सदानवान्; D4 कृत्वा देवाः सनाद्यतः (for the post. half). — (L. 574) S (G2.5 om.) वर्णैर्म्यो (for चतुर्धा). M1.2 क्षमजत्; M3 (sup. lin.) न्यसृजत् (for न्यभ-). D4 चतुर्धा क्षमजत्पूर्वं (for the prior half). B3 (marg.)

पुत्रेभ्यः; D4 चतुर्षु (for °भ्यः). — T1 om. line 575. — (L. 575) Dn1 D1.8 T2 G1.3.4 M बहुविधैर् (for नाना°). Dn1 D1.8 प्रजाश्चोत्पाद्य चोत्तमाः (Dn1 °मां); D4 प्रजा उत्पाद्य चोत्तमाः (for the post. half). — (L. 576) Dn1 D1.8 धीमतः (for धर्मतः). — (L. 577) T G3.4 रम्येषु (for सर्वेषु). Dn1 D1.8 T G3.4 सहप्रियः; D2 [अ]मरो नृपः; G1 M सहस्त्रिया (for [अ]मरोपमः). — D2 om. lines 578-582. — (L. 578) Dc1 Dn1 D4.7.8 T G3 आत्मनः (D4 °ना) कामकारेण (for the prior half). — (L. 579) G1 यथा (for यदा). T G2 अद्यगमत्; M4 अध्या° (for अध्य°). Dn3 D1 शान्ति (for सोऽन्तं). Dn1 यदि नाथ्यगमत्सोऽन्ते; D2.5.6 यदा नाथ्यगमच्छाति; D4 यदा नाथ गमिष्यत (for the prior half). D3.6 पूर्व- (for सर्व-). Dn1 देववित्; D1 S (G2.5 om.) -धर्म° (for वेद्°). — (L. 580) G1 M1.2 उक्त्वा (for गीत्वा). D4.6 प्रविशद् (for प्रावि°). — (L. 581) Dn1 D1.8 यावद्ब्रीहियवं लोके (for the prior half). Dn1 D1.8 तिलाः (for स्त्रियः). — (L. 582) Dn1 D1.8 इति मत्वा प्रशाम्यतां; T G3.4 M3-5 संतोषः परमं सुखं (for the post. half). — (L. 583) T तदा; G3 सदा (for एवं). D1 एति (for एत्य). Dn1 D1.8 ययातिरप्य (Dn1 °प) शान्यतः; S (G2.5 om.) तिर्धृतिमानथ (G1 M1.2 °निह) (for the post. half). — Lines 584-586 = (var.) 12. 29. 91°-92°. — (L. 584) Dn1 D4.5.8 पूरुं; D3 पुत्रं; D7 पौरौ (for पूरं). D1.8 राज्यं (for राज्ये). D1 चागतो; S (G2.5 om.) प्रविष्टो (for प्रयातो). — (L. 585) D2 संजय. — (L. 586) G3.4 M3 पुण्यतमस् (for °तरस्). — D2 om. line 587. — (L. 587) T G1.3.4 M1.2.4 अदक्षिण्यम् (for अदा°). B1-4 Dc1 D1.8-8 अग्निः; Dn3 अग्निः; T अग्नि (for अग्निः). Dc1 D1 श्वैलः; D3 श्वैल्यः; D4 सैल्यः; D5 चेलः; D6 श्वैल्यः; D7.8 श्वैल्यः; T G3 श्वैल्य (for श्वैल्य). B Dc1 Dn3 D1.3-6 व्याहरन्; D7.8 अवाहर (for उदाहरत्). Dn1 अनिश्वैल्यवाहर (for the

नारद उवाच ।

नामगमम्बरीषं च मृतं सृजय शुश्रुम ।

यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञां चैकस्त्वयोधयत् ।

जिगीषमाणाः संग्रामे समन्ताद्द्वैरिणोऽभ्ययुः । [590]

शत्रुयुद्धविदो घोराः सृजन्तश्चाशिवा गिरः ।

बललाभाद्दृशीकृत्य तेषां शस्त्रबलेन च ।

छत्रायुधध्वजराशिं छित्त्वा प्रासान्गतव्यथः ।

त एनं मुक्तसंनाहा नाथन्तो जीवितैषिणः ।

post. half). — Colophon om. in B^s G₂. 5. — *Sub-
persons*: MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name*: B (B_s
om.) D₁ D₂ D₃-6 षोडशराजिकं (D₂ D₅ "जीकं");
D₁ G₄ "राजकं"; D₂ "राजकीयं"; T G₈ "राजके ययातिच-
रितं". — *Adhy. no.*: B₁ D₃ T G₁. 3. 4 M 60; B₂
D₁ 61; D₂ 55. — *Sloka no.*: D₁ 11. — Line
588 = (var.) 12, 29, 93^{ab}. — (L. 588) G₂ राजा-
न् (for नाभागम्). B₁. 3. 4 D₁ D₂ D₁. 3. 5. 6
रे; D₇ वै (for च). D₂ D₄. 7. 8 S शुश्रुमः. D₁
ः मृतं संजय शुश्रुमः; D₃. 6 मृतं शुश्रुम संजय (for the
post. half). — (L. 589) G₂. 5 M₃-5 सहस्राणि (for
सं). D₃ राज्ञां (for राज्ञां). B₄ D₁. 3 अयोजयत्
for "ययत्". B₃ D₁ राज्ञां चैवमयोधयत्; D₁ D₇. 3
तां वै समयो; S राज्ञामयु (M₃-5 "हु") तयो (M₃ "शो")
त्तां (for the post. half). — (L. 590) B₂ (marg.
as above). 6 D₁ D₂ D₃-6 G₂ जिगीषमाणः; D₁ मानः;
D₁. 3 T G₁. 3-5 "माणं"; M₃. 4. 5 (sup. lin.) जिहीर्ष-
माणः (for जिगीष). D₃ समयाद्; G₁ M समस्ता; G₂
ज्ञान् (for समन्ताद्). B₂ (marg. as above). 6 D₁ D₂
D₁. 3-6 [S]भ्ययात्; B₃. 4 [S]न्वयुः (for सभ्ययुः). D₁
D₇. 3 महानादै रणोद्यतः (for the post. half). — (L. 591)
D₁. 2 अस्त्र- (for शस्त्र-). B₁. 3 D₁ शस्त्रयुद्धे तथा घोराः
(B₁ "रे"); D₁ D₇. 3 S शस्त्रमुच्चावचं घोरं (for the
prior half). D₁ D₇. 3 सृजतं (for "तश्च"). D₁ सृज-
न्नापि ता गिरः (for the post. half). — D₂ repeats
line 592 after line 593. — (L. 592) B₁ बललोभाद्; B₄
श्रेयाद्; D₂ (second time) धनलाभाद् (for बलं).
D₁ D₇. 3 S बललाघवशिक्षामिष्य; D₂ (first time)
D₂-6 बलवान्वितथी (D₂ "न्स वशी"; D₆ "ऋतशी") कृत्य (for
the prior half). D₂ बली; D₃-6 बलं (for तेषां).
B₃. 5 D₁ D₁ D₁-3 G₄ सोक्ष्णः; D₂ (first time)
शस्त्र-; D₂ (second time) साक्ष-; G₅ शत्रु- (for
शस्त्र-). — (L. 593) B₁ D₄ शस्त्रायुध- (for छत्रां).
D₁ D₇. 3 ध्वजवरं; G₅ राजांश्छित्त्वा (for ध्वजराशं).
† G₂. 4 सिंहो यथा गजांश्छित्त्वा; G₁ M₁. 3 शस्त्रायुधं गजवरं;

शरभ्यमीयुः शरणं तवास् इति वादिनः । [595]

स तु तान्वशगाम्कृत्वा जित्वा चेमां वसुंधराम् ।

ईजे यज्ञशतैरिष्टैर्यथा शक्रस्तथानव ।

उमुमुः सर्वसंपन्नमन्नमये जनास्तदा ।

तस्य यज्ञेषु विप्रेन्द्राः सुवृत्ताः परमाचिताः ।

मोदकान्पूरिकापूपान्धाना वटकशङ्कुलीः । [600]

करम्भान्पृथुकान्भन्यानन्यानि सुकृतानि च ।

सूपान्मैरयकान्यूपान्नागषाण्डवपानकान् ।

G₂ छित्त्वा यथा गजांश्छित्त्वा (for the prior half). D₁
om. from प्रासान् up to वशगान् (in line 596). D₂
D₃-6 छित्त्वा पाशान्; D₂ छित्त्वा प्रासान्; T G₂-6 नामा-
गस्तु (G₂ "गः स") (for छित्त्वा प्रासान्). D₁ D₇. 3 छित्त्वा
प्राप्त्यथा तथा; G₁ M₁. 2 जित्वा प्राप्त्यथाव्यथः; M₃-5
छित्त्वा प्राप्त्यदव्यथः (for the post. half). — (L. 594)
D₁ D₇ त एव; D₅ तदेनं (for त एनं). B D₁ D₂
D₃-6 प्रार्थयन्; D₇. 3 नाथंते; M₁. 2 अनाथा (for ना-
थन्तो). T G₂. 3 नाथंते विजिगीषवः; G₄. 5 हा नाथंते जिगी-
षवः (for the post. half). — (L. 595) D₁ D₁
D₇. 3 S (except G₂) तव स. — (L. 596) T G₂
सर्वान् (for तु तान्). — (L. 597) D₈ इष्टे; G₁ M
त्विष्टेर् (for इष्टेर्). B D₁ D₂ D₃-6 यथाशक्त्वं; M₃
यथा शक्त्वं. D₄. 5 यथा (for तथा). D₂ D₃ T G₂. 4
[अ]नवः; D₂ नृपः; D₄. 5 नयः; D₅ वयः (for [अ]-
नव). — S transp. lines 598 and 599. — (L.
598) B₃ अनुमन्ये; D₁ अनुमान्य (for अन्नमन्ये). B₄
G M तथा; D₂ T₁ सदा (for तदा). — (L. 599)
D₁ यस्य (for तस्य). B D₁ D₂ D₁. 2. 4. 5 तस्मिन्ने
तु (B₃ D₁ च) विप्रेन्द्राः; D₃. 6 तस्मिन्नेव तु वि (for the
prior half). D₂ संवृत्ताः; S प्रहृष्टाः (for सुवृत्ताः).
D₁ D₇. 3 सुवृत्ता (D₇ "कृपा") परार्थिणाः (for the
post. half). — (L. 600) B₄ पूरितपूषान्; D₁
धारिकापूषा; D₁ पूरिकापूपान् (for "कापूपान्"). D₂
मोदकं पूर*पूषा; D₃ मोदकं पूरिकाः पूषा; D₄ मोदका धारि-
कापूपान्; D₆ "कं पूरिकापूषा"; D₇. 3 "कान्धारिका तु (D₃
काः पू)पा"; T G₂-5 M₁. 2 मोदकान्धारिकापू (G₂. 3 "कान्")
पान्; G₁ M₃-5 "कोत्कारिकापूपान् (for the prior half).
D₃ वटक- (for वटक). G₁ M₁-4 शङ्कुलीन् (for "ली").
B D₁ धाना (D₁ "मा") धमकशङ्कुलीः; D₂ माया नाग-
कशं; D₁ धानासंववशङ्कुलीः; D₂. 2. 6 स्वादुर्णस्य इ";
G₅ धानाषाण्डवशङ्कुलीन् (for the post. half). — D₂
om. lines 601-604. — (L. 601) G₁. 2. 3 M₁. 2 करम्भ-
(for करम्भान्). D₁ श्रेष्ठान्; D₇ चेष्टा (for कर्मान्).
B D₁ D₂ D₁. 3-6 करम्भान् (D₂ "वाः इ") सुवृत्तीका (D₂

मृष्टात्राणि सुयुक्तानि मृदूनि सुरभीणि च ।
 घृतं मधु पयस्तोयं दधीनि रसवन्ति च ।
 फलं मूलं च सुखादु द्विजास्तत्रोपभुञ्जते । [605]
 मदनीयानि पानानि विदित्वा चात्मनः सुखम् ।
 अपिबन्त यथाकामं पानपा गीतवादिनैः ।
 तत्र स्र गाथा गायन्ति क्षीबा हृष्टाः पठन्ति च ।
 नाभागस्तुतिसंयुक्ता ननुतश्च सहस्रशः ।
 तेषु यश्चेवम्बरीषो दक्षिणामलकालयत् । [610]
 राज्ञां दशसहस्राणि दश प्रयुतयाजिनाम् ।

हिरण्यकवचान्सर्वान्भेतच्छत्रप्रकीर्णकान् ।
 हिरण्यस्यन्दनारुढान्सानुयात्रपरिच्छदान् ।
 ईजानो वितते यश्चे दक्षिणामलकालयत् ।
 मूर्धामिषिकांश्च नृपात्राजपुत्रशतानि च । [615]
 सदर्शं कोशमिषयान्वाङ्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
 नैव पूर्वं जनाश्रकुर्न करिष्यन्ति चापरे ।
 यदम्बरीषो नृपतिः करोत्यमितदक्षिणः ।
 इत्येवमन्वमोदन्त प्रीता यस्य महर्षयः ।
 स चेन्ममार सुञ्जय चतुर्भद्रतरस्ववा । [620]

Ds 'कान्'; Ds केरबान्ययुक्ताक्षिष्टान्; T Gs. 5 करंभपु (Gs 'प्र') युक्तमथा (Gs 'कांषां' नृ (for the prior half). B (except B₂) Dc1 Dn₂ D₁-6 अत्रानि (for अन्यानि). B₂ सत् (for सु-). D₇ 8 नानाविधि (D₈ 'व') कृतानि च (for the post. half). — Dn₁ om. lines 602-604. — (L. 602) D₇ 8 सुप- (for स्पान्). G₁ 2 M मोरंदकान् (for मेरेयकान्). B₁ Dc1 D₁ पूषान् (for यूषान्). B₂-5 D₈ स्पान्मेरेयकापूषान्; Dn₂ सुरापानोमरजका; D₈ सुपमेरेयकापूष-; D₄ 6 सुरं (D₈ 'प') मेरेयकं पूषान्; T G₃-5 सुपासो (T₁ 'व्यो') रंद् (G₃ 5 'ड-'; G₄ 'डु') कान्यूपान् (for the prior half). B₁ D₄ S रामषाडव- (G₁ M 'न-'); B₂ D₄ 6 'खाडव-; Dn₂ पूषखाडव- (for रामषाडव-). B₄ corrupt; G₂ पानगान् (for 'कान्'). — (L. 603) B₁ (marg.) 5 Dc1 D₁ 3 6 मिष्टान्नानि; S निम् (Gs 'ह') तानि (for मृष्टात्रानि). D₄ om. सुयुक्तानि. Dn₂ D₈ मिष्टानि सुप्रयुक्तानि (for the prior half). D₇ 8 S स्वादूनि (for मृदूनि). — (L. 604) G₂ पानं (for तोयं). D₄ वा (for च). — (L. 605) Dn₂ D₈ G₂ फल- (for फलं). G₁ 2 M₁ 2 उपसुञ्जिरे (for 'सुञ्जते'). — (L. 606) B₂ D₁ 2 4 मादनीयानि; D₈ दमं (for मदं). Dc1 (marg.) चात्रानि; D₂ 7 G₂ 5 पापानि; D₈ पानीति (for पानानि). S विदंशानात्मनः प्रियान् (for the post. half). — (L. 607) D₁ 3 D₈ अपिबन्ति; D₂ 3 5 6 अपिबन्ति; D₇ अपिबन्तं; S पुस्तत्र (for अपिबन्त). D₇ तथा कामं; M₂-5 यथाकालं (for 'कामं'). D₇ गीतवादिनैः (for 'तैः'). G₂ अपाना गतकाः परं (for the post. half). — (L. 608) G₂ ततः; M₄ यत्र (for तत्र). Dn₂ D₇ 8 [आ]सु (D₈ सु) गाथा; D₂ गाथाश्च (for स गाथा). Dc1 D₄ G₂ क्षीबा (for क्षीबा). Dc1 D₈ G₂ पठन्ति; D₄ 6 G₂ पिबन्ति (for पठन्ति). — (L. 609) G₂ स्तव- (for स्तुति-). D₈ संयुक्तां (for 'क्ता'). D₄ सरापां स्तुति- संयुक्तां (for the prior half). — (L. 610) S नामागो (for [अ]म्बरीषो). S (except G₂) दक्षिणा. B₄ Dn₂ D₈-6 अन्वकल्प (D₈ 'काल' यत् (for अलकाल'). — (L. 611)

B Dc1 Dn₁ D₁ 2 7 8 S शत- (for दश-). Dn₂ D₇ 8 दश चायुत-; T G₂-4 प्रयुतायुत-; G₂ पदाता (for दश प्र-). B₂ D₄ 8 G₂-5 'वाजिनां; G₁ M 'यायिनां (for 'याजिनाम्). — Dc1 om. line 612. — (L. 612) G₂ स्वशान् (for सर्वान्). Dn₁ D₇ 8 हिरण्यकवचाः सर्वे (for the prior half). B₁-3 5 Dn₂ D₈-6 श्वेतवस्त्रावगुण्डितान्; B₄ श्वेतच्छत्रोपशोभितान्; Dn₁ D₁ 3 8 सर्वे चो (S 'वर्षो') तमषान्विनः (for the post. half). — D₂ om. lines 613-614. — (L. 613) D₄ सानुयायि-; D₈ स्वर्णपत्र-; D₈ सनुपात्र- (sic) (for सानुयात्र-). Dn₁ D₇ 8 यानमानपरिच्छदाः (for the post. half). — Dn₁ D₇ 8 om. line 614. — (L. 614) G₂ राजानो (for ईजानो). S दक्षिणा (for 'णाम्'). B₄ Dn₂ D₈ 5 6 अन्वकल्प (B₄ 'काल' यत्; D₄ अन्वकल्प (for अलकाल'). — (L. 615) Dn₁ D₈ 6-8 मूर्धामिषिका (D₈ 6 'क') च नृपा (D₈ 6 'पो'); S 'वसिकांश्च नृपान् (for the prior half). D₇ वा (for च). D₈ राजपुत्रेस्तितानि च (for the post. half). — (L. 616) B₁-3 5 Dc1 D₁ कोष- (for कोश-). Dn₂ D₇ 8 S 'विषयान् (for 'निच-'). D₂ 6 [s]म्बमन्वत; D₇ 8 अमं; S ह्यमं (G₄ 'स') त (for ह्यमन्वत). — (L. 617) B₄ Dn₁ नैवं; T G₂-5 इह; G₁ M नेह (for नैव). Dn₁ D₇ 8 पूर्वं (for पूर्वं). S तथा (for जनाम्). Dn₂ reads from the post. half up to the prior half of line 620 twice (without var.). Dn₁ D₇ 8 कर्तारो नैव (S वा न); Dn₂ D₈ 6 न कर्तारो नैव; D₁ न करिष्यति (for न करिष्यन्ति). D₄ वतेमानास्तथा परे; D₈ न कर्तारोश्च वा परे (for the post. half). — (L. 618) B₄ यथावरीषो. D₄ 6 चकार (for करोति). T G₂ 3 5 'दक्षिणैः (for 'णः'). — (L. 619) D₄ 6 संषर्वा (for इत्येवम्). B₄ 5 Dc1 D₁ 3 अनुमोदते (Dc1 D₁ 3 'त'); D₂ अतिमोदत (for अन्वमो-). D₈ इत्येव मत्वाभेदत (for the prior half). Dn₁ D₇ 8 S सुर-; D₂ तत्र (for वस्य). — Lines 620-621 = (var.) 12. 29. 37. — (L. 620) D₂ संजय (for सुञ्जय). — (L.

पुत्रासुष्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्जानमदाक्षिण्यमधि शैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

शशबिन्दुं च राजानं मृतं सञ्जय शुभ्रम् ।
इंजे स विविधैर्जैः श्रीमान्सत्यपराक्रमः ।
तस्य भार्यासहस्राणां शतमासीन्महात्मनः । [625]
एकैकस्यां च भार्यायां सहस्रं तनयामवत् ।
ते कुमारः पराक्रान्ताः सर्वे नियुतयाजिनः ।
राजानः क्रतुमिर्मुल्यैरीजाना वेदपारगाः ।
हिरण्यकवचाः सर्वे सर्वे चोत्तमधन्विनः ।

सर्वेऽश्वमेधैरीजानाः कुमारः शाशबिन्दवः । [630]
तानश्वमेधे राजेन्द्रो ब्राह्मणेभ्योऽददत्पिता ।
शतं शतं रथगता एकैकं पृष्ठतोऽन्वयुः ।
राजपुत्रं तदा कन्यासप्तनीयस्वर्लंकृताः ।
कन्यां कन्यां शतं नागा नागे नागे शतं रथाः ।
रथे रथे शतं चाश्वा बलिनो हेममालिनः । [635]
अश्वे अश्वे सहस्रं गा गवां पश्चादजाविकम् ।
एतद्धनमपर्यन्तमश्वमेधे महामखे ।
शशबिन्दुर्महाभागो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
वाक्षाश्च यूपा यावन्तो अश्वमेधे महामखे ।
ते तथैव पुनश्चान्ये तावन्तः काञ्चनामवत् । [640]
मध्याह्नपाननिचयाः पर्वताः क्रोशसुच्छिताः ।

621) T Gs-s पुण्यतमस् (for 'तरस्'). Dn1 Dr.8 चैव (for तुभ्यं). — Ds om. line 622. — (L. 622) S (except Ms) अदक्षिण्यम् (for अदा'). B Dc1 Dn1 D1.8-s अग्निः; Dn2 अग्निः; T अग्निः (for अग्निः). Dc1 D1 शैलः; Dn1 Dr.8 श्विलः; Ds शैल्यः; D4 शैल्यः; Ds चैल्यः; T G2.8 शैल्यः (for शैल्यः). B Dc1 Dn D1.8-s व्याहरन् (Dn1 'त'); Dr.8 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). — Colophon: — Sub-parvan: MSS. अभिमन्वुवच. — Adhy. name: B Dc1 Dn2 Ds.4.6 षोडशराजिकं; Dn1 Ds.5 'राजकीयं'; D1 'राजकं'; T Gs 'राजके अंबरीषचरितं'; Gs अंबरीषचरितं. — Adhy. no.: B1 T G1-3.5 M 61; B2 Dn1 62; Ds 55; G4 60. — Śloka no.: Dc1 16; Dn1 17. — Ms.4 om. the ref. — (L. 623) Ds-s Gs शशबिन्दुं (for शश'). Dn1 Dr.8 चैत्ररथः; T Gs-s च राजेन्द्रं (for च राजानं). Ds.5 संजय. D1.2.4.6.8 S शुभ्रम्. — (L. 624) B1.8 Dc1 Ds इंजे च; B4 Dn1 Dr.8 इंजे यो; S य इंजे (for इंजे स). B1 वृष्टिर्; Dn1 Dr.8 विपुलैर् (for विविधैर्). — Line 625 = (var.) 12. 29. 98rd. — (L. 626) Ds तु (for च). Dn1 Dr.8 एकैकस्यास्तु भार्यायाः (for the prior half). Ds.6 सहस्रतनयामवत्; S पुत्रजन्म तथा (G1.5 M1.2 'दा')मवत् (for the post. half). — After line 626, 8 ins.:

सहस्रं तु सहस्रं तु तस्यां तस्यां महात्मनः ।

— (L. 627) Ds च विक्रान्ताः (for परा'). T Gs-s शश-
बिन्दुः (Gs sup. lin. 'दोः कु'मारास्ते (for the prior half).
D4 [s]भिप्रेतः; Ds नियत- (for नियुत-). B2 -वाजिनः;
S -दक्षिणाः (Gs 'जा') (for -वाजिनः). — (L. 628) Ds
वज्जानः (for राजानः). Dn1 Dr.8 राजानः क्रतुमुखैश्च

(for the prior half). Ds यज्ञातैर्; Ds दातारो (for
ईजाना). — Line 629 = 12. 29. 99rd. — (L. 630)
B D1 T Gs.4 शाशबिन्दवाः; Dc1 Dn Ds-s शशबिन्दवः
(for शाश'). — (L. 631) Gs partly damaged. Dn1
Dr.8 अश्वमेधे (for 'मेधे'). Dn2 Ds-s राजेन्द्रः; T G1.2.5
M यज्ञेन्द्रे; G4 यज्ञे स (for राजेन्द्रो). Dn1 Dr.8 ह्यमन्यत;
D1 T G1.2.4 M [s]रदात्पिता. — Lines 632-638 = (var.)
12. 29. 100-102. — (L. 632) Dn2 Ds रथगता; Ds
चैव रथाः; Gs रथानीकं; Ms रथगतं (for 'गता'). — (L. 633)
D4 तथा (for तदा). S राजपुत्रा (G1 M1-4 'त्र्य'स्तथा कन्या
(for the prior half). Ds.5 तपनीयैः; S रमणीया- (for
तपनीय-). B4 -विश्रुतिताः; Gs त्वलंकृताः (for 'स्वर्लं'). — (L.
634) Ds कन्याशतं; Ds.7 कन्याकन्या (for कन्या कन्या).
— (L. 635) T Gs-4 जविनो (for बलिनो). — (L. 636)
B4.5 Dn1 Dr.8 Ms-s गोसहस्रं; Ds सहस्रां गा. Ds
च (for गा). T G M1.2 अश्वमेधे सहस्रं च (G1.2 M1.2 तु)
(for the prior half). Ds.6 पंच; T Gs-s Ms पंचाभिः;
G1 M1.4 पंच हि (for पश्चाद्). B1.8 पश्चादजाविकम्;
B4.5 Ds.2 पंचाशदाविकं (B5 D1.2 'का'); Dn2 पंचाशदाविकं;
Ds पंच त्वाविकं; Gs damaged (for पश्चादजाविकम्).
— (L. 637) Bom. ed. अपयोत्तम् (for अपयन्तम्). — Ds.5
om. (hapl.) lines 638-639. — (L. 638) Dn1
Dr हि दत्तवान्; T G1.2 M1.5 (sup. lin.) ह्यमन्यत;
Gs-s Ms-s ह्यमन्यत; M2 ह्यमन्यत (for ह्यमन्यत). — Ds
om. lines 639-643. — (L. 639) Ds.5 वाक्षाश्च; Ds
T Gs-s वृक्षाश्च (for वाक्षाश्च). B4 यूपाश्च (by transp.).
Dn1 Dr वषट्पा हि यावन्तो (for the prior half).
B2 (marg.). S Ds अश्वमेधे (for अश्व'). T G M1.2
ते (Gs वे)अश्वमेधे हि श (G1 M1.2 'वेयि'भिदताः; Ms-s वेय

तस्याश्वमेधे निवृत्ते राज्ञः शिष्टाश्वयोदश ।
तुष्टपुष्टजनाकीर्णी शान्तविभ्रानामायाम् ।
शशबिन्दुरिमां भूमिं चिरं भुक्त्वा दिवं गतः ।
स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्तथा । [645]
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्प्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि शैत्येयुदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

गयं चामूर्तरयसं मृतं सृज्य शुश्रुम ।
यो वै वर्षशतं राजा द्रुतशिष्टासनोऽभवत् ।
तस्मै ह्यग्निर्वरं प्रादात्ततो वने वरं गयः । [650]

भक्तिकशब्दिताः (for the post. half). — (L. 640) Gs तयैव च (for ते तयैव). — (L. 641) B1-3 Dc1 Ds S मक्ष्यात्रः; D1 यस्यात्र- (for मक्ष्यात्र-). D1 सर्वतः (for पर्वताः). B2 सर्वतः; Ds. 5 ऊजिताः; D4 उच्छ्रयाः (for उच्छिन्नाः). B2 (marg.) पर्वताः क्रोशसर्वतः (for the post. half). — (L. 642) Gs वस्य (for तस्य). Dn1 D4-s निवृत्ते; G1 संवृत्ते (for निवृत्ते). Dn1 Dr. 8 राजन् (for राज्ञः). Dr त्रयो वशः (sic) (for त्रयोदश). D4 राजस्तस्य महात्मनः (for the post. half). — (L. 643) B Dc1 Dn2 D1. 2-s S -जनाकीर्णीः (for -जनाकीर्णी). Dn1 ह्यनामयां; S निरामयां (for अना). B Dc1 D1. 2-s शान्तविभ्रान्त्व (Ds. 7. 8 "प्रा ह्य" नामयाः; Dn2 "विभ्रान्त्वनाशनाः (for the post. half). — D1 om. lines 644-646. — (L. 646) D1 T Gs. 5 पुण्यतमस् (for 'तरस्'). — (L. 647) T G1. 3-s M1-4 अदक्षिण्यम् (for अदा). B Dc1 Dn1 D1. 3. 4. 7. 8 अग्निः; Dn2 अग्निः; T अग्नि (for अग्निः). Dc1 शैत्यः; Dn1 Dr. 8 शैत्यः; Dn2 शैत्यः; D1. 2. 4 शैत्यः; Ds चैत्यः; T Gs. 8 शैत्य (for शैत्यः). B Dc1 Dn1 D1. 3-s व्याहरन्; Dn1 [अ]व्याहरत्; Dr. 8 [अ]वाहर (for [अ]दाहरत्). Ds अग्निशैवेति व्याहरन् (for the post. half). — Colophon. — *Sub-parvan* : MSS. अग्निमनुवृष. — *Adhy. name* : B Dc1 Ds-6 षोडशराजिकं; Dn1 D2 'राजकीयं'; D1 'राजकं'; T Gs षोडशराजके शश (T1 'श्रि') विदुचरितं; G2 शशिविदुचरितं. — *Adhy. no.* : B1 Ds S 62; B2 Dn1 63; D2 56. — *Śloka no.* : B1 11; Dn1 13. — Lines 648-650 = (var.) 12. 29. 104^a-105^b. — (L. 648) T Gs-5 अमूर्तः; G1 M असर्त- (G1 'त्र') (for अमूर्त-). Dn2 Ds. 4. 6 T G M1. 2. 5 -रजसं; Dr. 8 -यशसं (for -रयसं). D2. 5 संजय (for सूजय). D1. 4. 7. 8 S शुश्रुमः

तपसा ब्रह्मचर्येण व्रतेन नियमेन च ।
गुरुणां च प्रसादेन वेदानिच्छामि वेदितुम् ।
स्वधर्मेणाविहिंस्यान्धनमिच्छामि चाक्षयम् ।
विप्रेषु ददत्तश्चैव श्रद्धा भवतु नित्यशः ।
अनन्यासु सवर्णासु पुत्रजन्म च मे भवेत् । [655]
अन्नं मे ददतः श्रद्धा धर्मे मे रमतो मनः ।
अविघ्नं चास्तु मे नित्यं धर्मकार्येषु पावक ।
तथा भविष्यतीत्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत् ।
गयोऽप्यवाप्य तत्सर्वं धर्मेणारीनजीजयत् ।
स दर्शयौर्णमासाभ्यां कालेष्वग्रयणेन च । [660]
चातुर्मास्यैश्च विविधैर्यज्ञैश्चावासदक्षिणैः ।
अयजच्छ्रद्धया राजा परिसंवत्सरं शतम् ।

(for 'न'). — (L. 649) D4 राजन् (for राजा). — (L. 650) D4 om. तस्मै ह्यग्निः. — (L. 651) Ms-5 वृत्तेन (for व्रतेन). S च दमेन (for नियमेन). — Ds om. lines 653-655. — (L. 653) D1 [अ]व- (for [अ]वि-). Dn1 विज्ञेयामि; Dn2 Ds. 4. 6 विजित्यारोन्; Ds विजित्या वा (for [अ]विहिंस्यान्धनम्). S स्वधर्ममविहिंसा च (for the prior half). S धर्मम् (for धनम्). — (L. 654) Dn1 Dr S पात्रेषु; Dn2 देवेषु; Ds. 4. 6 वेदेषु (for विप्रेषु). T G2-5 Ms-5 सा मे; G1 M1. 2 मे वै (for चैव). — D2 om. line 655. — (L. 655) Dn1 अन्यासु च; Gs कन्यासु च (for अनन्यासु). T G2-4 च सर्वासु (for सवर्णासु). T G2-5 Ms-5 सुप्रज (Gs Ms. 5 'जा' स्त्वं; 'G1. 5 M1. 2 सुप्रजात्वं (for पुत्रजन्म). — (L. 656) Bs अर्थ मे; Dn1 अन्नं च; Ds पात्रेषु (for अन्नं मे). D4-6 आददतः (for मे द). Dn1 Dr. 8 [S]क्षयं (for श्रद्धा). T Gs. 4 अन्नं स्वादु दुहेन्महं; G1 M अन्नं मा दुदुषे (Ms-5 'ष' न्महं; G2 अन्नं मा दुदुषुर्महं; Gs अन्नं मा दुदुषे महं (for the prior half). Ds. 6 च (for मे). — (L. 657) Dn1 अविघ्नतास्तु; D4 'घं वास्तु (for 'घं चास्तु). — (L. 658) Dn1 Dr. 8 तत्रैवातिर्हितोनरः (for the post. half). — (L. 659) B D हि (for ऽपि). Dn1 Dr. 8 अथाजयत् (for अजी). T G2-5 धर्मेणाराधयज्ज (G2-4 'वज्ज' गत्; G1 M धर्मेणापालयज्जगत् (for the post. half). — (L. 660) D2 S -पूर्णमासाभ्यां (for -पौर्ण). B1. 2 Dc1 Dn Ds-8 T Gs. 5 आग्रयणेषु (for 'जेन). — (L. 661) T2 Gs. 4 चातुर्मास्यं (for 'स्यैश्च). Dr. 8 S विधिवद् (for विविधैर्). S [र]ष्टिभिश्च (for यज्ञैश्च). — Lines 662-663 = (var.) 12. 29. 107^a-108^b. — (L. 662) Dr राजन् (for राजा). G1 अयजच्छ्रद्धयासां (for the prior half). D2 प्रति- (for पति-). B2. 4. 5 D1. 2 -संवत्सरम्

दश नागसहस्राणि शतमश्वशतानि च ।
 शतं निष्कसहस्राणि गवां चाप्ययुतानि षट् ।
 उत्थायोत्थाय स प्रादात्परिसंवत्सरं शतम् । [665]
 नक्षत्रेषु च सर्वेषु द्दक्षक्षत्रदक्षिणाः ।
 ईजे च विविधैर्यज्ञैर्यथा सोमोऽङ्गिरा यथा ।
 सौवर्णां पृथिवीं कृत्वा य इमां मणिसर्कराम् ।
 विप्रेभ्यः प्राददद्वाजा सोऽश्वमेधे महामखे ।
 जाम्बूनदमया यूपाः सर्वे रत्नपरिच्छदाः । [670]
 गयस्यासन्समृद्धास्तु सर्वभूतमनोहराः ।
 सर्वकामसमृद्धांश्च प्रादात्तांश्च गयस्तदा ।
 ब्राह्मणेभ्यः प्रहृष्टेभ्यः सर्वभूतेभ्य एव च ।

समुद्रद्वीपशैलेषु नदीनद्वनेषु च ।
 नगरेषु च राष्ट्रेषु दिवि व्योम्नि च येऽवसन् । [675]
 भूतग्रामाश्च विविधाः संतुष्टा यज्ञसंपदा ।
 गयस्य सदृशो यज्ञो नास्त्यस्य इति तेऽब्रुवन् ।
 षट्त्रिंशद्योजनायामा त्रिंशद्योजनमायता ।
 पश्चात्पुरश्चतुर्विंशद्वेदी ह्यासीद्विरमयी ।
 गयस्य यजमानस्य मुक्तावज्रमणिस्तुता । [680]
 प्रादात्स ब्राह्मणेभ्योऽथ वासांस्त्याभरणानि च ।
 यथोक्ता दक्षिणाश्चान्या विप्रेभ्यो भूरिदक्षिणः ।
 यत्र भोजनशिष्टस्य पर्वताः पञ्चविंशतिः ।
 कुल्याः कृशरवाहिन्यो रसानामभवंस्तदा ।

(for 'त्सर'). Dn1 गतं (for शतम्). — (L. 663) B D
 गवां शतं (for दश नाग-). Dn2 सवत्सरं च (for 'स्त्राणि').
 B4 G2 om. the post. half of line 663 and the prior
 half of line 664. G2 दशम् (for शतम्). D2 4 वः
 (for च). — D2 om. lines 664-676. — (L. 664)
 T G2 च (for षट्). — Lines 665 = (var.) 12.
 29, 108^{ad}. — (L. 665) D1 om. उत्थाय. B1 8 Dc1
 Dn1 यः; B2 4 5 Dn2 D2-6 S (except G2 M2) सं-
 (for स). D2 उत्थाय प्रादात्स वृषां (for the prior half).
 B Dc1 Dn2 D1 3 4 5 संवत्सरान् (for 'र'). D1 8
 सवृषां (D2 सवत्सरां) वत्सलं सतां (for the post. half).
 — (L. 666) B4 Dn2 D2 5 6 दक्षिणां (for 'णाः').
 — (L. 667) T G2-4 M शर्वो; G2 सर्पां (for सोमो).
 Dn1 Dr. 3 यथांपिराः (by transp.). — Lines 668-
 669 = (var.) 12. 29. 110. — (L. 668) M2 5
 (sup. *ven.*) स (for य). Dr. 8 कांचनार्ण (for 'शर्क-
 राम्'). — (L. 669) D2 प्राददाद् (for 'दद्'). S ब्राह्मणे-
 न्योददा (G2 4 M2-5 'द'वाजा (for the prior half).
 Dn1 सोशमेध- (for 'मेधे'). — (L. 670) B4 चानु-;
 Dr. 8 चान्न-; S चान्ये (for रत्न-). — D2 om. lines
 671-672. — (L. 671) T G2-4 M2-5 वरप्राप्त्या; G2
 वरं प्राप्य (for समृद्धास्तु). G1 M1 2 शय्यासनपराः सर्वे
 (for the prior half). D2 om. from मनोहराः up to
 समुद्र (in line 674). — (L. 672) B2 सर्वे (for सर्व-).
 B2-4 Dn2 D1 3 6 समृद्धाश्च; Dc1 'द्वास्तु; Dn1 Dr. 8
 S 'द्वं च (for समृद्धांश्च). B4 5 Dn1 Dr. 8 S अन्नं; Dc1
 तांस्तु (for तांश्च). Dn1 Dr. 8 G2 तथा; T G1 3 4 M
 सदा; G2 वसु (for तदा). Dn2 प्रादादो भूमयस्तदा; D2 6
 प्रादादो भूमयस्तथा (D2 'दा') (for the post. half).
 — (L. 673) Dc1 D1 प्रसृष्टेभ्यः; Dn1 प्रशिष्टेभ्यः; Dn2
 प्रविष्टेभ्यः; D2 5 6 विशिष्टे; Dr प्रकृष्टेभ्यः; D2 प्रकृष्टेभ्यः;

T G1 3 4 M1 2 वितुष्टेभ्यः; G2 5 [s]पि तुष्टेभ्यः; M2-5
 ह्यतुष्टेभ्यः (for प्रहृष्टेभ्यः). — (L. 674) B Dc1 Dn2
 D1 3-6 ससमुद्र (D2 om. ससमुद्र)वनद्वीप- (for the prior
 half). B4 स-रन्तु (for 'वनेषु'). — (L. 675) Dn2
 D2 6 स्त्राज्येषु; D2 G2 च राज्येषु; T G1-4 M स-
 (G2 सु-)राष्ट्रेषु (for च राष्ट्रेषु). T G2-4 बोधयत्; G1
 M2-5 योवसत्; M1 2 योवसन् (for येऽवसन्). Dn1 Dr. 8
 सराष्ट्रेषु दिवि व्योम्नि चराचरमयेषु च. — (L. 676) S बहु-
 विधा (for च विविधाः). Dr. 8 भूतग्रामाश्च विविध- (for the
 prior half). Dc1 समृद्धा (sic); Dn D2-6 संतुष्टा;
 Dr. 8 स नृपो; S विस्मिता (for संतुष्टा). — (L. 677)
 Dr. 8 यादृशो (for स'). S वज्रा (for यज्ञो). Dn1
 Dr. 8 मे क्षुत्तं; D2 मे क्षुत्तं (for तेऽब्रुवन्). — D2 om.
 lines 678-680. — (L. 678) Dc1 Dn1 D2 षड्विंशद्;
 Dn2 D2 6 षड्विंश- (for षट्त्रिंशद्). D2 (marg.) योज-
 नोत्सेधा (for योजनायामा). Dr. 8 शत- (for त्रिंशद्). S
 विस्तृता (for आयता). D2 षड्विंशद्योजनायता (for the post.
 half). — (L. 679) Dr. 8 पुरा (for पुरश्च). Dn1
 (marg. as above) पार्थयोश्च; S चतुर्विंश (for 'विंशद्').
 D2 पार्थे तस्य चतुर्विंशद्; D2 पार्थतश्चतुर्विंशद् (for the
 prior half). G1 3-5 M1 2 वेदिर् (for वेदी). Dn2
 त्वासीद्; T G1 M1 2 5 आसीद्; M2 4 चासीद् (for
 ह्यासीद्). — (L. 680) D2 यजमानस्य (for यज-). B4 T
 G1 2 4 5 M2-5 मणिर्युता (sic); Dn2 मणिर्युतः; D2
 मणिर्युता; Dr. 8 'स्तुवः (for 'स्तुता). Dn1 मुक्ता वेदमणि
 शर्करा; D2 मुक्तामणि च वज्रशुद्ध (for the post. half).
 — Dn1 om. line 681. — (L. 681) Dn2 D2 6 प्राद-
 दद्; D2 स प्रादाद् (by transp.); D2 प्रादाद्; T
 G2-4 तां प्रादाद्; G2 संप्रादाद्. B4 च; T G2-4 वे; G2
 वा (for ष्व). Dr. 8 तां स प्रादाद्ब्राह्मणेभ्यो; G1 M तां
 संप्रादाद्ब्राह्मणेभ्यो (for the prior half). G2 सर्वासि (sic) (for

वक्त्राभरणगन्धानां राक्षयश्च पृथग्विधाः । [685]
 यस्य प्रभावाच्च गवक्षिषु लोकेषु विभुतः ।
 वटश्चाक्षय्यकरणः पुण्यं ब्रह्मसरश्च तत् ।
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्तथा ।
 पुत्रास्तुष्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
 अयज्वानमदाक्षिण्यमभि शैत्येत्युदाहरत् । [690]

Colophon.

नारद उवाच ।

सांस्कृतिं रन्तिदेवं च सृतं सृज्य शुभ्रम् ।
 यस्य द्विसप्तसाहस्रा आसन्सूदा महात्मनः ।

गृहानभ्यागतान्विप्रानतिथीन्परिवेषकाः ।
 पक्षापकं दिवारात्रं वराहमस्युतोपमम् ।
 न्यायेनाधिगतं वित्तं ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत । [695]
 वेदानधीत्य धर्मेण यश्चक्रे द्विषतो वरो ।
 उपस्थिताश्च पक्षवः स्वयं यं संशितव्रतम् ।
 बहवः स्वर्गोप्सिञ्चन्तो विधिवत्सत्रयाजिनम् ।
 नदी महानसाद्यस्य प्रवृत्ता चर्मराशितः ।
 तस्याचर्मण्वती पूर्वमग्निहोत्रेऽभवत्पुरा । [700]
 ब्राह्मणेभ्यो ददौ लिष्कान्तौवर्णान्स प्रभावतः ।
 तुभ्यं निष्कं तुभ्यं निष्कमिति ह स्य प्रभाषते ।
 तुभ्यं तुभ्यमिति प्रादान्निष्कान्निष्कान्सहस्रतः ।

वासांसि). — (L. 682) Ds यथोक्तः; Gs तथोक्ता (for यथोक्ता). G1 M चान्ये (for चान्या). B Dc1 Dn2 Ds T G2-s Ms. s दक्षिणाः (for 'णः'). — (L. 683) T Gs वस्य (for वज्र). Gs (marg.) राक्षयः (for पर्वताः). — (L. 684) Bs कुशरः; Dn1 Dr. s च रसः; Dn2 सकृतः; D2-s कसरः; D4 पावसः; T G1-s M च क्षीर- (for कृशर-). Gs कुल्याश्च क्षीरवंलक्ष (for the prior half). Dn2 Ds संभवस् (Ds 'वंस्'); Ds संवहस्; Dr. s S चायवस् (for अय). — (L. 685) B1 (before corr.) -मात्मानां (for -यन्मानां). Dn2 ते (for च). — (L. 686) Gs प्रसादाद् (for प्रभावाच्). Ds वायस्व; T G1-s M1 च गया; Gs गायत्री; Ms-s च गयास् (for च गयस्). T G M1 विभुता; Ms-s 'ताः (for 'तः'). — (L. 687) Ds वः (for तत्). Dn Dr पुण्यो ब्रह्मसर- (Dn1 रसमय)श्च वः (for the post. half). — D4 om. lines 688-690. — (L. 688) D2 संजय (for सृज्य). — (L. 689) T G4-s पुण्यतमस् (for 'तरस्'). — D2 om. line 690. — (L. 690) S (except Ms) अदक्षिण्यस् (for अदा*). B Dc1 Dn1 D1. s. s-s Gs अग्निः; Dn2 अग्निः; T अग्नि (for अग्निः). Dn1 Dr. s क्षिलः; D1 शैलः; D2-s शैल्य (Ds 'न्य'); Ds जैलः; Gs शैल (for शैल). B Dc1 Dn2 D1. s. s. s न्याहारन्; Dn1 Dr. s [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). — Colophon. — Sub-parvan: MSS. अभिमन्युवच. — Adhy. name: B Dc1 D2. s. s षोडशराजिकं; Dn1 D2 'राजकीयं; Dn2 'राजीवं; D1 'राजकं; Ds 'राजीकं; T G2-s 'राजके गवचरितं. — Adhy. no.: B1 Ds S 63; Ds Dn1 64; D2 57. — Sloka no.: B1 Dn1 22. — (L. 691) G1 संकृति (for सा*). Bs Dc1 Dr. s चेन् (for च). D2-s संजय (for सृज्य). D1-s T G2-s M शुभ्रम्. Dr. s सृतं शुभ्रम् संजय (for the prior half). — Ms. 4 om.

line 692. — (L. 692) Dn1 Dr. s S (Ms. 4 om.) विशतिः; D1 द्विषद् (submetric) (for द्विशत-). Dm सदा आसन् (by transp.); Ds आसन्मृता; Ds सदाश्चासन्; Ds मांसं सदा; Dr. s यू (Ds यु)पा आसन्. — (L. 693) Dn1 Dr. s गृहम् (for गृहान्). B D1 परिवेशकाः; Ds Gs 'वेषिकाः; Ms. 4 'वेष्टतां (for 'वेषकाः). — (L. 694) D4-s पकं पकं; Dr. s पक्षपक्ष्या (Ds 'क्षा) (for पक्षापकं). Dn1 दिवारात्रौ; D1 दिवोरात्र्यः; Ds दिवारात्रिम् (for 'रात्रं). B Dc1 Dn2 Dr. s अपर्वितं धनं तदा (for the post. half). — (L. 695) Ds द्रव्यं (for वित्तं). Dr. s न्यायेनाधिगता विप्रा (for the prior half). Dr. s येनाक्षय्ये नगोत्तमे; S येनाक्षय्यं नगोपमं (Gs 'तमं; Ms-s 'तमाः) (for the post. half). — (L. 696) Dn1 Dr. s वेगेन (for धर्मेण). Ms. s (sup. lin.) वषे (for वज्रे). — (L. 697) M1. s तं (for वं). B1. s D4. s S संशित- (for संशित-). — (L. 698) M1 बृहत्तः (for बहवः). Dn D1. s. s Ms सत्रयाजिनः (for 'जिनम्). — Lines 699-703 = (var.) 12. 29. 116-117. — (L. 699) Dn2 महानदी; Dr 'रसाद् (for 'नसाद्). Dn2 Ds यत्र (for यस्य). Gs या नदी मानभायस्य (for the prior half). Dn1 Dr. s निस्तुता; Ds अमवद् (for प्रवृत्ता). Dn2 Ds-s धर्म- (for चर्म-). S -राक्षिभिः (for 'तः). — (L. 700) S नाम (for पूर्वम्). B1. s Dc1 अग्निहोत्राद् (for 'होत्रे). S क्वाता पुण्यस्य (T2 G1. s M1-s. s 'ष्वा स)रिदरा (for the post. half). — (L. 701) B D1. s. s T G2-s Ms-s [S]द्द (T G2. s 'दा)न् (for ददौ). Dn2 Ds-s सुः; D1 स्म (for स). Dn1 Dr. s सौवर्णान्वः सदस्पतिः; T G2-s ब्राह्मणेभ्यः प्रताम्यति; G1 Ms-s बाहुस् (Ms-s 'हू त)स्य प्रताम्यति (Ms-s 'तः); M1. s ब्राह्मणेषु प्रताम्यति (for the post. half). — Dn2 Ds-s om. line 702. — (L. 702) Dr. s तुभ्यं निष्कस्तव निष्क (for the

ततः पुनः समाश्वास्य लिष्कानेव प्रयच्छति ।
अस्य दत्तं मयाद्येति लिष्ककोटिं प्रदाय सः । [705]
एकाह्वा दास्यति पुनः कोऽन्यस्तत्प्रदास्यति ।
सहस्रशश्च सौवर्णान्वृषभान्नोन्नतानुगान् ।
अध्वर्धमासमददद्वाहणेभ्यः शतं समाः ।
अग्निहोत्रोपकरणं यज्ञोपकरणं च यत् ।
ऋषिभ्यः करकान्कुम्भान्स्थालीपिठरमेव च । [710]
शयनासनयानानि प्रासादांश्च गृहानि च ।
वृक्षांश्च विविधान्दद्याद्बालानि च धनानि च ।

सर्वं सौवर्णमेवासीदन्तिदेवस्य भीमतः ।
तत्रास्य गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
रन्तिदेवस्य तां दृष्ट्वा समृद्धिमतिमानुषीम् । [715]
नैतादृशं दृष्टपूर्वं कुबेरसदनेष्वपि ।
धनं च पूर्वमागं नः किं पुनर्मेनुजेष्विति ।
व्यक्तं वस्त्रोक्तसारेयमित्यूस्तत्र विस्मिताः ।
सांक्षिते रन्तिदेवस्य यां रात्रिमतिथिं वसेत् ।
आलभ्यन्त तदा गावः सहस्राण्येकविंशतिः । [720]
तत्र सः सूदाः क्रोशन्ति समृद्धमणिकुण्डलाः ।

prior half). Dn1 om, from the post. half of line 702 up to the prior half of line 705. T G2-4 संप्रति-; G1 M स प्रति-; G5 च प्रति- (for ह रूप प्र-). B4 -आषतः; Dc1 D1 M4 -आषति. Dr. 8 इति तेभ्यः सदस्य (Dr सदस्य) तिः (for the post. half). — D2 om, lines 703-712. — (L. 703) B1-8 Dc1 Ds. 6 तुभ्यं तुभ्यं तुभ्यमिति; G5 इति तुभ्यं तुभ्यमिति (for the prior half). B1-8 Dc1 Ds. 6. 7 G5 प्रादान्; T G5 देवो (for निष्कान्). B2 निष्कं; Dn2 Ds G1 M1. 2 शतः; Ds om. (for निष्कान्). D4 वो निष्काः सहस्रशः (for the post. half). — (L. 704) B1 पुनः (for ततः). Ds तवाश्वस्य; G1. 5 M1. 2. 4. 5 समाश्वस्य. D4 निष्कान्येषां; D5 निष्ठाति च (for निष्कानेव). G2 प्रदास्यति (for प्रयच्छति). — (L. 705) Ds. 6 इति; Ds. 7. 8 श्वेतन् (for [अ]षिति). Ms -कोटी (for -कोटि). Dn1 Dr. 8 सहस्रशः (for प्रदाय सः). — (L. 706) Dr. 8 तस्याति (for दास्यति). S एकाह्वा ऋषयि ततः (for the prior half). Dn2 पुनः कोटीः; Ds. 6 पुनः कोन्यः (for कोऽन्यस्तत्सं). Dn1 Dr. 8 तेभ्यो विप्राब्रुवन्चः; D4 निष्कान्येषां प्रयच्छति; S का (G1 Ms त्वा) च विप्रा इति ब्रुवन् (for the post. half). — After line 706, B Dc1 Dn2 D1. 8-8 ins. :

द्विजपाणिबियोगेन दुःखं मे शाश्वतं महत् ।

भविष्यति न संदेह एव राजाददद्ब्रु ।

[(L. 2) Ds [अ]ददाद्.]

— Ms. 4 om, line 707. — (L. 707) G1 M1. 2 सहस्रं ब्रु (for "सहस्र"). B5 Dn1 Dr. 8 -श्वेतायुतान् (for "नुगान्"). B4 ब्रुषं गोवृषानुगं (for the post. half). — After line 707, B Dc1 Dn2 D1. 8-8 ins. :

साष्टं शतं सुवर्णानां निष्कमाहुर्न तथा ।

[D1 साष्टं; Ds-6 साष्टं (for साष्टं). B1. 2. 5 पणं; Dc1 Dn2 Ds. 4. 6 पलं; D1 नराः; Ds फलं (for धनं). D1 सदा (for तथा).]

— (L. 708) Dn1 अर्द्धाहं-; Dr. 8 अन्वर्ध- (for अध्वर्ध-). B5 S अददाद् (for "दद्"). D4 परं (for शतं). G1 M1. 2 गवां (for समाः). — (L. 709) Ds अग्निर् (for अग्नि-). B1. 5 तत्. Dn2 Ds-6 बहुधान्यं धनं च यत्; T G2-4 Ms गृहोपकरणं च यत् (T G5 तत्); G1. 5 M (Ms sup. lin.) द्रव्योपकरणं च यत् (for the post. half). — (L. 710) Dn Ds. 4 कनकान्; Ds कांचनान् (for करकान्). D1 कुंडान् (for कुम्भान्). Dr. 8 विक्रयः करकाः कुंसाः; T G1-4 M पात्र्यः शरावकुंभाश्च; G5 पात्रं शरावरं मांडान् (for the prior half). Dn1 D1. 4. 5 T -पीठरन् (for -पि*). G1 M1. 2 स्थालीपिठरकानि च (for the post. half). — (L. 711) D1. 6 शयनाशन- (for "सन"). D4 -यानानि (for -या*). D1. 8 T G1 M प्रासादाश्च; Ds प्रमदाश्च (for प्रासादाश्च). D4 वा (for च). — (L. 712) B1 वृक्षास्तु (for "श्च"). B5 विविधोषानान्; Dn2 Ds-6 "धान्द्रव्यान् (for "धान्द्रवाद्"). Dn1 Dr. 8 वृक्षखंडांश्च विविधान्; S वृक्षमांडांश्च विविधान् (for the prior half). B (except B5) Dc1 पर्वतोपवनानि च; Dn1 Dr. 8 द्रव्याण्यनुपमानि च; Dn2 Ds. 4. 6 रत्नानि विविधानि यत् (Dn2 Ds च); S द्रव्याण्यनुपमानि च (for the post. half). — Ds om, lines 713-714. — (L. 713) B1. 8 Dc1 अस्य; Dn2 Ds-6 अपि (for एव). Dn1 Dr सौवर्णं सर्वमप्यासीद् (for the prior half). — (L. 714) Dn1 Dr S स (for [अ]स्य). — (L. 716) B5 -सदने प्रति; G5 -अवनेष्वपि (for -सदने*). — (L. 717) Dc1 G5 पूर्वमाणेन (G5 "गैर्न"); D1 पूर्वमात्रं च; D2 पूर्णमासाश्च; Ds. 6 पूर्णमासीबद्; D4 पूर्णमानं च; D5 पूर्वमानेन (for "माणं नः"). Dn2 धनमापूर्णमासीबद्; Dr. 8 G1 M1. 2 धनं चंचूर्ध्वमाणैर्नः; T G2-4 Ms धनं चापूर्वमाणं तद्; Ms. 4. 5 (sup. lin.) धनं चंचूर्ध्वमाणानां (for the prior half). T G3. 4 मानवेभु; G1. 2. 5 M1. 2. 5 मानवेभु (for मनुजेभु). Dn2 Ds अपि (for इति). Dn1 Dr. 8 Ms. 4 किं पुनर्मेनुजेष्वपि (for the post. half). — Ds om, lines 718-724. — (L. 718) Dn1 Dr. 8 नि

सूपभूयिष्ठमभीध्वं नाद्य मांसं यथापुरम् ।
रन्तिदेवस्य यत्किञ्चित्सौवर्णमभवत्तदा ।
तत्सर्वं वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
प्रत्यक्षं तस्य हन्यानि प्रतिगृह्णन्ति देवताः । [725]
कन्यानि पितरः काले सर्वकामान्द्विजोत्तमाः ।
स चेन्ममर सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्राप्तुष्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्प्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि शैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच

दौष्यन्ति भरतं चापि मृतं सृज्य शुश्रुम । [730]
कर्माण्यसुकराण्यन्यैः कृतवान्यः शिशुर्वने ।
हेमावदातान्यः सिंहास्त्रखर्दङ्गायुधान्वली ।
निर्वीर्यास्तरसा कृत्वा विचकर्ष बबन्ध च ।
कूरांश्चोम्रबलान्याघ्रान्दमित्वा चाकरोद्दशे ।
मनःशिला इव शिलाः संयुक्ता जतुराशिभिः । [735]
व्यालादींश्चातिबलवांस्तत्प्रीतिपानाजानपि ।
दंष्ट्रासु गृह्यावरुह्य शुष्कास्यानकरोद्दशे ।

वस्त्रोक्तसारोयम्; Dn2 D1.3.6 G2 M1.2 व्यक्तं वस्त्रो (D1 'स्त्रो) कसारे (D1.6 'रो) यम्; D3 व्यक्तं च वस्त्रोक्तसारोयम्; D5 व्यक्तं स्वर्णम् (for the prior half). G5 तस्य (for तत्र). — Dc1 om. line 719. — (L. 719) G1 सक्त्वो (for 'ते). B3 भवेत् (for वसेत्). Dn1 D7.8 अनेकमिति सर्वशः (for the post. half). — (L. 720) Dn D8. 6-8 M5 अलभ्यत; D1.5 आलभ्यत (for आल). — (L. 721) Dn1 D7.8 यत्र (for तत्र). B1.3 Dc1 [अ]स्य (for स). D4 शूराः; M3-5 सताः (for सूताः). — (L. 722) B2.4 Dn2 D1.3.4.6 T2 G1.2 सृपं; B5 सृपं; D5 सृपं (for सृप). S अशीत (for 'ध्वं). Dn1 नातिमांसं; D3.4.6 पक्षं मांसं; D5 आर्यं मांसं; G5 नान्यमांसं (for नाभ मांसं). B D (D2 om.) T1 G2 यथा पुरा (for यथापुरम्). — (L. 723) B1.3.4 Dc1 Dn2 D3.4.6 सुवर्णम् (for सौ). Dn1 D7.8 पुरा (for तदा). — (L. 724) T G2 तु कृते (for वितते). S ह्यमं (G4 'स) त (for ह्यमन्यत). Dn1 D7.8 दक्षिणामत्यकालयत् (for the post. half). — (L. 726) Dn1 D7.8 कन्यानि चापि पितरो (for the prior half). B3 सर्वकामाद्; Dn1 ह्यत्र काले; Dn3 D4.5 सर्वकामं; D5.6 सर्वं एव; D7.8 अत्रकाले; T G M1.2 सर्वान्कामान् (G5 'मं) (for सर्वकामान्). — (L. 728) T G3-5 गुण्यतमम् (for 'तरस्). — D2 om. line 729. — (L. 729) D4 अयज्वानम् (for 'ज्वानम्). S (except M4.5) अदक्षिण्यम्. B Dc1 Dn1 D1.3-6.8 अभि; Dn2 अति; T अपि (for अधि). Dc1 D1 शैत्य; Dn1 क्षित्य; D3.4 शैत्य; D5 चैत्य; D6 शैत्य; D8 क्षित्य; T शैत्य (for शैत्य). B Dc1 Dn2 D1.3-6 व्याहरन्; Dn1 D3 [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). D1 अभि क्षित्येत्यवाहर (for the post. half). — Colophon. — Sub-parvan: MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name: B Dc1 D3-6 षोडशराजिकं; Dn1 D3 'राजकीयं; Dn2 'राजीयं; D1 'राजकं; T G3.4 'राजके रतिदेवचरितं; G3 रतिदेवचरितं. — Adhy. no.: B1 S 64; B2 Dn1 65; D2 58. — Śloka no.:

Dn1 18. — (L. 730) Dc1 दौष्यन्ति; Dn1 D7.8 दौष्यन्ति; D1.2.4 'ष्कन्ति- (D2.4 'ति); G1.4.5 M दौष्यन्ति (G4.5 'ष्यन्ति); G3 दौष्यन्ति (for दौष्यन्ति). D5 संजय (for सृज्य). Dn D1.5.7 S (except G5) शुश्रुम. — (L. 731) Dn2 [अ]सुकरानि; D4 सुकराणि (for [अ]सुकर). Dn1 D7.8 एव (for अन्यैः). G5 यच्छुचिर् (for यः शिशुर्). M4 शिशुर्यः कृतवान्वने (for the post. half). — (L. 732) B1 हिमवत्यागतात्सिंहान्; B2-5 G2 हिमावदातान्यः सिंहान्; M1.2 हिमावदातः सिंहशिशुर् (hypermetric) (for the prior half). G1 M1.3 वने (for बली). — (L. 733) D1 निर्वीर्यास्; D5 निर्वीर्यास् (for निर्वी). D4 सहसा (for तरसा). D7.8 विचकर्ष (for विचकर्ष). G1 M1.2 वृक्षेषु निबन्ध च (for the post. half). — D4 om. lines 734-738. — (L. 734) B4.5 Dn1 D1.7.8 M3-5 उग्रतरान्; D5.6 'रवान्; G2 अग्र्यबलान् (for उग्र). Dn1 D7.8 दमयित्वा; S शमयित्वा (for दमयित्वा च). — Dn1 D7.8 om. line 735. D2 om. lines 735-745. — (L. 735) D1 मनःशिलाः समायुक्तान् (for the prior half). Dc1 संपृक्ता (for संयुक्ता). Dn2 D1.3 संपृक्ता वा (D1 'क्षान्ता) तुराशिभिः; D5 संपृक्ता जातुयन्तुभिः; D6 संपृक्ता जातुरातुरा; T प्रमंक्त्वा जितकाशिनः; G1 M ममर्दाजलिना विभुः; G2 प्रावृक्ताजनराशिभिः; G3 प्रमंक्त्वाजनकाशिनः; G4 प्रमंक्त्वा शितकाशिनः; G5 प्रमंक्त्वाजनकाशिनः (for the post. half). — (L. 736) D5.6 चापि (for चाति). Dn1 D7.8 S व्याळान्दी (Dn1 D7.8 'लान्दी; T G3 M5 'लान्दी; G2 'लान्दी; G4 'लान्दी; G5 'लान्दी) पांश्चातिबलांस् (for the prior half). B1-3.5 Dc1 तान्प्रतीपान्; B4 D1 सुप्रतीकान्; Dn1 D7 S त्रिप्र (T G2-5 त्रिप्र) भिन्नान्; Dn2 तत्प्रीतिकान्; D5 स प्रतीक्ष्य; D6 तत्प्रीक्ष्य; D8 विप्र-भिन्नान् (for तत्प्रीतिपान्). T G2-4 सुरोपमः; G1.5 M घनोपमान् (for गजानपि). — (L. 737) B1 (marg.). 2.4 [अ] विरुह्य; B5 स शिशुर्; Dn2 [अ] विरुह्य; D5 [अ]

महिषानप्यतिबलान्बलेन विचकर्ष ह ।
बलिनः स्मरान्खड्गान्नानासत्त्वानि चाप्युत ।
कृच्छ्रप्राणान्वने बद्धा दमयित्वाप्यवासृजत् । [740]
तं सर्वदमनेत्याहुस्तद्विदस्तेन कर्मणा ।
तं प्रत्यपेधजननी मा सत्त्वानि विजीजहि ।
सोऽश्वमेधशतेनेष्ट्वा यमुनामनु वीर्यवान् ।
त्रिशताश्वान्सरस्वत्यां गङ्गामनु चतुःशतान् ।
सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च । [745]

वरुण्य; Ds. 6 [अ]विगुह्य (for [अ]वरुह्य). Dn1 D7. 8 दंतेषु
गृह्यापिरुहन्; S क्रीडमानः सुसंक्रुद्धो (for the prior half).
Bs (marg. also as above) शुष्कोष्ठान्; Bs व्यात्तास्यान्;
Dn1 D7. 8 स्वसाध्यान्; Dn2 वनस्यान्; Ds शुष्वा; Ds
[अ]मूका (for शुष्का). Ds आत्मनः कुरुते वशः; S दम-
यित्वा न सुंचति (for the post. half). — After line
737, S ins.:

सुवर्ष्मणां मन्युमतां बलिनां युद्धशालिनाम् ।

[Gs सुपर्णानां (for सुवर्ष्मणां). Ms. 4 मन्युपानां (for
'मतां'). G1 M युद्धशालिनां.]

— (L. 738) Dc1 बलाद् (for बलान्). Dn1 D7. 8
अविषाणामदोन्मत्तान्; S महिषाणां सुशृंगणां (M1. 2 'नां')
(for the prior half). Bs Dc1 Dn2 D1. 8. 5. 6 बलिनो
(for बलेन). B4 चकर्ष बलिनो वने; Dn1 D7. 8 बलिनां
युद्धशालिनां; S शतान्यदमयद्रलात् (for the post. half).
— After line 738, B D ins.:

सिंहानां च सुदृप्तानां शतान्यदमयद्रलात् ।

[Dn1 D7. 8 सदृपाणां; Dn2 Ds. 4. 6 सुदीर्घाणां (for
सुदृप्तानां). Bs सिंहानां च दृप्तानां (for the prior half).
D2 [अ]कर्षयद् (for [अ]दमयद्). Dn1 D7. 8 बली (for
बलात्); Dn2 Ds. 6 शतानां दमयद्रलात्; D4 शतनादमयद्रलात्
(for the post. half).]

— (L. 739) T G2-4 स्मरान्; G1. 5 M शरमान् (for
बलिनः). T Gs. 4 शरमान् (for स्मरान्). B1 (marg.)
De1 न्यंकृन् (for खड्गान्). Dn1 D7. 8 बलिनः स (Dn1 श-
रमान्) (for the prior half). Ds बाप्युत; T G1. 3. 4
M चाप्यथः; Gs चाप्यथ (for चाप्युत). D4 अन्यान्सत्त्व-
मिवाप्युत (for the post. half). — (L. 740) B कृच्छ्र-
प्राणैः; Dn1 D7 कृपावांस्तान्. Ds वशे (for वने). Ds
कृपावांस्तान्शे वने (for the prior half). Bs Dc1 Dn2
Ds. 6 T G1. 8 व्यपासृजत्; Dn1 D7. 8 [अ]भ्यवा; D1
[अ]प्यवा; Ds. 5 उपा; G4 M व्यवा (for [अ]प्यवा).
— (L. 741) Dn1 D7. 8 आह (for आहृ). B1 ते दिजा-

पुनरीजे महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
अग्निष्टोमातिरात्राणामुक्थ्यविश्वजितामपि ।
वाजपेयेष्टिसत्राणां सहस्रैश्च सुसंभृतैः ।
इष्ट्वा शाकुन्तलो राजा तर्पयित्वा द्विजान्धनैः ।
सहस्रं यत्र पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ । [750]
जाम्बूनदस्य शुद्धस्य कनकस्य महायज्ञाः ।
यस्य यूपाः शतव्यासाः परिणाहेन काञ्चनाः ।
समागम्य द्विजैः सार्धं सेन्द्रैर्देवैः समुच्छ्रिताः ।

नस्य; B1 (marg.) ख्यातस्तेनास्य; B2-5 द्विजास्तेनास्य; De1
ख्यातस्तेन स; Dn1 D7. 8 स द्विजस्तेन; Dn2 D1. 8-5 ते
द्विजास्तेन; G2 द्विजास्ते तेन (for तद्विजस्तेन). — (L. 742)
Dn2 transp. मा and सत्त्वानि. B1 (marg. as above)
जहीति वै; Bs (marg.) जहीति वै; Dn1 D7. 8 विहिंसय
(D7 'यः'); D4 निजीजहि; Ds विनिचन (sic); S व्यनीनशः
(for विजीजहि). — Ds. 8 om. (hapl.) lines 743-744.
— (L. 743) B2 -शतैरीजे; Dn1 D4. 7 S -शतेनेजे (for
'नेष्ट्वा'). B2 उप (for अनु). Dn2 Ds. 6 यमुनायां च वीर्यवान्
(for the post. half). — (L. 744) B1-4 त्रिशतोश्वा (B4
'न्यान्'; De1 Dn2 त्रिश (Dn2 'स' तांश्च; D1 त्रिशताश्वान्;
Ds त्रिशति च; D4 त्रिशतश्च; Ds Ms-5 त्रिशता च; T
G2-5 त्रिशतं च; G1 M1. 2 त्रिशतं च (for त्रिशताश्वान्).
G2 सरस्वत्या (for 'स्वत्यां'). Dn1 D7 श्रीमत्प्राणाह्वद्राभ्यो
(for the prior half). Dn2 Ds. 4. 6 गंगायां च (for
गङ्गामनु). Dn1 च भागतः; Ds. 6 T G2-4 चतुःशतं; G1. 5
M चतुःशतैः. D7 गंगा च मनुभृताः (sic) (for the post.
half). — (L. 745) D1 om. (hapl.) from स्त्रेण up
to सह (in line 748). G1 M1. 2 वाजपेय- (for राज-
सूय-). — D2 om. lines 747-756. — (L. 747)
B Dc1 Dn2 Ds-6 अग्निष्टोमति (B2 [marg.] 'मन्त्रि' रात्रा-
भ्याम् (for the prior half). B1 तथा; B2-5 Ds. 5. 6
इष्ट्वा; Dn D7. 8 मुख्या (Dn2 'ख्य-') (for उक्थ्य-).
B2-4 Dc1 Ds. 4. 6 विश्वजिता (for 'जिताम्'). Bs ह्यपि;
Gs च सः (for अपि). — (L. 748) B Dc1 Dn2 Ds.
6. 6 वाजपेयसहस्राणां; D4 'वेयातिरात्राभ्यां; G5 चातुर्मास्येष्ट-
सत्राणां (for the prior half). B Dc1 Dn2 D1. 3. 4. 6 T
G2-4 सुसंभृतैः; Ds सुसंयतैः; Gs 'मितैः (for 'भृतैः').
— (L. 749) T G1 M शाकुन्तलो. — Line 750 = 12.
29. 44^{ad}. — (L. 750) D7. 8 यः स (for यत्र). B2
(marg. as above). 8 Dc1 Dn2 D4-6 कन्यानां (for
पद्मानां). D4 परमं (for भरतो). — (L. 751) B1. 5
कोटि चास्य; B4 कोटि चापि; Gs. 5 जनकस्य (for कन').
Dn1 D7. 8 महोच्छ्रिताः (for महायज्ञाः). — (L. 752)
Dn1 D7. 8 तस्य (for यस्य). Dn1 शतव्यासाः; Gs 'व्यावाः

स्वलंकृता भ्राजमानाः सर्वरत्नैर्मनोरमैः ।

हिरण्यमश्वान्द्विरात्रयानुद्गानजविकान् । [755]

दासीदासं धनं धान्यं गाः सवत्साः पयस्विनीः ।

ग्रामान्गृहाणि क्षेत्राणि विविधांश्च परिच्छदान् ।

कोटीशतायुतं चैव ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

चक्रवर्ती हृदीनात्मा जेतारिस्त्वजितः परैः ।

स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया । [760]

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।

अयज्वानमद्राक्षिण्यमधि श्वैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

पृथुं वैन्यं च राजानं मृतं सृज्य शुश्रुम ।

यमभ्यपिञ्चनसाम्राज्ये राजसूये महर्षयः ।

अयं नः प्रथयिष्येत सर्वानित्येव भवत्पृथुः । [765]

क्षताश्चास्यते सर्वानित्येव क्षत्रियोऽभवत् ।

(for 'व्यामाः'). B Dc1 Dn2 Ds-6 यस्य वृषः शतव्यामाः; D1 यस्य वृषशतव्यामः (for the prior half). B1 (marg.). 3 परिणाहे च; G5 परिणामाः सः; M1.2 परिणाहेम (sic); M3-5 'हेम (for 'हेन'). B Dc1 Dn2 D1. 3-7 G2 कौचनः. — T G2 om. line 753. — (L. 753) Dn1 D7. 8 सहस्रव्यामाश्चोच्छ्राये; G1. 3-5 M सहस्रव्यामा (G4. 5 'य' मुदिष्टाः (for the prior half). B1. 3-5 Dc1 Dn2 D1. 3. 5 समुच्छ्रितः; B2 D6 'स्थिनः (for 'च्छ्रिताः). — (L. 754) D4 स्वलंकृतो. B D1 स्व (B4. 5 D1 अ) लंकृताभ्राजमानान्; Dc1 Ds. 5 स्व (D3 अ) लंकृतान्भ्राजमानान्; D6 स्वलंकृतो भ्राजमानः (for the prior half). B5 सर्वरत्नः; Dn1 D7. 8 सर्वै रत्नैर्. Dn1 D1 मनोहरैः; D7 'नूतैः; G1. 2. 4. 5 M 'रमाः (for 'रमैः). — (L. 755) B1. 2 (marg. as above). 3 Dc1 D1 हैरण्यान्; Dn2 Ds-5 हैरण्यम् (for 'हिर'). Dn2 Ds. 5. 6 अश्व- (for अश्वान्). D4 सरथान् (for द्विरदान्). T G3-5 हिरण्यवाश्वद्विरदान्; G1. 2 M हिरण्यवाश्वान्द्विरदान् (for the prior half). Dn1 D7. 8 तथा चोद्गान्; D4 om. रथाः; T G2-5 उद्गानश्वान् (for रथानुद्गान्). Dn2 Ds. 5. 6 M3-5 अजाविकं. — (L. 756) G3 'दासान् (for 'दासं). Dn2 Ds. 5 गावः (for धान्यं). Dn1 D7. 8 दासीदासान्व (D7 'सा ध) नं कन्यां (for the prior half). D6 वत्साः सुः; M3 सहस्राः (for सवत्साः). Dn2 Ds. 5 सवत्साः सुपयस्विनीः (for the post. half). — (L. 757) Dn1 ग्रामाः; D7. 8 ग्राम- (for ग्रामान्). B4. 5 D2 गृहांश्च (for गृहाणि). — (L. 758) M3-5 कोटि (for कोटी-). B Dc1 Dn2 D1-6 कोटीश- (B2 'टीः शः; B5 'टिश) शयुताश्चैव (Dn2 'श्वापि) (for the prior half). Dn1 D7. 8 च संघशः; T G1-3. 5 M1-3. 5 ह्यमंहतः; G4 ह्यमंसतः; M4 [S]भ्यमंहत (for ह्यमन्यत). — D2 om. line 759. — (L. 759) D1 मुदीनात्मा (for हृदी). T G2-5 M3. 4 चक्रवर्ती (G3. 5 'ति' रदीनात्मा (for the prior half). Dn1 D7 जेता यस्य; D1. 3. 4 जितारिस् (for जेतारिस्). B1. 3 Dc1 D6 जे (D6 जि) तारि- नजितः परैः; B4. 5 जितारिहंजिते परैः; D5 जेतारिस्त्वपरा- जितः; D8 जेता यस्य जितः परैः; T G2-4 जेता नोदेजितः परैः; G1. 6 M जेता युद्धे जितः परैः (for the post. half).

— (L. 760) D2. 6 संजय (for सृजय). — (L. 761) Dn1 D7 पुण्यात् (for पुत्रात्). T G2-5 पुण्यतमस् (for 'तरस्). — D2 om. line 762. — (L. 762) S (except G2 M5) अद्राक्षिण्यम्. B Dc1 Dn1 D1. 3-8 अभि; Dn2 अति; T अयि (for अधि). Dc1 D1 श्वैल; Dn1 D8 श्विज; D3. 4 शैव्य; D6 चैल; T श्वेल (for श्वेल). B Dc1 Dn2 D1. 3-6 व्याहरन्; Dn1 D7. 8 [अ] वाहर (D7 'रः) (for [अ] दाहरत्). — Colophon. — Sub- parvan : MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name : B Dc1 Dn2 Ds-6 षोडशराजि (Dn2 Ds 'जी' कं; Dn1 D2 G5 'राज- कीयं; D1 'राजकं; T G3. 4 'राज (T1 'जि) के भरतचरितं; G2 भरतचरितं. — Adhy. no. : B1 D3 S 65; B5 64; Dn1 66; D2 59; D5. 7 67. — Śloka no. : Dc1 Dn1 17; D5 14. — Lines 763-770 = (var.) 12. 29. 128-132. — (L. 763) B5 Dc1 Dn2 D7. 8 पृथुं वैष्यं; Dn1 D1. 4. 6 पृथुवैष्यं (D6 'न्यं); S वैन्यं पृथुं (by transp.). B1. 2 पृथुं च वैष्यं च राजानं (hyper- metric); B4 पृथुं च वैष्यं राजानं (for the prior half). D5 संजय (for सृजय). Dn D1. 5 S शुश्रुमः. — (L. 764) D5. 6 यदाभिषिचन् (for यमस्य). Dn1 D7. 8 राजा- नं; S संमन्य (for साम्राज्ये). — (L. 765) B Dc1 Dn2 D1-6 यत्न (D3. 6 'त्त) तः प्रथितेत् (B3 'ते ह्य) चुः; Dn1 D7. 8 यत्रैनं पार्थिवा ऊचुः; G1 M अयं नः प्रथयेत्येव (M1 'यत्येति) (for the prior half). B1-3. 5 D2. 3. 6 अभि- भवत्; B4 Dc1 Dn2 D1. 4 अभिमवन्; Dn1 D7. 8 नोभि- भवेत् (for इत्यभवत्). D5 सर्वमभ्याभवन्पृथुः (for the post. half). — (L. 766) D1 क्षतातप्तः; D4 T2 'त्राप्तः; D5 कृतातप्तः; D7. 8 क्षत्रं नस् (for क्षतात्रस). Dn1 M3-5 त्रापते (for त्रास्यते). Dn1 D7. 8 S नित्यम् (for सर्वान्). S इति च (for इत्येवं). Dc1 [S]भवन्; D5 भवेत् (for सभवत्). — D1 om. line 767. — (L. 767) D1. 6 पृथुः (for पृथुं). Dc1 Dn Ds. 4. 5. 7 वैष्यं (for वैन्यं). Dn2 D5 तदा; M3. 4 पृथुं (for प्रजा). G2 शक्तासेति (for रक्ताः स्मेति). D5 T G2-4 यदाब्रुवन् (for यदब्रु). Dn1 D7. 8 रक्ता ह्यसौ तदामवत्; Dn2 Ds. 6 रक्ष-

पृथुं वैन्यं प्रजा दृष्ट्वा रक्ताः स्मेति यदब्रुवन् ।
ततो राजेति नामास्य अनुरागादजायत ।
अकृष्टपच्या पृथिवी आसीद्वैन्यस्य कामधुक् ।
सर्वाः कुम्भदुहो गावः पुटके पुटके मधु । [770]
आसन्धिरण्मया दर्भाः सुखस्पर्शाः सुखावहाः ।
तेषां चीराणि संवीताः प्रजास्तेष्वेव शेरते ।
फलान्यमृतकल्पानि मूलानि च मधूनि च ।
तेषामासीत्तदाहारो निराहाराश्च नाभवन् ।
अरोगाः सर्वसिद्धार्था मनुष्या अकुतोभयाः । [775]
न्यवसन्त यथाकामं वृक्षेषु च गुहासु च ।

प्रविभागो न राष्ट्राणां पुराणां चाभवत्तदा ।
यथासुखं यथाकामं तथैता मुदिताः ।
तस्य संस्तम्भयन्नापः समुद्रमभियास्यतः ।
पर्वताश्च ददुर्मागं ध्वजभङ्गश्च नाभवत् । [780]
तं वनस्पतयः शैला देवासुरनरोरगाः ।
ससर्पयः पुण्यजना गन्धर्वाप्सरसो
पितरश्च सुखासीनमभिगम्येदमब्रुवन् ।
सन्नाडसि क्षत्रियोऽसि राजा गोप्ता पितासि नः ।
देह्यस्वभ्यं महाराज प्रभुः सक्नीप्सितान्वरान् । [785]
यैर्वयं शाश्वतीस्तृप्तीर्वर्तयिष्यामहे सुखम् ।

हेति यदाब्रुवन् (for the post. half). — (L. 768) T G2-4 तस्माद् (for ततो). Dn1 नामासाव्; D7.8 त (for नामास्य). D1 अनुगमयति मानवाः (for the f half). — (L. 769) M8-5 अकृष्टस्य (for 'पच्या). आसीद् (for आ). Dc1 D1.4.6 वैण्यस्य (for वैन्यस्य — (L. 770) Dn2 कुम्भदुहा; D1 कुम्भो दुहो; D2. कुम्भदुहो (D5.6 'वा); D3.4 कामदुहा (for कुम्भदुहो B5 सदा मखे दुहा गावः (for the prior half). — (L. 771) G1 M सुरभयो (for धिरण्मया). S वृक्षाः (for दर्भाः). Dn1 D7.8 S सुगन्धिः (for सुखावहाः). — (L. 772) D4 चीरेण (for चीराणि). — (L. 773) Dn1 कल्याणैः; D2 नुत्यानि; D7.8 वृक्षाणां (for कल्पानि). B4.5 D1.2 स्वादूनि (for मूलानि). B1.2 Dc1 D2 च मृदूनि च; Dn1 D7.8 विविधानि च; D1 lacuna. D4 ईयं च मृदूनि च (for the post. half). — (L. 774) D तु नो (for व न). Dn1 विहारश्चापितोभवत्; D8 निराहाराश्च नाभवत्; D7.8 विहारश्चापि नाभवत्; S निराहारोपि नाभवत् (for the post. half). — Lines 775-776 = (var.) 12. 29. 133. — (L. 775) B2-5 Dc1 Dn2 D1-3.5.6 अकुतोभयाः; Dn1 D7.8 त्वकुतो; D4 च कुतो (for अकुतो). — (L. 776) D8 S निवसन्ति (for न्यवसन्त). D6 न्यवेश्यंस्तदा कामं (for the prior half). B5 Dn2 S गृहेषु (for गुहासु). — (L. 777) Dn1 D7.8 पुत्राणां (for पुराणां). D2.4 नाभवत्; G1.5 अभं (for चामं). — (L. 778) Dn1 D7.8 G1 M यथा सम्यक्; T G2-5 यथा रम्यं (for यथाकामं). B1.8 Dn1 D7.8 T G2-5 तथैव; B2 तथैवा; Dc1 Dn2 D2.3.5.6 यथैता (for तथैता). G1 M तदै (G1 'थै) वमुपिताः प्रजाः (for the post. half). — Lines 779-780 = (var.) 12. 29. 134. — (L. 779) B Dc1 Dn1 D1.2 संस्तंभिता; Dn2 तस्तंभिरे; D8-6 संस्तंभिरे (for संस्तम्भयन्). B Dc1 Dn D1.2.5 ह्यापः; D8.6 चापः; D4 त्वापः (for आपः). B1-8 D1.4 त्वमियास्यतः; Dc1 D6 प्रति (for अभि). — (L. 780) T G2-5 [अ]वलीयंत; |

G1 M व्यलीयंत (for ददुर्मागं). G M1.2 -संगश्च (for -भङ्गश्च). — (L. 781) Dn2 ते (for तं). Dn1 D7.8 G1.2 M1.2 -महोरगाः (for -नरो). — (L. 782) G1 M1.2 पुण्यतमा (for 'जना). B1 D8 गणाः; D4 गणः (for ऽपि च). Dn2 D6 गंधर्वाप्सरसां गणाः; D8 'वांश्चाप्सरोगणाः (for the post. half). — (L. 783) M8-5 इदं वचनमब्रुवन् (for the post. half). — (L. 784) D7.8 सन्नाड त्वमसि क्षत्रियो (for the prior half). S [अ]सि पासि (G1 M 'हि) (for पितासि). — (L. 785) G1 M1.2 अस्माकं (for अस्मभ्यं). Dn2 D8.5.6 प्रचुरान् (for प्रभुः सन्). — (L. 786) B4 शाश्वतं (for 'तीस). Dn2 D8.4.6 वृक्षा (for तृप्ती). Dn1 D7.8 तैर्वयं शाश्वतिं तृप्तिं; D6 S यैर्वयं शास्त्री (for the prior half). G2 वयं (for सुखम् ter line 786, S ins. :

विहापितः प्रजाभिस्तु प्रजानां हितकाम्यया ।
धनुर्गृह्य पृथक्तांश्च वसुधामाद्रवद्वली ।
ततो वैन्यभयाद्राजन्मोर्भूत्वा प्राद्वन्मही ।
तां पृथुर्भनुरादाय द्रवन्तीमन्वसारयत् ।
सा लोकान्महलोकादीन्गत्वा वैन्यभयादिता । [5]
सा ददशाग्रतो वैन्यं कर्तुंकोषतपाणिनम् ।
ज्वलद्भिर्विशिखैर्वाणैर्दक्षितेजःसमधुतिम् ।
महायोगं महात्मानं दुर्धर्ममरैरपि ।
अलभन्ती परित्राणं वैन्यमेवान्वपद्यत् ।
कृताञ्जलिपुटा राजन्पूज्यं लोकैस्त्रिभिस्तदा । [10]
उवाच चैनं नाधर्म्यं स्त्रीवधं कर्तुमर्हति ।

I चासि प्रजा

पृथुस्वाच ।

एकस्यार्थं यो हन्यादात्मनो वा परस्य च ।
एकं प्राणं बहून्वापि प्राणिनां नास्ति पातकम् ।

तथेत्युक्त्वा पृथुर्वैन्वो गृहीत्वाजगवं धनुः ।
 शरांश्चाप्रतिमान्घोरांश्चिन्तयित्वाब्रवीन्महीम् ।
 एहोहि वसुधे क्षिप्रं क्षरैर्भ्यः काङ्क्षितं पयः ।
 ततो दास्यामि भद्रं ते अन्नं यस्य यथेप्सितम् । [790]
 वसुधोवाच ।
 द्रुहितुत्वेन मां वीर संकल्पयितुमर्हसि ।

तस्मिन्हेते त्वयं नास्ति पातकं नोपभुज्यते ।
 सोऽहं पालनिमित्तं त्वां वधिष्यामि वसुधरे ।
 यदि चेद्ब्रचनादद्य न करिष्यति मे प्रियम् ।
 त्वां निहत्य तु बाणेन मच्छासनपराङ्मुखीम् ।
 आत्मानं प्रथयित्वाहं प्रजा धारयिता स्वयम् । [20]
 सुखं वचनमास्याय मम धर्ममृतां वरे ।
 संजीवय प्रजा नित्यं शक्ता ह्यसि वसुधरे ।
 द्रुहितुत्वं च मे गच्छ एवमेतन्महाशरम् ।
 नियच्छेयं त्वदर्थाय उद्यतं वीरदर्शनम् ।

भूमिस्वाच ।

सर्वमेतन्महाराज विधास्यामि परंतप । [25]
 वत्सं त्वं पश्य राजन्वै क्षरेयं येन वत्सला ।
 समां च कुरु सर्वज्ञ मां तु धर्ममृतां वर ।
 यथा विध्यन्द्मानं वै क्षीरं सर्वत्र भावये ।

नारद उवाच ।

तत उत्सारयामास शिलाजालानि सर्वशः ।
 पृथुर्वैन्वस्तदा राजंस्तेन शैला विवर्धिताः । [30]
 न हि पूर्वैनिसर्गं वै विपमे वसुधातले ।
 प्रविभागः पुराणां वा ग्रामाणां वा महीपते ।
 न सस्यानि न गोरक्ष्यं न कृषिर्न वणिगपथः ।
 वैन्व्यात्प्रभृति राजेन्द्र सर्वस्यैतस्य संभवः ।
 यत्र यत्र च सामर्थ्यं तु भूमावासीत्किलानघ । [35]
 तत्र तत्र प्रजास्तात निवासमभिरोचयन् ।
 कुच्छ्रेणैव महाराज श्लेष्मन्नुशुभ्रमः ।

[(L. 4) M₃₋₅ द्रवतीम् (for द्रवन्तीम्). G_{1, 2} M_{1, 2} अन्वधावत (for सारयत्). — (L. 6) G₃₋₅ पाणिकं (for नम्). — (L. 7) T G₂ निधितैर् (for विशिखैर्). M₃₋₅ दीप्तसर्व- (for तेजः). — (L. 8) G₁ M₁₋₄ महायोगि (for योगं). — (L. 9) G₃₋₅ [अ]र्यपथ (for अर्य). — (L. 10) M₃₋₅ पूज्या (for पूज्यं). — (L. 11) T G₂ वैन्वं (for वैनं). G₁ M नाधर्म (for नाधर्म्यं). G₁ M_{1, 2} स्त्रीवधे (for वं). G₂ अर्हति (for स्ति). — (L. 12) T G₂ transp. मया and विना. — (L. 14) G₃₋₅ प्राणान् (for प्राणं). T अस्ति (for नास्ति). G₁ M_{1, 2} प्राणानस्यास्ति पातकः;

नारद उवाच ।

तथेत्युक्त्वा पृथुः सर्वं विधानमकरोद्दृशी ।
 ततो भूतनिकायास्ते वसुधां द्रुदुहुस्तदा ।
 तां वनस्पतयः पूर्वं समुत्तस्थुर्दुःखिनः ।
 सातिष्ठद्वत्सला वत्सं दोगधृन्प्राणि चच्छती । [795]
 वत्सोऽभूत्पुष्पितः शालः प्लक्षो दोगधामवत्तदा ।

M₃₋₅ प्राणांस्तस्यास्ति पातकं (for the post. half). — (L. 16) G₁ M₃₋₅ शुभे; G₂ सुखं (for त्वयं). M_{1, 2} तस्मिन्हेते नास्ति (for the prior half). G₁ M नोप-पातकं (for भुज्यते). — (L. 17) G₁ M प्राणिः; G₂ बल- (for पाल-). — (L. 18) G₂ करिष्यति न (by transp.). — (L. 20) G₂ राधयिता (for धार*). — (L. 23) G₁ M_{1, 2} एतं; M₃₋₅ एव (for एतन्). — (L. 24) T उद्यतं (for उद्यतं). G₁ M_{1, 2} धरा; M_{3, 4} वसुधरा; M₅ वसुधा (for भूमिर्). — (L. 25) M₁ एतं (for एतन्). — (L. 26) T G₂ वत्स (for वत्सं). G₁ M तु (for त्वं). — (L. 27) G₃₋₅ तु (for च). T G₂ सर्वं तु; G₁ M सर्वत्र (for त्र). G₁ M त्वं (for तु). G₁ M_{1, 2} वरः (for वर). — (L. 28) M_{1, 2} भावयेत् (for भावये). G₁ M_{1, 3, 4} om. the ref. — (L. 30) M₄ तथा (for तदा). G₃₋₅ राजा (for राजंस्). M₃₋₅ येन (for तेन). — (L. 32) T G₂ प्रविभागं पुराणं वा (for the prior half). — (L. 37) G₃₋₅ कुच्छ्रेण च (for जैव).]

— (L. 787) T G M_{1, 2} पुनर् (for पृथुर्). B_{1-3, 5} D₁ D₂ D_{1-4, 6} वैष्यो (for वैन्वो). D₁ D_{1, 3} सशरं (for [अ]जगवं). — (L. 789) B_{1, 5} D₁ D₄ T G₁ M₄ क्षरेभ्यः; B₁ (marg.) स्त्रेभ्यः; D₂ D₃₋₆ क्षरेस्त्वं; G₅ रक्षेभ्यः (for क्षरेभ्यः). — After line 789, S ins.:

मच्छासनातिगां वै त्वां प्रमथिष्याम्यहं शरैः ।

तथोक्ता सात्मनः श्रेयश्चिन्तयित्वाब्रवीत्पृथुम्

वत्सं प्राणिनि दोगधृन्क्षीराणि च समादिश ।

[(L. 1) G₁ M_{1, 2, 4} त्वा (for त्वां). — (L. 3) G₁ M वत्सान् (for वत्सं).]

— (L. 790) G₅ [अ]हं भद्रं (for भद्रं ते). T G₂₋₅ M₂₋₅ सर्वैः; G₁ M_{1, 2} क्षीरं (for अन्नं). S (except G₅) om. the ref. D₈ वसुदेव (for वसुधा). — (L. 791) D₂ D₃₋₈ S द्रुहितुत्वे च (for वेन). D₄ मा राजन् (for मां वीर). MSS. om. the ref. — (L. 792) D_{3, 6} बली (for वशी). — (L. 793) B_{1, 3} (marg.) s. s D₁ D₂ तां (for ते). T G₂₋₄ वीरगां; G_{1, 5} (marg. as above) M_{1, 3-5} विराजं; M₂ वीरजद् (for वसुधां). B₁ द्रुदुहुवसुधां तदा (for the post. half).

छिन्नप्ररोहणं दुग्धं पात्रमौदुम्बरं शुभम् ।
उदयः पर्वतो वत्सो मेरुदोर्गन्धा महागिरिः ।
रत्नान्योषधयो दुग्धं पात्रमश्ममयं तथा ।
दोग्धा चासीत्तदा देवो दुग्धमूर्जस्करं प्रियम् । [800]
असुरा दुदुहुर्मयामामपात्रे तु ते तदा ।
दोग्धा द्विमूर्धा तत्रासीद्वत्सश्चासीद्विरोचनः ।
कृषिं च सस्यं च नरा दुदुहुः पृथिवीतले ।
स्वायंभुवो मनुर्वत्सस्तेषां दोग्धाभवत्पृथुः ।
अलाबुपात्रे च तथा विषं दुग्धा वसुंधरा । [805]

धृतराष्ट्रोऽभवद्दोग्धा तेषां वत्सस्तु तक्षकः ।
सप्तभिर्म्रद्धा दुग्धा तथा चाक्षिष्टकर्मभिः ।
दोग्धा बृहस्पतिः पात्रं छन्दो वत्सस्तु सोमराट् ।
अन्तर्धानं चामपात्रे दुग्धा पुण्यजनैर्विराट् ।
दोग्धा वैश्रवणस्तेषां वत्स आसीत्कुबेरकः । [810]
पुण्यगन्धान्पद्मपात्रे गन्धर्वाप्सरसोऽदुहन् ।
वत्सश्चित्ररथस्तेषां दोग्धा विश्वरुचिः प्रभुः ।
स्वधां रजतपात्रे तु दुदुहुः पितरश्च ताम् ।
वत्सोऽत्र वत्सरस्तेषां यमो दोग्धा तथान्तकः ।

— (L. 794) Dn1 S (except G5) सस्यं (for पूर्व). Dn1 Dr.8 S (except G5) उपतस्थुर; D4 समं तस्थुर; D6 समतं (for समुत्त). — (L. 795) D4 सा निष्कं; Dr.8 अतिष्ठद्; T G2-4 सातीव (for सातिष्ठद्). B Dn2 Dr.8 दोग्ध; Dc1 D1-6 दोग्ध्री; Dn1 दोग्धा (for दोग्धन्). Dn1 D5.8 G5.4 चेच्छति; D2 [अ]वेक्षति. — (L. 796) S तालः (M1.2 'लं') (for शालः). T G2-4.5 (inf. lin. as above) M1.2 पणो (for पुक्षो). T G2-5 M द्विजद्रुमः; G1 [अ]मवद्रुमः (for [अ]मवत्तदा). — (L. 797) D1 D2 छिन्नं; T1 G2-5 M3-5 भिन्न- (for छिन्न-). B1-3 औहुं (B8 'हुं')वरं (for औदुम्बरं). — (L. 799) G5 स्वर्ण-मयं (for अश्म). Dn2 D5 G5 तदा. — After line 799, Dn1 Dr.8 ins.:

देवानामभवद्वत्सः पात्रमिन्द्रो हिरण्मयम् ।
while, after line 799, D5 ins.:

अमरा दुदुहुर्वीर्वा स्वर्णपात्रेऽथ वृत्रहा ।
D5 ins. after line 799:

देवैर्दुग्धा वसुमती विष्णुर्वत्सस्तदाभवत् ।
On the other hand, after line 799, S ins.:

देवानां वत्स इन्द्रोऽभूत्पात्रं दारुमयं तथा ।

[M3-5 तदा (for तथा).]

— (L. 800) D4 repeats from तदा देवो up to असुरा दु (in line 801) after the prior half of line 802. Dn1 Dr.8 S च सविता; D4 (both times).6 वासीत्ततो (D6 'दा') (for चासीत्तदा). T G2-5 ओजस्करं (for ऊर्जं). D4 (second time) परं (for प्रियम्). — (L. 801) Dc1 मधम् (for मायाम्). B2 D2 अयः- (for आम-). B4 वै; Dn1 Dr.8 तां (for ते). S अयः-पात्रे तु तामय (for the post. half). — (L. 802) S शुक्रोद् (for तत्रासीद्). Dn1 Dr.8 दोग्धा ह्यस्याभव-च्युक्तो (for the prior half). Dn2 त्वासीद्; D4 आ

(for चा). — (L. 803) D4 तदा (for नरा). D5 कृषिं सस्यं चापि नरा (for the prior half). G4 धरणीतले (for पृथिवी). — (L. 804) Dn2 D5 [5]मवद्; D5 महा- (for मनुर्). B1.8 (marg. as above) Dc1 Dn2 D5 प्रभुः (for पृथुः). — After line 804, D5 ins.:

नागाश्च दुदुहुः क्षोणीं स्वदुग्धं परमारकम् ।

— (L. 805) B4 -पात्रे तु; Dn2 -पात्रं च (for -पात्रे च). Dn1 Dr.8 पुनर्; D4 तदा (for तथा). S अलाबुपात्रे तु (G1.2 'त्रे तु) विषं (for the prior half). T G1-3 M1.2 नागैर्; G4 M3-5 तदा (for विषं). D5 दुग्धं (for दुग्धा). G5 तदा दोग्धा च वासुकिः (for the post. half). — (L. 806) Dn1 Dr.8 transp. तेषां and वत्सस्. Dr.8 च (for तु). — (L. 807) Dn1 Dr.8 पुनर् (for तदा). D5 S दुग्धं (for दुग्धा). D4 ऋषिभिः सप्तभिर्म्रद्धा (for the prior half). Dn2 D5.6 ततश्; D4 lacuna; S तपश् (for तथा). D4 वा (for च). Dn1 Dr.8 तत्र दोग्धा बृहस्पतिः (for the post. half). — (L. 808) Dn1 Dr.8 कृत्वा छंदोमयं पात्रं (for the prior half). Dn1 Dr.8 तेषां (for छन्दो). B2-5 D1.2 च (for तु). — B4 om. (hapl.) line 809. Dr.8 reads lines 809-815 twice (without var.). — (L. 809) Dn1 Dr.8 आम-पात्रे; D4 वामं; G1 M त्वाम्; G2 सोमं (for चामं). Dn1 Dr.8 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of line 811. D1 दोग्धा; D5 S (except G2) दुग्धं (for दुग्धा). — (L. 810) G1 M1.2 तु वरुणस् (for वैश्रवन्). Dn2 D5-6 बृषध्वजः; T G5 कुबेरजः (for कुबेरकः). B Dc1 D1.2 वत्सश्चासीद् (B1.5 'ह')ध्वजः (for the post. half). — (L. 811) S पुण्ययं (for 'गन्धान्). G1 पद्मपात्रे; G4 पुष्पपात्रे (for पद्म). — (L. 812) Dn2 D5.6 G5 चैत्ररथस् (for चित्र). D4 विश्व-कविः; S वसुरपि (G1.2 M 'रुचिः') (for विश्वरुचिः). D5.6 च यः (for प्रभुः). — (L. 813) Dn2 D5.6-

एवं निकायैस्तैर्दुग्धा पयोऽभीष्टं हि सा विराट् । [815]

यैर्वैतयन्ति ते ह्यद्य पात्रैर्वत्सैश्च नित्यशः ।

स यज्ञैर्विविधैरिष्ट्वा पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ।

संतर्पयित्वा भूतानि सर्वैः कामैर्मनःप्रियैः ।

हैरण्यानकरोद्राजा ये केचित्पार्थिवा भुवि ।

तान्ब्राह्मणेभ्यः प्रायच्छदश्चमेघे महामखे । [820]

षष्टिनागसहस्राणि षष्टिनागशतानि च ।

सौवर्णानकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तान्ददौ ।

इमां च पृथिवीं सर्वां मणिरत्नविभूषिताम् ।

सौवर्णानकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तां ददौ ।

स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया । [825]

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पयथाः ।

अयञ्जानमदाक्षिण्यमधि श्वेत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

रामो महातपाः शूरो वीरलोकनमस्कृतः ।

जामदग्न्योऽप्यतियशा अवितृप्तो मरिष्यति ।

यस्याभ्रमनुपयेति भूमिं कुर्वन्विषांसुलाम् । [830]

न चासीद्विक्रिया यस्य प्राप्य श्रियमनुत्तमाम् ।

स्वा (for स्वां). B Dc1 Dn2 D1-6 G2-5 -पात्रेषु (for -पात्रे तु). T G1.2 तु; G5 M स्व (for च). — (L. 814) B D वैवस्वतस् (for ज्ञ वत्सरस्). B Dc1 Dn2 D1-6 [अं] तक्तदा (B1 D2-5 'या'); Dn1 Dr.8 [अं] तक्तः स्वयं (for तथान्तकः). — (L. 815) D2 सर्वजनैर् (for निका-यैस्ते). B1-3 Dc1 D1 पयोभीष्टानि; Dn1 Dr.8 S पयांसीष्टानि (for पयोऽभीष्टं हि). D3.6 पयोमिष्टान्नसा- (D5 'न्नसं') विराट्; D4 पयोमिस्तु विशो विराट्; D6 पयोमिष्टानिर्षं विराट् (for the post. half). — Line 816 is partly damaged in G2. — (L. 816) Dc1 तैर् (for यैर्). Dn Dr.8 दृष्टाः; G1 M तु (M2-5 दृ) ता (for ह्यच). D2.6 ये वर्तयंते ते स्व (D6 ह्य) च; D4 वर्त-यिष्यंति ते ह्यच; D5 यैर्वैतयंते ते दृष्टाः; T G2-5 निवर्तयंति ये रुद्राः (for the prior half). Dn1 Dr.8 वैन्नेन (for वत्सैश्च). S (G2 damaged) पृथुं (G1 M1.2 दिष्टो; G5 दिष्टा; M2-5 दृष्टे) दैन्वे च (G1.5 M 'न्नेन) सर्वशः (for the post. half). — (L. 817) B1.3-5 Dc1 D1.2 यज्ञैश्च (for स यज्ञैर्). B1-3 Dc1 Dn2 D1.2.4 'दैप्यः; Dr दैन्वाः (for दैन्वः). — (L. 818) Dn D5.7 S (except G5) सर्व- (for सर्वैः). — D2 om. lines 819-822. — (L. 819) D2-6 हिरण्यान् (for हैर्). Dn1 Dr.8 राजो (for राजा). Dr यः (for ये). D5 यान्काश्चिपार्थिवान्भुवि; G5 यां कांचित्पार्थिवो भुवि (for the post. half). — (L. 820) Dn1 Dr.8 तां (for तान्). T अश्वमेधैर् (for 'मेघे'). — (L. 821) G2 damaged the prior half. B1.2 Dc1 D1 G1 M1.2 षष्टि; B4 Dn D2-6.8 T G2.4 M2-5 षष्टिर् (for षष्टि). B1.2 Dc1 D1 G1 M1.2 षष्टि; B4 Dn D2-8 T G2.4 M2-5 षष्टिर् (for षष्टि). — (L. 822) B1.2 (marg.) D1 सौवर्णानि (for सौवर्णान्). — Dn2 D2-6 om. (hagl.) lines 823-824. — (L. 823) S (except G5) य इमां (for इमां च). — Dc1 D2 om. line 824. — (L. 824) B1-3 Dn1 D1 सौवर्णान् (for 'र्णान्'). S कृत्वा हिरण्मयीं राजा (for the prior half).

S ह्यमह (G1.5 'स') त (for च तां ददौ). — (L. 826) T G2-5 पुण्यतमस् (for 'तरस्'). — D2 M2 om. line 827. G2 partly damaged. — (L. 827) T G1.2-5 M1.2.4 अदक्षिण्यम् (for अदा'). B Dc1 Dn1 D1.2-8 अभि; Dn2 अति; T अयि (for अयि). Dn1 Dr.8 श्वित्य; Dn2 सैव्य; D1 श्वैत्य; D2.4 श्वैव्य; D6 चैत्य; T G2 श्वैत्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn2 D1.2-6 व्याहरन् (D6 'म्'); Dn1 [अ] व्याहरत्; Dr.8 [अ] व्याहरत् (for [उ] दाहरत्). — Colophon. — Sub-parvan : MSS. अभिमन्युवच. — Adhy. name : B Dc1 Dn2 D2-6 षोडशराजिकं; Dn1 D2 'राजकीयं; D1 'राजकं; T G2.4 'राजके पृथुचरितं; G2 पृथुचरितं. — Adhy. no. : B2 Dn1 67; D2 60; D3 S 66. — Stoka no. : Dc1 32; Dn1 31. — (L. 828) Dn2 D2.4.6 T G2-5 M2 वीरो (for वीर-). — (L. 829) Dn1 Dr.8 [s] प्रतियशाः; D4 M2 [s] प्यति-शया; T G2.4 ह्यतिशया; G2 ह्यतिशया; G5 महाराज (for स्यतियश). Dn1 Dr.8 सोविचुप्तो गमिष्यति (for the post. half). — (L. 830) B1.3 यः सायम्; B2.4.5 Dc1 Dn D1.2 यसाद्यम्; T G2.4 M2 (sup. lin. as above) यक्षासी (M2 'मि') र्; G2 यस्यायम् (for यस्या-भ्रम्). D2.4.6 यस्मात्समनुपये (D4 'तुप्ये') ति; D5 यज्वा-मन्योप्यतियशाः; G5 यक्षाश्रमनुपयेति (for the prior half). B Dc1 Dn2 D1.2.5 इमां सुखां (B2 D2.5 'खं'); D3 इमां शुभां; Dr.8 विषांशुलां (for 'सुलाम्'). D4 भूमिमुर्वी समा शुभाः (sic); D6 भूमिमुर्वीमिमां शुभां (for the post. half). — (L. 831) T G2-5 तस्य (for यस्य). — After line 831, S ins. :

जामदग्न्यो न ते राजन्कच्चिच्छ्रोत्रमुपागतः ।

येनैकेन पुरा राजन्कुन्डेन हतबन्धुना ।

भृगुमिस्ताम्यमानेन त्राहि रामेति विस्तरम् ।

विःसप्तकुर्वो भूमिर्यत्कृता निःक्षत्रिया पुरा ।

[(L. 1) G1 M रामः (for राजन्). G1 M1-4 कच्चि

यः क्षत्रियैः परामृष्टे वत्से पितरि चुक्रुधे ।
ततोऽवधीत्कतवीर्यमजितं समरे परैः ।
क्षत्रियाणां चतुःषष्टिमयुतानि सहस्रशः ।
तदा मृत्योः समेतानि एकैकं धनुषाजयत् । [835]
ब्रह्मद्विषां चाथ तस्मिन्सहस्राणि चतुर्दश ।
पुनरन्यानि जग्राह दन्तकूरे जवान ह ।

(for कश्चित्). — (L. 3) G₁ M_{1.2} चोधमानेन; M₃₋₅ ग्राध्वं (for ताम्य°). — (L. 4) G₁ M या भूमिः (for मूर्धन्यैव). G₂ पुरा निःक्षत्रिया कृता (for the post. half).]

— (L. 832) S क्षत्रिय- (G₅ °यः) (for क्षत्रियैः). Dn₁ परामृष्टैर्; Dn₂ D_{3.6} पुरा मृष्टे; D_{4.5} पुरा सृष्टैर्; D_{7.8} पुरोत्सृष्टैर् (for परामृष्टे). S (G₂ damaged) वत्सः (for वत्से). B_{1-3.5} D_{2.5} चाब्रुवन्; B₄ Dn₂ D_{3.6} चा (D₆ वा) ध्रुवं (Dn₂ 'वै'); Dc₁ (marg.) D₁ चा (D₁ वा) मृशं (for चुक्रुधे). Dn₁ D_{7.8} हते पितरि चाब्रवीत्; D₄ वने पितरि धाति (for the post. half). — (L. 833) Dc₁ Dn₂ D₄ M₃₋₅ अजितः (for 'तं'). — (L. 834) B₄ om. (hapl.) from सहस्रशः up to मुसलेनाघ्नन् (in line 838). Dn₂ D₄₋₆ अयुतान्युधि संहशः (D₄ 'वशः'; D₆ 'हताः'); D_{7.8} S अयुतान्य (D_{7.8} G_{1.2} 'न्य') रिसंवहा (for the post. half). — (L. 835) Dn₁ D_{7.8} S सरस्वत्यां (for तदा मृत्योः). B₅ Dn₁ D_{7.8} S एकेन (for एकैकं). T G_{3.4} [अ]हनत्; G_{1.2.5} M [अ]वधीत् (for [अ]जयत्). — (L. 836) Dn₁ D_{7.8} वधे; D₄ वाथ (for चाथ). G₅ यस्मिन् (for तं). S (G₅ sup. lin. as above) सराष्ट्राणि (for सहस्राणि). — (L. 837) B₅ D_{3.6} पुनरन्यास्त्रिजग्राह (for the prior half). D_{3.6} दूतैः (for दन्त-). B_{1.2} (marg. as above).⁵ Dc₁ Dn D_{1-3.5-8} कूरं; D₄ कूटे (for कूरे). B₃ Dn₂ D_{3.5.6} च (for ह). G₆ संजघान सहस्रशः (for the post. half). — (L. 838) G₂ partly damaged. B₁₋₃ मुषलेन; Dc₁ D_{1.3.4.6} मुशलेन. B₁ (marg. as above) Dc₁ D₃ T G_{3.4} अघ्नत्; B₅ अहन् (for अघ्नन्). Dn₁ D_{5.7.8} सहस्रं मुश (Dn₁ 'स') लैर (D₅ 'नि') घ्नन्; G₆ मुसलेनापि तान्यघ्नत् (for the prior half). D₄ बाहुना; D₆ अपि च (for असिना). — (L. 839) D₆ ऊर्द्ध वनात्; D_{7.8} उर्द्धवधः; T G_{1-3.5} M_{1.2} उर्द्धधितं; G₄ उर्द्धधनं; M₃₋₅ 'धतः' (for उद्ग्रन्धनात्). Dn₂ D₃₋₈ तु (for च). — After the prior half of line 839, Dn₁ D_{7.8} S Bom. ed. ins. :

सहस्रमुदके धृतम् ।

दन्तान्मक्त्वा सहस्रस्य कर्णनासं न्यकुन्तत

ततः सप्तसहस्राणि कटुभूमपाययत् ।

सहस्रं मुसलेनाघ्नन्सहस्रमसिनावधीत् ।
उद्ग्रन्धनात्सहस्रं च हैहयाः समरे हताः ।
सरथाश्वराजा वीरा निहतास्तत्र शेरते । [840]
पितुर्वधामर्षितेन जामदग्नयेन धीमता ।
निजघ्ने दशसाहस्रात्रामः परशुना तदा ।
न ह्यमुश्यत ता वाचो यास्तैर्भुशमुदीरिताः ।

शिष्टान्बद्धा च हत्वा च तेषां मूर्ध्न्यभिहत्य च ।

गुणवतीमुत्तरेण खाण्डवाद्दक्षिणेन च ।

गिर्यन्ते शतसाहस्राः ।

[5]

[(L. 1) D₇ om. सहस्रं. T G M_{1.2.5} कुनं (for धृतम्). M_{3.4.5} (sup. lin.) सहस्रमुदकुन्तत. — (L. 2) Dn₁ T G M₃₋₅ सहस्रं च (for 'सस्य'). Bom. ed. कर्णा-
त्रासान् (for कर्णनासं). S निजकर्णास्तथाकरोत् (for the post. half). — (L. 3) Bom. ed. -सहस्राणां. D₃ S कण- (for कटु-). Dn₁ करीषभूमपाययत् (for the post. half). — (L. 4) Bom. ed. वै (for च). G₄ अप-
हत्य; Bom. ed. विमिश्र (for अभिहत्य). Dn₁ D_{7.8} तेषां मूर्ध्नां निपीड्य च; G₅ 'र्ध्नाभिषिच्य च (for the post. half). — (L. 5) S खाण्डवं (for 'वाद्'). — (L. 6) G₂ damaged. S शेरते (for गिर्यन्ते).]

B₂ om. the post. half. T G₃₋₅ हयाश्वः; G₁ M हैहयाः. Dn₂ D_{3.4.6} हैहयान्समरेवधीत् (for the post. half). — D₃ om. lines 840-841. — (L. 840) S सगजाः स (G_{1.2} M 'जाश्व') रथा वीरा (for the prior half). T रामेणैके विदुर्धवाः; G_{1.3-5} M रामेणैकेन दुर्धवाः; G₂ M₅ (sup. lin.) रामेणैकेन दुर्धवाः (for the post. half). — (L. 841) Dn₂ वधादुषितेन; D₃ वधादुःषि (for वधामर्षि°). — For line 841, Dn₁ D_{7.8} subst.:

संभूतैः शतसाहस्रैर्माक्षपैः क्षत्रियान्वितैः ।

[Dn₁ क्षत्रियाहतैः (for 'न्वितैः').]

while, S subst. for line 841 :

राम रामेत्यभिक्कुष्टैर्माक्षपैः क्षत्रियादितैः ।

[T G₂₋₄ अभिक्कुष्टो; G₅ 'कुष्टैर्' (for 'कुष्टैर्').]

— (L. 842) G₁ M शत- (for दश-). Dn₁ D_{7.8} परान् (for रामः). B₄ तथा; Dn₁ [अ]हनत्; D_{7.8} हतान् (for तदा). — (L. 843) B₄ Dn₂ D₁ तां वाचं; D₅ ता वाचं (for ता वाचो). D₄ न स ह्यमुष्यतां वाचं; D₆ न ह्यमर्षत तां वाचं; D_{7.8} न ह्यमुष्यत तां वाचं; S नामुष्य (G_{4.5} 'ष्य' त वचस्वाहि (G_{4.5} 'स्ताभिर्') (for the prior half). B₄ उदीरिता; T G₂₋₄ M₃₋₅ 'रितं'. D_{3.6} या या (D₆ यास्तैः) स्तैः समुदीरिताः; D_{4.5} या तैर्ध्व-

भृगो रामाभिधावेति यदाक्रन्दन्द्रिजोत्तमाः ।
 ततः काश्मीरदरदान्कुन्तिक्षुद्रकमालवान् । [845]
 अङ्गवङ्गकलिङ्गांश्च विदेहांताप्रलिसकान् ।
 रक्षोवाहान्तीतिहोत्रास्त्रिगार्तार्त्तिकावतान् ।
 शिवीनन्यांश्च राजन्यान्देसो देशे सहस्रशः ।
 निजवान् शितैर्बाणैर्जामदभ्यः प्रतापवान् ।
 कोटीशतसहस्राणि क्षत्रियाणां सहस्रशः । [850]
 इन्द्रगोपकवर्णस्य बन्धुजीविनभस्य च ।
 रुधिरस्य परीवाहैः पूरयित्वा सरांसि च ।
 सर्वानष्टादश द्वीपान्वशमानीय भार्गवः ।

ईजे क्रतुशतैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
 वेदीमष्टनवोत्सेधां सौवर्णां विधिनिर्मिताम् । [855]
 सर्वरत्नशतैः पूर्णा पताकाशतमालिनीम् ।
 ग्राम्यारण्यैः पशुगणैः संपूर्णा च महिमाम् ।
 रामस्य जामदग्न्यस्य प्रतिजग्राह कश्यपः ।
 ततः शतसहस्राणि द्विपेन्द्रान्हेमभूषणान् ।
 निर्दस्युं पृथिवीं कृत्वा शिष्टेष्टनसंकुलाम् । [860]
 कश्यपाय ददौ रामो हयमेधे महामखे ।
 त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः ।
 इष्ट्वा क्रतुशतैर्वीरो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

मुदीरिता; Dr. 8 मात्रा मृशमुदीरिता (for the post. half). — (L. 844) B₄ भृगो; S भृशं (for भृगो). T G₈. 4 रामो (for राम). B₁ (marg.) Dn D₄. 6 अभिधानेति (for अभिधावेति). T यदाक्रन्द (for "दन्"). Dn₁ Dr. 8 द्विजोत्तमं. — (L. 845) G₁ M₁. 2 तदा (for ततः). D₁ कश्मीर-; D₄ कुन्ति; D₅. 6 कुन्तीन् (for कुन्ति-). D₁ छत्रक- (for "छुद्रक-"). S (except G₅) -मालवान्. — (L. 846) Dn₁ S -कलिङ्गैर्दान् (for कलिङ्गांश्च). Dr. 8 अंगवं (D₈ "गा वं") गाः कलिङ्गैर्दो (D₈ "द्रा") (for the prior half). B₁ चाम-; D₁ G₁ M₁. 2. 5 ताम-; M₃. 4. 5 (sup. lin.) तान- (for ताम्-). Dr. 8 विदेहांतामलिसकाः (for the post. half). — (L. 847) Dn₁ रक्षोवाहान्; Dn₂ D₄. 5 राजावहान्; S कुंभाव (G₂ "प" हान् (for रक्षोवा)). Dr. 8 शत्रु (D₈ "त्र्यु" द्रह्मानीति-होत्रात् (D₈ "त्रा") (for the prior half). D₃ आर्त्तिकावतान्; G₅ मार्तागचरान् (for मार्त्तिकावतान्). Dr. 8 त्रिगार्तार्त्तिकावतानि (hypermetric) (for the post. half). — D₂ om. line 848. D₈ om. lines 848-849. — (L. 848) Dn₁ अन्याश्च. Dn₂ D₈-6 तु (for च). T G₁-4 M राजैर्दान्; G₅ राजैर्द्र (for राजन्यान्). B D₁ Dn₂ D₁. 3. 4. 6 देशान्देशान्; D₅ देशादेशात् (for देशे देशे). — (L. 850) B₂ कोटीः; Dn₁ D₁. 7. 8 कोटि- (for कोटी-). D₄ सहस्रांशः (for "त्राणि"). D₄ om. the post. half. S [अ]थावधीत् (for सहस्रशः). — (L. 851) D₄. 5 इन्द्रगोप-सवर्णस्य (for the prior half). T निरुज्य (for -निभ-स्य). — (L. 852) B₁-4 D₁ D₅ G₂ परीवापान्; Dr. 8 परीवाप्यः; T G₃-5 "वाहान्"; G₁ M परिष्ठावैः (for परीवाहैः). D₄ परीवाहैः पूरयित्वा सर्वाण्येव सरांसि च. — (L. 854) D₅ इष्टैः (for ईजे). — D₂ om. lines 855-857. — (L. 855) G₂. 4 वेदिन् (for वेदीम्). B D₁ Dn₁ D₁. 3. 6. 7 अष्टनलोत्सेधां; D₄ अष्टमलो; D₈ G₁ M (D₅ sup. lin.) अष्ट (D₈ "ष्टा" तलो; T G₂-4 M₅ अष्टादशो; G₅ ऋष्टतलो (for अष्टनलो).

B₅ D₁ D₃ सौवर्णी; Dr. 8 सौवर्ण- (for "र्णा"). — D₄ om. line 856. D₁ reads line 856 twice. — (L. 856) D₄. 6 सर्वे (for सर्व-). Dn₁ G₂ रत्नमयैः; Dr. 8 "चयैः (for "शतैः"). Dn₁ Dr. 8 S (except G₅) श्वज-मालिनी (for "शत"). — (L. 857) Dn₁ D₅. 8 ग्राम्यारण्यैः (for ग्राम्या). T G₂-4 च पशुभिः (for पशुगणैः). — D₂ transp. lines 857 and 858. B (except B₄) D₁ D₁. 3-7 S repeat (without var.) line 858 after line 859. — (L. 858) D₂ रामः श्रीमाजामदग्न्यः (for the prior half). B₂ D S काश्यपः (for क). — B₂ D₃ om. line 859. — (L. 859) Dn₁ Dr. 8 शतं (for ततः). G₄ शतं (for शत-). B₄. 5 गर्जैर्दान्; G₂ द्विपानां; G₄ द्विजैर्दान् (for द्विपेन्द्रान्). B₄. 5 S (G₂ corrupt) भूषितान्; D₁ -मालिनः (for -भूषणान्). — (L. 860) G₅ निर्दस्युं (for निर्दस्युं). Dn₁ विशिष्ट- (for शिष्टेष्ट-). T G₃. 4 -वत्सलः; G₁ M वत्सलां; G₅ -वत्सलान् (for -संकुलाम्). D₈ कृत्वा शिष्टेष्टनकुलां (for the post. half). — (L. 861) B₂ D₁. 2 S काश्यपाय (for कश्यप). D₅ सुमोच ह (for हयमेधे). — (L. 862) B₅ Dn₁ D₁. 4-8 त्रि- (for त्रिः). B₅ Dn₂ D₁-6 वारान् (for -कृत्वः). Dn₁ Dr. 8 इमां; D₂ पुरा (for प्रभुः). D₅ कृत्वा निःक्षत्रियाभिव्युः; S येन निःक्षत्रिया कृता (for the post. half). — (L. 863) Dr. 8 यज्ञशतैर् (for क्रतु). S तैस्तैर् (for वीरो). S त्वमहं (G₄. 5 "स" त (for ह्यमन्यत). — After line 863, B D Bom. ed. ins.:

सप्तद्वीपां वसुमतीं मारीचोऽगृह्णत द्विजः ।

रामं प्रोवाच निर्गच्छ वसुधातो ममाज्ञया ।

— (L. 864) D₁ S काश्यपस्य (for क). S उत्सायं (for प्रो). — After line 864, Dn₁ Dr. 8 ins.:

कुङ्कुणेषु नरश्रेष्ठो महेन्द्रे पर्वतेऽवसत् ।

[Dn₁ द्विजश्रेष्ठो (for नरश्रेष्ठो). Dr. 8 कुङ्कुणेषु सः श्रेष्ठो (for the prior half). D₈ [S] विशत् (for अवसत्).]

स कश्यपस्य वचनात्प्रोत्सार्य सरितां पतिम् ।
 इषुपते युष्मां श्रेष्ठः कुर्वन्ब्राह्मणशासनम् । [865]
 अथ्यावसद्गिरिश्रेष्ठं महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ।
 एवं गुणशतैर्जुष्टो भृगूणां कीर्तिवर्धनः ।
 जामदग्न्योऽप्यतिथशा मरिष्यति महाद्युतिः
 त्वया चतुर्भद्रतरः पुत्रात्पुण्यतरस्तव ।
 अयज्ज्वानमदाक्षिण्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । [870]
 एते चतुर्भद्रतरास्त्वया भद्रशताधिकाः ।
 मृता नरवरश्रेष्ठा मरिष्यन्ति च सृज्य ।

Colophon.

— (L. 865) Dn1 D7.8 ब्रह्मण्यो ब्राह्मणश्रेष्ठः; S इषुपेपुमतां श्रेष्ठो (for the prior half). — After the prior half of line 865, S ins.:

महेन्द्रं गिरिमाविशत् ।

ब्राह्मणो ब्राह्मणश्रेष्ठः.

[(L. 1) G1 M1.2 महेन्द्र- (for महेन्द्र). M3-5 आव-
 तन् (for आविशत्).]

— (L. 866) Dn1 D7.8 गिरिश्रेष्ठे (for "श्रेष्ठ"). Dn1 D7.8 महेन्द्रं मारुतोपमः; S "द्रमकुतोभयः (M4 "यं") (for the post. half). — (L. 867) B4 D2 S युक्तो; Dn1 D7.8 श्रेष्ठो; Dn2 तुष्टो (for जुष्टो). — (L. 868) G2 partly damaged. B2-5 D2 M4 ह्यतिथशा; Dn1 D7 ह्यतितया; D8 ह्यतिथया (for ऽप्यतिथशा). Dn2 पतिष्यति (for मरिष्यति). B1 महामतिः (for "द्युतिः"). T G1.3.4 M अविदुः (M1.2 "पि त")तो मरिष्यति; G5 चतुर्भद्रतरस्त्वया (for the post. half). — After line 868, M5 ins.:

स केन्मरिष्यति सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।

— (L. 869) T G2-4 पुण्यतमस् (for "तरस्"). D6 G4 त्वया (for तव). G5 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनु-
 तप्यथाः. — (L. 870) T G2-5 M1-4 अदक्षिण्यं (for अदा). D4 अभि शैष्येति व्याहरन्; G1.5 M3-5 अधि
 शैष्येत्पुत्राहरत् (for the post. half). — G5 M3-5 om.
 lines 871-872. — (L. 871) Dn1 D7.8 तथा
 (for त्वया). T G2-4 तव (G2 त्वया) पुत्राधिकास्तथा;
 G1 M1.2 त्वया भद्रायुताधिकाः (for the post. half).
 — (L. 872) B1-3.5 Dn2 D1-6 -वरश्रेष्ठ (for -वरश्रेष्ठा).
 B4 मृता नृपा नरश्रेष्ठ (for the prior half). D2.6 संजय
 (for सृज्य). — Colophon om. in D7.8. — Sub-
 parvan: MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name: B Dc1
 D2-6 षोडशराजिकं; Dn1 "राजकीयं; Dn2 "राजीयं; D1.2

व्यास उवाच ।

पुण्यमाख्यानामायुष्यं श्रुत्वा षोडशराजकम् ।
 अव्याहरन्नरपतिस्तूष्णीमासीत्स सृज्यः ।
 तमब्रवीत्तथासीनं नारदो भगवानुषिः । [875]
 श्रुतं कीर्तयतो मह्यं गृहीतं ते महाद्युते ।
 आहो स्विदन्ततो नष्टं श्राद्धं शूद्रापताविव ।
 स एवमुक्तः प्रत्याह प्राञ्जलिः सृज्यस्तदा ।
 पुत्रशोकापहं श्रुत्वा धन्यमाख्यानामुत्तमम् ।
 राजर्याणां पुराणानां यज्वनां दक्षिणावताम् । [880]
 विसयेन हते शोके तमसीवाकैतेजसा ।

"राजकं; T G3.4 "राजके जामदग्न्यचरितानुवर्णनं; G1.2 M1.2
 जामदग्न्यचरितं. — Adhy. no.: B1 D3 S 67; B2 Dn1
 68; D2 61. — Śloka no.: Dc1 24; Dn1 26.
 — (L. 873) G5 पुण्यं षडशस्यमाख्यानं; M3-5 पुण्यमायुष्य-
 माख्यानं (for the prior half). B Dc1 Dn2 D1-6 -रा-
 जिकं (for -राज"). — (L. 874) B1 तु; Dn1 D7.8 च
 (for स). D2.6.7 संजयः (for सृज्यः). — M2.4 om.
 lines 875-879. — (L. 875) D6 T G M1.2.5 तदा
 (for तथा). Dn1 D7.8 [आ]सीनो; T G M1.2 दीनो;
 M5 राजन् (for [आ]सीनं). — (L. 876) Dn1 D7.8 S
 (M3.4 om.) कश्चिन्मया व्याहृतं यद् (G6 ते) (for the prior
 half). S (M3.4 om.) हृदये तस्मिन् (G6 M "रं") तव
 (for the post. half). — (L. 877) B2.5 Dc1 Dn2
 D1-6 अहो (for आहो). T G3.4 नान्यतो; M5 नान्वतो
 (for अन्ततो). Dn1 D7.8 अ(D7 आ)हो स्विदनुशोचध्वं;
 G1 M1.2 अहो नालंततो नष्टं (for the prior half). G1
 M1.2 शूद्रपताव. Dn1 D8.4.6 श्राद्धं शूद्राहृतं य(D6 त)था;
 Dn2 D5 श्राद्धं ते दी(D5 तद्दी)यतामिति; D7.8 शान्तं शूद्री-
 (D7 "द्रि)पतीनिव (for the post. half). — Before line
 878, S (M3.4 om.) ins. व्यासः. — (L. 878) Dn1
 D7.8 तम् (for स). Dn1 उक्तं (for उक्तः). D2 संजयस्
 (for सृज्यस्). B4 संजयः प्राञ्जलिस्ततः (for the post.
 half). — B4 om. lines 879-884. — (L. 879) B1-2.5
 Dc1 Dn2 D1-6 एतच्छ्रुत्वा (D8.6 तच्छ्रुत्वा तु) महाबाहो (for
 the prior half). Dn1 D7 अन्तुतं (for उत्तमम्). — Before
 line 880, G1 M1.2 ins संजयः. G2.4.5 om. lines
 880-884. — (L. 880) Dn2 D8.4.6.8 G1 M
 यच्चिनां. — (L. 881) D6 यस्मिन्नेन (for विसयेन).
 B1-3.5 Dc1 Dn2 D1.3-5 हते (for हते). Dn1 D7.8
 विसयो हि न मे शोको; G1 M विश्रवेण हतः शोकस् (for
 the prior half). Dn2 D4-6 G1 M तमासीव (for

विपाप्मास्म्यव्यथोपेतो ब्रूहि किं करवाण्यहम् ।

नारद उवाच ।

दिष्टयापहतशोक्स्त्वं वृणीष्वेह यदिच्छसि ।

तत्तत्प्रपत्स्यसे सर्वं न मृषावादिनो वयम् ।

सृञ्जय उवाच ।

एतेनैव प्रतीतोऽहं प्रसन्नो यद्भवान्मम । [885]

प्रसन्नो यस्य भगवान् तस्यास्तीह दुर्लभम् ।

नारद उवाच ।

पुनर्ददामि ते पुत्रं दस्युमिनिहन्तं वृथा ।

उद्धृत्य नरकात्कष्टात्पशुमप्रोक्षितं यथा ।

व्यास उवाच ।

प्रादुरासीत्ततः पुनः सृञ्जयस्याद्भुतप्रभः ।

तम्). Dn1 Dr.8 ह्यन्वीचार्कतेजसं (for the post. half). — (L. 882) G1 Ms-5 अनुशाधि त्वं ; G3 M1.2 अनु मां (M1.2 मा) शाधि (for अव्यथोपेतो). Dn1 Dr.8 विपाप्मा नष्टशोकोहं ; T विपापोस्त्यनु मां शाधि (for the prior half). Dn1 Dr.8 उत (for अहम्). S (G2.4.5 om.) यदा (T 'या' ल्य करवाणि तत् (for the post. half). — (L. 883) B1-8 Dc1 Dn2 D2-8 [अ]पहतः ; B5 'हुत' (for 'हत'). M1.2 गृहीष्व (for वृणीष्व). T G1.3 M1.2 transp. इह and यद्. Ms-5 च (for [इ]ह). Dn1 Dr.8 यमिच्छसि ; Dn2 D1.3.4.6 यदीच्छ' (for यदिच्छ'). — (L. 884) D3.4.6 संप्राप्त्य (D4 'प्य' ते (for प्रपत्स्यसे). S (G2.4.5 om.) तत्ते संपत्स्यते सर्वं (for the prior half). D3.6 अमृषा- (for न मृषा-). Dn1 Dr.8 त्व (Dn1 त) स्त्रियावादिनो वयं (for the post. half). G2 om. the ref. D1.2.6.7 संजय (for सृञ्जय). — Dn1 om. lines 885-886. — (L. 885) Dn2 च (for [ए]व). D1.3.6 च प्रतीतोहं (for प्रती'). S पाविनोहमनेनैव (for the prior half). D5 transp. प्रसन्नो and यद्. B1.2 (marg.), 3 Dr.8 भगवान् ; D2 [स]व भवान् (for यद्भवान्). — (L. 887) Bom. ed. मृतं (for पुनर्). Dc1 D2.6 G6 ददामि ; G2 दा-स्यामि (for ददामि). Dn1 D5-8 तथा ; D4 तदा (for वृथा). — (L. 888) B4.5 Dn2 D1-6 पशुवलोक्षितं (D1 'लोक्षणं ; D2.6 'लोक्षितं) ; T G3.4 'वलोक्षितं ; G1 Ms-5 'लोक्षितं (for 'प्रोक्षितं). B5 Dn2 D4.5 om. the ref. — (L. 889) Dn1 D8 यथा (for ततः). D2.6 संजयस्य (for सृञ्ज). Dn1 Dr.8 युधिष्ठिर ; D3.6 [अ]द्भुतः प्रभुः ; G3 [अ]द्भुतप्रदः ; G5 'प्रियः (for 'प्रमः). — (L. 890) Dr.8 प्रसन्नकृपिणा दत्तः (for the prior half). D5 कुबेरस्य सुतो यथा (for the post. half). S दत्तः प्रसन्नेन तदा कृपिणा दिव्य (G1 M1.2 'णादित्य' वचंता. — (L. 891) B2 प्रभुः ;

प्रसन्नेनर्पिणा दत्तः कुबेरतनयोपमः । [890]

ततः संगम्य पुत्रेण प्रीतिमानभवन्नृपः ।

इंजे च कतुमिर्मुख्यैः समासवरदक्षिणैः ।

अकृतास्त्रश्च भीतश्च न च सांनाहिको हतः ।

अयज्वा चानपत्यश्च ततोऽसौ जीवितः पुनः ।

शूरो वीरः कृतास्त्रश्च प्रमथ्यारोन्सहस्रशः । [895]

अभिमन्युर्गतः स्वर्गं पृतनाभिमुखो हतः ।

ब्रह्मचर्येण यान्कांश्चित्पञ्चा च श्रुतेन च ।

इष्टैश्च कतुमिर्यान्ति तांस्ते पुत्रोऽक्षयान्गतः ।

विद्वांसः कर्मभिः पुण्यैः स्वर्गमीहन्ति नित्यशः ।

न तु स्वर्गादयं लोकः काम्यते स्वर्गवासिभिः । [900]

तस्मात्स्वर्गगतं पुत्रमर्जुनस्य हतं रणे ।

Dn1 Dr.8 पुनः ; D4 नृप ; T G1.3.4 ततः ; G2 तदा (for नृपः). — (L. 892) G5 कतुशतैर् (for च कतु-भिर्). B Dc1 Dn2 D1-6 पुण्यैः ; Dn1 यज्ञैः (for मुख्यैः). — (L. 893) B1 अहतास्त्रश्च ; B2.4 D1.2.5 अकृतार्थश्च (for 'स्त्रश्च). T G2.8 हीनश्च ; G4 हीनं (for भीतश्च). B1 तु (for च). Dn1 सांनाहिका ; D1 शोच्योर्भको ; D3.4 सोमो (D4 'मे' भको ; Dr.8 G1 M संनाहको (Ms-5 'तो') (for सांनाहिको). Dn2 नराणां बहुना हतः ; D5 नराणां चाहुतो मृतः ; D6 न च सेव्यो न शोभदः ; T G2-5 न च संनाहकोविदः (for the post. half). — (L. 894) B Dc1 Dn2 D1.2.4-6 तु ; Dn1 न (for the first च). Dn1 जीवामि ते ; D4.6 [स]सौ जीवितात् ; Dr.8 G2 जीवा-पितः ; T G3.4 जीवायितः ; G1 M1.2 वै जीवितः ; Ms.6 (sup. lin.) जीवान्वितः ; M4 lacuna (for ससौ जीवितः). D8 पुरा (for पुनः). D5 ततोसौ जीवति पुमान् (for the post. half). — (L. 895) Dn1 श्रुतो (for शूरो). B4 D6 वीरः ; D2 मन्युः (for वीरः). B2.4 D1-8 कृतार्थश्च (for 'स्त्रश्च). B Dc1 Dn2 D1-6 प्रताप्य (for प्रमथ्य). — (L. 896) B Dc1 Dn2 D1-6 वीरः (for स्वर्ग). B4.5 D5.6 पुननाभिमुखे ; S संग्रामेभिमुखे. — (L. 897) B4 D2 वां ; Dn1 Dr.8 वे (for यान्). B3 T G Ms-5 लोकान् ; B4 D2 कांचित् ; Dn1 Dr.8 M1.2 लोकाः ; Dn2 कांसिद् ; D3 काश्चिद् (for कां). B4 श्रद्धया ; Dn1 Dr.8 यजुषा ; D3 यज्ञेन ; T G2.5 M1 प्रजया (for प्रजया). G2 धनेन (for श्रुतेन). D4 वा (for च). — (L. 898) B1-3.5 D1.6 शिष्टैश्च ; Dc1 सिष्टैश्च (for इष्टैश्च). D1.4.6 T G2-5 याति (for याति). B3 D3.4.6 च ; Dn2 तु (for ते). Dn2 D2 [स]क्षवां. T G1.3.4 M तान्सौ-भद्रो गतोक्षयान् ; G2 तान्सौभद्रोक्षयान्गतान् ; G5 सौभद्रोपि गतोक्षयान् (for the post. half). — (L. 899) M4

नेहानयितुं शक्यं हि किञ्चिदप्राप्यमीशितुम् ।
एवं ज्ञात्वा स्थिरो भूत्वा मा शुचो धैर्यमाप्नुहि ।
जीवन्त एव नः शोच्या न तु स्वर्गगतानव ।
शोचतो हि महाराज अवमेवाभिवर्धते । [905]
तस्माच्छ्लोकं परिलज्य श्रेयसे प्रयतेद्बुधः ।

प्रहर्षमभिमनं च सुखप्राप्तिं च चिन्तयन् ।
एतदाहुर्बुधाः श्रेयो न शोकः शोक उच्यते ।
एवं विद्वन्समुत्तिष्ठ प्रयतो भव मा शुचः ।
श्रुतस्ते संभवो मृत्योस्तपांस्यनुपमानि च । [910]
सर्वभूतसमत्वं च चञ्चलाश्च विभूतयः ।

इतिभिः (for कर्षभिः). B₂.₃ Dn₂ इच्छति (for ईहन्ति).
ईहन्ते स्वर्गमुत्तमं (for the post. half). — (L. 900)
D₂ न हि; M₃-5 ततः (for न तु). — (L. 901) D₅.
3 स्वर्ग (for स्वर्ग-). S तस्मात्स्वर्गं य (G₅ M₃-5 'ग'ग) तो
जन्तु (G₁.₅ 'तः पुत्रो) (for the prior half). G₁ M
इजुनस्य; G₅ [s]प्यजुनस्य (for अजुनस्य). T G₃.₄ सुतो
श्री; G₁ M [अ]च्युतो वशी; G₂ सुतो बली; G₅ [आ]त्मजो
श्री (for हतं रणे). — (L. 902) B₃ नेह प्रनायितुं शक्यं;
34 नेह नानयितुं शक्तः; B₅ नेहानाययितुं शक्यं; Dn₁
D₇.₈ स नेहानयितुं शक्यः; Dn₂ D₂ न चेहानयितुं शक्यः
D₂ 'क्यं); D₄ नेहानेयुं शक्यं हि; T G₃ पुनरानीय न
हस्य; G₁ M₁ नेहानयति न हस्य; G₂.₄ नेहादहति न हस्य;
35 नेहानीहति न हस्य (sic); M₂-5 नेहानीये (M₂ 'य) त
हस्य (for the prior half). Dn₂ D₂.₈ ईहितं; D₁
हितं; T G₁-4 M₁.₂ ईशितुः (for 'तुम्). B₄ कश्चिदप्रा-
प्यमीशितुं; B₅ किञ्चित्प्राप्येदमीशितं; Dn₁ D₇.₈ 'न्नप्राप्यमी-
D₈ 'मा'हितं; D₄ तत्र नाप्राप्यमीशितुं; D₅.₆ किञ्चि (D₅
हश्चि) न्नाप्राप्यमीशितुं; G₅ किञ्चिदस्याप्यमीहते (sic); M₃-5
द्वयसमीशितुः (for the post. half). — After line
902, B D ins.:

यां योगिनो ध्यानविविक्तदर्शनाः
प्रयान्ति यां चोत्तमयज्विनो जनाः ।
तपोभिरिद्वैरनुवान्ति यां तथा
तामक्षयां ते तनयो गतो गतिम् ।
अन्तात्पुनर्मावगतो विराजते [5]
राजैव वीरो ह्यमृतात्परिदग्धिभिः ।
तामैन्दवीमात्सन्तं द्विजोचितं
गतोऽभिमन्युर्न स शोकमर्हति ।

[(L. 1) B₄ या (for यां). Dn₂ D₄-6 ज्ञानः; D₅
ज्ञानि (for ध्यान-). B₂ -विमुक्त- (for -विविक्त-). — (L.
2) D₅ चैव; D₇.₈ याश्च (for यां च). B₁.₂ (marg.).
44 Dc₁ -यागयाजिनः; B₅ -याजिनो जनाः; Dn₁ -यज्ञयोगिनः;
D₅ -याजिनो जनः; D₇.₈ -यज्ञयाजिनः (for -यज्विनो जनाः).
— (L. 3) Dn₁ लज्जैर्; D₂ ईद्वैर् (for ईद्वैर्). Dn₁
ये वै; D₈ यद्वत् (for यां तथा). — (L. 4) Dn₁ तथाक्षयां
यति तपस्विनोपरे. — (L. 5) Dn₁ गतो गतिः; D₅ अथा
पुनर्; D₇.₈ यात्रापुं (for अन्तात्पुं). Dn₁ D₅-6 भागवतो;

Dn₂ भावततो (for 'गतो). Dn₁ D₇.₈ वरीयान् (for विरा-
जते). — (L. 6) D₂ राजैव. B₁ धीरो (for वीरो).
B₅ D₈ ह्यमृताशिभिः सह; Dn₂ D₈ [s]भि (D₈ 'सि) मतो-
मृताशिभिः; D₄ [s]भिनतोमृताशिभिः; D₅ [s]भिनतोमृता-
शिभिः (for ह्यमृतात्परिदग्धिभिः). Dn₁ D₇.₈ नो वा विहीनः
सहितोमृताशिभिः. — (L. 7) Dn₁ D₇.₈ चितोचि (D₇.₈
'चि) तां; Dn₂ D₈.₄.₆ द्विजेरितां; D₂ द्विजैषितां; D₅
विजैषितां (for द्विजोचितां). — (L. 8) Dn₁ हि (for
स).]

— (L. 903) T G₂ ततो (for एवं). G₁.₂ स्थितो (for
स्थिरो). B Dc₁ D₁.₂ जह्यरीन्; Dn₂ D₈-6 यतवाग्
(for मा शुचो). G₅ धैर्यम् (for धैर्यम्). — (L. 904)
Dn₁ न (for नः). S जीवन्ति पुरुषः शोच्यो (for the
prior half). D₁ च (for तु). B₁ Dc₁ D₇ S स्वर्ग-
गतो (for स्वर्गगत). B₂.₃ Dn₂ D₈.₄.₆ नृपाः (B₃ 'प);
D₇ [s]नृपाः; G₂ नृपः (for [अ]नृप). — (L. 905)
Dn₁ D₇.₈ सुशोचन्तमथा (Dn₁ 'थो) यस्तम्; T G₂-4 स
शोचन्ननवो य (G₃ 'वोर्ध') श्व; G₁ M संशोचानोप्यधेय (M₃-5
'धैर्य') श्व; G₅ न शोचानो**यो य (for the prior half).
Dn₂ D₈-6 दुःखम् (for अधम्). S अनुवर्तते (for अभि-
वर्धते). Dc₁ स्वधर्मो नाभिवर्धते (for the post. half).
— D₂ om. lines 906-908. — (L. 906) Dn₁ D₇.₈
T G M₁.₂ श्रेयसि; D₄ श्रेयसे (for श्रेयसे). D₅ प्रयतेत
यः (for 'यतेद्बुधः). M₃-5 धैर्यमाप्नुहि भूपते (for the post.
half). — (L. 907) Dn₁ D₄-8 T G₂-5 प्रहर्षं प्री (D₄-6
G₅ 'र्षं प्री) तिमानंदं; G₁ M प्रहर्षं प्री (M₃ 'र्षः प्री) तिरा-
(M₁.₂ 'मा' नंदः (for the prior half). D₄.₅ सुखं (for
सुख-). B₄ चिंतय (for चिन्तयन्). Dn₁ D₇.₈ S सुख-
मुत्तिकचित्तां (D₇.₈ G₁ M₃-5 'ता') (for the post. half).
— (L. 908) S शौचम् (for श्रेयो). B Dc₁ Dn₂ D₁.
3-6 एतद्बुद्धा बुधः शोकं (for the prior half). D₄ वः
(for न). Dn₁ D₇.₈ श्रेयः; D₅ (marg.) कर्तुम् (for
शोक). Dn₂ न करोत्यात्मनोहितं; S अ (G₅ आ) शौचं
शोकस्य (G₅ M₃-5 'क उ' च्यते (for the post. half).
— D₄ om. line 909. — (L. 909) Dc₁ Dn G₁.₂
4.6 विद्वान्; D₅ विद्वन् (for विद्वन्). Dn₁ D₇.₈
प्रसन्नो; D₅ प्रयत्तो; S सुमना (for प्रयतो). — (L. 911)
Dn₁ D₇.₈ श्रेयांसि (for तपांसि). — (L. 911)
D₄ *बलाश्च (for चञ्चल). S ब्रह्मणा चाभिमन्यो (G₄.₅ 'पि चो) दितं

सृजयस्य तु तं पुत्रं मृतं संजीवितं पुनः ।
एवं विद्वन्महाराज मा शुचः साधयाम्यहम् ।

संजय उवाच ।

एतावदुत्त्वा भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।
वागीशाने भगवति व्यासे व्यञ्जनमःप्रभे । [915]
गते मतिमतां श्रेष्ठे समाश्रय्य युधिष्ठिरम् ।
पूर्वेषां पार्थिवेन्द्राणां महेन्द्रप्रतिमौजसाम् ।
न्यायाधिगतवित्तानां तां श्रुत्वा यज्ञसंपदम् ।
संपूज्य मनसा विद्वान्विशोकोऽभूद्युधिष्ठिरः ।
पुनश्चाचिन्तयद्दीनः किं स्विदृश्ये धनंजयम् । [920]

Colophon.

9

After the ref. of 7. 84. 1, S ins. :

किरन्तं शरवर्षाणि रोषाद्द्रोणं महानृपे ।
वित्रासयन्तं तां सेनां कौन्तेयानां महीपते ।

(G₁ M_{1.2} °तः) (for the post. half). — (L. 912) D₂ संजयस्य (for सृजं). B₂ Dn₂ D₃₋₆ च तं पुत्रं; Dn₁ Dr. 8 श्रुतः पुत्रो; T G₂₋₅ तु पुत्रोसौ; G₁ M तु ते (M₃₋₅ वै) पुत्रो (for तु तं पुत्रं). Dn₁ Dr. 8 मृतो जीवापितः पुनः; S मृतः संजीवितः श्रुतः (for the post. half). — (L. 913) Dn D_{6.7} विद्वान्; D₈ -विषो (for विद्वन्). Dn₁ D₂ G₅ साधु यामि; Dr. 8 त्वं व्रजामि (for साधयामि). MSS. om. the ref. — (L. 915) Dn₁ Dr. 8 अदर्शनं (for वागीशाने). B₃ शुभ्रः; T G₂₋₅ व्यक्त- (for व्यञ्ज-). Dn₁ Dr. 8 व्यासे व्योमगते तदा (for the post. half). — (L. 916) D₁₋₆ गनिमतां (for मतिं). Dc₁ (marg. as above) समासाच्च (for 'आस्य). — (L. 917) Dn₂ D_{3.4.5} T G₂₋₅ M₄ सर्वेषां (for पूर्वेषां). M_{3.5} (sup. lin.) स (M₅ पू)र्वेषां पांडु-पुत्राणां (for the prior half). — (L. 918) D₁ संपदां (for 'दम्). S श्रुत्वा सज्ञेषु संपदः (G₁ M_{1.2} °दं) (for the post. half). — (L. 919) D₂ G_{1.3-5} M निःशोको (for विं). — (L. 920) Dn₂ D_{3.6} वीरं; D_{3.5} T G₂₋₄ वीरः (for दीनः). Dn₁ Dr. 8 पुनश्च चिन्तयद्दिशः; G₅ पुनश्चैव मयादीनः (for the prior half). — Colophon. — Sub-parvan : MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name : B Dc₁ Dn₂ D_{1.3-5} षोडशराजि- (D₁ °जी-; D₅ °ज)कं समाप्तं; Dn₁ व्यासागमने मृत्युक्तौ षोडशराजकीयं समाप्तं; D_{2.7.8} षोडशराजकीयं समाप्तं; T G₂₋₄ षोडशराजकं युधिष्ठिरशोकापनोदनं; G₁ M_{1.2} व्यास-

दृष्ट्वा ततो महेष्वासो निघ्नन्तं च रथान्भृशम् ।

घटोत्कचो महाबाहू रणायासिजगाम ह ।

पिशाचवदनैर्धुकं रथं काञ्चनभूषितम् । [5]

समास्थाय महाराज नानाप्रहरणैर्वृतम् ।

दंशितस्तपनीयेन कवचेन सुवर्चसा ।

भूषणैराचिताङ्गश्च नदन्निव च तोयदः ।

हृडिन्वेयः सुसंकुद्धो द्रोणमभ्यद्रवद्वली ।

तमभ्यधावदायान्तं कुद्धरूपमलम्बुसः । [10]

ऋक्षचर्मपरिक्षिप्तं रथमास्थाय दंशितः ।

रक्तोष्ठः सधनुः प्रांशुः कल्पवृक्ष इव स्थितः ।

क्षिपन्छतर्ध्नीं विपुलां मुसलोपलतोमरान् ।

मुसण्ठीर्बहुलाश्चैव त्रिशूलानपि पट्टसान् ।

कर्पणान्शतधारांश्च पिनाकान्विविधांस्तथा । [15]

चक्राणि च क्षुरप्राणि क्षेपणीश्च कटंकटान् ।

नाराचान्विविधानस्त्यक्तङ्कोल्लङ्कायसः ।

गमनं; G_{1.2.4.5} M_{1.2.5} षोडशराजकं समाप्तं. — Adhy. no.: B₂ Dn₁ 69; D₂ 62; T G M₃₋₅ 68. — Sloka no.: Dc₁ Dn₁ 26.

9

(L. 1) M_{1.2} किरन्तः (for किरन्तं). M_{1.2} द्रोणो (for द्रोणं). G₅ महाहवे (for 'मृधे). — (L. 2) G₂ महात्मनां (for महीपते). — (L. 3) T G₃ द्रोणं (for दृष्ट्वा). G₁ M_{1.2} महेष्वासं (for 'व्वासो). G₂ निघ्नन्तं; M₁ निघ्नन्तश्च (for निघ्नन्तं). G₁ M तथा (for रथान्). — (L. 6) G₁ M नानाप्रहरणोद्यतः (for the post. half). — (L. 8) T G_{3.4} उचितान्गश्च (for आचिं). — (L. 10) M_{3.5} आयातं (for आयातं). — (L. 12) T G₂₋₅ M₅ (sup. lin. as above) सधनुष्पाणिः (for 'नुः प्रांशुः). T G_{3.4} प्रांशुकल्पः; G₂ प्रांशुः काल (for कल्पवृक्ष). — (L. 13) G_{3.5} M₃₋₅ शतर्ध्नीं (for शतर्ध्नीं). G₄ विपुलान् (for विपुलां). G₂₋₅ मुसलोपम- (for 'पल-). — (L. 14) T मुसुंठीर्; G₁ M मुसुंठीर्; G₂ मुसुंठी-; G₄ मुसुंठी- (for मुसण्ठीर्). M₃₋₅ विपुलाश्च (for बहुं). G₂ शतव्रीश्च (for त्रिशूलान्). G₁ M आसि-; G₂ चापि (for अपि). — (L. 15) G₅ कर्पणाश्च (for कर्पणाश्च). T₁ G_{3.4} M_{3.5} शतधारांश्च (for शतधारांश्च). M₃₋₅ तदा (for तथा). — (L. 16) G₁ M_{1.2} क्षेपणीपरि टंकटान्; M₃ क्षेपाण्यधिकटंगरान्; M_{4.5} क्षेपण्यसिकटंगरान् (for the post. half). — (L.

चिक्षेप धनुरादाय निनदनैरवाप्रवान् ।
 तं रौद्रं क्रूरमायान्तं दृष्ट्वा कालमिवागतम् ।
 प्राद्वद्वयसंविद्धा सा राजन्पाण्डुवाहिनी । [20]
 सत्यकस्तु नरव्याघ्रो दृष्ट्वा तं राक्षसं युधि ।
 अभ्ययादमरप्रख्यो भ्रामयित्वा महद्भुजः ।
 अभ्यद्रवच्च तद्रक्षस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
 अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं सोऽस्त्रवर्षैरवाकिरत् ।
 ततः पाण्डवसैन्यानि विद्रुतान्यथ भारत । [25]
 निरीक्ष्याभ्यद्रवत्पूर्णं त्वरमाणो घटोत्कचः ।
 चिक्षेप च गदाशक्तीस्तोमरानथ पट्टसान् ।
 हेमचित्रत्सरुनुग्रान्खड्गानाकाशसप्रभान् ।
 अन्योन्यमारादालोक्य राक्षसौ तौ महाबलौ ।
 भैरवं नदतुर्नादान्सतोयाविव तोयदौ । [30]
 ततः प्रवृत्ते युद्धं घोरं राक्षससिंहयोः ।
 यादगेव पुरा वृत्तं रामरावणयोर्मध्ये ।
 तौ शक्तीश्च पिनाकांश्च वज्रान्खड्गान्परष्वधान् ।
 अन्योन्यमभिसंक्रुद्धौ तदा व्यसृजतामुभौ ।
 आकृष्यमाणे धनुषी तयोर्बाहुबलेन च । [35]
 यन्त्रेणैव तदा राजन्भृशं नादान्प्रचक्रतुः ।
 अलम्बुसस्ततश्चक्रं कृतान्तज्वलनप्रभम् ।
 घटोत्कचाय चिक्षेप यत्नमास्थाय वीर्यवान् ।
 तद्वैमसेनिः संप्रेक्ष्य चक्रं वेगवदन्तरे ।

गदया ताडयामास तदीर्णं शतधाभवत् । [40]
 ततोऽग्निचूर्णैः सहसा चक्रघातविनिःसृतैः
 दंशकैरिव सा सेना पतद्भिर्दशसंकुला ।
 ततः प्रतिहते चक्रे स वीरो रोषसंकुलः ।
 प्राहिणोत्तरसा शूलं शक्तीर्दशशतास्तदा ।
 ज्वलन्तीर्विकिरन्तीश्च ज्वालामालाः सहस्रशः । [45]
 युगान्तोत्कानिभास्तीक्ष्णा हेमदण्डा महास्वनाः ।
 ताश्चापतन्तीः संप्रेक्ष्य राक्षसस्य घटोत्कचः ।
 अर्धचन्द्रैः प्रचिच्छेद नाराचैः कङ्कपत्रिमिः ।
 ततो रोषपरीताङ्गः प्रमुमोच स राक्षसः ।
 शरवर्षं महाघोरं घटोत्कचरथं प्रति । [50]

10

After 7. 84. 21^{ab}, 8 ins. :

घटोत्कचोऽप्यसंभ्रान्तः शरवर्षं महत्तरम् ।
 अलम्बुसवधप्रेप्सुर्मुमुचाग्निरिव ज्वलन् ।
 अलम्बुसरथाश्चाघ्रादटोत्कचरथादपि ।
 शराः प्रादुर्भवन्ति स्म द्विरेफा इव खादिशः ।
 अभ्रच्छायेव रचिता बाणैस्तत्र नरेश्वर । [5]
 न स्म विज्ञायते किंचिदन्धकारे कृते शरैः ।
 तत आकर्णमुक्तेन भलेन च घटोत्कचः ।
 अलम्बुसस्य चिच्छेद शिरो यन्तुर्महाबलः ।

17) G₁ M_{1.2} अस्य (for अस्यन्). G₁ M₁ संक्रोत्कचः;
 M_{4.5} सकरो° (for सकङ्को°). G₁ M_{1.2.4.5} वाससः;
 G_{2.5} वायसान् (for °सः). — (L. 18) T G₂ विनदन्
 (for नि°). — (L. 19) T रौद्रः (for रौद्रं). M_{3.4}
 लोकम् (for कालम्). — (L. 20) T₂ प्राद्वन् (for °वद्).
 G₅ राजन्पाण्डुवाहिनी (for the post. half). — (L. 21)
 G₃ सत्वकस्; G_{4.5} सालक्षिस् (for सत्यकस्). T G₃₋₅
 रथ- (for नर-). — (L. 22) G₁ M धनुर्हि सः (for मह-
 द्भुजः). — (L. 23) T G₂ तं (for तद्). — (L. 24)
 T G_{2.4} तोत्रः; G₁ M_{1.2} शर- (for सोऽस्त्र-). — (L.
 27) M₂₋₅ गदाः (for गदा-). — (L. 28) T₁ G₃
 चित्रान्सरुन् (for चित्रस्त°). — (L. 30) M_{3.5} नेदतुर्
 (for नदतुर्). G₂₋₅ नादं (for नादान्). — (L.
 31) G_{3.4} तयो (for घोरं). — (L. 33) T G₂₋₄ स
 (for तौ). T G₂₋₄ परष्वधान् (for °धान्). — (L. 34)
 T तथा (for तदा). T₂ G₂ [अ]व्यजहताम् (for व्यसृज°).
 — (L. 35) G₁ आकृष्यमाणे. T G₂₋₄ धनुषि. M₃₋₅ ह

(for च). — (L. 36) G₁ M_{1.2} महाराज (for तदा
 राजन्). — (L. 37) T G_{3.4} स तच् (for ततश्). M_{3.}
 4.5 (sup. lin.) धुरमं (for कृतान्त-). G₁ M_{1.2} स्फुरज्वल-
 नसंनिभं (for the post. half). — (L. 39) M₃₋₅ चक्रं वै
 ज्वलनप्रभं (for the post. half). — (L. 41) G₂ चक्रपात-
 (for °घात-). — (L. 42) M_{3.4} संकुलौ (for संकुला).
 G₂ पतद्भिर्दशमाकुला (for the post. half). — (L. 44)
 T G_{3.4} तूर्ण (for शूलं). T G₂₋₄ दशशतं (for °शतास्).
 G₁ M_{1.2} तथा (for तदा). — (L. 45) T G₂₋₄ च
 (for वि-). T G₂₋₄ समंततः (for सहस्रशः). — (L.
 50) T शरवर्षं (for °वर्षं).

10

(L. 2) M₁₋₄ प्रेप्सुं (for प्रेप्सुर्). G₄ वधं चाग्निरिव
 ज्वलन् (for the post. half). — (L. 3) G₅ वधाच्
 (for रथाच्). G₅ वधाद् (for रथाद्). — (L. 4)
 G₅ शास्त्रिनः (for खादिशः). — (L. 5) G₃ प्राणैश्च

ततोऽपरैर्वैगवद्भिः क्षुरैस्तस्य घटोत्कचः ।
 अक्षमीषां युगं चैव चिच्छेद युधि ताडयन् । [10]
 अवस्कन्ध रथात्तूर्ण कैमिरिः क्रोधमूर्छितः ।
 तस्मिन्मायामयं घोरमस्त्रवर्षं ववर्ष ह ।
 घटोत्कचोऽप्याशु रथात्पस्कन्ध स तमेव च ।
 मायास्त्रेणैव मायास्त्रं व्यधमत्समरे रिपोः ।
 हैडिम्बेनार्धमानस्तु युधि सोऽलम्बुसो दृढम् । [15]
 अन्तर्हितो महाराज घटोत्कचमयोधयत् ।
 अन्तर्धानगतं दृष्ट्वा तत्र तत्र घटोत्कचः ।
 गदया ताडयामास वेगवत्या महाबलः ।
 उत्पपात ततो न्योन्नि प्रहारपरिपीडितः ।
 अलम्बुसो राक्षसेन्द्रः सहसा पक्षिराडिव । [20]
 घटोत्कचोऽप्यसंभ्रान्तः खड्गपाणिरथोत्पतत् ।
 ततो वेगेन महता विवर्षिपुरिवाम्बुदः ।
 तस्मापतन्तं संप्रेक्ष्य कैमिरी राक्षसोत्तमः ।
 अम्बिदुद्राव वेगेन सिंहः सिंहमिव स्थितम् ।
 दक्षिणेनासिसुचम्य वक्षः प्रच्छाद्य वर्मणा । [25]
 अम्बिदुद्राव वेगेन वेगवन्तं घटोत्कचः ।
 तावुभौ वेगसंरुधावलम्बुसवटोत्कचौ ।
 अन्योन्यस्य तथैवोरु समाजघ्नतुरञ्जसा ।
 अन्योन्यस्यामिघातेन तयो राक्षससिंहयोः ।

शैलेनामिहतस्यैव शैलस्याभून्महास्त्रनः । [30]
 ततोपसृत्य सहसा पुनरापेततुर्भुशम् ।
 चरन्तावसिमागांस्तान्निविधान्राक्षसोत्तमौ ।
 तयोर्गात्रेषु पतितावसी मिश्रौ निपेततुः ।
 वेगोत्सृष्टे मधवता वज्रे शैलतटेध्रिव ।
 ततः सैन्यानि दृष्टुस्तदुद्धमतिदारुणम् । [35]
 युद्धं तयो राक्षसयोरामिषे ज्येनयोरिव ।
 ततो लोहितरक्ताक्षानुभौ तौ राक्षसोत्तमौ ।
 अद्वयेतां तु शार्दूलौ सन्धारकाविवाम्बुदौ ।
 चक्राते ज्येनवच्चैव मण्डलानि सहस्रशः ।
 उभौ निस्त्रिशहस्तौ तौ सपक्षविव पक्षिणौ । [40]
 ततो भ्राम्य तु तं खड्गं पाण्डोः किमिरनन्दनः ।
 चिक्षेपास्य शिरो हर्तुं स च तस्य घटोत्कचः ।
 तावसी युगपदीशौ समेत्य विपुलौ भुवि ।
 पतितौ तौ तु बाहुभ्यां राक्षसौ समसज्जताम् ।
 शीर्षघातांसघातैश्च परस्परमथाहतौ । [45]
 पुनर्विमिश्रितौ वीरौ व्यायुध्येते मुहुर्मुहुः ।

11

After 7. 104. 33, T G₂-s ins. :

भीमोऽपि च महाराज वैकर्तनमुपाद्रवत् ।

(for बाणैश्च.) — (L. 6) G₃ श्रैः (for श्रैः.) — (L. 10) G₂ M₂, s. 5 ताडयत् (for 'यत्'). — (L. 11) G₁ M₃, 4 कैमिरिः; G₈-5 कैमिरिः (for कैमिरीः.) — (L. 13) G₁ M₁, 2 [अ]थ (for [अ]शु). G₄ सममेव (for स तमेव). G₁ M ह (for च). — (L. 15) G₁ M₁, 2 राक्षसो; M₃-5 युद्धे सो (for युधि सो). G₁ M₁, 2 रणे; G₅ [S]द्रवत्; M₃-5 बली (for दृढम्). — (L. 17) G₁ M तं तत्र च (for तत्र तत्र). — (L. 21) T G₂-4 अथोपतत् (for अथो-त्पतत्). — (L. 22) G₁ M₂ विवर्षिपुरिवाम्बुदः; M₃, 4 विवर्षुरिव चांबुदः (for the post. half). — (L. 23) M₃, 4 कैमिरि (for कैमिरी). G₂ कैमिरी राक्षसेश्वरः (for the post. half). — (L. 24) M₅ [उ]स्थितं (for स्थितम्). M₃, 4 सिंहः सिंह इवोस्थितं (for the post. half). — (L. 25) G₂ M₅ (inf. lin.) चर्मणा (for व°). — (L. 26) G₁ घटोत्कचं. — (L. 30) T M₃-5 अभ्यहतस्य (for अभि°). G₁ M आसीन् (for अभून्). G₃, 4 महात्मनः (for 'स्वनः.) — G₄ om. lines 31-35. — (L. 31) G₁ M₁, 2 तरसा (for सहसा). M₃-5 दिवं (for भृशम्).

— (L. 32) G₃ अतिमागीस् (for असिमागीस्.) — (L. 33) T G₁, 2 M सन्नौ (for मिन्नौ). — (L. 34) G₁ न्हते इव; M₁, 2 हताविव (for -तटेध्रिव). — (L. 35) G₁ M₁, 2 तत्र (for ततः). — (L. 36) G₁ M₁, 2 युद्धे (for युद्धं). — (L. 37) G₁ M₁, 2 उभौ (for ततो). G₁ M -रक्ताक्षान् (for -रक्ताक्षान्). — (L. 38) T G₂ अयैक्ष (G₂ 'क्ष्व' तां; G₈-5 तथैक्ष्येतां (for अद्वयेतां). G₁ M₁, 2 तौ व्यूढौ (for शार्दूलौ). — (L. 40) G₂ पर्वतौ (for पक्षिणौ). — (L. 41) G₅ भ्रामयित्वा (for ततो भ्राम्य). G₈ ततो भ्राम्यकृतं खड्गं (for the prior half). G₁ M₁, 2 तदा (for पाण्डोः). T -मर्दनः; G₂ -मर्दनौ (for -नन्दनः). — (L. 44) G₁ M₃, 4 समसज्जतुः (for 'ताम्). — (L. 45) G₁ M₁, 2 शीर्षघातांसघाताभ्यां; G₂-5 शीर्षघातांसघातैश्च (for the prior half). — (L. 46) G₁ M₁, 2 व्यायुध्येतां; M₃-5 अयुध्येतां (for व्यायुध्येते).

11

(L. 2) T G₂ आसुरेव च (hypermetric) (for 'रे

आसुरे तु महासैन्ये तारकं पावकिर्यथा ।

तयोरेवं महद्युद्धमभवद्भीमकर्णयोः ।

तं भीमसेनो महता शरवर्षेण वारयन् ।

विव्याध सारथिं चास्य ह्यांश्च चतुरः शरैः । [5]

ध्वजं चास्य पताकां च भलैः संनतपर्वभिः ।

रथं च चक्ररक्षौ च भीमश्चिच्छेद मारिष ।

कर्णोऽपि रथिनां श्रेष्ठो भीमसेनेन कम्पितः ।

खड्गचर्मधरो राजन्भीममभ्यद्रवद्वली ।

भीमश्चिच्छेद खड्गं च चर्मणा सह मारिष । [10]

दृष्ट्वा कर्णं च पार्थेन बाधितं बहुभिः शरैः ।

दुर्योधनो महाराज दुःशलं प्रलभाषत ।

कर्णं कृच्छ्रगतं पश्य शीघ्रं यानं प्रयच्छ ह ।

एवमुक्तस्ततो राजा दुःशलः समुपाद्रवत् ।

दुःशलस्य रथं कर्णश्चारुरोह महारथः । [15]

तौ पार्थः सहसा गत्वा विव्याध दशभिः शरैः ।

पुनश्च कर्णं विष्णुपि दुःशलस्य शिरोऽहरत् ।

दुःशलं निहतं दृष्ट्वा भीमसेनेन मारिष ।

तस्यैव धनुरादाय कर्णो विव्याध पाण्डवम् ।

अन्योन्यं समरे वीरौ युयुधाते महाबलौ । [20]

शत्रुघ्नौ शत्रुमध्ये तु बलवन्नभृताविव ।

भीमो विष्णुा ह्यांश्चैव सारथिं च पुनः पुनः ।

कर्णमभ्यद्रवत्पार्थः प्रहसंश्च महाबलः ।

ततो व्यायच्छमानस्य भीमसेनस्य संयुगे ।

तत्सैन्यं शकलीभूतं न प्राज्ञायत किंचन । [25]

12

After 7. 114. 42, B Dc1 Ds ins. :

ततश्चटचटाशब्दो गोधावातादभूत्तयोः ।

तलशब्दश्च सुमहान्तितहनादश्च भैरवः ।

रथनेमिनिनादश्च ज्याशब्दश्चैव दारुणः ।

योधा व्युपारमन्युद्धादिदक्षन्तः पराक्रमम् ।

कर्णपाण्डवयो राजन्परस्परवधैषिणोः । [5]

देवर्षिसिद्धगन्धर्वाः साधु साध्वित्यपूजयन् ।

सुमुचुः पुष्पवर्षं च विद्याधरगणास्तथा ।

ततो भीमो महाबाहुः संरम्भी दृढविक्रमः ।

अस्त्रैश्चाणि संवार्य शरैर्विव्याध सूतजम् ।

कर्णोऽपि भीमसेनस्य निवार्यैषून्महाबलः । [10]

प्राहिणोन्नव नाराचानाशीविषसमाग्रेण ।

तावन्निरथ तान्भीमो व्योम्नि चिच्छेद पत्रिभिः ।

नाराचान्सूतपुत्रस्य तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।

ततो भीमो महाबाहुः शरं कुद्धान्तकोपमम् ।

मुमोचाधिरथेर्वीरो यमदण्डमिवापरम् । [15]

तमापतन्तं चिच्छेद राधेयः प्रहसन्निव ।

त्रिभिः शरैः शरं राजन्पाण्डवस्य प्रतापवान् ।

पुनश्चासृजद्रुग्माणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।

13

After 7. 118. 15, Dn2 D2. 2. 2. 2 S ins. :

संजय उवाच ।

एवमुक्तो रणे पार्थो भूरिश्रवसमब्रवीत् ।

13

half). — (L. 6) Ds पूजयन् (for [अ]पूज*). — (L. 12) Ds तावन्ति हि नथा भीमो (for the prior half). — (L. 14) Ds संरम्भी दृढविक्रमः (for the post. half). — (L. 15) B2 अधिरथि (for 'रथेर्'). — (L. 17) Ds शतं (for शरं).]

तु). — (L. 4) T [अ]वारयत्. — (L. 5) T G2 विव्याध (for 'ध'). — (L. 12) T दुःशलः. — (L. 13) T शीघ्रयानं. G2 शीघ्रे तूपरकं जहि (for the post. half). — Before line 14, Gs ins. संजय उवाच. — (L. 14) T दुःशलः. — (L. 15) T दुःशलस्य. — (L. 16) T G2 विव्याध. — (L. 17) G2 च (for [अ]पि). T दुःशलस्य. — (L. 18) T दुःशलः. — (L. 19) T G2 विव्याध. — (L. 21) T G2 बलिवज्र- (for बल*). — (L. 23) G2 प्रहसन्तै (for 'संश्र'). T महारथः (for 'बल'). — G2-2 om. lines 24-25. — (L. 25) T1 (before corr. as above). 2 शकलीकृतं (for 'भूत').

12

(L. 4) Ds साधु साध्विति वै प्रोचुर् (for the prior

[1127]

Dn2 D2. 2. 2. 2 om. the ref. Ds om. line 1. Ms. 2 पार्थ (for संजय). — (L. 1) D2 हि कौतेयो (for रणे पार्थो). — (L. 2) Dn2 D2. 2. 2. 2 व्यक्तं हि जी (D2. 2 व्यक्तैतज्जी-; Ds व्यजेत जी) यमागो (Ds 'नो') पि (for the prior half). Gs संजयसे (for रज*). Dn2 D2. 2. 2. 2 बुद्धि जरयते नरः (for the post. half). — (L. 3) G2

व्यक्तमेव हि जीर्णः सन्बुद्धिं रत्नयसे नृप ।
 अनर्थकमिदं सर्वं यत्त्वया व्याहृतं प्रभो ।
 हृषीकेशेन संबन्धं गृह्यसे मां च मूढवत् ।
 रणानामसि धर्मज्ञः सर्वशास्त्रार्थपारगः । [5]
 न चाधर्ममहं कुर्यां जानश्चैव हि मुह्यसे ।
 युध्यन्ते क्षत्रियाः शत्रून्स्वैः स्वैः परिवृता नृप ।
 भ्रातृभिः पितृभिः पुत्रैस्तथा संबन्धिवान्धवैः ।
 वयस्यैरथ मित्रैश्च स्वबाहुबलमाश्रिताः ।
 अहं हि सात्यकिं शिष्यं सुखसंबन्धमेव च । [10]
 मदर्थं युध्यमानं च त्यक्त्वा प्राणान्सुदुस्त्यजान् ।
 मम बाहुं रणे राजन्दक्षिणं युद्धदुर्मदम् ।
 निकृत्यमानं तं दृष्ट्वा कथं शत्रुचशं गतम् ।
 त्वया निकृष्यमाणं च दृष्टवानस्मि निष्क्रियम् ।
 न चात्मा रक्षितव्यो हि एको रणगतेन हि । [15]

यो यस्य युध्यतेऽर्थाय स संरक्ष्यो नराधिप ।
 तै रक्ष्यमाणः स नृपो रक्षितव्यो महाशूधे ।
 यद्यहं सात्यकिं दृष्ट्वा तूष्णीमासिष्य आहवे ।
 ततस्तेन वियोगश्च प्राप्यं नरकमेव च ।
 रक्षितश्च मया यस्मात्तस्माद्विधो मया स च । [20]
 यशश्चैव स्वपक्षेभ्यः फलं मित्रस्य रक्षणात् ।
 यच्च मां गृह्यसे राजन्नन्येन सह संगतम् ।
 कस्तेन संगमं नेच्छेत्तत्र ते बुद्धिविभ्रमः ।
 कवचं धुन्वतस्तुभ्यं रथं चारोहतः स्वयम् ।
 धनुर्ज्यां कर्षतश्चैव युध्यतः सह शत्रुभिः । [25]
 एवं रथगजाकीर्णे ह्यपत्तिसमाकुले ।
 सिंहनादोद्धतखे गम्भीरे सैन्यसागरे ।
 स्वैश्चापि समुपेतस्य विक्रान्तस्य तथा रणे ।
 सत्यकेन कथं योग्यः संग्रामस्ते भविष्यति ।

M1. 2. 5 विभो (for प्रभो). — (L. 4) Dn2 D2. 3. 5. 6
 आनन्वेव (D2. 6 'नृपि' हृषीकेशं (for the prior half).
 Dn2 D5 पांडवं; D2. 6 केशवं (for मूढवत्). D2 माव-
 मंसाश्च केशवं (for the post. half). — (L. 5) Dn2
 D2. 3. 5. 6 संग्रामाणां हि (D2 च) (for रणानामसि).
 M2. 4 धर्मज्ञः. D2 M5 -शस्त्रास्त्र- (for -शास्त्रार्थ-). M2. 4
 -पारगः. — (L. 6) D5 धर्मम् (for [अ]व°). G1. 4
 M1. 2. 5 हि मुह्यसि; G5 M2. 4 विमुह्यसि (for हि मुह्यसे).
 T G2. 8 अजानंश्चैव मुह्यसि (for the post. half). — (L.
 7) Dn2 D2. 3. 5. 6 युध्यन्ति; G1 युध्यन्ते (for युध्यन्ते). D2. 6
 सर्वान् (for शत्रून्). D2 युध्यन्ति रक्षिताः शत्रून् (for the
 prior half). D5 स्वस्यैः (for स्वैः स्वैः). Dn2 D5 नराः
 (for नृप). — (L. 9) Dn2 D2. 3. 5. 6 ते च (D5 वै)
 बाहुं स (D2. 5. 6 'हुन') माश्रिताः (for the post. half).
 — (L. 10) Dn2 D2. 3. 5. 6 स कथं (for अहं हि). G1
 M1. 2. 5 सत्यकं (for सात्यकिं). D2. 6 सखि- (for सुख-). D2
 सखिसंबन्धिनं च हि; S सहा (G1 M1. 2. 5 'खा') यं बांधवं तथा
 (for the post. half). — (L. 11) M2. 4 मदर्थं (for
 'र्थ'). Dn2 D2. 3. 5. 6 अस्यदर्थं (D2. 6 'र्थ') च युध्यन्ते (for the
 prior half). — Dn2 D2. 3. 5. 6 om. lines 13-14.
 — (L. 13) G2-5 निकृत्यमाणं. — (L. 14) G1 यत्त्वा (for
 त्वया). G1 M1. 2. 5 निकृष्यमाणं (for निकृष्य°). — (L.
 15) T G2-5 M5 च त्वं; G1 M (M5 sup. lin.) त्वया
 (for चात्मा). Dn2 D2. 3. 5. 6 वै (for हि). Dn2 D2.
 3. 6 राजन् (for एको). D2 आपद्गतेन (for रणग°). G2. 3. 5
 M वै (for हि). — (L. 16) Dn2 D5 युज्यते (for युध्यते).
 Dn2 D5 [S] शिषु; D2. 6 [S] शिषु तु (for शर्षाय). D2 आपत्सु

ये च युध्यन्ते (for the prior half). Dn2 D5 स वै रक्ष्यो;
 D2 ते वै रक्ष्या; D2. 6 स वै नान्यो (for स संरक्ष्यो).
 — (L. 17) Dn2 D2. 3. 5. 6 रक्ष्यमाणैः; T G2. 4 द्रक्ष्य-
 माणः (for रक्ष्य°). D2 स नृपो; D5 स नृपा (for स
 नृपो). D5 रक्षितव्या (for रक्षितव्यो). — (L. 18) G1
 M सत्यकं (for सात्यकिं). Dn2 D2. 3. 5. 6 पश्ये (for
 दृष्ट्वा). Dn2 D2. 3. 5. 6 वध्यमानं महारणे (for the post.
 half). — (L. 19) Dn2 D5 नश्य (for तेन). Dn2
 D2. 3. 5. 6 वियोगेन (for 'गश्च'). G2-5 प्राप्तं (for प्राप्यं).
 Dn2 D5 पापं मेनर्थतो भवेत्; D2 पापं ननु कथं मम; D2. 6
 पापं न कथमेव मे (for the post. half). — (L. 20)
 G2 सखा (for स च). Dn2 D2. 5. 6 तस्मात्कुध्यसि किं मयि
 (for the post. half). — Dn2 D2. 3. 5. 6 om. line
 21. — (L. 22) Dn2 D5 M1. 2. 5 मे; D5 M2. 4 मा
 (for मां). D5 अन्येन; T G2-5 कुण्ठेन; G1 M विष्णुना
 (for अन्येन). D2. 3. 6 संगतः. — (L. 23) G1 M संगतं;
 G4 संयुगं (for संगमं). Dn2 D2. 3. 5. 6 अहं त्वया विनिकृ-
 त (Dn2 D5 'ह' तत्स्व (for the prior half). Dn2 D2. 3. 5. 6
 मे (for ते). — (L. 24) D2 कवची त्वं धनुर्भांश्च (for
 the prior half). D2 रथे (for रथं). D2 मया (for
 स्वयम्). — For lines 24-25, S subst.:

आबद्धकवचस्येह रथमारुह्य तिष्ठतः ।

सर्वायुधैरुपेतस्य प्रतियोद्धृप्रतीक्षिणः ।

— (L. 26) S स्व (G1 M अ) सिन्धधगजानीके (for the prior
 half). G5 damaged for the post. half. — (L.
 27) G5 *हनादोद्धतवेगं (for the prior half). — (L.

बहुभिः सह संगम्य निर्जित्य च महारथान् । [30]

श्रान्तश्च श्रान्तवाहश्च क्षीणसर्वायुधस्त्वया ।

ईदृशं सात्यकिं संख्ये निर्जित्य च महारथम् ।

अधिकं त्वं विजानीषे तथाप्यन्यमना भवान् ।

यदिच्छसि शिरश्चास्य असिना हर्तुमाहवे ।

तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा सात्यकिं कः क्षमिष्यति । [35]

त्वं तु गर्ह्य चात्मानमात्मानं यो न रक्षसि ।

कथं करिष्यसे वीर यो वा त्वां संश्रयेजनः ।

आत्तशस्त्रस्य हि रणे वृष्णीपुत्रं जिवांसतः ।

छिन्नवान्यदहं बाहुं नैतल्लोकविगर्हितम् ।

न्यस्तशस्त्रस्य हि पुनर्विकलस्य विवर्मणः । [40]

असिमन्योर्वधं तात धार्मिकः को नु पूजयेत् ।

14

After 7, 118, 26, S ins. :

दुर्योधनस्य क्षुद्रस्य न प्रमाणे च तिष्ठतः ।

28) G₄ 5 M₄ विश्रमस्य (for विक्रान्तस्य). D₂ D₂ 3. 5. 6 तैः परैश्च समेतैः (D₂ "मभ्येत्य") सात्वतेन च संगमे (D₂ "ते"). — (L. 29) T G₄ 4 सात्यकेन; G₂ M₄ सात्वतेन (for सत्यकेन). D₂ D₅ एकस्यैकेन हि कथं; D₂ एकैकस्य न हि कथं; D₃ 6 एकैकस्य हि कथं (for the prior half). D₂ D₂ 3. 5. 6 सं-; D₅ स (for ते). — Line 30 is partly damaged in G₅. — (L. 31) D₃ 6 आगतः (for श्रान्तश्च). G₅ क्षीणाः; M₁-3 क्षीणः (for क्षीण-). D₂ D₂ 3. 5. 6 विमनाः शस्त्रपीडितः (for the post. half). — (L. 32) S समेतः (for ईदृशं). T G₂-5 M₃ 4 सात्यकिः; G₁ M₁ 2 सत्यकं; M₅ सत्यकः (for सात्यकि). G₁ 3-5 M₁ 2 संख्ये; M₃ 4 संखे (for संख्ये). S निर्जितश्च महारथः (for the post. half). — (L. 33) T G₂-4 त्वां; G₁ M त्वा (for त्वं). G₁ 3 M₁ 2. 5 विजानामि; G₄ न जानामि; M₃ 4 [अ]नुजानामि (for विजानीषे). D₂ अविनीतः शिरच्छेत्तुं; D₃ 6 विरथं शस्त्रहीनं तं; G₅ अधिकं चापि जानामि (for the prior half). M₁ 2. 5 [अ]भवं (for भवान्). D₂ D₃ 5. 6 स्ववीर्यवशमागतं (D₂ "ते"); D₂ प्रवृत्तो वशमागतं (for the post. half). — (L. 34) D₂ यदा वक्षसि शिष्यस्य (sic); S इच्छसि त्वं शिरस्तस्य (for the prior half). D₂ D₅ हर्तुम्; D₂ हर्तुर् (for हर्तुम्). — (L. 35) D₂ D₂ 3. 5. 6 चैव (for दृष्ट्वा). D₃ तथाप्यापगतं चैव (for the prior half). G₁ M₁ 2. 5 सत्यकं (for सात्यकि). — (L. 36) G₅ वा (for च). D₂ D₃ 5. 6

सौमदत्तेरयं साधु सर्वसाहाय्यकारिणः ।

अस्मदीया मया रक्ष्याः प्राणबाध उपस्थिते ।

ये मे प्रत्यक्षतो वीरा हन्येरन्निहि मे मतिः ।

सत्यकश्च वशं नीतः कौरवेण महात्मना । [5]

ततो मयैतच्चरितं प्रतिज्ञारक्षणं प्रति ।

संजय उवाच ।

पुनश्च कृपयाविष्टो बहु तत्तद्विचिन्तयन् ।

उवाच चैनं कौरव्यमर्जुनः शोकपीडितः ।

धिगस्तु क्षत्रधर्मं तु यत्र त्वं पुरुषेश्वरः ।

अवस्थामीदृशीं प्राप्तः शरण्यः शरणप्रदः । [10]

नातिभारः कृतान्तस्य विद्यते कुरुनन्दन ।

यत्र त्वं पुरुषव्याघ्रः प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।

नात्मनः सुकृतस्यास्य फलं वै नृपसत्तम ।

यत्र त्वं कुरुशार्दूल प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।

रौरवं नरकं भीमं गमिष्यति सुपोधनः । [15]

यकृते नरशार्दूलः प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।

त्वं वै (D₃ 6 मां) विगर्हयात्मानम्; D₂ त्वं तु वै गर्हयात्मानम् (for the prior half). G₃ 4 स्वधर्मं (for आत्मानं). D₃ 6 रक्षति (for "सि"). D₅ यो न रक्षसि संयुगे (for the post. half). — (L. 37) T G₂ 3 M₃ 4 रक्षिष्यसे (T₁ "ते"); G₁ M₁ 2 संरक्ष्यते; M₅ न रक्ष्यते (for करिष्यसे). D₃ यत्त्वं (sic) (for वीर). D₂ ये वा त्वा शिश्रियुर्जनाः; D₃ 6 ये वा त्वां संश्रया जनाः; T G₂-5 ये वै त्वां संश्रिता जनाः; G₁ M यो वै त्वां (M₅ त्वा) संश्रितो जनः (for the post. half). — D₂ D₂ 3. 5. 6 om. lines 38-41. — (L. 38) G₁ M वृष्णीवीरं (for "पुत्रं"). — (L. 39) G₁ M लोके (for लोक-). — (L. 40) T G₂ च (for हि). T G₂-4 विरथस्य (for विकलस्य).

14

G₄ 4 om. lines 1-4. — (L. 1) T G₂ 5 अप्रमाणे (for न प्र"). M₃ [5]व- (for च). — (L. 2) G₁ M₁ 2. 4. 5 कथं (for अयं). T G₅ साधुः (for साधु). G₁ M₅ सर्वे (for सर्व-). M₁ 2 सर्वे साहाय्यकारिणः; M₃ 4 सर्वे ते साहाय्यकारिणः (for the post. half). — (L. 5) G₂ सात्यकिश्च; G₃-5 सात्यकश्च (for सत्य"). T G₂ 4 M₃ 4 वधं (for वशं). T G₂ 3 om. the ref. — (L. 8) G₁ प्रोवाच (for उवाच). — Before line 9, M₃ 4 ins. अर्जुनः. — (L. 9) M₃ 4 हि (for तु). M₃ 4 यत्त्वं हि (for यत्र त्वं). T G₂ M₃ 4

को हि नाम पुमाँल्लोके मादशः पुरुषोत्तम ।
प्रहरेत्त्वद्विषे त्वद्य प्रतिज्ञा यदि नो भवेत् ।

15

After 1004*, B De1 Dn1 Ds ins. :

ततः क्रुद्धो महाबाहुर्नन्दमखं दुरासदम् ।
प्रादुश्चक्रे महाराज त्रासयन्सर्वभारतान् ।
ततः शराः प्रादुरासन्दिव्याश्रयप्रतिमन्त्रिताः
प्रदीप्ताश्च शिखिमुखाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
आकण्ठपूजानमुत्तरभ्यकाशुः नैः शरैः । [5]
नभोऽभवत्तद्दृष्ट्वेक्ष्यमुल्कामिरिव संवृतम् ।
ततः शस्त्रान्धकारं तत्कौरवैः समुदीरितम् ।
अज्ञान्यं मनसाप्यन्यैः पाण्डवः संभ्रमन्निव ।
नाशयामास विक्रम्य शरैर्दिव्याश्रयमन्त्रितैः ।
नैशं तमोऽंशुभिः क्षिप्रं दिनादाविव भास्करः । [10]
ततस्तु तावकं सैन्यं दीप्तैः शरगमस्तिभिः ।
आक्षिपत्पल्वलाम्बूनि निदाघार्कं इव प्रभुः ।
ततो दिव्याश्रयविदुषा प्रहिताः सायकांशवः ।
समाप्लवन्दिषत्सैन्यं लोकं भानोरिवांशवः ।
तथापरे समुत्सृष्टा विशिखास्तिग्मतेजसः । [15]
हृदयान्माशु वीराणां विविशुः प्रियवन्धुवत् ।
य एनसीयुः समरे त्वद्योधाः शूरमानिनः ।
शलभा इव ते दीप्ता अग्निं प्राप्य ययुः क्षयम् ।

पुरुषेश्वर. — (L. 10) M^s शरणप्रद (for 'प्रदः'). — (L. 12) G₁ M पुरुषव्याघ्र. — G₁ M₁ 2 om. (hapl.) lines 13-14. — (L. 13) M₃ 4 न नूतं (for नात्मनः). — (L. 16) G₁ M नरशार्दूल. — (L. 17) G₁ M₁ 2 पुरुषोत्तमः.

15

(L. 1) De1 Dn1 पार्थो (for क्रुद्धो). — (L. 4) B₄ प्रदीप्तायाः (for 'साश्च'). — (L. 8) B₅ असह्यं (for अज्ञान्यं). — (L. 12) D₃ निदाघार्कं (for निदाघार्कं). — (L. 14) De1 समामुवन्; D₃ 'वृण्वन्' (for 'वृण्वन्'). — (L. 15) B₄ Dn1 अथ (for तथा). — (L. 18) B₅ सलभा (for शं). Bom. ed. दीप्तम् (for दीप्ता). — (L. 19) B₄ शरणां (for शरणां). — (L. 22) D₃ -युतान् (for -युतान्). D₃ अहनत् (for 'रत्'). — (L. 24)

एवं स मृद्वन्शानूणां जीवितानि यशांसि च ।
पार्थश्चशर संग्रामे मृत्युर्विग्रहवानिव । [20]
सकिरीटानि वस्त्राणि साङ्गदान्विपुलान्भुजान् ।
सकुण्डलयुगान्कर्णान्केषांचिदहरच्छरैः ।
सतोमरान्गजस्थानां सप्रासान्हयसादिनाम् ।
सचर्मणः पदातीनां रथिनां च सधन्वनः ।
सप्रतोदास्त्रियन्वृणां बाहूश्चिच्छेद पाण्डवः । [25]
प्रदीप्तोग्रशरार्चिष्मान्बभौ तत्र धनंजयः ।
सविस्फुलिङ्गाग्रशिखो ज्वलन्निव हुताशनः ।
तं देवराजप्रतिमं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
युगपदिक्षु सर्वासु रथस्थं पुरुषर्षभम् ।
दर्शयन्तं महास्त्राणि प्रेक्षणीयं धनंजयम् । [30]
नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनादिनम् ।
निरीक्षितुं न शेकुस्ते यत्नवन्तोऽपि पार्थिवाः ।
मध्यंदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तमिवाम्बरे ।
दीप्तोग्रसंभृतशरः किरीटी विरराज ह ।
वर्षास्त्रिवोदीर्णजलः सेन्द्रधन्वाम्बुदो महान् । [35]
महास्त्रसंघ्रवे तस्मिञ्जिष्णुना संप्रवर्तिते ।
सुदुस्तरे महाघोरे ममज्जुयौधपुंगवाः ।
उत्कृत्तवदनदहः शरीरैः कृत्तबाहुभिः ।
भुजैश्च पाणिभिर्मुक्तैः पाणिभिर्व्यङ्गुलीकृतैः ।
कृत्ताग्रहस्तैः करिभिः कृत्तदन्तैर्मोक्षकटैः । [40]
हयैश्छिन्नसुरग्रीवै रथैश्च शकलीकृतैः ।

B₁ 5 Dn1 सवर्मणः (for सवर्). B₁ सवर्मणः; B₅ Dn1 सधन्वनः (for सधन्वनः). D₃ रथिनां सशरं धनुः (for the post. half). — (L. 28) B₅ शर- (for सर्व-). — (L. 30) Bom. ed. निक्षिपन्तं (for दर्शयन्तं). — (L. 31) De1 D₃ -नादितं (for 'नम्'). — (L. 32) Dn1 निरक्षितुं (for निरी). B₂ पाण्डवं (for पार्थिवाः). — After line 32, B₂ ins. :

न शेकुः सर्वसैन्यानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम् ।
प्रसृतास्तस्य गाण्डीवाश्चरज्जातात्ममहात्मनः ।
संग्रामे समपश्याम हंसपङ्क्तोरिवाम्बरे ।
विनिवार्य स वीराणामस्त्रेणास्त्राणि सर्वशः ।

— (L. 34) De1 Dn1 -संहित-; D₃ -संहत- (for -संयुत-). — (L. 37) Dn1 युधि (for योध-). — (L. 38) B₅ गत- (for कृत्त-). — (L. 41) B₄ 5 D₃ च विधुर- (for

निकृताङ्गैः कृत्तपादैस्तथान्यैः कृत्तसंधिभिः ।
 निश्चेष्टैर्विस्फुरद्भिश्च कूजद्भिश्च सहस्रशः ।
 मृत्योराघातललितं तत्पार्थायोधनं महत् ।
 अपइयाम महीपाल भीरूणां भयवर्धनम् । [45]
 आक्रीडमिव रुद्रस्य पुराभ्यर्दयतः पशून् ।
 गजानां क्षुरनिर्मुक्तैः करैः समुजगेव भूः ।
 कचिद्वभौ स्रग्विणीव वक्रपद्मैः समाचिता ।
 विचित्रोष्णीषमुकुटैः केयूराङ्गदकुण्डलैः ।
 स्वर्णचित्रतनुत्रैश्च भाण्डैश्च गजवाजिनाम् । [50]
 किरिटीशतसंकीर्णां तत्र तत्र समाचिता ।
 विरराज भृशं चित्रा मही नववधूरिव ।
 मज्जामेदःकर्दमीनीं शोणितौघतरङ्गिणीम् ।
 मर्मास्थिमिरगाधां च केशशैवलशाङ्गलाम् ।
 शिरोबाहूपलतटां रुग्णकोडास्थिसंकटाम् । [55]
 चित्रध्वजपताकाढ्यां छत्रचापोर्मिमालिनीम् ।
 विगतासुमहाकायां गजदेहाभिसंकुलाम् ।
 रथोडुपशताकीर्णां हयसंघातरोधसम् ।
 रथचक्रयुगोषाक्षकूबरैरतिदुर्गमाम् ।
 प्रासासिनाक्षिपरशुविशिखाहिदुरासदाम् । [60]
 बलकङ्कमहानकां गोमायुमकरोत्कटाम् ।
 गृध्रोदग्रमहाप्राहां शिवाविरुतभैरवाम् ।
 नृत्यत्येतपिशाचाद्यैर्भूतैः कीर्णां सहस्रशः ।

गतासुयोधनिश्चेष्टशरीरशतवाहिनीम् ।
 महाप्रतिभयां रौद्रां घोरां वैतरणीमिव । [65]
 नदीं प्रवर्तयामास भीरूणां भयवर्धिनीम् ।
 तं दृष्ट्वा तस्य विक्रान्तमन्तकस्येव रूपिणः ।
 अभूतपूर्वं कुरुषु भयमागाद्राणाजिरे ।
 तत आदाय वीराणामखैरखाणि पाण्डवः ।
 आत्मानं रौद्रमाचष्ट रौद्रकर्मणि निष्ठितः । [70]
 ततो रथवरात्राजज्ञभ्यतिक्रामदर्जुनः ।

16

K₄ B Dc₁ Dn D₂, s ins. after 7, 121, 15 : D₁ after 14^{ab} : D₅ after 16^{ad} :

एष मध्ये कृतः षड्भिः पार्थ वीरैर्महाराथैः ।
 जीवितेषुर्महाबाहो भीतस्तिष्ठति सैन्धवः ।
 एताननिर्जित्य रणे षड्ग्रथान्पुरुषर्षभ ।
 न शक्यः सैन्धवो हन्तुं ततो निर्व्याजमर्जुन ।
 योगमत्र विधास्यामि सूर्यस्यावरणं प्रति । [5]
 अस्तं गत इति व्यक्तं द्रक्ष्यत्येकः स सिन्धुराट् ।
 हर्षेण जीविताकाङ्क्षी विनाशार्थं तव प्रभो ।
 न गोप्यसि दुराचारः स आत्मानं कथंचन ।
 तत्र छिद्रे प्रहर्तव्यं त्वयास्य कुरुसत्तम ।
 व्यपेक्षा नैव कर्तव्या गतोऽस्मिन्मिति भास्करः । [10]
 एवमस्त्विति बीमत्सुः केशवं प्रत्यभाषत ।

र-). — (L. 42) B₂, s Dc₁ Dn₁ निष्कीर्णाङ्गैः (for निकृताङ्गैः). D₈ कृत्तमूर्द्धभिः (for 'संधिभिः'). — (L. 43) B₂, s शतशोध (for कूजद्भिश्च). — (L. 44) D₈ मृत्यो-
 राक्रीडननिभं (for the prior half). — B₅ om, line 45.
 — (L. 47) B₁, s क्षुर- (for क्षुर-). — (L. 48) Dn₁
 स्रग्विणीव (for स्रग्वि°). — (L. 52) B₄ transp. भृशं
 and मही. — After line 53, D₈ reads line 61.
 — (L. 54) Dn₁ चर्मोस्थिमिर् (for मर्मा°). Dc₁ Dn₁
 -शाङ्गलां (for -शाङ्गलाम्). — (L. 55) Dc₁ Dn₁ रुग्ण-
 (for रुग्ण-). Dn₁ -संकुलां (for -संकटाम्). — (L. 56)
 Dn₁ छिन्न- (for छत्र-). — (L. 59) B -युगोषाक्ष- (for
 'षाक्ष-). — (L. 60) B₁₋₄ D₈ -शत- (for -शक्ति-).
 — (L. 61) Dn₁ बलाहक- (for बलकङ्क-). B -मकरोत्करां;
 D₈ 'स्वनां (for 'त्कटाम्). — (L. 63) Dn₁ भूताकीर्णां
 (for भूतैः कीर्णां). — (L. 67) Dc₁ तद् (for तं).
 — (L. 69) B₅ विनिवार्य शरीराणाम् (for the prior half).

B₅ अत्रैर् (sic) (for अखैर्). — (L. 70) Bom. ed.
 [अ]धिष्ठितः (for नि°). — (L. 71) B (except B₂)
 अत्यतिक्रामद् (for अभ्यति°).

16

D₅ om. lines 1-2. — (L. 3) B₅ D₈ पुरुषर्षभान्.
 — (L. 4) D₅ शक्योथ (for न शक्यः). Dc₁ यत्तो
 (for ततो). D₅ अर्जुनं. K₄ D₁ यत्नवान्भव फाल्गुन;
 Dn₂ D₂ यत्तो विव्याध चाजुनं (for the post. half).
 — (L. 6) Dc₁ इव (for इति). Dc₁ Dn₁ अर्कं
 (for एकः). — (L. 7) B₅ विनाशाय; D₁ विनाशार्थे
 (for 'शार्थ'). — (L. 8) B₅ स सार्थानां; D₅ स्वमा-
 त्मानं (for स अ°). — (L. 9) B₂ तु; D₂ स;
 D₅ [अ]सौ (for [अ]स्य). — D₅ om. lines 16-85.
 — (L. 16) D₂ तव (for रविम्). — (L. 17) B₄ तथा
 (for तदा). B₅ तन्नास्यक्त्राणि ते* (for the prior half).

ततोऽसृजत्तमः कृष्णः सूर्यस्यावरणं प्रति ।
 योगी योगेन संयुक्तो योगिनामीश्वरो हरिः ।
 सृष्टे तमसि कृष्णेन गतोऽस्तमिति भास्करः ।
 त्वदीया जहृदुर्योधाः पार्थनाशान्नराधिप । [15]
 ते प्रहृष्टा रणे राजन्नापश्यन्सैनिका रविम् ।
 उन्नाम्य वक्राणि तदा स च राजा जयद्रथः ।
 वीक्षमाणे ततस्तस्मिन्सिन्धुराजे दिवाकरम् ।
 पुनरेवाब्रवीत्कृष्णो धनंजयमिदं वचः ।
 पश्य सिन्धुपतिं वीरं प्रेक्षमाणं दिवाकरम् । [20]
 भयं विपुलमुत्सृज्य त्वत्तो भरतसत्तम ।
 अयं कालो महाबाहो वधायास्य दुरात्मनः ।
 छिन्धि मूर्धानमस्याशु कुरु साफल्यमात्मनः ।
 इत्येवं केशवेनोक्तः पाण्डुपुत्रः प्रतापवान् ।
 न्यवधीत्तावकं सैन्यं शरैर्काशिसंनिभैः । [25]
 कृपं विन्याध विंशत्या कर्णं पञ्चाशता शरैः ।
 शल्यं दुर्योधनं चैव षड्भिः षड्विंशताडयत् ।
 वृषसेनं तथाष्टाभिः षष्टया सैन्धवमेव च ।
 तथैवान्यान्महाबाहुस्त्वदीयान्पाण्डुनन्दनः ।
 गाढं विज्झा शरै राजजयद्रथमुपाद्रवत् । [30]
 तं समीपस्थितं दृष्ट्वा लेलिहानमिवानलम् ।
 जयद्रथस्य गोसारः संशयं परमं गताः ।
 ततः सर्वे महाराज तव योधा जयैषिणः ।
 सिषिबुः शरधाराभिः पाकशासनिमाहवे ।
 संछाद्यमानः कौन्तेयः शरजालैरनेकशः । [35]
 अक्रुध्यत्स महाबाहुर्जितः कुरुनन्दनः ।

ततः शरमयं जालं तुमुलं पाकशासनिः ।
 न्यसृजत्पुरुषव्याघ्रस्तव सैन्यजिघांसया ।
 ते हन्यमाना वीरेण योधा राजन्नणे तव ।
 प्रजहुः सैन्धवं भीता द्वौ समं नाप्यधावताम् । [40]
 तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रस्य विक्रमम् ।
 तादृक् न भावी भूतो वा यच्चकार महायशः ।
 द्विपान्द्विपगतांश्चैव हयान्द्वयगतानपि ।
 तथा स रथिनश्चैव न्यहन्नुदः पशूनिव ।
 न तत्र समरे कश्चिन्मया दृष्टो नराधिप । [45]
 गजो वाजी नरो वापि यो न पार्थशराहतः ।
 रजसा तमसा चैव योधाः संछन्नचक्षुषः ।
 कम्पलं प्राविशन्वोरं नान्वजानन्परस्परम् ।
 ते शरैर्भिन्नमर्मणः सैनिकाः पार्थचोदितैः ।
 बभ्रमुश्रस्वलुः पेतुः सेदुर्मग्लुश्च भारत । [50]
 तस्मिन्महाभीषणके प्रजानामिव संक्षये ।
 रणे महति दुष्पारे वर्तमाने सुदारुणे ।
 शोणितस्य प्रसेकेन शीघ्रत्वादनिलस्य च ।
 अशाम्यत्तद्रजो भौममसृक्सिक्ते धरातले ।
 आनाभि निरमज्जंश्च रथचक्राणि शोणिते । [55]
 मत्ता वेगवतो राजंस्तावकानां रणाङ्गणे ।
 हस्तिनश्च हतारोहा दारिताङ्गाः सहस्रशः ।
 स्वान्यनीकानि मृदन्त आर्तनादाः प्रदुद्रुवुः ।
 हयाश्च पतितारोहाः पतयश्च नराधिप ।
 प्रदुद्रुवुर्भयाद्राजन्धनंजयशराहताः । [60]
 मुक्तकेशा विकवचाः क्षरन्तः क्षतजं क्षितौ ।

— B₅ om. (hapl.) lines 19–20. — (L. 20) D₁ D₁ संख्ये (for वीरं). — (L. 21) K₄ D₂ D₁ ३ भयं हि (K₄ भयेन) विप्रमुच्यैत्त (for the prior half). — (L. 26) D₃ पंचशता. — (L. 27) D₁ पतान् (for the second षड्विंश). — K₄ om. lines 28–30. — (L. 29) D₂ D₂ च; D₁ [अ]स्मान् (for [अ]न्यान्). D₁ सर्वान् (for त्वदीयान्). — B₁ om. lines. 33–36. — (L. 37) D₁ D₂ तुमुलं (for तुमुलं). — (L. 40) B₅ समौ (for समं). K₄ D₁ २ नाभ्यधावतां (for नाभ्यं). — (L. 44) D₁ D₁ सारथिनश्च (for स रथिं). K₄ D₁ जङ्घ्रि (for न्यहन्). — (L. 45) D₁ तत्र न (by transp.). — (L. 47) D₁ D₃ संछिन्नः (for संछन्नः). — (L.

48) K₄ D₁ अभ्यजानन्; B₁ ३ D₁ D₃ नाभ्यजा° (for नान्वजा°). B₄ पराभवं (for परस्परम्). — (L. 49) D₁ तैः (for ते). K₄ D₁ -चोदितैः; B₅ D₂ ३ -चोदिताः (for -चोदितैः). — (L. 53) K₄ अनलस्य (for अनि°). — (L. 54) D₁ अशाम्यत् (for अशाम्यत्तद्). D₃ संसृक्ते (for असृक्सिक्ते). D₁ असृक्छिन्ने च धरातले (hypermetric) (for the post. half). — (L. 56) D₁ तत्र (for मत्ता). B₁ D₂ वेगवतां; B₂ ३ ५ D₂ वेगवता (for वतो). B रणाङ्गे (for रणाङ्गणे). — (L. 57) B₅ ते (for च). — B₂ om. lines 61–64 — (L. 61) D₂ D₂ क्षतैः (for क्षितौ). — (L. 62) B₁ अपलायंत; B₄ D₂ D₃ प्रापला° (for प्रपला°).

प्रपलायन्त संत्रस्तास्त्यक्त्वा रणशिरो जनाः ।

ऊरुग्राहगृहीताश्च केचित्त्राभवन्मुवि ।

हृतानां चापरे मध्ये द्विरदानां निलिल्यिरे ।

एवं तव बलं राजन्द्रावयित्वा धनंजयः । [65]

न्यवधीत्सायकैर्वैरैः सिन्धुराजस्य रक्षिणः ।

कर्णं द्रौणिं कृपं शल्यं वृषसेनं सुयोधनम् ।

छादयामास तीव्रेण शरजालेन पाण्डवः ।

न गृह्णन्नक्षिपत्राजन्नमुञ्चन्नापि संदधन् ।

अदृश्यतार्जुनः संख्ये शीघ्रास्त्रत्वात्कथंचन । [70]

धनुर्मण्डलमेवास्य दृश्यते स्मासतः सदा ।

सायकाश्च व्यदृश्यन्त निश्चरन्तः समन्ततः ।

कर्णस्य तु धनुस्त्रित्वा वृषसेनस्य चैव ह ।

शल्यस्य सूतं भलेन रथनीडादपातयत् ।

गाढविद्धातुभौ कृत्वा शरैः स्वस्त्रीयमातुलौ । [75]

अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो द्रौणिशारद्वतौ रणे ।

एवं तान्याकुलीकृत्य त्वदीयानां महारथान् ।

उज्जहार शरं घोरं पाण्डवोऽनलसंनिभम् ।

इन्द्राशनिमसप्रख्यं दिव्यमस्त्रामिमञ्चितम् ।

सर्वभारसहं शश्वद्रन्ध्रमाल्यार्चितं महत् । [80]

वज्रेणास्त्रेण संयोज्य विधिवत्कुरुनन्दनः ।

समादधन्महाबाहुर्गाण्डिवे क्षिप्रमर्जुनः ।

तस्मिन्संघीयमाने तु शरे ज्वलनतेजसि ।

अन्तरिक्षे महानादो भूतानामभवन्प ।

अग्रवीच पुनस्तत्र त्वरमाणो जनार्दनः । [85]

17

B1-4 Dc1 ins. after 7, 123, 36; B5 after 40; Dn1 after 39^{ab}; D5 after 41

अनुकर्वैरुपासकैः पताकामिध्वजैस्तथा ।

उपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।

चक्रैः प्रमथितैश्चित्रैरक्षैश्च बहुधा रणे ।

युगैर्योक्रैः कलापैश्च धनुर्भिः सायकैस्तथा ।

परिस्तोमैः कुथामिश्च परिवैरङ्कुशैस्तथा । [5]

शक्तिमिभिर्निदिपालैश्च तूणैः शूलैः परश्वधैः ।

प्रासैश्च तोमैरश्वैव कुन्तैर्यष्टिभिरेव च ।

शतघ्नीमिशुशुण्डीभिः खड्गैः परशुभिस्तथा ।

मुसलैर्मुद्गरैश्चैव गदाभिः कुणपैस्तथा ।

सुवर्णविकृतामिश्च कशाभिर्भरतर्षभ । [10]

घण्टामिश्च गजेन्द्राणां भाण्डैश्च विविधैरपि ।

स्त्रामिश्च नानाभरणैर्वस्त्रैश्चैव महाधनैः ।

अपविद्धैर्बभौ भूमिग्रहेद्यौरिव शारदी ।

— (L. 63) B5 [अ]पतन् (for [अ]भवन्). — (L. 65) B4 त्रासयित्वा (for द्राव°). — (L. 67) Bom. ed. द्रौणिं कृपं कर्णशल्यौ (for the prior half). — (L. 68) D5 विक्षिपन् (for पाण्डवः). — D5 om. lines 69-85. — (L. 69) B1-3, 5 संदधत् (for "धन्"). B4 Dn3 मुंच-
न्नापि च संदधत्; Dn1 न मुंचन्नापि मादधत् (for the post.
half). — After line 69, K4 D1 ins.:

ददृशे रणभूमौ तु शरजालानि विक्षिपन् ।

ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुत्रमूर्धनि भूतले ।

जयद्रथवधे प्राप्ते लम्बमाने दिवाकरे ।

क्रौरवी पाण्डवी सेना बाला प्रौढा बधूरिव ।

[(L. 1) D1 सर- (for शर°). — D1 om. lines 2-4.]

— K4 D1 om. lines 70-85. — (L. 73) B1, 3 Dc1 च (for तु). D2 हि (for ह). — (L. 74) B1, 3 Dc1 Dn1 अपाहरत् (for "तयत्"). — (L. 77) B1, 4 Dc1

त्वदीयान् (for त्वदीयानां). — (L. 78) B1, 2 (marg.), 3 Dc1 Dn1 उद्धवर्ह (for उज्जहार). — (L. 79) B1, 3 Dc1 Dn1 मंत्रानु-; B2, 3, 5 मंत्राभि- (for अस्त्राभि-). — B2 reads lines 82-85 on marg. — (L. 84) B1, 2, 5 अंतरिक्षे (for "रिक्ष"). Dc1 चाभवन् (for अभ-
वन्).

17

B3 reads lines 1-2 on marg. — (L. 1) D5 युगैः खड्गैः (for उपासकैः). B4 अपि (for तथा). — (L. 3) B2 (marg.) ददृश (for अक्षेष्ट). — (L. 4) B5 om. from the post. half up to the prior half of line 6. B1 धनुर्भिः सायकोच्चमैः (for the post. half). — (L. 6) Dn1 D5 मिडीपालैश्च (for भिन्दि°). Dc1 हूलैः शूलैः परश्वधैः; D5 शूलैः प्रासैः परश्वधैः (for the post. half). — (L. 7) D5 हूलैश्च (for प्रासैश्च). — (L. 8) D5 शृश-
डीभिः (for मुशु°). — (L. 9) B1, 3, 5 Dn1 मुष (Dn1 "श"लैर् (for मुस°). B2 कुनपैस्; B5 कशपैस् (sic) (for

पृथिव्यां पृथिवीहेतोः पृथिवीपतयो हताः ।
 पृथिवीमुपगुह्याङ्गैः सुताः कान्तामिव प्रियाम् । [15]
 इमांश्च गिरिकूटाभास्त्रागानैरावतोपमान् ।
 क्षरतः शोणितं भूरि शस्त्रच्छेददरीमुखैः ।
 दरीमुखैरिव गिरीनौरिकाम्बुपरिस्रवान् ।
 तव बाणहतान्वीर पश्य निष्ठनतः क्षितौ ।
 हयांश्च पतितान्पश्य स्वर्णभाण्डविभूषितान् । [20]
 गन्धर्वनगराकारात्रयांश्च निहतेश्वरान् ।
 छिन्नध्वजपताकाक्षान्विचक्रान्हतसारथीन् ।
 निकृत्तकृवरयुगान्भस्मेपाण्डवभुरान्प्रभो ।
 पश्य पार्थ हयान्भूमौ विमानोपमदर्शनान् ।
 पर्त्तींश्च निहतान्वीर शतशोऽथ सहस्रशः । [25]
 धनुर्भृतश्चर्मभृतः शयानावुषिरोक्षितान् ।
 महीमालिङ्ग्य सर्वाङ्गैः पांसुध्वस्तशिरोरुहान् ।
 पश्य योधान्महाबाहो त्वच्छरैर्मिश्रविग्रहान् ।
 निपातितद्विपरथवाजिसंकुल-
 मसृग्वसापिशितसम्पृद्धकर्दमम् । [30]
 निशाचरश्ववृकपिशाचमोदनं
 महीतलं नरवर पश्य दुर्दशम् ।
 इदं महत्त्वय्युपपद्यते विभो
 रणाजिरे कर्म यशोमिवर्धनम् ।
 शतक्रतौ चापि च देवसत्तमे [35]
 महाहवे जडुषि दैत्यदानवान् ।
 स दर्शयन्नेव किरीटिनेऽरिहा
 जनार्दनस्त्वारिभूमिमञ्जसा ।
 अजातशत्रुं समुपेत्य पाण्डवं

निवेदयामास हतं जयद्रथम् । [40]

18

After 7. 124. 18, B. Dci Dni ins. :

संहृष्टेन्द्रियचित्तात्मा नाशकद्रुमुजसा ।
 मुहूर्तमिव हर्षेण तूष्णीं भूत्वा महामतिः ।
 ततो हर्षान्वितो राजा हर्षाश्रुमुतलोचनः ।
 उवाच परमप्रीतः सगद्गदमिदं वचः ।
 प्रियमेतदुपश्रुत्य त्वत्तः पुष्करलोचन । [5]
 नान्तं गच्छामि हर्षस्य तितीर्षुर्दधेरिव ।
 अत्यद्भुतमिदं कृष्ण कृतं पार्थेन धीमता ।
 त्वया गुप्तेन गोविन्द व्रता पापं जयद्रथम् ।
 किं तु नात्यद्भुतं तेषां येषां नस्त्वं समाश्रयः ।
 स्थितः सर्वात्मना नित्यं प्रियेषु च हितेषु च । [10]
 त्वं चैवास्माभिराश्रित्य कृतः शस्त्रसमुद्यमः ।
 सुरैरिवासुरवधे शक्रं शकानुजाहवे ।
 असंभान्यमिदं कर्म देवैरपि जनार्दन ।
 त्वद्बुद्धिबलवीर्येण कृतवानेष फल्गुनः ।
 बाल्यात्प्रभृति ते कृष्ण कर्माणि श्रुतवानहम् । [15]
 अमानुषाणि दिव्यानि महान्ति च बहुनि च ।
 यदैवानुगृहीताः स्म त्वया स्नेहानुरागतः ।
 तदैवाज्ञासिषं शत्रून्हतान्प्राप्तां च मेदिनीम् ।
 मार्कण्डेयः पुराणार्थश्रितश्चस्तवानघ ।
 माहात्म्यमनुभावं च पुरा कीर्तितवान्मुनिः । [20]
 असितो देवलश्चैव नारदश्च महातपाः ।
 पितामहश्च मे व्यासस्त्वामाहुर्विधिसुत्तमम् ।

18

कुणपैस). — (L. 12) Dci Dni अल्लैश्च (for सन्मिश्च).
 Dci (before corr.) Dni यन्त्रैश्च (for वल्लैश्च). — (L. 15) Dci उपगूह्य. — (L. 16) Dni इमांश्च (for इमांश्च).
 — After line 16, B₂ reads line 25. — (L. 17) D₅ क्षरतः (for क्षरतः). — (L. 19) D₅ तांश्च (for तव). — (L. 21) D₅ विहतेश्वरान् (for निहते).
 — Dci om. lines 22-23. — (L. 23) B₂ निकृत्त-
 कृवरश्चैव (for the prior half). B₄ भस्मेशान्. — (L. 27) Dci आलब्ध (for आलिङ्ग्य). Dci Dni D₅ पांसु-
 (for पांसु). — (L. 29) D₅ द्विपरथाश्च (for द्विपरथ-
 वाजि-). — (L. 30) D₅ कामुंक्तं (for कर्दमम्). — (L.

31) Dci -वृक- (for -श्ववृक-). — (L. 33) B₄ प्रभो
 (for विभो). — (L. 35) B₂ Dci Dni वापि (for
 चापि). — After line 36, B₂ reads 41.

(L. 9) B₂ च (for नस्). — (L. 11) B₂ समुद्यतः
 (for "द्यमः). — (L. 14) D₅ त्वद्दीर्घबुद्धिबलेन (for the
 prior half). B₂ Dci एव (for एष). — (L. 15) B₂
 Dci Dni transp. ते कृष्ण and कर्माणि. — After line
 16, B₂ reads lines 21-27. B₄ om. line 17. B₄ om.

त्वं तेजस्त्वं परं ब्रह्म त्वं सत्यं त्वं महत्तपः ।
 त्वं श्रेयस्त्वं यशश्चाध्यं कारणं जगतस्तथा ।
 त्वया सृष्टमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । [25]
 प्रलये समनुप्राप्ते त्वां वै निविशते पुनः ।
 अनादिनिधनं देवं विश्वमीशं प्रजापतिम् ।
 धातारमजमव्यक्तमाहुर्वेदविदो जनाः ।
 भूतात्मानं महात्मानमनन्तं विश्वतोमुखम् ।
 अपि देवा न जानन्ति गुह्यमाद्यं जगत्पतिम् । [30]
 नारायणं परं देवं परमात्मानमीश्वरम् ।
 ज्ञानयोनिं हरिं विष्णुं सुमुख्यं परायणम् ।
 परं पुराणं पुरुषं पुराणानां परं च यत् ।
 एवमादिगुणानां ते कर्मणां दिवि चेह च ।
 अतीतभूतभव्यानां संख्यातात्र न विद्यते । [35]
 सर्वतो रक्षणीयाः स्रः सशक्राणां दिवौकसाम् ।
 यैस्त्वं सर्वगुणोपेतः सुहृन्न उपपादितः ।
 ईत्येवं धर्मेराजेन हरिरुक्तो महायशः ।
 अनुरूपमिदं वाक्यं प्रत्युवाच जनार्दनः ।
 भवतस्तपसोऽग्रेण धर्मेण परमेण च । [40]
 साधुत्वादाज्जवाच्चैव हतः पापो जयद्रथः ।
 अयं च पुरुषव्याघ्र त्वदनुष्ठानं हितम् ।
 हत्वा योधसहस्राणि न्यहज्जिष्णुर्जयद्रथम् ।
 कृतित्वे बाहुवीर्यं च तथैवासंभ्रमेऽपि च ।
 शीघ्रतामोघवेधित्वे नास्ति पार्थसमः कश्चित् । [45]
 तदयं भरतश्रेष्ठ आता ते पाण्डवार्जुनः ।

सैन्यक्षयं रणे कृत्वा सिन्धुराजशिरोऽहरत् ।
 ततो धर्मसुतो जिष्णुं परिष्वज्य विशां पते ।
 प्रसृज्य वदनं चास्य पर्याश्रासयत प्रभुः ।
 अतीव सुमहत्कर्म कृतवानसि फल्गुन । [50]
 असह्यं चाविषह्यं च देवैरपि सवासवैः ।
 दिष्टया निस्तीर्णभारोऽसि हतारिश्वासि शत्रुहृन् ।
 दिष्टया सत्या प्रतिज्ञेयं कृता हत्वा जयद्रथम् ।
 एवमुक्त्वा गुडाकेशं धर्मराजो महायशः ।
 पस्पशं पुण्यगन्धेन पृष्ठे हस्तेन पार्थिवः । [55]

19

After 7. 128. 14, 8 ins. :

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा हतेषु सैन्येषु तथा कृच्छ्रगतः स्वयम् ।
 कश्चिदुद्योधनः सूत नाकार्षीत्पृष्ठतो रणम् ।
 एकस्य च बहूनां च संनिपातो महानभूत् ।
 विशेषतो हि नृपतेर्विषमं प्रतिभाति मे ।
 सोऽत्यन्तसुखसंबुद्धो रक्ष्यो लोकस्य चेश्वरः । [5]
 एको बहून्समासाद्य कश्चिन्नासीत्पराङ्मुखः ।
 द्रोणः कर्णः कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
 नाचार्यनक्त्यं युद्धे राजानं राजकाङ्क्षिणः ।
 सर्वोपायैर्हि युद्धेषु रक्षितव्यो महीपतिः ।
 एषा नीतिः परा युद्धे दृष्टा तत्र महर्षिसिः । [10]
 प्रविष्टे वै मम सुते परेषां वै महद्बलम् ।

19

(L. 1) G₁ M₁-4. s (sup. lin. as above) गतेषु (for हतेषु). T G₂-4 -गतेषु च (for -गतः स्वयम्). — (L. 4) M₁ नृपतिभिर्; M₂. s [5] पि नृपतेर् (for हि नृ*).

lines 19-20. — (L. 23) B₁. s त्वं परं; D₀ परमं (for त्वं महत्). — (L. 25) D₀ D₁ त्वया सर्वमिदं सृष्टं (for the prior half). — (L. 26) B₂ हि (for वै). D₁ त्वं हि निवेशनं पुनः (for the post. half). — (L. 27) B₃ जगत्पति (for प्रजापतिम्). — B₄ om. lines 28-33. D₁ repeats line 28 after line 30. — (L. 28) D₁ (first time) त्वं धातारमजं व्यक्तम् (for the prior half). — (L. 30) B₁. s D₀ त्वाद्यं (for आद्यं). — (L. 33) B₃ D₀ D₁ परं पराणां (D₀ पुराणां; D₁ पुराणं) परमं (for the prior half). — (L. 35) B₄ -अव्यं च (for -भव्यानां). B₁. s संख्या तात; B₄ संख्या तावन् (for संख्यातात्र). — (L. 36) D₁ दिवौकसः. Bom. ed. शक्रेणैव दिवौकसः (for the post. half). — Before line 38, B₄ ins. संजय उवाच. B₃ om. lines

मामका रथिनां श्रेष्ठाः किमकुर्वन् संजय ।

संजय उवाच ।

राजसंग्राममाश्रयं पुत्रस्य तव भारत ।

एकस्य च बहूनां च शृणु मे ब्रुवतोऽद्भुतम् ।

द्रोणेन वार्यमाणोऽसौ कर्णेन च कृपेण च । [15]

प्राविशत्पाण्डवीं सेनां मकरः सागरं यथा ।

किरन्निपुसहस्राणि तत्र तत्र तदा तदा ।

पाञ्चालान्पाण्डवाश्च विव्याध निशितैः शरैः ।

यथोद्यम्य ततः सूर्यो रश्मिर्मिर्नाशयेत्तमः ।

तथा पुत्रस्तव बलं नाशयत्तन्महाबलः । [20]

20

After 7. 131. 24^{ab}, K₄ B Dc1 Dn D1.5 ins. :

अभ्यधावत्ततो द्रोणो यदुवीरजिघांसया ।

तमायान्तमसिप्रेक्ष्य युधिष्ठिरपुरोगमाः ।

परिवब्रुर्महात्मानं परीप्सन्तो यद्ब्रुवन् ।

ततः प्रवृत्ते युद्धं द्रोणस्य सह पाण्डवैः ।

बलेरिव सूरैः पूर्वं त्रैलोक्यजयकाङ्क्षया । [5]

ततः सायकजालेन पाण्डवानीकमावृणोत् ।

भारद्वाजो महातेजा विव्याध च युधिष्ठिरम् ।

सात्यकिं दशभिर्बाणैर्विशत्या पार्श्वतः शरैः ।

सीमसेनं च नवमिर्नकुलं पञ्चमिस्तथा ।

सहदेवं तथाष्टाभिः शतेन च शिखण्डिनम् । [10]

द्रौपदेयान्महाबाहुः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।

विराटं मत्स्यमष्टाभिर्दुपदं दशभिः शरैः ।

युधामन्युं त्रिभिः षड्विस्तृतमौजसमाहवे ।

अन्यांश्च सैनिकान्विद्धा युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ।

ते वध्यमाना द्रोणेन पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः । [15]

प्राद्रवन्वै भयाद्राजन्सार्तनादा दिशो दश ।

काल्यमानं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा द्रोणेन फल्गुनः ।

किञ्चिदागतसंरम्भो गुहं पार्थोऽभ्ययाद्भुतम् ।

दृष्ट्वा द्रोणस्तु बीभत्सुमभिधावन्तमाहवे ।

सैन्यवर्तत तत्सैन्यं पुनर्यौधिष्ठिरं नृप । [20]

ततो युद्धमभूद्भूयो भारद्वाजस्य पाण्डवैः ।

द्रोणस्तव सुतैः राजन्सर्वतः परिवारितः ।

व्यधमत्पाण्डुसैन्यानि तूलराशिमिवानलः ।

तं ज्वलन्तमिवादित्यं दीप्तानलसमद्युतिम् ।

राजन्ननिशमत्यन्तं दृष्ट्वा द्रोणं शराचिषम् । [25]

मण्डलीकृतधन्वानं तपन्तमिव भास्करम् ।

दहन्तमहितान्सैन्ये नैनं कश्चिदवारयत् ।

यो यो हि प्रमुखे तस्य तस्यो द्रोणस्य पूरुषः ।

तस्य तस्य शिराश्छित्त्वा ययौ द्रोणक्षरः क्षितिम् ।

एवं सा पाण्डवी सेना वध्यमाना महात्मना । [30]

प्रदुद्राव पुनर्भौता पश्यतः सग्यसाचिनः ।

— G₁ M₁. 3-5 om. lines 8-10. — (L. 10) G₂ पुरा (for परा). G₅ मनीषिभिः (for महाषिभिः). — (L. 11) T G₂ वा (for वै). G₁ M₁. 3. 5 सु- (for वै). — (L. 12) MSS. अकुर्वन्त. — (L. 13) G₁ M तव पुत्रस्य भारत (for the post. half). — (L. 14) G₁ M₁. 3. 5 वदतो (for ब्रुवतो). — (L. 15) M₄ च (for सौ). G₁ M₁. 3. 5 वार्यमाणस्तु द्रोणेन (for the prior half). G₂ कृपेण (for च कृपेण). — (L. 17) G₅. 4 तथा तथा. — (L. 18) T G₂ M₁. 2. 5 विव्याध (for 'व'). — (L. 19) G₅. 4 ततः (for ततः). G₁ M यथोद्यम्य (M₄ 'दि-') ततं सूर्यो (for the prior half). G₃ रथिभिर् (for रश्मि). M₁. 2 ततः (for ततः). — (L. 20) M₁ यथा (for तथा). G₁ M₁. 2. 4. 5 महारथः (for 'बलः').

20

(L. 1) B₄ अभ्यधावत् (for अभ्यधावत्). — (L. 3)

B₁ यदुत्तमं (for 'द्वहम्'). — (L. 5) Dn₁ त्रैलोक्यस्वामि-
कांक्षया (for the post. half). — (L. 7) B₁ महाराज
(for 'तेजा'). — (L. 12) D₅ निशितैः (for दशभिः).
— (L. 17) D₁ फाल्गुनिः; Some MSS. फाल्गुनः (for
फल्गुनः). — (L. 18) D₅ संतप्तो (for संरम्भो). — (L.
19) K₄ om. from the prior half up to the prior
half of line 21. Dc₁ Dn₁ D₅ द्रोणं (for द्रोणस्य).
— (L. 20) D₁. 5 स (for सं). Bom. ed. बलं (for
नृप). — (L. 21) B₁ तयोर् (for ततो). — (L.
23) B₂ (marg. as above) तृण- (for तूल-). — (L.
24) B₁ Dc₁ [अ]युष्मं (for [अ]दित्यं). — (L. 25)
B₁ Dc₁ D₅ असंतं (for अत्यन्तं). Dn₂ द्रोण- (for द्रोणं).
Dn₁ शरान्वितं (for शराचिषम्). — (L. 26) B₁. 2 Dc₁
Dn₁ मण्डलीभूत- (for 'कृत-'). — (L. 27) B₁ संस्थे (for
सैन्ये). Dn₁ दहन्तमिव तत्सैन्यं (for the prior half). B₁
नैकं (for नैनं). — (L. 29) B₄ ययुर्. K₄ B₅ ययु-

संप्रभञ्जं बलं दृष्ट्वा द्रोणेन निशि भारत ।
 गोविन्दमब्रवीजिष्णुर्गच्छ द्रोणरथं प्रति ।
 ततो रजतगोक्षीरकुन्देन्दुसदृशप्रभान् । [35]
 चोदयामास दाशार्हो हयान्द्रोणरथं प्रति ।
 भीमसेनोऽपि तं दृष्ट्वा यान्तं द्रोणाय फल्गुनम् ।
 स्वसारथिमुवाचेदं द्रोणानीकाय मां वह ।
 सोऽपि तस्य वचः श्रुत्वा विशोको वाह्यद्वयान् ।
 पृष्ठतः सत्यसन्धस्य जिष्णोर्भरतसत्तम ।
 तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ यत्तौ द्रोणानीकमभिद्रुतौ । [40]
 पाञ्चालाः सञ्जया मत्स्याश्चेदिकारुषकोशलाः ।
 अन्वगच्छन्महाराज केकयाश्च महारथाः ।
 ततो राजञ्जमूढोरः संप्रामो लोमहर्षणः ।
 भीमत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं च वृकोदरः ।
 महद्भ्यां रथवृन्दाभ्यां बलं जगृहस्तव । [45]
 तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ भीमसेनधनंजयौ ।
 घृष्टद्युष्टोऽभ्ययाद्राजन्सात्यकिश्च महाबलः ।
 चण्डवातामिपन्नानामुदधीनामिव स्वनः ।
 आसीद्राजन्बलौघानां तदान्योन्यमभिमतम् ।
 सौमदत्तिवधात्कुद्रो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे । [50]

21

After 7. 170. 22^{ab}, G₁ M₁. 2 ins. :

प्रपेतुः कुजरास्तत्र शस्त्रसंघैर्निपातिताः ।
 व्यदीर्यमाणा गिरयो वज्रनुष्ठा यथा पुरा ।
 हस्तिहस्तैश्च संछिन्नैर्गात्रैश्चैव विशां पते ।
 अपरैश्च तथा बाणैः कुन्तैश्च कनकोज्ज्वलैः ।
 संकीर्णां पृथिवीं जज्ञे मांसशोणितकर्दमा । [5]
 गजेभ्यश्चयवमानानां यन्त्रुणां तत्र भारत ।
 बिभुजानां विशीर्णानां न्यस्तकार्मुकवर्मणाम् ।

पूर्णमायोधनं जज्ञे प्रेतराजपुरोपमम् ।
 अङ्कुशैरपविद्धैश्च तोमरैश्च महाधनैः ।
 अलंकारैश्च नागानां श्रेवैश्च सकङ्कटैः । [10]
 कक्ष्यामिरभिकुण्डैश्च यज्ञैश्चैव पताकिभिः ।
 शक्तिमिश्रं महाराज बाणैश्च नतपर्वभिः ।
 रथिनां च रथैर्भग्नैश्चिन्नैर्वा युगदण्डकैः ।
 चक्रैर्विमथितैर्मग्नैर्युगैरक्षैश्च भूषिता ।
 तूणीरैरपविद्धैश्च चापैश्च सुमहाधनैः । [15]
 अनुकण्ठैः पताकामियौक्त्रैश्चैव विशां पते ।
 रश्मिमिश्रं प्रतोदैश्च किङ्किणीभिश्च मारिष ।
 कवचैश्च तथा दीप्तैश्चामरव्यजनैरपि ।
 छत्रैश्च चन्द्रसंकाशैर्दृष्ट्यातपनिवारिभिः ।
 अङ्गुलित्रैः सकेयूरैर्दोहैर्निष्कैश्च काञ्चनैः । [20]
 कर्णसूत्रैः किरीटैश्च मुकुटैश्च महाधनैः ।
 चित्रैर्वस्त्रैरलंकारैः कुण्डलैश्चापि भारत ।
 अपविद्धैस्तथा शीर्षैर्बाहुभिश्च महात्मनाम् ।
 संछन्ना पृथिवीं रेजे तत्र तत्र यथातथम् ।
 उरश्छदैस्तथा चित्रैर्वैष्णवाजालैश्च भास्वरैः । [25]
 निहतैस्तुरगैश्चैव निर्जिह्वैः शोणितोक्षितैः ।
 हयारोहपरैश्चैव निर्दग्धैरस्त्रतेजसा ।
 नानङ्गावयवैर्हाना यौधाः ससुर्मथार्दिताः ।
 चुकुशुस्तात तातेति हा हा पुत्रेति चासकृत् ।
 यौधा नूनं ते निधनं प्राप्ताः पाण्डवेया महारथाः । [30]
 वासुदेवश्च वार्ष्णेयस्तथा सोमकसञ्जयाः ।
 जीवन्सु समरे तेषु न हि वीरेषु सैनिकाः ।
 इमामवस्थां सहसा गच्छेयुर्वै कथंचन ।
 इत्यब्रुवंस्तथा यौधा हन्यमानास्तदा रणे ।
 कुद्धेन द्रोणपुत्रेण कालेनेव युगक्षये । [35]
 हन्यमानास्तथास्त्रेण तेन नारायणेन ते ।

21

तदा (for तव). — (L. 46) K₄ पुरुषव्याघ्रं (for "व्याघ्रौ").
 — (L. 47) De₁ Dn₁ महारथः (for महाबलः). — Lines
 48-49 = (var.) 7. 131. 20. — (L. 50) Dn₁ सोम-
 दत्ति- (for सौमदत्ति-).

(L. 2) G₁ यथापुरं. — (L. 24) G₁ संछिन्ना (for
 संछन्ना). — (L. 30) Prior half hypermetric,

द्रोणशराः क्षितिं (for the post. half). — (L. 31) B₁. 3, 5
 De₁ Dn₁ दुद्राव वै (B₅ च) (for प्रदुद्राव). — (L.
 34) D₅ -संकाश- (for -गोक्षीर-). D₅ -क्षीरकुन्देन्दुसप्रभान्
 (for the post. half). — (L. 36) Some MSS. फा-
 ल्गुनं. — (L. 37) B₁. 3 स्वं; D₅ स (for स्व-).
 — (L. 40) Dn₁ यांतौ (for यत्तौ). — (L. 41) Dn₁
 पंचालाः. B₁-3. 5 -कोषलाः; Bom. ed. -कोसलाः. — (L.
 42) Dn₂ D₅ कैकयाश्च (for केक-). — (L. 45) K₄

22

After 7. 171. 36^{ad}, Ds ins. :

तमात्मभुजवेगेन विकर्षन्तं शरासनम् ।
 तं तु दृष्ट्वा सुसंकुदं कालानलयमोपमम् ।
 विमुञ्चन्निशिस्तूर्णं पार्श्वतोऽभ्यद्रवद्रणे ।
 तौ द्रौणिः क्रोधताम्राक्षो दिविक्षन्निव तेजसा । [5]
 छादयामास बाणैर्वैष्टुभ्युन्नं समन्ततः ।
 दृष्टद्युन्नोऽपि संभ्रान्तः शरेणानतपर्वणा ।
 प्रत्यविध्यत संकुदः पार्श्वतं प्रयतो बलात् ।
 तस्य द्रौणिर्धनुश्छित्त्वा स्थूणेन परवीरहा ।
 दृष्टद्युन्नं त्रिससत्या विव्याध निशितैर्नदन् ।
 तदपास्य धनुश्छिन्नं दृष्टद्युन्नः प्रतापवान् । [10]
 अन्यत्कार्मुकमादाय सोऽश्वत्थामानमार्दयत् ।
 स तदप्यस्य संकुदश्चिच्छेद परमास्त्रवित् ।
 तं चाप्यवाकिरद्वाणैर्दृष्टद्युन्नं परंतपः ।
 ततः स पार्श्वतस्तूर्णं शक्तिं हेमपरिष्कृताम् ।
 चिक्षेप परमकुदो ज्वलन्तीमशनीमिव । [15]
 तामापतन्तीं सहसा व्यालीकाल इवाहवे ।
 चिच्छेद सप्तधा राजन्शरैः परमतेजनैः ।
 तां निकृत्तां ततो दृष्ट्वा द्रौणिना पार्श्वतस्ततः ।
 धनुरन्यत्समादाय समरे वेगवत्तरम् ।
 ततोऽविध्यत्सुतीक्ष्णाभ्यां शराभ्यां द्रौणिमाहवे । [20]
 ततो द्वाभ्यां सुतीक्ष्णाभ्यां भ्रष्टाभ्यां तत्र कार्मुकम् ।
 द्रौणिर्द्वुपदपुत्रस्य चिच्छेद प्रहसन्निव ।
 तं च बाणैर्महातेजाः पुनरन्यैः समावृणोत् ।
 साश्वसूत्ररथं तूर्णं छादयामास संयुगे ।
 तस्य चानुचरान्सर्वादीप्तान्नापान्श्वतः स्थितान् । [25]
 व्यद्रावयत संकुदः शरैः संनतपर्वसिम् ।
 ब्रह्मदत्तं ततो बाणं दृष्टद्युन्नजिघांसया ।
 द्रोणपुत्रः प्रचिक्षेप सात्यकिस्तद्विधाच्छिनत् ।
 सात्यकिस्तु तमादाय राजपुत्रं शरादितम् ।

22

Lines 31-32 = (var.) 7. 171. 46. — After line 32, Ds reads 7. 171. 47-48.

अष्टाभिर्निशितैर्बाणैरश्वत्थामानमार्दयत् । [30]
 अशीत्या पुनराहत्य नानारूपैरमर्षणः ।
 विव्याधास्य त्रिभिः सूतं चतुर्भिश्चतुरो हयाम् ।
 एवमुक्त्वा शरैस्तीक्ष्णैः सात्यकिं तूर्णमावृणोत् ।
 संरब्धः क्रोधताम्राक्षो द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
 सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धः शरेणानतपर्वणा । [35]
 द्रोणपुत्रं समाजघ्ने सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
 ततो द्रौणिर्महाराज बाणैः संछाद्य सात्यकिम् ।
 धनुः क्रोधपरीतात्मा चिच्छेदाशु महास्त्रवित् ।
 ततः शक्तिं महाघोरां हेमदण्डामयस्त्रयीम् ।
 चिक्षेप सात्यकिस्तूर्णं द्रोणपुत्रजिघांसया । [40]
 तामापतन्तीं सहसा शक्रमुक्तामिवाशनिम् ।
 अप्राप्तमेव चिच्छेद द्रौणिः सप्तमिराशुगैः ।
 तां निकृत्तां शरैर्दृष्ट्वा द्रौणिना सात्यकैर्दृशम् ।
 सोऽन्यत्कार्मुकमादाय भारघ्नं वेगवत्तरम् ।
 तद्विकृष्य महश्चापं सात्यकिः सात्यतां वरः । [45]
 सात्यकैर्बहुभिस्तूर्णमश्वत्थामानमार्दयत् ।
 ततो द्रौणिः सुसंरब्धः शरजालेन माधवम् ।
 छादयामास समरे सात्यकिं क्रोधमूर्छितः ।
 तान्यस्य शरजालानि अन्तरिक्षे विशां पते ।
 अप्राप्तानेव चिच्छेद युयुधानो महारथः । [50]
 ततः पूर्णायतोत्सृष्टैर्हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
 बाणैर्विव्याध सुदृढं द्रोणपुत्रममर्षितः ।
 तथा स विद्धः सुभृशं द्रोणपुत्रोऽत्यमर्षणः ।
 शौनेयं समरे क्रुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ।
 अवाकिरदमेयात्मा बाणवर्षैः समन्ततः । [55]
 पर्वतं वारिधाराभिस्तपान्ते जलदो यथा ।

23

After 7. 171. 46, K4 Dn2 D1.5 T ins.

धनुर्वजं च संयत्तैश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ।
 स साश्वं व्यधमच्चापि रथं हेमपरिष्कृतम् ।

23

(L. 1) K4 T संयत्तश्च (for 'सैश्च'). — (L. 2) K4 D1 तिलशो ; D5 स शंखं (for स साश्वं). K4 D1 -परि-

हृदि विव्याध समरे त्रिशता सायकैर्भृशम् ।
 एवं स पीडितो राजन्नश्वत्थामा महाबलः ।
 शरजालैः परिवृतः कर्तव्यं नान्वपद्यत । [5]
 एवं गते गुरोः पुत्रे तव पुत्रो महारथः ।
 कृपकर्णादिभिः सार्धं शरैः सात्वतमावृणोत् ।
 दुर्योधनस्तु विंशत्या कृपः शारद्वतस्त्रिभिः ।
 कृतवमार्थं दशभिः कर्णः पञ्चाशता शरैः ।
 दुःशासनः शतेनैव वृषसेनश्च सप्तभिः । [10]
 सात्यकिं विव्यधुस्तूर्णं समन्ताग्निशितैः शरैः ।
 ततः स सात्यकी राजन्सर्वानिव महारथान् ।
 विरथान्निमुखांश्चैव क्षणेनैवाकरोन्नृप ।
 अश्वत्थामा तु संप्राप्य चेतनां भरतर्षभ ।
 चिन्तयामास दुःखार्तो निःश्वसंश्च पुनः पुनः । [15]
 ततो स्थान्तरं द्रौणिः समारुह्य परंतपः ।
 सात्यकिं वारयामास किरन्शरशतान्वहून् ।
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य भारद्वाजमुतं रणे ।
 विरथं विमुखं चैव पुनश्चक्रे महारथः ।
 ततस्ते पाण्डवा राजन्द्वा सात्यकिविक्रमम् । [20]
 शङ्खशब्दान्भृशं चक्रुः सिंहनादांश्च नेदिरे ।
 एवं तं विरथं कृत्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
 जघान वृषसेनस्य त्रिसाहस्रान्महारथान् ।
 अयुतं दन्तिनां सार्धं कृपस्य निजघान सः ।
 पञ्चायुतानि चाश्वानां शकुनेर्निजघान ह । [25]
 ततो द्रौणिर्महाराज रथमारुह्य वीर्यवान् ।

सात्यकिं प्रति संकुदः प्रययौ तद्वधेप्सया ।
 पुनस्तमागतं दृष्ट्वा शैनेयो निशितैः शरैः ।
 अदारयत्कूरतैः पुनः पुनररिंदम ।

24

After 7. 171. 65, K₄ B Dc₁ Dn D₁. 5, 6 T₁ ins. :

मालवं पौरवं चैव युवराजं च चेदिपम् ।
 दृष्ट्वा समक्षं निहतं द्रोणपुत्रेण पाण्डवः ।
 भीमसेनो महाबाहुः क्रोधमाहारयत्परम् ।
 ततः शरशतैस्तीक्ष्णैः संकुद्धाशीविषोपमैः ।
 छादयामास समरे द्रोणपुत्रं परंतपः । [5]
 ततो द्रौणिर्महातेजाः शरवर्षं निहत्य तम् ।
 विव्याध निशितैर्बाणैर्भीमसेनममर्षणः ।
 ततो भीमो महाबाहुर्द्रौण्यैर्लुधि महाबलः ।
 क्षुरप्रेण धनुश्छित्वा द्रौणिं विव्याध पत्रिणा ।
 तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रोणपुत्रो महामनाः । [10]
 अन्यत्कार्यकुमादाय भीमं विव्याध पत्रिभिः ।
 तौ द्रौणिभीमौ समरे पराक्रान्तौ महाबलौ ।
 अवर्षतां शरवर्षं वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ।
 भीमनामाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।
 द्रौणिं संछादयामासुर्वैनौवा इव भास्करम् । [15]
 तथैव द्रौणिर्निर्मुक्तैर्भीमः संवतपर्वभिः ।
 अवाकीर्यत स क्षिप्रं शरैः शतसहस्रशः ।
 स छाद्यमानः समरे द्रौणिना रणशालिना ।

कृतं. — (L. 3) T विव्याध (for 'ध'). D₁. 5 त्रिशतैः.
 — (L. 7) D₁ शल्य- (for कृप-). — T₂ om. lines
 6-29. — (L. 16) Bom. ed. अथो (for ततो). K₄
 D₅ रथांतरे. — (L. 21) T₁ चत्रिरे (for नेदिरे). — (L.
 27) D₁ वधेच्छया (for 'प्सया). — (L. 29) D₁ कूर-
 नलैः (for 'तैः').

24

(L. 1) D₁ om. from. मालवं up to युवराजं (in line
 1). D₅ मालव्यं (for 'वं). — (L. 2) B₁ Dc₁ Dn₁
 D₅ निहतान्. — (L. 4) D₁ स क्रुद्धोऽथ; D₅ सुजगामैर्
 (for संकुद्धाशी-). — (L. 5) D₁. 6 परंतप. — (L. 6)
 B₁. 3 Dc₁ Dn₁ D₅ तत् (for तम्). D₁ ततो द्रौणिं
 च विव्याध पत्रिणा धनुश्छिन्नत्. — K₄ om. (? hapl.)

lines 7-11. D₁ om. lines 7-9. — (L. 7)
 Dn₂ D₂ om. (hapl.) from निशितैर् up to विव्याध
 (in line 9). — (L. 9) B₅ पत्रिभिः. — D₅ om.
 (hapl.) lines 10-11. — (L. 12) D₅ ततो द्रौणि-
 भीमसेनः (for the prior half). D₅ महारथौ (for 'बलौ').
 — (L. 13) Dn₂ अवर्षतां. B₁ (marg.) शराशरं; D₁. 5
 शरवर्षैर् (for 'वं). D₅ शरवर्षाण्यवर्षतां प्रावृषीव बलाहकौ.
 — (L. 15) Dn₂ संछादयामास. Dn₂ D₅ T₁ मेघौघा (for
 घनौघा). — (L. 16) D₅ तथैव द्रौणिना मुक्ता भीमं संवत-
 पर्वणः. — (L. 17) B₄ अवाकीर्यत. D₅ अवाकिरत्रणे तूर्ण (for
 the prior half). — (L. 18) Dn₂ D₁. 6 सं- (for स).
 B₄ बल- (for रण-). B₁ Dc₁ Dn₁ -मालिना; B₂. 3
 -मानिना; D₅ -शोभिना (for -शालिना). D₅ द्रौणिना पण्ड-
 वर्षभः (for the post. half). — (L. 20) B₄ स्वर्णपुङ्खैर्

न विव्यथे महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ।
 ततो भीमो महाबाहुः कार्तस्वरविभूषितान् । [20]
 नाराचान्दश संप्रैषीद्यमदण्डनिभाञ्छितान् ।
 ते जनुदेशमासाद्य द्रोणपुत्रस्य मारिष ।
 निर्भिद्य विविशुस्तूर्णं वल्मीकमिव पन्नगाः ।
 सोऽतिविद्धो भृशं द्रौणिः पाण्डवेन महात्मना ।
 ध्वजयष्टिं समाश्रित्य न्यमीलयत लोचने । [25]
 स मुहूर्तात्पुनः संज्ञां लब्ध्वा द्रौणिर्नराधिप ।
 क्रोधं परममातस्थौ समरे रुधिरोक्षितः ।
 दृढं सोऽभिहतस्तेन पाण्डवेन महात्मना ।
 वेगं चक्रे महाबाहुर्भीमसेनरथं प्रति ।
 तत आकर्णपूर्णाणां शराणां तिमतेजसाम् । [30]
 शतमाशीविषामानां प्रेषयामास भारत ।
 भीमोऽपि समरस्फापी तस्य वीर्यमचिन्तयत् ।
 तूर्णं प्रासृजदुग्धाणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
 ततो द्रौणिर्महाराज छित्वास्य विशिखैर्वधुः ।
 आजघानोरसि क्रुद्धः पाण्डवं निशितैः शरैः । [35]
 ततोऽन्यद्वनुरादाय भीमसेनोऽन्यमर्षणः ।
 विव्याध निशितैर्बाणैर्द्रौणिं पञ्चमिराह्वे ।
 जीमूताविव घमन्ति तौ शरौघप्रवर्षिणौ ।

अन्योन्यक्रोधात्त्राक्षौ छादयामासतुर्गुणि ।
 तलशब्दैस्ततो घोरैस्त्रासयन्तौ परस्परम् । [40]
 अयुध्येतां सुसंरब्धौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ।
 ततो विस्फार्य सुमहद्बाणं रुक्मविभूषितम् ।
 भीमं प्रैक्षत स द्रौणिः शरानस्यन्तमन्तिकात् ।
 शरघट्टमध्यगतो दीप्ताचिरेव भास्करः ।
 आददानस्य विशिखान्संदधानस्य चाशुगान् । [45]
 विकर्षतो मुञ्चतश्च नान्तरं दृष्टशूर्जनाः ।
 अलतचक्रप्रतिमं तस्य मण्डलमायुधम् ।
 द्रौणेरासीन्महाराज बाणान्विसृजतस्तदा ।
 धनुश्च्युताः शरास्तस्य शतशोऽथ सहस्रशः ।
 आकाशे प्रत्यदृश्यन्त शलभानामिवायतीः । [50]
 ते तु द्रौणिधनुर्मुक्ताः शरा हेमविभूषिताः ।
 अजस्रमन्वकीर्यन्त घोरा भीमरथं प्रति ।
 तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् ।
 बलं वीर्यं प्रभावं च व्यवसायं च भारत ।
 तां स मेघादिवोद्भूतां बाणवृष्टिं समन्ततः । [55]
 जलवृष्टिं महाघोरां तपान्त इव चिन्तयन् ।
 द्रोणपुत्रवधप्रेप्सुर्भीमो भीमपराक्रमः ।
 अमुञ्चच्छरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकः ।

(for कार्तस्वर-). — (L. 21) D₆ नाराचान्प्रेषयामास
 (for the prior half). K₄ सितान् ; D₈ तदा (for
 शितान्). — (L. 23) D₂ [अ] विविशुश्च . — (L. 25) D₈
 B₈ समासाद्य (for "श्रित्य"). — (L. 26) D₈
 मुहूर्तात्स पुनस्तस्मिन् (for the prior half). D₈ लब्धसंज्ञो
 (for लब्ध्वा द्रौणिर्). B₈ जनाधिप ; D₁ महारथः (for
 नराधिप). — (L. 27) D₈ आतस्थे . D₈ समरे तु विरो-
 धिनः (for the post. half). — (L. 28) D₈ पीडितस्
 (for ऽभिहतस्). — (L. 29) B₄ महाराज (for "बाहुर्").
 (L. 30) T₁ तत्र (for तत). D₈ तत आक्रुध्य कर्णातं
 (for the prior half). D₈ शराणां गार्हवाससां (for the
 post. half). — (L. 31) D₁ D₁ D₁ अशीविषा-
 मणां . — (L. 32) B D_n अचित्तयन् . — (L. 33) B₈
 पूर्णं (for तूर्ण). D₈ प्रेषयद् (for प्रासृजद्). — (L. 34)
 B₈ महातेजास् (for "राज"). D₈ निशितैर् (for विशिखैर्).
 — (L. 36) B₈ D₈ ह्यमर्षणः (for ऽयं). — (L. 37)
 D₈ आशुगैः (for आह्वे). B₈ द्रौणि विव्याध पंचभिः
 (for the post. half). — (L. 38) D₈ जीमूतम् .
 — (L. 39) B₁ D₁ D₁ D₁ D₁ अन्योन्यं (for "न्य-"). B₈

D₁ D₁ सृधे (for युधि). — D₁ D₁ om. lines
 40-45. — (L. 40) D₈ शब्दैस्त्राक्षौ (for शब्दैस्तौ). D₈
 त्रासयन्तौ ; T₁ छादयन्तौ (for त्रासयन्तौ). D₂ छादये-
 ***स्परं (for the post. half). — (L. 42) D₈ विवृण्व
 (for विस्फार्य). D₁ रत्न- (for रुक्म-). D₈ परिस्कृतं
 (for -विभूषितम्). — (L. 43) D₈ दिपक्षत्रिव चक्षुषा
 (for the post. half). — After line 43, D₈ ins.:

ततो द्रौणिरशान्तश्च भृशं क्रुद्धो व्यकासत ।

— (L. 44) D₈ शरमध्यगतो भास्वान् (for the prior
 half). — (L. 46) D₈ दृष्टो नान्तरं जनः (for the post.
 half). — (L. 48) D₁ विसृजतुस् . B₁ तथा (for तदा).
 — (L. 49) D₈ शरान्विसृजतस्तस्य (for the prior half).
 — (L. 51) D₁ तत् (for ते). K₄ D₁ D₁ -विनिर्मुक्ताः
 (for -धनुः). — (L. 52) D₁ अनुकीर्यन्त ; D₈ अवकीर्यन्ते
 (for अन्वकीर्यन्त). — (L. 55) D_n [उ] दूता (for [उ]-
 दूतां). B₁ भीममेघादिवोद्भूतां ; D₈ तां स मेघवेदोद्भूतां (for
 the prior half). D₁ D₈ शरवृष्टिं (for बाणं). D₈ समु-
 त्थितां (for समन्ततः). — (L. 56) D₈ शरवृष्टिं तु तां घोरा-

तद्वृक्षमष्टं भीमस्य धनुर्वीरं महद्गणे ।
 विकृत्यमाणं विबभौ शक्रचापमिवापरम् । [60]
 तस्माच्छराः प्रादुरासन्शतशोऽथ सहस्रशः ।
 संछादयन्तः समरे द्रौणिमाहवशोस्मिन् ।
 तयोर्विसृजतोरेवं शरजालालि मारिष ।
 वायुरप्यन्तरा राजन्नाशक्रोत्पतिसर्पितुम् ।
 तथा द्रौणिर्महाराज शरान्हेमविभूषितान् । [65]
 तैलधौताम्प्रसन्नाप्रान्नाहिणोद्वधकाङ्क्षया ।
 तानन्तरिक्षे विशिखैस्त्रिषैकैकमशातयत् ।
 विशेषयन्द्रोणमुतं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
 पुनश्च शरवर्षाणि घोराभ्युग्राणि पाण्डवः ।
 व्यसृजद्वलवान्क्रुद्धो द्रोणपुत्रवधेप्सया । [70]
 ततोऽब्रुवामयया तूर्णं शरवृष्टिं निवार्य ताम् ।
 धनुश्चिच्छेद भीमस्य द्रोणपुत्रो महाश्रुतिः ।
 शरैश्चैनं सुबहुभिः क्रुद्धः संख्ये पराभिनत् ।
 स लिङ्गधन्वा बलवाग्रथशक्ति सुदारुणाम् ।
 वेगेनाविध्य चिक्षेप द्रोणपुत्ररथं प्रति । [75]
 तामापतन्तीं सहसा महोल्काभां शितैः शरैः ।
 चिच्छेद समरे द्रौणिर्दृशंयन्पाणिलाघवम् ।

एतस्मिन्नन्तरे भीमो दृढमादाय कार्मुकम् ।
 द्रौणिं विव्याध विशिखैः स्मयमानो वृकोदरः ।
 ततो द्रौणिर्महाराज भीमसेनस्य सारथिम् । [80]
 ललाटे दारयामास शरेणानतपर्वणा ।
 सोऽतिविद्धो बलवता द्रोणपुत्रेण सारथिः ।
 व्यामोहमगमद्वाज्रस्मीनुत्सृज्य वाजिनाम् ।
 ततोऽश्वाः प्राद्वंस्तूर्णं मोहिते रथसारथौ ।
 भीमसेनस्य राजेन्द्र पश्यतां सर्वधन्विनाम् । [85]
 तं दृष्ट्वा प्रदुर्गैरप्येकदंष्ट्रं रणाजिरात् ।

25

After 7. 173. 56^{ab}, N (Ks missing) ins. :

गन्धमादनविन्ध्यौ च कृत्वा वंशध्वजौ हरः ।
 पृथ्वीं ससागरवनां रथं कृत्वा तु शंकरः ।
 अश्वं कृत्वा तु नागेन्द्रं शेषं नागं त्रिलोचनः ।
 चक्रं कृत्वा तु चन्द्राकीं देवदेवः पिनाकधृक् ।
 अणी कृत्वैलपत्रं च पुष्पदन्तं च ज्यम्बकः । [5]
 यूपं कृत्वा च मलयमवनाहं च तक्षकम् ।
 योक्त्राङ्गानि च चत्वारि कृत्वा शर्वः प्रतापवान् ।

माषतंतीमचितयन्. — (L. 57) D1 -वधे प्रेप्सुर्. — (L. 58) Ds सुमोच (for अमुञ्चत्). — (L. 59) Dn2 om. from द्रणे up to परम् (in line 60). K4 D1 महार्थः; Dn1 Ds महारणे (for महद्गणे). — (L. 60) Ds शक्रा-युधमिवाततं (for the post. half). — (L. 63) Ds -वर्षाणि (for -जालानि). — (L. 64) Dn1 Ds न शक्रोत्. Dn2 Ds T1 न शक्रोत्स (Ds "क्रोति" विसर्पितुं (for the post. half). — (L. 65) K4 तदा; Ds ततो (for तथा). — (L. 66) Ds कर्मारमार्जितान्क्रुद्धः (for the prior half). — (L. 67) B1-3. s अन्तरिक्षे. Ds विविधैस् (for विशि-खैस्). — (L. 68) Ds द्रोणमुत्सृजत्. — (L. 71) Ds शरवर्षं (for "वृष्टिं"). Ds प्रथम्य तां (for निवार्य ताम्). — (L. 73) K4 Dn2 T1 स (for सु-). Ds पराच्छिनत् (for "भिनत्"). Ds संख्ये राजन्समाचिनोत् (for the post. half). — K4 om. line 74. — (L. 74) Ds गदां गृह्य वृकोदरः (for the post. half). — (L. 77) B1. 4 Dn1 Ds दशभिर् (for समरे). — B3 reads line 79 on marg. — (L. 79) Ds दशभिर् (for विशिखैः). Ds नाराचैरुत्सयन्निव (for the post. half). — (L. 80) Ds महावीर्यो (for "राज"). — (L. 81) Ds ललाटेभ्यहनत्तूर्णं

(for the prior half). Dn1 शराणां नतपर्वणां; Ds शरेण नतपर्वणां (for the post. half). — (L. 83) After the prior half of line 83, Dn2 ins. :

तां न खल रणे वीरो द्रोणपुत्रो युवां मतिः ।

— After the above, Dn2 reads the post. half of line 86. — (L. 86) Ds तद् (for तं). Ds रणाजिरे. Ds अपनीनं महार्थं (for the post. half).

25

D4 om. line 1. — (L. 1) S K1-3 वंशद्वयं; Ds "वरौ; D1 वश्यध्वजौ (for वंश"). — (L. 2) D4-6 पृथिवीं (for पृथ्वीं स-). S1 K3 Dn2 D2. 4-8 च (for तु). — (L. 3) D1 अलं (for अश्वं). D2. 4. 5. 7. 8 च (for तु). K4 B3-6 Dn2 D2. 6 शेषं नाम; B1. 2 Dn1 D1. 7. 8 शेष (D8 "ख")नागं (for शेषं नागं). — (L. 4) D4. 5. 7. 8 च (for तु). S K2 पिनाकधृत्; K3 B4 "धृत् (for "धृक्"). — (L. 5) S1 K2. 3 Dn2 D1 अणी; S3 वाणी; B5 लणी-; D2. 5 अणि; D4 laouna; D7. 8 त्णौ (for अर्णा). D2 [ए]व शैवं च; D3 [ऐ]रुपणं तु (for "अं च). K1 अर्भकः; B5 शंकरः (for ज्यम्बकः). — (L.

वेदान्कृत्वाथ चतुरश्रतुरोऽश्वान्महेश्वरः ।
 उपवेदान्खलीनांश्च कृत्वा लोकत्रयेश्वरः ।
 गायत्रीं प्रग्रहं कृत्वा सावित्रीं च महेश्वरः । [10]
 कृत्वोंकारं प्रतोदं च ब्रह्माणं चैव सारथिम् ।
 गाण्डीवं मन्दरं कृत्वा गुणं कृत्वा च वासुकिम् ।
 विष्णुं शरोत्तमं कृत्वा शल्यमग्निं तथैव च ।
 वार्युं कृत्वाथ वाजाभ्यां पुङ्खे वैवस्वतं यमम् ।

विद्युत्कृत्वाथ निश्राणं मेरुं कृत्वाथ वै ध्वजम् । [15]
 आरुह्य स रथं दिव्यं सर्वदेवमयं शिवः ।
 त्रिपुरस्य वधार्थाय स्थाणुः प्रहरतां वरः ।
 असुराणामन्तकरः श्रीमान्तुलविक्रमः ।
 स्तूयमानः सुरैः पार्थ ऋषिभिश्च तपोधनैः ।
 स्थानं माहेश्वरं कृत्वा दिव्यमप्रतिमं प्रभुः । [20]

6) B₂ (marg.), s. 5 Dc₁ (marg.) D₆-8 युगं (for यूयं).
 K₁, s. 4 B₂-5 Dc₁ Dn D₃ तु; B₁ [अ]थ (for च).
 Ś K₁, 2 D₁ अविनाहं; D₆ अबो नाहं; D₇, 8 अपि नाहं
 (for अवनाहं). D₄ विनाहं तव तक्षकं (for the post.
 half). — (L. 7) D₂, s. 7, 8 योक्त्राण्यगानि; D₄
 पुण्योक्तागानि; D₆ यज्ञागानि च (for योक्त्राङ्गानि च).
 K₂, 4 B₁, 2, 5 Dn₂ D₅ सत्त्वानि; B₃ Dc₁ (before
 corr.) Dn₁ सर्वाणि; B₄ भूतानि; Dc₁ (by corr.)
 सार्पाणि; D₆ षट् चापि (for चत्वारि). D₁, 6 कृत्वा सर्वैः;
 D₄, s. 7, 8 सर्वं कृत्वा (for कृत्वा सर्वैः). — (L. 8)
 B₂, 4 D₃ तु; D₂ तु; D₄, s. 7, 8 च (for [अ]थ).
 K₁ चत्वारश्च (for चतुः). D₆ वेदान्कृत्वा चतुरगांश्च (for
 the prior half). K₄ B₅ D₂ चतुरश्वान्; D₆ रश्च
 (for रोऽश्वान्). — K₃ D₂ om. (hapl.) lines 9-10.
 — (L. 9) K₁ D₁ खलीनां च; B₂ (marg. as above)
 मुनीनां च; D₄, s. 7, 8 खलीनं च; D₆ नानि (for नान्श्व).
 D₁, 7 लोकं; D₆ लोके (for लोक). K₁, 2 D₁, 4-8 -महे-
 श्वरः (for -त्रये). — K₂ om. (hapl.) line 10. — (L.
 10) B₂ नरेश्वरः (for महेश्वर). — (L. 11) Ś₂ D₇ ब्रा-

ह्माणं (for ब्रह्माणं). D₃ चापि (for चैव). — (L. 12)
 Ś K₁, 2 D₁ गाण्डीवं; D₄, 7, 8 गांजी(Dr °जि)वं (for
 गाण्डीवं). D₅ धनुषं (for मन्दरं). K₄ B₃-5 Dc₁ Dn₁
 D₂ तु (for च). — (L. 13) K₁ शरोत्तरं (for °मं).
 — (L. 14) D₆ त्वाष्ट्रं (for वार्युं). B₂ Dc₁ Dn₁ D₃
 तु; D₄, s. 7, 8 च (for [अ]थ). K₁ पत्राणि (for वा-
 जाभ्यां). K₁ मुलं (for पुङ्खे). — (L. 15) B₁, 4
 Dn₁ [अ]थ (Dn₁ तु) नियाणं; B₃ तु निश्राणं; D₂, 4-8
 परित्राणं (for [अ]थ निश्राणं). Ś K₁-3 D₁ दिव्यं कृत्वा च
 विश्रामे; D₃ विद्युतं चैव निश्राणं (for the prior half).
 Ś₂ K₁, 2 D₁, 5 च; B₃ D₃ तु (for [अ]थ). — (L. 16)
 D₆ देवः (for दिव्यं). D₄, s. 7, 8 आरुरोह रथं देवः (D₅
 तूर्णं) (for the prior half). B₁ वेदमयः; B₄ देवमयः
 (for °यं). D₂, 4, s. 7, 8 शुभं (for शिवः). — (L. 18)
 D₇, 8 शान्तिकरः (for अन्तकरः). — (L. 19) Dc₁ Dn₁
 D₃ मुनिभिश्च (for ऋषि°). — (L. 20) Ś₂ K₁, 2 Dn₁
 D₅, 7 महेश्वरं (Ś₂ °रः). K₂, 4 Dn₂ D₁, 2, 5, 8 विभुः;
 D₃ सुवि (for प्रभुः).

CRITICAL NOTES AND CORRECTIONS

9 ^a) संसाध. Cd संशोच्येति पाठश्चिन्त्यः.

27 ^{ab}) स्वावर्षा, obviously सु+आवर्षा 'well assailable', because the lion of the mountain-cave is killed. Though the reading is documented by a small minority of MSS. (K1.4 B1.4.5 Dn2 D3.4) it is suggested by सुवर्षा of D6 G1 M and supported by Cd.

29 ^a) द्रष्टृमानसौ. This periphrasis is apparently an idiomatic expression, in which *draṣṭum* does not mean 'to see' but 'for being seen'.

49 ^a) तत्खण्डं पूरयामास 'filled up the gap' laid open (*apāvṛta*) by the fall of Bhīṣma. The phrase recurs in 7. 42. 6°. Cf. also 7. 101. 38° तत्खण्डं वित्र्य-माविशत्.

25 ^a) नागकक्ष्या. Usually the expression means elephant-girdle. Monier-Williams renders (see under हस्ति) the word as 'lion' or 'tiger', with which view E. W. Hopkins (*Position of the Ruling Caste in Ancient India* in *JAOS*, xiii, 1888, p. 245) agrees. For this sign on Karna's banner see 7. 6. 9°; 80. 12°; 8. 7. 7^a etc. — ^b) The *v. l.* to जैत्रं च मे are obviously meant to regularise a defective Vātorṃi Pāda, just as *S v. l.* to दास्याम्यहं in 22^a is meant to rectify a defective Śālini Pāda. Such attempts at modification *metri causa*, especially in Tristubh-Jagatī verses, are numerous and need not be specified further.

29 ^b) वीरकांक्ष्यं. By this word is generally meant 'garland (Dev. माला) used in 'Svayamvara' as in 1. 176. 30^{ab} where the qualifying adjective काञ्चन corresponds to हैम here. The Śāradā MS. of Devabodha's commentary (ed. Dandekar, p. 106) on 1. 176. 30, however, adds on the margin: वीरकांक्ष्यं स्वयंवरायै मालास्थापनं भाजनं; if this is accepted, it would explain both पूर्णं and काञ्चनं in the present passage. Secondly, the word would mean an auspicious

garland betokening victory, as in 7. 87. 62^a; but in the present passage, in view of माला in the next line, this sense would not be suitable. V. Pisani (*Vāk*, ii. p. 22) refers to the Ādi-parvan passage and gives 'crown' as the meaning of the word; but there is nothing to support his interpretation. — The sight of Kanyā as *prāyātriṇī* is considered auspicious by the Smṛtis. The idea recurs in a similar context in 7. 58. 20°; 87. 63^a. — The large crop of variants for this line shows that the real purport was missed. Even Devabodha (on 7. 87. 62^a) explains वीरकांक्ष्यं as वीरप्रेयं मद्यं, अर्घ्यविशेषः, against what he himself says elsewhere!

The incident of Bhīṣma-Karna interview occurs briefly also in 6. 117.

23 ^o) दृष्टिहरं सुघोरं. Cf. चक्षुर्द्वेष्टं वीरं in 7. 124. 22°; तेजोहरं दृष्टिविषं सुघोरं in 5. 16. 26^a.

3 ^o) अर्थपतिः. Cd अनुपतिः (sic) प्रधानस्वामी; अर्थपतिः प्रधानस्वामी.

8 ^a) न *कृते. Our emendation consists merely of the restoration of hiatus which various groups of MSS. attempt to avoid. Similar examples of hiatus are not rare; cf. च क्वचिक्: 1. 1. 40°; अस्य क्वचिक्: 1. 33. 18^b; ऋषिश्च ऋषियुत्रश्च 1. 76. 18°; राजेन्द्र ऋषयश्च 5. 149. 29°^a; etc. — For other such emendations in this book to restore hiatus see 7. 13. 35^a; 43. 10^b; 47. 27^a; 137. 23^a.

17 ^a) शुक्राक्षिरसदर्शनात्. दर्शन (at the end of a compound) = aspect or appearance. Cf. नारदादेव-दर्शनात् 1. 2. 98^b; बहुगन्धर्वदर्शना 5. 114. 3^b. Dev. strangely explains: दर्शनाच्चीतिशास्त्रात्!

24 ^o) भवन्नेत्राः. Cd भवन्नेत्रा इति प्रायशः पाठः. Cf. 7. 74. 37°.

30 ^b) Read विस्फारयन्.

40 ^b) Cd सुभगानतितैः सौभाग्यवतीनृतैः। सुभगानतितै-रिति प्रायशः पठन्ति.

6

4-5. Kṛtavarman, a Vṛṣṇi prince, son of Hṛdika, joined Duryodhana with an Akṣauhiṇi of troops (5. 19. 17), as also did the Kāmboja Suda-kṣiṇa (5. 19. 21).

15 It is curious that the Krauñca-Vyūha of the Pāṇḍavas is arranged by Yudhiṣṭhira, and not by Dhr̥ṣṭadyumna, the commanding officer (Senāpati), as is done correspondingly and rightly by Droṇa. Though the official commander, Dhr̥ṣṭadyumna is neither the chief leader nor director of the fight. On Vyūhas generally see Hopkins, *op. cit.*, p. 212.

42 °) अलातचक्रवत्. Cf. 7. 95. 25°.

17 °) गवः शीतादिता इव = 134. 25°. Cf. 130. 6°.

25 °) Śaibyātmaja is possibly Auśnara Śaibya (7. 9. 65), grandson of Śibi Auśnara mentioned in 7. 118. 30. In that case, who is Śibi also mentioned here (S variant Śaibya), as also in 7. 15. 32 (S variant Śāla) and in 7. 130. 14 (v. l. Śaibya). This Śaibya Auśnara, who sided with Yudhiṣṭhira and attacked Droṇa, is probably to be distinguished from Śaibya Govāsana (7. 70. 38; 6. 17. 20 and notes thereon) fighting in the army of Duryodhana. — A Kāśīpati, who was an ally of Yudhiṣṭhira (7. 7. 28), is mentioned in 5. 49. 38, and his horses described in 7. 22. 31; but he should be distinguished from the Kāśīrāja whose son was attacked by Dhr̥ṣṭadyumna (7. 9. 56), Kāśīśa mentioned in 9. 2. 17 among the allies of Duryodhana, as well as from Kāśya Abhibhū (6. 89. 12; 7. 22. 19, 34; 70. 38), or simply Kāśya (7. 24. 43; 5. 168. 21).

8

7 °) अस्त्रं चतुर्विधं. Dev. explains: युक्तायुक्तं करयुक्तम् अस्त्रयुक्तं चेति; Arj. युक्तायुक्तम् अयुक्तम् अवयुक्तम् अन्तयुक्तम्. But in Udyoga अस्त्र (5. 30. 10) and धनुर्वेद (5. 155. 3; 193. 57) are described as *catuṣpād*, the four parts of the science of archery being described there by Dev. as मन्त्रोपचारमोक्षसंहाराश्चत्वारः पादाः. — °) Cd reads इवासरत्.

8 °) दैवाग्नपरिवारणं. The epic war-chariot, like

its Vedic forerunner, appears to have been provided with a kind of guard or fence-ring (*varūṭha*) to prevent warriors from falling down when engaged in action. The description suggests that the fence-ring was covered with or made up of tough leather like the skin of tiger or elephant. Cf. व्याघ्रचर्मपरी-वारा वृताश्च द्वीपिचर्मसिः 5. 152. 6°. See ABORI xxvi, 1945, pp. 286-87. The expression is very often used, as in 5. 81. 18; 138. 21; 179. 10, etc.

21 °) = (var.) 31°.

9

8 °) वाशितासंगमे. Cf. 7. 117. 20, 31; 134. 47; 152. 15 etc.

38 °) महारथसमाख्यातं = 106. 3°; *समाख्यातौ 105. 26°. Cf. 8. 23. 37°.

39 °) Note the peculiar double crasis in एकोप-सूत्य; similar instances in तपसोऽग्र्य 1. 170. 14, ततो-द्वकाश्रमे 5. 187. 25, अप्सरोपमाः 6. 7. 30, हतोऽकुष्ठः 12. 92. 17, ततोपदिष्टं 12. 124. 29. — °) Dhr̥ṣṭaketu son of Śiśupāla, deserted the Cedis and alone joined the Pāṇḍavas, just as Yuyutsu, son of Dhr̥tarāṣṭra and a Vaiśyā, alone went over to the Pāṇḍavas (7. 22. 27). Dhr̥ṣṭaketu is mentioned as a Mahāratha (5. 168. 8) and referred to as Śaiśupālī in 5. 49. 41; 7. 34. 5; 101. 22, 28 etc.

51 °) अनावृष्टि 'superior to any check'. The ŚK reading अनावृष्टि makes no sense.

64 °) संस्थानुचारिषु. P W takes this as a wrong form for स-स्थास्तु-चारिषु 'along with movables and immovables'. Dev. on 1. 179. 11 (संस्थानचारिषु) explains the phrase as मरणधर्मकेषु. In 3. 207. 12 the reading is संस्थानचारिषु (v. l. सस्थाणु°, सस्थाणु°). But the reading given by us is well documented, among other MSS. by Ś and most K.

10

10 °) अवहत्. Dev. takes it in the sense of आवहत् (= ऊढवान्), which is actually the B variant. आ + √वह् = to bring home a bride in 5. 145. 18. See on this word, ABORI, xxvi, 1945, p. 213.

18 °) अश्वशक. Ś Br. appears to use this word to signify 'excrement of a horse'! Here it seems

to mean a particular (disgusting?) tribe of Śakas who were horse-riders (cf. अश्वपुरुष in 6. 1. 7).

25 ^a) चागमत्. Ca. d read अगमं (= अवग हं) which is not well supported by MSS. and re k : आगमादिति पा

22 ^a) एकायनगतः. According to commen 's
एकायन = 'sole object' of thought signifies the v of
death. Dev. Arj. explain : एकं मरणमेवायनं मार्गं f.
This meaning would suit the word in 8. 29. 31

13

8-18 The elaborate likening of a battle-field of slaughter to a river or sea is a bizarre epic simile, which occurs frequently in this Book, e. g., 7. 15. 42-43; 19. 60-61; 20. 31-37; 48. 49-50; 68. 47; 74. 51-53; 83. 29-30; 89. 11-15; 95. 2-4; 113. 15; 131. 119-23; 162. 15-16; etc.

12 ^a) शरीरदारश्चङ्गाटां. The dead bodies wallowing in blood are compared to Śrngāṭas floating in water. The Śrngāṭa, (called Śinghārā or Śingādā in most North Indian languages, and Pāṇi-phal 'water-fruit' in Bengali) designates an aquatic plant (Trapa bispinosa); but the comparison here is to its turbinate triangular nut of blackish brown colour and ligneous texture (hence the appropriateness of the expression दारु). The S reading 'संघाटां' 'assemblage' is a colourless *lect. fac.*, which does not explain दारु satisfactorily, although शरीरसंघाटां occurs with v. l. in a similar context in 7. 20. 36^a; 48. 49^a, the word संघाट, corresponding to संघाट in 7. 13. 18^a or संघात (N v. l.) in 48. 49^a. It is noteworthy, however, that संघाटिका is another name of the aquatic plant Trapa bispinosa.

15 ^b) प्राणिवाणिजसेवितं. The meaning is not clear, although the reading is more or less certain. The v. l. 'वारिज' is facile and weak. According to Monier-Williams वाणिज = submarine fire; but the difficulty is that the sea is supposed to contain submarine fire, and not a river. If, however, we take वाणिज in the ordinary sense of a merchant, we can say that the creatures (grdhra, śṛgāla etc.), which roam about in the battle-field, are likened to merchants who

trade in corpses. The fact that these creatures are mentioned again in 16^a need not present a serious objection, for jhaṣa is repeated in 13^b and 16^b.

29 ^a) लाडयन्. Recurs in 7. 28. 6^a. This peculiar (Prakritic) root laḍ (or caus. lāḍ) 'to toss' or 'to throw' is, as variants in both places show, obviously not relished. It is, however, recognised in the Dhātupāṭha, although not listed in Whitney's *Roots*.

45 पौरव. Mentioned as a Mahāratha in the army of Duryodhana in 5. 164. 19-20. He is perhaps the same as Paurava Bṛhatkṣatra (King of Aṅga) mentioned in 7. 31. 63 (S. v. l. Naiṣadha), although the name is given as Vṛddhakṣatra in 7. 171. 56; 172. 9. He appears to have been slain by Aśvatthāman (7. 171. 64). He should be distinguished from the Saindhava Vṛddhakṣatra, father of Jayadratha (7. 121. 17), and Kekaya Bṛhatkṣatra (7. 22. 17; 82. 1), slain by Droṇa (7. 101. 5, 22).

50 ^c) Śārāvara or Śārāvaraṇa (7. 13. 66; 6. 86 36) = 'arrow-guard' or shield. Dev. चर्म, but कवच in 7. 171. 50; Hopkins, *op. cit.*, p. 304.

57 ^a) बहिणमहावाजं. The Carman (shield) was, like an arrow, amply feathered (महावाज) with peacock plumes (बहिण) as an ornamentation. As the epithet applies normally to an arrow, ŚK reading, perhaps perceiving the incongruity, altogether omits vāja (= feather of an arrow) and changes it to बहि; बह्विततं 'covered with peacock feather'.

59 ^b) The expression प्रवेरित 'cast away, hurled' is already authenticated by its use in 1. 17. 23; 68. 73; 5. 173. 5, as well as in 7. 2. 15 (प्रवेरयन्); 140. 32; 142. 8. The variants show that it was considered an unusual word, probably formed irregularly as प्र+अव+ईरित. See PW and notes on Udyoga p. 737 and ABORI, xxvi, 1945, pp. 289-90.

61 ^a) वृद्धस्त्रय दायदं. Refers to Jayadratha.

80 ^a) आर्तायनि = Śalya, son of Rtāyana. A curious etymology of the name is given in 8. 23. 44.

14

23 ^a) पुष्पितामिव किञ्चुकौ. A simile often repeated: 6. 43. 13^a; 7. 47. 4^a; 71. 17^a; (var.) 83. 20^a; (var.) 99. 10^a; 111. 22^a; 137. 9^a; etc.

15

7 ^a) Śātānika, son of Nakula, should be distinguished from Śātānika, younger brother of Virāṭa (7. 20. 20; 4. 30. 10). The latter, curiously enough, is said to have been slain by Bhīṣma in 6. 113. 24, but he meets with death again at the hands of Droṇa in 7. 20. 22 and of Śalya in 7. 142. 27!

32, 37 Vyāghradatta Pāñcālya, who is mentioned as a warrior in the army of Yudhiṣṭhira in 5. 168. 18, is slain here by Droṇa. He should be distinguished from Vyāghradatta, son of the Magadha king, in the army of Duryodhana, who is slain by Śātyaki (7. 81. 14; 82. 32). — Simhasena, the Pāṇḍava warrior, killed here by Droṇa, may or may not be the same as Pāñcāla Simhasena, son of Gopati, whose horses are described in 7. 22. 43. There is another Simhasena who fought with Karṇa (8. 40. 46).

16

2 ^a) अवहार, a regular term for cessation of fight, 5. 183. 27^a; 7. 32. 3^a.

19 ^a) तुष्टिकेर. Kṣemendra gives the name as तुष्टिल. — ^{ad}) Suśarman, king of the Trigartas, was evidently not killed by Arjuna in 6. 100. 1 (see notes thereon); and perhaps he survived among the Samsaptakas until he was killed by Arjuna in 9. 26. 43. His brothers are mentioned in 7. 17. 20; but no brother of Suśarman appears with the name of Śātānika, as Jacobi supposes. Prasthala appears to be a clan of the Trigartas; in 8. 30. 391* N reads Prasthala among people of blamable behaviour.

20 ^a) माचेल्लक. In spite of confusing variants this seems to be the most acceptable form of the name. See *v. l.* on the word in 8. 4. 47^a and the editor's notes thereon, p. 678. — Kṣemendra has ललित for ललित्य; also त्रिगवराज for त्रिगतं.

29-36 The oath-taking of the Samsaptakas may be compared to that of Arjuna in 7. 51. 24-37.

32 ^{ad}) The Smṛti injunctions clearly forbid cohabitation with a woman in menstruation (*rajasvalā*); hence the qualification मोहात्, which word the

Varāha-purāṇa (ed. Venkatesvara Press, 142. 41) also employs in a similar context. But the period (*ṛtu-kāla*) is extended usually to 16 days, of which the first four days are to be avoided (Manu. 3. 45-46). This view is apparently accepted by S reading; and the *Rtukāla* in this extended sense is employed in 7. 55. 28^{ad}. — ^e) श्राद्धसंगतिकानां. People who assemble at a funeral ceremony and partake of food are deprecated; e. g. in *Padma-purāṇa* (ASS. ed., Ādi-kāṇḍa 56. 11 = *Kūrma-purāṇa* 1. 17. 11^b-12^a; Caṇḍeśvara's *Grhasṭha-ratnākara*, p. 344). D₂ appears to take संगति in the sense of *samgama* (sexual intercourse), hence the *v. l.* श्राद्धमैथुनिक. Dev., however, curiously explains in his commentary: अहं त्वदर्थं करोमि त्वमपि मदर्थं भविष्यसीति कृतसमयानां.

34 ^b) The occurrence of the word होरा, which is sought to be replaced in BS by the *lect. fac.* मातृ, is interesting; but the sense is obscure. Usually, होरा (Greek *hōra*, an hour) means the rising of a zodiacal sign at a particular time or its resulting effect; but this meaning is here incompatible, unless the sense intended is 'ignoring the particular zodiacal sign'. Is it possible that it has been used here as equivalent to Greek *hēlios* and signifies the sun?

38 ^a) अपदानन्तरं = तत्क्षणं (Dev.).

44 Satyajit is mentioned as a son of Drupada in 5. 168. 22. He is slain by Droṇa in 7. 20. 16.

17

19 ^a) हस्तावाप 'hand-guard' should be distinguished from हस्तवाप (in 5. 23. 21) 'hand-throw' (Dev. सुष्टि), which signifies shooting of several arrows at once. The word recurs in 7. 78. 28^b; 96. 34^{ad} = 140. 28^{ad}; 99. 24^b; 137. 28^a; 145. 42^a etc. See Hopkins, *op. cit.*, p. 262, 273.

31 ^e) कृत्वा मृत्युं निवर्तनं 'making death the (cause of) retreat' (निवर्तनं = निवर्तनहेतुं), or 'making retreat (equivalent to) death', i. e., desisting from fighting only in death. Dev. (on 6. 53. 2) explains: स्वस्य परस्य वा मृत्युरेव निवर्तकः. The phrase recurs in 7. 127. 20^b; 171. 39^a.

18

10 ^a) The spelling मृकुटी or मृकुटि, which occurs

also in 5. 103. 36, appears to be well documented here.

11 ^{ab}) त्वाष्ट्रमखं. Mentioned again in 132. 29, along with Vāruṇa, Yāmya, Āgneya and Sāvitra weapons : in 163. 28, along with Aindra, Pāśupata, Vāyavya and Vāruṇa.

22 ^b) भावज्ञोऽज्ञाय. This is one of the instances of irregular epic Visarjaniya Saṁdhi of *as + ā* resulting in *o*, as in रजोऽऽभीलं 7. 74. 52. Such Saṁdhis with the word *ātman* (or Ved. *tman*!) (e. g. सोऽऽत्मानं 5. 149. 42; मूर्छान्वितोऽऽत्मानं 7. 153. 12) are common enough, but we have also राज्ञोऽज्ञाय 1. 168. 21; ततोऽश्मेधिकं 1. 2. 66; सोऽस्त्रीको 1. 49. 17; यौवन-गोऽऽमुखे 1. 71. 22; जलधरामुचोऽऽकुलान् 1. 218. 14; संशृतोऽऽश्रमवासिना 5. 164. 6 (no *v. l.*).

35 ^a) आक्रीड इव रुद्रस्य. Cf. रुद्रस्याक्रीडसंकाशः 7. 100. 39°.

19

6, 13 Some of the warriors mentioned here are not known elsewhere; hence the large number of variants with regard to the forms of these names. By Naiṣadha is perhaps meant Naisadha Brhatkṣātra mentioned above (note on 7. 13. 45). Karakaṛṣa is mentioned in 5. 49. 43 as following Śarabha, brother of the Cedi king; in 6. 80. 31 he is a Pāṇḍava warrior who rescued Cekitāna!

7 ^a) हंसपद. If they are the same people as हंसमार्ग mentioned in 6. 10. 68, then the BS reading हंसपथ would be preferable.

35 ^a) मरीच्यः. N does not approve of this S transference of fem. *i-* to *ṛ-* stem. But this is not unusual in the epics, e. g., शस्त्रयः (weapon) 5. 139. 40; 7. 138. 18; शस्त्री 5. 152. 3; आयती 5. 39. 7; 7. 134. 56; स्मृती Rām. 5. 15. 33, etc.

20

35 ^a) मांसशोणितकर्दमा. One of the frequent epic descriptive phrases, e. g., 6. 50. 94^b; 162. 15^d; 164. 82; 9. 14. 17^b; 11. 16. 55^d; etc.

40 ^b) प्रभिन्न इव कुजरः = 7. 21. 4^b (acc. sing.) = 7. 38. 28^b = 9. 56. 59^d. Cf. 7. 9. 8^a; 68. 52^e.

43 Curiously enough, we are told that Vasudāna was killed later by Droṇa (7. 164. 84). G₁ M perhaps perceived this incongruity and changed the reading accordingly.

46 ^b) The S reading कितव, accepted in our text as an epithet of Yudhiṣṭhira, is interesting. N seeks to avoid this blunt reference to the king's addiction to gambling, but Dev. supports S reading, which does not want to mince matters.

21

27 ^a) काका इव महानागं. Dev. reads कोकाः and explains it as पिपीलिकाः । महानागं महासर्पं ॥ अथवा कोका वृकाः, महानागं महागजं. Arj. agrees.

22

19 Abhibhū is the proper name; see 7. 61. 40; 70. 38. Hence the reading अभिभूः in 7. 22. 34 would appear preferable; but Abhibhū is the name of Kāśya and not of his son.

21 Sutasoma, whose origin is described, was the son of Bhīma (Pārtha) and Draupadī, just as Prativindhya of the previous stanza was the son of Yudhiṣṭhira and Draupadī. The other three sons of Draupadī by the Pāṇḍavas are mentioned in 23–25.

27 ^a) The K reading महाकर्क (for महाकाया), supported by Cd, is a notable variant; for कर्क means 'a white horse', as in 7. 107. 26. Both Amarakośa and Abhidhāna-cintāmaṇi mention कर्क as the synonym of a white horse.

29 Sörenson suggests that Saucitti is the patronymic of Satyadhṛti mentioned in 5. 168. 17; but this is not borne out by 6. 89. 12; 7. 22. 29, 32, 34, 48 (Satyadhṛti Kṣāimi), where they appear as names of separate warriors.

46 ^a) Dev. मद्रकाः श्वेतखुराः. Cf. मद्रकाराः in 58^a.

51 Śaibya Citraratha should be distinguished from (Pāñcāla) Citraratha, brother of Virāṭa, mentioned in 7. 98. 37, as well as from Śaibya Auśinara.

53 ^a) पटच्चरहन्तारं. Cf. 7. 24. 32°. The word पटच्चर, literally meaning a thief or robber, probably denotes a people here.

58 ^b) शरदण्डानुदण्डजाः. The S reading शरदण्ड-

(काण्ड) निम्ना ह्याः merely repeats 46^b, and adopts here the reading दण्डधार of 46^d (for दण्डकेतु). If the expression, as Ca. d imply, indicates horses of different regions (Cv देशविशेषोद्भवाः), then शरदण्ड and अनुदण्ड would be names of different countries. We know nothing of Anudanḍa, but Śaradanḍa was the name of a country belonging to Śālva in Madhyadeśa (Kāśikā on Pāṇini IV. 1. 173). Nīlakaṇṭha reads शरदण्डानुदण्डयः and explains: शरदण्डः शरप्रकाण्ड इव अनुदण्डिः पृष्ठवंशो येषां, सितगौरपृष्ठा इत्यर्थः. This is ingenious; but अनुदण्डि in this sense is not recorded independently anywhere, and appears to be a facile invention of the commentator.

24

22 ^b) In 7. 19. 6 the form of the name is Bhūta-varman, which is given by S reading here. Sabhā-pati is not a designation but the proper name of a warrior, who is mentioned again in 8. 65. 28 as fighting against Arjuna.

48 ^b) Note the Ś reading खजाकया. The खज, खजक or खजाका is a churning stick; possibly some kind of weapon is meant here. See Critical Notes on Kārṇaparvan 8. 8. 41^a. Unless there is some technical significance, the traditional शलाका is perhaps as little an actual weapon in warfare as खजाका.

26

6 ^a) Dev. Arj. सहः सोढा, पचायच्.

8 ^b) Dev. Arj. विसिन्तं गर्वितं in the old sense.

28

6 ^b) शरावाप, lit. 'throwing of arrows'. The v. l. परिवाप or परिवार shows that its meaning was considered uncertain. Recurs in 1. 180. 12 apparently in the sense of a bow; but here (as in 7. 105. 31; 163. 18), in view of the word धनुः or शरासन in immediate context, it should mean a quiver.

39 Note that several lines are inserted here by the Bombay and Kumbhakonam editions, which are given by none of our MSS.

29

19 ^b) सुप्रचिह्निकाः. Nīlakaṇṭha's reading °चित्रकाः

(= tiger) is given only by B₁; but व्याघ्र is already mentioned in the same line.

38 ^d) वलनीकामिव पत्रगाः. A frequently employed simile to indicate the sharp piercing of an arrow; 7. 111. 15^d; 114. 7^d; 117. 7^d; 140. 29^d, etc. Also 6. 112. 118^d.

40 ^a) Citraśālā ed. reads तदाश्व-, but अश्व has no relevance among beasts of prey. Cf. श्वसृगालवायसाः 48. 47^a. — ^d) आयोध = आदोधन 'battle-field'; loss of final syllable metri causa.

31

36 ^b) विभीताः = विभयतमयाः (Dev.), apparently भीत = भय.

35

21 ^d) शलभा इव पावकं. A stock epic simile; e. g., 8. 17. 104^d; 11. 25. line 3 of 63*.

23-25 For explanation of the weapons mentioned here (and in 7. 37. 22; 87. 15; 153. 21-23; 154. 14; 162. 40-41 etc.), see Hopkins, *op. cit.*, p. 269^d; and for the various parts of the chariot mentioned in 31-32 (and also in 37. 5-6; 40. 18; 43. 16-17; 65. 28; 88. 9-10; 97. 21-22 etc.), see the same work, p. 249, 340-42.

27 ^c) पञ्चास्यैरिव पन्नगैः. The arrows with five points are obviously compared to five-headed snakes. Cf. 7. 118. 2^d. Rām. (Bom. ed. 5. 38. 25^a) कः कीडति सरोषेण पन्नवक्त्रेण भोगिना. The earliest known representation of the five-headed Nāga is to be found in the Barhut reliefs (2nd century B. C.).

44 ^a^b) = (var.) 45. 5^a^b.

36

29 There are various Kuru warriors bearing the name Suśeṇa. The present Suśeṇa, with the qualifying description *dirgha-locana* or *dirgha-netra*, is probably not the son of Kārṇa, of whom more is said in Book 8, but son of Dhṛtarāṣṭra, who fights with Bhīma (7. 102. 94). — Both Suśeṇa and Kuṇḍabhedī are not killed here but merely struck down. For निहत or अवधीत् in this sense, see 6. 75. 49; 7. 102. 94; 132. 18.

35 ^d) सुगः सिंहादिता इव = 9. 18. 3^d. See note on 7. 7. 17^d above.

38

30 ^b) कृकर. The reading is documented in G₁ Ms., although the word in the sense of a musical instrument is not found in any lexicon. The *v. l.* कृकव and कृकच (the last having given rise to the Vulgate कृकच, a more well-known word!) are perhaps scribal mislections. The reading adopted in 6. 95. 41^b is कृकच (supported by Cd), although कृकर is given there by S.

42

17 ^b) सोत्तरायुषिभिरारूढयोषैः सह Dev. (with reference to elephants). Cf. 7. 18. 30^a सोत्तरायुषिनः, where Dev. gives the same explanation.

44

9 Rukmaratha here is the son of Śalya. The expression is used as an epithet of Droṇa (7. 7. 30; 91. 12 etc.) because of his golden chariot (7. 8. 19; 145. 2; 164. 68), as well as of Virāṭa (5. 27. 18); but it is also the name of some princely warriors in 7. 87. 19.

45

21, 23 Krāthaputra is mentioned in 5. 4. 16 as one of the princes to whom Pāṇḍavas should send messengers. Perhaps he has nothing to do with Vṛṣakrātha (7. 19. 13) or Kratha (7. 96. 10), or Krātha, son of Dhṛtarāṣṭra, killed by Bhīma (8. 35. 7, 15) or Krāthi (7. 131. 86). Uncertainty regarding these names naturally gives rise to strange variants.

47

17 ^b) Note the S reading वृषा 'manly, vigorous', accepted in our text, for the rather colourless रणे of N. This Vedic epithet is applied *par excellence* to Karna by S also in 7. 2. 2^d; 122. 30^d; 150. 71^d; 155. 22^d, 24^d; 157. 4^c. But N has वृषः (for Karna) in 7. 108. 20^b (S रणे); 120. 73^c (only in some N); 150. 71^d; 155. 22^d, 24^d; 157. 4^c; 6. 117. 4^b, etc.; वृषण in 7. 112. 45^d. It would be better to adopt the

S reading वृषा (for N वृषः) uniformly throughout, as it should be in 7. 114. 77^d, unless the MSS. indication is definitely otherwise.

39 ^{cd}) The general sense of the stanza is that Abhimanyu in the battle-field appeared as if imitating Vāsudeva-Kṛṣṇa, जनार्दन इवापरः (7. 48. 1). The S reading वासुदेवानुकृति (for वासुभद्रानु^o) seems to be a conscious emendation, which appears to have spread into B and D; Ś K₁s D₁ read as in text and keep up the Yamaka with क्षण्णसुभद्रः of the previous line. Devabodha explains : वासुभद्रो वासुदेवः. The fact that B S and some N MSS. change the expression क्षण्णसुभद्रः appears to indicate that it is a *lect. diff.*, the sense of which was frankly obscure; and this change involved necessary alteration of वासुभद्रानु^o into वासुदेवानु^o in the next line. S goes to the length of changing the entire aspect of Pāda ^c into a Vamśastha Pāda. If we take क्षण्ण here to mean 'night', as it normally does, then क्षण्णदा + सुभद्रः or क्षण्णदासु भद्रः does not make any sense suitable to the context. Is it possible to take क्षण्ण as an adverb (like *nitya-dā*, *sarvadā*) meaning 'for the moment'? In the battle-field the excellent (सुभद्रः) Abhimanyu, with Cakra in his hand (चक्रपाणिः) appeared (वसौ) for the moment (क्षण्णदा) as if imitating Vāsubhadra with his Cakra.

48

1 ^a) स्वसानन्दिकरः. S reading स्वसुनन्दि- is obviously meant for regularization. In स्वस- the fem. *r*- stem is transferred to ā- stem; as in 6. 112. 3^b मृलोषोरामिव स्वसं. Similar use in Rāmāyaṇa 7. 12. 2. Such transfer of *r*- stem we find in Pālī (Geiger, sec. 91) and Buddhist Hybrid Sanskrit (Grammar, sec. 13. 3, 7). For -नन्दिकर, cf. माद्रीनन्दिकरेण 5. 49. 30^d.

2 ^b) उद्यतास्त्रिवरायुधं. उद्यतास्त्रि^c would be a tempting emendation, but अस्त्रि^c = discus.

7 ^b) कालकेय. It is noteworthy that Śakuni, son of Subala, king of Gāndhāra, is said here to belong to the Kālakeya tribe of Asuras who were slaughtered by Arjuna (7. 49. 16; 103. 39). S with some B D MSS. finds the reading incongruous and entirely effaces it. Kṣemendra paraphrases : सुबलस्यात्मजं वीरं कालिकेयं जघान सः. The ब्रह्मवत्सतीय people are also mentioned next by Kṣemendra.

20 ^{ab}) भूतानि अन्नरिक्षे. N wants to avoid hiatus between Pādas by a radical change.

48 ^e) गान्ति. This is an instance of change of conjugation from the first to the second class, which is quite common in the epics. This form recurs in 5. 107. 9^c. But the regular form गायन्ति also occurs in 7. 50. 12^b (S गान्ति).

52 ^a) समुत्थितारुण्डकुलोपमंकुलं. In spite of a bewildering mass of variants, the emendation is necessitated by the occurrence of the word रुण्ड (= कवन्ध occurring as a *v. l.* as well as कुण्ड 'corpse'), which was apparently not easily understood. We read समुत्थितारुण्ड-, with *ā* as metrical lengthening, because समुत्थितोरुण्ड-, vouched for by some MSS., is inadmissible. There is no such word as उरुण्ड, and *o* is hardly explicable as a case of metrical lengthening of *a*. Cf. उत्थितानि कवन्धानि.

49

11 ^{ad}) मधुलिप्सुः प्रपानं. Cf. 7. 108. 10^{ad}; 5. 50. 26^{ad}; 5. 62. 27^{ad}.

50

Following ŚK, Kṣemendra omits, after Adhy. 49, all references to the intervening episodes of Mr̥tyu, Śr̥ṇjaya and Śodaśa-rājakiya. Devabodha, however, comments on them.

81 ^a) अभिमाङ्ग. Anit̥ for Set̥ in infinitive, as in तदु 1. 41. 10; 59. 1; वेत्तु 1. 78. 5; 5. 63. 3; 3. 34. 48; छेद्दु Rām. 2. 22. 14; 7. 20. 8.

51

24-37 Cf. 7. 16. 29-36.

29 ^c) Hypermetric.

32 ^c) An असंविभागी who is not disposed to share equitably or charitably with others is denounced in 5. 38. 36, while संविभागी is praised in 7. 55. 26.

52

Devabodha marks the end of Abhimanyu-vadha Parvan at the end of Adhy. 51 (= B. Adhy. 73), as we have done. See note on p. 282.

53

2 ^a) The reading अज्ञाय, though plausible on the authority of some MSS., is not likely. अज्ञाय with नन् is one of the common enough epic iterata, e.g., 5. 78. 2; 81. 14; 82. 24; 7. 139. 16; 145. 59^a; etc.

28 ^b) तथोरसि. उरस् 'breast', being the seat of manly strength, here it means secondarily 'strength' itself. Cf. औरस = सामर्थ्य (Dev.) in 7. 36. 20; also cf. बलमौरसं in 7. 164. 23.

37 ^{ab}) सत्येनायुधमालभे. 'I touch the weapon in oath' as a form of swearing. Cf. 7. 53. 37. For आ + √ लभ् with सत्येन see 5. 85. 7 = 5. 172. 15.

39 ^a) द्यूतमिदं = युद्धद्यूतं, as explained by Droṇa in 7. 98. 5; 105. 14-18; and 126. 10. Cf. प्राणदुरोदर in 7. 108. 4; प्राणद्यूत in 7. 117. 27; 135. 38.

54

10 ^a) स्तुषा श्वश्रानवायस्ते. The S variant explains the phrase. It should be construed as अनघ (voc.) आयस्ते स्तुषा श्वश्रूः विशोके कुरु. Here श्वश्रूः + अनघ = श्वश्रानघ appears to be a case of an unusual double Samdhi, which the large number of variants wants to avoid by various devices. आयस्ते = distressed.

Read in *f. n.* to 10, last line यद्यायस्ते.

55

23 ^c) नैवेशिकं सोपकरणं गृहं । नैवेशिकायेति पाठे गृहाश्रमोन्मुखाय विद्याव्रतस्नाताय—Dev.

35 ^b) अपविद्धा. The word is often used in technical sense in such phrases as *apaviddha putra*, who in Smṛti is a son discarded by his natural parents and adopted by a stranger. Here it is used in the general sense of 'forsaken'. Hence the variants.

56

3 ^c) दर्शयां नैत्यकं चक्रुः. Periphrastic Perfect with auxiliary separated from the verb, which S wants to regularize. But cf. अनुदर्शयां ततश्चक्रे (1. 70. 19).

57

13 ^b) विकाङ्क्षा 'freedom from desire or eager-

ness'; but Dev. काङ्क्षविरोधः; Nil. विसंवादः. The word occurs in Rām. (Bombay ed. 5. 37. 27, 40) where it is explained by commentators as संदेह or उपेक्षा.

50 °) भगवन्. The reading, as against S मखवन्, is supported by Dev. Śiva is said to have slain Bhaga by plucking out his eyes (10. 18. 16); hence Śiva is extolled as भगनेत्रहन् 3. 41. 12; भगनेत्र-निपातन 3. 40. 57; 7. 69. 56^d; भगाक्षिहन् 12. 160. 48.

58

This interesting description of Yudhiṣṭhira's morning bath and toilet reminds one of Bāṇa's description of Śūdraka's bath in *Kādambarī*. Kṣemen- dra refers generally in one verse to the wholesale bath etc. of all Kauravas and Pāṇḍavas.

2 °) पाणिस्त्रिका, इस्ते तालक्रियां कुर्वन्तः — Dev.

15 °^a) This is one of the few references to the Saura sect in the Epic.

19 °) नन्धावर्तान्. Nil. संपुटिताद्यर्धपात्राणि; but PW, which quotes this epic passage, explains it as a particular kind of diagram. Cf. Matsya-purāṇa 243. 20^{ad} स्वस्तिकं वर्धमानं च नन्धावर्तं सकौस्तुभं.

27 °) Hypermetric. S reading attempts to regularize.

59

20 °) संकुल (also 7. 164. 48^a) n., a confused fight, mêlée. Cf. तुमुल (n.) in the same sense in 7. 97. 48; 120. 84; 146. 25; 161. 47; etc.

60

31 °) पराश्रय, 'putting trust or confidence'. The variants show that it was an irregular or unusual expression. Recurs in 2. 57. 18; 8. 27. 28 (in both cases with many v. l.); पराश्रस्तः 7. 158. 45.

61

22 °) Read तीर्थेन.

37 °) कालस्य पर्ययं = 7. 115. 1. See notes on 5. 50. 58; 71. 7. पर्यय in this phrase is really metrically shortened form of पर्याय (not of विपर्यय);

for we have कालस्य पर्याये in 5. 147. 21^a; कालपर्याय-मागतं in 7. 164. 117.

49 °) गते अपि. Note how the variants attempt to avoid the hiatus. But cf. गते अस्मिन् 1. 41. 8.

63

4 °) सुत्सरून् 'skilful in the handling of a sword.' Dev. (on Bhīṣma) त्सरून् खड्गमुदीन्.

66

9 °^a) Read बाणैर्वोरूपै.

67

44 °) पर्णोशा. Kṣemendra gives the name as वर्णमा (in the printed ed.), which is nearest to ŚK वर्णोसा (°शा).

52 °^a) कृत्वेव विप्रोढा दुरधिष्ठिता. By Kṛtyā is meant the female deity to whom sacrifice is offered for destructive and magical purposes, or the sorceress who is invoked or created by means of sacrificial rites for such purposes. Cf. 7. 69. 61. The Śakti weapon hurled on a non-combatant, who is immune from its effect, becomes as ineffective as a Kṛtyā improperly settled on a Brahman. दुरधिष्ठिता = staying improperly, as in 12. 83. 30^b.

70 °) काम्बोजास्तरपोचितः. Double Saṁdhi of as + ā, as in धृतराष्ट्राश्रमपदं 1. 2. 212.

68

22 Note the irregular syntax, for °^a is parenthetical. Some MSS. attempt to regularize it.

27 °) Read श्वेव.

70

38 °) Read शैव्यो.

41 °) स्वकेनाहं. The N reading, which is changed by S, shows rightly that Saṁjaya himself took part in the fight. See introd. to Bhīṣma-p. cxxiii; *ABORI*, xxvii, p. 310.

71

28 °) = (var.) 81. 17. References to the story or characters of the Rāmāyaṇa are quite frequent in this Book, e. g. 82. 28; 83. 13; 117. 10; 118. 48

(Vālmiki); 131. 61; 132. 16; 153. 27; 156. 23.

72

10 °) तालमात्राणि; also 7. 44. 16. See notes on Udyoga 5. 26. 23°. Hopkins, *op. cit.*, p. 270, is not correct in his interpretation of तालमात्र as 'palm long'.

73

28 °) सैरावनशतहृदाः. Airāvata is a kind of rain-bow.

75

5 °) असंभ्रमत्. Irregular insertion of augment before the preposition. Nilakanṭha glosses: उपसर्गा-

अति as a Karmapravacanīya is misunderstood; hence the variants.

13 °) उपावर्तयन् 'rolled on the ground'. Recurs as उपावृत्त (= लुठित Dev.) in a similar context. See notes on 5. 181. 2.

22 °) सैनिकावृवन्. Practically no v. l. A case of epic double Samdhi of ās + a, as in नृपावृवन् 7. 130. 35^b (practically no v. l.), क्रोशरक्षेक्षणावृवन् 7. 134. 13^b (no v. l.), सिद्धावृवन् 7. 134. 80° (no v. l.). Also with अववन्—हृषिताभवन् 7. 40. 3^d (no v. l.), 108. 22^d (no v. l.); विमुखाभवन् 7. 41. 4^d (no v. l.); विमनाभवन् 7. 164. 91; व्यथिताभवन् 7. 172. 39. These cases may, however, be explained by taking the verbs as instances of augmentless imperfect form भवन् or वृवन्. But cf. त्वरिताविध्यन् 7. 145. 17; बाहासृशम्भदीम् 7. 164. 107.

31 °) बलाक masc. = crane, being perhaps less familiar than fem. बलाका, gives rise to strange variants.

36 °) विधितं. The loss of initial syllable (Apharesis), resulting in dhi for adhī is mostly metri causa, as in उये कर्मणि विधितः 7. 121. 4^d; विधितौ रण-सूधनि 7. 147. 30^d; पादावृष्टाविधिता 5. 187. 21^d; को भवानिह विधितः 1. 13. 18^b; नागानां विधितानां 1. 48. 13^{ab}; मार्गमारुह्य विधिताः 12. 149. 13^d. The variants in the present case, especially the entire change of the word in S, are meant to avoid the irregularity.

76

21 °) दृश्य. Cf. 7. 78. 46^b. Also 1. 218. 22 (no v. l.). Similarly, चिन्त्य 7. 11. 5^a; also 5. 193. 1 (no v. l.).

82

5-6 Here Kṣemadhūrti is slain by Kekaya Brhatkṣatra; but in 8. 4. 42 he is said to have been killed by Bhīma with his club.

84

24 °) सालकटङ्कटः. Probably a name or epithet of Alambusa.

29 °) पक्कमलम्बुसं. Alambusa must be a kind of large and heavy fruit (Dev. फलं) likened here to the Rākṣasa of that name. Not lexically recorded. Cf. फलं पक्कं तरोरिव 7. 98. 56.

85

7 °) तोत्रादित इव द्विपः = 7. 121. 10^d; 171. 51^b. Also 6. 50. 63^b; 9. 20. 16^b = 9. 25. 20^d. Cf. 7. 106. 28^d; 149. 15^d.

16 °) Cf. 7. 86. 24^{cd}.

87

47 °) पञ्चगुणो रथः. Nilakanṭha vaguely explains: पञ्चगुणसामग्रीकः, while Dev. offers no explanation. Hopkins refers to this passage but does not interpret. In 7. 87. 55 we have mention of five essentials, namely, पीत (having thirst quenched), उपावृत्त (rolled on the ground), स्नात (bathed), जग्धान्न (well fed), विनीतश्लय (having darts removed); but they refer to the horses, and not to the chariot itself. The five essentials of a chariot should be Rathin, Sārathi, Aśva, Dhvajā and Śastra.

88

9 °) For the difference between उपस्थ and नीड of a रथ, see Hopkins, *op. cit.*, p. 238.

89

23 °) कुप्यचृतकः. The expression कुप्यवेतनी occurs

3. 16. 22 and probably means one getting wages
base metal (and not in gold or silver).

32 ⁵⁰ = 128. 16⁵⁰ = (var.) 91. 51⁵⁰.

91

16 ^a) Read प्रायाच्छनैः.

47 ⁵²) As the *v. l.* indicate, the identity of the
Kuru warrior Naiṣādhī, who accompanied Jalaśan-
tha on the elephant, is uncertain. He may be the
elephant rider Naiṣādhī, who is slain by Bhīma in
3. 43. 71; but he cannot be Ketumat Naiṣādhī,
who is killed by Bhīma already in 6. 50. 70. In
7. 156. 2, Naiṣādhī appears from the context (7.
155. 29) to be Ekalavya.

94

6 Several Sudarśanas are found mentioned. Be-
sides Sudarśana, a Kuru warrior, who is killed here
राजवर, अवन्तिपालपुत्र and पाण्डवपुत्रपौत्र and killed by Sāt-
yaki, there is Sudarśana, son of Dhṛtarāṣṭra, killed
by Bhīma (7. 102. 99), as well as Mālava Sudarśana,
a Pāṇḍava warrior, slain by Aśvatthāman (7. 171. 56,
63). The epithet पाण्डवपुत्रपौत्र, the significance of
which is not clear, as well as राजवर, recurs applied
to Alambusa in 7. 115. 14, 19.

7 ^b) समभिप्रशंसन्. Augmentless imperfect with
three prepositions !

95

35 ^a) On शैव्यायस or शैव्य (7. 109. 10), see notes
on 5. 50. 8.

97

12 The number of unconvincing variants indi-
cate that the repetition of कृत्वा is original. The
phrase कृत्वा संशसकान्मिथः = having sworn reciprocally
not to recede from fight. Cf. a similar passage in 7.
99. 6⁵⁰.

98

50 ^a) वैतस्त्रिक. A small arrow which was proba-
bly वितस्त्रिप्रमाण (वितस्त्रि = 12 aṅgulas or about 9 inches)
employed for fighting at close quarters (निकृष्टयुद्ध)

7. 164. 150. Cf. Rāmāyaṇa, ed. Gorresio, 6. 49. 49.
Kṣemendra (Droṇa 407) speaks of किष्कुप्रमाण वैतस्त्र
(किष्कु = a cubit).

100

6 ^a) आह्निकेषु समूहेषु, 'daily assemblage of troops';
the variants show that the simple meaning was
missed. समूहेषु = व्यूहेषु, Dev.

39 ^b) भूरिवर्धनः, explained by Devabodha as
भूरिच्छेदनः, recurs in 7. 128. 34^b.

101

49 ^a) ऊरुग्रहगृहीत 'seized by paralysis of the
thighs', 5. 50. 7.

69 Cf. 7. 165. 49, 103.

102

33 ⁵²) = (var.) 40⁵².

35 ^a) गुडाकेश. Dev. gives a curious etymology
of this word : गुडाका धनुर्विद्या, तस्मा ईशः अग्रणीः ! The
word is supposed to mean 'one who has overcome
sleep or sloth (गुडाका)'.

47 ^a) आत्ययिकं 'of exceeding importance, press-
ing, urgent'. Although this reading is given by a
few MSS. only, the variants are strangely discrepant
and unconvincing. Dev. supports it as against ŚK.
Cf. आत्ययिकेषु 7. 1. 43^d.

69 ^a) But Vinda and Anuvinda (of Avanti) are
already killed by Arjuna in 7. 74. 25, 29 ! Their
mention here, along with the sons of Dhṛtarāṣṭra,
led Jacobi to suppose (*Mahābhārata*, pp. 194, 230)
that these were sons of Dhṛtarāṣṭra. They should be
distinguished from the Kekaya Vinda and Anu-
vinda killed by Sātyaki in 8. 9. 20, 32.

97 In spite of the expression अवधीत, Suśeṇa, son
of Dhṛtarāṣṭra, is not killed outright in 7. 36. 29 nor
here. Suśeṇa is still alive in 8. 4. 100, and Kuṇḍa-
bhedi in 7. 131. 84.

104

1 ^a) = 9^a.

33 ^a) व्यायच्छतां, also 7. 138. 19. व्यायाम in the

sense of fight occurs in 5. 136. 24. Hence व्यायच्छन्ति 7. 105. 4; व्यायच्छन्तः 125. 16; व्यायच्छन्तं 22. 2 (S व्यायामेन); व्यायच्छमानस्य 127. 3, 5, etc.

106

45 ^a) Cf. श्वाविच्छकलिनो यथा 141. 20^a, 150. 51^a; श्वाविधौ शल्लैरिव 143. 16^a. Cf. 7. 48. 6^{ad}. The form श्वाविद् (= श्वाविष्) occurs also in 1. 133. 22.

49 ^a) गृहपादैः = सपैः, Dev.

107

11 ^b) It is strange that the Chitrashala ed. should read अपुत्रां (for सपुत्रां) with reference to Kunti!

30 ^a) समाजं = रङ्गं. Cf. महारङ्ग 114. 60^a.

108

30 ^{ad}) = 109. 2^{ad}.

109

29 ^a) कौञ्चं पत्रया इव. Refers to the Himalayan pass through the Krauncha mountain, mentioned also by Kālidāsa (Pūrvamegha 59), which was pierced by Kārttikeya and Paraśurāma, and through which swans are said to pass on to the Mānasa lake. Devabodha's reading कौञ्च (= कृतादिगृह) is gratuitously fanciful. Cf. हंसाः कौञ्चमिवाविशन् 7. 114. 82^a, where, however, Dev. reads as in text, and explains : कौञ्चं कार्ष्णिकेयवाणद्वारेण हंसा इव.

110

9 ^b) यमकालान्तकोपमं. Cf. यमान्तनिकाशयोः 141. 5^a; कालान्तकयमोपमः 6. 50. 42^a; कालान्तकयमोपमं Rām. 6. 116. 22^b.

114

91 ^b) धनुषां कृजतां रणे. Cf. 7. 162. 6^a कर्मुकाणां च कृजतां. See Kāśikā on Pān. vii. 3. 59.

115

18 There appears to be some discrepancy or confusion with regard to the identity and slaying of Alambusa. He appears to have been killed by Ghaṭotkaca in 7. 84. 29, but here again he is said to be killed by Sātyaki! He is first mentioned in 7. 24. 57 as fighting against Ghaṭotkaca. In the present

passage Alambusa, however, is mentioned not only as Rājavara (an epithet which Kṣemendra, Droṇa 500, repeats), but also as Pārthiva-putra-pautra, presumably of human ancestry. But curiously enough, he is mentioned again as Rākṣasendra in 7. 140. 16 (S अलायुष); 142. 34 (most S अलायुष or इलायुष!) Perhaps more than one Alambusa might have been meant. Jacobi (*Mahābhārata*, p. 196) appears to agree with this view, and distinguishes as many as three Alambusas. Alambusa in 7. 83. 15, 23 (cf. 6. 90) is a Rākṣasa, son of Ṛṣyaśṛṅga and brother of Baka Rākṣasa — a description which Kṣemendra (Droṇa 364) follows; but in the present case Alambusa is a king of human descent. It is natural to confuse Alambusa with Alāyudha and Alambala; and this confusion, made mostly by the Vulgate, led Jacobi to suppose a third Alambusa, son of Jaṭāsura. Alāyudha, mentioned as a Rākṣasa king and warrior in 5. 163. 33, is described also as a relation of Baka Rākṣasa (7. 151. 3; वक्रभ्राता 7. 153. 4; वक्रज्ञाति 153. 33; वक्रस्य दधितः सखा, Droṇa 657, in Kṣemendra). We find him mentioned also in 7. 70. 46 and distinguished from Alambusa. Alāyudha does not actively appear till 7. 151. 1, while Alambusa is mentioned as already killed in 7. 125. 21, though actually killed by Ghaṭotkaca in 7. 153. 32. It is Alambala, killed also by Ghaṭotkaca (7. 149. 31), who is mentioned as the son of Jaṭāsura in 7. 149. 5; so also in Kṣemendra (Droṇa 635). Jacobi ignores Alambala.

116

2 ^a) आनर्त. Sātyaki is called here Ānarta (as also in 9. 17. 80). Ānarta, as the name of a country (Saurāṣṭra) or people, is referred to in 5. 81. 45. Apparently, Sātyaki is supposed to belong to that country as he was a Dāśarha (7. 117. 4) or Yādava (7. 117. 61). But as he was also a Sātva (7. 116. 27) of the Vṛṣṇi tribe (7. 117. 25, 28, 47), Śūrasena is mentioned as his domicile in 7. 116. 9.

117

12 ^a) अपाचिन्ति 'amends, recompense'. In 5. 50, as well as in 7. 149. 7, Dev. explains the word as निष्कृति, Arj. as शोधन. In 1. 46. 41, Dev. explains it as वैरनिर्यातन. The word also means 'respect,

homage', as in 1. 170. 11; 5. 89. 37; 127. 20.

118

30 ^a) Read औशीनरो.

36 ^c) कौरवेन्द्राय = कौरवेन्द्रस्य. The genitive is actually found in a limited number of MSS. The use of dative for genitive proper, i. e. in संबन्धे (and not श्रेष्ठे) षष्ठी, is not infrequent in Vedic usage, although it is not noticed by Macdonell; e. g., Ś. Br. ii. 6. 4. 5 सा या येनी शल्लो सा त्र्यै विषाये रूपम्, xiii. 1. 5. 1 श्रियै वा एतद्रूपं यद्वीणा; Baudh. Gr. Sūtra I. 10. 12 यस्यै नवास्तोरि संश्रिता वसन्ति तस्यै नाम गृह्णाति; Hiranyakeśi Gr. S. ii. 1. 3 (= var. Pāraskara Gr. S. 1. 15. 8; Āgni-veśya Gr. S. ii. 1. 2) सोम एव नो राजेत्याहुर्वाङ्मणीः प्रजाः । विद्वत्तवका आसीनास्तोरि तुभ्यं गङ्गे ॥ In the epic the dative is found for such genitive in connexion with मङ्गलं and तुभ्यं for सम (मे) and तव (ते), e. g. हनिष्यति रिपुस्तुभ्यं 5. 162. 25, वयं तु गुरवस्तुभ्यं 5. 186. 17, etc. as they occur also in the quotations given above from Hiranyakeśi Gr. S.

119

) Hypermetric.

120

29 ^b) व्यपाश्रितः 'having resorted to', which meaning S reading व्यवस्थितः misses. Cf. व्यपाश्रयः 'refuge, resort' 7. 9. 71; राजनीतिं व्यपाश्रित्य 7. 127. 19; यो हि धर्मं व्यपाश्रित्य 5. 37. 15.

71 ^b) = 163. 5^d. Cf. Rāmāyaṇa 6. 88. 64. — लघु चित्रं च सुष्ठु च.

72 ^b) वार्तिकैः perhaps 'sorcerers', is meant as in 5. 62. 21; but in what connexion they come in here is not clear. Dev. explains : दूतैर्वातवज्रमणशीलैः. Cf. 7. 135. 39^d, where Dev. reads वार्तिकाः and explains : वार्तिकाः वार्ताहराः, वार्तिका इति पाठे स एवार्थः.

86 ^c) पिङ्गलज्येन, explained by Dev. ज्वालामालित्वात्.

121

15 Kṣemendra agrees in omitting here the long Vulgate passage about the illusion of darkness created by Kṛṣṇa. Dev. remarks in this connexion : तत्र तमःसृष्टिः कचिद्दृश्यते । सा च न प्रामाणिकी । बहुदुस्तकादरेण पठन्तीति ।

122

19 ^d) दशधर्मगतैः. Dev. explains : अवस्य पीडितत्वात्. The S variant दशा^o is obviously due to misunderstanding.

21, 24 ^a) उपाकृत्य, उपाकुर्वन्. Technically, Upākarman is the ceremony performed before beginning the study of the Vedas.

39 ^c) काल्यं adv. 'timely, seasonably'. Cf. काल-युक्तं 7. 122 31^d.

125

15 ^d) पातुमात्मानमुत्सहे. As the v. l. show, here we have a confusion between the verbal roots पा and पू. The form पावितुं is Vulgate attempt at rectification; but the correct form appears to be पवितुं.

127

12 ^d) Cd आत्मविदा (for अरुविदा), explained as स्वशक्तिविदा.

16 ^a) दैवोपसृष्टः = दैवेन प्रसृतः, अनर्थकर्मप्रारब्धत्वात् Dev.

130

23 Dhruva here is a Kuru warrior, but there is another Dhruva, who is a Pāṇḍava warrior, mentioned in 7. 133. 37.

25 Kṣemendra gives (Droṇa 569) the name of Jayaratha, a Kuru warrior, as Jaladhāra.

131

25 ^d) प्रत्यभिन्न 'opposed as an enemy, hostile'. Also 7. 152. 14. Cf. 5. 125. 10.

56 ^d) कौश्रमसिंसुतो यथा. Agni-suta = Kārttikeya. See note on 109. 29.

132

20, 21 The text (132. 21) speaks of five brothers of Śakuni, but actually gives the names of three only. The extra passage 1136* obligingly supplies the names of the remaining two.

133

54 ^c) Bhūri is son of Somadatta, also mentioned

in 7. 36. 5; 140. 6; and 141. 1-12 (killed by Sātyaki).

140

27 ^a) माधव. Kṛtavarman, son of Hṛdika, is so called because he was a Viṣṇi prince of the Mādhava clan (माधव = मधुगोत्र Dev.). Also 7. 140. 35^a; 145. 58^a (Sātyaki); 146. 4^a, 15^a (Sātyaki); etc.

141

1 ^a) In the critical notes, read "Cdp. v" for "Cd. v".

142

34 ^a) अष्टचक्र; also 7. 150. 12. Eight-wheeler chariots are rarely mentioned. But these have special reference to the Rākṣasas Alambusa and Ghaṭotkaca.

144

34 ^b) पदाती च पदातिनं. Here we have an instance of *i*-stem transferred to *in*-stem; hence the number of variants wanting to rectify. But पदातिनं occurs in Rām. 6. 89. 53 (v. l. पदाति); पदातिनौ in Rām. 2. 40. 41 (v. l. पदातौ or पदाती तौ).

145

31 ^a) Read मा गस्तिष्ठेति.

148

36 ^b) Read राक्षसान्यासुगणि and make corresponding corrections in the footnotes.

150

3 ^a) Read वृष्टः.

155

2-3 Although there is good reason for it, this unseemly jubilation of Kṛṣṇa (while the Pāṇḍavas are plunged in grief) is considered by some critics to be a later addition. The real cause of the joy is the fact that Karna was constrained to divert the Indra-given Śakti from Arjuna to Ghaṭotkaca who is killed by it. Kṛṣṇa explains this; but since this

reason is somewhat of a selfish kind, a more altruistic reason is added in 7. 156. 26-28, as an after-thought, that Ghaṭotkaca was an evil man who was inimical to Brahmanas and to the performance of Yajña; and it is in the fitness of things that he was killed! But since the passages are given by all recensions and versions, we need not stray here into the sphere of Higher Criticism.

157

10 ^a) Read अयोधयद्.

31 ^{ab}) Cd reads: अयं प्रत्ययिनः कर्णः शक्त्या चामितवि-क्रमः and explains: प्रत्ययस्त्येति बुद्धिः, सा जानात्त्येति प्रत्ययितः । शक्त्या निमित्तभूतया.

158

1 ^a) अपनीनं = अपनयः, as Cd explains: so दुष्प्रणीनं = दुर्नयः in 11^a.

159

41 There cannot be much doubt that 1263* is a substitute passage for 41 (which is in Triṣṭubh), although it is in Anuṣṭubh and inserted after 34. Both the passages are indeed omitted by B_{2.4.5} D₁ D_{2.1}; but against the omission we have, on the one hand, the testimony of entire S (G missing) and, on the other, of such better types of N MSS. as ŚK (Ś: K₅ missing) B_{1.5} D_{1.5}. The omission is due perhaps to motives of propriety.

161

4 ^a) कुर्मि. An instance of verbal stem transfer. The form recurs in 5. 180. 26.

9 ^a) This is merely a repetition, with variation, of 4^a, although कुरु for कुरुन् is syntactically incompatible.

162

11 ^a) स्वे पराश्व. Dev. accepts this reading of the text.

26 ^a) सैन्येन रजसा. सैन्येन = सेनाभवेन; see 6. 1. 20 and notes thereon.

44 ^a) कङ्कट, 'armour for horse' Hopkins, *op.*

cit., p. 258 fn, but 'breast-plate or goad' p. 268 fn.

48-50 अपसव्यं कृ. It is not clear why Hopkins, p. 200 fn, explains this phrase by 'make an attack on one'. Usually अपसव्यं means 'not on the left side, right'. In auguries, evil omen is indicated by movement of animals from right to the left (e. g. अपसव्या मृगाः सर्वे धार्तराष्ट्रस्य केशव 5. 141. 16; also 7. 167. 3). The alternative reading in 7. 161 4^d is अपसव्यमिमं (= द्रोणं) कुरु, where the plain meaning would be that Arjuna is instructed to keep the enemies on the left (सपत्नान्सव्यतः कृत्वा) and Droṇa on the right (अपसव्यमिमं कुरु). This seems to be the sense of the phrase here also, as well as in 7. 163. 24. Monier-Williams and PW note that अपसव्यं कृ (= प्रदक्षिणं कृ) sometimes means to circumambulate a person by keeping the right side towards him. Such movement in a rite generally implies reverence for the object of circumambulation or belief in the magical efficacy of the act. In the alternative reading of 7. 161. 4^d it is possible to find the sense of reverence of Arjuna for his Guru Droṇa; but the repetition of the phrase in this and the other passage noted above hardly bears out this interpretation.

163

31 °) अर्जुनेनार्जुनं. Obviously Arjuna is compared to Arjuna himself — an instance of the poetic figure Ananvaya. But Dev. कर्तव्येण। तेनैव पार्थिवेन वा। उपमान्तराभावात्.

47 °) Note that पारं is irregularly neuter here.

164

11 ^d) न लिप्तः. From the context of unfair warfare some commentators would take लिप्तः = विषेण लिप्तः; Cf. 12. 96. 11 नेषुलिप्तो न कर्णो स्यादसतामेतदायुधम्. On the question whether poisoned arrows were used, the evidence is not conclusive; see Hopkins, *op. cit.*, pp. 277-78, 280 fn. The phrase विषतोमर, poisoned dart, occurs only in an inserted passage 543* in the list of weapons enumerated in 5. 152. — वस्तक. The Vulgate reads वस्तिक, which is explained, rather artificially, by Nil. as a loose-headed arrow shot into the bladder (वस्ति). But from old medical works, वस्ति appears to be an in-

jection syringe made of bladder. Undoubtedly some kind of deadly weapon is meant. Cf. 5. 152. 7 (where the reading is वस्ति).

147 ^b) एकविंशति. The number of manœuvres actually mentioned in the text is only 10, to which the additional passage 1314* adds three more. Both Dev. and Nil. accordingly mention and explain 13 kinds. See notes on 6. 50. 45 and Hopkins, *op. cit.*, p. 286, for some of these sword-manœuvres.

165

13 °) हतौजाः. Although the reading suits the context, the variant हतौजाः appears to be better authenticated by MS. evidence.

49 Cf. 7. 101. 69; 165. 103.

96 °) सर्वं भद्रं ते. Although this reading is given by a very small number of MSS., it is probable, in view of the strange character of discrepant readings given by various groups of MSS.

109-115. This narration is a repetition, with some verbal changes, of 7. 164. 67-70, 106.

117 ^{ad}) Among N MSS., K* B D have the unusual word आक्रन्दे (turmoil), and some K त्वन्नामपीदितः. The S reading, accepted in the text, is perhaps a later attempt at improvement, but it is consistent.

166

42 ^d) सकल्पं. Perhaps सकल्प is a mislection for सकल्प, in which phrase कल्प, as explained by Nil., is a technical term which signifies परोक्ष. Dev. reads सकलं and explains it as समोक्ष in accordance, apparently, with the dictum that the science of archery consists of four constituents (pādas), namely, मन्त्र, उपचार, मोक्ष and संहार.

167

5 °) कथंकथा (should be read as one word). Dev. कथंकथा कथं कथमिति विवादः.

168

4 ^b) The variants क्षान्त, (क्षान्तः or क्षन्ता) स्त्रीष्वपि arise perhaps from misunderstanding, while स्त्रीष्वथ and असायु appear to be attempts at improvement.

By निष्वपि साधुषु, Dev. understands देवद्विजगुरुषु.

170

18 ^a) काष्णायसमया गुडाः. Dev. explains as पाषाणगोलकाः; 'iron balls' (also called *ayoguda*), used as projectile. See Hopkins, *op. cit.*, p. 295 f.n.

29 ^o) अवसत्स्यामि. Dev. also accepts this reading and explains: अवसार्द्रं यास्यामि । पाठान्तरमर्वाचीनम् ।

46 ^a) By अनया is meant गद्या, as some variants actually clarify.

171

34 ^a) S preserves the hiatus; N unnecessarily repeats सः in order to avoid the hiatus.

55 ^o) Perhaps irregular for कुञ्जरं मर्दितं. The T G₃.4 reading कुञ्जरमर्दिना is obviously an emendation.

172

59 ^o) The text-reading is found in a very small number of MSS. Even if it is not the most satisfactory, it is selected because the different readings given by different small groups of MSS. are hardly more suitable.

67 ^o) It is noteworthy that the text-reading वैत्तपात्यं is given only by B, but it is most likely as being a somewhat unusual expression.

86-90 This is perhaps the earliest recorded reference to the Liṅga-worship, in which the epic Śiva is conceived as a phallic deity. See also 7. 173. 83-85, 92, 94; B. 13. 14. 27-35, 161. 16. Hopkins is not justified in his conjecture that these passages are mere interpolations which should be disregarded. If they are additions, they must have got into the epic text before our present manuscript-tradition begins; for both the N and S recensions include them. See S. K. De in *Our Heritage* (Bulletin of Postgraduate Research Dept., Calcutta Sanskrit College), Vol. i, pt. i, pp. 7-11.

173

4 Cn explains: निम्नतः शत्रूनि पाठे शरीरैः शत्रून्निम्नतो ममाग्रतो यान्तं पुरुषमहं लक्ष्ये इत्यन्वयः ।

59 This curious myth of Śiva as a child in the lap of Umā need not signify any implication of a cult of the Mother Goddess.

93 Dev. accepts this reading and explains: प्राणिनां शरीरेषु महादेवो वायुरूपो विषमस्यः प्राणादिरूपेण पञ्चधा व्यवस्थितः । तथा समस्तुल्यरूपतया । पञ्चत एव न द्वित्रादिसंख्यया स्थितः । किंभूतेषु शरीरेषु-विषमस्थेषु उत्तममध्यमरूपेषु । नास्त्योत्तमादिषु न कश्चिद्विशेषोऽस्ति । न केवलं शरीरेषु प्राणापानशरीरिष्वपि समविषमप्रकारः । अत्र प्राणापानशब्देन मनोबुद्धयहंकाराः पञ्चात्मन उपलक्ष्यन्ते । त एव शरीरिणः संहारकप्रेरकत्वात् संचेष्टयन्ते सर्व-मिति ॥

THE MYTHIC SOCIETY,

BANGALORE 2.

Date.....

No. 12166

APPENDIX (cont.)

[App. 20 A ought to have come on p. 1137 before App. 21 ; but it was passed over through oversight, and is now printed after the Notes, on p. 1159.]

20A

After 7. 131. 99; K₄ B Dc1 Dn D1. 3. 5. 6 ins. :

ततो घटोत्कचः कुद्रो रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
द्रौणिं हतेति महतीं चोदयामास तां चमूम् ।
ब्रह्मोत्कचस्य तामाशां प्रतिगृह्णाथ राक्षसाः ।
दंष्ट्रोज्ज्वला महावक्त्रा घोररूपा भयानकाः ।
व्यात्तानना दीर्घजिह्वाः क्रोधताम्रेक्षणा भृशम् । [5]
सिंहनादेन महता नादयन्तो वसुंधराम् ।
हन्तुमभ्यद्रवन्द्रौणिं नानाप्रहरणायुधाः ।
श्लेष्मीः शतश्रीः परिधानशनीः शूलपट्टिमान् ।
खड्गान्मादा भिन्दिपालान्मुशालानि परश्वघ्नान् ।
प्रासानसीस्तोमरांश्च कण्पाङ्कम्पनाञ्छितान् । [10]
हुलान्मुशुण्डवश्मगुडान्स्थूणाः कार्णाथसीस्रथाः ।
मुद्रांश्च महोघोरान्समरे शत्रुदारणान् ।
मूर्धन्यसज्जन्त राक्षसा भीमविक्रमाः ।
चिक्षिपुः क्रोधताम्राक्षाः शतशोऽथ सहस्रशः ।

20 A

(L. 1) D₈ हैडिभिमीमविक्रमान् (for the post. half).
— (L. 2) K₄ D1. 6 वत वत (for द्रौणिं हत). D₈
नोदयामास (for चो). D1. 6 सां (for तां). — (L. 3) B1. 8 [अ] शु ; D₈ तु (for [अ] य). — (L. 4) B1
Dc1 D₈ दंष्ट्रोज्ज्वल- (for °ज्ज्वला). Dn₂ भयावहाः (for
°नकाः). — (L. 5) D1 दीर्घ- ; D₈ दीप्त- (for दीर्घ-).
B₄ -मुजाः (for -जिह्वाः). Dn₃ -दीप्तेक्षणा (for -ताम्रे).
— (L. 6) K₄ D1. 6 नमस्तलं (for वसुंधराम्). — (L. 7) D₈
युद्धम् (for हन्तुम्). K₄ नानाप्रहरणायुधं (for
the post. half). — (L. 8) D₅ शूल- (for शूल-).
— (L. 9) K₄ Dn₂ D1. 3. 5. 6 भिडि (D1. 3 °ड) पलान् (for
भिन्दिपा°). K₄ B₂₋₄ Dc1 Dn₂ D₈ मुसलान् ; B1. 5 मुख°
(for मुख°). Dc1 D1. 5 परखवान्. — (L. 10) D₈
प्राशान् (for प्रासान्). B₅ कुण्पाङ्ककचास्तथा ; D₈ कर्णे
यान्काचनान्छिताम् (for the post. half). — (L. 11) K₄
B₄. 5 स्थूलान् ; D1. 5 हलान् ; D₈ हुडान् (for हुलान्).
D1. 6 मुशुंडीश्च ; D₅ भृशुज्ज्वल- (for भृ°). K₄ Dc1
-गदा- ; Dn₂ D₃ -गुडा- (for -गुडान्). K₄ D1. 5. 6
स्थूणान् ; B₅ स्थूण- ; Dc1 Dn₁ स्थूलाः. D₈ कार्णाथसांस्र
(for कार्णाथसीस्र). — (L. 12) D₈ -दारुणान् (for

सुमहद्रोणपुत्रस्य मूर्धेति ।

[15]

पतमानं समीक्ष्याथ योधास्ते व्यथिताभवन् ।
द्रोणपुत्रस्त्वसंभ्रान्तस्तद्वर्षं घोरमुत्थितम् ।
शरैर्विध्वंसयामास वज्रकल्पैः शिलाशितैः ।
ततोऽन्यैर्विशिखैस्तूर्णं स्वर्णपुङ्खैर्महामनाः ।
निजग्रे राक्षसान्द्रौणिर्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः । [20]
तद्वाणैस्तर्दितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।
सिंहैरिव बभौ मत्तं गजानामाकुलं कुलम् ।
ते राक्षसाः सुसंकुद्धा द्रोणपुत्रेण ताडिताः ।
कुद्धाः स्य प्राद्रवन्द्रौणिं जिघांसन्तो महाबलाः ।
तत्राद्भुतमिमं द्रौणिर्दर्शयामास विक्रमम् । [25]
अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु भारत ।
यदेको राक्षसीं सेनां क्षणाद्रौणिर्महास्त्रवित् ।
ददाह ज्वलितैर्बाणै राक्षसेन्द्रस्य पश्यतः ।
स दहन्नाक्षसानीकं रराज द्रौणिराहवे ।
युगान्ते सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः । [30]
तं दहन्तमनीकानि शरैराशीविषोपमैः ।

-दार°). — (L. 13) D1. 5 संवत्सा (D₅ °स्त-) (for
[अ] सज्जन्त). D₈ राक्षसा विक्रमास्तथा ; D₅ राक्षसा भीम-
रूपिणः (for the post. half). — (L. 15) D1. 6 ततस्तु
शरवर्षं ते (D₈ °षं तु) (for the prior half). — (L. 17)
K₄ D1. 6 हि (for तु). Dn₁ विक्त्रांतस् ; Dn₂ D₈ संभ्रांतं
(D₃ °तस्) (for [अ] संभ्रान्तस्). K₄ Dc1 Dn D₈ उच्छिन्नं
(for उच्छि°). — (L. 18) D1 शिलाशितैः (for °शितैः).
— (L. 20) Dn₁ निजग्रे (for °ग्रे). — (L. 21) B₄
पूर्वं ; D₈ युद्धं (for यूथं). — (L. 22) B1 सिंहैरेव (for
सिंहैरिव). — (L. 23) K₄ D1. 6 तदा ते (D1. 6 ततस्ते)
राक्षसाः कुद्धा (for the prior half). D1. 6 पीडिताः (for
ता°). — (L. 24) B1-3 Dc1 संप्राद्रवन् ; D₈ समाद्रवन्
(for स प्राद्र°). D₅ कुद्धायाः प्राद्रवन्द्रौणिं (for the prior
half). Dn₁ om. (hapl.) from जिघांसन्तो up to द्रौणिर्
(in line 27). K₄ D1 महाबलं (for °बलाः). — (L. 25) B1
D1. 5. 6 अद्भुततमं. — (L. 26) B₅ सर्वभूतेन (for
°तेषु). — (L. 27) D₈ क्षणैः (for क्षणाद्). D₈ महाबलः
(for °बलित्). — (L. 28) B₅ (marg. as above).
निशितैर् (for ज्वलितैर्). — (L. 29) K₄ D1 वहन् ;
Dc1 हत्वा ; Dn₁ बृहन् (for दहन्). — (L. 31) Dc1
निर्दहंतम् (for तं दहन्तम्).

support of all Sanskritists, and of all who are interested in the furtherance of this supremely important work. . . . In every respect, therefore, this monumental work will reflect the utmost credit on its editor and his assistants, and on the great Indian people who may justly regard it as a matter of national pride. . . . When completed, this edition of the Mahabharata will occupy a place in the history of Sanskrit scholarship with which only one other work—the lexicon of Boehtlingk and Roth—can hope to vie in magnitude and importance.” —Professor Dr. FRANKLIN EDGERTON (Yale University, New Haven).

His Excellency Sir KODA LUMLEY, Late Governor of Bombay: “Since its foundation more than a quarter of a century ago, the Bhandarkar Oriental Research Institute has rendered great service to the cause of Oriental learning, and deeply enriched the tradition of Indian Scholarship. . . . I give my best wishes to the Institute for the future, and look forward to the day when its great work on the Mahabharata is successfully completed.”

His Excellency LOHN WRANGHON, Late Viceroy of India: “With the recollection of the close association which I had with the early fortunes of the Bhandarkar Institute and of my personal friendship with that great scholar and gentleman, Sir Ramkrishna Bhandarkar, I am grateful for this opportunity of sending my warmest greetings to all those who have laboured so well to bring it to its present state of efficiency.”

As its first president, I am proud to feel that it is fully justifying the hopes and aspirations of its founder, and is proving a worthy memorial to a great citizen, a great student of Oriental Research, and above all to one who spent his life working for the educational advancement of his fellow countrymen.”

Shri RAJENDRA PRASAD, the Rasthapati of India: “The Bhandarkar Oriental Research Institute, by its systematic and valuable research of the last four decades, has done a great national service and opened up new avenues for free India’s future writers and thinkers. . . . In the changed political atmosphere in our country, I am sure, your Institute will receive greater recognition both at the hands of the public and the Government, which should mean greater appreciation of the work you are doing and more liberal help to you in carrying it out.”

Sir JOHN FOSDYKE, K. C. S., Director and Principal Librarian, BRITISH MUSEUM, London: “The British Museum sends its warmest congratulations to the Bhandarkar Oriental Research Institute. The founding of the Institute was a landmark in the development of Oriental studies in India, and during these 25 years great enterprises have been planned and rapidly carried towards completion. First among these is the monumental edition of the Mahabharata, without doubt the most important advance in Sanskrit scholarship in this period and a model for the critical treatment for which the bulk of Sanskrit literature still waits.”

Resolutions of the Indian Section of the 17th International Congress of Orientalists at Oxford (1928): 1. “That this Congress is gratified to find that the preparation of a critical edition of the Mahabharata, a work of such tremendous importance for the future of Sanskrit research, has been undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute and congratulates the Institute on the first fruits of its labours, the first fascicula of the critical edition, which was published in July 1927.”

2. “That in view of the eminently satisfactory manner in which the work is being done by the Institute, this Congress is of opinion that the MS. collations made and the funds collected for the critical edition of the epic planned by the Association of Academies be now utilized for purposes of the critical edition being prepared in India, without prejudice to the original project of the Association of Academies.”

3. “That this Congress therefore recommends that: (a) such collations of the Mahabharata-text as have already been prepared by the Association of Academies be placed, on loan, at the disposal of the Bhandarkar Oriental Research Institute, and (b) such funds as were collected by the Association of Academies for Mahabharata work be now utilized for doing further collation from the Mahabharata MSS. preserved in the European libraries, these collations being in due course likewise made available for the purposes of the work of the critical edition undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute.”

It is in the spirit of this resolution that the Trustees of the Mahabharata Fund in Great Britain have made from the Fund donations of £ 2,400.

The Critical and Illustrated Edition of the Mahābhārata

VOLUMES ALREADY PUBLISHED

Permanent members   Others

	Rs.	Rs.
Vol. I-ĀDIPARVAN (1), Ed. V. S. Sukthankar; Fasc. 1-7; pp. cxviii+996	33-0	36-8
Vol. II-SABHĀPARVAN (2), Ed. F. Edgerton; Fasc. 13-14; pp. lxxvii+517	13-0	14-8
Vol. III and IV-ĀRANYAKAPARVAN (3), Ed. V. S. Sukthankar; Fasc. 11-12	28-0	32-8
Vol. V-VIRĀṬAPARVAN (4), Ed. Raghu Vira; Fasc. 8; pp. lx+362	12-0	13-0
Vol. VI-UDYOGAPARVAN (5), Ed. S. K. De; Fasc. 9-10; pp. liv+739	25-0	37-8
Vol. VII-BHĪSMAPARVAN (6), Ed. S. K. Belvalkar; Fasc. 15-16; pp. cxcv+802	20-0	24-8
Vol. VIII and IX-DRONAPARVAN (7), Ed. S. K. De; Fasc. 25, 28, 29A and 29B	41-0	48-0
Vol. X-KARNAPARVAN (8), Ed. P. L. Vaidya; Fasc. 20, 27; pp. xlii+697+ <i>lxxx</i>	27-0	30-8
Vol. XI-SĀLYAPARVAN (9), Ed. R. N. Dandekar; Fasc. 30 (out), 31	22-8	25-0
Vol. XII-SAUPTIKAPARVAN (10), Ed. H. D. Velankar; along with STRĪPARVAN (11), Ed. V. G. Paranjpe; Fasc. 17; pp. xl+114; xxvi+122	9-0	10-0
Vol. XIII-ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Rājadharmā, Fasc. 18-19, 26 (pt.)	40-8	45-0
Vol. XIV-ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Āpaddharmā & Concordance; Fasc. 21, 26 (part); pp. viii+264+ <i>calio</i>	13-0	14-0
Vol. XV-ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Mokṣadharmā, Fasc. 22-23, 24 (part); pp. viii+844	33-0	36-0
Vol. XVI-ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Mokṣadharmā; Fasc. 24 (part); 26 (part); pp. viii+448	45-0	50-0
Vol. XVIII-ĀŚVAMEDHIKAPARVAN (14), Ed. R. D. Karmarkar; Fasc. 32A(out), 32B, 32C	24-8	27-0

VOLUMES IN PRESS OR IN PREPARATION

Vol. XIX-ĀSRAMAVĀSIKAPARVAN (15), MAUSALAPARVAN (16), MAHĀ- PRASTHĀNIKAPARVAN (17), and SYĀRGĀROHĀNAPARVAN (18), Ed. S. K. Belvalkar: Bound in one volume.	14-8	16-8
Vol. XVII-ANUŚĀSANAPARVAN (13)	42-0	50-0
Vol. XX and XXI-PRATĪKA INDEX	32-0	39-8

* * *

* * *

* * *

§ Vol. XXII and XXIII-HARIVAMSA

§ Vol. XXIV-EPILOGUE

Above are deferred prices. Bound Volumes at Rs. 3 to 6 each extra. This list (1958) cancels previous lists.

CURRENT RATES OF SUBSCRIPTION*

Kind of Binding	For Permanent Members		For Others	
	Advance Payment (i)	Deferred Payment (ii)	Advance Payment (iii)	Deferred Payment (iv)
Cloth	Rs. 530	Rs. 575	Rs. 600	Rs. 650
Paper	Rs. 430	Rs. 475	Rs. 500	Rs. 550

N. B.—Subscribers on the Deferred Payment Plan have to deposit, out of the price, Rs. 25/- for registration of the order. — *Postage and packing extra in all cases.*

* Parts not sold singly except the Bhāṣya.

Volumes and the Volume of Epilogue fall outside the above net.

Printed at Bhandarkar Institute Press, Poona-4. Published by Dr. R. N. Dandekar, Secretary, BORI.

